p-ISSN: 1308-8041
e-ISSN: 1309-4033

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

(TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE)
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi için Yazım Kuralları:

- Makaleler word formatında 30 sayfayı geçmemelidir
- Makalelerin 150 kelimeyi geçmeyen Türkçe özeti ve İngilizce abstract bulunmalıdır
- Makaleler 12 punto ile Times New Roman ile yazılmalıdır. Alttan, üstten, sağdan ve soldan 3 cm boşluk bırakılmalıdır
- Makalelerde yazarların adı, soyadı, babasının adı, e-posta adresi, telefonu, kurumu ve adresi açıkça belirtilmelidir
- Kullanılan dipnotlarda bilimsel yazım kurallarına dikkat edilmelidir
- Makaleler genel olarak: Özet, Giriş, Alt Bölümler, Sonuç ve Kaynakça şeklinde hazırlanmalıdır.

(AZƏRBAYCAN TÜRKCƏSİNDƏ)
TURAN-SAM Beynəlxalq Elmi Arbitrlı Mövsümlük Jurnal Üçün Məqalə Yazma Qaydaları:

- Məqalələr word formatında 30 səhifəni keçməməlidir.
- Məqalələrin 150 sözü keçməyən Türk dilində məzmunu (ÖZET) və İngilis dilində ABSTRACT yer almalıdır.
- Məqalələr 12 şrift ilə Times New Roman ilə yazılmalıdır. Altdan, üstdən, sağdan və soldan 3 sm abzas buraxılmalıdır.
- Məqalələrdə yazıçıların adı, soyadı, atasının adı, e-poçt ünvanı, telefon, Təşkilat və ünvanı göstərilməlidir.
- İstifadə edilən haşiyələrdə(index) elmi yazma qaydalarına riayət edilməlidir.
- Məqalələr ümumiyyətlə: Məzmun, Giriş, Alt Hissələr, Nəticə və Ədəbiyyat şəklində hazırlanmalıdır.

(ENGLISH)
TURAN-SAM International Journal for the Scientific Seasonal Writing Refereed:

- Articles should not exceed 30 pages in word format.
- The article does not exceed 150 words of the abstract should include an abstract in Turkish and English.
- Articles must be written in Times New Roman 12 pt. Bottom, top, right and left 3 cm margins should be left.
- Articles of the author's name, surname, father's name, e-mail address, phone and address of institution should be clearly stated.
- Used in footnotes to the rules of scientific writing should be considered.
- The article in general: Summary, Introduction, Sub-Chapters, Conclusion, and References should be prepared in the form.

(РУССКИЙ)
Требования к рукописям, предоставляемым в международный научно рецензируемый сезонный журнал "ТУРАН-SAM"

- Объем статьи не должен превышать 30 страниц в формате MS Word.
- Статьи должны содержать резюме на турецком и английском языках объем которых не должны превышать 150 слов.
- Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman, 12пт. Параметры страницы (поля): верхнее, нижнее, левое и правое – 3.0 см.
- Статьи оформляются по образцу: название; имя отчество и фамилия авторов; полное название учреждений, в которых выполнялось исследование, их почтовые и электронные адреса
- Используемые в примечаниях к правилам научного письма должны быть рассмотрены.
- Статьи в целом должны содержать: аннотацию, введение, подзаголовки, выводы и список литературы

TURAN-SAM
YAYINCILIK
www.turansam.com

CİLT: 18 YIL: 2026 AY: MART KIŞ SAYI: 69
VOLUME: 18 YEAR: 2026 MONTH: MARCH WINTER ISSUE: 69

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

TURAN-SAM
YAYINCILIK
www.turansam.com

CİLT: 18 YIL: 2026 AY: MART KIŞ SAYI: 69
VOLUME: 18 YEAR: 2026 MONTH: MARCH WINTER ISSUE: 69

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezinin) Uluslararası Endekslerce
Taranıp Dizinlenen Bilimsel Mevsimlik Dergisi, 17 yıldan beri kesintisiz yayımlanan Hakemli bir Dergidir.
TURAN-SAM dergisi 3 ayda bir, yılda dört kez olmak üzere yayınlanmaktadır.

CİLT: 18 YIL: 2026 AY: MART KIŞ SAYI: 69
VOLUME: 18 YEAR: 2026 MONTH: MARCH WINTER ISSUE: 69

p-ISSN: 1308-8041 (BASILI * PRINTED) e-ISSN: 1309-4033 (DİJİTAL * DIGITAL)

DERGİ İMTİYAZ SAHİBİ: TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmaları Merkezi)
Kurucu Genel Başkanı Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAİL

Dergi Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Sabina MİKAİL

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Ata ATUN

Baş Editör: Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAİL

Editörler Kurulu: Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötüken SENGER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DOĞAN; TÜRKİYE
Doç. Dr A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Saadet Ela PELENK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Sahib RAMAZANOV; AZERBAYCAN

Baskı ve Cilt: SAGE Matbaacılık

Baskı Tarihi: 21 MART, 2026

Matbaa: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Serhat Mah.Uzayçağı Cad. 1128 Sokak No:6
Ostim / Ankara
Tel: 444 9 296 , 0312 341 00 02
Eposta: bilgi@bizimdijital.com

Yönetim Yeri Adresi: **Merkez Ofis**
TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi
Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Merkezi Kampüs 36100, Kars/TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Telefon / Belgegeçer (Faks): +90 474 225 15 50 (+1842)
Web adresi: http://www.turansam.com
E-posta: emikail@turansam.org

Şube:
Sabina MİKAİL "TURAN-SAM YAYINCILIK"
Ortakapı Mahallesi, Gazi Ahmet Paşa Muhtar Caddesi, Cennet Apt. No: 79
İç Kapı No: 4 Merkez, 36000 Kars / Türkiye Cumhuriyeti
Kars Vergi Dairesi, Vergi Kimlik Numarası: 0900559052

Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü
Esnaf ve Sanatkar Bilgi Sistemi (ESBİS)
Oda Sicil Numarası: 5127
ESNAF ve SANATKAR Sicil Numarası: 27011

TURAN-SAM Dergisinin Tarandığı Endeksler

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

DANIŞMA KURULU

Ordinaryüs Prof. Dr. Ermentay SULTANMURAT; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ahmet ÖZALP; TÜRKİYE
Prof. Dr. Akif MUSAYEV; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Alaittin Kazım KİRTİŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Osman ENGİN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ata ATUN; KKTC
Prof. Dr. Damla BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Elman HAZAR; BORÇALI/GÜRCİSTAN
Prof. Dr. Emmanuel OBIESIE; ABD
Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ferit BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Gazi UÇKUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Hacı DURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Halim KAZAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan LATİF; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan TOSUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayriye ATİK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Himmet KARADAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail Hakkı NUR; TÜRKİYE
Prof. Dr. Kamile GÜLÜM; TÜRKİYE
Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Kaya YILDIZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahire QULİYEVA; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mikail EROL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Minire GARAYEVA; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Muhsin HALİS; TÜRKİYE
Prof. Dr. M. Murat HATİPOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Musa QASIMLI; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Nadir MEMMEDLİ; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Nurten KIMTER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Orhan ELMACI; TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötüken SENGER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sani HACIYEV; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sevinç MUHARREMOVA; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Sharon BURAK; ABD
Prof. Dr. Sibel TURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Teymur KERİMLİ; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Timur VURAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL; AZERBAYCAN
Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ufuk TAVKUL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Uğur GÜVENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Vefa KURBAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yıldırım TORUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ; TÜRKİYE

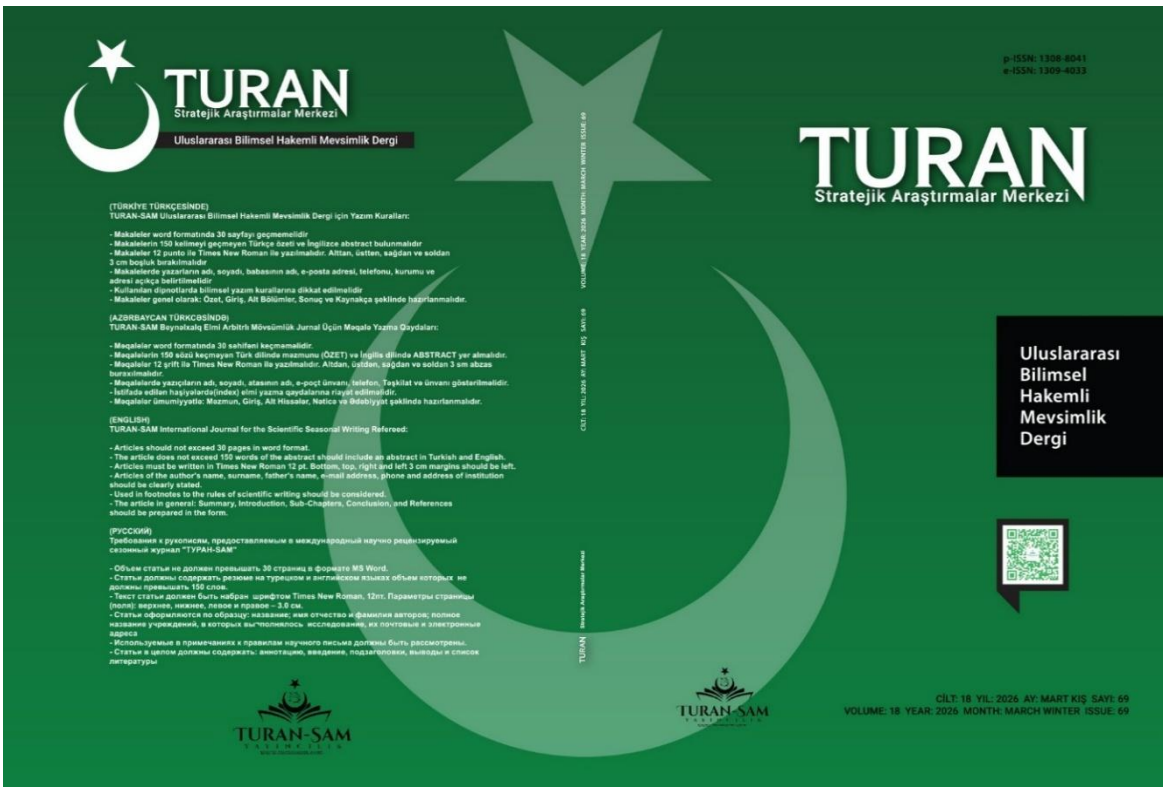
YAYIN (BİLİM) KURULU

Doç. Dr. Atilla JORMA; MAKEDONYA
Doç. Dr. Ayım YERİMBETOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Aynur FAMİLQIZI; AZERBAYCAN
Doç. Dr. Bakıtgül GÜLCANOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Dilaram HAMRAEVA; ÖZBEKİSTAN
Doç. Dr. Emin GERİBLİ; AZERBAYCAN
Doç. Dr. Erkan SEZGİN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Fuat UÇAR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Gülnare GOCAEVA MEMMEDOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İbrahim USTA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İlkin GULUSOY; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kamile Bahar AYDIN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kazım YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Mustafa SEVER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Necmettin KARABULUT; TÜRKİYE
Doç. Dr. Neşide YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramazan BİÇER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramil QULİYEV; AZERBAYCAN
Doç. Dr. Rısgül ABİLHAMİTKIZI; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Sadagat ABBASOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Şengül ÇELİK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Akif ABDULLAH; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Aleksandr KUZNETSOV; ÇUVAŞİSTAN/RUSYA
Dr. Öğr. Üyesi A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Celal GÜLŞEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Dursun KÖSE; TAYVAN
Dr. Öğr. Üyesi Efe DÜNDAR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Yaşar AKÇAY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Emine LEYLA KIYAT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul BAYER; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlhan KAÇİRE; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUTKAVUL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kemal KOÇAK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali SEVEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Faruk ÇAKIR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Namık HÜSEYİNLİ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodjha AKBULAEV; AZERBAYCAN
Dr. Öğr. Üyesi Osman Gazi AKSOY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNMEZ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Refet RAMİZ; KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Sefer GÜMÜŞ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Seyfi KILIÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Shanay QULİYEVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Sudan ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Tuba KALÇIK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yiğit Anıl GÜZELİPEK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zhala BABASHOVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiyye İSMAYIL; NAHÇIVAN/AZERBAYCAN
Öğr. Gör. Dr. Hande ÖZOLGUN AKKURT; TÜRKİYE
Dr. Aygün MEHERREMOVA; AZERBAYCAN
Dr. Gülşen MEHERREMOVA; AZERBAYCAN
Dr. Alan CASTLE; A.B.D.
Dr. Andaç KARABULUT; TÜRKİYE
Dr. Aslı KAYA; TÜRKİYE
Dr. M. Dylan CASTLE; A.B.D.
Dr. Rıza ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Zekeriya BİNGÖL; TÜRKİYE
Arş. Gör. Dr. Halil ŞENOL; TÜRKİYE

TURAN-SAM
YAYINCILIK
www.turansam.com

www.turansam.com

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

***

İÇİNDEKİLER

***

(1)
Prof. Dr. Meherrem MEMMEDLİ
URAL-ALTAY DİLLERİNDE ART DAMAK ŋ ÜNSÜZÜNÜN TARİHÎ GELİŞİMİ
HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE VELAR N PHONEME IN URAL-ALTAIC LANGUAGES
SAYFA 11

(2)
Prof. Dr. Elif Özlem ÖZÇATAL
REFAH DEVLETİNDEN EKO-REFAH DEVLETİNE: KADIN REFAHI BAĞLAMINDA OLANAKLAR VE SINIRLILIKLAR
FROM THE WELFARE STATE TO THE ECO-WELFARE STATE: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS IN THE CONTEXT OF WOMEN'S WELFARE
SAYFA 18

(3)
Mahmut KAHRAMAN; Doç. Dr. Serkan Tevabil AKA
GELENEKSEL TÜRK SPORLARINDA KADIN: TARİHSEL ARKA PLANI ve GÜNCEL DURUMU
WOMEN IN TRADITIONAL TURKISH SPORTS: HISTORICAL BACKGROUND AND CONTEMPORARY STATUS
SAYFA 30

(4)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ; Neslihan HANÇERKIRAN

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MALATYA'DA SOSYAL ve İKTİSADİ HAYAT (IV NUMARALI MARAŞ AHKÂM DEFTERİ'NE GÖRE)
SOCIAL and ECONOMIC LIFE IN MALATYA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY (ACCORDING TO THE IV TH AHKÂM REGISTER)
SAYFA 39

(5)
Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY; Mert AYER
SURİYE'DE YAŞANAN İÇ SAVAŞ SONRASINDAKİ DÜZENSİZ GÖÇE KARŞI TÜRKİYE`NİN GÖÇ POLİTİKALARI
TÜRKİYE'S MIGRATION POLICIES IN RESPONSE TO IRREGULAR MIGRATION AFTER THE CIVIL WAR IN SYRIA
SAYFA 49

(6)
Merve ÇETİN TOPTAŞ; Prof. Dr. Ayşe EVEREST
SALDIRGANLIK DA HİPERAKTİVİTE GİBİ BİR BESLENME SORUNUDUR
AGGRESSIVENESS IS A NUTRITIONAL PROBLEM LIKE HYPERACTIVITY
SAYFA 53

(7)
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
NOTES ON THE NEW PROBLEM AREAS IN THE BALKANS AFTER THE TREATY OF BERLIN: THE EXAMPLES OF CRETE, BOSNIA and HERZEGOVINA, and MACEDONIA
BERLİN ANTLAŞMASI SONRASI DÖNEMDE BALKANLAR'DA YENİ SORUN ALANLARINA DAİR NOTLAR: GİRİT, BOSNA HERSEK ve MAKEDONYA ÖRNEKLERİ
SAYFA 66

(8)
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
AN EVALUATION REGARDING THE INTERNATIONAL TREATIES DETERMINING THE STATUS OF THE STRAITS IN HISTORICAL PERSPECTIVE, IN THE CONTEXT OF THE OTTOMAN EMPIRE
TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE BOĞAZLARIN STATÜSÜNÜ BELİRLEYEN ULUSLARARASI ANTLAŞMALARA İLİŞKİN OSMANLI DEVLETİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME
SAYFA 75

(9)
Doç. Dr. Cemile ÇETİN; Öğr. Gör. Dr. Özlem ANUK

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

KARANLIK ÜÇLÜ'NÜN ETİK DEĞERLERE YATKINLIK İLE İLİŞKİSİ: SAĞLIK PROGRAMI ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DARK TRIAD and ETHICAL VALUES: AN APPLICATION ON HEALTH PROGRAM STUDENTS
SAYFA 84

(10)
Gizem ÇAĞLAR; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ
EVALUATION OF CAVE RESOURCES IN THE HATAY PROVINCE FROM THE PERSPECTIVE OF SPECIAL INTEREST TOURISM
HATAY İLİNDEKİ MAĞARA KAYNAKLARININ ÖZEL İLGİ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
SAYFA 95

(11)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Eren BALIKEL
MODERN YÖNETİM DÜŞÜNCESİNDE AKIL-AHLAK İKİLEMİ: RASYONALİTE, ETİK ve YÖNETİM FELSEFESİNİN DÖNÜŞÜMÜ
THE REASON-MORALITY DILEMMA IN MODERN MANAGEMENT THOUGHT: RATIONALITY, ETHICS and THE TRANSFORMATION OF MANAGEMENT PHILOSOPHY
SAYFA 106

(12)
Assist. Prof. Dr. Aydın ÖZDEMİR
THE COHESION BETWEEN NATIONAL EDUCATION STATISTICS and THE GENDER EQUALITY INDEX IN THE EARTHQUAKE ZONE: AN EFFICIENCY EVALUATION USING INTEGRATED SLACK-BASED DATA ENVELOPMENT ANALYSIS and ROC ANALYSIS
DEPREM BÖLGESINDE MİLLİ EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ ve CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENDEKSİ BAĞINTISI: BÜTÜNLEŞİK SLACK TABANLI VERİ ZARFLAMA ANALİZİ ve ROC ANALIZI KULLANILARAK BİR ETKİNLİK DEĞERLENDİRMESİ
SAYFA 112

(13)
Dr. Öğr. Üyesi Banu SARIBAY
STRATEJİK BİR GERİ ÇEKİLME: SESSİZ İSTİFA KAVRAMININ KAYNAKLARIN KORUNMASI TEORİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
A STRATEGIC WITHDRAWAL: EXAMINING THE CONCEPT OF QUIET QUITTING WITHIN THE FRAMEWORK OF CONSERVATION OF RESOURCES THEORY

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

SAYFA 130

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Caner YAZICIOĞLU

İŞLETMELERDE KOORDİNASYON ve GERİ BİLDİRİMİN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF COORDINATION and FEEDBACK IN BUSINESSES

SAYFA 143

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı KARA

İŞLETME STRATEJİLERİNİN BAŞARISINDA KOORDİNASYON ve GERİ BİLDİRİMİN ROLÜ

THE ROLE OF COORDINATION and FEEDBACK IN THE SUCCESS OF BUSINESS STRATEGIES

SAYFA 151

(16)

Dr. Öğr. Üyesi Demet EROĞLU SEVİNÇ; Yusuf KESKİN

DÖVİZ KURU ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE: D-8 ÜLKELERİNDEN KANITLAR

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATES and ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM D-8 COUNTRIES

SAYFA 160

(17)

Dr. Öğr. Üyesi Emrah KIRATOĞLU

VERGİ ve BÜTÇE AÇIĞI: ULUSLARARASI LİTERATÜRÜN VOSVIEWER İLE ANALİZİ

TAX and BUDGET DEFICIT: AN ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL LITERATURE WITH VOSVIEWER

SAYFA 169

(18)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞENGÜL

ON AN ANIMAL NAME OF SCYTHIAN AND ALTAIC ORIGIN IN OLD GREEK

ESKİ GREKÇEDE İSKİTÇE VE ALTAYCA KÖKENLİ BİR HAYVAN ADI ÜZERİNE

SAYFA 178

(19)

Dr. Öğr. Üyesi Filiz ÖZTÜRK

TARIM TEMELLİ MİSYON FARKLILAŞMASI ve BÖLGESEL EKONOMİK KALKINMA: BİNGÖL İLİNDE COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLER ve MARKALAŞMA DİNAMİKLERİ

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

AGRICULTURE-BASED MISSION DIFFERENTIATION and REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT: GEOGRAPHICALLY INDICATED PRODUCTS and BRANDING DYNAMICS IN BINGOL PROVINCE
SAYFA 182

(20)
Dr. Öğr. Üyesi İkram ALPSOY
GAZETECİLİKTE YAPAY ZEKA ve HABER İLİŞKİSİ ÜZERİNE WEB OF SCİENCE VERİLERİNE DAYALI OLARAK BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ (2010-2026)
A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED ON WEB OF SCIENCE DATA ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE and JOURNALISM (2010-2026)
SAYFA 189

(21)
Dr. Öğr. Üyesi İlknur AYAR
HELAL ÜRÜNLERDE TÜKETİCİ GÜVENİ ve RİSK ALGISI ARAŞTIRMALARININ BİLİMSEL YAYIN ANALİZİ (2007–2025)
SCIENTIFIC PUBLICATION ANALYSIS OF CONSUMER TRUST and RISK PERCEPTION RESEARCH ON HALAL PRODUCTS (2007–2025)
SAYFA 200

(22)
Dr. Öğr. Üyesi Kıyal KAMCHYBEKOVA ABDİRAİM
KIRGIZ BİLİM KÜLTÜRÜNÜN BİR TEMSİLCİSİ OLARAK PROF. DR. ZİNA KARAEVA
PROF. DR. ZINA KARAEVA AS A FIGURE OF KYRGYZ SCIENTIFIC CULTURE
SAYFA 213

(23)
Erkan MAYDA; Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman OKUR
YARATICI PAZARLAMA KAMPANYALARININ TÜKETİCİ TUTUMUNA ETKİSİ
THE IMPACT OF CREATIVE MARKETING CAMPAIGNS ON CONSUMER ATTITUDES
SAYFA 219

(24)
Dr. Kubilay ÇELİK
DOMINANT COLLAR JOURNALIST: DIGITAL LABOR, AUTONOMY AND A NEW TYPE OF WORKER IN THE MEDIA FIELD

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

EGEMEN YAKA GAZETECİ: DİJİTAL EMEK, ÖZERKLİK VE MEDYA ALANINDA YENİ BİR ÇALIŞAN TİPİ
SAYFA 232

(25)
Dr. Pervin EYVAZOV
PROF. DR. BEKİR ÇOBANZADE'NİN TÜRKÇENİN ANLAMBİLİMİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ
PROF. DR. BAKIR CHOBANZADEH'S VIEWS ON THE SEMANTICS OF THE TURKİC LANGUAGES
SAYFA 241

(26)
Dr. Sema ANIK
AVRUPA PROPOLİSLERİNİN SAĞLIK ve ÇEVRE DOSTU TARIM ÜZERİNDEKİ POTANSİYEL KATKILARI: GÜNCEL BULGULAR ÜZERİNE BİR DERLEME
THE POTENTIAL CONTRIBUTIONS OF EUROPEAN PROPOLIS TO HEALTH and ENVIRONMENTALLY FRIENDLY AGRICULTURE: A REVIEW OF CURRENT FINDINGS
SAYFA 247

(27)
Mustafa GENÇER
TANBURİ CEMİL BEY ve HAFIZ OSMAN'IN UŞŞAK MAKAMINDAKİ GAZEL "HER ZAMAN VAMIK-I AZRA OLUR" KAYDININ İNCELENMESİ
AN EXAMINATION OF THE RECORDING OF THE GAZEL "HER ZAMAN VAMIK-I AZRA OLUR" IN THE UŞŞAK MAQAM BY TANBURİ CEMİL BEY and HAFIZ OSMAN
SAYFA 251

(28)
Öğr. Gör. Cemal EROĞLU; Öğr. Gör. Kartal TÜRK; Öğr. Gör. Dilek TÜRK; Selin Eroğlu YEŞİLTAŞ
İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ ve İNSAN KAYNAKLARI ANALİTİĞİ
PARADIGM SHIFT IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT and HUMAN RESOURCES ANALYTICS
SAYFA 259

(29)
Öğr. Gör. Çetin İZGİ; Öğr. Gör. Dr. Çağrı AKGÜN

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

KENTSEL YANGIN GÜVENLİĞİ ALTYAPISININ KURUMSAL KAPASİTE ve RİSK BASKISI AÇISINDAN ÇOK KRİTERLİ ANALİZİ: İNŞAAT MÜHENDİSLİĞİ ve EKONOMİ PERSPEKTİFLERİNİN BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ
MULTI-CRITERIA ANALYSIS OF URBAN FIRE SAFETY INFRASTRUCTURE IN TERMS OF INSTITUTIONAL CAPACITY and RISK PRESSURE: INTEGRATION OF CIVIL ENGINEERING and ECONOMIC PERSPECTIVES
SAYFA 268

(30)
Öğr. Gör. Fidan KURT KASAPBAŞI
PROFESYONEL ŞARKICILARIN GLOTTİK ADDUKSİYON STRATEJİLERİ: KLASİK TÜRK MÜZİĞİ ve OPERA İCRACILARININ MEDİAL KAPANMA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
GLOTTAL ADDUCTION STRATEGIES OF PROFESSIONAL SINGERS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CLASSICAL TURKISH MUSIC and OPERA PERFORMERS IN TERMS OF MEDIAL CLOSURE
SAYFA 280

(31)
Öğr. Gör. Selma ÖZPALA
OSMANLI SARAY NAKKAŞHÂNESİ'NDE ŞAHKULU EKOLÜ ve SAZ YOLU ÜSLÛBU
THE SHAHKULU SCHOOL and SAZ YOLU STYLE IN THE OTTOMAN PALACE CALLIGRAPHY WORKSHOP
SAYFA 287

(32)
Okan CÖMERT
OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜRK JANDARMASINI KURUMSALLAŞTIRMA ÇABALARI KAPSAMINDA JANDARMA MEKTEPLERİ
EFFORTS TO INSTITUTIONALIZE THE TURKISH GENDARMERIE IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE SCHOOLS OF GENDARMERIE
SAYFA 297

(33)
Ömerül Faruk ALTUN
OSMANLI DÖNEMİ MÜFESSİRLERİNDEN ŞEHABEDDİN AHMED b. MAHMUD es-SİVÂSÎ el-AYASULUĞÎ'NİN HAYATINA DAİR YENİ BULGULAR
NEW FINDINGS ON THE LIFE OF ŞEHABEDDİN AHMED b. MAHMUD es-SİVÂSÎ el-AYASULÛĞÎ, ONE OF THE OTTOMAN PERİOD QUR'ANİC EXEGETES

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

SAYFA 304

(34)

Sümeyye İZİN

OSMANLI-İNGİLİZ EKSENİNDE HİCAZ'DA HİNTLİ MÜSLÜMANLAR

INDIAN MUSLIMS IN HEJAZ WITHIN THE OTTOMAN-BRITISH AXIS

SAYFA 317

(35)

Tuğba Esra TAHTACI

MEŞK İLE NOTA ARASINDA: AMATÖR KOROLARDA TÜRK MÜZİĞİ ÖĞRETİMİNİN YAPISI

BETWEEN PRACTICE AND NOTATION: THE STRUCTURE OF TURKISH MUSIC TEACHING IN AMATEUR CHOIRS

SAYFA 325

(36)

Ülker EFENDİYEVA

ORTA ASYA KIPÇAK TÜRKÇELERİNDE OTURMA ODASI EŞYALARININ İSİMLERİ ÜZERİNE SÖZCÜKSEL-SEMANTİK ARAŞTIRMA

A LEXICAL-SEMANTIC STUDY ON THE NAMES OF LIVING ROOM FURNITURE IN CENTRAL ASIAN KIPCHAK TURKIC LANGUAGES

SAYFA 330

(37)

Doç. Dr. Muharrem TURP

1939 DEPREMİNDE ŞEBİNKARAHİSAR'DAKİ FATİH CAMİİ'NİN ALDIĞI HASAR VE ONARIM SÜRECİ

DAMAGE SUSTAINED BY THE FATIH MOSQUE IN SEBINKARAIİSAR DURING THE 1939 EARTHQUAKE AND ITS RESTORATION PROCESS

SAYFA 336

(38)

Öğr. Gör. Ahenk Çiçek SÜZEN

KEFALET SÖZLEŞMELERİNDE ŞEKLE İLİŞKİN KURALLAR

RULES REGARDING THE FORMAL REQUIREMENTS OF GUARANTEE AGREEMENTS

SAYFA 342

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(1)

Prof. Dr. Meherrem MEMMEDLİ[1]

URAL-ALTAY DİLLERİNDE ART DAMAK ŋ ÜNSÜZÜNÜN TARİHÎ GELİŞİMİ

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE VELAR N PHONEME IN URAL-ALTAIC LANGUAGES

ÖZ

Makalede, Ural-Altay dillerinin edebî dil ve diyalekt (ağız) malzemeleri temelinde art damak (nazal) ŋ ünsüzünün kökeni ve tarihsel gelişimi incelenmektedir. Söz konusu sesin tarihî evrimi farklı yönlerde gerçekleşmiştir: bazı dillerde bağımsız bir fonem olarak korunmuş; kimi dillerde arkaikleşmiş; bazı dil kollarında alveolar /n/ foneminin bir varyantına dönüşmüş; diğer bir grup dilde ise bu sesin yerini refleksleri, yani /g/, /ğ/, /y/ ve /v/ sesleri almıştır. Bu seslerin art damak nazal /ŋ/ foneminden ve /ng/ telaffuz biçiminden tarihsel gelişim süreci sonucunda ortaya çıkması, Ural-Altay dillerinde paralel ve aynı doğrultuda gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ural, Altay, Türk, Moğol, Tunguz-Mançu, Fonem, Ses Birleşmesi.

ABSTRACT

The article examines the origin and historical development of the velar ŋ phoneme based on literary language and dialectal materials of the Ural-Altaic languages. The historical evolution of this sound has occurred in various ways: in some languages, it has been preserved as a phoneme; in others, it has become archaic and transformed into a variant of the pre-velar n sound; while in certain languages, its reflexes, namely the sounds q/ğ, y, v, have been used instead. The emergence of these sounds as a result of the historical development of the velar ŋ phoneme and the nq pronunciation pattern has occurred in a parallel manner across Ural-Altaic languages.

Keywords: *Ural, Altaic, Turkic, Mongolic, Tungusic-Manchu, phoneme, sound combination.*

[1] Azerbaycan, Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türkoloji Bölümü Başkanı. E-mail: mammadovmaharam@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0608-7226

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Ural-Altay teorisi, Türk dillerinin tarihi, dili, kültürü ve etnografyasına ilişkin araştırmaların farklı yönlerde genişlemesine ve yoğunlaşmasına imkân sağlamıştır. Uzun bir zaman boyunca çalışmalar artmış olmakla birlikte, söz konusu diller arasındaki akrabalık ilişkisi araştırmacılar tarafından hâlâ oybirliğiyle kabul edilmemektedir. Genetik akrabalığın kanıtlanabilmesi için yeni kuramsal yaklaşımların ve ampirik verilerin bilimsel incelemelere dâhil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Akraba dillerin, ayrıca Azerbaycan Türkçesinin ağız malzemelerinin karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, meseleye ilişkin tartışmaların çözümlenmesinde değerli bir kaynak teşkil edebilir. Art damak *ŋ* ünsüzü, Ural-Altay dillerinin ortak fonetik özelliklerinden biri olup benzer bir tarihsel gelişim sürecinden geçmiştir. Bu sesin arkaikleşme süreci, dilimizin ağızlarında korunarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Araştırmanın nesnesi: Ural-Altay dillerinin ve diyalektlerinin dil malzemeleri.

Araştırmanın amaç ve görevleri: Art damak ŋ ünsüzünün kullanım alanını (arealini) belirlemek; art damak ŋ ünsüzünün tarihsel gelişimini izlemek; art damak ŋ ünsüzü ile ilişkili ortak özellikleri ortaya koymak.

Araştırmanın yöntemi: Betimleyici ve karşılaştırmalı-tarihsel yöntem.

Temel kısım. Türkolojide art damak ***ŋ*** ünsüzü, bu sesin kökeni ve ***/ŋ/–/ng/*** denkliği konusunda araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Çalışmaların büyük ölçüde Türk dilleri alanıyla sınırlı kalması nedeniyle, meselenin Ural-Altay dilleri bağlamında da ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Eski art damak ***ŋ*** ünsüzü, Ural-Altay dillerinin spesifik fonemlerinden biridir. Bu ses genellikle sözcük ortasında ve sonunda görülmektedir. İstisnai olarak, Moğol dilleri grubuna bağlı Mongor dilinin Huntszu diyalektinde sözcük başında da kullanılmaktadır. Art damak *ŋ* ünsüzünün gelişimi ve geçirdiği değişimler, Ural-Altay dillerinde büyük ölçüde paralel bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ses, Eski Türk yazıtlarında özel bir /ŋ/ işaretiyle; Uygur ve Mani alfabelerinde ise *ng* biçiminde gösterilmiştir. A. Şükürlü, Uygur yazılı metinlerindeki bu sesi /ŋ/ harfiyle; A. Guliyev ise *ng* biçiminde transkribe etmiştir (Şükürlü, 1993: 284; Eski Türk yazılı abideleri, 1993: 80). Arap alfabesiyle kaleme alınmış metinlerde de, Uygur yazı geleneğinde olduğu gibi, telaffuza uygun olarak *ng* harf birleşmesiyle işaretlenmiştir. Türk dillerinin büyük çoğunluğunda bu ses /ŋ/ biçiminde gösterilirken, Özbek Türkçesinde *ng* yazımı tercih edilmektedir. Benzer şekilde, Tunguz dillerindeki art damak *ŋ* ünsüzü Mançu yazı dilinde *ng* harf birleşmesiyle karşılanmaktadır: Örn.: mənun (evenk) — mənqun (mancur) “gümüş”, tiŋən (evenk.) — tunqən (man cur) “döş”, saŋar (evenk.) - sanqa (mancur) “deşik” (Tsinçius, 1949: 241-245). Benzer bir farklılaşma Moğol dilleri arasında da gözlemle nmektedir. Mongor dilinde çokluk eki bünyesinde art damak ŋ ünsüzü, kendisiyle aynı artikülasyon noktasına sahip olan /q/ ünsüzü ile yan yana kullanılmaktadır: *xaniŋqe* “ko yun” (Todaeva, 1973: 102). Moğol dillerinde *ng* harf birleşmesiyle sabitlenen bazı sözcükler, Türk dillerinde /n/ ünsüzü ile karşılanmaktadır. Örneğin: *savanq – sabun*, *enq – en*, *xaranquy – karanlık* vb. Samoyed dilleri grubuna mensup Nganasan dilinde ise art damak ŋ ünsüzü, intervokal konumda ve sözcüğün bütün pozisyonlarında /q/, /k/, /x/ ünsüzlerinden önce; /y/ ve /l/ ünsüzlerinden sonra kullanılmaktadır. Örn.: - təŋə “yay”, ŋamtə “ağız”, xeŋqə “kara”, deŋkuy “tuzak”. Diğer Samoyed dillerinden farklı olarak En (Ents) dilinde *ng* birleşmesinde /n/ ünsüzü düşmekte, /g/ ünsüzü ise korunmakta ya da /k/ ünsüzüne dönüşmektedir. Örneğin: *denkuy* (Nganasan) – *yango* (Nenets) – *sanki* (Selkup) – *daqo* (En/Ents) “tuzak”. Sözcük ve hece sonunda /n/ ünsüzünün düşmesi, Nenets dilinde nazal bir ünlünün; En (Ents) dilinde ise uzun bir ünlünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin: *naŋ* (Nganasan) – *na* (Nenets) – *na:* (En/Ents) – *aŋ* (Selkup) “ağız” (Tereşenko, 1979: 21).

Altay dillerinde art damak ***ŋ*** ünsüzü sözcük başında genellikle düşmektedir. Ural dilleriyle karşılaştırıldığında, Altay dillerinde sözcük başındaki art damak ŋ ünsüzünün yerini çoğunlukla alveolar /n/ ya da /y/ ünsüzleri almaktadır. Bu durum Macar dili örneğinde açık biçimde gözlemlenmektedir. “Macar dilinde bu ses, eski Türkçe kökenli sözcüklerde ve Eski Bulgarcanın etkisiyle /ŋ/ ya da *nu* biçiminde korunmuştur: örn. *nuar* (Macar) – *na:r* (Eski Bulgarca) – *nerem* ‘yaz’ – *yaz* (Türkçe)” (Ryasnyanin, 1955: 25). Art damak ŋ ünsüzünün kullanılmadığı konumlarda ise onun yerini çeşitli refleksleri, özellikle /y/ ünsüzü

almaktadır. Örneğin: *kon//koy* (Eski Türkçe), *koyn* (Eski Uygurca), *koy* (modern Türk dillerinin çoğu), *koyun* (Türkiye Türkçesi, Kırım Tatarcası, Türkmence), *kiy* (Tatarca, Başkurtça), *xiy* (Çuvaşça), *konin* (Moğolca), *koy* (Samoyed) "koyun" vb. (Ryasnyanin, 1955: 179–180). Buna karşılık, Türk dillerinde /y/ ünsüzünün bulunduğu bazı örneklerde, diğer Ural-Altay dillerinde art damak ŋ ünsüzü kullanıl maktadır. Örneğin: *koy* "göğüs" (Eski Türkçe), *dikoyun//koyn* (modern Türk dillerinin çoğu), *konla* (Mari), *koŋno-mo* (Tunguzca), *koy* (Korece) vb. (Ryasnyanin, 1955: 179).

Eski Türk lehçeleri arasında art damak ŋ ünsüzü ile /y/ ünsüzü arasındaki ses denkliğini M. Kaşgârlı da kaydetmiştir. Kaşgârlı, Argu ve Bulgarların /ŋ/ ile telaffuz ettikleri kelimelerin diğer Türk toplulukları tarafından /y/ ile söylendiğini belirtmektedir. Örneğin: *koŋ – koy* "koyun", *kaŋak – kayak* "kaymak", *kaŋda – kayda* "nerede", *kayu* "hani" (MK, I, s. 383; III, s. 140, 173, 218). B. Serebrennikov ve N. Hacıyeva ise /ŋ/–/y/ ses denkliğinin, aracı bir /ğ/ aşaması üzerinden (n > ğ > y) gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır. Örneğin: *seŋük//sünek* "kemik", *seyek* (Kazakça, Tatarca), *süyek* (Kumukça); *müŋüz* "boynuz", *meyiz* (Kazakça), *müyüz* (Kumukça) (Serebrennikov – Hacıyeva, 1986: 70).

Çağdaş Türk dillerinde ve diyalektlerinde art damak *ŋ* ünsüzü ile /y/ ünsüzü arasındaki ses denkliği varlığını sürdürmektedir. Bu özellik özellikle Karaimcede yaygındır. Örneğin:*atay* < *ataŋ* "atanı", *yayax* < *yaŋaq* vb. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise hızlı telaffuzda art damak *ŋ* ünsüzü çoğunlukla /y/ ünsüzüne dönüşmektedir. Örneğin: *diyne* < *diŋle*, *soyna* < *soŋra*, *eviyin kapısı* (Gaziantep) (Aksoy, 1945: 249).

Aynı özellik Yakutçanın lehçelerinde de gözlemlenmektedir. Yakutçanın Batı grubu ağızlarında *kinit* "gelin", *kinat* "kanat" biçiminde görülen sözcükler, doğu arealindeki şivelerde *kiyit*, *kiyat* şeklinde sabitlenmiştir. M. S. Voronkin, bu gelişmenin n>nь>j doğrultusunda gerçekleştiğini belirtmektedir (Voronkin, 1984: 114).

Fin-Ugor dillerinin büyük bir kısmında şahıs zamirlerindeki art damak ŋ ünsüzünün yerini Estoncada /y/ sesi almaktadır. Örneğin: *miŋ* "biz", *tiŋ* "siz" (Mord vince); *meija* "biz", *teija* "siz" (Estonca) (Maytinskaya, 1979: 125). Mordvin dilinin Erzya lehçesi dışında diğer lehçelerinde, sözcük sonunda bulunan *(ng)* birleşmesi nazallık özelliğini yitirmekte ve sonuçta /y/ sesiyle karşılanmaktadır. Örneğin: *peŋ//peng* > *pey* "diş", *keleŋ//keleng* > *keley* "geniş" (Maytinskaya, 1979: 98). A. von Gabain, art damak ŋ ünsüzü ile /y/ arasındaki ses denkliğini bir "ağız özelliği" (şive özelliği) olarak değerlendirmektedir: *koŋ* > *koy* "koyun", *çıgaŋ* > *çıgay* "yoksul" (Gabain, 1988: 39). Sonuç olarak belirtilebilir ki, art damak ŋ ünsüzü ile /y/ arasındaki ses denkliği, lehçe ve şive farklılaşması çerçevesinde ortaya çıkmış; art damak ŋ ünsüzü arkaikleşmiş olmakla birlikte, refleksleri aracılığıyla sözcük yapısı içinde tarihsel konumunu korumuştur.

Eski ve çağdaş Türk dilleri ile diyalektlerinde görülen /g/ ve /k/ unsurlu eklerin, art damak ŋ ünsüzünün tarihsel gelişimi sonucunda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Azerbaycan Türkçesinin *Şemkir* (Deller, Düyerli, Tatar, Zeyem) ve *Basarkeçer* (Mezre köyü) ağızlarında ilgi (genitif) durumunda isim ve zamirler, ünsüzle biten sözcüklerde *-ıq*, ünlüyle biten sözcüklerde ise *-nıq* ekini almaktadır. Örneğin: *Atıq əlində bir sa:tdıx yoldu* (Şemkir); *Dəniziq qıra:na çoxlu daş-dəmbəə: tirdix* (Basarkeçer). Her iki ağız üzerine yapılan araştırmalara göre, *-ıq* ekindeki /q/ unsuru, eski *ng* birleşmesinin bileşenlerine ayrılması sonucunda ortaya çıkmıştır (Kerimov, 1976: 73). Araştırmacılar bu görüşlerini M. Şireliyev'in art damak ŋ ünsüzünün kökenine ilişkin değerlendir mesine dayandırmaktadır. M.Şireliyev'e göre, art damak ŋ ünsüzünün eski biçimi olan *ng//nğ* birleşmesinin parçalanması sonucunda Oğuz grubu Türk dillerinde art damak ŋ ünsüzü; Kıpçak grubu Türk dillerinde ise /g/ (veya /ğ/) unsuru baskın hâle gelmiştir (Şireliyev, 1965: 15). Daha sonraki çalışmalarında ise *ng//nğ* sesinin ayrışmasıyla Oğuz grubunda /g/ unsurunun, Kıpçak grubunda ise /ğ/ unsurunun üstünlük kazandığını belirtmiştir (Şireliyev, 1978: 5). Genitif (ilgi) durumda görülen *-ıq* ekinin, /ŋ/–/q/ ses denkliği temelinde oluşmuş olması daha güçlü bir olasılık olarak değerlendirilebilir. Art damak ŋ ünsüzü /k/ ve /g/ sesleriyle aynı artikülasyon noktasına sahip olduğundan, Eski Türk yazıtlarında da /n/ > /g/ değişimi gözlemlenmektedir. Örneğin: *Bunça işiğ, küçiğ bir tükqəru sakınmatı* "Bunca işini, gücünü verdiğini düşünmedi" (KT, Küçük Yazıt, satır 10). Eski Türkçede /ŋ/–/q/ denkliğinin yalnızca eklerde değil, köklerde de görül düğünü A. von Gabain belirtmektedir. Örneğin: *aŋım* > *aqım* "kısımlı", *aŋın* > *aqın* "omuz" (Gabain, 1988: 39). İbn Mühennâ sözlüğünde "tarla faresi" anlamında geçen *kelenü* sözcüğü, M. Kaşgârlı'nın sözlüğünde *keleğü* biçimindedir. Aynı sözcük Türkiye Türkçesinde *dəlengi//gelenki* şeklinde kullanılmaktadır (Çağatay, 1954: 76). /n/–/q/ ses denkliği çağdaş Kazakça ve Karaçay-Balkarca'da da üretkendir: *anaqız, ataqız*

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

vb. Yakutçanın lehçelerinde de */ŋ//ng/–/g/* denkliği gözlenmiştir: *üŋex* > *üqex*, *külŋeli* > *külqeri* (Voronkin, 1980: 84)./n/–/q/ ses denkliği Altay dilleri arasında da görülmektedir. Örneğin: *qulaŋ* (Moğolca) – *qulaq* (Türkçe), *laŋ* (Moğolca) – *laq* (Türkçe) "ek".

Azerbaycan Türkçesinin Ayrım ağzında ilgi (genitif) durumunda *-ık* ekine rastlanmaktadır: *arvadık, atık, torvanık* vb. Bu ek, zamirlerin çekiminde de görül mektedir. M. İslamov ikinci ve üçüncü şahıs zamirlerinin, E. Azizov ise bunlara ek olarak birinci şahıs zamirlerinin de *-ık* ilgi eki aldığını belirtmiştir: *mənik, sənik, onuk, bizik, sizik* (İslamov, 1986: 30; Ezizov, 2016: 170).

M.İslamov, ekin kökenini şu şekilde açıklamaktadır: *-ık* ekinin ikinci unsuru olan /k/ sesi, *ng* foneminin farklı bir tarihsel gelişiminin sonucudur. Buna göre eski *ng//nğ* ses grubunda /n/ düşmüş; geriye kalan /g/ ya da /ğ/ sesi tonsuzlaşarak /k/ ünsü züne dönüşmüştür. Zira ötümlü (tonlu) /g/ sesinin tonsuzlaşarak /k/'ye dönüşmesi, Ayrım ağzının temel fonetik özelliklerinden biridir (İslamov, 1986: 30–31). Gedebey ağzının araştırmacısı B. Sadıqov ise, diğer Türk dillerinde henüz gözlemlenmeyen bu özelliği Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirmektedir (Sadıqov, 1977: 15–16). Yukarıdaki açıklamalarda *nq* harf birleşmesinin art damak ŋ ünsüzünün telaffuz biçimi olduğuna işaret edilmiştir. Bu çerçevede *-ık* ekindeki /k/ unsurunun da /ŋ/–/q/ ses denkl iği yoluyla ağız sistemine girdiği anlaşılmaktadır. Bu ek, Ayrım ağzında *-ı* ekiyle paralel biçimde kullanılarak sınırlı bir arealde varlığını sürdürmektedir. *-ık* ekinin yaygınlaşmaması, art damaksıl, patlayıcı ve tonsuz /k/ sesinin fonetik niteliğinden ve dilin genel fonetik sistemiyle tam uyum göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Azer baycan Türkçesi ağızlarında /k/ sesine karşılık olarak Batı grubu ağızlarında /g/, Zagatala–Gah bölgesinde /k/ ve kimi yerlerde /x/ sesleri görülmektedir. Orhon-Yenisey yazıtlarında, M. Kaşgârlı'nın sözlüğünde ve çağdaş Oğuz grubu dillerinde sözcük sonunda /k/ sesinin (*konak* "ev", *uşak*, *yarak*) baskın olması, bunun Eski Türkçeye özgü bir özellik olduğunu göstermektedir. Bu özelliğin arkaik unsurları koruyan Ayrım ağzında da yaşaması doğal bir durumdur. /ŋ//ng/–/k/ ses denkliği Yakutçanın lehçele rinde de sınırlı ölçüde korunmuştur: örn. *эриэнгэс* > *эриэккэс* (Voronkin, 1980: 84).

Çağdaş Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde edebî dil düzeyinde, Azerbaycan Türkçesinde ise ağız düzeyinde belirtme (akkusatif) durumunda *-yı* eki kullanılmaktadır: *arpıyı, buğduyu* (Azerbaycan); *kapıyı, babayı* (Gagavuzca); *karıyı, dedeyi* (Türkiye Türkçesi) vb.

Bu ek, Orta Çağ Türk yazılı anıtlarının dilinde işlek olarak kullanılmış; daha son raki dönemlerde ise Azerbaycan edebî dilinde yerini *-nı* belirtme (akkusatif) ekine bırak mıştır. Söz konusu biçim, XVIII. yüzyıla kadar yazılı metinlerde canlılığını korumuştur. Örneğin: - ol tewey çökürdü "o dəvə ni çökürdi" [MK, II c., s.84];- Aydır: "Buŋlu qoca ilə Yapağlu qocayı Dəpəgözə verüŋ aşın pişürsün!" - dedi [KDK, s.99, 101]; - Cavidannaməyi gətirgil ələ; Ta biləsən ki, nəsnə candır söz [Nesimi, s.51]; Səndə bu həvəs yox isə bu qapuyı qaxma (G.Bürhaneddin, s.70); -Bu dənli xəznəyi bağışlayan kim (Destan-î Ahmet Harami, s. 27);- Bixəbərlər şərbəti-rahət bilirlər badeyi, Biz həkimivəqtiz, onu tökmüşüz, qan bilmişiz [Fuzuli, s.32].

XVIII. yüzyıldan sonra -yı belirtme eki, Azerbaycan Türkçesinde arkaikleşerek ağız düzeyine gerilemiş, buna karşılık Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde ise edebî dildeki eski konumunu korumuştur. Bu ek Eski Özbekçede de görülmekle birlikte, araştırmacılar bu durumu Oğuzcanın etkisiyle açıklamaktadır (Şçerbak, 1962: 105).

Moğolcada da ünsüzle biten sözcükler belirtme durumunda -i, ünlüyle bitenler ise -yi ekini almaktadır: aqa-yi "ağabeyi", qar-yi "eli" vb. Tunguz dillerinde bu ek -ya, -ye biçiminde ortaya çıkar: mi-ye "suyu", mo-ya "ağacı" (Baskakov, 1981: 64). Samoyed (Nganasan) dillerinde ise belirtme durumunda çoğul isimler -y ekini almaktadır: dentu "kaz" – dentuy "kazları" (Skolonenie, 1974: 35). Bu paralelliklerin tesadüfî bir benzerlik olarak değerlendirilmesi doğru değildir. /n/–/y/ ses denkliğinin genel Altayî bir özellik göstermesi ve Altay dillerinde art damak ŋ ünsüzünün aynı doğrultuda gelişmesi, söz konusu morfolojik ve fonetik uyumların tarihsel temelini oluş turmaktadır.

Türkolojide *-yı* belirtme ekinin kökeni genellikle /n/–/y/ ses denkliği çerçeve sinde açıklanmaktadır. V. A. Bogoroditski'ye göre, *-yi* ekinin oluşumunda damak (ince) ünlüler belirleyici olmuştur. Sözcük ünsüzle bitiyorsa *-i*, ünlüyle bitiyorsa *-yi* eki eklenmektedir (*deveyi*). Bu durumda /y/ geçiş ünsüzü, kök ünlüsünün inceliğini pekiş tiren bir unsur niteliğindedir (Bogoroditski, 1953: 155). G. J. Ramstedt ise /y/ unsuru nun ortaya çıkışını *-i* ekinin uzun telaffuzuna bağlamaktadır. Ona göre belirtme duru munda eski dönemde ünlü uzun söylenmekteydi: *i:* > *yi:* Ayrıca erken evrede eklerin ikileşmesi (*-iyi, -i: yi*) söz konusu olmuş; daha

sonraki süreçte iki ünlü arasına bağlayıcı bir /q/ ünsüzü türemiştir (Ramstedt, 1957: 37). Biz de birçok Türkolog gibi /y/ unsu runun bağlayıcı (bitiştirici) ünsüz olduğu görüşünü benimsemekteyiz. Bununla birlikte, /y/ ünsürünün /n/–/y/ ses denkliği temelinde Oğuz-Selçuk dil alanında yönelme hâlinin analojik bir eşdeğeri olarak ortaya çıktığını da eklemek gerekir. Belirtme hâlinin iyelik (mülkiyet) anlamıyla tarihsel bağlantısı, /n/ ünsüzünün güç kazanmasına; buna karşılık /y/ unsurunun zamanla arkaikleşmesine zemin hazırlamıştır.

Guba, Gah, Tebriz, Tabasaran ve İran Türkmen ağızlarında iyelik ekinin /v/ ünsüzlü varyantları (*-v, -ıv*) gözlemlenmektedir. Sonu *a, e* ünlüleriyle biten isimler *-v* iyelik ekini aldığında *a* > *o* ve *ə* > *ö* değişmeleri meydana gelir: *atov, babov, nənöv, canuv, başuv, binav, xalav, babav, gözüv* vb.

Benzer bir olgu, Ural dilleriyle tipolojik bakımdan daha fazla ortak özellik gösteren Eskimo-Aleut dillerinde de görülmektedir. Bu dillerde ikinci tekil şahısta *-v* eki kullanılmaktadır: *kinu-v-nın* "senden sonra" (Skolonenie, 1974: 30).

İkinci tekil şahısta /v/ unsurlu biçimlerin kullanımı, dilimizin arkaik özelliklerinden biridir. M. Şirəliyev'e göre bu ekler, köken bakımından ikinci şahsın eski biçimi olan *nq//nğ* ile ilişkilidir. Daha sonraki dönemde *nq//nğ* birleşmesinin çözülmesi sonucunda Oğuz grubu Türk dillerinde art damak ŋ ünsüzü; Kıpçak grubu dillerde ise /q/ (veya /ğ/) unsuru baskın hâle gelmiştir (Şireliyev, 1965: 15). Art damak ŋ ünsüzünün düşmesiyle birlikte intervokal konumda /q/ sesi /ğ/'ye dönüşmüş; ilerleyen aşamalarda ise ğ > y > v değişimi gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, *nq//nğ* birleşmesi tarihsel süreçte şu şekilde ayrışmıştır: *nq//nğ* → (Oğuz) ŋ → (Kıpçak) q/ğ → y → v.

E. İ. Azizov da bu görüşü destekleyerek, Türk dillerinin tarihinde /q/–/v/ ses denkliğinin mevcut olduğunu belirtmektedir. İki ünlü arasındaki eski /q/ sesi zamanla /v/'ye dönüşmüştür. Günümüzde /v/ ile telaffuz edilen birçok sözcük, eski yazılı metinlerde /ğ/ (veya /k/) ile kaydedilmiştir: *buzağu//buzoğu*, *karağu*, *takuk* (> *takuv*) (Azizov, 2016: 166). Türkmencenin ağızlarında da ğ > v değişimi gözlenmektedir: *oğal* < *oval* "evvel", *oğlak* < *ovlak* "oğlak" (Amansarıyev, 1970: 9).

ğ > v değişimi özellikle Kıpçak grubu Türk dillerinde yaygındır: *avız* (Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça), *bavır* "bağır" (Tatarca, Başkurtça, Nogayca, Kazakça), *bavur* (Kumukça), *yavdı* "yağdı" (Karaçay-Balkarca, Kumukça) vb. (Serebrennikov – Hacıyeva, 1986: 42–43).

/q/–/ğ/ > /v/ ses denkliğinin Anadolu ağızlarında yaygınlık göstermesi ise Kıpçak boylarının tarihsel etkisiyle açıklanmaktadır: *dav* < *dağ*, *govul* < *gönül*, *sovuk* < *soğuk* (Korkmaz, 1971: 21).

/q/–/ğ/ > /v/ değişimi Tunguz-Mançu dilleri arasında da mevcuttur. Even dilindeki /ğ/ sesine diğer bazı Tunguz dillerinde /v/ karşılık gelir: *toʏo* (Even) – *tava* "ateş" (Orok, Nanay, Ulç). Mançu dilindeki /v/ sesine ise diğer Tunguz dillerinde /q/ veya /ğ/ karşılık gelebilmektedir: *tuva* "kuş" (Mançu) – *toqo* (Solon) – *tiʏeni* (Evenk) vb. (Tsintsiyus, 1949: 234).

SONUÇ

Ural-Altay teorisinin temelleri ilk kez İ. F. Tabbert von Stralenberg tarafından atılmış, daha sonra çok sayıda araştırmacı tarafından farklı yönlerde geliştirilmiştir. İlk çalışmalar leksik düzeyde yürütülmüş, zamanla fonetik ve gramatik özellikler de incelemelere dâhil edilmiştir. Ortaya konulan ortak fonetik, leksik ve yapısal özellikler, söz konusu diller arasındaki akrabalık ilişkilerini destekleyen veriler sunmaktadır. Art damak ***ŋ*** ünsüzü, Altay dillerine özgü eski fonemlerden biridir. Bu sesin tarihsel gelişim süreci Ural-Altay dillerinde büyük ölçüde paralellik göstermektedir: bazı dillerde bağımsız bir fonem olarak korunmuş, bazı dillerde ise arkaikleşerek yalnızca izlerini bırakmıştır. Art damak ***ŋ*** ünsüzünün kullanılmadığı durumlarda ise onun refleksleri olan /g/, /ğ/, /k/, /y/ ve /v/ sesleri ortaya çıkmıştır. Tarihî-etimolojik veriler, art damak ***ŋ*** ünsüzünün telaffuz biçimi olan *ng* ses birleş mesinin çözülmesi sonucunda gelişimin şu doğrultuda gerçekleştiğini göstermektedir: ŋ → ng → g/ğ → k → y → v. Bu sesin gelişiminin Ural-Altay dillerinin karşılaştırmalı malzemesi temelinde incelenmesi, hem diller arasındaki genetik ilişkilerin aydınla tılması hem de çeşitli dillerde tartışmalı fonetik ve morfolojik meselelerin çözümlen mesi açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, O. A. (1945). *Gaziantep ağzı (gramer, fonetik, morfoloji-sentaksis)*. İstanbul.
2. Amansariyev, J. (1970). *Turkmen dialektologiyası*. Aşgabat: Turkmenistan neşriyatı.
3. Baskakov, N. A. (1981). *Altayskaya semya yazikov i ego izuçenie*. Moskva: Nauka.
4. Bogoroditskiy, V. A. (1953). *Vvedenie v tatarskoe yazıkoznanie v svyazi s drugimi tyurkskimi yazıkami*. Kazan.
5. Cağatay, S. (1954). "Türkçede ŋ-ğ sesine dair", *TDAY, Belleten*, Ankara, s.15-30
6. Eski Türk yazılı abideleri muntehabatı (tertib eden: E. A. Guliyev,). (1993). Bakü: ADU neşriyyatı.
7. Ezizov, E. (2016). *Azerbaycan dilinin tarihi dialektologiyası*. Bakü: Elm ve tahsil.
8. Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: M. Akalın). Ankara.
9. İslamov, M. İ. (1986). *Türk dillerinde evezlikler*. Bakü: Elm.
10. Kerimov, R. E. (1976). Hâl, mensubiyyet ve haberlik kategoriyaları şekilçilerinin bazı hususiyyetleri (Şamhor sivesinin materialları esasında). *Azerb. SSR EA-nın Haberleri (Edebiyat, dil ve incesenet seriyası)*, (1), 72–78.
11. Korkmaz, Z. (1971). Anadolu ağızlarının etnik yapısı ile iliskisi sorunu. *TDAY Belleten*, 21–32.
12. Memmedli, M. (2003). *Azerbaycan dili şivelerinde ismin grammatik kategoriyaları*. Bakü: Elm.
13. Ramstedt, G. İ. (1957). *Vvedenie v altayskoe yazikoznanie. Morfologiya*. Moskva: Izdatelstvo inostrannih literatur.
14. Ryasyanin, M. (1955). *Materiali po istoricheskoy fonetike tyurkskih yazıkov*. Moskva: İzdatelstvo inostrannih literatur.
15. Sadıgov, B. (1977). *Azerbaycan dilinin tarihi grammatikasından hususi kurs (dialekt ve şive materialları esasında)*. Bakü.
16. Serebrennikov, B. A., & Gadjiyeva, N. Z. (1986). *Sravnitelno-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*. Moskva: Nauka.
17. Şireliyev, M. Ş. (1965). Kupçakskiye elementi v azerbayjanskom yazıke (na materiale dialektov i govorov). *Issledovaniya po grammatike i leksike tyurkskih yazikov* (s. 8–15). Taşkent: Nauka.
18. Şireliyev, M. Ş. (1970). Azerbaycan dialektologiyasının son nailiyyetleri. *AEA-nin Haberleri*, (2), 3–6.
19. Şükürlü, A. S. (1993). *Kadim Türk yazılı abidelerinin dili*. Bakü: Maarif.
20. Sçerbak, A. M. (1962). *Grammatika Starouzbekskogo yazıka*. Moskva: Nauka.
21. Skolonenie v paleoaziatskih i samodiyskih yazıkah. (1974). Leningrad: Nauka.
22. Tereşenko, N. M. (1979). *Nganasanskiy yazık*. Leningrad: Nauka.
23. Todaeva, B. H. (1973). *Mongorskiy yazık*. Moskva: Nauka.
24. Tsinçius, V. İ. (1949). *Sravnitelnaya fonetika tunguso-mançzhurskih yazıkov*. Leningrad: Uçpedgiz.
25. Voronkin, M. S. (1980). *Saha dialektologiyatın oçerkata*. Yakutskay.
26. Voronkin, M. S. (1984). *Severo-zapadnaya gruppa govorov yakutskogo yazıka*. Yakutsk.
27. Maytinskaya, K. E. (1979). *İstoriko-sopostavitelnaya morfologiya finno-ugorskih yazıkov*. Moskva: Nauka.

Yazılı kaynaklar

28. Bürhaneddin, K. (1988). Divan (Tertib eden: E. Seferli). Bakü: Azerneşr.
29. Dastan-î Ahmet Haram-î. (1979). (Tertib eden: E. Seferli). Bakü.
30. Fuzuli, M. (1988). Seçilmiş eserleri. II. cilt (Tertib edenler: V. Feyzullayeva & T. Kerimov). Bakü: Azerneşr.
31. Kaşğâri, M. (1986). Divanü Lügat-it Türk Tercumesi (Çeviren: B. Atalay, 1–3 cild). Ankara.
32. Kitab-î Dede Korkut. (1988). (Tertib edenler: F. Zeynalov & S. Alizade). Bakü: Yazıçı.

33. Nesimî, İ. (1973). Eserleri. III. cilt (Tertib eden: C. Kahramanov). Bakü: Elm.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(2)

Prof. Dr. Elif Özlem ÖZÇATAL[2]

REFAH DEVLETİNDEN EKO-REFAH DEVLETİNE: KADIN REFAHI BAĞLAMINDA OLANAKLAR VE SINIRLILIKLAR

FROM THE WELFARE STATE TO THE ECO-WELFARE STATE: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS IN THE CONTEXT OF WOMEN'S WELFARE

ÖZ

Bu çalışma, çevresel sürdürülebilirliği sosyal adalet perspektifiyle birlikte ele alan eko-refah devleti yaklaşımının kadın refahı açısından sunduğu potansiyel katkıları ve sınırlılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, refah devleti modellerinin ekolojik dönüşüm süreçlerinde kadınların ihtiyaçlarını ve bakım emeğini ne ölçüde gözettiği incelenmekte; sosyal bakım altyapısı, bakım emeğinin toplumsal örgütlenişi ve sosyal haklar çerçevesinde eko-refah devletinin olanakları ve sınırlılıkları değerlendirilmektedir. Çalışma, eko-refah devleti yaklaşımının, sosyal bakım altyapısının güçlendirilmesi, bakım hizmetlerinin kamusal sorumluluk temelinde örgütlenmesi ve düşük karbon yoğunluklu istihdam alanlarının genişletilmesi yoluyla kadın refahı açısından önemli olanaklar barındırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca evrensel kamusal sağlık hizmetleri, iklimle ilişkili riskler de dahil olmak üzere yaşam boyu ekonomik risklere karşı güvence sağlayan kapsamlı sosyal koruma sistemleri ve enerji yoksulluğunu azaltmaya yönelik politikalar da kadın refahını iyileştirme potansiyelini güçlendiren temel müdahale alanları olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bakım emeğinin toplumsal cinsiyet temelli örgütlenişinin sürmesi ve ekolojik dönüşüm politikalarının cinsiyete duyarlı bir nitelik taşımaması, bu olanakların hayata geçirilmesini sınırlayan başlıca yapısal engeller olarak belirginleşmektedir.

Çalışma, eko-refah devletinin kadın refahını çevre dostu politikaların ikincil bir unsuru olarak değil toplumsal cinsiyet perspektifinin dahil edildiği kurucu bir unsur olarak ele almasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, ekolojik dönüşüm politikalarının bakım emeğini ve toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan bir refah perspektifiyle tasarlanmasının önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eko-refah devleti, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın refahı, bakım emeği, ekolojik dönüşüm.

ABSTRACT

This study aims to identify the potential contributions and limitations of the eco-welfare state approach, which addresses environmental sustainability from a social justice perspective, in terms of women's welfare. The study examines the extent to which welfare state models take into account women's needs and care work in ecological transformation processes; it evaluates the opportunities and limitations of the eco-welfare state within the framework of social care infrastructure, the social organization of care work, and social rights. The study demonstrates that the eco-welfare state approach holds significant opportunities for women's welfare through the strengthening of social care infrastructure, the organization of care services on the basis of public responsibility, and the expansion of low-carbon employment sectors. In addition, universal public healthcare services, comprehensive social protection systems providing security against lifelong economic risks — including climate-related risks — and policies aimed at reducing energy poverty emerge as key policy intervention areas that reinforce the eco-welfare state's potential to enhance women's welfare. However, the persistence of the gendered organization of care work and the lack of gender sensitivity in ecological transition policies constitute major structural barriers to the realization of these opportunities.

The study demonstrates the necessity of addressing women's welfare within the eco-welfare state not as a secondary component of environmentally friendly policies, but as a constitutive element in which a gender perspective is integrated. In this regard, the importance of designing ecological transformation policies through a welfare perspective that centers care work and gender equality is emphasized.

Keywords: *Eco-welfare state, gender equality, women's welfare, care work, ecological transition.*

---

[2] **Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7737-5810; elifozlemozcatal@gmail.com**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Eko-refah devleti yaklaşımı, ekolojik sınırlar içerisinde toplumsal refahın sürdürülebilirliğini güvence altına almayı hedeflerken, sosyal politikaların kapsamını yalnızca gelir transferleri ve istihdamla sınırlamayan bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşımın temel bileşenlerinden biri, sosyal bakım altyapısının güçlendirilmesi ve bakım hizmetlerinin kamusal sorumluluk temelinde yeniden örgütlenmesidir. Bakım hizmetlerine öncelik verilmesi hem toplumsal yeniden üretim süreçlerinin sürekliliğini sağlamakta hem de ekolojik dönüşüm süreçlerinin toplumsal maliyetlerini azaltma potansiyeli taşımaktadır (Hoggett, 2001; Gough, 2017; Koch ve Fritz, 2014; Gough, 2021; Hirvilammi ve ark., 2023; Fromberg ve Lund, 2024). Bu yönüyle eko-refah devleti, refahın üretimini piyasa temelli büyüme dinamiklerinden bağımsız biçimde ele almayı mümkün kılmaktadır.

Bununla birlikte bakım emeğinin mevcut cinsiyetlendirilmiş işbölümü içindeki konumu ve buna dayalı toplumsal ve kurumsal örgütlenişi, bu alanın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden bağımsız biçimde değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır. Bakım emeği, büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenilmekte; gerek ücretsiz ev içi emek gerekse düşük ücretli bakım işleri biçiminde, toplumsal ve ekonomik olarak değersizleştirilmektedir (Razavi, 2007; Lewis, 1992; Özçatal, 2023). Refah devleti literatüründe uzun süredir vurgulandığı üzere bakım emeğinin görünmezliği ve kadınlara atfedilmesi, sosyal politikaların cinsiyet körü biçimde tasarlanmasının bir sonucudur (Orloff, 1993; Kleider, 2015). Bu nedenle sosyal bakım altyapısının genişletilmesini hedefleyen eko-refah devleti anlayışı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin politika tasarımına anaakımlaştırma perspektifiyle dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Aksi hâlde bakım alanındaki kamusal genişleme, kadınların bakım yükünü hafifletmek yerine bu yükün farklı biçimlerde yeniden üretilmesine yol açabilmektedir. Nitekim sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması, bakım emeğinin cinsiyete dayalı dağılımını dönüştürmeye yönelik düzenlemelerle desteklenmediğinde, kadınların refahını güçlendirmekten çok mevcut eşitsizlikleri pekiştirme riski taşımaktadır (Rai, Hoskyns ve Thomas, 2014). Üstelik, kadınlar, bakım emeğinin asli taşıyıcıları olmalarının yanı sıra güvencesiz istihdamda daha yoğun yer almaları ve yoksulluk, gıda güvencesizliği ile enerji yoksulluğundan orantısız biçimde etkilenmeleri nedeniyle ekolojik risklere karşı daha kırılgan konumda bulunmaktadır (Alston, 2014; Anjum ve Aziz, 2025; Sarker, Puskur ve Sarkar, 2025). Bu durum, eko-refah devleti çerçevesinde toplumsal cinsiyet perspektifinin refahın sürdürülebilirliği açısından temel bir bileşen olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu çerçevede kadın refahı yalnızca çevre dostu politikaların dolaylı bir çıktısı olarak değil eko-refah devletinin temel hedeflerinden biri olarak değerlendirilebilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten bir eko-refah anlayışı, bakım emeğinin tanınmasını, yeniden dağıtılmasını ve sosyal haklar temelinde desteklenmesini sağlayarak kadınların refaha erişimini güçlendirme potansiyeline sahiptir (McGann ve Murphy, 2023; Dukelow ve ark., 2024). Dolayısıyla eko-refah devleti, kadın refahını ikincilleştirilmiş bir unsur olarak değil refah rejiminin yeniden yapılanmasının merkezi bir unsuru olarak ele alma olanağı sunmaktadır.

Bu çalışma, çevresel sürdürülebilirliği sosyal adalet perspektifiyle birlikte ele alan eko-refah devleti yaklaşımının kadın refahı açısından sunduğu olanakları ve bu potansiyelin önündeki yapısal sınırlılıkları tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, mevcut refah devleti modellerinin ekolojik dönüşüm süreçlerinde kadınların ihtiyaçlarını ve bakım emeğini ne ölçüde gözettiği sorgulanmakta; sosyal bakım altyapısı, bakım emeğinin toplumsal örgütlenişi ve sosyal haklar çerçevesinde eko-refah devletinin sunduğu olanaklar ve sınırlılıklar değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışma, eko-refah devleti politikalarının cinsiyet eşitliğini güçlendirme potansiyeli kadar mevcut eşitsizlikleri yeniden üretme risklerine de dikkat çekerek politika yapıcılar açısından eleştirel bir değerlendirme çerçevesi sağlamaktadır.

1. Eko-Refah Devleti Yaklaşımı: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Eko-refah devleti yaklaşımı, refah devletinin temel amaçlarını ekolojik sınırlar ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden tanımlamayı hedefleyen bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal refahın yalnızca ekonomik büyüme ve gelir artışı üzerinden güvence altına alınamayacağını savunmaktadır. Refah politikalarının, çevresel taşıma kapasitesi[3] (bir ekosistemin, doğal kaynaklarını

[3] Örneğin atmosferin karbonu emme kapasitesi sınırlıdır; emisyonlar bu sınırı aşarsa iklim krizi derinleşir.

tüketmeden, ekolojik dengesini bozmadan ve yenilenme kapasitesini aşmadan destekleyebileceği nüfus, üretim veya tüketim düzeyinin üst sınırı**)**, kuşaklararası adalet, sosyal eşitlik ve ekolojik sürdürülebilirlik ekseninde birlikte ele alınması gerekmektedir. Çevresel sürdürülebilirliği ve sosyal refahı eş zamanlı olarak güçlendiren politika setlerine dayanan; doğal kaynak kullanımını ve sosyal eşitsizlikleri birlikte azaltmayı hedefleyen bir siyasal ve ekonomik sisteme vurgu yapılmaktadır (Gough, 2017; Koch ve Fritz, 2014; Laurent, 2021; Hasanaj, 2023; Fritz ve ark., 2025). Bu yönüyle eko-refah devleti, klasik refah devleti modellerinin üretim ve büyüme merkezli varsayımlarına eleştirel bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel refah devleti rejimleri, büyük ölçüde sanayileşme sonrası ekonomik büyümenin sürekliliğine ve tam istihdam varsayımına dayanmaktadır. Ancak ekolojik krizlerin derinleştiği günümüzde, bu varsayımların sürdürülebilirliği ciddi biçimde sorgulanmaktadır. İklim değişikliği, enerji ve kaynak kısıtları, çevresel bozulmalar ve biyolojik çeşitlilik kaybı, refahın üretim ve dağıtım biçimlerini doğrudan etkileyerek mevcut refah devletlerinin yapısal sınırlarını görünür kılmaktadır (Meadowcroft, 2013). İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çok boyutlu çevresel sorunlar, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri daha da kötüleştirmekte; bu durum refahın üretim ve dağıtım biçimlerini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır (Gough, 2017; Meadowcroft, 2013; Fritz ve Lee, 2023). Çevresel bozulmanın yol açtığı zararlar ile iklimle mücadele politikalarının maliyetleri, çoğu zaman gelir düzeyi düşük, güvencesiz çalışan ya da politik temsiliyeti sınırlı gruplar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık, çevresel politikaların uzun vadeli faydalarından bu gruplar aynı ölçüde yararlanamamaktadır. Bu durum, mevcut toplumsal dezavantajları derinleştirerek çevresel risklerin ekolojik olduğu kadar sosyal adaletle de doğrudan ilişkili eşitsizlik üretici mekanizmalar hâline gelmesine yol açmaktadır (Hirvilammi ve ark., 2023; Fritz ve Lee, 2023). Bu bağlamda eko-refah devleti, refahın büyüme odaklı değil insan ihtiyaçları ve ekolojik sınırlar temelinde yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır (Gough, 2017; Koch, Buch-Hansen ve Fritz, 2017; Gough, 2021).

Eko-refah devleti yaklaşımının kuramsal temelleri, sürdürülebilir refah, insan ihtiyaçları teorisi ve ekososyal politika literatürüne dayanmaktadır. Bu perspektif, refah politikalarının ekolojik sınırlar içinde kurgulanmasını ve bugünkü kuşakların ihtiyaçları karşılanırken gelecek kuşakların yaşam olanaklarının tehlikeye atılmamasını esas alır. Yaklaşımın ikinci önemli dayanağını oluşturan insan ihtiyaçları teorisi, refahın piyasa temelli tüketim düzeyinden ziyade barınma, sağlık, bakım, güvenlik ve toplumsal katılım gibi temel insani gereksinimlerin karşılanması üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Üçüncü olarak ekososyal politika literatürü, sosyal politika ile çevre politikalarının birbirinden bağımsız değil, karşılıklı etkileşim içinde olduğunu savunarak refah rejimlerinin hem sosyal eşitsizlikleri azaltacak hem de ekolojik sürdürülebilirliği gözeten bütüncül politika araçları geliştirmesi gerektiğini ileri sürer. Bu çerçevede refah, yalnızca bireysel tüketim düzeyleriyle değil; sağlık, bakım, barınma, eğitim ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların herkes için güvence altına alınmasıyla tanımlanmaktadır (Gough, 2017; Koch, Buch-Hansen ve Fritz, 2017; Hirvilammi ve ark., 2023). Böylece refah politikalarının hedefi, daha fazla tüketimi teşvik etmekten ziyade toplumsal olarak gerekli ve ekolojik açıdan sürdürülebilir yaşam koşullarını sağlamaya yönelmektedir.

Bu yaklaşım aynı zamanda refah devletinin rolünü yeniden konumlandırmaktadır. Eko-refah devleti, piyasa mekanizmalarının ve bireysel sorumluluk vurgusunun ötesine geçerek, kamusal düzenleme, yeniden dağıtım ve kolektif hizmet sunumunu merkezi unsurlar olarak ele almaktadır (Koch ve Fritz, 2014; Fritz ve Lee, 2023). Özellikle sosyal hizmetler ve bakım altyapısı, eko-refah devleti çerçevesinde hem toplumsal refahın sürekliliği hem de ekolojik dönüşümün sosyal açıdan adil biçimde gerçekleştirilmesi bakımından kritik alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada eko-refah devleti, sosyal politika alanında önceliklerin yeniden belirlenmesini gerektirmektedir. Karbon yoğun sektörlerin küçültülmesi, çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi ve kamu hizmetlerinin genişletilmesi gibi politikalar, refahın piyasaya bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir (Gough, 2017). Sosyal bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi ise hem toplumsal yeniden üretim süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlamakta hem de refahın ekolojik sınırlar içinde yeniden üretilmesine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla eko-refah devleti, refahı yalnızca ekonomik çıktılarla değil bakım, zaman ve yaşam kalitesi gibi boyutlarla birlikte ele alan bir anlayışı temsil etmektedir. Buna göre eko-refah devleti yaklaşımı, refah devletinin ekolojik sınırlar içinde yeniden yapılandırılmasını savunurken toplumsal refahın yalnızca piyasa temelli üretim süreçlerine indirgenemeyeceğini ileri sürmektedir (Koch ve Fritz, 2014; Gough,

2021; Laurent, 2021; Fritz ve Lee, 2023). Eko-refah devleti, sürdürülebilirlik hedeflerini sosyal adalet ve yeniden dağıtım mekanizmalarıyla bütünleştirerek, refahın hem bugünkü hem de gelecek kuşaklar için güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte, eko-refah literatürünün önemli bir kısmı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın refahı boyutunu yeterince ele almamakta; bakım emeği ve toplumsal yeniden üretim süreçlerini çoğu zaman analizin dışında bırakmaktadır (Bohnenberger, 2023; McGann ve Murphy, 2023; Dukelow ve ark., 2024; Taylor Brown, 2025).

Eko-refah devleti yaklaşımı, refah devleti literatüründe çevresel sürdürülebilirlik ile sosyal adalet hedeflerini bütünleştiren kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu çerçevenin toplumsal etkilerinin tam olarak anlaşılabilmesi, refahın üretiminde merkezi bir role sahip olan bakım emeği ve sosyal hizmetlerin toplumsal cinsiyet boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle eko-refah devleti yaklaşımı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın refahı tartışmaları için önemli bir analitik zemin oluşturmaktadır.

2. Refah Devleti, Ekolojik Dönüşüm ve Sosyal Bakım Altyapısı

Ekolojik dönüşüm süreçleri, refah devletlerinin yalnızca çevre politikalarını değil aynı zamanda sosyal politika önceliklerini ve hizmet sunum biçimlerini de yeniden yapılandırmasını gerekli kılmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadele, karbon yoğun üretim biçimlerinin sınırlandırılması ve doğal kaynak kullanımının azaltılması gibi hedefler, refahın üretiminde uzun süredir temel varsayım olarak kabul edilen ekonomik büyüme ve tam istihdam modellerini sorgulamaya açmaktadır (Koch ve Fritz, 2014; Gough, 2017). Bu bağlamda refah devleti, ekolojik sınırlar içinde sosyal korumayı nasıl sürdürebileceği sorusuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Geleneksel refah devleti modelleri, sosyal riskleri büyük ölçüde ücretli istihdam üzerinden tanımlamakta ve sosyal hakları istihdam statüsüne bağlı olarak örgütlemektedir. Ancak ekolojik dönüşüm sürecinde üretim ve istihdam yapılarında yaşanan değişimler, bu modele dayalı sosyal koruma mekanizmalarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Özellikle karbon yoğun sektörlerde daralma, esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ve işgücü piyasasında yaşanan kırılganlıklar, refah devletinin sosyal hizmetlere dayalı koruyucu rolünü daha görünür hâle getirmektedir (Koch ve Fritz, 2014; Hirvilammi ve ark., 2023). Bu koşullar altında sosyal bakım altyapısı, refah devletinin ekolojik dönüşüm sürecindeki merkezi bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Sosyal bakım altyapısı; çocuk, yaşlı, engelli ve hasta bakımına yönelik hizmetlerin yanı sıra günlük yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan bakım ve destek hizmetlerinin kamusal olarak örgütlenmesini kapsamaktadır. Eko-refah devleti yaklaşımı, bu altyapıyı yalnızca sosyal politika alanının bir unsuru olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir refahın temel bir bileşeni olarak ele almaktadır (Koch, Buch-Hansen ve Fritz, 2017; Gough, 2021). Bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi hem toplumsal yeniden üretim süreçlerinin sürekliliğini sağlamakta hem de bireylerin refaha erişimini piyasa gelirlerinden kısmen bağımsızlaştırmaktadır. Ekolojik dönüşüm bağlamında sosyal bakım altyapısının önemi, bu hizmetlerin düşük karbon yoğunluğuna sahip olması ve yerel düzeyde istihdam yaratma potansiyeliyle de ilişkilidir. Sosyal hizmetler ve bakım işleri, çevresel açıdan görece sürdürülebilir sektörler arasında yer almakta; buna karşılık toplumsal refahın korunmasında kritik bir rol üstlenmektedir (Gough, 2021; Hirvilammi ve ark., 2023). Bu durum, refah devletinin önceliklerini üretim ve tüketim artışından ziyade bakım, sağlık ve yaşam kalitesi ekseninde yeniden tanımlamasına olanak tanımaktadır.

Bununla birlikte sosyal bakım altyapısının genişletilmesi yalnızca hizmetlerin niceliksel olarak artırılmasıyla sınırlı değildir. Refah devleti literatüründe vurgulandığı üzere bakım hizmetlerinin kamusal olarak genişletilmesi, mevcut toplumsal eşitsizlikleri otomatik olarak ortadan kaldırmamakta; aksine eşitsizliklerin yeni biçimlerde yeniden üretilmesine de yol açabilmektedir (Daly ve Lewis, 2000). Bu süreç, bakım hizmetlerinin nasıl örgütlendiği, kimler tarafından sunulduğu ve bu hizmetlerin hangi sosyal gruplar tarafından karşılandığı sorularını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle sosyal bakım altyapısının ekolojik dönüşüm bağlamında ele alınması, eşitlik ve adalet boyutlarını içeren bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Sonuç olarak ekolojik dönüşüm süreci, refah devletinin sosyal bakım altyapısını güçlendirmesini hem zorunlu hem de stratejik bir politika alanı hâline getirmektedir. Eko-refah devleti yaklaşımı, bakım

hizmetlerini sürdürülebilir refahın merkezine yerleştirerek, sosyal korumayı istihdam merkezli modellerin ötesine taşımaktadır. Ancak bu altyapının toplumsal etkilerinin tam olarak değerlendirilebilmesi, bakım emeğinin toplumsal örgütlenişi ve eşitsizliklerle olan ilişkisini dikkate alan bir analizle mümkün olabilmektedir. Bu durum, bir sonraki bölümde ele alınacak olan bakım emeği ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri tartışması için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

3. Bakım Emeğinin Toplumsal Örgütlenişi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri

Bakım emeği, toplumsal yeniden üretim süreçlerinin merkezinde yer almasına karşın refah devleti ve sosyal politika analizlerinde uzun süre ikincil bir alan olarak ele alınmıştır. Çocuk, yaşlı, engelli ve hasta bakımının yanı sıra gündelik yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan bakım faaliyetleri, toplumda büyük ölçüde aile içinde ve ücretsiz biçimde örgütlenmektedir. Bu durum, bakım emeğinin piyasa dışı bir faaliyet olarak görülmesine ve toplumsal değerinin sistematik biçimde göz ardı edilmesine yol açmaktadır (Razavi, 2007; Kleider, 2015; Özçatal, 2022; Özçatal ve Aşkın, 2018). Oysa bakım emeği hem bireysel refahın hem de toplumsal ve ekonomik yapıların sürekliliği açısından vazgeçilmez bir role sahiptir. Bakım kavramı bireysel ya da hanehalkı düzeyindeki bakımın ötesine geçerek; topluluk refahını, doğanın ve ekolojik sistemlerin esenliğini ve tüm canlı türlerinin refahını kapsamaktadır. Bu bağlamda bakım, *içinde olabildiğince iyi yaşayabilmemiz için dünyamızı sürdürmek, devam ettirmek ve onarmak amacıyla yaptığımız her şey olarak* tanımlanmaktadır (Tronto, 2013). Bakım odaklı politikaların kurumsallaştırılmaması, bakım hizmetlerinin standartları ile erişim olanaklarını sınırlandırmakta; ortaya çıkan toplumsal maliyetler ise genel olarak topluma, özelde bakım sorumluluğunu sürdürmek durumunda kalan gruplara orantısız biçimde yüklenmektedir (Himmelweit, 2007).

Bakım emeğinin toplumsal örgütlenişi, belirgin biçimde toplumsal cinsiyet temelli bir nitelik taşımakta; ev içi bakım ve ücretli bakım işlerinin büyük bölümünün kadınlar tarafından üstlenildiği ve bu durumun tarihsel, kültürel ve kurumsal dinamiklerle yeniden üretildiğini görülmektedir (Lewis, 1992; Daly ve Lewis, 2000). Zira geleneksel refah devleti rejimleri hem üretim odaklı yapıları hem de kamusal–özel alan ayrımına dayalı örgütlenmeleri nedeniyle, kadınların refahını belirleyen temel dinamikleri yeterince dikkate almamaktadır. Özellikle bakım emeği ve toplumsal yeniden üretim faaliyetleri, büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenilmesine rağmen refah politikalarının merkezinde yer almamakta ve çoğu zaman görünmez kılınmaktadır. Feminist refah devleti literatürü, bu durumu refah rejimlerinin *cinsiyet körü* yapısının bir sonucu olarak değerlendirmekte; kadın refahının yalnızca istihdam ve gelir düzeyi üzerinden değil bakım yükleri, zaman kullanımı ve sosyal haklara erişim bağlamında ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Lewis, 1992; Orloff, 1993). Refah devleti rejimleri, bakım sorumluluğunu çoğunlukla aileye devreden yapılarıyla, kadınların bakım emeğini *doğal* bir rol olarak varsaymakta ve bu emeğin kamusal destek ve sosyal haklar çerçevesinde tanınmasını sınırlamaktadır. Bu bağlamda bakım emeğinin kadınlar üzerinde yoğunlaşması, bireysel tercihlerden ziyade yapısal bir eşitsizlik alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Ücretsiz bakım emeğinin yanı sıra ücretli bakım işleri de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden bağımsız değildir. Bakım hizmetleri, çoğu ülkede düşük ücretli, güvencesiz ve düşük statülü işler arasında yer almakta; bu alanlarda istihdam edilenlerin büyük çoğunluğunu yine kadınlar oluşturmaktadır (England, Budig ve Folbre, 2002). Bakım işlerinin ekonomik ve toplumsal olarak değersizleştirilmesi, bu emeğin *beceri gerektirmeyen* ya da *duygusal* bir faaliyet olarak algılanmasıyla yakından ilişkilidir. Bu algı, bakım emeğinin hem ücretlendirilmesinde hem de sosyal politika tasarımında ikincil bir konumda kalmasına yol açmaktadır. Bakım emeğinin bu örgütlenme biçimi, kadınların refaha erişimini çok boyutlu biçimde etkilemektedir. Kadınlar, ücretsiz bakım yükü nedeniyle işgücü piyasasına sınırlı biçimde katılabilmekte, daha kısa süreli ya da güvencesiz işlerde yoğunlaşmakta ve sosyal güvenlik haklarına erkeklere kıyasla daha sınırlı ölçüde erişebilmektedir (Orloff, 1993; Özçatal, 2023). Bu durum, refah devletinin sunduğu sosyal hakların cinsiyete göre farklı sonuçlar üretmesine yol açmakta ve kadın refahının istihdam merkezli modeller içinde yeterince güvence altına alınamamasına neden olmaktadır.

Ekolojik dönüşüm süreçleri, bakım emeğine dayalı bu eşitsiz yapıyı daha da görünür hâle getirmektedir. Sosyal hizmetlerin kısıtlanması, kamu harcamalarının daraltılması ya da çevresel krizlerin yol açtığı sosyal riskler, bakım ihtiyacını artırırken bu ihtiyacın büyük ölçüde kadınlar tarafından karşılanmasına

yol açmaktadır (Rai, Hoskyns ve Thomas, 2014; Cohen ve MacGregor, 2020). Bu durum, bakım emeğinin yalnızca sosyal bir mesele değil aynı zamanda ekolojik ve ekonomik dönüşümlerle doğrudan bağlantılı bir eşitsizlik alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bakım emeğinin toplumsal örgütlenişi, refah devletinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki yapısal sınırlarını açığa çıkarmaktadır. Bakım emeğinin görünmezliği ve değersizleştirilmesi, kadınların refahını zayıflatan temel mekanizmalardan biri olarak işlev görmektedir. Bu nedenle bakım emeğinin refah politikaları içinde nasıl tanındığı ve düzenlendiği sorusu, eko-refah devleti yaklaşımı açısından da temel bir öneme sahiptir. Bir sonraki bölümde, eko-refah devletinin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini nasıl içermesi gerektiği ve bu bağlamda kadın refahının nasıl güçlendirilebileceği tartışılacaktır.

4. Eko-Refah Devletinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadın Refahı: Olanaklar ve Sınırlılıklar

Eko-refah devleti yaklaşımı, refahın ekolojik sınırlar içerisinde yeniden üretilmesini hedeflerken, bu sürecin toplumsal etkilerinin eşitlik temelinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Ekolojik dönüşüm politikaları, toplumsal grupları homojen biçimde etkilememekte; mevcut eşitsizlikleri dönüştürme ya da pekiştirme potansiyeline sahip olmaktadır. Ekolojik kriz koşullarında bu eşitsizlikler daha da derinleşmektedir. Kadınlar hem ücretsiz bakım emeğinin taşıyıcısı olmaları hem de sosyal hizmetlere daha fazla bağımlı gruplar arasında yer almaları nedeniyle, çevresel bozulmalar ve refah devletindeki dönüşümlerden orantısız biçimde etkilenmektedir (Rai, Hoskyns ve Thomas, 2014; Cohen ve MacGregor, 2020). Bu durum, ekolojik sürdürülebilirlik ile toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki ilişkinin yapısal bir bağa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çevre politikalarının ve refah reformlarının, toplumsal cinsiyet boyutunu içermeyen teknik düzenlemeler olarak ele alınması, kadın refahını güçlendirmek bir yana mevcut eşitsizlikleri yeniden üretme riskini taşımaktadır. Bu nedenle eko-refah devletinin, sosyal politika tasarımında toplumsal cinsiyet eşitliğini temel bir ilke olarak ele alması**,** sürdürülebilir refah hedefinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (McGann ve Murphy, 2023; Dukelow ve ark.,2024).

Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi, eko-refah devleti çerçevesinde yalnızca eşitlikçi bir normatif hedef olarak değil aynı zamanda refahın sürdürülebilirliği açısından işlevsel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bakım emeğinin toplumsal örgütlenişi ve kadınlar üzerinde yoğunlaşması, sosyal hizmetlerin ve bakım altyapısının genişletilmesini hedefleyen politikaların cinsiyet duyarlı biçimde tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır (Cohen ve MacGregor, 2020). Aksi hâlde eko-refah politikaları da bakım alanında kamusal genişlemeye rağmen, kadınların ücretsiz ve düşük ücretli bakım emeğine dayalı yapıları yeniden üretebilmektedir. Eko-refah devleti, sosyal bakım hizmetlerinin kamusal sorumluluk temelinde güçlendirilmesini öngörmesi bakımından, kadın refahını artırma yönünde önemli olanaklar sunmaktadır. Bakım hizmetlerine erişimin yaygınlaştırılması, kadınların ücretli istihdama katılımını destekleyebileceği gibi zaman yoksulluğunu azaltarak refaha erişimin çok boyutlu biçimde güçlenmesine katkı sağlayabilmektedir (Lewis, 2001; Özçatal, 2023). Ayrıca sosyal bakım hizmetlerinin piyasaya bağımlılığının azaltılması, kadınların refahının yalnızca istihdam statüsüne bağlı olmaksızın güvence altına alınmasına olanak tanımaktadır (Orloff, 1993). Bununla birlikte eko-refah devletinin sunduğu bu olanaklar, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten politika araçlarıyla desteklenmediği sürece sınırlı kalabilmektedir. Sosyal bakım altyapısının genişletilmesi, bakım işlerinin kadınlar tarafından üstlenilmesini sorgulayan düzenlemelerle tamamlanmadığında, kamusal bakım hizmetleri dahi toplumsal cinsiyetçi işbölümünü dönüştürmek yerine yeniden üretebilmektedir (Daly ve Lewis, 2000). Bu bağlamda kadın refahının güçlendirilmesi, yalnızca hizmet sunumunun artırılmasıyla değil, bakım emeğinin paylaşımına ve değerine ilişkin normların dönüştürülmesiyle mümkün olmaktadır.

Eko-refah devleti yaklaşımı, refah devletinin ekolojik sınırlar içinde yeniden yapılandırılmasını savunurken, toplumsal refahın yalnızca piyasa temelli üretim süreçlerine indirgenemeyeceğini ileri sürmektedir (Koch ve Fritz, 2014; Gough, 2017). Eko-refah devleti, sürdürülebilirlik hedeflerini sosyal adalet ve yeniden dağıtım mekanizmalarıyla bütünleştirerek, refahın hem bugünkü hem de gelecek kuşaklar için güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte, eko-refah literatürünün önemli bir kısmı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın refahı boyutunu ikincil düzeyde ele almakta; bakım emeği ve toplumsal yeniden üretim süreçlerini çoğu zaman analizin dışında bırakmaktadır. Oysa eko-refah devleti perspektifinden

bakıldığında, kadın refahı çevre dostu politikaların dolaylı bir sonucu olarak değil, refah rejiminin yeniden yapılanmasının merkezi bir bileşeni olarak ele alınmalıdır. Ekolojik dönüşüm süreçlerinin sosyal maliyetlerinin azaltılması, bakım yüklerinin daha adil paylaşımı ve sosyal haklara eşit erişim, kadın refahını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır (McKinney ve Fulkerson, 2015; Cohen ve MacGregor, 2020). Bu durum, eko-refah devleti çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel bir bileşen olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Ancak eko-refah devletinin kadın refahı üzerindeki etkileri, refah rejimlerinin kurumsal yapıları ve politika tercihleri doğrultusunda farklılaşabilir. İstihdam merkezli sosyal koruma modellerinin ağırlığını koruduğu bağlamlarda, bakım emeğine dayalı eşitsizliklerin sürmesi ve kadınların refaha erişiminin sınırlı kalması olasıdır. Esnek çalışma düzenlemeleri, kadınların işgücü piyasasına katılımını kolaylaştırabilir ancak aynı zamanda güvencesiz istihdam riskini de beraberinde getirebilir (Plantenga ve Remery, 2009; Özçatal, 2023). Bu bağlamda eko refah devleti modelinde, esnek çalışma düzenlemelerinin sosyal koruma sistemleriyle entegre edilmesi ve part-time çalışanların da tam zamanlı çalışanlarla eşit haklara sahip olması sağlanmalıdır. Hollanda'nın part-time çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmesi ve bu çalışma biçiminin sosyal haklardan mahrum bırakılmaması örnek bir uygulamadır (Plantenga ve Remery, 2009). Yine annelere yönelik uzun bakım izinleri, kadınların işgücü piyasasından uzaklaşmasına ve kariyer kesintilerine neden olabilirken babanın çocuk bakım sorumluluğunu üstlenmesini teşvik eden kotalı ebeveyn izni uygulamaları (Saxonberg, 2013), babaların kullanımına özgü kullan ya da kaybet ebeveyn izinleri, bakım sorumluluklarının daha eşit paylaşımını teşvik edebilir (Duvander ve Johansson, 2012)[4]. Bu politikalar, bakım sorumluluklarının daha eşit paylaşılmasını sağlamakta ve kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlarını azaltmaktadır.

Refah politikaları, toplumsal cinsiyet rollerini hem yeniden üretebilir hem de dönüştürebilir (Orloff, 1993). Bu nedenle eko-refah devletinin toplumsal cinsiyet eşitliği hedefini gerçekleştirebilmesi, bakım emeğinin tanınmasını, yeniden dağıtılmasını ve sosyal haklar çerçevesinde desteklenmesini içeren bütüncül bir politika yaklaşımını gerektirmektedir. İskandinav ülkelerinde uygulanan kapsamlı çocuk bakım hizmetleri modeli, kadınların işgücü piyasasına katılımını mümkün kılarken, aynı zamanda yüksek kaliteli, erişilebilir ve ekonomik açıdan uygun bakım hizmetleri sunmaktadır. İsveç, Norveç ve Danimarka'da kamu tarafından finanse edilen ve sağlanan çocuk bakım hizmetleri, kadın istihdam oranlarının %70'in üzerine çıkmasında temel rol oynamıştır (Del Boca, 2015). Bu hizmetler aynı zamanda çocukların eğitimsel gelişimini desteklemekte ve kuşaklararası eşitsizliklerin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Buna karşın piyasa temelli özel bakım hizmetleri, sınıf ve gelir eşitsizliklerini derinleştirmekte ve bakım işçilerinin çalışma koşullarının kötüleşmesine yol açmaktadır. Kamu tarafından sağlanan kaliteli bakım hizmetleri ise hem bakım alanların hem de bakım verenlerin refahını iyileştirmektedir. Ayrıca sosyal bakım hizmetleri, bireysel bakım çözümlerine kıyasla daha az karbon ayak izi bırakmakta ve kaynak kullanımını optimize etmektedir (Gough, 2017; Gough, 2021).

Eko refah devleti modelinde sosyal bakım hizmetleri yalnızca çocuk bakımıyla sınırlı değildir. Yaşlı bakımı, engelli bakımı ve hasta bakımı gibi alanlar da sosyal bakım hizmetlerinin kritik bileşenleridir (Daly ve Lewis, 2000). Kamu tarafından sağlanan kaliteli çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve diğer bakım hizmetleri, kadınların kariyer gelişimlerini desteklemekte ve ücretli emek ile ücretsiz bakım emeği arasındaki dengeyi iyileştirmektedir. Demografik dönüşüm ve nüfusun yaşlanmasıyla birlikte, yaşlı bakım hizmetlerinin önemi artmaktadır. Bu hizmetlerin piyasalaştırılması yerine kamusallaştırılması hem bakım kalitesini artırmakta hem de kadınların ücretli emeğe katılımını engelleyen bakım yükünü azaltmaktadır (Rummery, 2021).

[4] İsveç, Norveç, İzlanda, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkelerde uygulanan babaların kullanımına özgü kullan ya da kaybet ebeveyn izinleri,baba kotası uygulamaları ebeveyn izninin belirli bir bölümünün yalnızca babalara ayrılması ve babanın bu izni kullanmaması hâlinde bu sürenin annenin kullanamaması anlamına gelir (Duvander ve Johansson, 2012; Lappegård ve ark.,2020). Yani baba izni kullanmazsa bu süre yanar. Böylece babaların aktif olarak bakım sürecine katılımı teşvik edilir. Ebeveyn izni toplam bir süre olarak aileye verilir. Bu sürenin belirli bir kısmı babaya ayrılmıştır. Baba bu hakkı kullanmadığında, süre annenin iznine eklenmez; tamamen kaybedilir. Böylece babanın ev içi bakım sorumluluğuna katılma ihtimali artırılır.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Eko-refah yaklaşımında, bireylerin yaşam boyu karşılaştıkları ekonomik risklere karşı güvence sağlayan kapsamlı sosyal koruma sistemleri temel bir strateji olarak öngörülmektedir (Gough, 2017; Gough, 2021; Hirvilammi ve ark.,2023; Hasanaj, 2023). Bu bağlamda iklim kaynaklı sosyal riskler[5], işsizlik sigortası, hastalık ödenekleri, emeklilik sistemleri ve sosyal yardımlar gibi sosyal koruma mekanizmaları, kadınların ekonomik güvenliğini güçlendirerek yoksulluk riskini azaltan temel refah araçları arasında yer almaktadır. Özellikle bu sistemlerin bireysel hak temelli biçimde kurgulanması, kadınların sosyal güvenceye eş ya da aile statüsü üzerinden değil, doğrudan kendi yurttaşlık ve emek konumları aracılığıyla erişmesini mümkün kılmaktadır (Orloff, 1993). Temel gelir, eko-refah devleti tartışmalarında öne çıkan sosyal koruma araçlarından biridir (Gough, 2021). Koşulsuz temel gelir, bireylere ekonomik güvence sağlayarak, düşük ücretli veya güvencesiz işlerde çalışma zorunluluğunu azaltabilir. Kadınlar için temel gelir, ekonomik bağımsızlık anlamına gelebilir ve şiddetli ilişkilerden ayrılma, eğitime devam etme veya girişimcilik gibi seçenekleri mümkün kılabilir (Zelleke, 2011). Eko-refah devleti perspektifinden bakıldığında temel gelir aynı zamanda sosyal yeniden üretim süreçlerindeki cinsiyete dayalı eşitsizlikleri azaltma potansiyelinin yanı sıra, ücretsiz bakım emeğinin dolaylı biçimde tanınmasına ve değerinin görünür kılınmasına da katkı sunabilecek bir politika mekanizması olarak değerlendirilmektedir (Dukelow ve ark.,2024; Laruffa ve ark.,2022). Ancak temel gelir politikasının toplumsal cinsiyet etkileri tartışmalıdır. Bir yandan kadınlara ekonomik özerklik sağlayabilirken diğer yandan kadınların ev içi rollere geri çekilmesini teşvik edebilir ve işgücü piyasasından daha fazla uzaklaşmalarına neden olabilir. Bu nedenle, temel gelirin diğer politikalarla, özel olarak cömert bakım hizmetleri ve ebeveyn izinleriyle birlikte uygulanması önemlidir (Gheaus, 2008). Eko-refah devleti perspektifinden bakıldığında bu tür hak temelli sosyal koruma mekanizmaları yalnızca gelir güvencesi sağlamamakta; aynı zamanda sosyal yeniden üretimin sürdürülebilirliğini destekleyerek bakım emeğinin yarattığı eşitsizlikleri hafifletme ve toplumsal refahın daha adil biçimde dağıtılmasına katkı sunma işlevi de görmektedir.

Sağlık hizmetlerinin evrensel ve kamu temelli olması, kadın refahının temel koşullarından biridir (Beattie ve ark., 2016). Eko-refah devleti yaklaşımı, kamusal sağlık altyapısının geliştirilmesi, sağlık sistemlerinde ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması ve önleyici sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi ekseninde bütüncül bir dönüşümü hedeflemektedir (Gough, 2017). Diğer bir deyişle eko-refah devleti modeli, sağlık hizmetlerini kamusal sunum temelinde güçlendirirken sağlık sektörünün çevresel etkisini azaltmayı ve önleyici sağlık politikaları yoluyla hem toplumsal refahı hem ekolojik sürdürülebilirliği birlikte geliştirmeyi amaçlar. Vergiyle finanse edilen sağlık hizmetleri, sosyal bakım ve eğitim gibi sosyal tüketimin doğası gereği yeniden dağıtımcı olduğunu, çünkü tahsisin piyasa talebine değil, ihtiyaç, risk veya vatandaşlığa dayalı olduğunu ve bunun da doğrudan sosyal hedefleri desteklediğini vurgular (Gough, 2021). Ayrıca hava kirliliği, kimyasal maruziyeti ve iklim değişikliğinin sağlık etkileri, kadınları ve çocukları orantısız şekilde etkilemektedir. Çevresel sağlık politikalarına toplumsal cinsiyet boyutunun dahil edilmesi, kadınların sağlık hakkının korunması açısından kritiktir (Neira ve ark., 2017). Bu nedenle ekolojik sürdürülebilirlik politikaları, kadınların sağlık ve refahını iyileştirmektedir. Hava kalitesinin artırılması, kimyasal kirliliğin azaltılması, yeşil alanlara erişimin genişletilmesi ve sürdürülebilir ulaşım sistemleri, kadınların ve çocukların yaşam kalitesini yükseltmektedir. Eko refah modelinde sürdürülebilir bir refah yaklaşımının parçası olarak enerji yoksulluğu önemli bir eko-sosyal risktir (Hirvilammi ve ark., 2023). Hanelerin ısınma, soğutma, aydınlatma, yemek pişirme ve elektrikli cihaz kullanımını sağlayacak yeterli ve uygun fiyatlı enerji hizmetlerine erişimde yaşadığı enerji yoksulluğunun azaltılması, düşük gelirli kadınların enerji harcamalarını düşürmekte ve ev içi konforunu artırmaktadır. Enerji yoksulluğu ciddi bir sorundur ve düşük gelirli hanelerin ısınması, aydınlatma ve ev içi enerji ihtiyaçları karşılaması zorlaşmaktadır. Kadınların yönettiği haneler, enerji zayıflığından daha fazla etkilenmektedir (Pradhan Shrestha ve ark., 2025). Bu bağlamda eko-refah yaklaşımında enerji yoksulluğunun toplumsal cinsiyete duyarlı biçimde ele alınması, mevcut eşitsizliklerin derinleşmesini önlemenin yanı sıra kadınların yaşam ve refah koşullarının iyileştirilmesi açısından da önemli kazanımlar sunmaktadır.

[5] İklim değişikliğinin neden olduğu afetler, çevresel bozulma ve ekonomik dönüşümlerin, bireylerin geçim, sağlık, barınma ve sosyal hizmetlere erişimi üzerinde yarattığı olumsuz ve eşitsiz etkilerin neden olduğu risklerdir (Hirvilammi ve ark., 2023).

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Sonuç olarak eko-refah devleti, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle birlikte ele alındığında, kadın refahını güçlendirme yönünde önemli olanaklar sunmaktadır. Ancak bu olanakların hayata geçirilebilmesi, ekolojik dönüşüm politikalarının bakım emeği ve sosyal haklar alanındaki eşitsizlikleri dönüştürmeye yönelik yapısal ve stratejik müdahalelerle desteklenmesine bağlıdır. Bu yönüyle eko-refah devleti, kadın refahını ikincilleştirilmiş bir unsur olarak değil sürdürülebilir refahın temel bir koşulu olarak ele alma potansiyeline sahiptir.

SONUÇ

Eko-refah devleti yaklaşımı, refahın ekolojik sınırlar içinde yeniden örgütlenmesini hedeflerken, bu dönüşümün toplumsal maliyet ve kazanımlarının eşitlik temelinde ele alınmasını zorunlu kılan bütüncül bir paradigma sunmaktadır. Bu çalışma, eko-refah devleti yaklaşımını toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın refahı ekseninde ele alarak ekolojik dönüşüm süreçlerinin refah devletleri açısından yalnızca çevresel değil aynı zamanda bakım emeğinin tanınmasını, yeniden dağıtılmasını, sosyal haklar çerçevesinde desteklenmesini ve sosyal adalet boyutlarını da içeren bütüncül bir yeniden yapılanmayı gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, klasik refah devleti modellerinin ekolojik krizlere yanıt üretirken çoğu zaman teknik, piyasa temelli ve büyüme odaklı politikalarla sınırlı kaldığını; bakım emeği, sosyal bakım altyapısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeterince ele almadığını göstermektedir.

Eko-refah devleti literatürü, çevresel sürdürülebilirlik ile sosyal refah hedeflerinin birlikte ele alınması gerektiğini vurgulasa da bu hedeflerin toplumsal cinsiyet açısından nötr olmadığı giderek daha görünür hâle gelmektedir. Ekolojik dönüşüm politikalarının bakım hizmetleri, istihdam yapıları ve sosyal haklar üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bu süreçlerin kadınlar açısından hem yeni olanaklar hem de mevcut eşitsizlikleri derinleştirme riski barındırdığı söylenebilir. Özellikle bakım emeğinin hâlen büyük ölçüde kadınlar tarafından ücretsiz ve görünmez biçimde üstlenilmesi, ekolojik dönüşüm süreçlerinde kadınların yükünü artıran yapısal bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, eko-refah devletinin sosyal bakım altyapısına öncelik veren bir yönelimi benimsemesi kritik önem taşımaktadır. Zira sosyal bakım altyapısının güçlendirilmesi, bakım hizmetlerinin kamusal sorumluluk temelinde örgütlenmesi ve bakım sektörünün düşük karbon yoğunluklu istihdam alanları içinde genişletilmesi yoluyla eko-refah yaklaşımı, kadın refahı açısından önemli olanaklar sunma potansiyeli taşımaktadır. Bu durum, bir yandan çocuk, yaşlı ve engelli bakımına yönelik hizmetlerin kamusal olarak yaygınlaştırılması sayesinde kadınların ücretsiz bakım emeği yükünün azaltılabileceğine diğer yandan ise sürdürülebilir bakım hizmetlerinin düşük karbon yoğunluklu bir istihdam sektörü olarak genişletilmesiyle ortaya çıkacak yeni iş olanaklarının kadınların işgücüne katılımını artırabileceğine işaret etmektedir. Böylelikle eko-refah politikaları hem kadınların zaman yoksulluğunu azaltma hem de güvenceli ve nitelikli istihdama erişimlerini güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Bakım hizmetlerinin kamusal sorumluluk olarak ele alınması yalnızca kadınların istihdam ve sosyal haklara erişimini güçlendirmekle kalmamakta aynı zamanda ekolojik olarak sürdürülebilir yaşam biçimlerinin toplumsal temellerini de güçlendirmektedir.

Bununla birlikte bakım emeğinin hâlen toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü içinde kadınlar üzerinde yoğunlaşması, bakım hizmetlerinin piyasa temelli sunumunun yaygınlığı ve ekolojik dönüşüm politikalarının cinsiyet körü tasarlanması, bu potansiyelin hayata geçirilmesini sınırlayan başlıca yapısal engeller olarak belirginleşmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet perspektifinin dahil edildiği bir perspektiften kamusal bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, ebeveyn izinlerinin eşitlikçi biçimde düzenlenmesi, esnek çalışma biçimlerinin sosyal haklarla entegre edilmesi ve bireysel hak temelli sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi kadınların hem ekonomik güvenliğini hem de refaha çok boyutlu erişimini destekleyen temel araçlardır. Ayrıca bu politikaların dönüştürücü etki yaratabilmesi, bakım emeğine içkin toplumsal cinsiyetçi işbölümünü sorgulayan normatif ve kurumsal düzenlemelerle tamamlanmasına bağlıdır.

Çalışma ayrıca eko-refah yaklaşımının; sağlık hizmetleri, çevresel riskler de dâhil olmak üzere yaşam boyu ekonomik risklere karşı güvence sağlayan kapsamlı sosyal koruma sistemleri ve enerji yoksulluğunu azaltmaya yönelik ekososyal politika alanlarının kadın refahı açısından belirleyici rolünü ortaya koymuştur. Kamusal ve evrensel sağlık sistemleri, önleyici sağlık politikaları ve çevresel sağlık önlemleri kadınların yaşam kalitesini doğrudan etkilerken; enerji yoksulluğunun azaltılması, özellikle düşük gelirli kadınların hane

içi refahını ve yaşam koşullarını iyileştiren önemli bir müdahale alanı olarak belirginleşmektedir. Koşulsuz temel gelir uygulamaları, kadınlara asgari bir ekonomik güvence sağlayarak güvencesiz istihdama bağımlılığı azaltma, ekonomik özerkliği güçlendirme ve şiddet içeren ilişkilerden ayrılma gibi yaşam stratejilerini mümkün kılma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte, temel gelirin toplumsal cinsiyet etkilerinin tek yönlü olmadığı; bakım hizmetleri, ebeveyn izinleri ve istihdam politikalarıyla desteklenmediği koşullarda kadınların ev içi rollere çekilmesini pekiştirebileceği de göz ardı edilmemelidir. Benzer biçimde, hak temelli ve kapsayıcı sosyal koruma sistemleri eko-refah devletinin kurucu bileşenleri arasında yer almakta; iklim krizi kaynaklı yeni sosyal riskler karşısında kadınların gelir güvencesini ve ekonomik dayanıklılığını artırmaktadır. İşsizlik sigortası, hastalık ödenekleri, emeklilik rejimleri ve sosyal yardımlar gibi mekanizmaların bireysel hak temelinde kurgulanması, kadınların sosyal güvenliğe aileye bağımlı statüler üzerinden değil doğrudan yurttaşlık ve emek konumları aracılığıyla erişmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla eko-refah devleti perspektifinde sosyal koruma yalnızca yoksulluğu azaltan bir araç değil aynı zamanda sosyal yeniden üretimin sürdürülebilirliğini destekleyen, bakım emeği temelli eşitsizlikleri hafifleten ve toplumsal refahın daha adil dağılımına katkı sunan yapısal bir politika alanı olarak önem kazanmaktadır. Bu çerçevede eko-refah devleti, sosyal tüketim alanlarını genişleten ve yeniden dağıtımcı mekanizmaları güçlendiren yapısıyla hem toplumsal refahın daha adil ve sürdürülebilir biçimde örgütlenmesine hem de kadın refahına katkı sunma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte bakım emeğinin toplumsal cinsiyet temelli biçimde örgütlenmeye devam etmesi ve ekolojik dönüşüm politikalarının toplumsal cinsiyete duyarlı biçimde tasarlanmaması, bu olanakların somut politika çıktıları hâline gelmesinde sınırlandırıcı etki yaratabilecek başlıca yapısal engelleri oluşturmaktadır.

Değerlendirmeler, eko-refah devleti yaklaşımına toplumsal cinsiyet perspektifinin eklenmesinin temel bir unsur olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Kadın refahı, bu çerçevede, çevre dostu politikaların ikincilleştirilen bir unsuru olarak değil bakım emeğinin yeniden örgütlenmesi, sosyal hakların güçlendirilmesi ve toplumsal yeniden üretim süreçlerinin adil biçimde paylaşılması yoluyla doğrudan hedeflenen bir politika alanı olarak ele alınmalıdır. Ekolojik krizlerin derinleştiği ve refah devletlerinin yeniden yapılandırıldığı günümüz koşullarında, kadınların ücretsiz bakım emeğinin taşıyıcıları olmaları ve sosyal hizmetlere erişim eksiklikleri, onları ekososyal risklere karşı daha kırılgan hâle getirmektedir. Bu nedenle çevre politikaları ile refah reformlarının toplumsal cinsiyeti dikkate almayan biçimde tasarlanması, sürdürülebilir refah hedefiyle çelişmekte; mevcut eşitsizlikleri dönüştürmek yerine yeniden üretebilmektedir.

Sonuç olarak eko-refah devleti, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle bütünleştirildiğinde kadın refahını güçlendirme yönünde önemli yapısal olanaklar barındırmaktadır. Bu potansiyel bakım emeğini merkeze alan, sosyal bakım altyapısını güçlendiren ve toplumsal cinsiyet perspektifini politika tasarımının her aşamasına dahil eden bir anlayışla hayata geçirilebilir. Dolayısıyla ekolojik dönüşüm politikalarının bakım, sosyal haklar ve yeniden dağıtım mekanizmalarındaki eşitsizlikleri dönüştürmeye yönelik stratejik ve bütüncül müdahalelerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede eko-refah devleti, kadın refahını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan dönüştürücü bir sosyal politika çerçevesi sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Alston, M. (2014). Gender mainstreaming and climate change. *Women's Studies International Forum,* 47, 287–294.

2. Anjum, G. ve Aziz, M. (2025). Climate change and gendered vulnerability: A systematic review of women's health. *Women's Health*, 21, 1-22.

3. Beattie, A., Yates, R. ve Noble, D. J. (2016). Accelerating progress towards universal health coverage in Asia and Pacific: improving the future for women and children. *BMJ global health,* 1(Suppl 2).

4. Bohnenberger, K. (2023). Peaks and gaps in eco-social policy and sustainable welfare: A systematic literature map of the research landscape. *European Journal of Social Security,* 25(4), 328-346.

5. Cohen, M. ve MacGregor, S. (2020). Towards a feminist green new deal for the UK: A Paper For The Wbg Commıssıon On A Gender-Equal Economy. Women's Budget Group.

6. Daly, M. ve Lewis, J. (2000). The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states. *The British journal of sociology*, 51(2), 281-298.

7. Del Boca, D. (2015). Child Care Arrangements and Labor Supply, IDB Working Paper Series, No. IDB-WP-569, Inter-American Development Bank (IDB), Washington, DC, https://hdl.handle.net/11319/6812

8. Dukelow, F., Murphy, M. ve O'Connor, O. (2024). An Eco-Social Careful Political Economy: Making the Links between Care, Equality, and Climate. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 113(452), 500-514.

9. Duvander, A. Z. ve Johansson, M. (2012). What are the effects of reforms promoting fathers' parental leave use?. *Journal of European Social Policy*, 22(3), 319-330.

10.England, P., Budig, M. ve Folbre, N. (2002). Wages of virtue: The relative pay of care work. *Social problems*, 49(4), 455-473.

11. Fritz, M. ve Lee, J. (2023). Introduction to the special issue: Tackling inequality and providing sustainable welfare through eco-social policies. *European Journal of Social Security,* 25(4), 315-327.

12. Fritz, M., Emilsson, K. ve Lee, J. (2025). Sustainable welfare as a new paradigm in social policy. In E. Domorenok, P. Graziano, & K. Zimmermann (Eds.), *The Eco-Social Polity?: Theoretical, Conceptual and Empirical Issues* (pp. 38-53). Bristol University Press. https://doi.org/10.2307/jj.18323757.9)

13. Fromberg, C. ve Lund, J. F. (2024). Tracing the contours of the ecosocial project: A review of policy proposals. *Journal of Cleaner Production*, 467, 142804.

14. Gheaus, A. (2008). Basic income, gender justice and the costs of gender-symmetrical lifestyles. *Basic Income Studies*, 3(3).

15. Gough, I. (2017). *Heat, greed and human need: Climate change, capitalism and sustainable wellbeing.* Edward Elgar.

16. Gough, I. (2021). Two scenarios for sustainable welfare: New ideas for an eco social contract, Working Paper, No. 2021.12, European Trade Union Institute (ETUI), Brussels.

17. Hasanaj, V. (2023). The shift towards an eco-welfare state: Growing stronger together. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 39(1), 42-63.

18. Himmelweit, S. (2007). The prospects for caring: economic theory and policy analysis. *Cambridge Journal of Economics*, 31(4), 581-599.

19. Hirvilammi, T., Häikiö, L., Johansson, H., Koch, M. ve Perkiö, J. (2023). Social policy in a climate emergency context: Towards an ecosocial research agenda. *Journal of Social Policy,* 52(1), 1–23. https://doi.org/10.1017/S0047279422000721

20. Hoggett, P. (2001). Democracy, social relations and ecowelfare. *Social Policy & Administration*, 35(5), 608-626.

21. Kleider, H. (2015). Paid and unpaid work: The impact of social policies on the gender division of labour. *Journal of European Social Policy*, 25(5), 505-520.

22. Koch, M. ve Fritz, M. (2014). Building the eco-social state: Do welfare regimes matter? *Journal of Social Policy*, 43(4), 679–703.

23. Koch, M., Buch-Hansen, H. ve Fritz, M. (2017). Shifting priorities in degrowth research: An argument for the centrality of human needs. *Ecological Economics*, 138, 74-81.

24. Lappegård, T., Duvander, AZ, Neyer, G., Viklund, I., Andersen, SN. ve Garðarsdóttir, Ó. (2020). Fathers' use of parental leave and union dissolution. *European Journal of Population ,* 36 (1), 1-25.

25. Laruffa, F., McGann, M. ve Murphy, M. P. (2022). Enabling participation income for an eco-social state. *Social Policy and Society*, 21(3), 508-519.

26. Laurent, É. (2021). From the welfare state to the social-ecological state. In *The Routledge Handbook of the Political Economy of the Environment* (pp. 211-225). Routledge.

27. Lewis, J. (1992). Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 2(3), 159–173.

28. McGann, M. ve Murphy, M. P. (2023). Income support in an eco-social state: The case for participation income. *Social Policy and Society*, 22(1), 16-30.

29. McKinney, L. A. ve Fulkerson, G. M. (2015). Gender equality and climate justice: A cross-national analysis. *Social Justice Research*, 28(3), 293-317.

30. Meadowcroft, J. (2013). Who is in charge here? Governance for sustainable development in a complex world. In *Governance for sustainable development* (pp. 107-122). Routledge.

31. Neira, M., Fletcher, E., Brune-Drisse, M. N., Pfeiffer, M., Adair-Rohani, H. ve Dora, C. (2017). Environmental health policies for women's, children's and adolescents' health. *Bulletin of the World Health Organization*, 95(8), 604.

32. Orloff, A. S. (1993). Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states. *American sociological review*, 58 (3), 303-328.

33. Özçatal, E. Ö. ve Aşkın, U. (2018). Kadın emeği Kullanım Çeşitliliği ve Türkiye İşgücü Piyasasında Görünümü, içinde *Sosyal Bilimlerde Değişim ve Gelişim Yazıları I* (s.271-317). Gece Kitaplığı.

34. Özçatal, E. Ö. (2022). Covid-19 Salgınının Ücretli ve Ücretsiz Kadın Emeği Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 12(2), 209-230.

35. Özçatal, E. Ö. (2023). Sosyo-kültürel ve yapısal faktörler temelinde işgücü piyasasında kadınların ekonomik güçlenme süreci önündeki sorunları ve nedenleri. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2539-2571.

36. Plantenga, J. ve Remery, C. (2009). Parental leave in the Netherlands. *CESifo DICE Report,* 7(2), 47-51.

37. Pradhan Shrestha, R., Mainali, B., Mokhtara, C. ve Lohani, S. P. (2025). Bearing the Burden: Understanding the Multifaceted Impact of Energy Poverty on Women. *Sustainability,* 17(5), 2143.

38. Rai, S. M., Hoskyns, C. ve Thomas, D. (2014). Depletion: The cost of social reproduction. *International Feminist Journal of Politics*, 16(1), 86-105.

39. Razavi, S. (2007). The political and social economy of care in a development context: Conceptual issues, research questions and policy options. Gender and Development Programme Paper Number 3. UNRISD.

40. Rummery, K. (2021). Gender equality and the governance of long-term care policy: new comparative models and paradigms. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 37(1), 16-33.

41. Sarker, M. R., Puskur, R. ve Sarkar, M. A. R. (2025). Unpacking the environment-gender-time poverty nexus in Bangladesh: insights from a systematic review. *Climate and Development*, 1-21.

42. Saxonberg, S. (2013). From defamilialization to degenderization: Toward a new welfare typology. *Social Policy & Administration*, 47(1), 26-49.

43. Taylor Brown, C. (2025). Contradictions of the Ecowelfare State: The State, the Human, and Nature, *Capitalism Nature Socialism,* DOI: 10.1080/10455752.2025.2587871

44. Tronto, J. C. (2013). *Caring democracy: Markets, equality, and justice. In Caring Democracy.* New York University Press.

45. Zelleke, A. (2011). Feminist political theory and the argument for an unconditional basic income. *Policy & Politics,* 39(1), 27-42.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(3)

Mahmut KAHRAMAN[6]; Doç. Dr. Serkan Tevabil AKA[7]

GELENEKSEL TÜRK SPORLARINDA KADIN: TARİHSEL ARKA PLANI ve GÜNCEL DURUMU

WOMEN IN TRADITIONAL TURKISH SPORTS: HISTORICAL BACKGROUND AND CONTEMPORARY STATUS

ÖZ

Bu çalışma, Geleneksel Türk Sporlarında kadının tarihsel ve güncel konumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmış; tarihsel kaynaklar, akademik çalışmalar, federasyon raporları ve güncel istatistik veriler analiz edilmiştir. Bulgular, İslamiyet öncesi Türk toplumlarından itibaren kadınların binicilik, okçuluk ve savaşçı pratikler içerisinde aktif rol üstlendiğini ve "Alp Kadın" kimliğiyle kültürel hafızada yer edindiğini göstermektedir. Yerleşik hayata geçiş ve sosyo-kültürel dönüşümlerle birlikte bazı geleneksel branşlarda kadın katılımı sınırlanmış olsa da günümüzde federasyonlaşma, devlet politikaları ve artan toplumsal farkındalık sayesinde kadın sporcu sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmaktadır. Özellikle Geleneksel Türk Okçuluğunda kadın katılım oranının yüksek seviyelere ulaşması, tarihsel sürekliliğin modern bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Buna karşın Atlı Cirit ve Geleneksel Güreş gibi branşlarda katılım oranlarının görece düşük olması, toplumsal cinsiyet kodlarının etkisini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, geleneksel Türk sporları kadınların kültürel kimlik, aidiyet ve toplumsal görünürlüklerini güçlendiren önemli bir alan haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Sporları, Kadın Sporcular, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

This study aims to examine the historical and contemporary position of women in Traditional Turkish Sports. The research employs the document analysis technique, one of the qualitative research methods, analyzing historical sources, academic studies, federation reports, and recent statistical data. The findings indicate that women played active roles in equestrianism, archery, and warrior practices from the pre-Islamic Turkish societies onward, and that they occupied an important place in the cultural memory through the identity of the "Alp Woman." Although women's participation in some traditional branches became limited with the transition to settled life and socio-cultural transformations, a notable increase in the number of female athletes has been observed today due to institutionalization through federations, governmental policies, and growing social awareness. In particular, the high participation rate of women in Traditional Turkish Archery may be interpreted as a modern reflection of historical continuity. However, relatively lower participation rates in branches such as mounted javelin (Cirit) and traditional wrestling suggest that the influence of gender norms still persists. In conclusion, Traditional Turkish Sports have increasingly become an important field that strengthens women's cultural identity, sense of belonging, and social visibility.

Keywords: *Traditional Turkish Sports, Women Athletes, Gender.*

[6] Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor ABD Doktora Öğrencisi, 0000-0003-2297-2735
[7] Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ORCİD: 0000-0003-3048-3261

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Geleneksel Türk sporları, Türk kültür tarihinin askeri, sosyal ve ritüel yapılarıyla bütünleşmiş; yalnızca fiziksel rekabet alanı değil, aynı zamanda kültürel kimlik ve toplumsal değer üretim açısından da işlev görmüştür. Atlı sporlar, okçuluk ve güreş gibi branşlar, Orta Asya bozkır yaşamının zorunlulukları doğrultusunda şekillenmiş; cesaret, dayanıklılık, sadakat ve toplumsal dayanışma gibi değerleri bünyesinde barındırmıştır (Kafesoğlu, 1984; Güven, 1992; Roux, 2011). Bu yönüyle geleneksel sporlar, yalnızca tarihsel bir miras değil, kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olarak değerlendirilmektedir (Karahüseyinoğlu, 2008).

Spor ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ise modern spor sosyolojisinin temel tartışma alanlarından biridir. Literatürde sporun çoğu toplumda erkek egemen bir yapı içerisinde kurumsallaştığı, kadınların ise tarihsel süreçte spor alanında görünürlük ve temsil mücadelesi verdiği belirtilmektedir (Messner, 2002; Pfister, 2010; Koca, 2002). Ancak Türk kültür tarihi bağlamında değerlendirildiğinde, özellikle İslamiyet öncesi döneme ilişkin kaynaklar kadınların binicilik ve okçuluk gibi geleneksel branşlarda aktif roller üstlendiği bilinmektedir (Ögel, 2010; Golden, 1992). Bu durum, geleneksel Türk sporlarının toplumsal cinsiyet yapısının tek boyutlu biçimde değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Günümüzde ise geleneksel Türk sporları, federasyonlaşma süreci ve kültürel miras politikaları çerçevesinde yeniden kurumsallaşmış ve kamusal görünürlüğünü artırmıştır. Bu süreçte özellikle kadın sporcu sayılarındaki artış, geleneksel branşların yalnızca tarihsel bir pratik olmaktan çıkarak çağdaş spor sistemi içerisinde yeniden konumlandığını göstermektedir.

Bu çalışma, geleneksel Türk sporları ile günümüzde kadın katılımındaki dönüşümü birlikte ele alarak, incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece geleneksel Türk sporlarında kadın varlığının, geçmişten günümüze uzanan yapısal ve toplumsal boyutları bütüncül bir perspektifle değerlendirilebilir.

Geleneksel Türk Sporları

Geleneksel Türk sporları (GTS), fiziksel bir aktivite olmanın ötesinde, temelinde dostluk, kardeşlik ve yiğitlik felsefesini barındıran derin bir kültürel mirastır. Bu sporlar, tarih boyunca toplumsal birlik ve beraberliği pekiştirmek, bireyleri kaynaştırmak amacıyla icra edilmiş ve yaygın bir serbest zaman faaliyeti olarak toplumsal kabul görmüştür. GTS'nin dikkat çeken en özgün yanlarından biri de sosyal yardımlaşma işlevidir; müsabakalardan elde edilen gelirlerin cami, hastane, okul ve mezarlık gibi kamusal ihtiyaçların karşılanmasında kullanılması, sporun toplumsal fayda odaklı yapısını kanıtlar niteliktedir (Kahraman, 1995).

Geleneksel sporları diğer bedensel aktivitelerden ayıran temel farklar; eğlence amaçlı olmaları, oyun amaçlı formlar barındırmaları ve halk tarafından benimsenerek kuşaktan kuşağa aktarılmalarıdır (Karahüseyinoğlu, 2007). Türk kültüründeki bu oyun ve sporlar iki temel kategoride incelenebilir: Birincisi, düğün ve bayram gibi özel günlerde gerçekleştirilen geleneksel oyunlar; ikincisi ise bir federasyona bağlı olarak resmi statüde yürütülen spor branşlarıdır (Karahüseyinoğlu, 2008).

Temel Branşlar ve Özellikleri

Türklerin tarihsel süreçte çocuklarını ve kadınlarını hayata hazırlamak, savaşçı yapılarını korumak amacıyla icra ettikleri spor dalları, günümüzde Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu bünyesinde kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Dever, 2015). Bu branşlar, askeri eğitimden toplumsal yardımlaşmaya kadar geniş bir fonksiyon yelpazesine sahiptir.

Yapısal açıdan bakıldığında, atlı ve atsız sporlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Literatürde; düz at yarışları, beyge ve yar atlama gibi 25 farklı atlı spor türünün yanı sıra; bayrak, tomak, çelik-çomak, yağlı güreş ve şalvar güreşi gibi 157 adet atsız spor türü tespit edilmiştir (İmamoğlu, Taşmektepligil ve Türkmen, 1997). Bu geniş çeşitlilik, dünyadaki pek çok modern spor dalının Türklerin kültürel pratiklerinden etkilenerek şekillendiğini ve zamanla evrildiğini ortaya koymaktadır (Türkmen, 1996).

- **Atlı Cirit:** Orta Asya'dan Osmanlı saray kültürüne kadar taşınan bu spor, mızrak (cirit) fırlatma ve binicilik becerisine dayanır. "Asil bir oyun" olarak tanımlanmasının sebebi, rakibini vurma imkânı varken onu bağışlamanın puan kazandırdığı tek spor branşı olmasıdır (Güven, 1999).

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

- **Atlı Okçuluk:** Hunlardan Osmanlı'ya zirveye ulaşan bu branş, hareket halindeki at üzerinde hedefe tam isabet sağlama sanatıdır (Kırzıoğlu, 1985). Osmanlı döneminde kırılan menzil rekorları (örn. III. Selim'in 888 metrelik atışı), bu alandaki teknik üstünlüğün kanıtıdır

- **Binicilik ve Rahvan:** Türklerin diz hareketleri ve vücut dengesiyle at sürdüğü "doğal binicilik" stili literatürde öne çıkar (İmamoğlu ve Taşmektepligil, 1997). Rahvan binicilik, atın sarsmadan ve enerji tasarrufu yaparak yol almasını sağlayan özel bir yürüyüş stiline dayalı yarışma türüdür.

- **Kızak ve Atlı Kızak:** Özellikle kış koşullarının sert olduğu bölgelerde (Kastamonu, Ağrı, Ardahan) avcılık ve ulaşım kültüründen doğan, günümüzde ise yarışma formatında sürdürülen bir mirastır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve pek çok kültürde izine rastlanan güreş, Türk toplumlarında sadece bir spor dalı değil, aynı zamanda günlük yaşamın ve sanatın bir parçası haline gelmiştir. Arkeolojik bulgularda günlük eşyalar üzerinde güreş figürlerine rastlanması ve düğünlerden milli törenlere kadar geniş bir yelpazede bu sporun icra edilmesi, güreşin Türk kültüründeki sarsılmaz yerini göstermektedir (Güven, 1992; İğrek, 2000; Dervişoğlu, 2012).

- **Güreş Çeşitleri (Şalvar, Aba ve Kuşak):** Türk kültüründe güreş, mertliğin ve güvenilirliğin sembolüdür. Şalvar güreşi, ayakta denge stratejisine dayalıyken; aba güreşi, dünyadaki kıyafetle yapılan en eski güreş türü olup modern judonun temeli kabul edilir (Bayraktar, Erkmen, & Aka. 2012). Kuşak güreşi ise Kırım Türkleri arasında yaygın olan, Sümerlere kadar uzanan tarihsel köklere sahip bir disiplindir (Güven, 1992).

Geleneksel Türk Sporlarında Kadının Yeri

Literatürde kadınların Türk spor kültüründeki yeri çoğu zaman ikincil bir başlık olarak ele alınsa da tarihsel kaynaklar, kadınların spor faaliyetlerinde erkeklerle kıyaslanabilir düzeyde etkin olduğunu göstermektedir (Esin, 2004; Hablemitoğlu, 2013; Golden, 1992).

Yine aynı şekilde Ögel'e göre (2010) Türklerin yaşadığı medeniyet dairelerinde avcı-toplayıcı cemiyette; oyunla, eğlenceyle meşgul bir varlık, atlı-göçebe toplumda; hayatın her safhasında faal, yerleşik medeniyet dairesinde ise; yaşadığı hayat tarzına bağlı olarak durgun ve atlı göçebe toplumdaki kadına nazaran pasif; fakat yine de erkeğinin yanında yer almış ve öyle görülmüştür.

Eski Türk toplumunda hem erkek hem kadın eşit haklara sahipti ve cinsiyet ayrımı asla yapılmıyordu. Kadınlar büyük bir serbestliğe sahipti. Ata binmek, avlanmak, dövüşmek ve şaman ayinlerini düzenlemek gibi görevleri üstlenebilirlerdi. Boyları üzerinde çok etkili oldukları ve hatta devlet içinde yüksek görevlere geldikleri dönemlerde olmuştur. Eşiyle birlikte ailenin bütün faaliyetlerine katılan Türk kadını erkekler gibi ata biner, silah kullanıp avcılık yapar ve güreş tutardı. Kadınların savaşta düşman eline geçmesi büyük bir utanç sayılırdı. Bu sebeple savaş zamanlarında kadınları güvenlik altına almayı ihmal etmezlerdi. Eski Türklerde dönemin ve yaşayışın gereği olarak savaş önemli bir rol oynadığından, savaş zamanlarında cephede düşmanla çarpıştıkları olduğu gibi, daha geride evin idaresi için lazım olan bütün şeyleri tedarik etme görevini de üstlendikleri bilinmektedir (Roux, 2011; Golden, 1992). Savaş zamanlarında oluşan bu durumun barış zamanlarında da devam ettiğini söyleyebiliriz

Yeri gelmişken at binip, silah kullanan Göktürk kadını adına Çin kaynaklarından çıktığı söylenen şiiri de paylaşmak gerekir;

Genç kızlar at üstünde gülümsüyorlar,
Yüzleri yeşim taşından tepsi gibi kıpkırmızı,
Kuşları ve hayvanları avlamak için süratle geliyorlar,
Çiçekler arasındaki ay, eğer üstündeki gençleri mest etmiş
(Mert, 2022).

Alp Tipi Kadın

Türk destanlarının birçoğunda ortak unsur olarak ön plana çıkan profillerin başında Alp tipi gelmektedir. Alp Tipi, Orta Asya bozkırları ve göçebe yaşam biçiminin ürettiği bir kimliktir. Asya steplerinin koşulları, Orta Asya'daki kavimler arası mücadeleler at binmeyi, kılıç kullanıp ok atmayı zaruri kılmıştır Kahramanlık, cesaret, savaşçı özellikleriyle bilinen Alp tipi, millî ideallere sahip, yurt sevgisi ve toplum menfaati için kendisini feda etmekten çekinmeyen bir anlayışa sahiptir (Kafesoğlu, 1992; Roux, 2011).

Geleneksel Spor Dallarında Kadın Katılımı

Geleneksel spor dallarında kadın katılımı, tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapı, kültürel normlar ve bedensel yeterlilik algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Spor bilimleri açısından katılım, yalnızca fiziksel etkinliğe dâhil olmayı değil; performansın sürdürülebilirliği, erişilebilirlik ve örgütsel destek unsurlarını da kapsayan çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır (Yetim, 2011; Koca, 2002). Bu bağlamda geleneksel Türk sporlarında kadın katılımının, branşlara göre farklılaşan bir yapı sergilediği görülmektedir.

Atlı Sporlar

At biniciliği, cirit ve okçuluk gibi sporlar, kadınların hem gündelik yaşamda hem de törenlerde aktif olarak katıldığı alanlardır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kadınların okçuluk talimlerine katıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır.

Türklerin göçebe yaşam tarzı, kadın ve erkeğin benzer biçimde at biniciliğini öğrenmesini zorunlu kılmıştır. Orta Asya toplumlarında kadınların:

- **Savaş anlarında ok atabilen**,
- **At üzerinde avcılık yapabilen**,
- **Topluluğun hareketliliğinde aktif rol alan**,
- "Alp kadın" (kahraman kadın) figürleriyle destanlarda görünürlük kazanan bireyler olduğu bilinmektedir (Kırzıoğlu, 1985; İmamoğlu ve Taşmektepligil, 1997).

Dede Korkut Hikâyelerindeki **Burla Hatun, Banu Çiçek** gibi karakterler, kadınların atlı sporlar ve savaşçı becerilerle ilişkilendirilen kültürel rollerinin simgesel göstergeleridir (Dede Korkut Kitabı, 1997).

Türkiye'de kadınların en hızlı artış gösterdiği geleneksel spor branşı atlı okçuluk olmuştur. Dünya Etnospor Konfederasyonu yarışmaları, uluslararası atlı okçuluk federasyonları ve yerel kulüpler, kadın sporcuların bu alanda aktif rol almasını sağlamaktadır.

Türk Okçuluğu

Türkler okçuluk eğitimini kız veya erkek fark etmeksizin çocuk yaşta almaya başlamışlardır. Koyun üzerinde denge sağlamaya çalışarak, yaylarıyla avlanma ile başlayan eğitim süreci, at üzerinde dörtnala giderken her yöne ok atabilen, dakikada 25-30 ok atabilen bir kemankeş olunca tamamlanıyordu.

Öyle ki Türk tarih yazımında bilinen en eski kadın hükümdarlardan biri olarak Tomris Hatun gösterilmektedir. Tomris, Türkçe karşılığıyla temir (demir) anlamına gelmektedir. Tomris Hatun'un ordusunda kadınlardan oluşan okçu takımları da vardır. Savaşta üstün gelmelerindeki en önemli sebep de okçuluktaki maharetleridir (Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu [TGSDF], 2022).

Güreş

Her ne kadar günümüzde güreş erkek egemen bir alan olarak görülse de sınırlı sayıda olan tarihsel veriler, kadınların da güreş etkinliklerinde yer aldığını göstermektedir. Geleneksel Türk toplumlarında kadınların fiziksel güç gerektiren etkinliklere katıldığı bilinse de güreş özelinde kadınlara dair kayıtlar sınırlıdır. Orta Asya kültürlerinde kadınların binicilik ve savaşçı pratiklerde yer aldığı, ancak güreşin ritüel ve tören yapısı gereği daha çok erkeklerin alanı olarak kabul edildiği görülür. Buna rağmen, halk anlatıları ve bazı bölgesel ritüellerde kadın güreşçilerden söz edilmesi, kadınların tamamen dışlanmadığını göstermektedir (İmamoğlu ve Taşmektepligil, 1997).

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Son yıllarda ise:

- Bazı belediyeler ve yerel organizasyonlar kadınlar arasında şalvar güreşi ve aba güreşi turnuvaları düzenlemeye başlamıştır.
- UNESCO'nun ve Dünya Etnospor Konfederasyonu'nun kültürel çeşitlilik politikaları, kadınların geleneksel güreş etkinliklerine katılımını destekleyen yeni alanlar yaratmıştır.
- Kadın sporcular, geleneksel güreş festivallerinde gösteri müsabakaları veya idari–organizasyonel rollerde daha görünür hale gelmiştir.

Halk Oyunları ve Ritüel Sporlar

Halk oyunları, kadınların geleneksel spor ve bedensel kültür içerisindeki en görünür alanlarından biridir. Bu oyunlar, estetik hareket, ritim, denge ve koordinasyon gibi motor becerileri içermesi bakımından spor bilimleri açısından değerlendirilebilir niteliktedir (Erdemli, 2016). Kadınlar, halk oyunlarında hem icracı hem de kültürel aktarıcı rol üstlenerek bedensel kültürün sürekliliğini sağlamaktadır (Hablemitoğlu, 2013).

Ritüel sporlar ve halk oyunları, kadınların geleneksel spor kültürü içerisindeki varlığının toplumsal olarak daha kabul edilebilir olduğu alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, kadın katılımının spor dallarına göre değişen sosyokültürel kodlarla şekillendiğini göstermektedir (Yetim, 2011).

Kadının Simgesel Rolü

Geleneksel spor kültüründe kadının "güç, cesaret ve onurun simgesi" olarak temsil edildiği bilinmektedir. Spor pratikleri, kadınların yalnızca bireysel becerilerini değil toplumsal kimlik içindeki yerlerini de güçlendirmiştir. Geleneksel Türk sporları tarih boyunca kadın figürünü çoğu zaman onur, bereket, temizlik, soyun devamı ve toplumsal düzen gibi kavramlarla ilişkilendirmiştir. Türk mitolojisindeki dişi kurt (Asena) figürü, kadınsı enerjinin koruyucu ve kurucu gücünü temsil ederek savaşçılık ve dayanıklılık ile bağ kurar (Aksoy, 2010). Bu simgesellik, güreş, okçuluk ve binicilik gibi sporların ritüel yapısında da dolaylı biçimde yer bulur.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması gereken olgu veya olgular hakkında bilgi içeren, yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Tarihsel kaynaklar, akademik çalışmalar, federasyon raporları, ulusal gazeteler ve güncel istatistik verileri doküman incelemesi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Bulgular

Günümüzde Geleneksel Türk Sporlarında Kadın

Türkiye'de günümüzde geleneksel sporlar; Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonu (TGTOF) ve Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu (TGSDF) olmak üzere iki ana çatı altında yönetilmektedir. 2019 yılında TGTOF'un kurulması, özellikle "Okçuluk" branşında kadın katılımını profesyonel bir düzeye taşımıştır (GSB, 2024). Ayrıca Türkiye Akıl ve Zeka Oyunları Federasyonu'nda (TAZOF) ulusal ve uluslararası arenada gelenekselleşmiş oyunların sürdürülebilir olmasında büyük bir rol oynamıştır.

Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB) ile ilgili federasyonların 2024-2025 verileri, geleneksel branşların Türkiye'de en hızlı büyüyen spor dalları arasında olduğunu göstermektedir.

- **Geleneksel Türk Okçuluğu:** 2019'da kurulan federasyonun toplam lisanslı sporcu sayısı 2025 yılı itibarıyla 25.000'i aşmıştır. Bu havuzun yaklaşık %40'ını (10.000+) kadın sporcular oluşturmaktadır. Bu oran, modern okçuluktaki kadın katılım oranını oldukça yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

- **Genel Dağılım:** Geleneksel spor dallarında (Atlı Cirit, Aba Güreşi, Şalvar Güreşi, Rahvan Binicilik) lisanslı kadın sporcu sayısı son 5 yılda %300'ün üzerinde artış göstermiştir.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

- **Aktif Kulüp Sayısı:** Türkiye genelinde kadın sporculara yönelik eğitim veren geleneksel spor kulübü sayısı 600'ü geçmiştir. Ancak bu kulüplerin çoğu karma (kadın-erkek birlikte) sporcu kabul etmektedir.

Kadın sporcular, geleneksel branşların uluslararası prestij kazanmasında kritik rol oynamaktadır. Yakın zamanda elde ettiğimiz başarılar ve temsil eden sporcularımız:

- **Uluslararası Başarılar:** İslami Dayanışma Oyunları ve Dünya Göçebe Oyunları gibi prestijli organizasyonlarda Türk kadın okçular (Aysun Demirci - Altın Madalya, Sena Keçeci - Gümüş Madalya) kürsünün en üst sıralarında yer almıştır (Anadolu Ajansı, 2025).

- **Atlı Okçuluk:** Kadın sporcular, estetik ve teknik becerinin birleştiği atlı okçuluk branşında dünya klasmanında rekabetçi bir konuma gelmiştir. Şevval Erkal gibi isimler, bu branşın küresel elçileri olarak tanınmaktadır (TGTOF**,** 2025).

- **Bölgesel Liderlik:** Uşak ve Erzurum gibi illerde kurulan Kadın Atlı Cirit Takımları, bu sporun sadece "erkek odaklı" bir güç gösterisi olmadığını kanıtlayarak toplumsal cinsiyet algısını dönüştürmektedir.

Tablo 1. Geleneksel Türk Sporlarında Kadın Sporcu Dağılımı (2025)

Branş	Kadın Sporcu Sayısı	Artış Hızı (Son 3 Yıl)	Baskın Bölge
Geleneksel Okçuluk	11.200	(%25)	İstanbul, Ankara, Konya
Atlı Okçuluk	1.850	(%18)	Kayseri, Balıkesir, Kütahya
Mangala	12.500	(%10)	Tüm Türkiye (Okullar)
Aba/Şalvar Güreşi	700	(%5)	Hatay, Kahramanmaraş
Atlı Cirit	250	(%12)	Uşak, Erzurum

(TGSDF, TGTOF, TAZOF, 2025).

Tartışma

Geleneksel Türk sporlarında kadın varlığı, salt bir fiziksel aktivite katılımından ziyade, Türk kültür tarihinin derinliklerinde yatan "Alp Kadın" profilinin modern bir yeniden inşası olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, İslamiyet öncesi dönemden günümüze kadar uzanan süreçte, Türk kadınının sporla olan bağının dönemsel bir değişimden ziyade, kültürel bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Güven (1992) ve Ögel (2010) tarafından vurgulanan kadının binicilik, okçuluk ve güreş gibi alanlardaki tarihsel yetkinliği, bugün modern federasyonlar çatısı altında profesyonelleşerek toplumsal alandaki yerini sağlamlaştırmaktadır.

Kadınların geleneksel branşlara yönelimindeki en dikkat çekici unsur, özellikle Geleneksel Türk Okçuluğu branşındaki %40'lık katılım oranıdır (TGTOF, 2025). Bu durum, günümüzde Geleneksel Türk Okçuluğunun desteklendiği olgusuna varılabilir. Modern sporların rekabetçi ve bazen sert doğasına kıyasla, geleneksel okçuluğun sunduğu estetik ve manevi derinlik, kadın sporcular için bu branşı daha cazip kılabilir. Nitekim Oktay (2025), bu ilginin tesadüfi olmadığını; sporun kadınlar arasında bir "kültürel aidiyet ve öz kimlik keşfi" aracı olarak işlev gördüğünü savunmaktadır.

Buna karşın, Atlı Cirit ve Geleneksel Güreş gibi branşlarda kadın katılımının henüz %10 barajını aşamamış olması, toplumsal cinsiyet rollerinin bu alanlarda hala güçlü bir dirençle karşılaştığını ortaya koymaktadır (TGSDF, 2024). Geleneksel olarak "erkeklik sınavı" veya "güç gösterisi" olarak kodlanan bu

branşlar, kadın sporcular için aşılması gereken bir "cam tavan" barındırmaktadır. Ancak Yıldıran'ın (2024) belirttiği üzere, Uşak ve Erzurum gibi illerde kadın cirit takımlarının kurulması, bu branşların da "erkek sporu" hegemonyasından çıkarak "milli spor" kimliği altında cinsiyetsizleşmeye başladığının en somut kanıtıdır. Bu dönüşüm, kadın sporcuların sadece sahada değil, aynı zamanda geleneksel değerlerin yeniden yorumlanmasında da aktif birer aktör olduklarını göstermektedir.

Uluslararası temsiliyet noktasında ise Dünya Göçebe Oyunları ve İslami Dayanışma Oyunları gibi platformlar, Türk kadın sporcuların teknik kapasitelerinin küresel bir geçerliliğe ulaştığını tescil etmiştir. Aysun Demirci ve Sena Keçeci gibi sporcuların elde ettiği başarılar (Anadolu Ajansı, 2025), geleneksel sporların "nostaljik bir hobi" olmanın ötesine geçerek, Türk kadınının dünyadaki imajına katkı sağladığını doğrulamaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Modern Türk spor politikasında geleneksel branşlar, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü "kültürel muhafazakarlık ve modern spor etiği" potasında eriterek artırmıştır. Yapılan araştırmalar, geleneksel okçulukla ilgilenen kadınların özgüven ve kültürel aidiyet duygularının, diğer branşlara oranla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldıran, 2024).

"Geleneksel Türk Sporlarında Kadının Yeri ve Günümüz Geleneksel Türk Sporlarında Kadın Sporcularımız" başlıklı bu çalışmada, kadınların Türk spor kültüründeki varlığının konjonktürel bir tercih değil, tarihsel bir sürekliliğin modern tezahürü olduğunu ortaya koymuştur. İslamiyet öncesi Türk toplumlarındaki "Alp Kadın" figürü, kadının sosyal, askeri ve sportif alanlarda erkekle eşdeğer bir statüde bulunduğunu kanıtlamaktadır (Güven, 1992). Tarihsel süreçte yerleşik hayata geçiş ve sosyo-kültürel değişimlerle bir dönem geri planda kalan bu kimlik, günümüz Türkiye'sinde kurumsal bir kimlik kazanarak yeniden canlanmıştır.

Netice itibarıyla, geleneksel Türk sporları günümüz Türkiye'sinde kadınların eliyle yeniden yorumlanmaktadır. Devlet politikaları, federasyonların teşvikleri ve kadın sporcuların azmi birleştiğinde, gelecekte bu branşların dünya çapında Türk kadınının başarısını ve kültürel kodlarını simgeleyen en önemli unsurlardan biri olacağı öngörülmektedir. "Okun ucunda ve atın üzerinde" varlık gösteren Türk kadını, bu kadim mirası geleceğe taşıyarak kültürel sürdürülebilirliğin en güçlü teminatı olmaya devam edecektir.

Geleneksel Türk sporlarında kadın katılımının son yıllarda yakaladığı ivmeyi korumak ve branşlar arasındaki sayısal dengesizliği gidermek adına şu stratejik adımların atılması önerilmektedir:

- **Branş Çeşitliliğinin Artırılması:** Geleneksel Türk Okçuluğu'nda yakalanan %40'lık başarı oranının (TGTOF, 2025), Atlı Cirit ve Geleneksel Güreş gibi branşlara da yansıtılması için bu dallarda sadece kadınlara özel bölgesel ligler ve turnuvalar organize edilebilir (TGSDF, 2024).

- **Eğitim Müfredatına Entegrasyon:** Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB) arasında yapılacak protokollerle, ortaöğretim seviyesindeki Beden Eğitimi derslerine "Geleneksel Sporlar ve Kültürel Miras" modülü eklenmelidir. Özellikle kız çocuklarına yönelik "Modern Alp Kadın" temalı atölyelerle branşların tanıtımı yapılabilir (Yıldıran, 2024).

- **Medya ve Dijital Görünürlük:** Kadın geleneksel sporcuların başarı hikayeleri, dijital platformlar ve ana akım medya aracılığıyla "kültürel elçi" vurgusuyla ön plana çıkarılmalıdır.

- **Akademik Araştırmaların Teşvik Edilmesi:** Üniversitelerin spor bilimleri fakültelerinde, geleneksel sporların kadın fizyolojisi ve psikolojisi üzerindeki etkilerini inceleyen disiplinler arası çalışmalar desteklenebilir.

- **Uluslararası Diplomasi ve Kategori Standartları:** Dünya Göçebe Oyunları gibi uluslararası platformlarda kadın kategorilerinin çeşitlendirilmesi için Türkiye öncü bir rol üstlenebilir.

- **Tesisleşme ve Erişilebilirlik:** Özellikle kırsal bölgelerdeki yetenekli genç kadınların geleneksel sporlara erişimini kolaylaştırmak amacıyla eğitim merkezleri, spor branşlarına uygun tesisler, workshoplar gibi eğitim alanları oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, N. (2010). Eski Türk Toplumunda Kadının Statüsü. *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı
2. 182.
3. Atabeyoğlu, C. (1991). Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi. İstanbul: Fotospor.
4. Bayraktar, G., Erkmen, N., & Aka, S. T. (2012). Aba Güreşi, Geçmişi ve Günümüze Yansıması. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 200.
5. Dede Korkut Kitabı. (1997). M. Ergin (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
6. Dünya Etnospor Konfederasyonu. (2023). *Etnospor Kültür Raporu*.
7. Erdemli, A. (2016). *Spor felsefesi*. E Yayınları.
8. Esin, E. (2004). *Türk kültüründe kadın*. Kubbealtı Yayınları.
9. Golden, P. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples*. Otto Harrassowitz.
10. Güven, Ö. (1992). Türklerde Spor Kültürü. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. (Türk spor tarihinin temel taşıdır).
11. Hablemitoğlu, Ş. (2013). *Türk toplumunda kadın ve sosyo-kültürel yapı*. Anı Yayıncılık.
12. Hargreaves, J. (1994). Sporting females: Critical issues in the history and sociology of women's sports. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203221945
13. İmamoğlu, O. Taşmektepligil, M.Y. (1997). *Türk Kültüründe Spor.* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.
14. Kafesoğlu, İ. (1984). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat. Bozkır kültüründe kadının toplumsal ve askeri statüsü üzerine analizler.
15. Karahüseyinoğlu, F. M., (2008). *Geleneksel Türk Sporlarındaki Modern Spor Yansımaları.* Scıences Publıc Health.
16. Kırzıoğlu, F. (1985). *Osmanlı öncesi Türklerde spor kültürü ve askerî eğitim*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
17. Koca, C. (2023). *Türkiye'de sporda toplumsal cinsiyet eşitliği raporu*. Kadınlar İçin Fiziksel Aktivite ve Spor Derneği (KASFAD). KASFAD Yayınları.
18. Koca, C. (2002). Türkiye'de spor ve toplumsal cinsiyet. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 3–20.
19. Mert, M. (2022). *Eski Türklerde ve Moğollarda Kadın Algısı ve Toplumsal Rolü. Türk Dünyasında Kadın Olmak Kongresi*. BURSA
20. Messner, M. A. (2002). Taking the field: Women, men, and sports. University of Minnesota Press.
21. Ögel, B. (2010). Türk Kültür Tarihine Giriş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
22. Pfister, G. (2010). Women in sport – gender relations and future perspectives. Sport in Society, 13(2), 234–248. https://doi.org/10.1080/17430430903522954
23. Rees, T., & Hardy, L. (2000). An investigation of the social support experiences of high-level sports performers. The Sport Psychologist, 14(4), 327–347.
24. Rees, T., Ingledew, D. K., & Hardy, L. (2004). Matching social support with stressors: Effects on factors underlying performance in tennis. Psychology of Sport and Exercise, 5(3), 319–337.
25. Roux, J. P. (2011). Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl. Kabalcı Yayınları.
26. Türkiye Akıl ve Zekâ Oyunları Federasyonu (TAZOF). (2025). Federasyon hakkında bilgiler ile federasyon bünyesinde sporcu, kulüp verileri. https://www.tazof.org.tr/
27. Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu (TGSDF). (2024). *Branş bazlı sporcu sayıları ve kadın katılım oranları veri seti*. https://gsdf.gov.tr/

28. Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonu (TGTOF). (2025). *Faaliyet raporları ve lisanslı sporcu istatistikleri*. https://tgtof.gov.tr/
29. UNESCO. (2017). MINEPS VI: Final report. UNESCO.
30. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259362
31. Yetim, A. (2011). *Sporun sosyal görünümü*. Gazi Kitabevi.
32. Yıldıran, İ. (2004). "Geleneksel Türk Sporlarının Kültürel Kökenleri Üzerine Bir İnceleme". Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi.
33. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(4)

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ[*]; Neslihan HANÇERKIRAN[*]

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA MALATYA'DA SOSYAL ve İKTİSADİ HAYAT (IV NUMARALI MARAŞ AHKÂM DEFTERİ'NE GÖRE)

SOCIAL and ECONOMIC LIFE IN MALATYA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY (ACCORDING TO THE IV TH AHKÂM REGISTER)

ÖZ

Osmanlı taşrasının siyasi, iktisadi ve toplumsal yapısını çözümlemede en önemli arşiv kaynaklarından biri ahkâm defterleridir. Divan-ı Hümâyun tarafından taşradaki kadı ve valilere gön derilen emir suretlerini içeren bu defterler, merkezden taşraya yönelik kontrol ve düzenleme mekanizmalarını ayrıntılarıyla yansıtır. Ahkâm defterleri aracılığıyla vergi tahsilatındaki sorunlar, malikâne ve tımar gelirlerine müdahaleler, mülk ve miras ihtilafları, borç davaları, eşkıyalık ve kamu güvenliği sorunları gibi gündelik hayatı etkileyen pek çok mesele doğrudan takip edilebilmektedir. Bu makale, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri (1813–1834) kayıtlarını esas alarak, 19. yüzyılın ilk yarısında Malatya sancağındaki sosyal ve iktisadi hayatı somut örnekler ışığında incelemektedir. Defterde yer alan Malatya'ya dair hükümler, klasik tımar düzeninin çözülmesi ve malikâne sisteminin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan toplumsal gerilimleri, merkezî idarenin taşrada hukuki düzeni ve adaleti tesis etme çabalarını ve buna karşılık ayan ve eşraf gibi yerel güç odaklarının ekonomik-toplumsal nüfuzunu gözler önüne sermektedir. İnceleme sonucunda, Malatya bölgesinde tarım ve hayvancılığa dayalı üretim ile buna bağlı vergi uygulamalarının toplumsal düzenin merkezinde yer aldığı; ancak vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi, malikâne gelirlerine yönelik müdahaleler ve mülk davalarının toplumsal huzursuzlukları artırdığı görülmektedir. Ayrıca eşkıyalık olayları ve asayiş sorunları, taşrada kamu güvenliğini zayıflatan önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Taşrası, Malatya, Ahkâm Defteri, Tımar ve Malikâne.

ABSTRACT

One of the most significant archival sources for analyzing the political, economic, and social structure of the Ottoman provinces is the ahkâm registers. Containing the copies of decrees sent from the Imperial Council to provincial kadis and governors, these registers reflect in detail the mechanisms of state control and regulation over the periphery. Through the ahkâm registers, it is possible to directly trace many issues that shaped daily life in the provinces, such as irregularities in tax collection, interventions in malikâne and timar revenues, disputes over property and inheritance, debt cases, banditry, and public security problems. This article examines the social and economic structure of the Malatya district in the first half of the 19th century based on the records of the Fourth Maraş Ahkâm Register (1813–1834). The decrees in this register reveal the dissolution of the classical timar system and the expansion of the malikâne system, along with the social tensions generated by these transformations at the local level. On the one hand, these records illustrate the central authority's efforts to establish legal order and justice in the provinces; on the other hand, they expose the growing influence of local notables (ayan and eşraf) in regional economic and social life. The analysis demonstrates that agricultural and pastoral production, along with the tax obligations tied to them, stood at the core of social order in the Malatya region. However, failure to fulfill tax liabilities, interventions in malikâne revenues, and property disputes exacerbated social unrest. In addition, incidents of banditry and security problems significantly undermined public order in the countryside.

Keywords: *Ottoman Provinces, Malatya, Ahkâm Register, Timar and Malikâne.*

[*] **Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, fsoylemez@ksu.edu.tr. ORCİD: 0000-0003-1814-0047**

[*] **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimsel Enstütüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, neslihanhncrkn1212@icloud.com, ORCİD: 0009-0002-1156-1594**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarından itibaren klasik taşra düzeninin çözülmeye başladığı, merkez–taşra ilişkilerinin yeniden tanımlandığı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte ayanların güç kazanması, taşra idaresinde ciddi yapısal değişimleri beraberinde getirmiştir (İnalcık, 1996: 125). Özellikle klasik tımar sisteminin işlevini yitirmesi ve yerini iltizam ile malikâne uygulamalarına bırakması, hem vergi toplama usullerini hem de taşradaki sosyal ve ekonomik ilişkileri derinden etkilemiştir. 1695'ten itibaren yaygınlaşan malikâne sistemiyle birlikte vergi gelirlerinin ömür boyu tasarrufa bırakılması, yerel güç odaklarının etkinliğini artırmış; bu durum taşrada çeşitli anlaşmazlıkların, müdahalelerin ve hukuki ihtilafların artmasına zemin hazırlamıştır (Genç, 2000: 65–70).

Bu dönüşüm süreci, Osmanlı taşrasının genel yapısı üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla ele alınmakla birlikte, taşra merkezlerinden biri olan Malatya özelinde yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Oysa Malatya, hem coğrafi konumu hem de tarımsal üretim potansiyeli nedeniyle XIX. yüzyılda yoğun idarî ve iktisadî müdahalelere sahne olmuş önemli bir sancaktır. Buna rağmen, Malatya'nın gündelik sosyal hayatı, mülkiyet ilişkileri, vergi uygulamaları ve taşra idaresiyle halk arasındaki uyuşmazlıklar, arşiv kaynaklarına dayalı ayrıntılı incelemelere yeterince konu edilmemiştir.

Bu noktada, Osmanlı taşra hayatının somut biçimde izlenebildiği en önemli kaynaklardan biri ahkâm defterleridir. Divan-ı Hümayunda alınan kararların taşradaki yöneticilere bildirilmesini içeren bu defterler; merkezî idarenin taşra üzerindeki denetim mekanizmasını, halkın şikâyetlerini ve devletin müdahale biçimlerini doğrudan yansıtmaktadır (Özcan, 2006: 45–50). Ahkâm defterleri, yalnızca idarî uygulamaları değil; aynı zamanda toplumun ekonomik ilişkilerini, mülkiyet yapısını, vergi sorunlarını, vakıf işleyişini ve güvenlik problemlerini de görünür kılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan Malatya sancağına ait hükümler üzerinden, XIX. yüzyılın ilk yarısında Malatya'daki sosyal ve iktisadî yapı üzerinde durulacaktır. Araştırmada özellikle; vergi tahsili ve buna ilişkin ihtilaflar, tımar ve malikâne gelirlerine yönelik müdahaleler, mülk ve miras davaları, vakıf uygulamaları, eşkıyalık ve asayiş sorunları gibi konular ele alınarak, taşra toplumunun gündelik hayatı analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu yönüyle çalışma, Malatya özelinde ahkâm defterlerine dayalı özgün bir inceleme sunmayı; Osmanlı taşrasında merkez–taşra ilişkilerinin nasıl işlediğini somut örnekler üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, literatürde genellikle genel çerçevede ele alınan taşra yönetimi tartışmalarına, yerel düzeyde katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Malatya'da Sosyal Hayat

Mahalle ve Komşuluk İlişkileri

Osmanlı toplumunda sosyal organizasyonun en temel birimlerinden biri mahalledir. Mahalle, yalnızca coğrafi bir yerleşim alanı olmayıp, aynı zamanda bireyler arasında aidiyet, dayanışma ve sosyal kontrol mekanizmalarının işlediği bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Osmanlı'da şehir merkezlerinde mahalle, hem idari hem de toplumsal düzenin sürdürülebilmesi açısından merkezi bir konuma sahip olmuş; günlük hayatın örgütlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede mahalle sakinleri arasında gelişen komşuluk ilişkileri, karşılıklı sorumluluk bilinci ve dayanışma temeline dayanmıştır. Osmanlı şehirlerinde mahalle, bireylerin sosyal statüsünü, güvenlik alanını ve gündelik ilişkilerini belirleyen bir mikro-toplum niteliği taşımaktadır. Mahalle halkı, yalnızca aynı mekânı paylaşan kişilerden oluşmamakta; birbirlerinin davranışlarından dolaylı olarak sorumlu kabul edilen bir cemaat yapısı içinde yaşamaktadır. Bu bağlamda komşuluk ilişkileri, yalnızca kişisel dostluk veya gündelik temaslarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal denetimi ve düzeni sağlayan bir unsur olarak işlev görmüştür (Ergenç, 1984: 85).

IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan bir hükme göre, 1236/1821 yılında Orduzu ve Zorvari köyleri arasında Pınarbaşı suyunun kullanımı konusunda ihtilaf çıkmıştır. Orduzu köyü ahalisi, suyun kadim yatağının değiştirilerek başka bir yöne akıtıldığını ileri sürmüş ve durumu merkeze arz etmiştir. Bunun üzerine saltanat merkezinden gönderilen hükümde, suyun eskiden aktığı mecraya iade edilmesi ve yapılan müdahalenin kaldırılması emredilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 70, hüküm. 1). Bu cümleden hareketle, ortak kaynakların paylaşımı konusunda ortaya çıkan ihtilafların mahalle ve köy düzeyinde yalnızca yerel inisiyatifle değil, doğrudan merkezî idarenin müdahalesiyle çözümlendiği anlaşılmaktadır. Komşuluk

ilişkilerinde su, tarla sınırı ve mera kullanımı gibi meselelerin sıkça ihtilafa konu olması, mahalle ilişkilerinin yalnızca sosyal değil, aynı zamanda ekonomik bir boyut taşıdığını da göstermektedir.

Mahalle ve komşuluk ilişkilerinin yalnızca dayanışma değil, zaman zaman ciddi çatışmalara da sahne olduğu ahkâm defteri kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim 1231/1816 yılında Malatya sancağının Şure maa Bucak kazasına bağlı Damlı köyünde Hayrettin oğlu Mustafa'nın evi, bazı şahıslar tarafından basılmış; evde bulunan mal ve eşyalar zorla zapt edilmiştir. Mağdur tarafın Divan-ı Hümâyun'a başvurusu üzerine, olayın mahallinde incelenmesi ve faillerin şer'î ve örfî hukuk çerçevesinde yargılanması emredilmiştir. Bu hüküm, mahalle ve köy ölçeğinde yaşanan güvenlik ihlallerinin, bireysel bir mesele olarak görülmeyip doğrudan kamu düzenini ilgilendiren bir sorun olarak ele alındığını göstermektedir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 16, hkm. 1).

Mahalle ve komşuluk ilişkilerinde en sık karşılaşılan ihtilaf konularından biri de ortak mülklerin ve bahçelerin kullanımıdır. 1248/1832 yılında Malatya kazasının Aspuzu köyünde, ortak mülk bahçeye sahip olan Seyyid Ömer ve Ebuzer, köy sakinlerinin bahçelerine haksız şekilde müdahalede bulunduğunu ileri sürerek merkeze şikâyette bulunmuştur. Yapılan inceleme sonucunda, bahçenin eskiden beri söz konusu şahısların tasarrufunda olduğu tespit edilmiş ve köy ahalisi müdahaleden men edilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 125, hkm. 1). Bu örnek, mahalle ölçeğinde mülkiyet sınırlarının ihlalinin yalnızca bireysel bir anlaşmazlık değil; toplumsal düzeni bozan bir unsur olarak görüldüğünü ve devletin mülkiyet hakkını korumada aktif rol üstlendiğini göstermektedir.

Mahalle ve köy ölçeğinde yaşanan ihtilafların zaman zaman ağır şiddet olaylarına dönüştüğü ahkâm kayıtlarından açıkça anlaşılmaktadır. Gerger kazası çevresinde bulunan aşiretler halkından Mustafa, Hüseyin ve Dizdar Abdurrahman'ın adamlarıyla birlikte 1234/1818 yılında Osman ve Rıdvan adlı şahısların evlerini basmaları, hane halkından bazı kişileri öldürmeleri ve mal ile mahsullerini gasp etmeleri üzerine Divan-ı Hümâyun'a başvurulmuştur. Merkezden gönderilen hükümde, olayın ayrıntılı şekilde tahkik edilmesi ve faillerin cezalandırılması emredilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 50, hkm. 2). Bu kayıt, mahalle düzeninin bozulmasının yalnızca bireysel mağduriyet değil, doğrudan kamu güvenliğini ilgilendiren bir mesele olarak ele alındığını göstermektedir. Bu çerçevede mahalle, Osmanlı toplumunda hem dayanışmanın hem de ihtilafların mekânıdır. Mahalle halkı bir yandan imece usulü yardımlaşma ile sosyal bütünlüğü korurken, diğer yandan ortaya çıkan anlaşmazlıklarda kadı mahkemeleri aracılığıyla çözüm yollarına başvurmuştur. Dört numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan hükümler, mahalle ve komşuluk ilişkilerinde yaşanan bu tür uyuşmazlıkların, devlet tarafından şer'î ve örfî hukuk çerçevesinde ele alındığını açıkça ortaya koymaktadır.

Aile Yapısı, Miras ve Vesayet

Osmanlı taşrasında aile, toplumsal düzenin temel taşı niteliğindeydi. 19. yüzyıl başlarında şehir merkezinde çekirdek aile yapısı yaygın olmakla birlikte, kırsal kesimde geniş aile gelenekleri de varlığını sürdürmekteydi. Aile içi ilişkiler, evlilikler ve özellikle miras meseleleri hem ekonomik hem sosyal statü açısından büyük önem taşıyordu. Nitekim tereke (miras) davaları, ailelerin mal varlığı ve paylaşımını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır (Temel, 2019: 24). Ahkâm defteri kayıtları da Osmanlı kadınlarının aile içi uyuşmazlıklarda ve miras davalarında hak aramak üzere ne denli aktif rol alabildiğini göstermektedir. Bu bağlamda 1233/1818 yılında Malatya'da vefat eden Hüseyin adlı bir kişinin geride bıraktığı bir ev, iki parça bahçe (meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla) ve çeşitli eşyanın mirası konusunda, merhumun küçük yaştaki kızları Fatma ve Havva ile amcaları Hasan arasında ciddi bir anlaşmazlık çıkmıştır. İslam miras hukukuna göre Hüseyin'in terekesinin kızları ile merhumun erkek kardeşi (yani kızların amcası) arasında paylaştırılması gerekmekteydi. Ne var ki babaları vefat ettiğinde henüz çocuk yaşta olan kızların hisseleri, amcaları tarafından vesayet gerekçesiyle fiilen gasp edilmiştir. Hasan Alemdar adlı amca, yeğenlerinin mirastaki hakkını kendi tasarrufuna alarak yıllarca onlara herhangi bir pay vermemiştir. Kızlar ergenlik çağına gelip miras haklarını talep etmeye başladıklarında amcaları "çok zaman geçti" diyerek oyalamış ve malı iade etmekten kaçınmıştır. Bunun üzerine Fatma ve Havva, durumu Divan-ı Hümâyun'a arz etmişlerdir. Şikâyet dilekçelerinde amcalarının hakk-ı irsiyelerinin tamamını hilâf-ı şer' zapt ettiğini belirtip Şeyhülislam'dan da fetva aldıklarını bildirmişlerdir. Divan, yerel mahkemeye gönderdiği hüküm ile inceleme yapılmasını ve "babaları merhumdan

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

intikal eden ve amcaları tarafından fuzulen zabt olunan ev, bahçe, emval ve eşyadan kızların miras paylarının ayrılıp kendilerine teslim edilmesini" emretmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 33, hkm. 1). Bu örnek, Osmanlı Malatya'sında kadınların miras haklarını korumak için doğrudan saltanat merkezine başvurabildiklerini ve devletin de kanunlara aykırı durumlarda müdahale ederek mirasçıları koruduğunu açıkça göstermektedir.

Miras konusunda kadınların hak arayışına dair bir başka dikkat çekici örnek 1241/1826 yılına aittir. Hacı Ali adında Malatya eşrafından bir kişi, Divan'a başvurarak vefat eden eşi Hanım Hatun'dan kalan 900 kuruş nakit paranın paylaşımında haksızlığa uğradığını bildirmiştir. Anlaşıldığına göre Hacı Ali'nin vefat eden zevcesi, daha önce köle iken azat edilmiş Gürcü asıllı bir hanımdı. Adı geçen cariyeyi azat eden eski efendisi vasıtasıyla edindiği servet, öldüğünde üvey oğlu Mehmet Bey'e miras kalmıştır. Ancak Mehmet Bey, kadının terekesindeki 900 kuruştan kendi hakkına düşenle yetinmeyip bu miktarın tamamına kanunlara aykırı olarak el koymuştur. Hacı Ali, üvey oğlu tarafından uğradığı haksızlık hakkında Şeyhülislamlıktan fetva aldıktan sonra Divan-ı Hümâyun'a şikâyette bulunmuştur. Saltanat merkezinden Malatya naibine gönderilen hüküm ile olayın mahkemede görülüp Mehmet Bey'in şer'e aykırı şekilde zapt ettiği miras hakkının Hacı Ali'ye iade edilmesini istemiştir. Bu hadise, üvey evlat veya akrabalar arasında dahi olsa, miras anlaşmazlıklarında kadınların ve eşlerin haklarının hukuki koruma altında olduğunu ortaya koymaktadır.

Aile içinde vesayet kurumuna ilişkin uyuşmazlıklar da ahkâm defterine yansımıştır. 1231/1816 yılında Malatya kazasında vefat eden Mehmet'in geride kalan küçük kızı Hatice hakkında görülen vesayet davası buna iyi bir örnektir. Mehmet'in vefatı sonrası öksüz kalan Hatice'nin ilk vasisi, anne tarafından akrabası olan Ümmühan Hatun olarak tayin edilmişti. Bir süre sonra Ümmühan Hatun'un çocuğun mal varlığını israf ettiği (müflis ve müsrif davrandığı) ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine yerel kadı, bir hüccet ile Ümmühan'ı vesayet görevinden azledip küçük kızın amcası Abdullah'ı vasi olarak atamıştır. Fakat eski vasi Ümmühan Hatun, görevden alınmasına rağmen öksüz kızın mallarını yeni vasiye teslim etmeyi reddetmiştir. Hatice'nin amcası Abdullah bu engelle karşılaşınca konuyu Divan-ı Hümâyun'a taşımıştır. Saltanat merkezi, durumu soruşturup Ümmühan'ın gerçekten de "mütlife ve mübezzire" (savurgan) olduğu anlaşıldıktan sonra bir hüküm göndermiştir. Bu fermanda mahallinde dava görülerek Ümmühan'ın vesayetten azlinin haklılığının teyit edilmesi ardından kadının elinde tuttuğu yetim malının tespit edilip yeni vasi Abdullah'a teslim edilmesi emredilmiştir. (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 19, hüküm. 3). Hatice'nin hakkının korunması için Ümmühan'ın zimmetindeki malların tamamen tahsil olunup yetime teslim edilmesi Divan'ın emriyle güvence altına alınmıştır. Bu vesayet davası, Osmanlı taşrasında yetim çocukların hukukunun devlet güvencesi altında olduğunu; bir vasinin suiistimali tespit edildiğinde merkezî otoritenin derhal müdahale ederek vesayeti ehil olana tevdi ettiğini göstermektedir.

Boşanma ve Nafaka

Aile hayatıyla ilgili uyuşmazlıklar sadece miras veya vesayetle sınırlı değildi. Boşanma ve nafaka meseleleri de Osmanlı toplumunun gündeminde önemli bir yer tutmaktaydı. 19. yüzyılda kadınlar, ailevi konulardaki mağduriyetlerini mahkemelere yansıtarak hak arama yoluna gitmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti, klasik İslam hukukuna dayanarak evlilik birliği içinde kocanın nafaka yükümlülüğünün yanı sıra boşanma sonrasında kadın ve çocukların nafakasının sağlanmasına da önem vermiştir. Uygulamada, kocası tarafından terk edilip kendi haline bırakılan kadınlar veya nafakası ödenmeyen boşanmış kadınlar, sorunlarını bazen İstanbul'a kadar ileterek çözüm aramışlardır. Devlet, sosyal devlet anlayışı gereği bu mağdur kadınların yanında durmaya çalışmış, özellikle kocaları tarafından terk edilen ailelerin sıkıntılarını gidermeye gayret etmiştir. Bu bağlamda, eşi tarafından terk edilen bir kadının kocası bulunabildiğinde, mahkeme onu peşin bir miktar nafaka ödemeye mecbur ederdi; ancak kimi zaman bu erkeklerin sonraki ödemeleri yapmadığı görülürdü. Bu durumda belirsizlik içinde beklemek istemeyen kadınlar ya kocalarının geri dönmesini sağlamaya ya da boşanma yoluna gitmeye çalışırlardı. Nitekim bazı erkekler ailelerinin geçim sıkıntısını gidermek üzere geri dönmeyi kabul ederken, bazıları eşleriyle barışmayı reddedip boşanmayı tercih etmişlerdir. Kimsesi olmayan dul kadınlar ile uzun süre maaşsız kalan asker aileleri gibi zor durumda kalanlara ise devlet doğrudan yardımlar yapmış; hatta bakıma muhtaç ailelerin erkek fertlerini gereken durumlarda askerlikten muaf tutarak destek sağlamıştır (Genç, 2000: 72).

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Ahkâm defteri kayıtları, Malatya'da aile hukukuna ilişkin ihtilafların yalnızca kadı mahkemelerinde değil, gerektiğinde Divan-ı Hümâyun nezdinde de takip edildiğini göstermektedir. 1241/1826 yılında Malatya kazasında vefat eden Gürcü asıllı Hanım adlı kadının terekesi üzerinden ortaya çıkan ihtilafta, hayatta kalan eşi Hacı Ali ile kadının velisinin oğlu Mehmed Bey arasında miras paylaşımı konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. Hacı Ali, evlilikten doğan miras payının ihlal edildiğini ileri sürerek merkeze başvurmuştur. Yapılan başvuru, evlilik birliğinin sona ermesinin ardından eşler arasındaki mali yükümlülüklerin devam ettiğini ve nafaka benzeri taleplerin hukuki zeminde ele alındığını göstermektedir. Divan-ı Hümâyun tarafından gönderilen hükümde, terekenin şer'î kurallara göre taksim edilmesi ve taraflardan herhangi birinin mağdur edilmemesi emredilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 94, hkm. 1).

Malatya'da da boşanma ve nafaka konuları genellikle kadı mahkemelerinde çözüme kavuşturulmaktaydı. IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'ndeki kayıtlar incelendiğinde bu genel tabloya paralel örneklerin yaşanmış olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim benzer dönemde Anadolu'nun diğer bölgelerinde görülen davalarda, kadınların ayrılık veya nafaka taleplerini kadı huzurunda dile getirdikleri ve haklarının korunması için merkezden destek gördükleri bilinmektedir (Peirce, 1993: 29; Karal, 1983: 69). Özetle, Osmanlı merkezi idaresi aile içi huzurun ve toplum düzeninin devamlılığının sağlanması için müdahil bir hakem rolü üstlenmiştir. Kadınların ve çocukların mağdur olmaması adına, gerek miras ve vesayet gerekse boşanma sonrası nafaka hususlarında adaletin sağlanmasına özel bir gayret gösterilmiştir.

Vakıf Hizmetleri ve Cemaat Dayanışması

Malatya'da sosyal hayatın bir diğer önemli boyutu, vakıf müessesesi etrafında şekillenen hizmetler ve cemaat dayanışmasıdır. Osmanlı toplumunda vakıflar, eğitime, ibadete ve sosyal yardıma yönelik kurumları finanse ederek toplumsal yapıyı destekleyen en güçlü unsurlardan biriydi (Öztürk, 1995). İncelenen dönemde Malatya'da cami, medrese, mektep, imaret gibi pek çok hayır kurumu, gelir kaynakları vakıflar tarafından karşılandığı için düzenli şekilde faaliyet gösterebilmekteydi. Ahkâm defterindeki hükümler, vakıf gelirleriyle ilgili kayıtlar üzerinden bu durumun somut örneklerini sunmaktadır. Nitekim defterde, 1230/1815 yılında Mirzade vakfına ait malikâne gelirlerine yerel güçlerce yapılan müdahalelerin yasaklandığına dair bir hüküm bulunmaktadır. Bu hüküm (Maraş Ahkâm Defteri, nr. 4, hkm. 9/1), devletin vakıf gelirlerini korumak suretiyle vakıf düzenini yerel düzeyde muhafaza etmeye çalıştığını göstermektedir. Yine 1235/1819 yılında bir vakfiye şartına uygun işletilmeyen bir hamamın, daha faydalı olacağı düşüncesiyle şehir çarşısındaki dükkânlarla istibdal (değiştirilmesi) talebi defterde kayıtlıdır. Malatya mutasarrıfı Rişvanzâde Murtaza Bey'in de onayıyla vakfa ait olup 50 yıldır harap halde bulunan bu hamamın, beş adet dükkânla değiştirilmesi için merkezden izin istenmiş; bunun üzerine vakfın mütevellisini koruyan yasal mekanizmaların devreye sokulduğu anlaşılmaktadır (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 57, hkm. 2). Bu örnek, vakıf yöneticilerinin vakfa ait atıl malları menfaatine uygun şekilde dönüştürmek için dahi merkezin iznine ihtiyaç duyduğunu, devletin ise vakıf şartlarının korunmasına önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Ahkâm defteri kayıtlarından, vakıfların sağladığı gelirlerin cami, medrese, imaret gibi kurumların masraflarına tahsis edilerek dini ve sosyal hizmetlerin sürekliliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır (Öztürk, 1995). Vakıf gelirlerinin mahalli ihtiyaçlar doğrultusunda etkin kullanımı, cemaat içinde yardımlaşma ve dayanışma duygusunu pekiştirmiştir. Bu cümleden, bazı hükümlerde mütevellilerin kötüye kullanımı durumunda halkın merkeze şikâyette bulunduğu ve haksız vakıf tasarruflarının önlendiği görülmektedir (Yıldız, 2022: 237; Söylemez, 2013: 93-96). Bu bağlamda vakıf müessesesi, Malatya'da sosyal yapının en önemli destekleyici unsurlarından biri olmuş; eğitimden sağlığa, yol bakımından su getirilmeye kadar birçok hizmet vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Cemaat dayanışması, büyük ölçüde vakıfların sağladığı kaynaklarla ve mahalle ölçeğindeki yardımlaşma ağlarıyla sürdürülmüştür.

Malatya'da sosyal hayatın temel dinamikleri mahalle ve aile etrafında şekillenmiştir. Ahkâm defterinden elde edilen örnekler, komşuluk ilişkilerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların dahi merkezi otoritenin denetiminde hukuki yollarla çözüldüğünü göstermektedir. Aile kurumunda ise miras ve vesayet meselelerinde kadınlar ve çocuklar lehine işleyen bir hukuk düzeni dikkat çekmektedir. Boşanma ve nafaka konularında da devletin mağdur kesimleri koruma gayreti belirgindir. Vakıflar aracılığıyla yürütülen sosyal hizmetler, toplumdaki dayanışma ruhunu canlı tutmuştur. Genelde geleneksel değerler ile merkezi devlet mekanizmaları

birlikte işleyerek Malatya'daki sosyal düzenin korunmasına katkı sağlamıştır. Böylece 19. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da sosyal hayat, bir yandan yerel dayanışma ağlarıyla, diğer yandan devletin hukuki müdahaleleriyle şekillenmiştir denilebilir.

Eşkıyalık ve Kamu Güvenliği

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ülkesinin pek çok taşra bölgesinde olduğu gibi Malatya havalisinde de eşkıyalık olayları kamu düzenini tehdit eden başlıca sorunlardandı. Merkezi otoritenin zayıflaması, yerel ayanların güç kazanması ve ekonomik sıkıntılar, taşrada eşkıyalığı artıran faktörler olarak bilinir (İnalcık, 1993). Özellikle Celali isyanlarından sonra bölgede aşiret gruplarının veya firari askerlerin yol kesme, köy basma, vergi kervanlarını yağmalama gibi faaliyetleri yoğunlaşmıştı. Malatya ve komşu sancaklarda da dönem dönem bu tür vakalar yaşanmıştır.

Maraş Ahkâm Defteri kayıtları, eşkıyalık olaylarının boyutunu somut örneklerle ortaya koymaktadır. 1231/1816 yılında Cihanbeyli Aşireti'ne mensup 10-15 kişilik bir grubun, Malatya yakınlarındaki Tehniş ve Bayanlı köylerini basarak kırktan fazla kişiyi öldürüp köyleri yakmaları, bölgedeki güvenlik sorunlarının ciddiyetini göstermektedir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 12, hkm. 3). Yine 1249/1833 yılında Ömeruşağı aşiretinden Cello Beyoğlu Kırca adlı eşkıya liderinin otuz kişilik bir çeteyle civardaki Ebutahir ve Çüngüş kazalarına saldırarak yağma ve cinayetler işlemesi, eşkıyalığın sürekliliğini ve örgütlü boyutunu ortaya koymaktadır. Bu büyük çaplı olaylar, yalnızca köylerdeki günlük yaşamı değil, aynı zamanda tarımsal üretimi ve ticari yolların güvenliğini de ciddi şekilde tehdit etmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 124, hkm. 2). Köylerin harap olması, ekili alanların tahrip edilmesi ve kervan yollarındaki emniyetin kalkması, halkın can ve mal güvenliğini sarstığı gibi, devletin de vergi gelirlerini ve otoritesini zayıflatmaktaydı.

Ahkâm defterindeki hükümler, bu tür eşkıyalık vakalarına karşı devletin aldığı tedbirleri de belgelemektedir. Bir hükümde, çevre köylerde yol kesip halkı haraca kesen eşkıyanın faaliyetleri bildirildiğinde merkezin bölgeye askerî birlikler sevk ettiği kayıtlıdır. Bu olay, taşrada güvenlik sorunlarının merkezi idare tarafından yakından takip edildiğini ve gerektiğinde kolcu denilen güvenlik güçlerinin sevkiyle müdahale edildiğini göstermektedir. Başka bir hükümde ise yerel halkın kendi arasındaki kavga ve asayiş problemlerinin kadı huzurunda çözüldüğü görülür; bu da kadı mahkemelerinin sadece hukuki değil, toplumsal barışı sağlama işlevi de gördüğünü ortaya koymaktadır. (Maraş Ahkâm Defteri, nr. 4, hkm. 190).

Malatya bölgesinde eşkıyalık olgusunu değerlendirirken, yerel aşiret liderleri ile devlet arasındaki ilişkiyi de göz önüne almak gerekir. Malikâne sisteminin taşrada uygulanışı, yerel güç dengelerini de etkilemiştir; Rişvan aşireti örneğinde görüldüğü üzere malikâne gelirlerini kontrol eden bazı aşiret liderleri, bölgesel otoriteyi fiilen ele geçirmiştir. Bu güç yoğunlaşması, kimi zaman devlet adına vergi toplama işlevini yerine getirirken, kimi zaman da eşkıyalık faaliyetlerini beslemiş ve köylüler ile tüccarlar üzerinde baskı yaratmıştır (Söylemez, 2007: 135). Nitekim Malatya havalisinde yaşanan bazı köy baskınları, zorla vergi tahsil etme girişimleri ve yol güvenliğini tehdit eden olaylar, bu sosyoekonomik arka planın somut göstergeleri olarak kayıtlara yansımıştır.

Osmanlı Devleti, II. Mahmud döneminde (1808-1839) merkezî otoriteyi güçlendirme politikaları kapsamında eşkıyalığı bastırmaya yönelik askerî-idari tedbirler almıştır. Sekban-ı Cedid ve ardından Asakir-i Mansure ordularının teşkiliyle taşrada eşkıya takibatı hızlanmış, yerel ayanların kuvvetleri tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Gerçekten de II. Mahmud devrinde alınan tedbirler, Anadolu'da eşkıyalığın kısmen azalmasında etkili olmuştur (Shaw, 1976: 205). Malatya özelinde de 1830'larda eşkıyalık olaylarının seyrinde azalma görülmesi, merkezî reformların bölge güvenliğine yansımasının bir işareti sayılabilir. Ancak tüm bu önlemlere rağmen, eşkıyalık olgusu tamamen ortadan kaldırılamamış; 19. yüzyıl boyunca farklı şekillerde varlığını sürdürmüştür. Yine de Malatya sancağından merkeze iletilen şikâyetler ve bunlara verilen cevaplar, Osmanlı yönetiminin taşrada kamu düzenini sağlama sorumluluğunu ciddiyetle üstlendiğini göstermektedir. Halkın devlete güveni, büyük ölçüde bu tür asayiş meselelerinde devletin etkin rol almasına bağlıydı.

Malatya'da 19. yüzyılın ilk yarısında ekonomik hayat, üretim ve vergilendirme eksenli bir yapı arz ederken, kamu güvenliği de bu yapının sürdürülebilirliği için elzem bir unsurdu. Ahkâm defteri hükümleri, bölgede mülkiyet, üretim, vergi ve güvenlik alanlarında yaşanan sorunların ayrıntılı bir dökümünü sunmaktadır. Vergilerin adil tahsili ve mülk haklarının korunması, toplumsal dengenin sağlanmasında ne kadar

önemliyse, eşkıyalığın bastırılması ve yolların güvenliği de ekonomik hayatın işlemesi için o kadar hayatiydi. Malatya örneğinde devlet-toplum ilişkileri, bir yandan merkezi otoritenin müdahaleleri, diğer yandan yerel güç odaklarının etkileriyle şekillenmiştir. Genel olarak IV Numaralı Ahkâm Defteri'nin kayıtları, Osmanlı taşrasında ekonomik faaliyetlerin ve güvenlik meselelerinin iç içe geçtiğini; devletin, taşra halkının hem ekonomik refahını hem de can-mal güvenliğini temin etme çabası içinde olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Malatya'da İktisadi Hayat

Tarım, Hayvancılık ve Su Kullanımı

Malatya sancağında 19. yüzyılın ilk yarısında iktisadi faaliyetlerin temeli tarım ve hayvancılık idi. Bölgede geniş kırsal alanlarda buğday, arpa gibi tahıl tarımı yapılırken; dağlık ve yaylak bölgelerde koyun, keçi gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındı. Ziraî üretim ve buna bağlı vergi yükümlülükleri, taşrada ekonomik ve toplumsal düzenin merkezinde yer almaktaydı (Pamuk, 2005: 114). Nitekim Maraş Ahkâm Defteri'ndeki hükümler, Malatya kazasında üretim ve su kaynakları etrafında çıkan bazı anlaşmazlıklara ışık tutmaktadır. Yukarıda değinilen Pınarbaşı suyu meselesi, aynı zamanda tarımsal üretimde suyun kritik rolüne işaret eder. Köylüler arasındaki bu tür su kullanımı ihtilafları, sulama imkânlarının kısıtlı olduğu yarı kurak Malatya çevresinde üretim güvenliği için hayati öneme sahipti. Devlet, suyun kadim kullanıma uygun şekilde bölüşülmesini sağlayarak hem sosyal huzuru hem de tarımsal istikrarı korumaya çalışmıştır.

Tarımsal üretimde suyun hayati rolü, Malatya sancağında köyler arası uyuşmazlıklara da yol açmıştır. Nitekim 1236/1821 yılında Malatya kazasına bağlı Orduzu ve Zorvari köylerinin müştereken faydalandığı Pınarbaşı suyunun, bazı kimseler tarafından kadim mecrasından çıkarılarak başka yönlere akıtıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun tarımsal faaliyetleri olumsuz etkilemesi üzerine köy ahalisi Divan-ı Hümâyun'a başvurmuş; merkezden gönderilen hükümde, suyun eski yatağına iade edilmesi ve yapılan müdahalenin kaldırılması emredilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 70, hkm. 1). Bu örnek, Osmanlı taşrasında su kaynaklarının kullanımının devlet tarafından yakından denetlendiğini ve tarımsal üretimin sürekliliğinin korunmasının kamu yararı kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir. Malatya'da hayvancılık faaliyetleri de vergi ve otlak kullanımı boyutlarıyla kayıt altına alınmıştır. Özellikle aşiret gruplarının konar-göçer hayvancılık yaparken mera ve su kaynakları konusunda yerleşik köylülerle yaşadığı sorunlar, devlet müdahalesini gerektirmiştir (İnalcık, 1993). Su kaynakları konusunda yalnız köyler arası değil, bazen kazalar arası anlaşmazlıklar da yaşanabiliyordu. Malatya sancağında, komşu sancaklarla su paylaşımını içeren meselelerde de Divan kararları belirleyici olmuştur.

Malikâne-Tımar Sistemi, Vergi ve Mülk Davaları

Osmanlı taşrasında 17. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin çözülmesi ve vergi kaynaklarının iltizam yoluyla özel kişilere devri süreci başlamıştır. 1695 yılında yürürlüğe giren malikâne sistemiyle devlet, bazı vergi gelirlerini ömür boyu işletme hakkı karşılığında mültezimlere bırakmıştır (Genç, 2000: 65-70). 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde malikâne sistemi Malatya ve havalisinde de yaygın uygulanan bir vergi toplama yöntemi haline gelmişti. Mültezimler ve yerel ayan aileleri, malikâneleri aracılığıyla hem önemli gelirler elde ediyor hem de bulundukları bölgede nüfuz kazanıyorlardı (Yıldız, 2022). Malatya özelinde de Rişvan Aşireti gibi yerel güç odaklarının, bazı vergi kaynaklarının malikâne işletmecisi konumuna gelerek bölge ekonomisinde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır (Söylemez, 2007: 131-135).

Vergi uygulamaları, Osmanlı taşra ekonomisinin bel kemiğini oluşturmuştur. Devletin gelir kaynaklarını güvence altına almak amacıyla uyguladığı vergi politikaları, taşrada toplumsal dengeleri de yakından etkilemiştir. Osmanlı vergi sistemi, şer'î vergiler (öşür gibi) ile örfî vergilerin (avarız, cizye, nüzul vb.) birleşiminden oluşuyordu. 18. yüzyılda avarız ve nüzul gibi olağanüstü vergilerin neredeyse sürekli hale gelmesi, taşrada vergi yükünü ağırlaştırmıştı (Bozkurt, 2005: 905-908). Bozkurt (2005), Maraş ve çevresinde avarız ve nüzul tahsilatının bölge halkını ciddi surette zora soktuğunu, bu ağır yükün vergi kaçakçılığı ve isyanlara zemin hazırladığını belirtmektedir. Malatya sancağında da benzer şekilde, 19. yüzyılın başında halkın vergi taleplerinden bunaldığını gösteren kayıtlar vardır. Bu bağlamda, 1233/1818 yılında Malatya'ya bağlı Balhasan mezrası halkının malikâne sahibine maktu bir vergi ödeme talebinde bulunduğu görülmektedir.

Köylüler, değişken ve belirsiz ek yükler yerine ödeyebilecekleri sabit bir vergi rakamı belirlenmesini istemişlerdir; bu istek bile tek başına, mevcut vergi sisteminin yükümlüler üzerinde yarattığı zorluğu göstermektedir.

Tarımsal üretimin sürekliliği, Osmanlı taşra idaresi açısından büyük önem taşımaktaydı. 1239/1823 yılında Gerger kazasının Taşil nahiyesine bağlı Til köyünde Cuma adlı şahsın tarlasını üç yıl boyunca ekip biçmediği; bu nedenle arazinin başka kişiler tarafından tasarruf altına alındığı anlaşılmıştır. Olay Divan-ı Hümâyun'a intikal etmiş ve tarım arazilerinin atıl bırakılmasının önlenmesi amacıyla durumun yerinde incelenmesi emredilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. IV, s. 81, hkm. 1). Bu hüküm, toprağın fiilen işlenmesinin mülkiyet ve tasarruf hakkı açısından belirleyici olduğunu ve tarımsal üretimin kamu yararı kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir.

Malatya'da iktisadi hayatın bir diğer kritik boyutu, mülk davaları olarak adlandırılabilecek toprak ve mülkiyet ihtilaflarıdır. Toprağın mülkiyeti ve tasarrufu, üretim düzeninin temeli olduğundan bu alandaki anlaşmazlıklar sık sık mahkeme sicillerine yansımıştır. Ahkâm defterindeki örnekler, köylüler arasında tarla sınırları, su kanalları veya ortak meralar konusunda çıkan ihtilafların çözümüne dair önemli veriler sunar. Kadı mahkemeleri aracılığıyla yürütülen mülkiyet davaları, Osmanlı taşrasında hukuki korumanın işleyişini gösteren birer kayıt niteliğindedir. Malatya sancağında da kimi zaman köyler ya da aileler arasında toprak sınırı anlaşmazlıkları çıkmıştır. Bu bağlamda, 1231/1816 yılında tarlalarının sınırı konusunda anlaşmazlık yaşayan Malatya'nın iki köyün ahalisi, kadıya başvurarak sorunu çözmesini talep etmiş; kadı, keşif ve şahitler marifetiyle eski sınır hattını tespit ederek tarafları uzlaştırmıştır. Benzer şekilde bağ ve bahçe sahipleri arasında suyolunun kimin arazisinden geçirileceği hususunda veya mera kullanımı konusunda davalar yaşanmıştır. Tüm bu davalarda, kadıların yerel bilirkişiler ve kanunlar ışığında verdiği kararlar, mülkiyetin korunmasında hukukun rolünü ortaya koymaktadır. Daha önce sosyal hayat bölümünde ayrıntılı ele aldığımız Hüseyin'in kızları ile amcaları arasındaki miras davası ile küçük Hatice'nin vesayet davası, aynı zamanda mülkiyet hakkının korunması açısından da anlamlıdır. Bu vakalarda kadın ve çocukların miras haklarına yönelik tehditler, kadı ve merkezî idare müdahalesiyle bertaraf edilmiş; aile içi mülk paylaşımında adalet sağlanmıştır. Bu yönüyle mülk davaları, sadece ekonomik birer uyuşmazlık olmayıp toplumsal barışın ve devletin vergi düzeninin de birer parçasıydı (Barkan, 1975; İnalcık, 1993). Gerçekten de literatürde vurgulandığı üzere, taşrada mülkiyetin aktarımı ve kullanımı meselesi, devletin vergi gelirleriyle doğrudan bağlantılıydı (Barkan, 1975; İnalcık, 1993).

Malatya'da iktisadi hayat, büyük ölçüde tarımsal üretim ve buna dayalı vergi yükümlülükleri etrafında şekillenmiştir. Ahkâm defterindeki kayıtlar, devletin taşrada mali kontrolünü sağlamak için malikâne gibi yöntemlere başvurduğunu, ancak bu süreçte yerel güç odaklarının da güç kazandığını göstermektedir. Vergi toplanmasında yaşanan usulsüzlükler ve aşırı yük talepleri, halkın devlete şikâyette bulunmasına yol açmış; merkez de çoğu kez reaya lehine müdahalelerde bulunarak adaleti tesis etmeye çalışmıştır. Mülk davaları ise, toprak ve mülkiyet ilişkilerinin yalnızca ekonomik değil, toplumsal huzur ve devlet gelirleri açısından da kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da ekonomik yapı, vergiler, mülk davaları ve malikâne sistemi ekseninde şekillenmiş; tarım ve hayvancılık üretimi ile bunların etrafındaki hukuki süreçler, hem merkezi idarenin hem de yerel toplumsal dinamiklerin belirleyici unsurları olmuştur.

Ticaret, Zanaatkârlar ve Fiyat Denetimi

Malatya sancağı, 19. yüzyılın ilk yarısında önemli kervan yolları üzerinde bulunması ve bir sancak merkezi olması nedeniyle canlı bir ticaret ve zanaat faaliyetlerine sahipti. Şehir merkezi, etrafındaki köy ve kazalardan gelen ürünlerin pazarlandığı; aynı zamanda çeşitli esnaf loncalarının üretim yaptığı bir ekonomik çekim noktasıydı. Ahkâm Defteri kayıtları, Malatya'da faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkâr gruplarının örgütlenme biçimleri ve devletin bu gruplar üzerindeki denetim mekanizmalarına dair ipuçları da içermektedir. Osmanlı şehirlerinde esnaf loncaları, üretim ve fiyatlandırma üzerinde görece özerk bir düzen sağlasa da, özellikle temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatları narh sistemi ile devlet kontrolü altındaydı (Ergenç, 1984).

Nitekim Maraş Ahkâm Defteri'nde kayıtlı bir hükümde, Malatya'daki fırıncı esnafının ekmek fiyatlarını yükseltme girişiminde bulunduğu ve bu yüzden kadı tarafından uyarıldıkları belirtilmiştir (Maraş Ahkâm Defteri, nr. 4, hkm. 89). Bu örnek, devletin narh uygulaması çerçevesinde piyasa düzenini ve tüketiciyi

korumak amacıyla esnafı yakından denetlediğinin tipik bir yansımasıdır. Fırıncıların keyfi zam yapma çabasına karşı kadının müdahalesi, ekmek gibi temel bir gıda maddesinin fiyatının makul seviyede tutulmasının kamusal bir hassasiyet olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, defterde deri tabaklama işiyle uğraşan tabak esnafı arasında haksız rekabete yol açacak şekilde fiyat kırma meselesinin diğer esnafın şikâyetine konu olduğu kayıt altına alınmıştır (Maraş Ahkâm Defteri, nr. 4, hkm. 104). Bu hükümde, bazı tabakların çok ucuza mal satarak piyasayı bozdukları, diğer esnafın da bunu merkeze şikâyet ettiği anlaşılmaktadır. Merkezî idare, bu tür anlaşmazlıklarda lonca düzenini korumak adına devreye girmiş; haksız rekabeti önleyerek esnaf birliğinin çıkarlarını gözetmiştir. Lonca teşkilatının çözülmeye başladığı bir dönemde bile esnaf arasındaki ihtilafların merkeze taşınması, devletin piyasayı kontrol altında tutma çabasının devam ettiğini göstermektedir.

Malatya'nın ticari hayatına dair ahkâm kayıtlarından çıkan bir diğer tema, panayır ve pazarların güvenliği ve düzenidir. Bölgedeki pazar yerlerinde alışverişin düzgün işlemesi, mal kalitesinin ve ölçü-tartıların denetlenmesi hususlarında da kadı sicillerine yansıyan kararlar mevcuttur. Bir hükümde Malatya pazarında yağ ve bal satan bazı esnafın hile yaptıkları şikâyet edilmiş; bunun üzerine kadı, kantar ve okkalarda denetim yapılmasını ve kusurlu bulunan esnafın cezalandırılmasını emretmiştir. Ayrıca, şehirdeki çeşitli loncaların (debbağlar, saraçlar, bakırcılar vb.) kendi iç düzenlerini sağlamaları, çırak-kalfa-usta ilişkilerinin nizama uygun sürdürülmesi de yerel idare tarafından gözetilmiştir (Faroqhi, 2006). Bütün bu veriler, Malatya'da esnaf ve zanaatkâr düzeninin hem ekonomik hayatın hem de sosyal düzenin tesisinde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada incelenen IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri (1813–1834), Malatya sancağının 19. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve iktisadi hayatını aydınlatan birincil derecede önemli bir kaynak niteliğindedir. Defterdeki yüzlerce hüküm, Osmanlı taşrasında gündelik hayatın merkezî idare ile nasıl bir etkileşim içinde olduğunu canlı örneklerle belgelemektedir. Malatya özelinde, mahalle ve aile kurumu etrafında şekillenen toplumsal yapı, ahkâm hükümlerine yansıyan somut vakalar sayesinde ayrıntılarıyla takip edilebilmiştir. Komşuluk ilişkilerinden miras davalarına, nafaka taleplerinden vakıf hizmetlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede, bireylerin aile, cemaat ve devletle ilişkileri somut olaylar üzerinden analiz edilmiştir. Bu analiz, Osmanlı taşra toplumunda geleneksel değerler ile devlet otoritesinin bir arada var olarak sosyal düzeni tesis ettiğini göstermektedir. Malatya'da kadınlar ve çocuklar, miras ve aile hukukundan kaynaklı mağduriyetlerinde merkeze başvurarak haklarını aramış; devlet de çoğunlukla bu kesimleri koruyan bir hakem rolü üstlenmiştir.

İktisadi açıdan bakıldığında, Malatya sancağında tarımsal üretim ve vergi rejimi, toplumsal hayatın ve devlet-halk ilişkisinin temel belirleyicisi olmuştur. Tımar sisteminin çözülmesi ve malikâne uygulamasının yaygınlaşması, yerel ayanların ekonomik güç kazanmasına yol açarken, bu durum beraberinde çeşitli mülkiyet ve vergi ihtilaflarını getirmiştir. Ahkâm defteri kayıtları, vergiler, mülk davaları ve malikâne sistemi etrafında şekillenen bu ihtilafların ve toplumsal gerilimlerin izini sürmemize imkân tanımıştır. Devletin merkezî temsilcileri ile yerel güç odakları arasındaki mücadele, bir yanda halka zulmeden mültezimler ve eşkıyalar, diğer yanda adalet arayan reaya ve onları destekleyen merkezî hükümet şeklinde somutlaşmıştır. Eşkıyalık olayları ve asayiş sorunları, Malatya ve çevresinde halkın gündelik hayatını ve güven duygusunu zedeleyen başlıca etmenler olarak ortaya çıkmış; buna karşılık Osmanlı yönetimi, askeri ve idari tedbirlerle kamu düzenini yeniden tesis etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da sosyal ve iktisadi hayat, Osmanlı taşrasının genel dinamikleriyle uyumlu biçimde, bir dizi dönüşüm ve gerilim içinde geçmiştir. IV Numaralı Ahkâm Defteri, bölgedeki mahalle dayanışmasından vergi yükümlülüklerine, aile içi hukuk mücadelelerinden ticari düzenlemelere, güvenlik krizlerinden merkez-taşra ilişkilerine kadar uzanan pek çok konuda canlı örnekler sunmaktadır. Bu sayede Malatya örneği üzerinden Osmanlı taşrasında merkezî otorite ile yerel toplum arasındaki etkileşimi ve bunun sosyal-ekonomik hayata yansımalarını daha iyi anlama imkânı buluyoruz. İncelenen dönem itibarıyla, tarım ve hayvancılığa dayalı üretim ile buna bağlı vergi uygulamaları toplumsal düzenin omurgasını oluşturmuş; ancak ekonomik yükümlülüklerin adaletsiz dağılımı, yerel güçlerin çıkar

çatışmaları ve asayiş problemleri toplumsal huzuru tehdit etmiştir. Osmanlı merkezi yönetimi bir yandan bu sorunlara müdahale ederek hukuki düzeni ve adaleti sağlamaya çalışmış, diğer yandan yerel şartlarla uzlaşma arayışını sürdürmüştür.Bu araştırma, IV Numaralı Ahkâm Defteri'nin yalnızca Malatya sancağının tarihine ışık tutmakla kalmayıp, genel olarak 19. yüzyıl Osmanlı taşrasında sosyo-ekonomik hayatın işleyişi hakkında değerli bilgiler sunduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, Osmanlı taşrasında toplumsal ilişkilerin ve ekonomik süreçlerin, merkezi politikalar ve yerel dinamiklerin kesişiminde şekillendiğini bir kez daha teyit etmektedir. Böylelikle, Merkez-Taşra ilişkileri, geleneksel kurumlar ve yerel güç dengeleri gibi olguların Malatya özelindeki yansımaları incelenerek, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin bu önemli dönemine dair daha derinlemesine bir kavrayış sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Barkan, Ö. L. (1975). Türkiye'de toprak meselesi: Toplu eserler I. Gözlem Yayınları.
2. Bozkurt, N. (2005). Osmanlı'da avârız vergisi ve toplumsal etkileri: Maraş örneği. Belleten, 69(256), 895–912.
3. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)Başbakanlık Osmanlı Arşivi,Maraş Ahkam Defteri ,numara 4(H.1228-1249/M.1813-1814)
4. Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehrinde esnaf teşkilatı: XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ankara örneği. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, 32(1), 81–123.
5. Faroqhi, S. (2004). Osmanlı'da kentler ve kentliler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
6. Faroqhi, S. (2006). Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak, yaşamak (Çev. Z. Yelçe). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
7. Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi. Ötüken Yayınları.
8. İnalcık, H. (1993). Osmanlı İmparatorluğu: Klasik çağ (1300–1600) (Çev. R. Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
9. İnalcık, H. (1996). Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve ekonomi. Eren Yayıncılık.
10. Karal, E. Z. (1983). Osmanlı tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat devirleri (1789–1856). Türk Tarih Kurumu.
11. Karpat, K. H. (2003). Osmanlı modernleşmesi: Toplum, devlet ve ideoloji (Çev. A. E. Ünal). Ankara: İmge Kitabevi.
12. Ortaylı, İ. (2014). Osmanlı toplumu (10. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
13. Özcan, A. (2006). Osmanlı taşra teşkilatında ahkâm defterleri. Tarih İncelemeleri Dergisi, 21(1), 43–62.
14. Öztürk, N. (1995). Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
15. Pamuk, Ş. (2005). Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi, 1500–1914. İstanbul: İletişim Yayınları.
16. Peirce, L. P. (1993). Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab. Berkeley: University of California Press.
17. Shaw, S. J. (1976). History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2: Reform, Revolution, and Republic. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Söylemez, F. (2007). Osmanlı Devleti'nde aşiret yönetimi: Rişvan aşireti örneği. Kitabevi.
19. Söylemez, F. (2013), Rişvanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı, Vakıflar Dergisi, 40, Vakıflar Genel Müdürlüğü.
20. Şimşek, M. (2021). Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi ve taşradaki uygulamaları. Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 58(2), 145–170.
21. Temel, Ş. (2019). Beshara B. Doumani, Family Life in the Ottoman Mediterranean: A Social History. Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi. https://doi.org/10.20519/divan.614181
22. Yıldız, S. (2022). The politics of malikâne in provincial Anatolia: Local notables, taxation and central power. Histories, 2(3), 235–251. https://doi.org/10.3390/histories2030017

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(5)

Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY[8]; Mert AYER[9]

SURİYE'DE YAŞANAN İÇ SAVAŞ SONRASINDAKİ DÜZENSİZ GÖÇE KARŞI TÜRKİYE`NİN GÖÇ POLİTİKALARI

TÜRKİYE'S MIGRATION POLICIES IN RESPONSE TO IRREGULAR MIGRATION AFTER THE CIVIL WAR IN SYRIA

ÖZ

Suriye iç savaşının ardından meydana gelen gelişmeler Türkiye`yi yakından etkilemiş ve yoğun bir düzensiz göç akınına maruz bırakmıştır. 2011 yılından itibaren Türkiye`nin Suriyeli göçmenlere yönelik politikası "açık kapı" politikasıdır. Bu çalışmada amaçlanan, Suriye`de yaşanan iç savaşın etkileriyle Türkiye'nin göç politikasında nelerin değiştiğinin tespitini yapmaktır. Göç akınına maruz kalan Türkiye, bu sürecin üstesinden gelebilmek amacıyla göç politikasında değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Suriyelilerin Türkiye`ye göç etmeleri sonucunda nasıl önlemler alınması gerektiği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Tüm bu tartışmalara netlik kazandırmak açısından bu göç akınına karşı Türkiye`nin hayata geçirmiş olduğu politikalar ve güncelliğini koruyan sorunun üzerine yapılan bu çalışma, alanda yazılmış olan akademik eserlere katkı sağlar nitelikte olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Suriye İç Savaşı, Göç Politikası, Türkiye.
JEL Kodu: I38.

ABSTRACT

The developments following the Syrian civil war have significantly affected Türkiye, subjecting it to a massive influx of irregular migrants. Since 2011 Türkiye's policy towards Syrian migrants has been an "open door" policy. This study aims to identify the changes in Türkiye's migration policy resulting from the effects of Syrian civil war. Türkiye, facing this influx of migrants, has been forced to make changes to its migration policy in order to cope with the situation. There have been debates about what measures should be taken in response to the influx of Syrians into Türkiye. This study, which examines the policies implemented by Türkiye in response to this migration influx and the ongoing nature of this issue, will contribute to academic works in the field by providing clarity on these debates.

Keywords: *Migration, Immigrant, Syrian Civil War, Migration Policy, Türkiye.*
JEL Code: *I38.*

[8] Balıkesir Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sanbarli10@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4690-9650
[9] Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, mert-ayer2071@outlook.com, ORCİD: 0009-0001-9639-4678

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibariyle çoğu kez uluslararası göç hareketliliğine sahne olmuştur. Ortadoğu bölgesinde son yıllarda yaşanmış olan iç savaş ve gerilimler Anadolu topraklarının yoğun göç aldığı sonucunu karşımıza çıkarmaktadır. Son yıllarda Türkiye`nin maruz kaldığı göç hareketliliğine baktığımızda bu göç hareketliliğinin düzensiz göç özelliği taşıdığını görmekteyiz. Maruz kalınan bu düzensiz göç hareketliliği karşısında Türkiye birtakım idari ve hukuki düzenlemeler yapmıştır. Suriye iç savaşının akabinde Türkiye hızlı ve düzensiz bir şekilde göç almaya başlamış ve Suriyeli göçmenlerin sayısı milyonlara ulaşmıştır. Türkiye`ye Suriyeli göçmen hareketliliği 2011 yılının Nisan ayında başlamıştır. Artan Suriyeli göçmen sayısı Türk toplumunda sosyal, siyasi ve ekonomik etkilere neden olmaktadır. Bu noktada Türkiye`nin bu düzensiz göç hareketliliğine karşı hayata geçirmiş olduğu politikalar çalışmanın odak noktasıdır.

1. Düzensiz Göç

Bir mekân değiştirme süreci olarak göç olgusu, zorunlu-iradi ya da düzenli-düzensiz gibi ayrım noktalarında yeni problem sahaları yaratmakta, göçe maruz kalan ülkeler nezdinde ise buna dair kamu politika süreçlerinin devreye girmesine yol açmaktadır.

Düzensiz göç, bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasa dışı şekilde kalmak ya da yasadışı yollarla girip, yasal süre zarfında çıkmamak olarak tanımlanabilir (Çapar, Koca, 2018:12).

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) düzensiz göçü; "gönderen ve alan ülkenin düzenleyici normları dışında gerçekleşen hareket" olarak tanımlamaktadır (IOM, 2011). IOM'a göre düzensiz göçmen şu durumlardan bir ya da birkaçının muhatabı olabilir; Ülkeye sahte belgelerle ya da resmi bir sınır geçiş noktasından geçmeden girmesi, ülkede yasa dışı ikamet etmesi ve ülkede düzensiz olarak çalışması.

2.Türkiye'nin Göç Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Devleti`nin göç ile hukuki alandaki politikaları göç alan bir ülke konumuna gelmesi sonucu başlamaktadır (Boz, 2016:149). Türkiye 30 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe koymuş olduğu İltica Yönetmeliği sayesinde Cenevre Sözleşmesinin dayatmış olduğu kural ve yükümlülüklerden bağımsız olmuş ve kendine serbest hareket etme alanı oluşturmuştur.

Türkiye`de yapılmış olan ilk göç kanunu 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu`dur (Aksakal, 2022: 676). 5543 Sayılı 19.9.2006 tarihli İskân Kanunu, göçmeni, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu kanun gereğince kabul olunanlardır" biçiminde tanımlarken, serbest göçmen, iskanlı göçmen, toplu göçmen ve münferit göçmenler için yine "Türk soylu olma Türk kültürüne bağlı olma" durumunu bir üst ayrım olarak kabul etmektedir. Göçmen olarak kabul edilmede Türk soyundan olmanın ve Türk kültürüne bağlılığın belirlenmesinde yetkili makam Cumhurbaşkanıdır.

Türkiye`de göç faaliyetlerinin yönetimi 2013 yılı öncesi ve sonrası şeklinde incelenmektedir. 2013 yılında sistemli bir kurumsal yapının olmayışı nedeniyle göç yönetimi gerekli şekilde yönetilememiştir. Bu dönemde göçmenlerin ve yabancı kişilerin Türkiye` ye girişleri ve yapılması gereken işlemlerin İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Emniyet Genel Müdürlüğü`nün Yabancılar Şubesi ile birlikte valiliklerin görevleri arasına verilmiştir. Göçmenler ile ilgili işlerin yürütülmesinde sorumluluk Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığına verilmiştir. 2013 yılından sonraki süreçte ise 11 Nisan 2014 tarihinde Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu hayata geçirilmiştir (Karanfillioğlu, 2019:113). Türkiye'nin göç konusundaki politikalarını düzen getirmek ve göçü sağlıklı bir şekilde yönetmek için, Yabancılar Uluslararası Koruma Kanunu'nun verdiği talimatla İçişleri Bakanlığı`na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Yabancılar Uluslararası Koruma Kanunu uluslararası koruma statüleri kapsamında geçici koruma, mülteci, şartlı mülteci ve ikincil korumayı düzenlemektedir. Bu kanun mülteci statüsüyle baktığı insanları 1951 Mülteci sözleşmesine ve 1994 tarihli Yönetmelik hükümlerine göre belirlemektedir. Avrupa`da yaşanan hadiseler neticesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti`ne sığınmak isteyen kişiler mülteci olarak değerlendirilmiştir.

Sığınmacı statüsü ise Avrupa dışından gelen kişileri kapsamakta ve 1994 yılındaki Yönetmeliğe göre belirlenmektedir. Şartlı mülteci statüsü ilk kez Yabancılar Uluslararası Koruma Kanunu ile başlamıştır.

Mülteci statüsünde sayılan insanların güvenli bir şekilde üçüncü bir ülkeye gidinceye kadarki sürede Türkiye`de kalmasına şartlı mülteci statüsü verilmektedir. Çünkü şartlı mülteci Türkiye`nin uygulamış olduğu coğrafi kısıtlama politikasının bir sonucudur. Uzun bir tarihi süreci kapsayan ikincil koruma statüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası hukukta yer almaktadır.

3. Sınır Güvenliğinin Sağlaması ve Suriye İç Savaşı Nedeniyle Türkiye`ye Gelen Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Göç Politikasına Etkileri

Suriye iç savaşının başladığı tarih olan 2011 yılından bu yana Türkiye göçmenlere kapılarını açarak ev sahipliği yapmıştır. Suriyelilerin Türkiye`ye başlattığı ilk göç hareketliliği Nisan ayında 2011 yılında -Cilvegözü sınır kapısının girişlere izin vermesiyle- başlamıştır (Tunç, 2015:35). Bu tarihten sonra Türkiye`deki Suriyeli sayısı hızlı bir şekilde artarak milyonları bulmuştur. Suriye`de yaşanan bu iç savaş kitlesel göç krizlerine neden olmuş ve ülkelerin hudut güvenliklerini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır (Ağır ve Sezik, 2015:107).

Türkiye`nin Suriyelilere göstermiş olduğu "açık kapı" politikası Türkiye`yi hedef ülke durumuna sokmuştur. Türkiye bugün en fazla Suriyeli göçmeni misafir eden ülke konumundadır. 2024 yılı itibariyle Türkiye`deki Suriyeli sayısı 3.158.724`tür (Ekici, 2024: 65).

Suriyeli göçmenlerin göç etme konusunda Türkiye`yi tercih etme nedenleri arasında sınır komşusu olmak ve ulaşımdaki kolaylıklardır. Türkiye`nin göstermiş olduğu insani davranışlar Suriyeli sığınmacıların Türkiye`yi tercih etmelerinde önemli rol oynamıştır. Suriye iç savaşının meydana getirmiş olduğu kitlesel göç hareketliliği Türkiye Cumhuriyeti Devleti`ni göç politikalarında yeni düzenlemeler yapmaya itmiş, var olan politikaların Suriye göçmenleri krizini yönetemeyeceği ifade edilmiştir. Yaşanan bu düzensiz göç krizini yönetebilmek için kapsamlı politikalar yapma hususunda önemli adımlar atılmıştır. "Göçü yönetme konusunda İçişleri Bakanlığı`nın faaliyetleri arttırılmış ve etkin kurumsallaşma politikaları izlenmiştir. Kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, yabancıların haklarını koruyarak statülerini belirleyen kanunun hayata geçirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının genişletilmesi, Çalışma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Aile Bakanlığı`nın koordineli bir şekilde hareket ederek çalışmaları neticesinde Suriyeli göçmenlere sağlanmış olan hizmetler ile Türkiye göç politikasında kapsamlı ve etkin adımlar atmıştır (Algedik ve Aliyev, 2023:5). Bu gelişmeler parçalı, çok başlı ve koordine sorunu yaşayan yapıdan sivil, koordineli ve bütünlük özelliği taşıyan bir yapıya geçildiğini göstermiştir.

SONUÇ

2011 yılında Suriye`de yaşanan iç savaş nedeniyle Suriyelilerin Türkiye`ye başlatmış olduğu göç akınları Türkiye`nin göç politikasında yeni düzenlemeler yapması zorunluluğunu doğurmuştur. Türkiye göç alan ülke konumuna geldiği günden bugüne göç politikasında çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Göç akınları sorunu Türkiye`yi göç konusunda sistemli bir teşkilatlanmaya sevk etmiştir. Yaşanan bu süreçte Türkiye eskisinde daha örgütlü, kalıcı, kurumsal ve sivil toplum örgütleriyle koordineli hareket eden göç politikalarını uygulamaya koymuştur.

Türkiye göç politikalarında çok başlı ve bütüncül yapıdan uzak politikalardan sivil ve koordineli politikaya geçiş yapmıştır. Bu geçişin sebebinin Suriye olayları sonucu başlayan göç akınları olduğu açıktır.

Türkiye'de göç yönetiminin kurumsal yapısı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı bünyesinde temsil edilmektedir. Genel Müdürlüğün taşra teşkilatı içinde yer alan İl Göç İdaresi Müdürlüklerinin görevleri arasında, Türkiye'de bulunan düzensiz göçmenlerin geri gönderme işlemlerinin yürütülmesi de bulunmaktadır. Geri gönderme merkezlerinin çalışma esasları, insan hakları odaklı bir yaklaşıma işaret etmektedir. Nitekim barınanlara dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrım gözetilmeksizin hizmet verilmesi bu durumun göstergesidir.

KAYNAKÇA

1. Algedik, İ. ve Aliyev, P. (2023). "Suriye İç Savaşının Türkiye`nin Göç Politikasına Etkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 3 (1), 1-3.

2. Ağır, O ve Sezik, M. (2015). "Suriye`den Türkiye`ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 95-124.

3. Aksakal, İ. (2022). "Türkiye`deki Suriyeli Sığınmacılar: Türk Toplumsal Yapısı ve Ulus Devlet Politikalarına Etkisi, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (30), 671-690.

4. Boz, D. (2016). "Dış Göçler Olgusu ve Etkisi: Türkiye-Suriye Üzerine Bir İnceleme", *Sosyoekonomi Derneği*, 24(30), 147-154.

5. Çapar, S. ve Koca, M. (2018). Düzensiz Göç Yönetiminde Mülki İdare Amirleri, Ankara.

6. Ekici, S. (2024). "Türkiye`deki Suriyeli Göçmenleri Göç Öncesi ve Göç Sonrası Türkiye Algısı", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 62-81.

7. Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). "Göç ve İnsan", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 9-22.

8. IOM, https://www.iom.int/migration-management

9. Karanfillioğlu, M. (2019). "Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği", *Muhakeme Dergisi*, 2(1), 99-124.

10. *Tunç, A. (2015). Mülteci Davranışı Ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. TESAM Akademi Dergisi, 2(2), 29-63.*

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(6)

Merve ÇETİN TOPTAŞ[10]; Prof. Dr. Ayşe EVEREST[11]

SALDIRGANLIK DA HİPERAKTİVİTE GİBİ BİR BESLENME SORUNUDUR

AGGRESSIVENESS IS A NUTRITIONAL PROBLEM LIKE HYPERACTIVITY

ÖZ

Türkiye' deki köpekler saldırgan mı yoksa hiperaktif mi? Bunun ayırdımı nedir? Bu konuda yapılmış bu araştırma ile köpeklerin beslenme alışkanlıklarını değiştiren hazır mama kültürünün onların davranışlarını nasıl etkilemiş olabileceği tartışıldı. Biri Mersin Belediyesi diğeri yabancı bir market ürünü olmak üzere 2005 yılında örnekleme yapılarak, analiz edildi. Her iki malzemede hiperaktivite veya saldırganlığı tetikleyen herhangi bir koruyucu besin maddesi ve yapay boya bulunamadı. Buna benzer analizlerin düzenli yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köpek, hiperaktivite, saldırganlık, yem katkı maddeleri, beslenme ve davranış bozuklukları.

ABSTRACT

Are dogs in Turkey aggressive or hyperactive? What is the difference between this? With this research conducted on this subject, it was discussed how the ready-made food culture, which changes the feeding habits of dogs, may have affected their behavior. One of Mersin Municipality's and the other of a foreign market product were sampled and analyzed in 2005. No preservative nutrients and artificial dyes that triggered hyperactivity or aggression were found in either ingredient. Analyzes like this need to be done regularly.

Keywords: *Dog, hyperactivity, aggression, feed additives, feeding and behavioral disorders.*

[10] Mersin Üniversitesi, Teknopark, Çiftlikköy-Mersin
[11] Mersin Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Çiftlikköy-Mersin (ayseeverest@mersin.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0775-2614)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Köpeklerin evcilleştirilme süreci yaklaşık 15.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu süreçte, köpeklerin beslenme alışkanlıkları insan müdahalesi ile şekillenmiştir. Ancak endüstriyel mama üretiminin başladığı 1860'lardan bu yana, özellikle son 50 yılda gözlenen hızlı değişim, köpek fizyolojisi ve davranışları üzerinde beklenmedik etkiler yaratmıştır (Case et al., 2023).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2024 verilerine göre, köpek kaynaklı yaralanmalar küresel olarak %31 artış göstermiştir (WHO Global Health Observatory, 2024). Türkiye'de bu oran daha da yüksek olup, 2023-2024 yıllarında köpek saldırılarında % 47 artış gözlenmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). Bu konuda Ağan ve ark., (2022) bir derleme çalışmasında köpek ve kedi davranış problemlerinde alternatif tedavi modeli olabilecek bitkisel ve nutrasötik ilaçlara ilişkin güncel bilgileri aktarmışlardır.

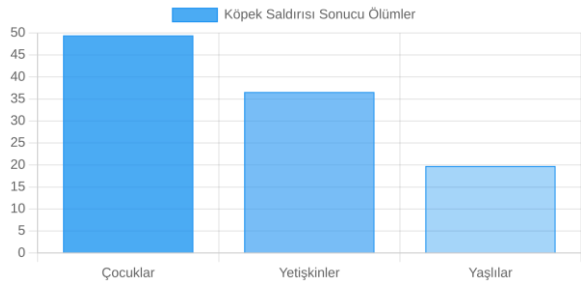
Türkiye' de de son yıllardaki köpek sahiplenme artışına paralel gelişen hazır mama kullanımındaki yaygınlaşma, köpek davranışlarında gözlenen değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Türk kalıtsal mirası ve kültürel ögesi köpeğin bahçe ve mezralardan sonra evlere girmesi 2000'li yılları bulmuş ancak bazen yaz bitiminde sokağa, bakımevine veya yerleşim yerlerine terk edilmişlerdir. Bunların bir kısmı kent ve kırsaldaki sokaklarda aileden biri olarak duygusal bağ kurulup sevilse de diğer büyük çoğunluğu şikayet unsuru olarak belediyelerin toplayıp bakımdan geçirerek tekrar açık ve orman alanlarına saldığı ve beslediği hayvanlardır. Hayvanları Koruma Kanunu'nda; "Müşahede yerlerinde kısırlaştırılan, aşılanan ve rehabilite edilen hayvanların kaydedildikten sonra öncelikle alındıkları ortama bırakılmaları esastır." denilmektedir (Acar, 2024).

Şehirlerde bu başıboş köpek populasyonun artmasında, kötü çöp yönetiminin etkisi olduğu sonucu öne sürülmüştür. Örneğin Sri Lanka'nın banliyölerinde ve Sao Paulo'da yapılan araştırmalar sürekli yiyecek kaynağı olan atık sahalarında köpek populasyonunun yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır (Sümer, 2024).

Açık alanlarda aralarında çifleşerek genetik yapısı farklılaşan, azmanlaşan ve genetiğine uygun olarak çeteleşen bu köpekler sonucunda, evinin karşısındaki bayraklı tepeye çocuğunu götürüp gezdiremeyen bir baba motifiyle karşı karşıya kalınmış veya birçok küçükbaş hayvan ağılında telef olmuştur. Son iki yılda Türkiye'de 50'si çocuk, 107 kişinin köpek saldırılarında hayatını kaybettiği raporlanmıştır. Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü'nün yayımladığı "Kuduz Riskli Temasın ve Kist Hidatik Tehlikesinin Yüksek Olduğu Ülkeler" içinde yerini almaktadır. TÜİK' in 2017 verilerine göre 910 hayvana çarpma vakası gerçekleşmiştir (Acar, 2024). 2024 yılında yaklaşık 110 bin kişi ısırma, tırmalama gibi nedenlerle kuduzdan korkarak hastanelere başvurmuştur ve bu başvuruların sebebini % 76 kedi, % 23'ünü köpekler oluşturmaktadır (Hatipoğlu ve Faruk, 2025). Bilinmektedir ki 2025 yılının sadece Mart ayında iki çocuğa saldırı ve bir çocuk ölümü yaşanmış ve kafatası parçalanan bir diğer çocuğun ise ameliyatları ve mahkemesi devam etmaktedir. Bazı sokak köpekleri ülkenin çeşitli kesimlerinde, yere düşürüp baş ve yüz kesimi parçalamaya yönelik davranış sergilediler (Günboyugazetesi.com, 2023; Olcay, 2024).

Yerli ırklarımızdan çoban, kangal gibi adlandırdığımız ve sokaklarımızda yıllardır dolaşan, sevince bize pati veren ve sevgiyi hissettiği insana yakın, iri sarı köpeklerimizin üçü 3 koyunu ağılında telef etti ve koyunlar arkalarında bıraktıkları zararla toprağa gömüldüler (Dailymotion video haber, 2025; Kanal V, 2025*). Benzeri haberleri çoğaltmak yabancı köpekler için de mümkündür: 2.4.2024' de bir a*ğıl sahibi, oğlaklarının arıcılık yapan komşusunun Rottweiler cinsi köpeklerince telef edildiğini haber verince ağıl içerisinde yakalanan köpekler Tarım İlçe Müdürlüğü ekiplerince barınağa teslim edilmiştir (AgroTV, 2024).

Şekil.1. Türkiye' de Köpek Saldırısı Sonucu Ölümler

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Beslemek için emek veren ama birkaç yıl öncesi kısırlaştırma çoğu zaman ücretsiz ve ucuz iken bu işe gönüllü olmayan veya bilgisi olmayan ve bu konuda çabalamayan birçok kişi de kedi ve köpeklerin üremelerini bilinçsizce artırmıştır. 2024-2025 yıllarında, devlet kurumları, beslenmeyle sokaklarda çoğalan bu hayvanlara karşı aldığı tedbirleri uygulamaya çalışırken, bağış paralarını mala-mülke yatıran sosyal medya ile dış destekli dışa dönük insan motifi ve toplama çabalarına karşı yapılan gösteri toplulukları ile de baş etmeye çalışmıştır (https://trt.haber.com).

Bu araştırmada, 2025 yılına ait mama/yem içerikleri incelenerek bunların ne ölçüde hayvan davranışları üzerinde etkili olabileceğine açıklık getirmek amaçlanmıştır.

Hiperaktivite, dopaminerjik ve noradrenerjik sistemlerdeki dengesizliklerle karakterize edilen, aşırı motor aktivite ve dikkat eksikliği ile seyreden nörodavranışsal bir bozukluktur ve köpeklerdeki hiperaktivite, insanlardakine benzer nörokimyasal değişiklikler gösterir (Vas et al., 2007).

Saldırganlık ise, amigdala, hipotalamus ve prefrontal korteks arasındaki kompleks etkileşimlerle düzenlenir. Serotonin düzeylerindeki azalma, saldırganlık riskini % 340 artırabilmektedir (Reisner et al., 2024). Renklendiriciler ve gıda koruyucularla ve fazla bitkisel içerik veya bilinmez (ilaç, uyuşturucu gibi) madde ekli gıda tüketimiyle ortaya çıkan hareketli davranış bozuklukları olarak nitelenebilir.

Sosyal psikolojide "Saldırganlık başkasının yaşamına zarar verme davranışıdır, maksatlı ve zarar vermek amacıyla yapılır, bazen bir hastalık nedeniyle, bazen sosyal statüdeki amacına ulaşmak için direk, bazen de dolaylı yollardan gelen öfke ve öğretilmiş saldırganlık ile verilen bir tepkidir" denilmektedir (https://docs.neu.edu.tr). Bir diğer bakış açısı ise "her engellenmenin saldırganlığa yol açtığı" şeklindedir (Harlak, 2025).

Veteriner davranış tıbbında kullanılan yaygın tanı kategorileri arasında korku kaynaklı, sahiplenici, koruyucu ve bölgeci saldırganlık, sosyal/çatışma/hakimiyet saldırganlığı, acı kaynaklı, ebeveynsel saldırganlık, yönlendirilmiş, oyun amaçlı, erkekler ve dişiler arası ve patofizyolojik (tıbbi) saldırganlık çeşitleri açıklanmıştır. Saldırganlık ayrıca hedefe göre de sınıflandırılabilir: tanıdık insanlara karşı saldırganlık, tanımadık insanlara karşı saldırganlık, tanıdık hayvanlara karşı saldırganlık ve tanımadık hayvanlara karşı saldırganlık olarak.

Türkiye'de yasak ırk köpekler Amerikan Pitbull Terrier, Staffordshire Terrier, Bully ile Dogo Argentino, Fila Brasilerio, Japanese Tosa olarak belirtilmiştir (Öz, 2023). Uzmanlara göre "bir köpek, durumun sonucunu değiştirmek için uygun bir davranışsal tepki olduğuna karar verirse saldırganlığı kullanacaktır. Bir köpek saldırganlığın uyarıcıyı ortadan kaldırmada veya bir durumun sonucunu değiştirmede başarılı olduğunu öğrendiğinde, davranış daha da pekiştirilir ve gelecekte en azından benzer bir durumda gerçekleşme olasılığı daha yüksek olur. Tıbbi bozukluklarla ilişkili saldırganlık her yaşta ortaya çıkabilir, nispeten ani bir başlangıç gösterebilir ve herhangi bir köpek türüne özgü davranışa da uymayabilir" (Horwitz, & Landsberg, 2012).

Uzman davranışsal tıp hizmetleri tarafından çözülmesi gereken köpek davranış sorunları, genellikle çevre uyumsuzluğuyla sonuçlanan kronik anksiyete bozukluklarını da içerir. Yaygın stres faktörleri arasında diğer bireylerin (diğer köpekler veya insanlar) varlığı, gürültü ve yalnız olmak vardır. Bu davranış sorunlarının tedavisi genellikle davranış değişikliği, çevre değişikliği ve biyolojik terapilerin bir kombinasyonunu içerir. İkincisi içinde, klomipramin veya fluoksetin gibi anksiyolitik ilaçların yararlı olduğu kanıtlanmıştır (Argüelles et al., 2024).

Gıda Koruyucuları olarak bilinen ve yağların oksitlenmesini önlemede kullanılan Bütillenmiş hidroksitoluen ile Benzoik asit tuzları ve Sodyum benzoatın yüksek dozlarda alınmasıyla hiperaktivite artmaktadır (Ünlü ve Bayır, 2022). Gıda koruyucular besine aroma verir, bozulmayı önler. Gıda koruyucuları içinde en çok tartışılan nitrit ve nitrat bileşenleri kanserojen etki gösterir ve kanın oksijen taşıyabilme kapasitesini azaltırlar (Bağcı, 1997). Bunun yanında benzoik asit, izin verilen limit aşıldığında astım, hiperaktivite, deride döküntü ve kaşıntıya sebep olur (Ünlü ve Bayır, 2022). Daha 1975' lerde çocuklar için hiperkinetik davranış/hiperaktivite, kronik yorgunluk, sinirlilik ve diğer semptomların yapay gıda renklendiricileri ve aromaları ile oluşan salisilatlardan kaynaklandığı saptanmıştı. Yapay gıda renklendiricileri ve aromalarının ortadan kaldırılmasıyla gözlemlenen ilk iyileştirmeler arasında

hiperaktivite, dürtüsellik ve saldırganlıkta azalma, bunu izleyen kaba ve ince kas koordinasyonunda iyileşme ve sonrasında bilişsellik ve algıda iyileşme oluşmuştur (Lange et al., 2024).

Gıda kısıtlamasıyla tetiklenen hiperaktivite hakkında yazılan bir makalede (Bilas, et al, 2021) "Gönüllü yiyecek kısıtlaması sonuçları, aşırı eksersiz, anksiyete ve uyumsuzluk" olarak betimlenmiştir. Günde 90 dakika beslenen sıçanlar, ilk kilo veriş sonrasında ağırlıklarını sabitleyebilirler; ancak, bu beslenme programındaki sıçanlara koşu tekerleğine erişim verildiğinde aşırı koşarlar, daha az yerler, kilo verirler ve genellikle ölürler. Fluoksetinle tedavi edilen sıçanlar, yiyecek bulunabilirliğinin kısıtlanması sırasında tuzlu suyla tedavi edilen sıçanlara göre önemli ölçüde daha az kilo kaybetmiş, önemli ölçüde daha az koşmuş ve yiyecek alımlarını daha hızlı artırmıştır (Altemus et al., 1996).

Mama etiketleri ilk bakışta kedi ve köpek mamalarının içeriği ve özellikleri hakkında ayrıntılar içermektedir. Etiket bilgileri ulusal ve uluslararası yönetmeliklere uygun olarak yer almalıdır. Türkiye'de kedi ve köpek maması etiketlemesinin yeterli olup olmadığı bir çalışma ile değerlendirilmiştir (Gündoğan ve ark, 2024). Türkiye' deki mevcut 215 seçilmiş kedi ve köpek mamasının (164 kedi ve 51 köpek) etiketleme bilgileri Türk ulusal mevzuatı ve Avrupa Evcil Hayvan Gıda Endüstrisi Federasyonu standartlarına göre incelenmiştir. Tüm gıda etiketleme bilgileri mevzuata uygunsa da, kedi mamalarının yalnızca % 67,1'i ve köpek mamalarının % 78' i ambalaj üzerinde metabolize enerji değerini içermektedir. Kedi mamalarının % 60,8' inin ve köpek mamalarının ise % 81,7' sinin web sitesi/adresi bulunmaktadır.

Neden bir evcil hayvan (köpek ya da kedi) gıdayı yer yemez hareketlenir veya uykuya geçer? Neden sıcak asfalt tercihi dışında çevrede gideceği yakın boş alan da varken otoyol ortasında veya kenarında uyumayı tercih eder? Gece hareketli hayvanlar olan köpekler neden Peru' da sıra diziler halinde kaldırım kenarında uyurlar? Köpeğin veya kedinin bir koşturma veya koşuşturma davranışı vardır, bu kesin. Hangimizi küçükken bir köpek oyun için veya yiyecek kokusu ve talebi ile takip etmemiştir? Ama parçalamamıştır da. Son yirmi yıllarda oluşan mama/yem alışkanlığına bağlı "yabancı madde" çağrışımlı bu farklı davranış modeli bir gıda takviyesinden ileri gelebilir mi? Bu araştırma ile yerli ve yabancı rastgele seçilmiş ve ortalama kullanımdaki iki mama içeriği analizindeki bulgulara yer verilmiştir.

MATERYAL METOD

Materyal

Bu çalışmada, Mersin Büyükşehir Belediyesi' nce üretilen ve Mersin Üniversitesi Çiftlikköy kampüsü, Yenişehir Geçici Hayvan Barınağı' nda kullanılan ve diğeri ticari olmak üzere iki yetişkin köpek maması numunesi (Numune A ve Numune B) kullanılmıştır. Numuneler, üretim tarihlerine ve son kullanma tarihlerine dikkat edilerek, orijinal ambalajlarında ve uygun saklama koşullarında analize götürülmüştür. Analizler, mamaların besin kompozisyonunu ve belirli katkı maddelerinin varlığını belirlemeye odaklanmıştır.

Şekil.2. Analiz edilen yerli ve yabancı materyal

Yerli köpek maması içeriği

Yemekhane hizmeti olan Mersin Üniversitesi gibi farklı kurum ve kuruluşlardan gün içerisinde toplanan yemeklerden oluşmaktadır. Yenişehir Belediyesi, Geçici Hayvan Bakımevi tarafından öncelikle, kemik, ekmek gibi büyük artıklar kırıcı makine yardımı ile küçültülür. Ardından kompost makinesine aktarılarak harmanlanıp, pelet makinesinde şekil verilerek fırın yardımı ile kurutulur ve haftalık mama üretimi gerçekleştirilir. Kompost makinesine aktarılan yemek miktarı ve içeriğine göre, 12-18 saatlik bir üretim

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

gerçekleşir. Köpeklerin günlük tüm besin ihtiyaçlarını karşılayabilecek karışımda ve kıvamda bir mama elde edilmektedir (https://www.mersin.bel.tr/haber).

Yabancı köpek maması içeriği

İşlenmiş hayvansal protein, Kuzulu Yetişkin Köpek Maması (1.5kg): Buğday unu, mısır, tavuk yağı, işlenmiş kuzu protein (%12), Hidrolize kuzu proteini (%7), bira mayası, keçi boynuzu, hidrolize tavuk ciğeri, tuz, nükleotit maya proteini, mineraller, mannan oligo sakkaritler (prebiyotik), AB onaylı koruyucu ve antioksidanlar (Tb320-E321)

Vitamin A (3a672a) 15000 J/kg, Vitamin B1 (3a821) 5 mg/kg, Vitamin B2 (3a825i), Vitamin B3 (Niasin-3a315) 50 mg/kg,

Vitamin B12 (3A) 0,04 mg/kg, Vitamin C (3a300) 150 mg/kg, Vitamin D3 (3a671) 800 IU/kg, Vitamin B7 (Biotin -3a880) 0.05 mg/kg, Vitamin B9 (Folik asit-3a316) 0.5 mg/kg, Vitamin E (3a700) 250 mg/kg, Vitamin K3 (3a710) 1.7 mg/kg,

Glukozamin 600 mg/kg, Kondroitin 400 mg/kg, Sodyum (11.4.2) %32, Kalsiyum (11.1.1) %1.1, Fosfor (11.3.1) %0.65,

Bakır (3B405) 13.6 mg/kg, Manganez (3b506) 5 mg/kg, Çinko (3b603) 142 mg/kg, İyot (3b202) 1.8 mg/kg, Organik Selenyum (3b801) 0.02 mg/kg.

Metod

Ham Protein Tayini; Kjeldahl metodu, Ham Yağ Tayini; Soxhlet ekstraksiyon metodu ile ve Ham Kül Tayini; Yüksek sıcaklıkta yakma metodu ile belirlenmiştir. Nem Tayini ise Kurutma fırınında sabit ağırlığa getirme metodu ile belirlenmiştir. Koruyucu Madde Analizi (Benzoik Asit ve Tuzları, Sorbik Asit ve Tuzları, Nitrit, Nitrat); Yüksek Performanslı Sıvı Kromatografisi (HPLC) ve spektrofotometrik yöntemler kullanılarak yapılmıştır. Özellikle benzoik asit ve tuzları ile sorbik asit ve tuzları için HPLC-UV dedektör, nitrit ve nitrat için ise spektrofotometrik yöntemler tercih edilmiştir. Yapay Boya Analizi için; Gaz Kromatografisi-Kütle Spektrometrisi (GC-MS) ve/veya HPLC-DAD (Diyot Dizili Dedektör) yöntemleri kullanılarak, mamalarda bulunabilecek sentetik renklendiricilerin varlığı araştırılmıştır (Saldamlı, 1988; Matissek 1988). Analizler T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı; akredite Mersin, Gıda Kontrol Laboratuvar Müdürlüğü tarafından yapılmıştır (Çizelge 1 ve 2).

SONUÇLAR

Çizelge 1. Numune A' daki Yerli köpek maması (yetişkin) analiz sonuçları (Saldamlı,1985; Matissek, 1988)

Analiz	Sonuç	LOD /LOQ	Ö.B (±)	G. K. (%	Cihaz	Analiz Metodu	D. Limiti	D. Mevzuatı	D.
Boya/Gıda Boyası	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / -				KKKGM Gıda Mad. Muayene ve Analiz Yöntemleri, Bursa 1988			D.Y.
Suni Boya	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / -				KKKGM Gıda Mad. Muayene ve Analiz Yöntemleri, Bursa 1988			D.Y.
Koruyucu		- / -			HPLC				D.Y.
Benzoik Asit E210	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / 15			HPLC	NMKL No: 124			D.Y.

Sorbik Asit E200	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / 15	HPLC	NMKL No: 124	D.Y.
Metabolik Enerji		- / -		Cihaz Çalışma Talimatı	D.Y.
Ham Protein*	18,40 %	- / -		Yem Analiz Yönetmeliği	D.Y.
Ham Yağ	6,28 %	- / -		Yem Analiz Yönetmeliği	D.Y.
Ham Kül	7,44 %	- / -		Yem Analiz Yönetmeliği	D.Y.
Nem/ Rutubet	6,71 %	- / -		29955 Sayılı Resmî Gazete – Yem Analiz Yönetmeliği	D.Y.

KISALTMALAR

UD: Uygun Değil, U: Uygun, D.: Değerlendirme, DY: Değerlendirme Yapılmadı, R.G.: Resmi Gazete, TGK: Türk Gıda

Kodeksi, Ö.B.: Ölçüm Belirsizliği, G.K.: Geri Kazanım, LOD: Tespit Limiti, LOQ: Ölçüm Limiti

Ölçüm belirsizliği numune almayı içermemekte olup **%95** güven aralığında **k=2** kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 2. Numune B' deki Yerli köpek maması (yetişkin) analiz sonuçları (Saldamlı,1985; Matissek, 1988)

Analiz	**Sonuç**	**LOD/LOQ**	**Ö.B. (±)**	**G.K (%)**	**Cihaz**	**Analiz Metodu**	**D. Limiti**	**D. Mevzuatı**	**D.**
Boya/Gıda Boyası	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / -				KKKGM Gıda Mad. Muayene ve Analiz Yöntemleri, Bursa 1988			D.Y.
Suni Boya	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / -				KKKGM Gıda Mad. Muayene ve Analiz Yöntemleri, Bursa 1988			D.Y.
Koruyucu		- / -			HPLC				D.Y.
Benzoik Asit E210	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / 15			HPLC	NMKL NO: 124			D.Y.
Sorbik Asit E200	Tespit Edilemedi / Not Detected	- / 15			HPLC	NMKL NO: 124			D.Y.
Metabolik Enerji		- / -				Cihaz Çalışma Talimatı			U
Ham Protein*	16,59 %	- / -				Yem Analiz Yönetmeliği	Etiket Beyanı		U
Ham Yağ	5,31 %	- / -				Yem Analiz Yönetmeliği	Etiket Beyanı		U
Ham Kül	4,02 %	- / -				Yem Analiz Yönetmeliği	Etiket Beyanı		U
Nem/Rutubet	6,91 %	- / -				29955 Sayılı Resmi Gazete – Yem Analiz Yönetmeliği			U

KISALTMALAR

UD: Uygun Değil, U: Uygun, D.: Değerlendirme, DY: Değerlendirme Yapılmadı, R.G.: Resmi Gazete, TGK: Türk Gıda

Kodeksi, Ö.B.: Ölçüm Belirsizliği, G.K.: Geri Kazanım, LOD: Tespit Limiti, LOQ: Ölçüm Limiti

Ölçüm belirsizliği numune almayı içermemekte olup **%95** güven aralığında **k=2** kullanılarak hesaplanmıştır.

Genel Değerlendirme (Çizelge 1 ve 2)

Besin Kompozisyonu: Her iki mama numunesinin ham protein, ham yağ, ham kül ve nem oranları, ticari köpek mamaları için belirlenen genel standartlar ve etiket beyanları ile uyumlu bulunmuştur. Bu parametrelerde, köpeklerde doğrudan hiperaktivite veya saldırganlığı tetikleyebilecek anormal bir dengesizlik tespit edilmemiştir.

Koruyucu Madde Analizi: Benzoik asit ve tuzları, sorbik asit ve tuzları, nitrit ve nitrat gibi koruyucu maddelerin her iki mama numunesinde de tespit limitlerinin altında veya hiç bulunmadığı belirlenmiştir. Bu durum, incelenen mamalarda bu tür koruyucuların kullanılmadığını veya çok düşük seviyelerde bulunduğunu göstermektedir.

Yapay Boya Analizi: Yapay boya analizleri sonucunda, her iki mama numunesinde de hiperaktivite ve saldırganlıkla ilişkilendirilen sentetik renklendiricilerin (örneğin, azo boyaları) bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, mamaların doğal renklendiricilerle renklendirildiğini veya renklendirici içermediğini düşündürmektedir.

Elde edilen kimyasal analiz sonuçları, incelenen iki mama/yem numunesinde hiperaktivite ve saldırganlıkla doğrudan ilişkilendirilen yapay boya ve belirli koruyucuların (benzoik asit ve tuzları, nitrit, nitrat) bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, davranış problemlerinin kaynağının araştırılmasında, mama içeriğindeki bu spesifik katkı maddelerinden ziyade, besin kompozisyonundaki farklılıkların (örneğin, protein/yağ/kül oranları) veya analizi yapılmayan diğer faktörlerin (ağır metaller, mikotoksinler, kafein, suni tatlandırıcılar vb.) dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu iki mama numunesi özelinde, yem içeriğindeki bu tür katkı maddelerinin köpeklerde hiperaktivite veya saldırganlığa neden olduğu sonucuna varılamamıştır.

Sağlanan analiz sonuçları, incelenen iki mama numunesinde yapay boya ve belirli koruyucuların (benzoik asit ve tuzları, nitrit, nitrat) bulunmadığını göstermiştir. Bu durum, doğrudan bu katkı maddelerinin bu spesifik numunelerdeki davranış sorunlarına neden olmadığını düşündürmektedir. Ancak, literatür taraması, özellikle çocuklarda ve hayvan modellerinde, bazı gıda katkı maddelerinin (örneğin, E kodlu renklendiriciler, BHA, BHT, benzoatlar, sülfitler) hiperaktivite, alerjik reaksiyonlar ve hatta kanserojen etkilerle ilişkilendirilebileceğini açıkça ortaya koymaktadır (Ünlü ve Bayır 2022; Danks, 2015; Bilas et al., 2021). Bu nedenle, analiz edilen numunelerde bu maddelerin bulunmaması, genel olarak tüm köpek mamalarının bu tür katkı maddelerinden arınmış olduğu anlamına gelmemektedir ve piyasadaki diğer ürünler için dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır.

TARTIŞMA

Köpeklerin beslenme gereksinimleri açısından, genellikle yaşına, vücut yapısına, kısırlaştırma durumuna ve hatta cinse uygun bir ürün seçilmektedir. Köpeklere ait besin reçeteleri genellikle su, %18-22.5 protein, yağ (% 5,5-8.5), mineraller (Mg, Ca), vitaminler ve karbonhidratlardan (% 20) oluşturulmaktadır. (https://www.aafco.org/consumers/understanding-pet-food/safe-pet-food/; www.temizmama.com, 2024). Sindirilemeyen karbonhidratların bir dizi mekanizma aracılığıyla davranışı (özellikle yiyecek arama davranışını) etkilediği öne sürülmüştür. Ayrıca yüksek proteinli diyetlerin saldırganlığın veya hiperaktivitenin artmasına yol açtığına da inanılır. Yem/mama değişimlerinin agresiflik yaptığı da belirtilmiştir. Fareler, sığırlar ve insanlar üzerinde yapılan araştırmalar ile kıyaslamaktansa köpekler üzerindeki bu konudaki çalışmaların artırılması gerekmektedir (González-Martínez et al., 2024; AA, 2020; Danks, 2015).

İnal ve ark. (2017), ise, köpeklerin pirinç ve arpa mamasının kuru madde sindirilebilirliğini ham proteinden bir miktar daha fazla (% 2-6) bulmuştur. İnal ve ark, 2020' de köpeklerin % 56' lık bir tercih oranıyla ilave ayçiçek yağı içeren mamayı en çok tercih ettikleri, ancak Sığır yağını, % 44' lük bir tercih oranıyla tercih ettiklerini saptamıştır. Köpeklerin her bir mamadaki linoleik asit düzeyine orantılı bir tercih gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Bitkisel *Lavandula angustifolia ve Thymus vulgaris' in* uçucu yağlarının emziren buzağılarda kilo alımı, yem tüketimi, kan parametreleri ve oksidatif stres belirteçlerini artırdığı gösterilmiştir (Ainuddin et al., 2025). Yine 8 farklı yemin gerçek kuru madde sindirilebilirliği in vitro sistem kullanılarak değerlendirilmesi yine küçük ve büyükbaş açısından değerlendirilmiştir (İqbal et al., 2025).

Bazı etiket içeriklerinde Glukozamin ve Kondroitin bulunmaktadır ki bunlar da ülkemizde, diğer ülkelerdeki gibi ilaçtan daha çok kemiklere yarayışlı besin desteği olarak kabul görmektedir (Alptekin, 2009). Yine de etiketlerde Tahıllar, Buğday, Mısır, Et ve Hayvansal Türevler, Bitkisel Protein Ekstraktları, Bitkisel Kökenli Türevler, Yağlar ve Katı Yağlar, Çeşitli Şekerler, Renklendiriciler, Yapay Koruyucular ve Antioksidanlar yazıyorsa dikkatli olunmalıdır. Seri üretim evcil hayvan mamaları glüten, soya ve mısır gibi çeşitli kaynaklardan gelen proteinle doludur. Bu tür dolgu maddeleri köpeğin cildini ve yaşamını etkileyen alerjilere ve intoleranslara neden olabilir. Ama protein kaynağı et veya balık ise, bu %100 protein hiperaktivite konusunda herhangi bir soruna yol açmaz (https://www.doglistener.co.uk/high-protein-myth-regarding-dog-food/).

Ulusal Bilimler Akademisi Ulusal Araştırma Konseyi'nin 2006 tarihli "Köpek ve Kedilerin Besin Gereksinimleri" çalışmasına göre, bir köpeğin diyetinde aslında karbonhidrat bulunmamaktadır. Bu nedenle aşırı hiperaktivite gösteren köpeklerde karbonhidratı kesmek yeterli olabilir. Günümüzde, paketlenmiş köpek mamalarının çoğu mısır veya tahıl formunda %46 - %74 oranında karbonhidrat içerir. Çünkü bu içerikler bol miktarda, uzun ömürlü ve *ucuzdur*. Her ne kadar tüm köpek mamaları ucuza üretilmemiş ve şekerle dolu olmasa da, etiket kontrolü veya veteriner yardımı gerekebilir. Örneğin bir Avustralyalı mama şirketi, her cins yetişkin köpek maması için: %17 emu yağı, et ve tahıl ile sebzeden oluşan %25 protein içerir" etiket bilgisini paylaşmıştır (2025, https://blackhawkpetcare.com/nz/our-experts/). Yaklaşık %25 karbonhidrat almaları gerekirken birçok köpek mamasında bu oranın yaklaşık %50 arttığı ancak mama paketlerinde belirtilmediğinden üreticinin web sitesini bulmak gerektiği bildirilmiştir (Palika, 2002).

Kaynarca ve ark, 2025' de alternatif doğal bir gıda boyası olan Gelincik; *Papaver rhoeas* L. ekstraktının antimikrobiyel aktivitesini incelemiş ve en yüksek inhibisyonu sırasıyla *Salmonella sp, Listeria monocytogenes* ve *Escherichia coli* olarak bulmuşlardır. Ancak birçok şirket, hiperaktivite gibi davranışsal bozuklukları oluşturabilecek yapay renklendiriciler, koruyucu maddeler ve tuz ve yağ gibi katkı maddeleri eklemektedir.

Dikkat çekmek gerekirse, yabancı numunemizde; "Kuzulu Yetişkin Köpek Maması (1.5kg)" için bu bilgiler şu şekilde verilmiştir (Şekil.2., Çizelge.2.): *Buğday unu, mısır unu*, *tavuk yağı*, *işlenmiş kuzu protein* (%12), Hidrolize kuzu proteini (%7), hidrolize tavuk ciğeri, *tuz,* nükleotit maya proteini, mineraller, prebiyotik mannan oligo sakkaritler, *AB onaylı koruyucu ve antioksidanlar (Tb320-E321), İyot (3b202) 1.8 Mg/Kg*, Organik Selenyum (3b801) 0.02 Mg/Kg.

Son yıllarda Mersin Belediyesi' ne benzer şekilde, Şahin ve ark., (2022) da israfı önlemek ve "sıfır atık" amacıyla ekmek, portakal ve yumurta kabuğu, kemik suyu ve bulyonu ile peynir altı suyu kullanarak takviye kuru kedi maması geliştirmiştir.

Diğer yandan pişirim vakti de önemlidir. Kahraman ve ark., (2021), 15 dk pişirilen mamanın % 51, 30dk pişirilen mamanın ise % 49 oranında tercih edildiğini saptamıştır. Dışkı kıvamını iyileştiren tahıllı mamadan ziyade, köpeklerin üretim maliyeti daha yüksek olan tahılsız mamayı tercih ettiklerini gözlemişlerdir.

1938 Federal Gıda, İlaç ve Kozmetik Yasası' nca (Lam&Patel, 2023), "çapraz temas" olarak tanımlanan bir alerjenin, hayvansal gıda hariç, gıdaya istem dışı dahil edilmesi konusunu da dikkate almak gerekmektedir. Çünkü çiftçilik, imalat, pişirme, paketleme, dağıtım ve satışta kimyasalların yaygın kullanımı da kanser gibi ciddi sağlık risklerine ve uzun vadeli hastalıklara yol açabilmektedir (Ryan, 2017). Ancak içine katılan çekici koku dolayısıyla kokuşmuş bir kedi mamasının bile oldukça seçici kediler tarafından tercih edilebildiği gözlenebilir. Bu konuda Akan ve Sadıkzade' nin (2025) bir araştırmasında, koku katılan internet yollu siparişlerin daha fazla tercih edildiği insanlar üzerinde de bulgulanmıştır (Demirören Haber, 2025).

FDA tarafından 2006 yılında hazırlanmış bir listede, ensefalopatiler ve mikrobiyolojik kirleticiler hayvan yemlerdeki biyolojik tehlikeler olarak belirtilmiştir. Kılıç ve Liman, 2022' de akrilamid (AA) kalıntılarını analiz ederek kuru kedi ve köpek mamalarının yaklaşık % 33' ünde ortalama konsantrasyonu

87,35 ppb olarak bulmuşlardır. Toplam örnek AA değerleri 45-155 ppb arasındadır. İncelenen örneklerin % 67' sinde ise AA tespit edilememiştir.

2025-1 sayılı 2025 Yılı Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Hayvan Hareketleri Kontrolü Genelgesi' ne göre, İl/ilçe müdürlüklerince hayvan ve hayvansal ürünlerin hareketlerinin kontrolüne ilişkin tedbirler arttırılarak ve kaçak hayvan sevklerinin önlenmesi amacıyla yol kontrolleri konusunda kolluk kuvvetleri ile koordinasyon sağlanır. Belgesiz veya belgesindeki özelliklere uymayan hayvan veya hayvansal ürün nakleden şahıslar hakkında 5996 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ve "2012/06 sayılı" Kaçak Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Tasfiyesi Genelgesi" ne göre işlem yapılır (Mersin İl Müdürlüğü, 2025; Resmi Gazete, 2010 ve 2012; AA, 2025).

Yabancı türlerin ülkemizdeki izinsiz ve yetkisiz çoğaltımı, satışı ve kaçak yollarla yasaklı hayvanların ülkemize girişi ve satışı ve dışarı bırakılmaları da bu sorunun öbeklenmesine yol açmış olabilir. Sakallı Collie, Sınır Collie'si, Pembroke Welsh Corgi, Avustralya Sığır Köpeği, Avustralya Kelpie'leri, Alman Çoban Köpeği, Shetland Çoban Köpeği, Belçikalı Laekenois, Flandres köpeği, Fin Lapphund Çoban köpeği yabancı ırklardır. "Sürü davranışı, Border Collie'ler ve Avustralya Sığır Köpekleri gibi köpekler için önemli bir doğal içgüdüdür. Bu ırkların, sakin ve saldırgan olmayan ancak kendilerinden çok daha büyük hayvan sürülerini hareket ettirebilecek köpekler olabilmek için özel olarak çaprazlandığı aktarılmıştır (Nutkins, 2025; Dağ, 2025). Labrodor, Sen Bernar, buldog ve asil ve yumuşak görünüşüne rağmen Alaska kurdu gibi eğitimle ısırgan hale gelen bu köpekler maalesef ülkemize girmiştir (https://melodimveteriner.com/saldirgan-kopek-turleri/).

Türkiye' deki kışa dayanıklı Kars (Kafkas) çoban, Kangal (Karabaş) ve Akbaş gibi iri yapılı, iri patili, gövdesi bir insan ebatına ulaşan bu nedenle de korkutucu, ancak alanına yaklaşıldığında belli bir mesafeye gelerek havlayan ve yabancıya karşı soğuk tutumlu köpekler, kurt saldırısına karşı kesici boyunluk takılan, beyaz, kahverengi tüylü olup genelde yörük obalarında insan, ev ve sürü bekçiliği ve yoldaşlık ile yönlendirmede kullanılırlar. Yine İngiltere' ye ev köpeği olarak, Çin' e ve benzeri asya ülkelerine ihraç edilen dev bekçi köpeği Aksaray malaklısı ile Koyun ve Karaman çoban köpekleri, hareketli Türk Tazısı, Tarsus' da heykeli bulunan Çatalburun, kısa bacaklı Dikkulak, Türk tazısı, izci köpek Zağar, ürkünç bakışlı Trabzon' lu Zerdava ve sevimli tüylü Tonya Finosu gibi bazı yerli köpek ırklarımızın yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Bunlar nesli tükenme tehlikesi ya da ağır tehdit altında olan ve ihracı özel izinlere tabi olması gereken köpeklerimizdir. Kangallar ABD' ye bekçilik için ihraç edilmiştir. Kangal köpeği kadar yaygın yetiştiriciliği yapılmayan ve genellikle bölgesel olan yerli köpeklerimizden de kentlerde, ev içinde gözlemlediklerimiz vardır. Önceki yıllarda köpeklerimizin özellikle mevsimsel terkedilen, soğuk kırsalda yaşatılamadığı bilinen bir gerçektir. Belki de bu sebeple ve yabancı ırk ve süs köpeği talebinden, şimdilerde birçok sürü sahibi, sürüsünü koruyacak kalitede çoban köpeğini, eskiden olduğu gibi kolaylıkla bulamadığından yakınmaktadır (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012; Kazak ve Kuru, 2017). Türk Kangal (Karabaş), Akbaş ve Kars (Kafkasya) Çoban Köpekleri üzerine ulusal dernekler kurulmuştur. Bu üç ırk ile sonrasında Koyun ve Karaman Çoban Köpekleri de Türk Standartları Enstitüsü tarafından tescil edilmişlerdir (Yılmaz, 2022). Bu köpeklerimizin, Türkiye Köpek Irkları ve Kinoloji Federasyonu' ndaki FCI listesine (2025) göre, adı anılmıyor olsa da dünyada güvenlik için talep unsuru oldukları iyi bilinmelidir (Çelik, 2023; Karadavut, 2019). Ayrıca Türkiye' nin 2004 tarihli 5199 numaralı Hayvanları Koruma Kanunu'nca, tüm hayvan türleri için istismar ve kötü muamelede bulunmak da yasaktır (Yılmaz, 2022).

Kentlerdeki köpek artış sorunu, kısmen insanlar tarafından üretilse de ağırlıklı olarak Doğa Koruma ve Milli Parklar ile Tarım ve Orman Müdürlükleri' nde çalışan bir avuç insanın denetimine bırakılmıştır. Milli parklar, öncelikli olarak yabani hayvan ve bitkiler üzerinde özelleşmiş olduğu halde, yıllar içinde sokağa bırakılarak zararlı haline gelen köpeklerin toplanması görevini de üstlenmek zorunda kalmıştır. Toplanması, bakımı ve iyileştirilmesi uzmanlık isteyen bu görevin belediyelerin bir alt biriminin; özelleşmiş denetimine bırakılırsa pratik açıdan ve yerleştirme açısından kolaylık getireceği anlaşılmıştır.

Uluslararası hayvan koruma kuruluşları, 2000 yılında harcamış oldukları 110 milyon doların % 10-20' sini ve 2020' deki 400 milyon dolar harcamanın yaklaşık 50 milyon dolarını köpek projelerine ayırmışlardır. Bu fonlara yerel veya ulusal hayvan gruplarının harcamaları dahil değildir (Rowan, 2022; Sümer, 2024). Bu ilaç, sağlık, gıda sektörü girdilerine insan ve hayvan koruyucu olarak görülen köpeklerin de katıldığının bir

göstergesidir. Avustralya' da ilk yerleşimci göçmenler tarafından getirilmiş ve doğaya salınarak vahşileşmiş köpek olduğu söylenen Dingo' lar da yıllar önce sorunlara yol açmıştı ve bunlar artık ülkenin yabani bir genetik bir parçası olarak kabul edilmişlerdir (Shipman, 2020).

Resmi Barınaklardaki önyargısız gönüllü çalışmalar veya hayvan hakları ile sokaklarımızın güvenliğini önceleyen çalışmaları takip etmek bu konudaki fikirlerimizi değiştirip geliştirebilecektir (www.haytap.org ve güvenlisokaklar.org).

Teşekkür

Analiz aşamasında gerekli yardımı veren T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, akredite Mersin, Gıda Kontrol Laboratuvar Müdürlüğü ile araştırmamız için yem tedarik eden Yenişehir Belediyesi, Geçici Hayvan Barınağı' na çok teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

1. Acar, S. D. (2024). Sahipsiz Evcil Hayvanların Sorunları ve Çözüm Önerileri, Sokak Hayvanları: Toplumsal Sorunlar ve Halk Sağlığı, *TÜBA Raporları*, No: 58 Ankara.
2. Ağan, B.U., Raouf, S.H., Uzun, B., Yücel M. (2022). Köpek ve Kedi Davranış Bozukluklarında Bitkisel İlaçların ve Nötrasötiklerin Gizli Potansiyeli, *Van Veterinerlik Dergisi*, 33: 1 (36-41).
3. Alptekin, D.Ö. (2009). Glukozamin ve Kondroitin Sülfatın Osteoartrit Tedavisindeki Etkinliği, Review, *Turkiye Klinikleri Journal Med Science*, 29 (6)1687-9.
4. Argüelles, J., Dükü, B., Mucizeleri , M., Bowen, J., Fatjo, J. (2024). Köpek davranış sorunlarının tedavisinde mirtazapin kullanımı: 32 vakanın incelenmesi, *Veterinerlik Rekreasyonu, e-pub*: 194 (8)e3670.
5. Case, L.P., Daristotle, L., Hayek, M.G., Raasch, M.F. (2023). *Canine and Feline Nutrition: A Resource for Companion Animal Professionals* (4th ed.), *Elsevier Health Sciences*.
6. González-Martínez, A., Muñiz de Miguel, S., Javier Diéguez, F. (2024). Dikkat Eksikliği/Hiperaktivite Bozukluğu Benzeri Köpeklerde Yeni Gelişmeler, Animals, 14 (14), 2067.
7. Gündoğan, T.T., Öklen, S.B., Danyer, E., Altınöz, T., Tanay, B. (2024).
8. İnal, F, Alataş, M. S, Kahraman, O, İnal, Ş ve Uludağ, M. (2020). Yetişkin köpeklerin yağ tercihlerinin belirlenmesi. *Türkiye Veterinerlik ve Hayvan Bilimleri Dergisi 44* (3): 481-486.
9. İnal, F., Alataş , S.M., Kahraman, O., İnal, M. (2017). Uludağ Emel Gürbüz Esad Sami Polat, Barley as an alternative to rice in dog food, Uluslararası Erken Çocuk Araştırmaları Dergisi, 41: 6 (770- 774).
10. İqbal, A., Özçınar, Ü, Ali Şah, S., Kuddûs, A., Çetingül, İ., Gultepe, E., Bayram, İ. (2025). Daisy Kuluçka Makinesi Kullanılarak Süt Sığırlarında Yaygın Olarak Kullanılan Kaba Yem ve Konsantre Yemlerin İn-Vitro Sindirilebilirliğinin Karşılaştırılması, *Kocatepe Veteriner Dergisi,* 18: 1 (7-11).
11. Kahraman, O., İnal, F., İnanç., Z.S., Pirinç, A., Gucur, M.A. (2021). Tahıl İçeren ve Tahılsız Kuru Köpek Mamalarının Sindirilebilirliği, Dışkı Kalitesi, Tercihi ve Üretim Maliyetinin Karşılaştırılması, *Eurasian Journal Veterinary Science*, 37, 1, 41-48. https://eurasianjvetsci.org/pdf/pdf_EJVS_1345.pdf
12. Kahraman, O., İnal, F., Alataş, S.M., İnal, Ş., Uludağ , M., Tepeli, C. (2021). Farklı sürelerde pişirilen dengeli toz mamanın köpeklerde tercih, sindirilebilirlik ve dışkı kalitesi üzerine etkileri, *Eurasian Journal Veterinary Science*, 37, 1, 41-48.
13. Kaynarca, G.B., Karabulut, Ş.Y., Güleç, H.A., Kamer , A.D.D. (2025). Characterization of Red Poppy (*Papaver rhoeas* L.) Extract: An Alternative Food Colorant, *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi,* 28 (4), 1103-1121.
14. Kılıç, N ve Liman, B. C (2022). Ticari köpek ve kedi mamalarında immüno-enzimatik yöntem kullanılarak akrilamidin belirlenmesi, *Türkiye Veterinerlik ve Hayvan Bilimleri Dergisi*, 46 (5): 748-754.
15. Küçükoflaz, M., Akın, M.A., Zaman, C.İ., Aydın, E., Sarıözkan, S. (2024). Türkiye'de Döviz Kuru ve Enerji Fiyatlarının Hayvancılık Ürünleri ve Yem Fiyatları Üzerindeki Etkisinin Path Analizi ile Değerlendirilmesi, *Kafkas Ün. Veterinerlik Fakültesi Dergisi,* 30 (4): 533-539.
16. Küçükoflaz, M., Güçlü, B.K., Özbek, V., Sarıözkan, S. (2024). Buzağılarda Probiyotik ve Mannan-Oligosakkarit Kullanımının Performans, Hastalık, Yaşama Oranı ve Karlılık Üzerine Etkisi, *Van Veterinary Journal,* 35 (1)77–82. https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanvetj/issue/83931/1399389

17. Lange, K.W., Reissmann, A., Nakamura, Y., Lange, K.M. (2024). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocuklarda gıda intoleransı ve oligoantijenik diyet, *Gıda Bilimi ve İnsan Sağlığı,* 13: 4 (1729-1738).
18. Matissek, R. (1988). Specifications For İdentity and Purity of Certain Food Additives, *Lebensmittel Analytik*, Gıda Analizleri, 7/A 366.
19. Mersin İl tarım orman genel müdürlüğü. (2025). 2012/06 No' lu *Kaçak Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Tasfiyesi Genelgesi* sayı: 24/02/2025 /36032 (45-57).
20. Reisner, I.R., Houpt, K.A., Erb, H.N., Quimby, F.W. (2024). Serotonergic mechanisms in canine aggression: Neurochemical correlates and therapeutic implications. *Physiology & Behavior*, 267, 114-123.
21. Resmi Gazete (2010). Veteriner Hizmetleri, *Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu,* s. 5996; Sayı: 24/02/2025 /36032 (34-57).
22. Resmi Gazete. (2012). *Kaçak Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Tasfiyesi Genelgesi*, no: 2012/06.
23. Ryan, J.M. (2017). FAO, 1999. *Taşıma Sırasında Gıda Güvenliği ve Kalitesi Rehberi*, Kontroller, Standartlar ve Uygulamalar, Sistem yönetimi ve kayıt tutma, 103-149.
24. Saldamlı, İ. (1985). Gıda Katkı Maddeleri ve İngrediyenler; *Gıda Katkıları*, 6/C 334/1-8.
25. Shipman, P.L. (2020). The Dingo Enigma, *American Scientist*, 108 (5) 292, https://www.americanscientist.org/article/the-elusive-dingo, erişim 18.3.2025.
26. Sümer, G. Ç. (2024). Kentsel alanlardaki sahipsiz köpekler sorunu ve çözüm uygulamaları, *İktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 9(17) 34-49.
27. Şahin, E.M., Yiğit, R., Altay, F. (2022). Sıfır Atık Uygulaması İçin Gıda Atıklarından Takviye Kuru Kedi Maması Üretimi, *Van Veterinary Journal*, 43: 1, 1 – 7.
28. T.C. Sağlık Bakanlığı Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı. (2024). *2023-2024 Köpek Saldırısı İstatistikleri ve Kuduz Profilaksisi Raporu.* Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
29. Türkiye'den Seçilmiş Kedi Ve Köpek Mamalarının Etiketleri Üzerine Bir Çalışma, *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, 35: 1, 19.
30. Ünlü, D., Bayır, G. A. (2022). Food Preservatives and their effects on health, *Akademik Et ve Süt Kurumu Dergisi,* (4), 55-68.
31. Vas, J, Topál, J, Péch, É ve Miklósi, Á. (2007). Köpeklerde dikkat eksikliği ve aktivite ölçümü: İnsan DEHB anketinin yeni bir uygulaması ve geçerliliği. Applied Animal Behaivour Science, 103:105–17.
32. Yılmaz, O., Ertuğrul, M. (2012). Türkiye Yerli Köpek Irk ve Tipleri, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi,* 2 (1)99-106.

İnternet Kaynakları

1. Ainuddin, A.M., Jamal Seıfdavatı, A., Abdı-benemar , H., Seyyidşerifi, R. (2025). *Thymus vulgaris, Carum copticum, Mentha longifolia* ve *Lavandula angustifolia* uçucu yağlarının nanomiksellerinin emziren buzağıların performansı ve sağlık durumu üzerindeki etkisi, 72: 3 (387 – 395). Erişim https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin
2. Ayhan, B. 2024. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ankarada-sahipsiz-kopeklerin-saldirisi-sonucu-5-yasindaki-cocuk-yaralandi/3311823 erişim. 13.3.2025.
3. AA, 2025. https://www.haberturk.com/kopek-saldirisinda-kafatasi-catladi-3763358
4. AA., 2025. https://www.trthaber.com/haber/turkiye/ankarada-barinaklardan-birakilan-kopekler-icin-71-bin-695-lira-ceza-899547.html
5. Altemus ,B., JGlowa , JR., Galliven , E., Leong , YM., Murphy, DL. (1999). Pharmacol Biyokimya Davranışı, 53(1)123-31; https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8848441/.
6. BBC/ TRT haber. (2025). https://www.trthaber.com/haber/dunya/hollandada-unlu-sekerleme-markasinin-urunlerinde-uyusturucu-tespit-edildi-908922.html
7. Çetindemir, Ç. AA. 2025, https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/aktuel/konyada-kopek-saldirisinda-olen-bebegin-vucudunda-isirik-izi-bulunamadi-iddiasi-/1818826, erişim. 13.3.2025.

8. Çelik, C. (2023), AA. https://www.aa.com.tr/tr/yasam/cografi-isaretli-kars-turk-coban-kopeginin-irki-korunuyor/2963402, erişim 18.3.2025
9. Danks, L. (2015). https://www.veterinary-practice.com/article/a-hyperactive-dog-it-must-be-the-diets-fault-part-2), erişim 13.3.2025.
10. *Dağ, U. (2025).* https://haber.mynet.com/istanbul-da-sahipli-kopek-dehseti-okul-bahcesine-daldi-5-ogrenci-bir-ogretmeni-isirdi-110107197171, erişim 13.3.2025.
11. Günboyugazetesi.com. (2023). https://www.gunboyugazetesi.com/istanbulda-korkunc-kopek-saldirisi-yoneticilerin-harekete-gecmesi-icin-daha-kac-201951h.htm, erişim 18.3.2025.
12. Hatipoğlu, M., Faruk, H. (2025). https://www.aa.com.tr/tr/gundem/istanbulda-2024te-kuduz-riskli-temas-nedeniyle-110-bin-kisi-hastanelere-basvurdu/3470020, erişim 21.2.2025.
13. Horwitz, D., & Landsberg, G. (2012). Köpek Davranış Sorunları- Saldırganlık Tanısı ve Genel Bakış, https://vcahospitals.com/know-your-pet/dog-behavior-problems-aggression-diagnosis-and-overview, erişim 21.2.2025.
14. AA/Hürriyet.com, çocuk sağlığı haberleri. 2020, https://www.hurriyet.com.tr/aile/saldirganliginin-sebebi-yetersiz-beslenme-olabilir-412075, erişim 21.2.2025.
15. Karadavut, Z. (2019). AA. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cinin-koyunlari-anadolu-aslanina-emanet-/1580209, erişim 18.3.2025.
16. Kazak, T. ve Kuru, A. (2017). https://www.aa.com.tr/tr/yasam/cobanlarin-can-yoldasi-aksaray-malaklisi/893624
17. Lam, C.& Patel, P. (2023). Gıda, İlaç ve Kozmetik Yasası, National Library of Medicine, Stat Pearls Publishing LLC., https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK585046/
18. Mersin Belediyesi (2024). Büyükşehir'den Yine Bir İlk: Patili Dostlara Mama Üretim Ünitesi, https://www.mersin.bel.tr/haber/buyuksehirden-yine-bir-ilk-patili-dostlara-mama-uretim-unitesi-1721370661
19. Milliyet haber. (2011). https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/izci-kopegi-zagar-tescillendi-1431230, erişim 18.3.2025.
20. Nutkins, J. https://www.rover.com/blog/train-herding-dog/, erişim 6 .2.2025
21. Olcay, Ö. 2024. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ankarada-cocugu-isiran-kopek-10-gunluk-gozetimin-ardindan-alindigi-yere-birakilacak/3312089 erişim. 13.3.2025.
22. Öz, D. (2023). https://www.petlebi.com/blog/turkiye-de-yasaklanmis-kopek-irklari.
23. Özgün, Y. (2025). https://www.dha.com.tr/foto-galeri/internet-alisverislerinde-kokulu-siparisler-tuketicilerin-tercihini-yuzde-90-oraninda-etkiliyor-2597512, erişim 21.3.2025.
24. Palika, L. (2002). https://www.barnesandnoble.com/w/the-ultimate-pet-food-guide-liz-palika/1111640367), erişim 5.3.2025.
25. Rawlinson, S. (2014). https://www.doglistener.co.uk/high-protein-myth-regarding-dog-food/,erişim 18.3.2023.
26. Shipman, P.L. (2020). The Dingo Enigma, American Scientist, 108 (5) 292, https://www.americanscientist.org/article/the-elusive-dingo, erişim 18.3.2025.
27. TRT Haber, https://www.trthaber.com/haber/gundem/hayvanseverlerin-bagislarini-zimmete-geciren-10-supheli-tutuklandi-911265.html, erişim 20.6.2025.
28. Yılmaz, O. (2022). Türkiye hayvancılığında sürü koruma köpeklerinin önemi, konferans bildirisi, https://www.researchgate.net/publication/365770324, erişim 18.3.2023.
29. https://melodimveteriner.com/saldirgan-kopek-turleri/
30. https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoonotik-ve-vektorel-db.html
31. https://www.tarimorman.gov.tr
32. https://blackhawkpetcare.com/nz/products/dog/original-dog-food-lamb-and-rice/, erişim,21.2.2025.
33. https://www.temizmama.com
34. https://www.wikipedia.com

35. www.haytap.org , www.güvenlisokaklar.org
36. AgroTV ile Günaydın, 2.4.2024, erişim 19.2.2025.
37. Dailymotion video haber, erişim 19.2.2025.
38. KanalV, Antalya, Manavgat. 19.02.2025, https://www.kanalv.com.tr/kopek-saldirisinda-37-kucukbas-hayvan-telef-oldu, erişim 26.2.2025.
39. Harlak, H. (2025). Saldırganlık, sunu: 50s., erişim 5.3.2025.
40. Akan, A ve Sadıkzade, R. 12.3. 2025. İzmir Ekonomi Üniversitesi Haber sayfası, https://www.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/9615
41. https://kif.org.tr/kopek-irklari/27.html, erişim 18.3.2025.
42. Bilas, O., Oyuncu Hengel, H., Sherpa, A.D., Aoki, C. 14.2.(2021). https://www.silberhorn.co.nz/blog/pets-corner/if-your-dog-is-hyperactiveand-his-diet-could-be-a-main-cause).

Bu makalenin sadece ön kaynak araştırması "8. International Food, Agriculture and Veterinary Sciences Congress, May 29-31, 2025" de sunulmuş ve basıma verilmemiştir.

Araştırmacıların katkı oranı "% 60 (A. Everest)-%40 (Merve ÇetinToptaş)" dir ve "yazar çatışması" bulunmamaktadır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(7)

Doç. Dr. Kader ÖZLEM*

NOTES ON THE NEW PROBLEM AREAS IN THE BALKANS AFTER THE TREATY OF BERLIN: THE EXAMPLES OF CRETE, BOSNIA and HERZEGOVINA, and MACEDONIA

BERLİN ANTLAŞMASI SONRASI DÖNEMDE BALKANLAR'DA YENİ SORUN ALANLARINA DAİR NOTLAR: GİRİT, BOSNA HERSEK ve MAKEDONYA ÖRNEKLERİ

ABSTRACT

Following the signing of the Treaty of Berlin on 13 July 1878, the Ottoman Empire faced new problems in the Balkans. Whereas the peace established by the Treaty of Berlin did not provide the Ottoman state with lasting security, the status quo it created was increasingly revised by both regional actors and the Great Powers. In this context, the irredentist foreign policies pursued by the Balkan states in line with their expansionist aspirations after they declared independence, together with the policies adopted by the Great Powers within the framework of the Eastern Question, brought about the gradual detachment of regions such as Crete, Bosnia and Herzegovina, and Macedonia from Ottoman sovereignty in the post-Berlin Treaty period. This study aims to examine the new problem areas that emerged in the Balkans after the Treaty of Berlin of 13 July 1878, focusing on Crete, Bosnia and Herzegovina, and Macedonia.

Keywords: *Ottoman Empire, Balkans, Treaty of Berlin, Problem Areas, Great Powers.*

ÖZ

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti Balkanlar'da yeni sorun alanlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Berlin Antlaşması'nın yarattığı barış ortamı Osmanlı Devleti için kalıcı bir güvenlik sağlamazken, ortaya çıkan statüko hem Balkanlar'daki aktörler hem Büyük Güçler tarafından revize edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, bağımsızlık ilanlarının ardından Balkan devletlerinin büyüklük idealleri için izlediği yayılmacı dış politika ile Büyük Güçler'in Doğu Sorunu kapsamındaki politikaları Berlin Antlaşması sonrası dönemde Girit, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi bölgelerin aşamalı olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmanın amacı 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması sonrasında Balkanlar'da ortaya çıkan yeni sorun alanlarını Girit, Bosna-Hersek ve Makedonya örnekleri bağlamında incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Berlin Antlaşması, Sorun Alanları, Büyük Güçler.

* **Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, E-mail: kaderozlem@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4780-2118.**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

INTRODUCTION

Following the Coalition Wars in Europe at the beginning of the 19th century, at the Congress of Vienna in 1815, it was decided to confront the principles of the Great French Revolution, particularly nationalism, which posed a threat to multi-ethnic empires. However, the exclusion of the Ottoman Empire, as a multi-ethnic structure, from the Vienna System led to a series of problems. In this context, as will be seen throughout the 19th century, the Ottoman Empire, primarily dealing with Serbian, Greek, Romanian, and Bulgarian problems, attempted to suppress the independence uprisings of these nations.

Virtually stemming from the Eastern Question, these sub-problems, correlated with strategic mistakes by the Ottoman Empire and the internationalization of these problems, led to the emergence of new states in the Balkans.[12] While the Greeks, who revolted in 1821, gained their independence with the Treaty of Edirne in 1829, the Serbs, despite being the first nation to revolt in 1804, similarly waited until the Treaty of Berlin in 1878 for independence, along with the Romanians and Montenegrins. However, during this period, they institutionalized themselves as if they had been an independent state through the gains they achieved. On the other hand, the Bulgarians, who engaged in revolt activities later than other Orthodox Balkan nations, only achieved autonomous status with the Treaty of Berlin signed after the Russo-Turkish War of 1877-1878. After this date, the Bulgarian Principality acted almost as an independent political entity, finally declaring its independence in 1908. In other words, with the Treaty of Berlin in 1878, Serbia, Romania, and Montenegro gained independence, and this treaty largely facilitated the resolution of the Bulgarian question in favor of the Bulgarians.

While the Russo-Ottoman War of 1877–1878 had a profoundly devastating impact on the Ottoman Empire's political presence in the Balkans, the aftershocks of that upheaval continued to be felt in the years that followed. The newly independent states not only compelled the minorities within their borders to migrate, but also gave rise to new problem areas in the region in pursuit of their expansionist aspirations. The geography of Macedonia proved particularly conducive to the realization of the grand ambitions of the regional states, whereas in the Cretan Question, Greece assumed a more prominent role. The Bosnian question, by contrast, evolved into a rivalry between Austria-Hungary, a major power, and Serbia, a regional actor. Indeed, Serbia, which sought to counterbalance the Austro-Hungarian Empire, entered into an alliance relationship with the Russian Tsardom, a great power. Consequently, these regional disputes came to fall directly within the sphere of interest of the Great Powers.

This study aims to examine the new problem areas that emerged in the Balkans following the Treaty of Berlin of 13 July 1878, with particular reference to Crete, Bosnia-Herzegovina, and Macedonia. Although these selected cases manifested themselves at certain points as potential crisis zones within the broader context of nineteenth-century Balkan developments, they remained overshadowed by the Serbian, Greek, Romanian, and Bulgarian questions. Nevertheless, both the independence processes of these actors and the growing interest of the Great Powers in these crisis zones rendered them more visible in the post-1878 period. The Bulgarian question has not been included among these crisis areas. This is because the Bulgarian principality, which enjoyed a broad sphere of autonomy in 1878, expanded in 1885 by annexing the province of Eastern Rumelia, while its formal allegiance to Istanbul remained merely symbolic. The study's analytical framework is structured into four sections: the first examines the approach of the Great Powers toward the Balkans, while the subsequent sections provide an overview of the Cretan, Bosnian-Herzegovinian, and Macedonian questions.

1. The Great Powers' Approaches to the Balkans After the Treaty of Berlin

The new problem areas that emerged in the Balkans after 1878, much like the other subsidiary questions of the Eastern Question, cannot be considered independently of the policies pursued by the Great Powers. In fact, the decade following the Treaty of Berlin was relatively calm in the Balkans. The principal reason was that, after achieving considerable success through its Pan-Slavic policy, Russia redirected its

[12] See: Kader Özlem, "Doğu Sorunu ve Alt Sorun Alanlarının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkilerinin Analizi", *Turansam Dergisi*, Vol.17, No. 65, 2025, pp. 85-92.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

attention primarily toward Asia. In this region, it was not only engaged in competition with Great Britain in the context of the "Great Game," but was also closely monitoring the rise of Japan in the Far East.

However, the Russian Empire did not entirely detach itself from developments in the Balkans during this period. The gains it had secured through the Treaty of San Stefano of 3 March 1878 were reconsidered at the Berlin Conference, and its territorial acquisitions were accordingly curtailed. Russia was therefore dissatisfied with the status quo established in the Balkans by the Treaty of Berlin. However, rather than disrupting its relations with Great Britain, the principal architect of that settlement, it was its ties with Germany, which it had regarded as an ally, that deteriorated; thus, the Three Emperors' League, established in 1872 between Germany, Austria-Hungary, and Russia, was seen to have collapsed.

Germany began to show greater interest in the problems of the Balkans owing to its position as the greatest power on the continent. Acting largely in concert with Austria-Hungary in matters concerning the region, Germany made the expansion of Germanic influence a priority. In this context, the Dual Alliance[13] concluded between Germany and the Austro-Hungarian Empire in October 1879 became the first treaty signed in the aftermath of the Treaty of Berlin. Nevertheless, unwilling to exclude Russia, Germany renewed the Three Emperors' League in June 1881 and thus pursued cooperation with the Russian Empire. The accommodation reached among these three great empires of Europe produced two adverse consequences for the Ottoman Empire: first, the Principality of Bulgaria annexed the Eastern Rumelia province; and second, the Austro-Hungarian Empire annexed Bosnia and Herzegovina under favorable conditions.[14]

In addition to these agreements, a third treaty was concluded among Germany, Italy, and Austria-Hungary, and Italy accordingly began to take an interest in the Albanian-inhabited regions of the Balkans. Austria-Hungary, in fact, signed various agreements with Serbia and Romania during the 1880s. As can be seen, these German-centered treaties marked the growing influence of the Germanic bloc in the Balkans. France, owing to Germany's rising power and prestige during this period, focused primarily on developments in Western Europe and cultivated favorable relations with Romania in the regional context. The United Kingdom, meanwhile, having abandoned its policy of preserving the territorial integrity of the Ottoman Empire, approached Balkan issues during this period from an Athens-centered rather than an Istanbul-centered perspective.

2. The Cretan Question

Within the broader conjuncture that emerged in the Balkans in the aftermath of the Treaty of Berlin of 1878, the losses suffered by the Ottoman Empire initially remained limited. However, after the Principality of Bulgaria annexed Eastern Rumelia, unrest also began to surface on other issues. Although these issues were not as significant as the independence of the three Balkan states in 1878, they nevertheless remained open to the Great Powers' intervention in the near future. The order established by the Treaty of Berlin did not provide the Ottoman Empire with any lasting guarantee; on the contrary, it compelled the Empire to conduct its foreign policy on an increasingly fragile framework.

Among the aforementioned issues, the Cretan Question proved particularly troublesome for the Ottoman Empire due to the island's uprisings. In this context, the success achieved by the Bulgarians over the issue of the province of Eastern Rumelia encouraged Greece, which then became actively involved in the developments in Crete. Having regarded the Cretan Question as an existential issue from the moment of its independence, Greece considered it an integral component of the *Megali Idea* and sought to secure the island's unification (Enosis) with Greece as swiftly as possible. Consequently, from Istanbul's perspective, the Cretan Question ceased to be a matter of ordinary provincial disorder and became a major issue of foreign policy and security.

[13] See: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 6. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, pp. 495-504.
[14] Armaoğlu, op. cit., p. 508; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009, p. 404.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

The Christian population of Crete first attempted to launch an uprising in 1866, forming a committee for this purpose and securing the support of the Greek government.[15] Although the Ottoman Empire granted autonomy to Crete in 1868, the Greeks, seeking to capitalize on the favorable atmosphere at the Congress of Berlin, rose in revolt once again in 1878 and succeeded in obtaining more advanced terms of autonomy.[16] In this context, the status of the Greek (*Rum*) population on the island was improved in administrative, fiscal, and cultural terms through the Pact of Halepa.[17] Although the Pact of Halepa broadened the scope of action available to the Greek population in Crete, it also acquired a dimension that limited the authority of the Ottoman Empire. Indeed, seeking to maximize the gains secured under the Pact of Halepa through a new uprising, the Greeks revolted once again in 1889, approximately a decade later. Following the Ottoman Empire's suppression of this revolt, certain provisions of the Pact of Halepa were suspended. Since the Cretan Question did not rank among the foremost issues on the European agenda at the time, the Great Powers did not lend their support to this uprising. Although the 1889 revolt was brought to an end through the effective intervention of the Ottoman Empire, it did not eliminate the Greek population's aspiration for unification with Greece; rather, it produced only a temporary status quo.

This situation became clearly manifest in the renewed uprising that broke out in Crete in 1896. During the revolt, the landing of Greek troops on the island sparked war between the Ottoman Empire and Greece in 1897. After the Ottoman Empire decisively defeated Greece in Thessaly and opened the road to Athens, the Great Powers intervened and brokered an agreement between the parties. Under the terms of the settlement, Greece was compelled to withdraw its troops from Crete, while the island's autonomy was further expanded, and it was agreed that a prince from the royal family of Greece would be appointed as governor. Thus, although the Ottoman Empire emerged victorious in the war, it proved unable to transform its battlefield success into diplomatic gains.[18] Moreover, the Cretan Question ceased to be an issue confined to the Istanbul–Athens axis and became part of the diplomatic agenda of the Great Powers.

Although the status quo established in Crete after the Ottoman–Greek War of 1897 lasted for a time, subsequent developments on the island unfolded to the detriment of the Ottoman Empire. In 1908, amid the military vacuum that emerged during the proclamation of the Second Constitutional Period, Crete was seen to declare its decision to unify with Greece. This decision, however, was not recognized by the Great Powers that had maintained troops on the island since 1897. While the Ottoman Empire protested the move vehemently, Greece likewise hesitated to recognize the unification formally, given the possibility that it might provoke a new war with the Turks.[19] Consequently, the unification of Crete into Greece remained in abeyance until the Balkan Wars of 1912–1913.[20] Indeed, the treaties concluded in the aftermath of the Balkan Wars—the Treaties of London and Bucharest—formally confirmed Crete's unification into Greece. In this way, the Greeks succeeded in implementing, step by step, their plan to occupy and annex the island. As is evident, the post-Berlin Treaty period witnessed the gradual removal of a region that had remained under Ottoman rule from the sphere of Turkish sovereignty. In the resolution of the Cretan Question—one of the subsidiary dimensions of the Eastern Question—to the detriment of the Ottoman Empire, several factors proved decisive: Greece's consistent strategy of expansion, the inadequacy of Ottoman diplomacy, and the intervention of the Great Powers in favor of the non-Muslim population.

---

[15] Bülent Akyay, *Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, pp. 249-250.

[16] For the article XXIII in Berlin Treaty, see: *The Treaty of Berlin, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President,* December 2, 1878, Document 523, U.S. Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1878/d523, (5.02.2026).

[17] Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, p. 151.

[18] Armaoğlu, op.cit., pp. 795-796.

[19] Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.1, No.1, 1991, p. 52.

[20] Armaoğlu, op.cit., pp. 795-796 and pp. 883-884.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

3. The Question of the Annexation of Bosnia and Herzegovina

Similar to the Cretan Question, the Bosnia-Herzegovina (Bosnian) Question had already come onto the agenda before the Russo-Ottoman War of 1877–1878. Following the revolt of the non-Muslim population in Bosnia in 1875, Ottoman forces suppressed the uprising. However, with the signing of the Treaty of Berlin in 1878, Bosnia and Herzegovina also became a subject of international negotiation. From the outset, the Austro-Hungarian Empire showed the greatest interest in the Bosnian question. However, because the condition of Bosnia closely concerned Austro-Hungary itself—as a multi-ethnic empire much like the Ottoman Empire—it pursued a gradual and consistent policy aimed at the eventual annexation of the province.[21] For Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina was of particular importance, both because it constituted a direct frontier with the Ottoman Empire and because the rising momentum of Slav nationalism in the Balkans could affect its own territories as well. Accordingly, Austria-Hungary sought to shape the arrangements concerning Bosnia and Herzegovina that were to be made at the Congress of Berlin. Indeed, under Article 25 of the Treaty of Berlin[22], although Bosnia and Herzegovina was left de jure under Ottoman control, its de facto subordination to Austria-Hungary marked the beginning of the process of annexation. In other words, Bosnia and Herzegovina, which remained on paper under Ottoman sovereignty, was placed under the Austro-Hungarian Empire's occupation and administration with the Treaty of Berlin.

Under the secret protocol of the Three Emperors' Alliance of 1881[23], it was agreed that Austria-Hungary would annex Bosnia and Herzegovina under suitable conditions, although the realization of this objective was deferred until the necessary circumstances emerged. This demonstrates that the Bosnian question had ceased to be an issue dealt with solely between the Ottomans and the Habsburgs and had instead entered the diplomatic agenda of the Great Powers. Thus, the Bosnian question was transformed into a "deferred annexation" dossier—an extension of the Eastern Question—to be managed among the Great Powers and resolved when the time proved opportune. In this context, while favorable conditions were awaited from the perspective of European diplomacy, Hungary had to be persuaded as well. As is evident, the Habsburgs pursued a long-term strategy regarding the annexation of Bosnia and Herzegovina.

After 1878, Bosnia and Herzegovina also became a matter of particular concern for Serbia. The presence of a Serbian population in Bosnia likewise rendered the region a natural field for Serbian expansion. Consequently, Bosnia and Herzegovina was perceived by Austria-Hungary as a buffer zone against Serbia's potential northward expansion. In response to the Serbs, whom the Habsburgs perceived as a threat, they aligned themselves more closely with the Catholic Croats in Bosnia, who belonged to the same sect. Although during the Ottoman period the population of Bosnia and Herzegovina had been treated primarily according to religious affiliation, after 1878, points at which religious identity merged with ethnic identity increasingly came to the fore.[24]

Owing to the growing interest of both Serbia and Croatia in Bosnia and Herzegovina, Austria annexed the region in 1908 after securing Hungary's consent.[25] In terms of timing, the process surrounding the proclamation of the Second Constitutional Period was deliberately chosen, and advantage was taken of the political turmoil in Istanbul. It should also be noted that, during the annexation of Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary succeeded in persuading the Russian Empire and carried out the annexation as a fait accompli. However, Russia's support for the annexation created difficulties in its relations with Serbia. Germany, for its part, acted in accordance with the secret protocol of 1881 and extended its full support to the Habsburgs.

The annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary further worsened relations between that Empire and Serbia. Serbia refused to accept the annexation, and mobilization was declared in the country.

---

[21] Zekeriya Yıldız, *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1993, pp. 100-101.
[22] For the article, see: *The Treaty of Berlin, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President,* December 2, 1878, Document 523, U.S. Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1878/d523, (5.02.2026).
[23] See: Louis L. Snyder, *Documents of German History*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press 1958, p. 249.
[24] For more information, see: Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2009, pp. 64-65.
[25] Ibid.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

As is well known, the Bosnia-Herzegovina dispute between the Austro-Hungarian Empire and Serbia would later lay the groundwork for World War I. From the Ottoman perspective, the loss of Bosnia and Herzegovina occurred not through war but at the diplomatic table. Although the Ottoman government protested these developments, its military and diplomatic capacity proved insufficient to reverse the status quo. Indeed, with the settlement reached between the Ottoman Empire and Austria-Hungary on 26 February 1909, the Ottoman Empire was compelled to accept that the Bosnia and Herzegovina question had been resolved to its disadvantage.[26] In the resolution of the Bosnia and Herzegovina issue—another dimension of the Eastern Question—against the interests of the Ottoman Empire, several factors proved decisive: Austria-Hungary's long-term strategy, the rise of Serbian revisionism, the consensus among the three Empires (Germany, Austria-Hungary, and Russia), and, more importantly, the declining power of the Ottoman Empire within the regional balances.

4. The Macedonian Question

Following the Russo-Ottoman War of 1877–1878, the Macedonian question likewise emerged as one of the main issues in the Balkans and retained its significance until the Balkan Wars. In fact, concerning Macedonia as a distinct sub-regional area in the Balkans, the Turks did not employ this term directly; rather, it was the other peoples of the region who made greater use of the concept. In this period, it should be noted that, for the Ottoman territories remaining in the Balkans, the term *Vilâyât-ı Selâse* (the Three Provinces), referring to the provinces of Salonica, Manastir (Bitola), and Kosovo, or, more commonly, the expression Rumelia, was preferred.

The factors that made the geography of Macedonia a problematic issue in the regional equation were manifold. Macedonia's geographical position, with considerable regional depth, enhanced its strategic significance and heightened the interest of surrounding actors, while the fertility of its lands added an important economic dimension. Owing to its ethnically mosaic composition, Macedonia's geography had a fragile potential at a time when nationalism was on the rise. Turks, Albanians, Bulgarians, Greeks, Serbs, Jews, and Vlachs lived together in Macedonia. Based on historical claims, Serbia, Greece, and Bulgaria each regarded Macedonia as a natural extension of their own national territory and thus transformed it into the focal point of their regional rivalry.[27]

As is evident, Macedonia was not merely an issue between the Ottoman Empire and a single regional state; rather, it became an arena of competition in which all neighboring states with an interest in Macedonia were involved. In this context, the Balkan states, each assigning Macedonia a privileged place within their broader national aspirations, invoked a wide range of criteria, including demographic data, historical claims, and religious factors. Within this framework, Bulgaria, Greece, and Serbia—alongside the Ottoman Empire—sought to present themselves as the predominant population group, often disregarding official statistics and instead projecting an image favorable to their respective claims.[28] However, according to the censuses conducted under Hüseyin Hilmi Pasha, who served as Inspector-General of all three provinces in 1904, the population of the Macedonian region was recorded as follows: Muslims numbered 1,508,507; Bulgarians 896,497; Greeks 307,000; Serbs 100,717; and Vlachs 99,000. The total population, in turn, was determined to be 2,911,700.[29]

On the other hand, while these actors advanced claims based on their having ruled the region at various points in history, they simultaneously questioned the Ottoman Empire's claim to Macedonia, despite the Turks having continuously governed the region for approximately 5 centuries. This situation led Bulgarian, Greek, and Serbian national identities, in the course of their own internal formation, to attach a distinct significance to the geography of Macedonia. In this context, it may be argued that, compared with the Serbian emphasis

[26] Senem Gönenç, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve Müteakip Gelişmeler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Vol. 10, No.2, December 2021, p. 538.
[27] Armaoğlu, op.cit., pp. 819-820.
[28] Georges Castellan, *Balkanların Tarihi, 14.-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman- Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, p. 369.
[29] Bkz. Armaoğlu, op.cit., p. 820.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

on Kosovo and the Greek references to Crete, the Bulgarian emphasis on Macedonia was far more pronounced. Indeed, for Bulgaria, the Macedonian question was the second step toward the ideal of a Greater Bulgaria (Velika Bulgariya) following the annexation of Eastern Rumelia province into the Bulgarian Principality in 1885. Furthermore, the establishment of the Bulgarian Church as the Exarchate in 1870, after its separation from the Greek Orthodox Patriarchate of Constantinople, was regarded by the Slav elements in Macedonia as a means of liberation from the domination of the Greek national church and the Phanariot Patriarchate.[30]

Influenced by historical claims, demographic arguments, and the religious factor, Sofia sought during this period to capitalize on a conjuncture that appeared to favour the Bulgarians in Macedonia by pursuing an organizational policy. The first such body was established in Sofia in 1890 under the name of the Central Adrianople-Macedonian Committee, while the most important organization was the Internal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO), founded in Salonica in 1893. In this period, VMRO pursued the objective of uniting Bulgaria and Macedonia, that is, annexing Macedonia to Bulgaria.[31] Engaging in acts of terror, the organization carried out raids against areas inhabited by the Muslim Turkish population in Macedonia in an effort to force the Turks to migrate.

The establishment of armed groups by the non-Muslim communities in Macedonia, most notably by the Bulgarians, destroyed public security in the region and gave rise to a climate of anarchy. In this context, the Austro-Hungarian and Russian Empires presented the Mürzsteg Reform Programme to the Ottoman Empire in October 1903 to introduce reforms. Although the government in Istanbul initially rejected the Programme, it later accepted it in full under mounting pressure.[32] The Macedonian question persisted until the division of the Ottoman Empire's legacy in the region during the Balkan Wars. However, the competing claims of the various actors over this territory continued unabated. Indeed, the Macedonian region occupied by Serbia during the 1st Balkan War became, particularly in the context of Bulgaria's claims, the principal cause of the territorial dispute that led to the 2nd Balkan War.

From the perspective of the Ottoman Empire, Macedonia, having emerged as a new problem area in the aftermath of the Russo-Ottoman War of 1877–1878, faced a series of challenges owing to both its ethnic and religious diversity and its significance within the grand ambitions of regional actors. During this period, the attacks carried out by armed groups formed by non-Muslim groups against the Muslim population in Macedonia directly reflected the weakening power of the Empire. Although the Ottoman Empire attempted to introduce reforms in the region following the Great Powers' involvement in the question, these reforms failed to produce lasting results; indeed, each reform came to be perceived by non-Muslim elements as a sign of imperial weakness. In the resolution of the Macedonian question—another dimension of the Eastern Question in the post-1878 era—to the detriment of Istanbul, several factors proved decisive: the irredentist policies pursued by the regional actors, the intervention of the Great Powers in ways that worked against the Ottoman Empire, and, more importantly, the inability of the Ottoman military and administrative mechanisms to maintain order and public security in the region. Indeed, when the Balkan Wars broke out, Macedonia was occupied by Serbia and thus passed out of Ottoman sovereignty. As in the other problem areas, Macedonia became a distinct example of how an issue initially falling within the Ottoman Empire's internal jurisdiction gradually acquired an international dimension, resulting in the step-by-step erosion of Ottoman sovereignty and its eventual resolution against the Empire's interests.

CONCLUSION

The new problem areas that emerged in the Balkans in the aftermath of the Russo-Ottoman War of 1877–1878 were ultimately resolved to the detriment of the Ottoman Empire. Although these issues had not been primary concerns in the period preceding the Treaty of Berlin, they came to occupy an important place on the agendas of both the Great Powers and regional actors after 1878. All three issues examined here in broad outline revealed not merely the territorial losses suffered by the Ottoman Empire, but also a broader

[30] Kutlu, op.cit., p. 153.
[31] Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, Indiana University Press, 2nd Edition, Hong Kong, 2000, p. 53.
[32] See: Armaoğlu, op. cit., pp. 830-831.

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

pattern in which its sovereignty, as well as its military and diplomatic space for manoeuvre, was gradually constricted. Although each of the three questions that arose in the post-1878 period rested on distinct historical and sociological foundations, all formed integral components of the Eastern Question. Accordingly, the Treaty of Berlin did not provide a secure foundation for the Ottoman Empire's presence in the Balkans; on the contrary, it marked the beginning of a period in which newly independent actors pursued irredentist policies to realize their broader national aspirations. In this sense, it may be argued that the emergence of these new problems created a favorable ground for the Great Powers to intervene in the internal affairs of the Ottoman Empire.

From the perspective of the cases examined above, the Cretan Question constituted a clear example of the Ottoman Empire's inability to preserve at the diplomatic table what it had achieved through military success in the field. In other words, although the Ottoman Empire had not entirely lost its capacity to employ military force, it proved unable to transform its gains into diplomatic outcomes. The Cretan Question between the Ottoman Empire and Greece ultimately ended, in the post-1908 period and especially in the aftermath of the Balkan Wars, with the island's unification with Greece. However, this gradual process developed only after the issue had ceased to be a bilateral matter between the two states and had acquired an international dimension, thereby inviting the direct intervention of the Great Powers.

Bosnia and Herzegovina constituted the most typical example of the direct intervention of the Great Powers in matters concerning Ottoman territories. Having consolidated the position, it had secured in Bosnia through the Treaty of Berlin via the secret protocol of the Three Emperors' Alliance of 1881, Austria-Hungary brought the region fully under its sovereignty in 1908 and compelled the Ottoman Empire to accept this outcome. However, because the Bosnia and Herzegovina question had turned into a zero-sum equation between Austria-Hungary and Serbia, it became one of the mechanisms that paved the way for the outbreak of the World War I. Much as in the Cretan Question, the Ottoman Empire was unable to mount an effective response to the annexation of Bosnia by Austro-Hungarian Empire, owing to the turmoil of the political transition created by the Second Constitutional Period, and was ultimately forced to recognize it. The Bosnia and Herzegovina issue was thus lost not solely through the Ottoman Empire's own weakness, but also due to the rivalry between a regional actor, such as Serbia, and a major power in the international system, such as Austria-Hungary. Accordingly, there were significant differences in both the number and the scale of the actors directly involved in the matter.

Although Macedonia was the most complex of the problems that emerged during this period, its resolution likewise came about directly through war. The Macedonian Question unfolded on a regional scale and concerned the spheres of interest of more than one Balkan state. The actors' claims to historical legitimacy, their demographic narratives, the religious factor, and the activities of armed revolutionary committees all became direct instruments in the struggle over Macedonia. The most serious challenge confronting the Ottoman Empire in this period was that its traditional mode of governance proved incapable of responding to modern nationalism, particularly in a region whose ethnic and religious mosaic produced an inherently fragile structure. Although the Mürzsteg Reform Programme, implemented after the Great Powers became involved in the issue, ostensibly aimed at reform, in practice, it both exposed Ottoman sovereignty to international intervention and laid the groundwork for questioning Istanbul's legitimacy in Macedonia.

As is evident, in the new problem areas that emerged after 1878, the Ottoman Empire struggled not only with its own internal difficulties, but also with local nationalist movements, the revisionism of the regional states, and the interventions of the Great Powers. In other words, the processes that began with rebellion in Crete and proceeded first to autonomy and then to unification, that evolved from de facto occupation to annexation in Bosnia and Herzegovina, and that transformed from reform to the erosion of authority in Macedonia were not isolated developments; rather, they constituted a functional stage in the resolution of the Eastern Question to the detriment of the Ottoman Empire. Indeed, all three issues were removed gradually yet consistently from the sphere of Ottoman sovereignty and resolved only after being endowed with an international dimension. This also demonstrates that the Great Powers managed their conflicting interests within a long-term framework, while remaining attentive to the balance of power in

Europe. In these new problem areas that emerged after 1878, the Ottoman Empire became increasingly diplomatically isolated and lost much of its power within the international system.

BIBLIOGRAPHY

1. ADIYEKE, Nükhet, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.1, No.1, 1991, pp. 47-70.
2. AKYAY, Bülent, *Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010.
3. ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 6. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010.
4. CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi, 14.-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman- Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
5. GÖNENÇ, Senem, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve Müteakip Gelişmeler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Vol. 10, No.2, December 2021, pp. 509-556.
6. JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2009.
7. JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.
8. KUTLU, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
9. ÖZLEM, Kader, "Doğu Sorunu ve Alt Sorun Alanlarının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkilerinin Analizi", *Turansam Dergisi*, Vol. 17, No. 65, 2025, pp. 85-92.
10. POULTON, Hugh, *Who are the Macedonians?*, Indiana University Press, 2nd Edition, Hong Kong 2000.
11. SNYDER, Louis L., *Documents of German History*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press 1958.
12. *The Treaty of Berlin, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President,* December 2, 1878, Document 523, U.S. Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1878/d523, (5.02.2026).
13. YILDIZ, Zekeriya, *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1993.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(8)

Doç. Dr. Kader ÖZLEM*

AN EVALUATION REGARDING THE INTERNATIONAL TREATIES DETERMINING THE STATUS OF THE STRAITS IN HISTORICAL PERSPECTIVE, IN THE CONTEXT OF THE OTTOMAN EMPIRE

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE BOĞAZLARIN STATÜSÜNÜ BELİRLEYEN ULUSLARARASI ANTLAŞMALARA İLİŞKİN OSMANLI DEVLETİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

ABSTRACT

The Straits Question has been the subject of various bilateral and multilateral international treaties throughout history. With the power struggle between Great Britain and Russia in the 19th century, the status of the Straits ceased to be a matter solely for the Ottoman Empire to decide, and became an international issue. This study examines the international treaties that determine the status of the Straits from a historical perspective within the context of the Ottoman Empire. The first section covers the period from 1453 to 1774, when the Straits were under Ottoman rule and governed according to the principle of closeness. The second part evaluates how the Straits became a matter addressed first through bilateral agreements following Russia's emergence as a Black Sea power, and later through the 1841 London Straits Convention and other multilateral treaties. The third part assesses the strategic role of the Straits during World War I and the arrangements established by the Treaty of Sèvres, signed by the Ottoman Empire on August 10, 1920, at the end of the war. This study, based on a retrospective qualitative analysis, emphasizes the impact of the Great Powers' competition on treaties and how this situation limited the Ottoman Empire's sphere of influence.

Keywords: *Ottoman Empire, International Treaties, The Straits Question, Great Britain, Russia.*

ÖZ

Boğazlar Sorunu, tarihsel süreç içerisinde çeşitli ikili ve çok taraflı uluslararası antlaşmaların konusu olmuştur. 19. yüzyılla birlikte İngiltere ve Rusya arasında yaşanan güç mücadelesine bağlı olarak Boğazlar'ın statüsü salt Osmanlı Devleti'nin karar verebileceği bir konu olmaktan çıkmış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu çalışma, Boğazlar'ın statüsünü belirleyen uluslararası antlaşmaları Osmanlı Devleti bağlamında tarihsel bir bakış açısıyla incelemektedir. İlk kısımda Osmanlı Devleti'nin tam hâkimiyetini içeren 1453-1774 arası dönemde Boğazlar'daki kapalılık durumu ele alınırken, ikinci kısımda Rusya'nın bir Karadeniz gücü olarak ortaya çıkmasının ardından Boğazlar'ın önce ikili antlaşmaların daha sonra 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ve diğer antlaşmalar bağlamında çok taraflı platformlarda ele alınan bir mesele olması değerlendirilmiştir. Üçüncü kısımda ise Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar'daki stratejik işlevi ve savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 10 Ağustos 1920 tarihli Sévres Barış Antlaşması'nın getirdiği düzenlemeler değerlendirilmiştir. Çalışmada retrospektif temelde nitel veri analiziyle Büyük Güçler'in rekabetinin antlaşmalara yansımalarını ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanını daralttığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Uluslararası Antlaşmalar, Boğazlar Meselesi, Büyük Britanya, Rusya.

* **Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, E-mail: kaderozlem@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4780-2118.**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

INTRODUCTION

The concept, known in the literature as the "Straits Question," concerns the regulation of the passage of merchant ships and warships through the Istanbul and Çanakkale Straits. Due to their location, the Straits, being the only access route connecting the Black Sea to the Mediterranean, have been the subject of various international treaties throughout history. The issue of the Straits, whose geostrategic importance grew over the centuries, took on an international dimension and became a problem in the 19th century. This situation led the Ottoman Empire to engage in intense diplomatic efforts regarding the question. Indeed, the importance of the Straits brought with it requests to revise their status and, consequently, interventions into the sovereignty rights of the Ottoman Empire.

The issue of the Turkish Straits has held a privileged place in the policies of the Great Powers since the 19th century. It became a frequent subject of discussion within the context of the Russian Tsardom's "access to warm seas" policy during this period. Russia, concerned not only with securing the Black Sea but also with gaining access to the Mediterranean, did not want to remain entirely dependent on the Ottoman Empire's initiative regarding the status quo in the Straits. Furthermore, this revisionist Russian policy gained priority because it threatened British interests in the Mediterranean and the trade route to its colonies in the Far East. France, as a major Mediterranean littoral state, also became involved in this issue. At the same time, Germany, after achieving political unification in 1871 and especially after Wilhelm II came to power, showed interest in the status of the Straits within the framework of its global power ambitions (Weltpolitik).

This study examines international treaties regulating the status of the Straits from a historical perspective, with a focus on the impact of Great Powers' competition on the Ottoman Empire. The study is limited to the arrangements made during the Ottoman period; both the Lausanne Peace Treaty of July 24, 1923, and the Montreux Straits Convention of July 20, 1936, from the period of the successor state, Turkey, are excluded from the analysis. Using a retrospective approach and qualitative data analysis, the study is structured around three sections. The first section examines the period of Turkish sovereignty over the Straits, encompassing the years 1453-1774, when the principle of closure was applied. In the second section, the status of the Straits is analyzed by considering bilateral and multilateral treaties, particularly those of the 19th century, that internationalized the Straits issue. The final section attempts to outline the regime in the Straits during the World War I and through the arrangements of the Treaty of Sèvres of August 10, 1920, signed by the Ottoman Empire at the end of the war.

1. The Period of Turkish Domination on the Straits and the Principle of Closure (1453-1774)

Following the conquest of Istanbul on May 29, 1453, not only did the Eastern Roman Empire collapse, but the Ottoman Empire also gained control of the Bosphorus, the most important transit corridor between the Black Sea and the Mediterranean. In the post-1453 period, with the incorporation of Sinop, Trabzon, Wallachia-Moldavia, and Crimea—all bordering the Black Sea—into the Ottoman territories, the Black Sea, alongside the Sea of Marmara, effectively became an inland sea.[33] This situation has established an objective basis for the principle of closeness.

Even though the closure of the Straits under the complete sovereignty of the Ottoman Empire was not explicitly declared in law, the de facto practice was in this direction. Throughout the second half of the 15th century and the following two centuries, the Ottoman Empire's establishment of diplomatic relations based on the concept of "arbiter mundi" and absolute supremacy meant it held complete initiative in its dealings with the Straits. While the Ottoman Empire kept the Straits open to trade through economic relations and capitulations granted to Venice, Genoa, and various other European states, this remained largely a privilege dependent on the state's unilateral discretion. It is unknown how foreign ships were treated during this period. However, there was no rationale for foreign warships to be present in the Straits and the Black Sea except for repairs and courtesy visits. The exact regulations applied to foreign merchant ships in the 16th and 17th centuries are not fully known. However, it is understood that these ships were only allowed to pass through

[33] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015, p. 218.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

the Dardanelles Strait and reach Istanbul, that is, the southern end of the Bosphorus, in the Sea of Marmara, and all trade with Black Sea ports was carried out through ships flying the Ottoman flag.[34]

It is noteworthy that during this period, the Straits issue was not considered an international problem but rather a matter of internal affairs of the Ottoman Empire. Particularly after the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774, Russia's establishment of a permanent naval power on the Black Sea transformed the issue from a purely Ottoman concern into an international matter, marking a significant milestone. In this context, the Ottoman Empire's ability to maintain absolute authority over the Straits was closely tied to its power capacity, and the situation in the Black Sea directly influenced that.

2. The Straits Question in Terms of Bilateral and Multilateral Agreements

Although the Straits Question initially appeared to be a matter of primary concern for Russia following the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774, Russia's revisionist policies after its emergence as a major power in the international system drew other Great Powers into the dispute. In this context, the Straits Question shifted from being solely an Ottoman-centric issue to, first, a matter between the Ottoman Empire and the Russian Tsardom, and, after 1841, an international issue.

2.1. The Straits Question in Terms of Bilateral Agreements

The Treaty of Küçük Kaynarca, signed on July 21, 1774, following the Ottoman-Russian War of 1768-1774, contained provisions particularly unfavorable to the Ottoman Empire regarding Crimea and the Black Sea. With this treaty, the Ottoman Empire not only lost its sovereignty over Crimea but also suffered a severe blow to its dominance in the Black Sea. Article 11 of the treaty granted Russian merchant ships the right to trade in the Black Sea, while also extending to them the right to reach Ottoman ports, a right already granted to France and England through capitulation agreements.[35] It cannot be argued that the privilege granted to Russia under the Treaty of Küçük Kaynarca directly and fundamentally transformed the legal status of the Straits. This is because the traditional policy adopted by the Ottoman Empire since 1453, based on the principle of the closure of the Straits and the Black Sea, continued for a certain period after the treaty.[36] However, the advantageous position that the Russian Tsardom gained from this treaty later served as a basis for its military and political demands on the Ottoman Empire.

Although the Treaty of Küçük Kaynarca primarily focused on commercial activities and capitulations in the Black Sea, it took on a military dimension following Napoleon Bonaparte's campaign against Egypt, which was Ottoman territory. Within the framework of the 1798 Alliance Treaty between the Ottoman Empire and the Russian Tsardom, the Russian navy was permitted to pass through the Straits to liberate the Seven Islands, which were occupied by France. While it was foreseen that this fleet would withdraw to the Black Sea after the war, this contradicted the Ottoman Empire's principle of closure of the Straits, a principle it had followed since 1453. Essentially, this alliance treaty with Russia demonstrated the Ottoman Empire's shift towards a policy of balance.[37] This demonstrated that the Ottoman Empire, by allying with another power to liberate its occupied territories, could not respond alone to the attacks of the Great Powers.

Although the Ottoman Empire used the Russian Tsardom as a short-term measure against France due to security concerns, this treaty, by including a military passage dimension in the Straits issue, paved the way for the Great Powers to pay maximum attention to this matter in the long term. In other words, the privilege Russia gained with this Alliance Treaty opened the way for other actors, especially England, to take a direct interest in the regime in the Straits, and thus to the internationalization of the issue.

The Alliance Treaty between the Ottoman Empire and Russia was renewed in 1805, granting Russia the right to pass through the Straits for its military vessels even during peacetime. However, this privilege was

---

[34] J. C. Hurewitz, "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem", *World Politics 14*, No. 4 (July 1962), p. 607.
[35] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, p. 125.
[36] Uçarol, op.cit., p. 219.
[37] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2012, p. 296.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

revoked a year later due to the outbreak of war between the Ottoman Empire and Russia. During this period, the Coalition Wars in Europe brought the Straits issue to the forefront between France and Russia, but no agreement was reached on the Straits in the negotiations held in Tilsit (1807) and Erfurt (1808).[38] Due to France's revisionism in Europe and the threat it posed to British interests in the Mediterranean, along with Russia, Great Britain sought closer ties with the Ottoman Empire. In this context, the Treaty of Kale-i Sultaniye was signed between the Ottoman Empire and Great Britain on January 5, 1809, with the Ottoman Empire declaring that it would close the Straits to all warships, even during peacetime. With this treaty, Great Britain aimed to prevent Russia's policy of "accessing to warm seas."[39] However, although the Ottoman Empire regained sole authority over the Straits under this treaty, it became clear that it could not exercise this authority without relying on a great naval power. The Treaty of Kale-i Sultaniye gave the Straits a truly international dimension, as it was the first time a state without a Black Sea coastline had intervened in the matter.

On the other hand, the Treaty of Edirne (Adrianople), signed on September 14, 1829, brought the Straits Question to a new stage. The 1828-1829 Ottoman-Russian War, which began when Russia declared war on the Ottoman Empire after the unresolved Greek uprising of 1821 aimed at an independent Greece, also addressed several other issues. During this period, Russia, realizing that the status quo in the Straits could not be changed without the support of European actors, especially Great Britain, in its negotiations with Great Britain over the future of the Greek problem, prioritized trade. Within this framework, the provisions of the Treaty of Kale-i Sultaniye were revised, and the principle of "the Straits being open to the merchant ships of all states" was adopted.

Russia's advantageous position, gained through the Treaty of Edirne, was further solidified by the Treaty of Hünkâr İskelesi (Unkiar Skelessi) on July 8, 1833. Indeed, the Ottoman Empire, seeking Russian support in the face of the threat posed by the Governor of Egypt, Mehmed Ali Pasha, committed under this treaty to closing the Straits to warships of states at war with Russia, and in return accepted a security arrangement favorable to Russia. Great Britain and France, however, reacted negatively to the Treaty of Hünkâr İskelesi.[40] Because of this treaty, Russia became the most influential state in the Black Sea and the Straits.[41]

2.2. The Straits Question in the Context of Multilateral Treaties

The issue of the passage of military vessels through the Straits was addressed bilaterally within the framework of treaties signed by the Ottoman Empire with the Russian Tsardom in 1798, with Great Britain in 1809, and again with the Russian Tsardom in 1833. However, the fact that the Treaty of Hünkâr İskelesi, signed in 1833, remained in effect for only eight years, caused unease among the Great Powers, particularly Great Britain. In this context, diplomatic efforts were made to establish a new arrangement for the Straits, and both the Ottoman Empire and the Russian Tsardom were forced to accept it.

A conference was held in London, with the participation of Great Britain and France, that sought to resolve the Straits Question—seen as part of the Eastern Question[42]—through an international treaty, along with the Ottoman Empire, Russia, Austria, and Prussia. Austria, viewing the Balkans as an area for expansion, participated due to its concern with Russia's revisionist policies in the region. In contrast, Prussia, despite having no direct involvement with the Straits, participated because it was considered one of the Great Powers included in the 1815 Vienna System.[43] The London Conference aimed to shift the Straits issue from the Ottoman Empire-Russian Tsardom axis to a matter for European states. In this context, the "closure of the

[38] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* 6. Baskı, İstanbul 2010, pp. 155-156.
[39] Armaoğlu, op.cit., pp.156-157; Uçarol, op.cit., pp. 220-221.
[40] Serkan Demirbaş, "A New Perspective on the Treaty of Unkiar Skelessi-Mahmud II's Use of International Diplomacy to Resolve the Mehmet Ali Problem", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, Aralık 2016, pp. 3-5.
[41] Uçarol, op.cit., p.221.
[42] Regarding The Eastern Question, see: Kader Özlem, "Doğu Sorunu ve Alt Sorun Alanlarının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkilerinin Analizi", *Turansam Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 65, 2025, pp. 85-92.
[43] Uçarol, op.cit., p.222.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Straits" was sought to be revised, and France and host Great Britain prioritized protecting their interests in the Mediterranean.

The four articles of the London Straits Convention[44] of July 13, 1841, established a new status quo. According to these articles, the Ottoman Empire agreed not to allow foreign warships to pass through the Straits during peacetime (Article 1); however, in the event of war, it retained the right to decide which states' warships could pass through the Straits (Article 2). Furthermore, the Ottoman Empire stipulated that it would call upon all states with which it maintained friendly relations to abide by this convention (Article 3), and the Convention was guaranteed by the signatory states (Article 4).

While the arrangements in question have established a status quo in favor of the Ottoman Empire in the Straits, the issue transcended the Ottoman Empire's monopoly and acquired an international dimension. This situation revealed that the Ottoman Empire's sovereign rights were debated at international conferences. The new status quo established in the Straits maintained a balance by including provisions not only for the Ottoman Empire but also for the signatory states. On the other hand, Great Britain emerged as the winner of the Conference.[45] With the new status quo, Great Britain succeeded in limiting Russia to the Black Sea, securing the safety of trade routes in the Mediterranean and to its colonies. Another aspect that emerged from the agreement was Russia's role as a loser. The London Straits Conference was organized to change the status quo that had been in Russia's favor directly, and as a result, Russia was confined to the Black Sea region. This meant compromising its "access to warm seas" policy. While Russia's position as a loser pleased Austria, France also benefited from the preservation of its interests in the Mediterranean.

The pressure exerted on Russian Tsardom by the London Straits Convention led it to pursue an aggressive policy. Russia, confined to the Black Sea by this Convention, sought a change in the status quo. However, the main cause of the Crimean War (1853-1856) between the Ottoman Empire and Russia was Russia's claim to protect the Orthodox population living in Ottoman territories and the issue of holy sites. Essentially, Russia sought to increase its influence over the Ottoman Empire. Following the Sinop Raid and the Ottoman Empire's difficult situation after the start of the war, European powers formed a coalition. Then, during the war, the Ottoman Empire opened the Straits to British and French ships in accordance with the regulations of the London Straits Convention.

Following Russia's defeat in the Crimean War, Article 10 of the Treaty of Paris, concluded on March 30, 1856, stipulated that the provisions of the 1841 London Straits Convention regarding the Straits remained in effect and became an integral part of the Treaty of Paris.[46] Therefore, the principle of closure of the Straits was preserved, and Article 11 of the treaty neutralized the Black Sea.[47] During the negotiations, the Treaty of Paris was also signed between the Ottoman Empire and Russia, which set the tonnage and number of ships the parties could maintain in the Black Sea, and stipulated that no more than 10 ships could be maintained. Thus, the military balance in the Black Sea shifted, and pressure on the status quo in the Straits decreased.[48] In other words, the regime established by the Treaty of Paris in the Straits was unfavorable to Russia, and it also lost the Black Sea privileges it had obtained in London. This meant a definitive victory for Great Britain in the Mediterranean context.

On the other hand, while the Russian Tsardom sought to repair this loss in 1856, the opportunity arose from the Battle of Sedan between Germany and France. Russia, declaring that it would no longer abide by the principle of neutrality in the Black Sea established by the Treaty of Paris, requested a conference in London involving the Ottoman Empire, Great Britain, France, Germany, Italy, and Austria. Italy also participated in this conference, thus being counted among the Great Powers. Although the principle of "the closure of the Straits" was preserved by the Treaty of London[49], signed on March 13, 1871, Russia tended to change the

[44] For the text of Treaty, see: Erim, op.cit., pp.311-313.
[45] Sander, op.cit., p.303.
[46] Erim, op.cit., p. 34; see also: "Treaty of Paris of 1856, Paris, March 30, 1856", https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf, (11.01.2026).
[47] Ibid.
[48] Uçarol, op.cit., p. 244.
[49] See: Erim, op.cit., pp. 369-371.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

status quo in the Black Sea. In this context, the Russian Empire, which had the right to maintain warships and build shipyards in the Black Sea, also confirmed the free passage of all merchant ships. In other words, Russia was able to return to the Black Sea in 1871 due to Germany's emergence as a major European power.[50]

Another text that refers to the status quo in the Straits within the context of multilateral treaties is the Treaty of Berlin of July 13, 1878. This treaty was signed as a result of a conference held in Berlin, initiated by Great Britain, which was dissatisfied with the provisions of the Treaty of San Stefano (Yeşilköy), signed after the 1877-1878 Ottoman-Russian War, that radically altered the status quo in the Near East and the Balkans. Although the treaty text does not contain any new arrangements regarding the Straits, Article 63 of the Treaty[51] states that "*The Paris Treaty of 30 March 1856 and the London Treaty of 13 March 1871 shall be preserved with all their provisions which have not been abrogated or modified by the previous provisions*", thus ensuring the continuation of the status quo. Therefore, the principle of the closure of the Straits was preserved by Article 63. Interestingly, however, it was Russia, not Great Britain, which abandoned its policy of upholding the territorial integrity of the Ottoman Empire in 1878, and which was influential in maintaining this status quo. In fact, during the Conference, the Russian representative, Count Schouvaloff, argued that the principle of the closure of the Straits was a European principle.[52]

As can be seen, in the context of 19th century developments, the status quo in the Straits was frequently altered by rivalry between Great Britain and Russia. The Straits Question, which was the subject of four multilateral international texts, two of which were direct, was reviewed four times in less than 40 years, between 1841 and 1878. This situation is significant in demonstrating the changing power and interest conflicts in the international system during that period. In this context, the Straits Question became an instrument of balance-of-power politics among the Great Powers in the 19th century, regarding warships. In contrast, the principle of openness was widely applied to merchant ships. Both situations imposed limitations on the Ottoman Empire's exercise of its sovereign powers due to the internationalization of the Question.

3. The Straits Question in World War I and the Treaty of Sèvres

The status of the Straits, which closely concerned international public opinion in the 19th century, remained a legacy into the 20th century. However, the changing balance of power and interests in the international system and alliance relationships brought both threats and opportunities for the Ottoman Empire. Indeed, in a process in which the Great Powers were divided into different camps – Revisionist States (Germany, Austria-Hungary) and Status Quoist States (Great Britain, France, Russia) – the World War I, which began in 1914, confirmed the geostrategic importance of the Straits.

Although the Ottoman Empire declared neutrality at the beginning of World War I (1914-1918), which began on July 28, 1914, with the Austro-Hungarian Empire's declaration of war on Serbia, it became a party to the war through a secret alliance treaty with Germany, signed on August 2, 1914. Therefore, the Ottoman Empire's stance regarding the regime in the Straits was structured to serve its own interests and those of the group of states to which it belonged. For example, by allowing the German warships Goeben and Breslau to pass through the Dardanelles to escape the British navy, the Ottoman Empire emphasized the principle of the closure of the Straits, which was already in effect. However, following reactions from the Entente Powers, the issue was attempted to be closed by claiming that the Ottoman Empire had purchased the two ships.[53]

---

[50] Ali Arslan, "Boğazlarda Stratejik Mücadeleler ve Türkler", *Türk Boğazları*, der. Nur Jale Ece, Engin Yayıncılık, İstanbul 2011, p. 25.

[51] See the full text of Treaty: *The Treaty of Berlin, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President*, December 2, 1878, Document 523, U.S. Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1878/d523, (2.01.2026).

[52] Armaoğlu, op.cit., ss.747-748.

[53] For the developments in this process, see: Necmettin Alkan, ''Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi'', Uluslararası Sempozyum, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014*, Sempozyum Bildirileri, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2015, pp.157-177; Nusret Baycan, "Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimiz," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: 8/22, Kasım 1991, pp. 176-177.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Starting in September 1914, the Ottoman Empire increased its measures to secure the Straits, laying mines at the entrance on September 12th and completely closing the Straits to international traffic on September 27th, 1914. While this development was significant in demonstrating the Ottoman Empire's complete control over the Straits, it disturbed the Status Quoist States and Russia. The importance of the Straits increased, especially for the Russian Tsardom, which needed its allies' aid during World War I. The Ottoman Empire effectively entered the war on October 29, 1914, when the Yavuz ship, reportedly acquired from Germany, bombarded Russian ports in the Black Sea. The prospect of allied aid to Russia and the Ottoman Empire being kept out of the war heightened the strategic importance of the Straits for the Status Quoist States. In this context, Russia's desire for complete control of the Straits was accepted by Great Britain on March 12, 1915, and France also approved it.[54] In this context, the Ottoman Empire, by defeating the Status Quoist States at the Dardanelles (Gallipoli) Front, prevented their passage. This result led to Russia's inability to achieve its objective, the prolongation of the war, and the Bolshevik Revolution in Russia, which resulted in Russia's withdrawal from the war due to its inability to receive aid from its allies. Therefore, it is evident that the Ottoman Empire maintained control over the Straits throughout World War I.

As one of the losing actors in World War I, which ended in 1918, the Ottoman Empire's capital was occupied by the navies of the Status Quoist States after the war. The Treaty of Sèvres[55], signed by the Ottoman Empire on August 10, 1920, was the final international document regulating the status of the Straits from the Ottoman perspective. According to this treaty, the new regime in the Straits stipulated, in broad strokes, the free passage of merchant and warships, as well as aircraft, regardless of flag, in both peace and war (Article 37), the establishment of an international commission for the administration of the Straits (Article 38), and the demilitarization of the Straits (Articles 177-178).[56] In other words, the status quo in the Straits was based on the principle of openness, international commission administration, and a demilitarized framework. As can be seen, the regime in the Straits was shaped by the interests and priorities of the Status Quoist States in the Treaty of Sèvres, whereas the Ottoman Empire's monopoly was ended. Essentially, from a general perspective, since the Treaty of Sèvres eliminated the Ottoman Empire's existence, the arrangements concerning the Straits were directly affected by this. Therefore, in one sense, the end of Ottoman sovereignty over the Straits became synonymous with the end of the Ottoman Empire's existence.

CONCLUSION

This study, which examines the regime over the Straits from a historical perspective based on international treaties, reveals that the status quo in the Straits, starting in the 19th century, ceased to be a matter considered within the scope of the Ottoman Empire's internal affairs and sovereignty, and transformed into a significant issue in the competition between the Great Powers. Following the Ottoman conquest of Istanbul in 1453 and the subsequent transformation of the Black Sea into a de facto "internal sea", a practice based on the principle of "closure" emerged in the Straits, relying on the Ottoman Empire's unilateral control.

Following the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774, Russia's emergence as a naval power in the Black Sea created pressure on the regime in the Straits. From 1798 onwards, the issue acquired an international dimension in addition to its military nature. Indeed, the alliance treaty with Russia, followed by the Treaty of Kale-i Sultaniye with Great Britain in 1809, which made the principle of closure the subject of an international text, showed that the issue had transcended the bilateral Ottoman-Russian framework and become part of the common agenda of European diplomacy. The Treaty of Hünkar İskelesi in 1833 provoked a reaction from the major European powers, leading to the organization of a conference in London in 1841 to address the regime in the Straits directly. With the subsequent Convention, the status quo in the Straits became the subject of a multilateral international conference for the first time. The London Convention on the Straits preserved the principle of closure of the Straits to warships, a principle subsequently confirmed by the treaties of Paris in 1856, London in 1871, and Berlin in 1878. The differences in these texts lie in the provisions regarding

[54] Arslan, op.cit, p. 25.
[55] Erim, op.cit., pp. 525-691.
[56] Ibid.

Russia's position in the Black Sea. However, these multilateral treaties, containing direct or indirect regulations regarding the regime in the Straits, included international guarantees to ensure the continuity of the status quo. While this legally confirmed the Ottoman Empire's sovereignty over the Straits, the involvement of the Great Powers in the matter, which turned it into a subject of diplomatic negotiation, limited the Ottoman Empire's sovereignty.

Another result of the study is that the geostrategic importance of the Straits was most concretely demonstrated during World War I. In this period, the Ottoman Empire addressed the Straits issue in accordance with its own and its allies' interests, closing them to the Status Quoist States. Indeed, as a result of this action, the Status Quoist States opened the Dardanelles Front, both to neutralize the Ottoman Empire and to provide aid to their ally, the Russian Tsardom. The failure of this front, followed by the Russian Revolution and the prolongation of World War I, directly confirmed the strategic importance of the Straits at the time. However, with the Treaty of Sèvres, signed by the Ottoman Empire on August 10, 1920, as the defeated party in World War I, a new regime was established in the Straits within an international framework that eliminated the Ottoman privileges through provisions of openness, international commission administration, and demilitarization.

Therefore, it is understood that the fundamental dynamic determining the Straits Question during the Ottoman Empire was not so much the duality of "openness" versus "closure", but rather the gradual limitation and eventual elimination of the Ottoman Empire's sovereignty over time, driven by shifting power and interest balances in the international system. This situation shows that the Straits did not merely constitute a transit corridor but also became an arena of power struggle that tested the Ottoman Empire's sovereign authority. Although the scope of this study is limited to the Ottoman Empire period, Türkiye inherited the Straits Question as the successor state after the Ottoman Empire effectively concluded after the Treaty of Sèvres. However, following the success of the Liberation War in Anatolia, Türkiye sought to maximize its control over the Straits from zero to the maximum level through the Treaty of Lausanne of July 24, 1923, and the Montreux Straits Convention of July 20, 1936.

BIBLIOGRAPHY

1. "Treaty of Paris of 1856, Paris, March 30, 1856", https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf, (11.01.2026).
2. ALKAN, Necmettin, ''Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi'', Uluslararası Sempozyum, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014*, Sempozyum Bildirileri, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2015, pp.157-177.
3. ARSLAN, Ali, "Boğazlarda Stratejik Mücadeleler ve Türkler", *Türk Boğazları*, der. Nur Jale Ece, Engin Yayıncılık, İstanbul 2011, pp. 22-28.
4. BAYCAN, Nusret, "Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimiz," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: 8/22, Kasım 1991, pp. 175-182.
5. DEMİRBAŞ, Serkan, "A New Perspective on the Treaty of Unkiar Skelessi-Mahmud II's Use of International Diplomacy to Resolve the Mehmet Ali Problem", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, Aralık 2016, pp. 1-16.
6. ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.
7. ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* 6. Baskı, İstanbul 2010.
8. HUREWITZ, J. C., "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem", *World Politics 14*, No. 4 (July 1962), pp. 605-632.
9. ÖZLEM, Kader, "Doğu Sorunu ve Alt Sorun Alanlarının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkilerinin Analizi", *Turansam Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 65, 2025, pp. 85-92.
10. SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2012.

11. *The Treaty of Berlin, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President*, December 2, 1878, Document 523, U.S. Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1878/d523, (2.01.2026).

12. UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(9)

Doç. Dr. Cemile ÇETİN[57]; Öğr. Gör. Dr. Özlem ANUK[58]

KARANLIK ÜÇLÜ'NÜN ETİK DEĞERLERE YATKINLIK İLE İLİŞKİSİ: SAĞLIK PROGRAMI ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DARK TRIAD and ETHICAL VALUES: AN APPLICATION ON HEALTH PROGRAM STUDENTS

ÖZ

Çalışmanın amacı karanlık üçlü kişilik özellikleri ile etik değerlere yatkınlık ilişkisinin çalışma hayatı öncesinde bulunan üniversite öğrencileri örnekleminde incelenmesidir. Araştırma İzmir'de bir vakıf üniversitesinin Ameliyathane Hizmetleri, Anestezi ve Diyaliz programlarında okuyan gönüllü 134 öğrenciden oluşan örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Veriler Karanlık Üçlü Ölçeği Kısa Formu ve Etik Değerlere Yatkınlık ölçekleri ile sosyo-demografik sorular kullanılarak elde edilmiştir. Ana hipotez "Karanlık Üçlü ile Etik Değerlere Yatkınlık arasında anlamlı bir ilişki vardır" olarak oluşturulmuştur. Güvenirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler ile bağımsız örneklem T testi, ANOVA testi ve korelasyon analizleri sonucunda karanlık üçlü ile etik değerlere yatkınlık arasında ilişki bulunamamıştır. Hipotez red edilmiştir. Geleceğin sağlık çalışanı adayı erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek makyavel eğilim gösterdiği bulgusuna ilişkin anlamlı farklılık elde edilmiştir. Aynı zamanda tüm programlar ile etik değerlere yatkınlık arasında da anlamlı farklılık bulunmuştur. Ayrıca ameliyathane hizmetleri programında etik değerlere yatkınlığın sevgi-saygı alt boyutunda anlamlı farklılık elde edilmiştir. Sonuçlar tüm bulgularla birlikte değerlendirilerek öneriler oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Karanlık üçlü, etik değerlere yatkınlık, sağlık çalışanı adayı (öğrenci), makyavelizm, narsizm.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the relationship between dark triad personality traits and inclination to ethical values in a sample of university students who were present before their working life. The study was conducted in a sample of 134 volunteer students studying in the Operating Room Services, Anesthesia and Dialysis programs of a foundation university in Izmir. Data were obtained using the Dark Triad Scale Short Form and the Inclination to Ethical Values Scales and socio-demographic questions. The main hypothesis was formed as "There is a significant relationship between the Dark Triad and Inclination to Ethical Values". As a result of reliability analysis, descriptive statistics, independent sample T test, ANOVA test and correlation analysis, no relationship was found between the dark triad and As a result of reliability analysis, descriptive statistics, independent sample T test, ANOVA test and correlation analysis, no relationship was found between the dark triad and predisposition to ethical values. The hypothesis was rejected. The hypothesis was rejected. A significant difference was obtained regarding the finding that male students who are future health care professionals have higher Machiavellian tendencies than female students. At the same time, significant differences were found between all programs and predisposition to ethical values. In addition, a significant difference was obtained in the love-respect sub-dimension of inclination to ethical values in the operating room services program. The results were evaluated together with all the findings and suggestions were created.

Keywords: *Dark triad, inclination to ethical values scales, healthcare worker candidate (students), machiavellianism, narcissism.*

[57] Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cemile.gurcay@deu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-6659-4855
[58] İzmir Kavram Meslek Yüksek Okulu, https://orcid.org/0000-0003-2724-5422

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Günümüzde birçok faktör bir bireyin karakterinin, davranışının veya iç dünyasının oluşumunu doğrudan ya da dolaylı, az ya da çok hatta bugünde ya da yarında etkilemektedir. Bu tür etkiler çoğu zaman bir kişinin etrafındaki dünyayı sağlıklı bir şekilde algılama yeteneğini yok edebilmekte ve kendisinin yanı sıra başkaları için de bir tehdit oluşturabilmektedir.

Literatürde de ortaya konulduğu gibi çalışma hayatında etik olmayan davranışların sonuçları arasında zarar görmüş müşteri algıları, çalışan tutumları ve davranışları ile oluşan yasal işlemlerin finansal maliyetleri benzeri gelişmeler yer almaktadır. Etik davranışı anlamak için özellikle önemli olan kişilik yönlerinden biri kişiliğin karanlık tarafıdır. "Karanlık Üçlü" olarak kabul edilen makyevelizm, narsisizm ve psikopati kişilik özellikleri zararlı işyeri sonuçları da dahil olmak üzere birçok sorunlu davranışla ilişkilendirilmektedir (Himes vd., 2021: 695-697).

Makyavelizm, narsisizm ve psikopatinin her biri ayrı ayrı uyumsuz olarak tanımlanabilen davranışlarla bağlantılıdır. Nitekim karanlık üçlü cinsellikten ideolojiye kadar insan davranışlarının tüm alanlarını etkileyen kişilik özellikleri olarak da değerlendirilmektedir (Harrison vd., 2018: 155-156). Makyavelizm manipülatif bir kişilik olarak işyerinde zorbalıkla ifade edilirken narsisizm görkemlilik, hak sahibi olma, baskınlık, üstünlük ve uygunsuz liderlik davranışları ile karakterize edilmektedir. Psikopat özelliklere sahip bireyler ise yüksek duygu arayışı ve dürtüsellik ile birlikte duyarsız etki ve düşük empati sahibi olmanın yanı sıra düşük üretkenlik seviyeleri ile ilişkili olarak tanımlanmaktadır (Roeser vd., 2016: 73; Jones 2014: 110). Bu nedenle, karanlık üçlü sıklıkla çalışma hayatında çok sayıda etik olmayan davranışla ilişkili olarak analiz edilerek değerlendirilmektedir.

Çalışma, karanlık üçlü kişilik özellikleri ile etik davranışa yatkınlık ilişkisini üniversite ön lisans öğrencileri örnekleminde incelemek üzere tasarlanmıştır. Bu özelliklerin her biri sırası ile değerlendirilerek geleceğin çalışanları olan öğrencilere ve eğitim kurumlarına yönelik öneriler oluşturulmuştur.

Karanlık Üçlü

Son yıllarda özellikle çalışma hayatı ve ilişkileri bağlamında "karanlık davranışlar" ve "karanlık özellikler" üzerinde çalışma konusunda artan ilgi vardır. Özel ark ilgi toplayan karanlık özelliklerden biri, üç toksik ve kötü niyetli özellikten oluşan karanlık üçlüdür (Dark Triad). Bunlar, makyavelizm, narsisizm ve psikopati (LeBreton, Shiverdecker ve Grimaldi, 2017: 387) dir. Karanlık üçlü terimini Paulhus ve Williams (2002: 556-557) makyavelizm, narsisizm ve psikopatinin itici özelliklerini ifade etmek için kullanmışlardır ve insanın kötülüğüne odaklanmaktadır.

Makyavelizm, narsisizm ve psikopatinin farklı teorik kökenleri söz konusudur. Narsisizm ve psikopati başlangıçta zihinsel bozuklukları temsil etmek için önerilmiştir. Makyavelizm ise adını 1500'lü yıllarda Floransa Cumhuriyeti'nde yaşamış bir politikacı ve filozof olan Niccolo Machiavelli'den aldığı için felsefi bir geçmişe sahiptir. Makyavelizm, Christie ve Geis'in (1970) çalışmalarıyla bir kişilik özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Bu kişilikler uyumsuzluk manipülasyon, duyarsızlık ve toplumsal sömürü gibi ortak özelliklere sahip (Roeser vd., 2016: 73) olup eşdeğer değildir. Örtüşen ancak farklı yapılar (Paulhus ve Williams, 2002: 556) olarak ifade edilmektedir.

Makyavelizm, "başkalarını kişisel kazanç için manipüle etmeyi içeren bir sosyal davranış stratejisi" olarak tanımlanmaktadır (Christie ve Geis, 1970: 285). Dahling ve arkadaşları (2009: 227), makyavelizmin "başkalarına güvenmeme eğilimi, ahlaksız manipülasyona girme isteği, kendisi için statü kazanma arzusu ve kişiler arası kontrolü sürdürme arzusu" olarak kavramsallaştırılabileceğini öne sürmüştür. **Makyavelizm,** manipülatif, duygusuz ve stratejik eğilimlerle tanımlanan bir özelliktir (Jones ve Figueredo, 2013: 521). Makyavelizmin doğası başkalarını manipüle etme eğilimi ve çekici olmaktır (Jonason vd., 2012: 450).

O'Boyle, Forsyth, Banks ve McDaniel'nin tespitlerinde **Makyavelizm**, birbiriyle ilişkili üç değer kümesinden oluşmaktadır. Bunlar başkalarıyla başa çıkmada manipülatif taktiklerin etkili olduğuna yönelik inanç, insan doğasına ilişkin alaycı bir bakış açısı ve ilkeyi çıkarcılığın önüne koyan ahlak dışı bir bakış açısıdır (DeShong vd., 2017: 218). Bu değerler, Makyavelizm şemsiyesi altına giren belirli bir özellik kümesi oluşturmaktadır. Bunlar; (a) alaycı, pragmatik, insan düşmanı ve ahlaksız inançlar, (b) duygusal kopukluk, (c)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

eylemsel ve kendi çıkarını gözeten güdüler, (d) stratejik uzun vadeli planlama, (e) manipülasyon ve sömürü ve (f) aldatma ve ikiyüzlülük (Rauthmann ve Will, 2011: 399) tür.

DSM-IV-TR narsisizmi 'fantezi veya davranışta yaygın bir görkemlilik örüntüsü, hayranlık ihtiyacı ve empati eksikliği...' olarak tanımlamaktadır (Amernic ve Craig, 2010: 83). **Narsisizm,** bir şekilde hayranlık veya övgü açlığı, ilgi odağı olma arzusu ve algılanan yüksek bir statüyü yansıtan özel muamele beklentisi olarak tanımlanabilmektedir. Kendini önemli görme duygusu, başkalarına karşı empati eksikliği, aşırı övgüye ihtiyaç duyma ile kişinin özel ve tercih edilmeyi hak ettiğine dair inanç, narsisizmin özellikleridir (Abbasi vd., 2024: 291). **Narsisizm,** başkalarına karşı hareket etme isteğinin artmasıyla ilişkili olabilecek bir görkemlilik, hak sahibi olma duygusu, benmerkezcilik ile kibir veya teşhircilik örüntüsünü de ifade etmektedir (Kerig ve Stellwagen, 2010: 344).

Psikopati terimi duygusuz kişilik özellikleri ve antisosyal davranışlarla ilişkili bir kişilik bozukluğunu ifade eder (Larsen, 2020: 214). **Psikopati,** doğuştan gelen özelliklerin dış çevre faktörleri, bireyin iç faktörleri ile etkileşimi sonucu ortaya çıkan ve davranış ve sağlıklı algı eksikliği ile kendini gösteren bir kişilik bozukluğudur. Psikopatinin ilk belirtileri her yaşta ortaya çıkabilmekte ve yaşam boyunca devam edebilmektedir. **Davranışın karakteristik özellikleri** dürtüsellik, saldırganlık ve şiddete eğilim ile bencil hedeflere ulaşmak için manipülasyon kullanımı yoluyla kendini göstermektedir (Spytska, 2024:42). **Psikopati** geleneksel olarak öncelikle kişilik bozukluğu (duygusal eksiklikler) ve daha az sıklıkla davranış bozukluğu (antisosyal davranış, bozuk empati, cesur ve egoist özellikler) olarak da tanımlanmaktadır (Nowak ve Nowak, 2023: 110). **Psikopati** manipülatif ve duygusuz eğilimlerle tanımlanan bir özelliktir. Kısa vadeli ve antisosyal bir yapıya sahiptir (Jones ve Figueredo, 2013: 521).

Etik Değerlere Yatkınlık

Değişen dünyada insanların değerleri ve her şeyden önemlisi değerlere ilişkin öncelikleri hızla değiştirmektedir. Bu değişim hayati önem taşıyan pek çok konuda da gerçekleşerek yaşam akışını ve yaşanabilecek gelişmeleri belirlemektedir. Rassin (2010: 458) değerlerle ilgili olarak "hem neyin doğru, iyi veya arzu edilir olduğuna dair temel inançları temsil eder hem de sosyal ve profesyonel davranışları motive eder" demektedir. Black ifadesinde değerler, "bir bireyin veya grubun sahip olduğu ve davranışları yönlendirmek için kullandığı tutumlar, idealler veya inançlardır" (Lok vd., 2023: 1). İnsan yaşamı için olmazsa olmaz olan değerler, etik davranışları belirleyen etik sistemlerin de önemli bileşenlerinden biridir. Değerler kararlarımızı ve eylemlerimizi yönlendirdiği gibi varlığımızı sürdürmek için de hayatidir (İlaslan vd., 2020: 56).

Etik değerlere yatkınlık ile ilgili olarak öğrenci örnekleminde gerçekleştirilmiş çalışmalar bulunmaktadır. Bower'ın 99 yüksek öğrenim kurumunda 5000'den fazla öğrenci üzerinde gerçekleştirdiği çalışma, dört öğrenciden üçünün farklı akademik sahtekarlık biçimlerini uyguladığını ortaya koymuştur. Bunlar intihal, sınavlar sırasında diğer öğrencilerden cevapları kopyalama, yazılı sınavlar sırasında notlarına bakma, öğretmenin bireysel çalışma olarak belirttiği ödevleri başkalarıyla işbirliği içinde yapma veya teslim tarihinden sonra ödevleri teslim etme nedenleri konusunda öğretmene yalan söyleme (Bower, 1984'ten aktaran Iorga vd., 2013: 54) dir. Taş (2018: 634) tarafından 655 lisans öğrencisi ile gerçekleştirilen araştırmada etik değerlere yatkınlık düzeyi sonucu yüksek olarak elde edilmiştir. Akyürek ve Yenel (2023: 295)'in de üniversite öğrencileri örnekleminde gerçekleştirdikleri çalışmada da etik değerlere yatkınlık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde karanlık üçlü ile etik değerlere yatkınlık ilişkisini inceleyen ve üniversite öğrencisi örnekleminde gerçekleştirilmiş araştırmalar yer almaktadır. Giammarco ve Vernon (2014: 23) tarafından Kanadalı lisans öğrencileri ile gerçekleştirilen bir başka araştırmada, karanlık üçlü özelliğinden "makyavelizm ve psikopati", duygusal intikamla pozitif, adalet-hakkaniyet ve adalet-yasal kararlarla negatif ilişkili bulunmuştur. Do ve Dadvari (2017: 185), karanlık üçlünün Tayvanlı öğrencilerin girişimci tutum yönelimi ve girişimci niyetinde aracı bir rol oynadığını tespit etmişlerdir. Cannon ve diğerleri (2020: 1), İngiliz özel okullarındaki ve kamu okullarındaki öğrencileri karanlık üçlü kişilik özelliklerine göre karşılaştırdıkları çalışmalarında özel okullardaki öğrencilerin karanlık üçlü kişilik özelliklerinde daha yüksek puanlar aldıkları sonucuna ulaşmışlardır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Çalışma, üniversite öğrenimleri devam eden ve gelecek zaman diliminde çalışma hayatında yer alacak olan üniversite öğrencilerinin karanlık üçlü kişilik özellikleri ile etik değerlere yatkınlıkları ilişkisini araştırmaktadır. Örneklem seçiminde etkili olan öncelikli bakış açısı sağlık alanında eğitim alan öğrencilerin insanlar ve özellikle de hastalar ve hasta yakınları ile doğrudan temas edecek nitelikteki meslek alanlarında çalışacak olmalarıdır. Aynı zamanda öğrencisi oldukları mesleklerinin insani, vicdani ve ahlaki yönü değerlendirildiğinde etik kavramının önemli ve gerekliliği de kaçınılmaz olmaktadır.

Araştırmanın amacı, İzmir'de bir vakıf üniversitesinde öğrenim gören ameliyathane hizmetleri, anestezi ile diyaliz programı öğrencileri örnekleminde karanlık üçlü ile etik değerlere yatkınlıkları arasındaki ilişkiyi belirleyerek geleceğin sağlık çalışanlarına literatür ışığında olası önerileri oluşturmaktır.

Araştırma Örneklemi ve Yöntemi

Çalışma kapsamında ameliyathane hizmetleri, anestezi ve diyaliz programlarında öğrenim gören 134 öğrenci ile 2024-2025 Eğitim-Öğretim yılı Bahar Döneminde gönüllülük esaslı bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örneklemin 116'ı kadın (%86,6) ve 18'i erkek (%13,4)tir.

Örneklemde yer alan öğrencilerin eğitim süreçlerinde tanımlanmış olan meslek içerikleri; ameliyathane hizmetleri programı öğrencileri için ameliyathane ekipmanlarının sterilizasyonu ve tüm cerrahi ekibe destek vererek doğrudan yardımcı olmak iken anestezi programı öğrencileri hekim sorumluluğu ve gözetiminde anestezi işlemlerinin güvenli bir şekilde başlatılması, sürdürülmesi ve sonlandırılmasını gerçekleştireceklerdir. Diyaliz programı öğrencilerinden beklenen ise diyaliz cihazının hazırlanması, hastanın cihaza bağlanması, diyaliz tedavisinin sürdürülmesi ve sonlandırılması ile diyaliz cihazlarının bakım ve takibini yapabilme becerisine sahip sağlık çalışanı olarak çalışma hayatında kişisel ve kurumsal temsil sorumluluklarının bulunmasıdır (İKMYO, 2023).

Anket uygulamasına dayalı olarak gerçekleştirilen araştırmada Jones ve Paulhus (2014) tarafından geliştirilip Özsoy vd. (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Karanlık Üçlü Ölçeği Kısa Formu (KÜÖ-KF) ile Kaya (2015) tarafından geçerlilik ve güvenirlik çalışması gerçekleştirilmiş olan Etik Değerlere Yatkınlık Ölçeği (EDYÖ) kullanılmıştır. KÜÖ-KF toplam 27 sorudan ve makyavelizm, narsisizm ile psikopati alt boyutlarından EDYÖ ise 16 soru ile sevgi-saygı, adalet- dürüstlük ve işbirliği alt boyutlarından oluşmaktadır. Çalışmada araştırma alanı özelinde EDYÖ'nün işbirliği boyutu kullanılmamış, sevgi-saygı ile adalet-dürüstlük alt boyutlarına yer verilmiştir. Her iki ölçme aracı da 5'li Likert tipi ölçektir. Yanıtlar "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" biçiminde değişmektedir.

Ankette öğrencilere cinsiyet, yaş, okuduğu program, okuduğu program özelinde çalışmak isteyip istemediği, medeni hal, varsa çocuk sayısı, daha önce çalışma hayatında yer alıp almadığı, ilgilendiği bir konu/iş eğitimde etik süreçlere uymaya özen gösterip göstermediği, etik sözcüğünün ne ifade ettiği, etik süreçlere ilişkin daha önce eğitim alıp almama durumları ile mesleki olarak yer aldığı ortamlarda etik süreçlere uygun davranıp davranmama arasında kalıp kalmadığı şeklindeki sosyodemografik sorular da yöneltilmiştir.

Araştırmanın Hipotezi

Sağlık sektöründe ameliyathane hizmetleri, anestezi ve diyaliz bölümlerinde çalışma hayatı profesyonelleri olarak hizmet sunacak olan örneklemde karanlık üçlü ile etik değerlere yatkınlık ilişkisini temel alan araştırmanın ana hipotezi H1: "Karanlık üçlü ile etik değerlere yatkınlık arasında anlamlı bir ilişki vardır" olarak oluşturulmuştur.

BULGULAR

Örneklemin Sosyodemografik Özellikleri

Örneklemin 116'ı kadın (%86,6) ve 18'i erkek (%13,4)tir. Örneklem yaş grubu 18-25 yaş aralığındaki öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmada yer alan öğrenciler medeni hali bekardır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

%26,9'u (36 kişi) ameliyathane hizmetleri, %41'i (55 kişi) anestezi ve %32,1'i (43 kişi) diyaliz programında öğrenim görmektedir. %88,8'i okuduğu programda çalışmak istediği, %9'u ise okuduğu program dışında çalışmak istediğini belirtmiştir.

%53'ü daha önce çalışma hayatında yer aldığını ifade ederken %47'si çalışma hayatında olmadığını belirtmiştir.

%91,8'i ilgilendiği bir konuda etik süreçlere uymaya özen göstereceğini ifade ederken %7,5'i ise etik süreçlere uymaya özen göstermesinin duruma veya konuya göre değişiklik gösterebileceğini ifade etmiştir. Etik sözcüğünün karşılığı olan kavramı %21,6'sı "doğru", 17,9'u "saygı" ve %17,9'u "ahlak" olarak belirtmiştir.

%62,7'si etik ile ilgili eğitim almadığını vurgularken %75,4'ü etik sürece uygun davranıp davranmama arasında kalmadığını ifade etmiştir.

Güvenirlik Analizi

KÜÖ-KF ile EDYÖ ilişkin güvenirlik analizi, iç tutarlılık Cronbach Alpha katsayı hesaplaması sonucunda ölçme araçları ve alt boyutlarına ilişkin ,85 ve ,83 güvenirlik oranları olup sosyal bilimler için kabul edilebilir düzeydedir (Tablo 1).

KÜÖ-KF ölçeğinin narsisizm alt boyutunda yer alan 11,15,17 ve 18. soruları "ilgi odağı olmaktan nefret ederim", "biri bana iltifat ederse mahcup olurum", "hak ettiğim saygıyı görmekte ısrar ederim" ile Psikopati alt boyutunda yer alan 25. soru "yasa dışı işlere bulaşmaktan dolayı hiç sorun yaşamadım" madde faktör analizi sonucunda araştırmanın güvenirliğini düşürmüş bu kapsamda araştırmadan çıkarılmıştır. EDYÖnin işbirliği alt boyutu ise araştırmanın amacı ile uyumlu olmadığı için kullanılmamıştır.

Tablo 1: *KÜÖ-KF ile EDYÖ ve Alt Boyutları Güvenirlik Oranları*

Ölçekler	Madde Sayısı	N	Cronbach Alpha
KÜÖ-KF	**22**	**132**	**,85**
Makyavelizm	9	128	,71
Narsisizm	5	130	,60
Psikopati	8	128	,81
EDYÖ	**13**	**132**	**,83**
Sevgi-Saygı	8	132	,81
Adalet-Dürüstlük	5	134	,77

Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan öğrencilerin KÜÖ-KF ile EDYÖ ve alt boyutlarına ilişkin maksimum, minimum değer, ortalama ve standart sapmalarına ilişkin tanımsal değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: *KÜÖ-KF ile EDYÖ Tanımlayıcı İstatistikleri*

Ölçekler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
KÜÖ-KF	**132**	**1,900**	**3,958**	**2,857**	**13,89**
Makyavelizm	128	2,508	3,977	3,140	6,566
Narsisizm	130	2,600	3,392	3,035	4,018
Psikopati	128	1,922	3,289	2,481	7,324
EDYÖ	**132**	**2,424**	**4,689**	**4,226**	**7,660**
Sevgi-Saygı	132	3,886	4,689	4,383	4,601
Adalet-Dürüstlük	134	2,425	4,440	3,960	3,806

Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistiklerde KÜÖ-KF ölçme aracı ile alt boyutları özelinde ortalama değerleri incelendiğinde öğrencilerin makyavelizm alt boyutu ortalama puanının narsisizm ve psikopati alt

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

boyutlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda geleceğin sağlık çalışanları olan öğrencilerin kendi lehine yükselme, kişisel çıkar veya kendi hedefleri doğrultusunda etiğe karşı kendi menfaatini önceleme eğilimi gösterebilecekleri söylenebilir. Bununla birlikte EDYÖ'nün sevgi-saygı alt boyutunun ortalama değeri ise adalet-dürüstlük alt boyutundan daha yüksek ortama değere sahiptir. Öğrencilerin etik değerlere yatkınlıkta sevgi-saygı alt boyutuna eğilimlerinin adalet-dürüstlük alt boyutundan daha yüksek olduğu bilgisi elde edilmiştir.

Bağımsız Örneklem T Testi

Bağımsız örneklem T testi sonucuna göre medeni durum, okudukları program özelinde çalışma hayatında yer almak isteyip istemedikleri, daha önce çalışma hayatında yer alma durumu, etik konusunda eğitim alıp almama ve mesleki olarak yer aldığı noktada etik süreçlere uygun davranma ile davranmama arasında kalma konularına ilişkin analizde KÜÖ-KF ile EDYÖ ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Analiz sonucu sadece cinsiyet ile KÜÖ-KF alt boyutu olan Makyavelizm arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: *T Testi Sonuçları*

Ölçekler	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	T	P
Makyavelizm	Kadın	110	24,7071	5,92427	-2,702	**,013**
	Erkek	18	29,0864	6,44631		

Erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha fazla makyavel eğilim gösterdiği bulgusu elde edilmiştir. Bu bağlamda erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha fazla etiğe karşı kişisel çıkarları doğrultusunda ve manipülatif hareket edebilmenin yanı sıra yalan söyleme eğilimi gösterebilecekleri ifade edilebilir.

One Way(ANOVA) Testi

Yaş ve ilgilenilen bir konuda/işte/eğitimde etik süreçlere uymaya özen gösterme ile KÜÖ-KF ve EDYÖ arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Analiz sonucu sadece öğrencisi olunan program ile EDYÖ sevgi-saygı alt boyutu arasında anlamlı ilişki saptamıştır (Tablo 4).

Tablo 4: *ANOVA Testi Sonuçları*

	Program	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
EDYÖ	Ameliyathane Hizmetleri	34	51,8552	5,66119	5,558	**,005**
	Anestezi	55	48,5259	8,25468		
	Diyaliz	43	52,9141	5,41923		
Sevgi-Saygı	Ameliyathane Hizmetleri	34	32,2647	3,42047	6,692	**,002**
	Anestezi	55	29,5273	4,83984		
	Diyaliz	43	31,9564	3,09087		
Adalet-Dürüstlük	Ameliyathane Hizmetleri	36	18,7111	3,11143	1,695	,098
	Anestezi	55	17,6836	4,05640		
	Diyaliz	43	18,8326	2,59337		
KÜÖ-KF	Ameliyathane Hizmetleri	32	56,8949	11,13581	1,722	,183

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

	Anestezi	48	62,2064	12,34838		
	Diyaliz	40	60,8977	14,31432		
Makyaveliz	Ameliyathane	34	23,4869	4,16854		
m	Hizmetleri				2,810	,064
	Anestezi	53	26,6394	6,12512		
	Diyaliz	41	25,1436	7,23978		
	Ameliyathane	34	12,3588	3,44719		
Narsisizm	Hizmetleri				1,423	,245
	Anestezi	54	13,0815	3,17669		
	Diyaliz	42	13,7143	3,87088		
	Ameliyathane	34	15,6397	7,02847		
Psikopati	Hizmetleri					
	Anestezi	51	17,9314	6,87983	1,123	,349
	Diyaliz	43	16,7791	6,99760		

Öğrencilerin programları özelinde etik değerlere yatkınlık ve sevgi-saygı boyutlarında anlamlı farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir. Bu bağlamda diyaliz programında öğrenim gören geleceğin sağlık çalışanı öğrencilerin diğer programlarda öğrenim gören öğrencilere göre daha fazla etik değerlere yatkınlık gösterdiği bununla birlikte ameliyathane programında öğrenim gören öğrencilerin ise diğer programlarda öğrenim gören öğrencilere göre daha fazla sevgi-saygı eğilimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Adalet-dürüstlük boyutlarında anlamlı farklılık elde edilememiştir.

EDYÖ'nün adalet ve dürüstlük alt boyutu ile KÜÖ-KF ve alt boyutlarında programlar özelinde anlamlı bir farklılaşma bulgusu elde edilememiştir ve dikkat çekici bazı bilgiler saptanmıştır. Bu kapsamda EDYÖ alt boyutu olan adalet-dürüstlük ortalaması diyaliz programı öğrencilerinde en yüksek ortalamaya sahiptir.

KÜÖ-KF ve alt boyutlarından makyavelizm ve narsisizm diyaliz programı öğrencilerinde en yüksek ortalamada olup psikopati ile karanlık üçlü özellikleri hasta ile doğrudan ve yakından en fazla temasa sahip sağlık çalışanı gruplarından biri olarak değerlendirilen anestezi programında en yüksek olarak saptanmış olup endişe vericidir.

Bununla birlikte hem adalet-dürüstlük hem Makyavelizm hem de narsisizmde diğer sağlık programlarına göre daha yüksek ortalamaya sahip olan diyaliz programı öğrencilerinde oluşmuş olması da etik, etiğin değerlendirilmesi ve uygulanması ile etiğe yüklenen anlamın bireysel boyutta kişisel değerler özelinde farklılık gösterebileceği noktasında düşündürücü bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. Bu farklılık ile yaşanabileceklerin narsist kişilikle bağlantılı üstün, değişmez, kendi doğruları özelinde kararlı ve rijit bir etik anlayışına sıkı sıkıya bağlı bir yön olarak ele alınabilir bir özellik olabileceği gibi kişisel doğrularla harmanlanmış hatta değiştirilemez ve olumsuz sahip bir etik uygulaması da olabilecektir.

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi ile KÜÖ-KF ve EDYÖ ile alt boyutları arasında ilişki olup olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: *KÜÖ-KF ile EDYÖ ve Alt Boyutları Korelasyon Analizi*

KÜÖ-KF		Makyavelizm	Narsizm	Psikopati	**EDYÖ**	Sevgi-Saygı	Adalet-Dürüstlük
KÜÖ-KF	1	,826**	,644**	,776**	-,061	-,042	-,129
Makyavelizm		1	,352**	,482**	-,014	,006	-,082
Narsizm			1	,315**	,164	,162	,095
Psikopati				**1**	**-,253****	**-,265****	**-,209***

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

EDYÖ	1	,922**	,872**
Sevgi-Saygı		1	,715**
Adalet-Dürüstlük			1

** p< 0,01 *p< 0,05

Korelasyon analizi sonucunda KÜÖ-KF ile EDYÖ arasında ilişki bulunamamıştır. *H1 hipotezi reddedilmiştir*. KÜÖ-KF alt boyutu psikopati ile EDYÖ (-,253), sevgi-saygı alt boyutu (-,265) arasında %99 güven aralığında negatif yönlü, çok düşük düzeyde anlamlı ilişki saptanmıştır. Bununla birlikte psikopati alt boyutu ile adalet-dürüstlük alt boyutu arasında (-,209) da %95 güven aralığında negatif yönlü ve çok düşük düzeyde ilişki elde edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin duygusuz kişilik özellikleri ve antisosyal davranışlarla ilişkili bir kişilik bozukluğunu içeren psikopati eğilimleri yükseldikçe etik değerlere yatkınlık, sevgi-saygı ile adalet-dürüstlük eğilimleri azalmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Son yıllarda yıkıcı, tacizci veya toksik çalışanlar hakkında giderek artan sayıda çalışma gerçekleştirilmektedir. Araştırmalar da karanlık üçlü özellikleri olarak tanımlanan makyavelizm, narsisizm ve psikopatinin çok sayıda işyerinde çalışma hayatına ilişkin sonuçları nasıl olumsuz etkilediğine odaklanılmaktadır. Makyavelizm örgütsel, yönetici ve takım bağlılığının azalmasıyla hatta astlar tarafından tacizci olarak algılanma eğilimiyle ve gücü korumanın yanı sıra manipülatif davranışlar kullanmaya odaklanmayla ilişkilendirilirken narsisizm özellikle üst düzey yönetim kademelerinde etik olmayan davranışların yanı sıra güç ihtiyacıyla birlikte değerlendirilmektedir. Psikopati ile de kurumsal sorumluluk seviyelerinin azalması ve üretkenliğin olumsuz etkilenmesi yoğun olarak yaşanmaktadır. Çalışmaların çoğu karanlık üçlü özelliklerini ayrı ayrı ele alıyor olsa da karanlık üçlü orta düzeyde birbiriyle ilişkili olarak da değerlendirilmektedir (Jonason vd., 2012: 449).

Çalışmada geleceğin sağlık çalışanı olarak sorumluluk üstlenecek olan üniversite öğrencileri örnekleminde karanlık üçlü ve etik değerlere yatkınlıkları ilişkisi analiz edilmiştir. 134 gönüllü ile gerçekleştirilen çalışmada 2024-2025 Eğitim-Öğretim yılı Bahar Döneminde İzmir'de bir vakıf üniversitesinin ameliyathane hizmetleri, anestezi ve diyaliz programlarındaki ön lisans öğrencilerinin verileri değerlendirilmiştir. Araştırmanın hipotezi "karanlık üçlü ile etik değerlere yatkınlık arasında anlamlı bir ilişki vardır" şeklinde oluşturulmuştur. Korelasyon analizi sonucu ilişki bulunamamış ve hipotez red edilmiştir. Himes ve arkadaşları (2021: 695) tarafından 383 işletme ve psikoloji öğrencisine çevrim içi anket uygulaması ile gerçekleştirilen bir araştırmada karanlık üçlü ve etik tutum arasında önemli bir negatif korelasyon bulunmuştur.

Çalışma ile ameliyathane hizmetleri, anestezi ve diyaliz öğrencileri arasında karanlık üçlü açısından bir fark bulunmamıştır. Sonuçlar ameliyathane hizmetleri, anestezi ve diyaliz öğrencileri arasında etik değerlere yatkınlık ile sevgi-saygı alt boyutunda farklılaşma olduğunu göstermiştir. Diyaliz programı öğrencileri, ameliyathane ve anestezi programı öğrencilerine kıyasla etik değerlere yatkınlık konusunda daha yüksek puan almıştır. Ameliyathane hizmetleri programındaki öğrenciler ise etik değerlere yatkınlığın sevgi-saygı alt boyutunda anestezi ve diyaliz öğrencilerine göre daha yüksek puana sahip olmuşlardır. Himes ve arkadaşlarının (2021: 707) çalışmasında programlar özelinde elde edilen sonuçlara göre, işletme ve psikoloji öğrencileri arasında narsisizm ve makyavelizm açısından anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Psikoloji ve işletme bölümü öğrencileri arasında etik tutumlar ve psikopati açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. İşletme bölümü öğrencileri, psikoloji bölümü öğrencilerine kıyasla psikopati konusunda daha yüksek ve etik tutumlar konusunda daha düşük puan almışlardır. Sonuç, psikopatisi yüksek öğrenciler işletme bölümünü seçmektedir olarak değerlendirilmiştir. 164 lisans öğrencisinin katıldığı bir çalışmada ise karanlık üçlü ile dürüstlük-alçakgönüllülük güçlü ve negatif yönlü korelasyona sahip bulunmuştur (Lee ve Ashton, 2005: 1571).

Psikopatik davranış türü, bireyin topluma uyum sağlamasını engellemektedir. Psikopatide görülen empati eksikliği, kişinin sosyalleşme yeteneğini de bozmaktadır. Bir psikopatın antisosyal davranışı hem bir

strateji olarak hem de hedeflere ulaşmak için kullanılabilmektedir. Psikopatik karakterin yapısının özellikleri, bireyin karakterinin bütünlüğünün patolojisine yol açan ve çelişkiler, dengesiz davranışlar, duyguların yüzeysel deneyimi, duygu eksikliği ve gerçekliğin değerlendirilmesi şeklinde kendini gösteren yıkıcı nitelikleri içermektedir (Spytska, 2024: 42). Çalışmada psikopati ile etik değerlere yatkınlık ve alt boyutları arasında negatif yönlü ve zayıf bir ilişki de bulunmuştur. Benzer bir sonuç 520 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen çalışmada da elde edilmiş ve psikopati ahlaki duyarlılıkla negatif ilişkili bulunmuştur (Costa vd., 2022: 216).

Araştırmada elde edilen sonuçlardan biri de cinsiyet ile makyavelizm arasındaki anlamlı ilişki olmuştur. Erkek öğrencilerin makyavel eğilimi kadın öğrencilerden daha fazla gösterdiği bulgusu elde edilmiştir. Literatürdeki araştırma sonuçlarında karanlık üçlüde erkekler kadınlardan daha yüksek puanlar almaktadır. Nitekim, Moffitt, Caspi, Rutter ve Silva tarafından gerçekleştirilen uzun süreli bir çalışmada genç erkeklerin kızlara göre davranış sorunları ve şiddet gösterme olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuştur (Gluck vd., 2020: 4). Kişilik ve düşmanca davranışlar üzerine yapılan bir çalışmanın parçası olarak büyük bir üniversitede 397 öğrenciden (75% kadın; ortalama yaş: 20.62; %60 Doğu Asyalı, %28 Avrupa Mirası, %8 Güney Asyalı, %4 karışık etnik köken) oluşan örneklemde gerçekleştirilen araştırmada psikopati erkeklerde kadınlara kıyasla çok daha yüksek bulunmuştur. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde karanlık üçlü unsurunun tamamı erkeklerde kadınlara kıyasla yüksek düzeyde oluşmuştur (Jones ve Figueredo, 2013: 523). Üniversiteye yeni kaydolan öğrenciler ile gerçekleştirilen bir çalışmada da erkek öğrenciler karanlık üçlü özelliklerde kadın öğrencilerden önemli ölçüde daha yüksek puanlar almışlardır (Vedel ve Thompsen, 2017: 88). Benzer şekilde 1101 katılımcı ile gerçekleştirilen bir başka çalışmada da erkeklerin karanlık üçlü kişilik özelliklerinde kadınlardan daha yüksek puanlar aldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Benfante vd., 2024: 4).

Mevcut çalışma ve sonuçlarına dayanarak, gelecekteki çalışmaların ele alması gereken bir dizi araştırma sorusu bulunmaktadır. Araştırmacılar, belirli bir alandaki ilgi ve eğitimin rolünü incelemek için öncelikle aynı fakültede ve bölümlerde derslere başlamadan önce bölümler arasında karanlık üçlü özellikleri ve etik değerlere yatkınlık konularında farklılıkların bulunup bulunmadığı ve bunun anlamlı olup olmadığı incelenmelidir. Daha sonra gelecekteki araştırmalarda farklı fakülteler ile bölümlerde araştırmalara dahil edilmelidir. Böylece bölümlere, fakültelere ve üniversitede farklı kademelerdeki yöneticilere öğrencilere yönelik ve yıllar bazındaki verileri sunan ayrıntılı bir resim verilebilecektir. Boylamsal değerlendirmelere dayalı olarak çalışma hayatına hazırlanan öğrenciler karanlık üçlü ve etik değerlere yatkınlık farkındalığında mezun edilmelidir. Bir diğer ifade ile karanlık üçlünün zararlı doğası ile çalışma hayatında etik olmayan davranışların olumsuz etkisi hem karşılıklı ilişki hem de bir bütün olarak göz önüne alındığında özellikle üniversite öğrencilerinde bölümler arasındaki farklılıkları daha fazla inceleyen araştırmalara çok ihtiyaç bulunmaktadır.

Elde edilen sonuçları ve literatür bilgilerini akılda tutarak ifade etmek gerekir ki, öğrencilerin etik tutumlarını ve karanlık üçlü özelliklerini araştırmak ve ölçmek çok değerlidir. Bu kapsamda özellikle etik değerleri ve normları eğitime dahil etmek de en az bu tespit kadar önemli ve önceliklidir.

KAYNAKÇA

1.Abbasi, N. ul H., Arshad, Q., Wang, T., & Hadi, A. (2024). Narcissism, perfectionism, and self-promoting behavior on social networking sites among university students in Pakistan. *Annals of Psychology*, 40(2), 290–299.

2.Akyürek, M. İ., & Yenel, K. (2023). Üniversite öğrencilerinin etik değerlere yatkınlık düzeylerinin bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 21 (2), 295-308.

3.Amernic, J. H., & Craig, R. J. (2010). Accounting as a facilitator of extreme narcissism. *Journal of Business Ethics*, 96, 79–93.

4.Benfante, A., Di Tella, Veggi, S., Freilone, F., Castelli, L., & Zara, G. (2024). Love actually: Is relationship status associated with dark triad personality traits and attitudes towards love?. *Heliyon*, 10, e 40215.

5.Cannon, M., Vedel, A. ve Jonason, P. K. (2020) The dark and not so humble: School-type effects on the Dark Triad traits and intellectual humility. *Personality and Individual Differences*, 163, 110068.

6.Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in machiavellianism*. New York: Academic

7.Costa, B. D. J., Relva, I. C., Azevedo, M. D. C., & Simões, A. M. (2022). Relationship between psychopathic traits and moral sensitivity in a university student sample. *Legal Criminol Psychol.*, 27, 216–233.

8.Dahling JJ, Whitaker BG, Levy PE. 2009. The development and validation of a new Machiavellianism scale. J. Manag. 35:219–57.

9.DeShong, H.L., Helle, A. C., Lenge, G. J., Meyer, N. & Mullins-Sweatt, S. N. (2017). Facets of the dark triad: Utilizing the five-factor model to describe machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 105(15), 218-223.

10.Do, B. R., & Dadvari, A. (2017) 'The influence of the dark triad on the relationship between entrepreneurial attitude orientation and entrepreneurial intention: A study among students in Taiwan University'. *Asia Pacific Management Review*, 22(4), 185–191.

11.Giammarco, E. A., & Vernon, P. A. (2014). Vengeance and the dark triad: The role of empathy and perspective taking in trait forgivingness'. *Personality and Individual Differences*, 67, 23–29.

12.Gluck, M., Heesackera, M., & Choi, H. D. (2020). How much of the dark triad is accounted for by sexism?. *Personality and Individual Differences*, 154, February, 109728.

13.Harrison, A., Summers, J., & Mennecke, B. (2018). The effects of the dark triad on unethical behavior. *J Bus Ethics*, 153, 53–77.

14.Himes, B. M., Olson-Buchanan, J. B., & Elson, D. (2021). Relationship between ethical attitudes and the dark triad: differences among college majors. *The Journal of Psychology*, 155(8), 695–716.

15.Iorga, M., Ciuhodaru, T., & Romedea, S-N. (2013). Ethic and unethic. Students and the unethical behavior during academic years. 3rd World Conference on Learning, *Teaching and Educational Leadership (WCLTA-2012*), Procedia - Social and Behavioral Sciences 93, 54-58.

16.İKMYO (2023). https://www.kavram.edu.tr/aday/programlar/diyaliz,2023.

17.İlaslan E, Geçkil E, Kol E, Erkul M. (2021). Examination of the professional values of the nurses and the associated factors. Perspect Psychiatr Care. 57(1):56-65. https://doi.org/10.1111/ppc.12524

18.Jonason, P. K., Slomski, S., & Partyka, J. (2012). The dark triad at work: How toxic employees get their way. *Personality and Individual Differences*, 52, 449–453.

19.Jones, D. N. (2014). Risk in the face of retribution: Psychopathic individuals persist in financial misbehavior among the dark triad. *Personality and Individual Differences*, 67, 109–113.

20.Jones, D. N., & Figıeredo, A. J. (2013). The core of darkness: Uncovering the heart of the dark triad. *European Journal of Personality, Eur. J. Pers*., 27: 521–531.

21.Kaya, İ. (2015). Etik değerlere yatkınlık ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(41), 968- 974.

22.Kerig, P. K., & Stellwagen, K. K. (2010). Roles of callous-unemotional traits, narcissism, and machiavellianism in childhood aggression. *J Psychopathol Behav Assess*., 32, 343-352.

23.Larsen, R. R. (2020). Psychopathy as moral blindness: a qualifying exploration of the blindness-analogy in psychopathy theory and research. *Philosophical Explorations*, 23(3), 214-233.

24.LeBreton, J. M., Shiverdecker, L., &. Grimaldi, E. M. (2018). The dark triad and workplace behavior. *Annu. Rev. Organ. Psychol. and Organ. Behav*., 5, 387-414.

25.Lee, K., & Ashton, M.C. (2005). Psychopathy, machiavellianism, and narcissism in the five-factor model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1571-1582.

26.Lok, N., Uzun, G., & Selçuk Tosun, A. (2023). Determinants of nursing students' inclination to ethical values: Compassionate love and perceived social support from the family. *Nurse Education in Practice,* 67, February, 103556.

27.Nowak, M., & Nowak, A. (2023). The relationship between brain morphology and psychopathy – Literatüre review. *Neuropsychiatry.* 18, 3-4, 109-116.

28.Özsoy, E., Rauthmann, J. F., Jonason, P. K., & Ardıç, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of dark triad dirty dozen (DTDD-T), short dark triad (SD3-T), and single ıtem narcissism scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences*, 117, 11-14.

29.Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality,* 36, 556-56.

30.Rassin M. R. (2010). Values grading among nursing students—differences between the ethnic groups. *Nurs Educ Today,* 30, 458-463.

31.Rauthmann, J. F., & Will, T. (2011). Proposing a multidimensional Machiavellianism con ceptualization. *Social Behavior and Personality*, 39, 391–404.

32.Roeser, K., McGregor, V. E., Stegmaier, S., Mathew, J., Kübler, A., & Meule, A. (2016). The dark triad of personality and unethical behavior at different times of day. *Personality and Individual Differences,* 88, 73-77.

33.Spytska, L. (2024). Symptoms and main features of personality formation of a psychopath. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 1, 34-43.

34.Taş, F. (2018). Üniversite öğrencilerinin etik değerlere yatkınlık durumları ve ilişkili faktörler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 627-642.

35.Vedel, A., & Thomsen, D. K. (2017). The dark triad across academic majors. *Personality and Individual Differences*, 116, 86-91.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(10)

Gizem ÇAĞLAR[59]; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ[60]

EVALUATION OF CAVE RESOURCES IN THE HATAY PROVINCE FROM THE PERSPECTIVE OF SPECIAL INTEREST TOURISM[61]

HATAY İLİNDEKİ MAĞARA KAYNAKLARININ ÖZEL İLGİ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ABSTRACT

In today's world, where the concept of global tourism is constantly evolving, tourists are moving beyond ordinary experiences and turning to unique, learning-based, and adventure-filled travel alternatives. In this context, cave tourism, one of the types of special interest tourism, stands out as an important area that attracts both nature lovers and visitors seeking adventure. It is stated that there are approximately 40,000 caves in Turkey, but only 1,100 of them have been scientifically studied. Making caves available for tourism in a sustainable manner can provide significant economic, social, and environmental gains for the regions where they are located. This study aims to determine the tourism potential of caves located in Hatay province and to evaluate this potential using SWOT analysis. The study was conducted using a phenomenological approach within a qualitative research design; document analysis and semi-structured interview techniques were used in the data collection process. The data obtained were analyzed using content analysis methods. During the analysis of the data, themes were identified and separate categories were created for each theme. The findings were analyzed in light of the information obtained from the study. While the universe of the research consisted of caves in Hatay, nine caves (Çan, Damlataş (Sincan), Dipsiz, İncili/Büyük, Kanal, Maymunlar, Merdivenli, Saint Pierre, and Üçağızlı) were examined within the scope of the sample.

Keywords: *Special interest tourism, cave tourism, Hatay caves, SWOT, Hatay.*

JEL Code: *L83.*

ÖZ

Küresel turizm anlayışının sürekli dönüşüm geçirdiği günümüzde, turistler sıradan deneyimlerin ötesine geçerek özgün, öğrenmeye dayalı ve macera içeren seyahat alternatiflerine yönelmektedir. Bu bağlamda özel ilgi turizmi türlerinden biri olan mağara turizmi hem doğa tutkunlarının hem de macera arayışındaki ziyaretçilerin ilgisini çeken önemli bir alan olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 40.000 mağara bulunduğu, ancak bunlardan yalnızca 1.100'ünün bilimsel olarak incelendiği ifade edilmektedir. Mağaraların sürdürülebilir biçimde turizme kazandırılması, bulundukları bölgeler için ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan önemli kazanımlar sağlayabilir. Bu araştırmada Hatay ilinde yer alan mağaraların turizm potansiyelinin belirlenmesi ve bu potansiyelin SWOT analizi ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma, nitel araştırma deseninde fenomenolojik yaklaşımla ele alınmış; veri toplama sürecinde doküman analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Verilerin analizi sırasında temalar belirlenmiş ve her tema için ayrı kategoriler oluşturulmuştur. Bulgular, çalışmadan elde edilen bilgiler ışığında analiz edilmiştir. Araştırmanın evrenini Hatay'daki mağaralar oluştururken, örneklem kapsamında dokuz mağara (Çan, Damlataş (Sincan), Dipsiz, İncili/Büyük, Kanal, Maymunlar, Merdivenli, Saint Pierre ve Üçağızlı) incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel ilgi turizmi, mağara turizmi, Hatay mağaraları, SWOT, Hatay.

JEL Kodu: L83.

[59] Department of Tourism and Hotel Management, Iskenderun Technical University, Türkiye, ORCID: 0009-0000-0622-7415. Email: caglargizem@icloud.com

[60] Department of Tourism Management, Iskenderun Technical University, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4245-6909. Email: nihat.demirtas@iste.edu.tr

[61] This article is extracted from master thesis which is in progress entitled "Assessment of the Tourism Potential of Caves in Hatay Province within the Scope of Special Interest Tourism", supervised by Thesis İskenderun Technical University, Institute Of Graduate Studies, Department Of Tourism And Hotel Management.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. INTRODUCTION

Tourism is of great importance to countries due to its economic and socio-cultural impacts. Activities based on mass tourism put pressure on natural resources and threaten sustainability. In addition, the seasonality of tourism demand negatively affects businesses' capacity utilization and employment opportunities (Akıncı & Kasalak, 2016:176). Therefore, there has been an increase in the orientation towards special interest tourism types. Cave tourism is a notable type of special interest tourism in this context. Cave tourism in Turkey began in 1950 with the Alanya Damlataş Cave and has developed over time (Yozcu, 2020:1500).

Turkey possesses significant cave potential due to its natural heritage elements and rich geomorphological structure. Caves have been used for various purposes throughout history and, with the development of tourism, have become tourist attractions as part of their surroundings (Cigna & Forti, 2013; Yozcu, 2020:1498). For caves to be opened to tourism, transportation, environmental suitability, service infrastructure, and legal permits must be provided (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). However, conservation, accessibility, and sustainability are among the fundamental elements in making caves suitable for tourism.

This study evaluates the strengths, weaknesses, opportunities, and threats of the tourism potential of caves in Hatay province using SWOT analysis. A review of the literature reveals that studies on the cave tourism potential of Hatay province are limited, and this research is expected to contribute to the literature.

2. Special Interest Tourism

Parallel to rapid changes in social structure, new approaches have emerged in tourism. Thus, it has become clear that tourism no longer revolves solely around the sea-sand-sun trio and that diversity is crucial for its sustainability. At the same time, special interest travel has also developed. Special interest tourism can be defined as the travel of individuals whose interests lie in specific areas and who wish to satisfy only these interests in a particular region or attraction, and the form of this travel (Çalık, 2010:11-12). The World Tourism Organization defines special interest tourism as “a specific type of tourism in which people participate individually or in groups to visit tourist destinations with a specific theme and to develop their special interests” (Tanrısevdi & Çavuş, 2013; Akıncı & Kasalak, 2016:178). Since the 1980s, special interest tourism has developed to include adventure, ecotourism, sports, and cultural tourism (Trauer, 2006; Rittichainuwat, 2018:8-9).

3. Cave Tourism

The most attractive feature of caves for tourists is the aesthetic appearance of stalactites, stalagmites, and other sedimentary formations (Doğaner, 2001; Soykan, Efe, Sönmez & Cürebal, 2008:393). Caves are natural underground voids connected to the surface, formed by the erosion of rocks by underground water. The fact that the temperature inside caves generally remains constant between 17–24 °C and the humidity varies between 40–80% causes a unique microclimate to form. These special environmental conditions have also made caves important for health tourism. Caves, which began to be used for tourism purposes about 400 years ago, are now considered within the scope of many types of tourism, such as ecotourism, special interest tourism, faith tourism, and health tourism. Rindam (2014) defines caves as an integral part of nature and considers them important tourist attractions with the potential to attract visitors on a global scale (Tuna, 2022:1830–1831).

4. Information Regarding the Research Area

Hatay is located in the eastern Mediterranean, on the Syrian border, and consists of 15 districts. The province has an area of 5,524 km² and a significant portion of its terrain consists of mountains and plains (Hatay Valiliği, 2025). Transportation in Hatay is mainly provided by road; there is also an airport, a port, and rail transportation (Korkmaz, Çetin, Özşahin, Karataş, & Bom, 2011:36–37). In the province where the Mediterranean climate prevails, rainfall is concentrated in the winter months (Korkmaz et al., 2011:29). The provincial economy is based primarily on agriculture, livestock farming, and trade (Korkmaz et al., 2011:35).

5. Hatay Caves

Çan Cave: It is located approximately 7 km from the city centre in the central district of Antakya. The cave, which is approximately 80 m long, is notable for its bell-shaped entrance. There are settlements above the cave, and there is a serious risk of collapse due to the weak rock strength (Özşahin, 2013).

Damlataş (Sincan) Cave: The cave, located in the district of Payas, is approximately 95 metres long and consists of four chambers. It was opened to tourism in 2004–2005 but is now in a state of disrepair due to neglect (Özşahin, 2014).

Dipsiz Cave: Due to the dense bat population in the cave located in Hassa district, there is a build-up of manure and muddy conditions that make progress difficult. The cave, which consists of three main sections, features various stalactite formations (Atasoy, Ercik & Kardaş, 2020).

İncili/Büyük Cave: The cave, approximately 14 metres long, located in the district of Samandağ, is named after the cave pearls extracted from it. Part of the cave contains an artificial area used for quarrying activities ("İncili/Büyük Mağara", 2001).

Kanal Cave: There is no precise information available regarding the dimensions of the cave located in the Samandağ district. It has partially survived to the present day following the damage caused by the water canal opened to protect the ancient city of Seleukia ("Kanal Mağarası", 2001).

Maymunlar Cave: The cave in Antakya is approximately 79 metres long and consists of six chambers. As it is located within a recreational area, there is a problem with pollution. There are traces indicating that it was used as a dwelling in historical times (Ege, 2015).

Merdivenli Cave: In Samandağ district, there are traces of a quarry and stairs carved into the rock in a cave measuring 23 metres in length (Şenyürek & Bostancı, 1958; Aytek, 2017; Turan, 2019).

Saint Pierre (Church) Cave: The cave in Antakya is considered to be the world's first cave church. The naturally formed cave was converted into a place of worship during the early days of Christianity. It is believed that Saint Peter delivered his first sermons here between 29 and 40 AD. Today, it has the status of a Monument Museum and was declared a place of pilgrimage by the Papacy in 1983 (Ege, 2015).

Üçağızlı Cave: Located in the district of Samandağ, the cave, which has been continuously inhabited for 12,000 years, takes its name from its three entrances. The human bones and stone tools found here are unique in terms of human history (Güleç & Baykara, 2014; Güleç et al., 2009; Turan, 2019).

6. Research Methodology

This research is fundamental in terms of its perspective on the problem, qualitative in terms of its method, and phenomenological in terms of its purpose.

Qualitative research refers to research that uses various qualitative data collection techniques such as observation, interviews, and document analysis. It adheres to a qualitative methodology designed to present perspectives, perceptions, and events realistically and comprehensively in their natural context (Yıldırım & Şimşek, 2016: 41; Tekindal & Uğuz Arsu, 2020;156). Qualitative research encompasses various research strategies such as narrative research, theory building, ethnography, case studies, and phenomenology (Öktem, 2005:28; Tekindal & Uğuz Arsu, 2020;156).

Phenomenological design is a research framework originating from the fields of philosophy and psychology. In this type of research, the researcher attempts to examine individuals' shared experiences related to a specific phenomenon. This study, which includes the experiences of a limited number of participants, allows the researcher to obtain the fundamental essence they wish to reveal through the collected data

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(Creswell, 2014:42; Yalçın, 2022:217). Phenomenological research examines individuals' different reactions or perceptions regarding a specific phenomenon. The aim in this type of research is to define the fundamental structure of the phenomenon under investigation. This study aims to examine the various perceptions of different individuals in relation to the phenomena they encounter and to identify the perceptions they have in common. The fundamental characteristic of phenomenological research is its focus on revealing the essence or basis of an experience (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012:432; Yalçın, 2022:217).

SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analysis is recognized as a technique designed to assist in the creation of strategies and roadmaps. SWOT analysis helps identify an organization's strengths and weaknesses, as well as the opportunities and threats arising in the organization's external environment. By defining these components, it enables organizations to develop strategies by leveraging their strengths, mitigating their weaknesses, taking advantage of opportunities in their environment, and taking precautions against threats (Dyson, 2004: 631-632; Arıöz & Yıldırım, 2012: 183; Özan, Polat, Gündüzalp & Yaraş, 2015:4).

In order to gather information and opinions about the tourism potential of caves located in Hatay province, interviews were planned with the municipality, tourism directorate, academicians, and neighborhood representatives responsible for the caves. The interview questions were submitted to the Ethics Committee of Iskenderun Technical University and the necessary approval was obtained[62]. The interviews were conducted in November 2025. The data obtained from the interviews were analyzed and coded using content analysis techniques. While interpreting the data, themes were identified and categories were created for each theme. The findings were interpreted based on the information obtained from the study.

7. Findings of the Research

In the findings section, the tourism potential of caves located in Hatay province is evaluated, and solutions proposed for issues related to cave tourism are analysed and discussed in relation to the results of the SWOT analysis.

Research Participants: In this study, semi-structured interviews were conducted with individuals from different institutions, professions, and job groups within the scope of special interest tourism to assess the tourism potential of caves located in Hatay province. Participants were selected using purposive sampling in line with the study's objectives. The participant group included representatives of local government, the provincial culture and tourism directorate, academicians, and the neighborhood wardens responsible for the caves. The interviews were conducted in November 2025 with the voluntary consent of the participants. In accordance with ethical principles, participants' personal information was kept confidential and each participant was coded as P1, P2, P3, etc. The data obtained was used solely for scientific purposes. The general characteristics of the participants are presented in the table below.

Table 1: Information about research participants

Participant No	Gender	Workplace	Job Title	Meeting Duration (minutes)
P1	Male	Hatay Metropolitan Municipality	Director of Tourism and Promotion Department	10
P2	Male	Hatay Provincial Directorate of Culture and Tourism	Deputy Director	10

[62] Ethics Committee Approval, based on the letter dated 09/30/2025 and numbered E-21065658-199-198589 Meeting date: 11/03/2025 Meeting no: 16

P3	Male	Iskenderun Technical University	Academician	20
P4	Male	Iskenderun Technical University	Academician	20
P5	Male	Gaziantep University	Academician	20
P6	Male	Tekirdağ Namık Kemal University	Academician	20
P7	Male	Aydınlıkevler Neighborhood Council	Neighborhood Representative	15
P8	Male	Küçükdalyan Neighborhood Council	Neighborhood Representative	10
P9	Male	Demrek Neighborhood Council	Neighborhood Representative	10
P10	Male	Sincan Neighborhood Council	Neighborhood Representative	10
P11	Male	Mağaracık Neighborhood Council	Neighborhood Representative	10
P12	Male	Meydan Neighborhood Council	Neighborhood Representative	10

Participants included the Director of Tourism and Promotion at Hatay Metropolitan Municipality, the Deputy Director of Culture and Tourism for Hatay Province, two experts in tourism from Iskenderun Technical University, one expert in archaeology from Gaziantep University, one expert in geography from Tekirdag Namik Kemal University, and the heads of six neighborhoods where caves are located in the districts of Antakya, Hassa, Payas, and Samandağ districts, for a total of 12 people. The interviews lasted between 10 and 20 minutes, and participants were given the opportunity to answer the questions sincerely.

7.1. Participant Opinions Regarding the Evaluation of Caves in Hatay

Criteria for Opening Caves to Tourism: The majority of participants emphasised that fundamental elements such as infrastructure, safety, accessibility and the balance between conservation and use must be fully ensured in order for caves to be opened to tourism. Academicians stated that it is essential to examine the tourism value and scientific significance of caves.

The Overall Tourism Potential of Hatay: Participants agree that Hatay is a multifaceted tourist city with cultural, historical, gastronomic and natural diversity. It has been noted that tourism has suffered significant damage following the earthquake, with accommodation and infrastructure problems becoming more acute.

The Cave Tourism Potential of Hatay: Participants noted that despite Hatay having numerous caves, this potential is not sufficiently promoted and has not been developed for tourism. Some participants stated that no cave has yet emerged as a prominent tourist attraction, while others believe the existing potential is higher than previously thought.

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

The Contribution of Cave Tourism to Regional Tourism: Participants agree that caves can diversify tourism, create new routes, and enrich the region. However, it was emphasized that infrastructure, promotion, and expert planning are essential for this. Some participants believe that the impact of cave tourism will be limited.

Recommendations for Developing Hatay's Cave Tourism Potential: It has been stated that scientific research, infrastructure, safety, planning, promotion, and accessibility must be ensured for cave tourism to develop. It has also been recommended that caves be promoted within integrated routes alongside other tourist attractions and that emphasis be placed on digital marketing.

7.2. SWOT Analysis Findings

Strengths: Hatay's numerous caves, the diversity of tourism in the city, the fact that two universities in Hatay offer education in the field of tourism, and the public's positive attitude towards tourism have been highlighted as strengths.

Weaknesses: Infrastructure deficiencies, accommodation issues, inadequate promotion, insufficient inventory regarding caves, planning, and tourism authorities' lack of awareness regarding caves were highlighted as weaknesses.

Opportunities: The accurate assessment of the post-earthquake reconstruction process, its status as a UNESCO City of Gastronomy, the strength of faith and cultural tourism, and the growing interest in nature and adventure-based tourism are seen as significant opportunities.

Threats: It has been emphasised that the quarries near the caves pose significant threats due to environmental damage, collapse risks, deterioration in post-earthquake safety perceptions, and climate change in general.

7.3. Local Resource Opinions

Accessibility: While some caves are accessible by vehicle, others are completely inaccessible. Walking paths are often inadequate, damaged, broken, or non-existent.

Physical Suitability and Infrastructure: Most caves are completely devoid of infrastructure such as lighting, signage, safety measures, walking paths, seating areas, and toilets.

Visitor Numbers and Registration System: Üçağızlı Cave receives over 6,000 visitors during the summer season but has no registration system. It is estimated that Saint Pierre Cave receives between 50,000 and 60,000 visitors annually. Other caves are generally not visited.

Expectations from Authorities and Awareness: There are reservations about opening Çan Cave to tourism due to biodiversity and the risk of collapse. Among the expectations from the authorities, basic demands such as infrastructure stand out. In some neighbourhoods, the closure of quarries has been requested.

Attitudes and Expectations of the Local Population: The vast majority of the local population is positive, indifferent and supportive of tourism. It is believed that the increase in tourism will contribute to the neighbourhood's economy.

7.4. Current Status of Cave Areas Based on Local Stakeholder Opinions:

Çan Cave: Transportation is available but there is no infrastructure. Visitor records are not kept. Due to the fruit bat population and the risk of collapse, opening it to tourism is not considered appropriate.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Damlataş (Sincan) Cave: Transportation is available but the footpath is inadequate. There is no infrastructure and it is in a state of disrepair.

Dipsiz Cave: Transportation is available, but there are no footpaths or infrastructure. The nearby quarry is considered a significant threat.

İncili/Büyük Cave: Transportation can be provided on foot, but there is no infrastructure.

Kanal Cave: Transportation can be provided on foot, but there is no infrastructure.

Maymunlar Cave: The situation after the earthquake is unclear. Transport is available, but there are no footpaths or infrastructure.

Merdivenli Cave: Transportation can be provided on foot, but there is no infrastructure.

Saint Pierre (Church) Cave: Access by vehicle is possible. The walking path is well-maintained and open to tourists. Toilets are available. Entry is subject to a fee and registration. The annual number of visitors is around 50,000–60,000.

Üçağızlı Cave: According to P5, vehicles can reach the cave up to a certain point, with the remainder requiring walking. There is no infrastructure. Although it is estimated that there are around 5,000–6,000 visitors during the summer months, there is no registered system. According to P12, the cave is only accessible by sea, there is no infrastructure, and it is thought that no visitors come.

8. SWOT Analysis of Caves in Hatay Province

Table 2: SWOT Analysis of Caves in Hatay Province

Strengths	**Weaknesses**
• Caves possessing natural beauty, • Caves containing historically significant features, • Caves embodying cultural richness, • Offering attractive options for adventure tourism and nature tourism, • Possessing high potential for tourism, • Hatay having numerous natural and historical caves, • The existence of complementary tourism courses related to gastronomy, faith, and culture that support cave tourism, • Tourism education being provided at the two existing universities, Hatay	• Difficult access to some caves, • Transportation issues, • The narrow and limited spaces of some caves restricting visitor capacity, • Lack of tourist facilities in the vicinity of the caves, • Insufficient promotion and marketing activities resulting in local and foreign tourists being unaware of the caves' existence, • Lack of infrastructure and superstructure such as accommodation facilities and transportation, • Insufficient inventory and scientific studies on caves,

Mustafa Kemal University and Iskenderun Technical University, • The local population's positive attitude towards tourism and tourists, • The general accessibility of the caves are considered to be the strengths of the area.	• Weak coordination between institutions, • Lack of trained personnel in caving appear to be the weak points of the area.
Opportunities	**Threats**
• Efforts to preserve natural integrity can strengthen sustainable tourism opportunities, • The existence of resource diversity and the potential to attract more tourists to the region, • The possibility of constructing facilities that will develop tourism infrastructure around the cave, • The promotion of natural and historical values and investments related to caves that will be added to these areas can make a positive contribution to the local economy, • The post-2023 earthquake replanning process provides an opportunity to develop plans and strategies appropriate to the characteristics of the areas, • Hatay being a UNESCO City of Gastronomy, • The growing interest in nature and adventure tourism in the world and in Turkey, • The possibility of cross-marketing with faith and cultural tourism, • The availability of land, air, and sea transportation to the center demonstrates the strengths of the region.	• Inaccessibility and inadequate infrastructure may redirect tourists to alternative destinations, • The possibility of negative impacts on the region due to the lack of environmental regulations, • Environmental problems may arise if caves are not managed in accordance with sustainability principles appropriate to their natural structure, • Incorrect or inadequate tourism practices may have negative effects on natural and historical significance, • Proximity of quarries and mines to caves, • Risk of environmental damage and inadequate supervision, • Weakened perception of safety after the earthquake, • Lack of scientific studies on collapse risks in caves, • Negative effects of global climate change on caves, • Perception of safety due to location in a border region, • Practices that are not in line with the principle of sustainability can be considered risks to the area.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

9. CONCLUSIONS and RECOMMENDATIONS

The study evaluated the tourism potential of caves in Hatay province and identified the current situation, problems, and opportunities for developing cave tourism. Assessments were made based on the results obtained.

9.1. Conclusions

The caves in Hatay have high tourism potential due to their natural, historical, and cultural values. However, the vast majority of caves are inadequate in terms of infrastructure, accessibility, promotion, and safety. Local stakeholders view cave tourism positively, stating that caves will provide diversity, economic contribution, and opportunities for developing new tourist products for regional tourism. SWOT analyses prepared for the caves show that their strengths can be leveraged for tourism, but their potential cannot be realized due to weaknesses and threats. It is assessed that opening the caves to tourism could pose long-term risks unless scientific research, planning, and management activities are carried out in accordance with sustainable tourism principles.

9.2. Recommendations

Infrastructure and Accessibility:

- It is recommended that the roads leading to the caves be organized, maintenance and repair work be carried out, and new transportation routes be created when necessary.
- Safety measures, walkways, information signs, and lighting systems must be installed.

Scientific Research and Planning:

- Before caves are opened to tourism, detailed studies must be conducted by expert teams in terms of geology, archaeology, ecology, and safety.
- The carrying capacity for each cave should be determined by balancing conservation and use, and visitor management plans should be prepared accordingly.

Promotion and Marketing:

- Digital platforms, social media, and professional marketing strategies should be used to promote caves.
- Caves should not be promoted on their own, but rather as part of comprehensive tourism routes that include other nearby tourist attractions.

Local Government and Institutional Cooperation:

- A corporate management model should be established in which municipalities, the Department of Culture and Tourism, universities, and the local community can work together.
- The local community should be made aware; the economic opportunities brought by cave tourism should be shared with local communities.

Sustainability and Conservation:

- Arrangements made in caves should be designed in a way that does not disrupt the natural fabric, and pressure on the ecosystem should be minimized.
- Caves should be protected through regular maintenance and monitoring activities.

Recommendations for Future Research:

- More extensive field studies should be conducted, and comparative research should be carried out with different destinations.

- Further research is recommended on visitor profiles, economic impact analysis, and sustainable tourism models in cave tourism.

REFERENCES

1. Akıncı, Z. & Kasalak, M., A. (2016). Management of special interest tourism in terms of sustainable tourism. *Global Issues and Trends in Tourism*. 176-190.
2. Arıöz, Ö. & Yıldırım, K. (2012). Türkiye'de Çimento Sektöründeki Belirsizlikler ve Türk Çimento Sektörünün Swot Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 173-190.
3. Atasoy, A., Ercik, C. & Kardaş, K. (2020). Hassa (Hatay) Dipsiz Mağara (Oluşumu, Habitatı ve Toplayıcılık Yönüyle). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 13(75), 191-201.
4. Cigna, A. A. & Forti, P. (2013). Caves: The Most İmportant Geotouristic Feature in *The World. Tourism and Karst Area*, 6(1): 9-26.
5. Creswell, J. W. (2014). *Research design qualitative, quantitative, and mixed method approaches*. Los Angeles: SAGE Publications.
6. Çalık, Ö. (2010). *Özel İlgi Turizmi* (1. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
7. Dyson, R.G. (2004). Strategic development and SWOT analysis at the University of Warwick. *European Journal of Operational Research*, (152), 631-640.
8. Ege, İ. (2015). Maymunlar Mağarası (Antakya-HATAY). *The Journal of Academic Social Sciences.* 3(15), 275-296.
9. Ege, İ. (2015). Saınt Pierre (Kilisesi) Mağarası (Antakya/HATAY). *The Journal of Academic Social Sciences*. 3(16), 165-188.
10. Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, N. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill Book Company.
11. Hatay Valiliği. (2025). *Sosyal ve coğrafi durum*. Hatay Valiliği. Erişim adresi: http://www.hatay.gov.tr/sosyal-ve-cografi-durum Son erişim tarihi: 06.12.2025.
12. İncili/Büyük Mağara. (2001). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – TAY Projesi*. Erişim adresi: http://tayproject.org/Magara.fm$Retrieve?MagaraNo=1307&html=cave_detail_t.html&layout=web Son erişim tarihi: 06.12.2025.
13. Kanal Mağarası. (2001). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – TAY Projesi*. Erişim adresi: http://tayproject.org/Magara.fm$Retrieve?MagaraNo=1393&html=cave_detail_t.html&layout=web Son erişim tarihi: 06.12.2025.
14. Korkmaz, H., Çetin, B., Özşahin, E., Karataş, A. & Bom, A. (2011). Hatay Coğrafyası. Bulut, Y. (Ed.), *Hatay.* Hatay Valiliği Yayınları, 19-39.
15. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Mağara Turizmi*. Erişim Adresi: http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10335/magara-turizmi.html Son erişim tarihi: 06.12.2025.
16. Öktem, Ü. (2005). Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de apaçıklık (Evidenz) problemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 45(1), 27-55.
17. Özan, M. B., Polat, H., Gündüzalp, S. & Yaraş, Z. (2015). Eğitim Kurumlarında SWOT Analizi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 2(1), 1-28.
18. Özşahin, E. (2013). Çan Mağarası'nın Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açısından Değerlendirilmesi (Harbiye-Antakya/Hatay). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 135-153.
19. Özşahin, E. (2014). Coğrafi Açıdan Bir Değerlendirilme: Damlataş Mağarası (Sincan Köyü/Dörtyol/Hatay). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), 13-29.
20. Rittichainuwat, B. N. (2018). *Special Interest Tourism, 3rd Edition*. (1. Baskı). Cambridge Scholars Publishing.
21. Soykan, A., Efe, R., Sönmez, S. & Cürebal, İ. (2008). Balıkesir İli'nin Mağara Turizmi Potansiyeli. *3. Ulusal Balıkesir Turizm Kongresi*, 393-400, Balıkesir, 17-19 Nisan 2008.

22. Tekindal, M., & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-182.

23. Tuna, H. (2022). Türkiye'deki Mağaraların Sağlık Turizmi Kapsamında İncelenmesi. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 10(3), 1829-1843.

24. Turan, S. (2019) *Üçağızlı Mağarası (Hatay) Kemik Aletlerinin Teknolojik ve Tipolojik Analizi.* (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

25. Yalçın, H. (2022). Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 213-232.

26. Yozcu, S. (2020). Türkiye Mağara Turizmine Yönelik Bir Değerlendirme, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 1493-1508.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(11)

Dr. Öğr. Üyesi Ali Eren BALIKEL[63]

MODERN YÖNETİM DÜŞÜNCESİNDE AKIL-AHLAK İKİLEMİ: RASYONALİTE, ETİK ve YÖNETİM FELSEFESİNİN DÖNÜŞÜMÜ

THE REASON-MORALITY DILEMMA IN MODERN MANAGEMENT THOUGHT: RATIONALITY, ETHICS and THE TRANSFORMATION OF MANAGEMENT PHILOSOPHY

ÖZ

Bu çalışmanın amacı modern yönetim düşüncesinin temelinde yer alan rasyonalite anlayışı ile etik ve ahlaki sorumluluk arasındaki gerilimi yönetim felsefesi perspektifinden incelemektir. Yönetim alanında özellikle yirminci yüzyıl boyunca hâkim olan araçsal akıl anlayışı verimlilik, etkinlik ve ölçülebilirlik gibi kriterleri merkeze almış, ancak bu yaklaşımın zamanla insanı, değerleri ve toplumsal sorumluluğu ikincil plana ittiği yönünde eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmada rasyonel karar alma modellerinin yönetim pratiğinde hangi noktalarda ahlaki sorunlara yol açtığı ve bu durumun yönetim felsefesinin dönüşümünü nasıl zorunlu kıldığı temel problem olarak ele alınmaktadır. Çalışma kavramsal ve kuramsal bir yöntem benimsemekte, klasik yönetim yaklaşımlarından davranışsal, eleştirel ve çağdaş düşüncelere uzanan kuramsal çizgi felsefi bir çerçevede analiz edilmektedir. Bulgular, rasyonel aklın mutlaklaştırılmasının etik duyarlılığı zayıflattığını ve yönetsel kararların ahlaki sonuçlarının çoğu zaman göz ardı edildiğini göstermektedir. Bu çerçevede çalışma, yönetim felsefesinin etik temellerini yeniden gündeme taşıyarak kuramsal tartışmaları derinleştirmekte, etik boyutun yönetim felsefesinin merkezine yerleştirilmesi gerektiğini savunmakta ve güncel yönetim pratiklerine eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Felsefesi, Rasyonalite, Etik, Ahlaki Sorumluluk.
JEL Kodları: B41, M14, D23.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the tension between the concept of rationality at the core of modern management thought and ethical and moral responsibility from the perspective of management philosophy. Throughout the twentieth century, instrumental reason dominated the field of management, placing efficiency, effectiveness, and measurability at the center. However, this approach has been increasingly criticized for relegating human beings, values, and social responsibility to a secondary position. In this context, the study addresses as its central problem the points at which rational decision-making models generate moral dilemmas in managerial practice and how this situation necessitates a transformation in management philosophy. Adopting a conceptual and theoretical methodology, the study analyzes the theoretical trajectory from classical management approaches to behavioral, critical, and contemporary thought within a philosophical framework. The findings indicate that the absolutization of rational reason weakens ethical sensitivity and often leads to the neglect of the moral consequences of managerial decisions.

***Keywords**: Management Philosophy, Rationality, Ethics, Moral Responsibility.*
***JEL Codes:** B41, M14, D23.*

[63] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, alierenbalikel453@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9739-9729

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

Modern yönetim teorisi uzun yıllar boyunca rasyonalite ilkesini merkeze almıştır. Özellikle 20. yüzyıl boyunca örgütlerde rasyonaliteye dayalı bir yönetim anlayışı egemen olmuştur. Bu anlayış karar alma ve süreç tasarımında verimlilik, etkinlik ve ölçülebilirlik kriterlerini ön planda tutmaktadır. Ancak rasyonelliğin teknik boyutuna yapılan bu vurgunun yönetsel pratiklerde insani ve ahlaki değerleri arka plana ittiği yönünde eleştiriler giderek güçlenmiştir. Örneğin Frankfurt Okulu düşünürleri modern toplumda aklın araçsallaştırılmasının masum olmadığını ve toplumu özgürleştirmek yerine ona tahakküm eden bir olguya dönüştüğünü vurgulamıştır (Horkheimer, 1947). Nitekim Horkheimer'a (1947) göre hesaplanabilir teknik akıl kendine amaç edindiği sistemsel çıkarlar uğruna adalet ve etik gibi değerleri değersizleştirmekte bireyleri sistemin amaçlarına feda etmektedir. Bu eleştiriler ışığında yönetimde salt rasyonel akılcılığın toplumsal sorumluluk ve ahlaki hassasiyet ile gerilim yarattığı anlaşılmaktadır.

Yönetim pratiğinde rasyonalite-etik gerilimi günümüzde de önemini korumaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan kurumsal skandallar, finansal krizler ve kamu yönetiminde yaşanan güven erozyonu ahlaki değerleri göz ardı eden bir yönetim anlayışının sürdürülemez olduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı modern yönetim düşüncesinin temelinde yatan rasyonel akıl anlayışı ile yönetsel etik sorumluluk arasındaki gerilimi yönetim felsefesi perspektifinden incelemek olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda rasyonalite eksenli karar alma modellerinin uygulamada hangi noktalarda ahlaki sorunlara yol açtığı ve bu durumun yönetim düşüncesinin gelecekte nasıl bir dönüşümü zorunlu kıldığı araştırılmaktadır. Çalışma, yönetimde akıl ile etik değerler arasındaki ikilemi ortaya koyarak çağdaş yönetim yaklaşımlarının normatif temelde yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır.

2. Teorik Çerçeve

Rasyonalite kavramı sosyal bilimlerde ve yönetim teorisinde merkezi bir yere sahiptir. Max Weber'in klasik tipolojisinde rasyonel eylem amaçsal-rasyonel (Zweckrational) ve değer-rasyonel (Wertrational) olarak ikiye ayrılmaktadır. Weber (1978), araçsal ya da amaçsal rasyonelliği belirli bir amacı etkin şekilde gerçekleştirmek için uygun araçların akılcı biçimde seçilmesi olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık değer-rasyonel eylem sonucundan bağımsız olarak eylemin bizatihi taşıdığı değere koşulsuz inançla hareket edilmesi anlamına gelmektedir (Weber, 1978).

Modern yönetim düşüncesi büyük ölçüde Weber'in tarif ettiği amaçsal rasyonalite ekseninde gelişmiştir. Özellikle bürokratik örgüt modeli formel rasyonellik üzerine kurulmuş ve kesin kurallar, hiyerarşi ve prosedürlerle öngörülebilirlik sağlamayı amaçlamıştır. Klasik yönetim teorilerinde Frederick Taylor'ın Bilimsel Yönetim yaklaşımı da benzer şekilde üretkenliği ve verimliliği maksimize etmek için yönetimi rasyonel-ilmi esaslara dayandırmıştır (Taylor, 1911). Bu dönemde işletmelerde hesap verebilirlik, ölçüm ve kontrol mekanizmaları ön plana çıkmış, kararlar, duygusal veya etik kaygılardan arındırılmış bir nesnellik iddiasıyla ele alınmıştır.

Araçsal rasyonalite özü itibarıyla araçlara odaklanan bir düşünce biçimini ifade etmektedir. Başka bir deyişle amaçların kendisinden ziyade o amaçlara ulaşmakta kullanılan yöntemlerin, süreçlerin ve araçların akılcılığına vurgu yapmaktadır. Literatürde araçsal akıl terimi teknik olarak örgütlenmiş amaçlardan çok araçlara ve verimliliğe odaklanan bir düşünce biçimi olarak tanımlanmaktadır (Başer ve Akçay, 2019). Bu anlayışın yönetimdeki yansıması kısa vadeli çıktıların sayısal hedeflerin ve performans göstergelerinin mutlak doğrular olarak kabul edilmesidir. Oysa bu tür bir tek-boyutlu rasyonellik zamanla değer-rasyonel bakış açısını dışlamaktadır. Marcuse (1964) modern kapitalist sistemin temelinde yatan araçsal aklın tek boyutlu bir düşünme biçimi yaratarak toplumu da tek boyutlu hale getirdiğini belirtmektedir. Araçsal akıl kendini yegâne doğru akıl türü olarak sunarak alternatif düşünme ve yaşam biçimlerini dışlamakta ve bireylere dayatmaktadır (Marcuse, 1964). Bu durumda yönetsel kararlar yalnızca hesaplanabilir fayda ve maliyet ölçütlerine indirgenirken erdem, adalet, eşitlik gibi daha geniş insani değerler karar sürecinin dışında kalmaktadır.

Yönetim felsefesi literatüründe rasyonalite kavramının tarihsel gelişimi, farklı dönemlerde farklı ağırlıklar kazanmıştır. Klasik dönemden davranışsal ve çağdaş yaklaşımlara uzanan çizgide rasyonellik anlayışı çeşitli eleştirilerle evrilmiştir. Davranışsal yaklaşım ve Herbert Simon'un sınırlı rasyonalite kavramı yöneticilerin karar alırken tam anlamıyla rasyonel olamayacaklarını, bilişsel sınırlılıklar ve bilgi eksiklikleri

nedeniyle "akılsal olarak yeterli" kararlar verdiklerini öne sürerek saf rasyonalite varsayımını yumuşatmıştır. Bununla birlikte, davranışsal okul da karar süreçlerinde etik değerlendirmelerden çok psikolojik ve örgütsel etkenlere odaklanmıştır.

Özellikle 1980'ler sonrasında gelişen "eleştirel yönetim" çalışmaları ise yönetimde egemen araçsal akılcılığı sorgulamış, iktidar ilişkileri, sömürü ve ahlaki körlük konularına dikkat çekmiştir. Örneğin, Selznick (1992) modern örgütleri analiz ederken araçsal akıl ile ahlaki akıl arasında temel bir gerilim olduğunu belirtmiştir. Ona göre araçsal rasyonellik kesin amaçlar ve ölçülebilir başarı kriterlerine dayanarak sorumluluk alanını daraltmakta ancak buna karşın ahlaki akıl hedefleri sorgulamaktadır. Bu kapsamda Selznick (1992) "elde edilmek istenen amaçlar gerçekten değerli mi, bu amaç uğruna ödenen bedeller kabul edilebilir mi?" sorularını gündeme getirmekte ve böylece sorumluluk ufkunu genişletmektedir. Bu tespit, yönetim teorisinde amaç-araç ilişkisinin etik bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu noktadan bakıldığında aslında etik ve ahlak kavramları da yönetim bağlamında kuramsal çerçevenin önemli bir parçası olmaktadır. Ahlak felsefesi kökenli yaklaşımlar işletme ve yönetim kararlarının salt ekonomik rasyonaliteyle açıklanamayacağını savunmaktadır. Nitekim işletme etiği alanı 1970'lerden itibaren yöneticilerin sosyal sorumlulukları, paydaşlara karşı yükümlülükleri ve değer odaklı liderlik gibi konuları gündeme taşımıştır. Kâr odaklı yaklaşımın en uç ifadesi Milton Friedman'ın "işletmelerin tek sosyal sorumluluğu kârını artırmaktır" şeklinde özetlenen görüşüdür (Friedman, 1970). Bu görüş, yönetimde araçsal aklın hâkimiyetini yansıtırken buna tepki olarak doğan paydaş kuramı iş dünyasının daha geniş bir sorumluluk taşıdığını vurgulamıştır. Freeman (1984) tarafından ortaya atılan Paydaş Yaklaşımı, işletmelerin sadece hissedarları için kâr üretmekten ibaret olmadığını, aksine çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler, toplum ve çevre gibi tüm paydaşlarının menfaatlerini gözetmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre bir şirket, yalnızca hissedarların değil, etkileşimde bulunduğu tüm kesimlerin değerlerini dikkate aldığında uzun vadede daha başarılı ve topluma faydalı olacaktır (Freeman, 1984). Paydaş kuramının doğuşu, yönetim düşüncesinde etik bir dönüşümün işaretidir ve rasyonalite kavramının değer-yüklü bir içerikle yeniden tanımlanmasına katkı sağlamaktadır.

Tarihsel olarak bazı öncü düşünürler yönetim olgusunu etik boyutuyla birlikte ele alma gerekliliğini erken dönemde dile getirmiştir. Örneğin Chester I. Barnard, klasik yönetim literatüründe teknik rasyonelliğin yanı sıra "ahlaki faktör"ün önemini vurgulayan ilk yazarlardandır. Barnard (1938) bir işletmede iş birliğinin sürdürülmesinin salt yapısal ve teknik unsurlara bağlı olmadığını liderliğin ahlaki niteliğine de bağlı olduğunu belirtmiştir. Ona göre yönetimde güven, inanç ve ortak amaç duygusu yaratmak maddi teşvikler kadar önemlidir ve liderlik, çalışanlarda ortak bir amaç uğruna inanç ve bağlılık uyandırabilmelidir.

Barnard, etkili bir örgütsel işleyiş için yöneticinin teknik becerilerinin yanında dürüstlük, adalet, sorumluluk gibi erdemlere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim "bir organizasyonun devamlılığı liderliğin niteliğine bağlıdır ve bu nitelik, liderliğin dayandığı ahlakın genişliğinden beslenir" şeklindeki ifadeleriyle yönetimde etik temelin kritik rolünü ortaya koymuştur (Barnard, 1938). Bu yaklaşım araçsal rasyonaliteyi mutlaklaştıran ana akım yönetim teorilerinin yanında alternatif bir paradigma sunarak yönetim felsefesinin normatif boyutunu tarihsel bağlamda görünür kılmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışma, kavramsal ve kuramsal bir araştırma yöntemi benimsemektedir. Herhangi bir ampirik saha çalışmasına dayanmayan araştırma, mevcut literatür ve kuramsal birikim üzerinden betimleyici ve yorumlayıcı bir analiz gerçekleştirmektedir. Öncelikle klasik yönetim yaklaşımlarından başlayarak davranışsal, eleştirel ve çağdaş yönetim düşüncelerine uzanan teorik gelişim çizgisi felsefi bir perspektifle incelenmektedir. Bu bağlamda rasyonalite, etik ve yönetim felsefesi kavramlarının tarihsel gelişimi ve yönetim kuramlarındaki yansımaları ele alınmaktadır. Literatür taraması yoluyla, yönetim teorilerinin dayandığı temel varsayımlar ve bu varsayımların ardındaki normatif argümanlar açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

4. Bulgular

Bulgular modern yönetim düşüncesinde uzun süredir varlığını sürdüren "akıl-ahlak" geriliminin hangi kavramsal hatlar üzerinde derinleştiğini ve bu gerilimin örgüt pratiğinde nasıl görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, rasyonaliteyi yalnızca teknik bir karar verme kapasitesi olarak değil, amaçların tanımlanması ve meşrulaştırılması süreçleriyle birlikte ele alınması gereken bir yönetim felsefesi problemi olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede bulgular, modern örgütlerde performans, verimlilik ve ölçülebilirlik kriterlerinin güçlenmesinin yönetsel kararları belirli bir mantıkta standartlaştırdığını, ancak aynı anda etik sorgulama alanını daraltabildiğini göstermektedir. Bulguların sunumunda kavramsal ilerlemenin korunması amacıyla tematik bir yapı benimsenmiştir. İlk olarak araçsal rasyonalitenin yönetim düşüncesinde nasıl merkezileştiği ve hangi sonuçları ürettiği ele alınmakta, ardından bu merkezin örgüt içinde etik körlük üreten mekanizmaları nasıl beslediği açıklanmaktadır. Devamında amaçların meşruiyeti ile araçların etkinliği arasındaki ayrımın görünmezleşmesinin doğurduğu gerilim tartışılmakta, bu gerilimin örgüt kültürü, güven ve kurumsal meşruiyet üzerindeki birikimli etkileri değerlendirilmektedir. Son olarak çalışma, etik muhakemenin karar süreçlerine sistematik biçimde entegre edilmesine yönelik dönüşüm ihtiyacını, yönetsel uygulama düzeyine taşınabilecek bir çerçeve olarak ortaya koymaktadır.

Araçsal rasyonalitenin yönetim düşüncesinde merkezileşmesi ve sonuçları: Çalışmada ulaşılan bulgular, modern yönetim düşüncesinde rasyonalitenin çoğunlukla "araçsal" bir anlam kazandığını göstermektedir. Bu yaklaşımda rasyonel olmak, en kısa sürede en düşük maliyetle en yüksek çıktıyı üreten seçeneği tercih etmekle eş anlamlı hale gelmektedir. Bu çerçevenin yönetim pratiklerinde güçlenmesi, kararların tutarlı ve ölçülebilir biçimde gerekçelendirilmesini kolaylaştırmakta, ancak kararın "neden" ve "ne pahasına" alındığına ilişkin normatif sorgulamayı arka plana itmektedir. Bulgular, bu nedenle modern yönetimin başarı kriterlerinin giderek performans göstergelerine daraldığını; insan onuru, adalet, güven, toplumsal fayda gibi değer alanlarının ise ölçülemediği ölçüde karar masasında zayıfladığını ortaya koymaktadır. Bu durum, rasyonel görünen kararların, toplumsal veya örgütsel düzeyde uzun dönemli zararlar üretme ihtimalini artıran bir risk alanı oluşturmaktadır.

Etik körlük üretme mekanizmaları: Çalışmanın önemli bulgularından biri, etik sorunların yalnızca "kötü niyet" veya "bireysel ahlak eksikliği" ile açıklanmasının yetersiz olduğudur. Bulgular, örgütsel sistemlerin ve yönetimsel rutinlerin, niyet kötü olmasa bile etik değerlendirmeyi görünmez kılabildiğini göstermektedir. Özellikle hedef baskısı, kısa vadeli performans beklentileri, rekabetçi iç karşılaştırmalar ve "ölçülen değerlidir" mantığı, yöneticileri etik muhakemeyi ikinci plana atarak teknik optimuma odaklanmaya itebilmektedir. Bu bağlamda etik körlük; (i) hedeflerin sorgulanmaması, (ii) kararların yalnızca sayısal çıktılarla savunulması, (iii) sorumluluğun süreçlere dağıtılması ve (iv) kararın sonuçlarının farklı paydaşlara yayılması gibi mekanizmalarla güçlenmektedir. Sonuç olarak bulgular, etik problemin çoğu zaman "karar verme biçiminin" içine gömülü olduğunu ve bu nedenle etik duyarlılığın yalnızca eğitim veya etik kodlarla değil, karar süreçlerinin tasarımıyla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Amaçların meşruiyeti ile araçların etkinliği arasındaki gerilim: Çalışmanın bulguları, modern yönetim düşüncesinde "amaçların doğruluğu" ile "araçların etkinliği" arasındaki ayrımın yeterince görünür kılınmadığını işaret etmektedir. Araçsal rasyonalite, hedefler verili kabul edildiğinde güçlüdür; ancak hedeflerin meşruiyeti tartışılmadığında, yönetim "amaçlara ulaşma becerisi"ni "amaçların haklılığı" ile karıştırma riski taşımaktadır. Bulgular, bu karışmanın özellikle kurumların büyüdüğü, kararların çok katmanlı hale geldiği ve güç ilişkilerinin yoğunlaştığı yapılarda daha belirginleştiğini göstermektedir. Çünkü amaçlar sorgulanmadığında, etik tartışma "yönteme" sıkışmakta; "doğru şey" yerine "doğru yöntem" konuşulmaktadır. Bu bulgu, yönetim felsefesi açısından kritik bir sonuç üretmektedir: Etik yalnızca süreç uyumu değildir; aynı zamanda hedeflerin değer bakımından savunulabilir olup olmadığına ilişkin değerlendirmeyi de gerektirir. Dolayısıyla modern yönetim, yalnızca "etkinlik" üzerinden kurulduğunda, değer-rasyonel sorgulamalar zayıflamakta ve meşruiyet sorunu derinleşebilmektedir.

Örgüt kültürü, güven ve meşruiyet boyutunda birikimli etkiler: Bulgular, rasyonalite-etik geriliminin yalnızca teorik bir tartışma olmadığını; örgüt kültürü ve toplumsal güven üzerinde birikimli sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Etik kararların ihmal edildiği ya da "performans gerekçesi" ile geri plana itildiği yapılarda güven iklimi zayıflamakta, çalışanların adalet algısı bozulmakta ve psikolojik güvenlik

düşmektedir. Bu tür ortamlarda sessizlik kültürü, sinizm, tükenmişlik, yüksek devir oranı ve iş birliğinin zayıflaması gibi sonuçların ortaya çıkma olasılığı artmaktadır. Ayrıca kurum dışı paydaşlar açısından da benzer bir dinamik gözlenmektedir: Etik tutarlılık zedelendiğinde, kurumun itibar maliyeti artmakta; sosyal lisans, müşteri güveni ve yatırımcı algısı gibi alanlarda kırılganlık oluşmaktadır. Bu çerçevede çalışma, etik ile rasyonalitenin birbirinin alternatifi değil, sürdürülebilir yönetim açısından birlikte ele alınması gereken iki tamamlayıcı boyut olduğunu göstermektedir. Çünkü yalnızca teknik rasyonaliteye dayalı başarı, kısa vadede kazanım üretse bile uzun vadede meşruiyet aşınması üzerinden performansı da zayıflatabilmektedir.

Dönüşüm ihtiyacı: Etik muhakemenin karar süreçlerine entegrasyonu: Çalışmanın bulguları, etik temelli yönetimin "etik ilkeler bildirimi" düzeyinde kalmasının yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Etik, kurumsal hafızaya ve günlük karar pratiklerine yerleşmediğinde, hedef baskısı ve ölçüm sistemleri eski alışkanlıkları yeniden üretmektedir. Bu nedenle bulgular, etik muhakemenin karar süreçlerine sistematik biçimde entegre edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu entegrasyon, (i) amaçların paydaş etkileri bakımından sorgulanması, (ii) kararların yalnızca finansal değil sosyal ve insani sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmesi, (iii) performans göstergelerinin etik riskleri görünür kılacak şekilde genişletilmesi ve (iv) hesap verebilirliği güçlendiren bir yönetişim dilinin kurulması üzerinden düşünülebilir. Böylece rasyonalite-ahlak ikilemi, çözümsüz bir çatışma değil; yönetim felsefesinin "denge" arayan temel problematiği olarak daha üretken bir zemine taşınabilmektedir.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Elde edilen bulgular yönetimin teknik bir karar alma süreci olarak görülmesinin organizasyonların insan ve toplum üzerinde yarattığı derin etkileri açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu durum yönetim olgusunun yeniden düşünülmesi gereken normatif boyutuna işaret etmektedir. Özellikle rasyonalite-etik geriliminin yol açtığı sorunlar yönetim felsefesinin değer temelli bir çerçevede tekrar ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Modern yönetim anlayışı salt verimlilik ve performans kriterleriyle sınırlanmamalı bunun yerine değer yargıları, sorumluluk bilinci ve ahlaki muhakeme süreçlerini içeren normatif bir pratik olarak yeniden tanımlanması gerekmektedir. Yöneticilerin aldıkları kararların sadece ekonomik sonuçlar doğurmadığı çalışanların davranışlarını, örgütsel kültürü ve genel anlamda toplumsal güveni biçimlendirdiği gerçeğinden hareketle etik boyutun yönetim düşüncesinin merkezine yerleştirilmesi gerekmektedir. Yönetim felsefesinin normatif bir yaklaşımla yeniden ele alınması pratikte yöneticilerin karar verme süreçlerine ahlaki değerleri sistematik biçimde entegre etmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda çalışmanın ortaya koyduğu genel perspektif modern yönetim anlayışında köklü bir etik odaklı dönüşüm ihtiyacının varlığı yönündedir. Araştırmanın bulguları yönetimin "işleri doğru yapmak" (do things right) perspektifini benimsemelerinin yanında "doğru işleri yapmak" (do the right things) şeklinde ikili bir sorumluluk taşıdığını göstermektedir. Bu da etkililik kadar etiklik kavramının da yönetim başarısının ayrılmaz bir boyutu haline getirilmesini gerektirmektedir.

Sonuç olarak rasyonalite ve etik arasında kurulacak dengeli ilişki hem örgüt içindeki bireylerin tatmin ve gelişimi hem de örgütlerin toplumsal meşruiyeti açısından hayati önemdedir. Bu nedenle yönetim disiplininin normatif bir çerçevede yeniden düşünülmesi ve araçsal aklın ahlaki akılla desteklenmesi, sürdürülebilir ve adil bir yönetim pratiği için bir zorunluluk olarak belirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Barnard, C. I. (1938). *The functions of the executive*. Harvard University Press.
2. Başer, D., & Akçay, S. (2019). Araçsal akıl ve sosyal hizmet: Bürokrasi ve yönetimsellik bağlamında bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 30*(3), 1033-1051.
3. Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman.
4. Friedman, M. (1970, September 13). The social responsibility of business is to increase its profits. *The New York Times Magazine*, 122-126.
5. Horkheimer, M. (1947). *Eclipse of reason*. Continuum.

6. Marcuse, H. (1964). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Beacon Press.
7. Selznick, P. (1992). *The moral commonwealth: Social theory and the promise of community*. University of California Press.
8. Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of ınterpretive sociology*. University of California Press.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(12)

Assist. Prof. Dr. Aydın ÖZDEMİR[64]

THE COHESION BETWEEN NATIONAL EDUCATION STATISTICS and THE GENDER EQUALITY INDEX IN THE EARTHQUAKE ZONE: AN EFFICIENCY EVALUATION USING INTEGRATED SLACK-BASED DATA ENVELOPMENT ANALYSIS and ROC ANALYSIS

DEPREM BÖLGESINDE MİLLİ EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ ve CİNSİYET EŞİTLİĞİ ENDEKSİ BAĞINTISI: BÜTÜNLEŞİK SLACK TABANLI VERİ ZARFLAMA ANALİZİ ve ROC ANALIZI KULLANILARAK BİR ETKİNLİK DEĞERLENDİRMESİ

ABSTRACT

The purposes of this study are to assess the efficiency of the cohesion of national education statistics and the gender equality index in earthquake zone provinces (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, and Şanlıurfa), and to test the diagnostic performance of input and output variables in determining the efficiency status of earthquake zone provinces. For these purposes, the study has a two-stage analysis design. In the first stage, the Input Orientation Slack-Based Data Envelopment Analysis (DEA) model was employed using three input variables (Number of Schools per Student, Number of Teachers per Student and Number of Classrooms per Student) and one output variable (Gender Equality Index). In the second stage, the ROC Analysis was conducted for the diagnostic performance of input and output variables in determining the Efficiency Status of earthquake zone provinces. The dataset belongs to 2025 or the nearest year, and it is gathered from the Republic of Türkiye Ministry of National Education and TÜİK. While the first stage of analysis design was carried out using the deaR package in the R project, the second stage was carried out using Inonu University Faculty of Medicine, Department of Biostatistics and Medical Informatics, Diagnostic Tests and ROC Analysis Software. According to the first stage of analysis design, it was determined that 3 out of 10 earthquake zone provinces are efficient (Adana, Osmaniye and Malatya), while the remaining seven provinces (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis and Şanlıurfa) were found to be inefficient. Besides, all three efficient earthquake zone provinces rank first, while Gaziantep ranks last among the ten earthquake zone provinces. According to the second stage of analysis design, it was determined that i2: Number of Teachers per Student and i3: Number of Classrooms per Student input variables, and o1: Gender Equality Index output variable could distinguish the Efficiency Status with the cutoff points (16.117), (29.087), and (1.043), respectively. As the cohesion of national education statistics and the gender equality index efficiency of earthquake zone provinces remains largely unexplored in the existing literature, this study stands out by incorporating the Slack-Based Measure and ROC Analysis to fill this research gap.

Keywords: *Data Envelopment Analysis, ROC Analysis, Education, Earthquake Zone Provinces.*
JEL Codes: *C44(Operations Research; Statistical Decision Theory), I24 (Education and Inequality).*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, deprem bölgesi illerinde (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa) ulusal eğitim istatistiklerinin ve cinsiyet eşitliği endeksinin uyumunun etkinliğini değerlendirmek ve deprem bölgesi illerinin etkinlik durumunu belirlemede girdi ve çıktı değişkenlerinin tanısal performansını test etmektir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışma, iki aşamalı bir analiz tasarımına sahiptir. Birinci aşamada, üç girdi değişkeni (Öğrenci Başına Okul Sayısı, Öğrenci Başına Öğretmen Sayısı ve Öğrenci Başına Sınıf Sayısı) ve bir çıktı değişkeni (Cinsiyet Eşitliği Endeksi) kullanılarak Girdi Odaklı Gevşeklik Tabanlı Veri Zarflama Analizi (DEA) modeli kullanılmıştır. İkinci aşamada ise, deprem bölgesi illerinin etkinlik durumunu belirlemede girdi ve çıktı değişkenlerinin tanısal performansı için ROC Analizi yapılmıştır. Veri seti 2025 veya en yakın yıla ait olup, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ve TÜİK'ten temin edilmiştir. Analiz tasarımının ilk aşaması R projesindeki deaR paketi kullanılarak gerçekleştirilirken, ikinci aşama İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Biyoistatistik ve Tıbbi Bilişim Anabilim Dalı Tanı Testleri ve ROC Analizi Yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz tasarımının ilk aşamasına göre, 10 deprem bölgesi ilinden 3'ünün (Adana, Osmaniye ve Malatya) verimli olduğu, geri kalan yedi ilin (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis ve Şanlıurfa) ise verimsiz olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, verimli olan üç deprem bölgesi ili de ilk sırada yer alırken, Gaziantep on deprem bölgesi ili arasında son sırada yer almaktadır. Analiz tasarımının ikinci aşamasına göre, i2: Öğrenci Başına Öğretmen Sayısı ve i3: Öğrenci Başına Sınıf Sayısı girdi değişkenleri ile o1: Cinsiyet Eşitliği Endeksi çıktı değişkeninin, sırasıyla (16.117), (29.087) ve (1.043) kesme noktalarıyla Verimlilik Durumunu ayırt edebildiği belirlenmiştir. Ulusal eğitim istatistiklerinin tutarlılığı ve deprem bölgesi illerinin cinsiyet eşitliği endeksi verimliliği mevcut literatürde büyük ölçüde incelenmemiş olduğundan, bu çalışma, bu araştırma boşluğunu doldurmak için Slack Tabanlı Ölçüm ve ROC Analizi'ni birleştirerek öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, ROC Analizi, Eğitim, Deprem Bölgesi İlleri.
JEL Kodları: C44 (Yöneylem Araştırması; İstatistiksel Karar Teorisi), I24 (Eğitim ve Eşitsizlik).

[64] Assit. Prof. Dr., Adiyaman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Türkiye; Email: aozdemir@adiyaman.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2413-9440

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

INTRODUCTION

While United Nations Sustainable Development Goal-4 (SDG4) aims to ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all, SDG-5 aims achieve gender equality and empower all women and girls (United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, 2021). The quality of education given to individuals by a society today is of great importance in terms of including all segments of society (Yaşar, 2018). Providing society with "equality in opportunity and facilities" is one of the most crucial requirements for educational success (Tomul, 2011).

There are significant psycho-socio-economic-political factors that contribute to gender inequality worldwide, making it one of humanity's most pressing issues (Sart & Dalyancı, 2018). It is widely recognised that gender inequality is a significant barrier to human development, manifesting itself in various social, political, economic, and cultural facets (Özdemir et al., 2026). Education and health are two areas where gender inequality can have a detrimental impact on social development (Tokal et al., 2023). Education is linked to a tendency to lessen gender inequality because it improves people's ability to accept new customs and norms by enlarging their perspectives (Esen & Seren, 2022).

When women and men have the same rights and opportunities in all spheres of life, such as social interactions, economic participation, and decision-making, and when their distinct needs, desires, and behaviours are equally valued and favoured, gender equality has been accomplished (Barnat et al., 2019).

Gender equality and high-quality education are two socially-related SDGs that can support the accomplishment of all other SDGs (Górska, 2023). Since creating an indicator framework to measure gender equality and education is not an easy or uncontroversial process, some people who work with education statistics have assumed that the metrics currently in use are sufficient indicators of how well an educational system is performing (Unterhalter et al., 2022).

By comparing the input-output combinations of various decision-making units (DMUs) to the frontier that represents best production practices, Data Envelopment Analysis (DEA) offers important insights into productivity and resource usage (Rede et al., 2026).

One way to assess the accuracy of a decision-making process is to compare the organisation's decision to the option that would optimise its benefits (Wang, 2014a). In addition to being frequently used in medical decision-making, Receiver Operating Characteristic (ROC) graphs—a curve that plots a diagnostic test's sensitivity against its false positive rate across all possible threshold values for defining positivity—have also become more and more popular in business optimisation analysis, health policy making, clinical studies, and health economics in recent years (Fawcett, 2006; Kampfrath & Levinson, 2013; Wang, 2014b). It is a tool for evaluating an instrument's performance (e.g. G. As part of a measurement system used for classification in an entity test, "true positive rates" (TPR, sensitivity) are plotted against decision risks like "false positive rates" (FPR, fall-out) using a testing device or machine-learning algorithm (Pendrill et al., 2023).

In this context, the study has two objecitives; (i) to assess the efficiency of the cohesion of national education statistics and the gender equality index of ten earthquake zone provinces *(Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, and Şanlıurfa)*, (ii) to test the diagnostic performance of input and output variables in determining the efficiency status of the ten earthquake zone provinces. For these purposes, the study has a two-stage analysis design. In the first stage; Input Orientation Slack-Based Data Envelopment Analysis (DEA) model was employed using five input variables (Number of Schools per Student, Number of Teachers per Student and Number of Classrooms per Student) and one output variable (Gender Equality Index). In the second stage, the ROC Analysis was conducted for the diagnostic performance of input and output variables in determining the Efficiency Status of earthquake zone provinces.

1. RELATED WORKS

Even though there are many studies on the same subjects, this one, which also uses Slack-Based Measure, has a special value because it addresses a research gap regarding the effectiveness of the cohesion of national education statistics and the gender equality index of the earthquake zone.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

A well-educated population enhances innovation, productivity, and social stability (Kokkinopoulou et al., 2025), and Data Envelopment Analysis (DEA) can be regarded as a measuring tool of productivity in several research fields, including education, business, healthcare, public administration, etc. (Charles & Kumar, 2012; Emrouznejad & Cabanda, 2014; Gregoriou & Zhu, 2005). Table 1 lists some studies that used Data Envelopment Analysis in the areas of education, gender equality index, and related fields.

Table 1. Literature Summary

Title	Author(s)	Input(s)	Output(s)	DMUs	Analysis Procedure
Effectiveness of education and economic performance on gender and violence against women indicators: An Assessment of EU countries and Turkey	(Telli, 2024)	-Yaşam Boyu Şiddetin Yaygınlığı -Çocuk Yaşta Erken ve Zorla Evlenme -Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	-Kadınların İşgücüne Katılım Oranı -Kadınların Yükseköğretime Kayıt Oranı -Kadın Milletvekili Koltuk Oranı	EU Countries and Turkiye	BCC-I and Super SBM-I DEA
Efficiency Evaluation of Education Management Activities of Provinces in Turkey Using Integration of Clustering and Data Envelopment Analysis	(Özdemir, 2025)	-1 Milyon Kişi Başına Toplam Okul Sayısı -1 Milyon Kişi Başına Toplam Öğrenci Sayısı -1 Milyon Kişi Başına Toplam Öğretmen Sayısı -1 Milyon Kişi Başına Mezun Öğrenci Sayısı (Ortaöğretim Toplamı)	-İnsani Gelişim Endeksi Eğitim Bileşeni Puanı -İller Arası Rekabet Endeksi Eğitim Bileşeni Puanı	81 Provinces	DEA and Cluster Analysis
Data Envelopment Analysis Evaluation Method for the Performance of Secondary Education Institutions in Turkey	(Ergülen et al., 2019)	-Okul Sayısı -Şube Sayısı -Öğretmen Sayısı -Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı -Derslik Sayısı	-Okullaşma Oranı -Mezun Olan Öğrenci Sayısı	NUTS-1 Regions	CCR-DEA

According to Table 1, Slack-Based Data Envelopment Analysis is used to evaluate the efficiency of ten earthquake zone provinces in relation to national education statistics and the gender equality index, and ROC Analysis is used to test the diagnostic performance of input and output variables in determining the efficiency status of ten earthquake zone provinces. The analysis's three input variables and one output variable are explained in detail in the sections that follow.

2. METHODOLOGY

2.1. Data Envelopment Analysis (DEA)

Data Envelopment Analysis (DEA) is a nonparametric technique for evaluating and contrasting the efficiency of decision-making units (DMUs), which include businesses, governments, and nations, and share input and output factors (Ray, 2004; Tone, 2017).

There are two types of models in data envelopment analysis (DEA): radial and nonradial (Tone, 2017).

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

The most basic Radial DEA model is the Constant Returns to Scale (CRS), also known as the CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) model, and it was initially introduced by Charnes et al. in 1978 (Charnes et al., 1978). The CCR (CRS) model does this by estimating the number of inefficiencies, identifying their sources, and producing an objective evaluation of overall efficiency (Charnes et al., 1994).

Variable Returns to Scale (VRS), also referred to as the BCC (Banker-Charnes-Cooper) model, was subsequently created by Banker et al in 1984 as a representative extension of Radial DEA(Banker et al., 1984). The BCC (VRS) model estimates pure technical efficiency and identifies potential increasing, decreasing, or constant returns to scale in order to differentiate between technical and scale inefficiencies (Charnes et al., 1994). Whereas the CCR efficiency scores are regarded as technical efficiency, the BCC efficiency scores are regarded as pure technical efficiency (Ozcan, 2014).

Output-oriented DEA seeks to maximise output production, subject to the specified resource level, whereas input-oriented DEA seeks to produce the observed outputs with the fewest inputs (Ramanathan, 2003).

Efficiency scores of one point are considered efficient in both models; those between zero and one point are considered inefficient in input-oriented models, and those greater than one are considered inefficient in output-oriented models (Ozcan, 2014).

Proposed by (Tone, 2001) the Slack-Based Measure (SBM) DEA, as a Non-Radial DEA, is able to deal directly with the input excesses and the output shortfalls of the DMU under evaluation, since it satisfies the properties Units Invariant, Monotone, and Reference-Set Dependent, which are not satisfied by CCR and BCC models.

The fractional programming formulas of CCR-Input Orientation (1), CCR-Output Orientation (2), BCC- Input Orientation (3), BCC- Output Orientation (4), SBM-CRS-Input Orientation (5), SBM-CRS-Output Orientation (6), SBM-VRS-Input Orientation (7) and SBM-VRS-Output Orientation (8) are as follows (Emrouznejad & Cabanda, 2014; Ozcan, 2009, 2014; Tone, 2001, 2017);

$$Eff = \min_{u_r v_i} \sum_{\text{I}} V_{\text{I}}\, X_{\text{I}J_0}$$

s.t.

$$\sum_r u_r y_{rj} - \sum_i v_i x_{ij} \le 0 \quad ; \forall j$$

$$\sum_r u_r y_{rj_0} = 1$$

$$u_r, v_i \ge 0 \quad ; \forall r, \forall i.$$

(1)

$$Eff = \max_{u_r v_i} \sum_r u_r y_{rj_0}$$

s.t.

$$\sum_r u_r y_{rj} - \sum_i v_i x_{ij} \le 0 \quad ; \forall j$$

$$\sum_i v_i x_{ij_0} = 1$$

$$u_r, v_i \ge 0 \quad ; \forall r, \forall i.$$

(2)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

$$\min_{\lambda,\emptyset,S_i^-,S_r^+} \emptyset$$

s.t.

$$\sum_j \lambda_j x_{ij} + S_i^- = \emptyset x_{ij_o} \quad \forall i$$
$$\sum_j \lambda_j y_{rj} - S_r^+ = y_{rj_o} \quad \forall r$$
$$\sum_j \lambda_j = 1$$
$$s_i^-, s_i^+ \geq 0 \quad \forall i, \forall r$$
$$\lambda_j \geq 0 \quad \forall_j. \qquad (3)$$

$$\max_{\lambda,\emptyset,S_i^-,S_r^+} \theta$$

s.t.

$$\sum_j \lambda_j x_{ij} + S_i^- = x_{ij_o} \forall i$$
$$\sum_j \lambda_j y_{rj} - S_r^+ = \theta y_{rj_o} \quad \forall r$$
$$\sum_j \lambda_j = 1$$
$$s_i^-, s_i^+ \geq 0 \quad \forall i, \forall r$$
$$\lambda_j \geq 0 \quad \forall_j.$$

(4)

$$\rho_{\mathrm{I}}^* = \min_{\boldsymbol{\lambda},\mathbf{s}^-,\mathbf{s}^+} 1 - \frac{1}{m}\sum\nolimits_{i=1}^{m} \frac{s_i^-}{x_{ih}}$$

subject to

$$x_{ih} = \sum\nolimits_{j=1}^{n} x_{ij}\lambda_j + s_i^- \quad (i = 1, \ldots, m)$$
$$y_{rh} = \sum\nolimits_{j=1}^{n} y_{rj}\lambda_j - s_r^+ \quad (r = 1, \ldots, s)$$
$$\lambda_j \geq 0 \ (\forall j), \ s_i^- \geq 0 (\forall i), \ s_r^+ \geq 0 (\forall r)$$

(5)

$$1/\rho_{\mathrm{O}}^* = \max_{\boldsymbol{\lambda},\mathbf{s}^-,\mathbf{s}^+} 1 + \frac{1}{s}\sum\nolimits_{r=1}^{s} \frac{s_r^+}{y_{rh}}$$

subject to

$$x_{ih} = \sum\nolimits_{j=1}^{n} x_{ij}\lambda_j + s_i^- \quad (i = 1, \ldots, m)$$
$$y_{rh} = \sum\nolimits_{j=1}^{n} y_{rj}\lambda_j - s_r^+ \quad (r = 1, \ldots, s)$$
$$\lambda_j \geq 0 \ (\forall j), \ s_i^- \geq 0 \ (\forall i), \ s_r^+ \geq 0 \ (\forall r)$$

(6)

$$\rho_{\mathrm{I}}^* = \min_{\boldsymbol{\lambda},\mathbf{s}^-,\mathbf{s}^+} 1 - \frac{1}{m}\sum\nolimits_{i=1}^{m} \frac{s_i^-}{x_{ih}}$$

subject to

$$x_{ih} = \sum\nolimits_{j=1}^{n} x_{ij}\lambda_j + s_i^- \quad (i = 1, \ldots, m)$$
$$y_{rh} = \sum\nolimits_{j=1}^{n} y_{rj}\lambda_j - s_r^+ \quad (r = 1, \ldots, s)$$
$$\sum\nolimits_{j=1}^{n} \lambda_j = 1, \ \lambda_j \geq 0 \ (\forall j), \ s_i^- \geq 0 \ (\forall i), \ s_r^+ \geq 0 \ (\forall r)$$

(7)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

$$\rho_{\mathrm{I}}^{*} = \min_{\boldsymbol{\lambda},\mathbf{s}^{-},\mathbf{s}^{+}} 1 - \frac{1}{m}\sum_{i=1}^{m}\frac{s_i^{-}}{x_{ih}}$$

subject to

$$x_{ih} = \sum_{j=1}^{n} x_{ij}\lambda_j + s_i^{-} \quad (i = 1, \ldots, m)$$

$$y_{rh} = \sum_{j=1}^{n} y_{rj}\lambda_j - s_r^{+} \quad (r = 1, \ldots, s)$$

$$\sum_{j=1}^{n}\lambda_j = 1,\ \lambda_j \geq 0\ (\forall j),\ s_i^{-} \geq 0\ (\forall i),\ s_r^{+} \geq 0\ (\forall r) \qquad (8)$$

2.2. ROC Analysis

ROC analysis was initially employed in World War II to help radar operators determine whether a blip on the radar screen represented a sound or a moving object. Later, diagnostic statistical research adopted this technique (Roumeliotis et al., 2024). The ROC curve is a basic tool for examining the trade-off between sensitivity and specificity across different thresholds for classifier decisions (Tec, 2025). A method for visualising, classifying, and choosing classifiers according to their performance is a receiver operating characteristic (ROC) graph (Fawcett, 2006).

The Area Under the Curve (AUC) value is a commonly used metric that summarises the diagnostic performance of an index test, and Table 2 displays the classification table of AUC values and their usability (Çorbacıoğlu & Aksel, 2023).

Table 2. Area Under the Curve Values and Their Interpretation (Çorbacıoğlu & Aksel, 2023).

AUC Value	Interpretation Suggestion
0.9 ≤ AUC	Excellent
0.8 ≤ AUC < 0.9	Considerable
0.7 ≤ AUC < 0.8	Fair
0.6 ≤ AUC < 0.7	Poor
0.5 ≤ AUC < 0.6	Fail

The other widely used scale is the Confidence Interval (CI) of 0 to 100 per cent, where a CI of 0 indicates that the observer is certain that the disease of interest is not present, and a CI of 100 indicates that the observer is certain that the disease of interest is present (Obuchowski, 2005). Because sample data are subject to statistical errors and are not fixed values, the AUC is frequently presented with a 95 per cent confidence interval (CI), which offers a range of potential values around the actual value (Nahm, 2022).

The specificity, also known as the true negative fraction (TNF), describes the likelihood of a negative test result in people who are not ill, whereas the sensitivity, also known as the true positive fraction (TPF), describes the percentage of diseased patients who actually have a positive test result. The resulting sensitivity and specificity are both 100% (Van Erkel & Pattynama, 1998).

Because using less strict criteria to increase sensitivity results in a trade-off where specificity decreases, it is imperative to set a cut-off value with an appropriate sensitivity and specificity (Nahm, 2022). By determining the sensitivity and specificity of each cut-off point, ROC analysis makes it possible to evaluate various ones (He et al., 2025).

The Youden index, which is computed as sensitivity + specificity – 1, helps choose a threshold where both metrics reach their maximum. It establishes the threshold value that maximises both sensitivity and specificity (Çorbacıoğlu & Aksel, 2023). The distance between the 45° diagonal and the ROC curve when moving the 45° diagonal—a straight line with a slope of 1—in the (0, 1) direction is known as Youden's J

statistic (Nahm, 2022). The optimal cut-off value was established using the Youden index test, which finds the threshold value that corresponds to the curve's point closest to the upper left corner (100 per cent sensitivity and 100 per cent specificity) (Roumeliotis et al., 2024).

2.3. The Sample and Dataset

On 06 February 2023, two major earthquakes occurred in Türkiye, named the Kahramanmaraş earthquakes. Many provinces were affected by these earthquakes. Then, the Presidency of the Republic of Türkiye declared a state of emergency in ten provinces, named the Earthquake Zone. Decision Making Units (DMUs) are such units that utilize same inputs to produce the same outputs (Cooper et al., 2006).

The sample of the study consists of ten earthquake zone provinces and is shown in Table 1.

Since the sample of the study consists of all earthquake zone provinces, the following three conditions related to the homogeneous group of DMUs are met (Golany & Roll, 1989);

- The DMUs in question have similar goals and carry out the same tasks,
- Every DMU operates in the same set of market circumstances,
- All of the DMUs in the group have the same inputs and outputs for describing their performance.

Efficiency assessment depends on how the feasible set of input–output bundles is specified (Ray, 2004). There are three input variables and one output variable as the primary input/output framework. Inputs are i1: Number of Schools per Student, i2: Number of Teachers per Student and i3: Number of Classrooms per Student. Output is o1: Gender Equality Index. The inputs and outputs are in line (Ergülen et al., 2019; Özdemir, 2025; Telli, 2024), as depicted in Table 2.

The dataset, which belongs to 2025 or the nearest year, is shown in Table 3 and was gathered from (Republic of Türkiye Ministry of National Education, 2025; TÜİK, 2025).

The number of DMUs is expected to be larger than the product of the number of inputs and outputs (Ramanathan, 2003). Since there are four variables in all—three input variables and one output variable—to gauge the effectiveness of the ten earthquake zone provinces in this study, this requirement is satisfied.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Table 3. The Dataset

DMU Name	Inputs			Output
	i1	i2	i3	o1
Adana	355.191558	15.872871	27.882302	1.052355
Adıyaman	190.983071	14.422701	22.457415	1.042140
Diyarbakır	251.869126	17.654837	30.291644	1.025352
Gaziantep	414.343878	20.315525	31.419528	1.034792
Hatay	260.505796	16.362100	26.159110	1.039025
Kahramanmaraş	257.791297	16.433958	27.666127	1.042715
Kilis	250.760870	18.274715	32.113029	1.041953
Malatya	181.626450	12.563152	21.559075	1.042870
Osmaniye	270.503788	14.698570	24.183204	1.047819
Şanlıurfa	260.282715	21.475447	31.556781	0.961952
Min	*181.626450*	*12.563152*	*21.559075*	*0.961952*
Max	*414.343878*	*21.475447*	*32.113029*	*1.052355*
Mean	*269.385855*	*16.807387*	*27.528821*	*1.033097*
Median	*259.037006*	*16.398029*	*27.774214*	*1.042047*

According to Table 3;

- ***i1: Number of Schools per Student*** was calculated by dividing the number of students by the number of schools, and relevant data is gathered from the Republic of Türkiye Ministry of National Education, National Education Statistics (Republic of Türkiye Ministry of National Education, 2025).
- ***i2: Number of Teachers per Student*** was calculated by dividing the number of students by the number of teachers, and relevant data is gathered from the Republic of Türkiye Ministry of National Education, National Education Statistics (Republic of Türkiye Ministry of National Education, 2025).
- ***i3: Number of Classrooms per Student*** was calculated by dividing the number of students by the number of classrooms, and relevant data is gathered from the Republic of Türkiye Ministry of National Education, National Education Statistics (Republic of Türkiye Ministry of National Education, 2025).
- ***o1: Gender Equality Index*** is calculated by dividing the female Minimum Social Sciences (MES) value by the male MES value, and relevant data is gathered from the Turkish Statistical Institute, Probable Duration of Education: 2024 Report (TÜİK, 2025).

2.4. Analysis Design

The study has a two-stage analysis design. In the first stage; Input Orientation Slack-Based Data Envelopment Analysis (DEA) model was employed using three input variables (Number of Schools per Student, Number of Teachers per Student and Number of Classrooms per Student) and one output variable (Gender Equality Index). In the second stage, the ROC Analysis was conducted for the diagnostic performance of input and output variables in determining the Efficiency Status of earthquake zone provinces.

During the DEA Stage;

- Because inputs are more under the managers' control than outputs in the provinces that are in the earthquake zone (Ozcan, 2014), The Slack-Based Measure addresses both input excess and output shortfall

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

directly (Tone, 2001). The Input-Oriented Slack-Based Data Envelopment Analysis (DEA) model was employed in this research.

- Every inefficient DMU was given a reference set to help it become more efficient, and options for improvement (lowering inputs or raising outputs) were computed..
- The R project's deaR package was used to carry out DEA (Coll-Serrano et al., 2018).

During the ROC Analysis Stage;

- ROC analysis was used for evaluating for evaluating the accuracy of the DEA, which classifies earthquake zone provinces into 1 of 2 categories: efficient or inefficient (Zou et al., 2007).
- The AUC value was used for evaluating the test's ability to distinguish between efficient and inefficient earthquake zone provinces (Çorbacıoğlu & Aksel, 2023).
- For any test to be statistically significant, the lower 95% CI value of the AUC must be >0.5 (Nahm, 2022).
- The optimal cut-off value for the test that maximises sensitivity and specificity was identified (Roumeliotis et al., 2024).
- The Youden index was used to identify the optimal cutoff value (Çorbacıoğlu & Aksel, 2023).
- ROC Analysis was performed using the Inonu University Faculty of Medicine, Department of Biostatistics and Medical Informatics, Diagnostic Tests and ROC Analysis Software (Yaşar et al., 2025).

3. RESULTS

3.1. The Results of the DEA Stage

Table 4 displays the DMUs' efficiency scores, slacks (input excesses and output shortfalls), and ranking based on efficiency scores.

Table 4. Efficiency Score, Ranking, and Slacks of DMUs

DMU	Efficiency Score	Efficiency Status	Rank	s_1^-	s_2^-	s_3^-	s_1^+
Adana	1.000000	**Efficient**	1	355.1915584	15.87287078	27.88230197	1.052355359
Adıyaman	0.927358	Inefficient	4	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Diyarbakır	0.714810	Inefficient	7	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Gaziantep	0.580972	Inefficient	10	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Hatay	0.763060	Inefficient	5	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Kahramanmaraş	0.749423	Inefficient	6	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Kilis	0.694371	Inefficient	8	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Malatya	1.000000	**Efficient**	1	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741
Osmaniye	1.000000	**Efficient**	1	270.5037879	14.69856952	24.18320352	1.047818762
Şanlıurfa	0.655330	Inefficient	9	181.6264501	12.56315198	21.55907464	1.042869741

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

According to Table 4, three DMUs *(Adana, Malatya and Osmaniye)* have a score of 1, and they are relatively efficient by removing input excesses and augmenting the output shortfalls. Besides, all seven efficient DMUs ranked first, while Gaziantep ranked last among the ten DMUs.

Furthermore, Table 4 gives each DMU the input and output slack it needs to eliminate excess inputs and supplement outputs in order to reach efficiency status.

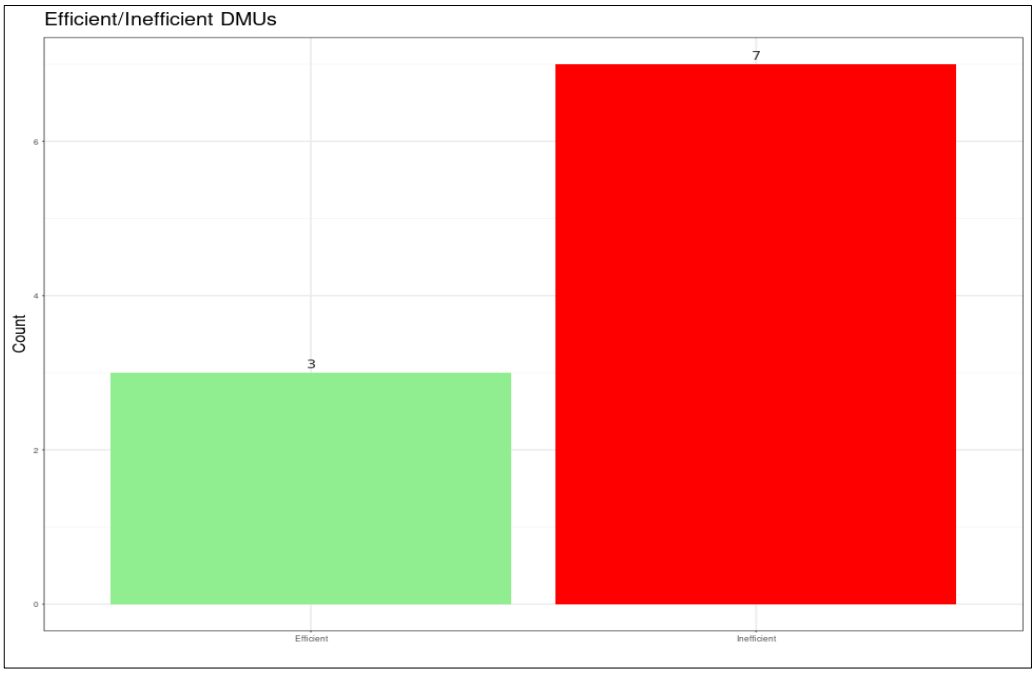

Figure 1. Efficiency Distribution

Figure 1 shows that seven of the three DMUs are inefficient (red column) and five are efficient (yellow column).

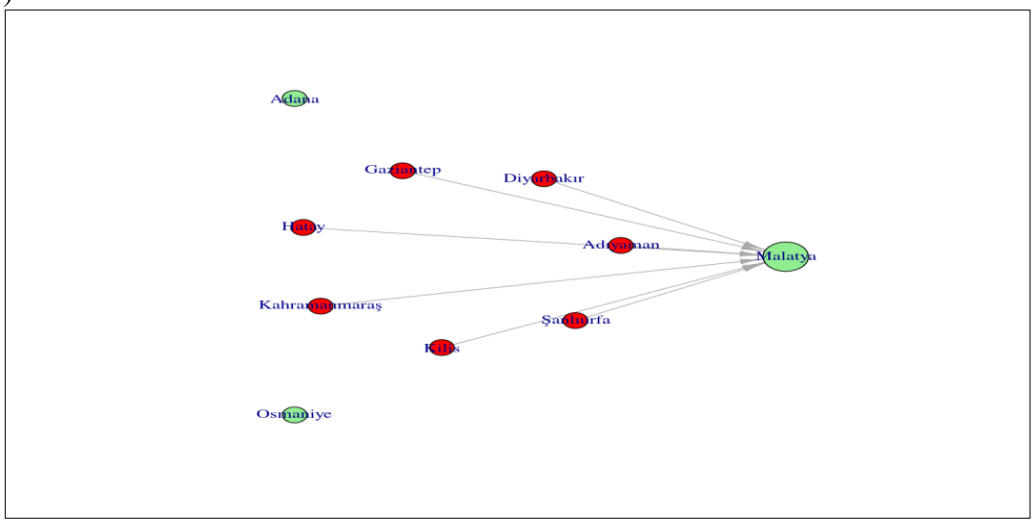

Figure 2. Network Graph

Figure 2 shows Reference Sets defined so that the two inefficient DMUs can become efficient. The green circles in Figure 2 represent the efficient DMUs, while the red circles represent the inefficient ones.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Table 5 demonstrates the reference set weights, also known as Lambda -λ- values, which define the components of other producers used to construct the virtual producer (Anderson, 2003), of the Reference Set so that the two inefficient DMUs can become efficient.

Table 5. References Set of Inefficient States (λ)

DMU	Malatya (λ)
Adıyaman	1.0000
Diyarbakır	1.0000
Gaziantep	1.0000
Hatay	1.0000
Kahramanmaraş	1.0000
Kilis	1.0000
Şanlıurfa	1.0000

According to Table 5;

- The reference set of Adıyaman consists of Malatya (λ=1.0000).
- The reference set of Diyarbakır consists of Malatya (λ=1.0000).
- The reference set of Gaziantep consists of Malatya (λ=1.0000).
- The reference set of Hatay consists of Malatya (λ=1.0000).
- The reference set of Kahramanmaraş consists of Malatya (λ=1.0000).
- The reference set of Kilis consists of Malatya (λ=1.0000).
- The reference set of Şanlıurfa consists of Malatya (λ=1.0000).

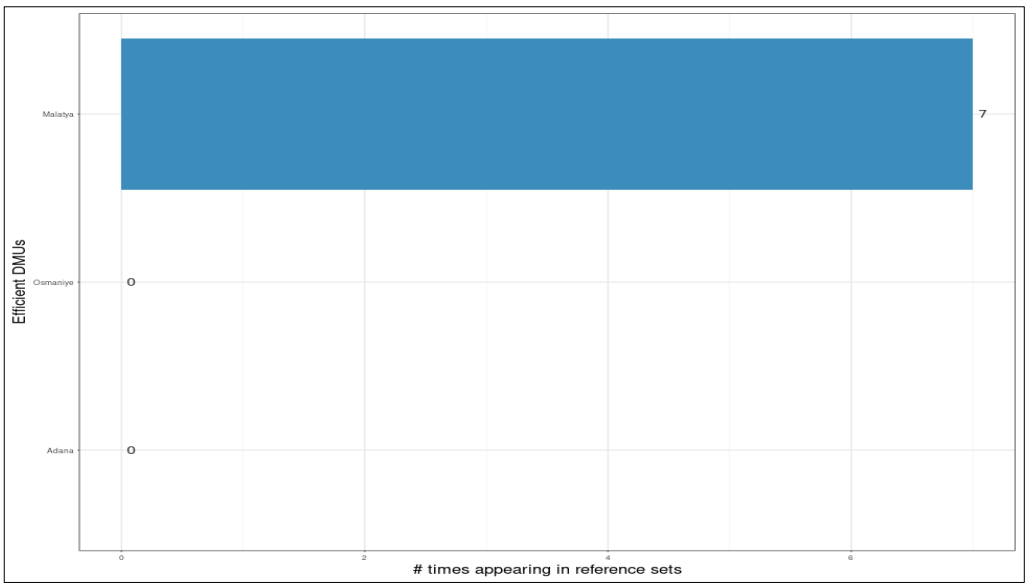

Figure 3. Reference (Peer) Counts

According to Figure-3, Malatya are the most appeared DMU in the reference sets with seven peer counts. Besides, although Adana and Osmaniye are efficient, they have not appeared in the reference sets.

Improvement options (reducing the inputs or increasing the outputs) for inefficient DMUs are shown in Table 6.

Table 6. Improvement Options for Inefficient Decision-Making Units (DMUs)

DMU	i*1	i*2	i*3	o*1
Adıyaman	-9.356621	-1.859549	-0.898340	0.000730

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Diyarbakır	-70.242676	-5.091685	-8.732569	0.017517
Gaziantep	*-232.717428*	-7.752373	-9.860454	0.008078
Hatay	-78.879346	-3.798948	-4.600036	0.003845
Kahramanmaraş	-76.164847	-3.870806	-6.107052	0.000155
Kilis	-69.134419	-5.711563	*-10.553954*	0.000917
Şanlıurfa	-78.656265	*-8.912295*	-9.997706	*0.080918*

According to Table 6;

- DMU that needs the most improvement in terms of ***i1: Number of Schools per Student*** is ***Gaziantep*** with i*1 (-232.717428*)*.
- DMU country that needs the most improvement in terms of ***i2: Number of Teachers per Student*** is ***Şanlıurfa*** with i*2 *(-8.912295)*.
- DMU country that needs the most improvement in terms of ***i3: Number of Classrooms per Student*** is ***Kilis*** with i*3 *(-10.553954)*.
- DMU country that needs the most improvement in terms of ***o1: Gender Equality Index*** is ***Şanlıurfa*** with o*1 *(0.080918)*.

3.2. The Results of the ROC Analysis Stage

The results of the ROC Analysis for the diagnostic performance of the input and output variables in determining the Efficiency Status of DMUs are shown in Table 7.

Table 7. Diagnostic Performance in Determining the Efficiency Status of Input and Output Variables

Variables	Groups	Median (IQR)	AUC (%95 CI)	Z- Test	p	Youden Index	Cut- off Value	Sensitivity (%)	Specificity (%)
i1: Number of Schools per Student	Efficient	270.5038 (86.7826)	0.571 (0-1)	0.237	0.813	0.524	265.505	0.857	0.667
	Inefficient	257.7913 (9.0793)							
i2: Number of Teachers per Student	Efficient	14.6986 (1.6549)	0.905 (0.696-1)	3.801	**<0.001**	0.857	16.117	0.857	1
	Inefficient	17.6548 (2.8971)							
i3: Number of Classrooms per Student	Efficient	24.1832 (3.1616)	0.81 (0.495-1)	1.931	**0.05**	0.571	29.087	0.571	1
	Inefficient	30.2916 (4.5755)							
o1: Gender Equality Index	Efficient	1.0478 (0.0047)	1 (1-1)	Inf	**<0.001**	1	1.043	1	1
	Inefficient	1.039 (0.012)							

AUC; Area Under Curve, CI; Confidence Interval

According to Table 7;

It was determined that the *i2: Number of Teachers per Student* input variable *(AUC=0.905 [95%CI: 0.696-1]; p<0.001; Figure 4.)* could distinguish the Efficiency Status. In this input variable, sensitivity *(0.857)* and specificity (*1)* were calculated for the cutoff point *(16.117)* determined by the Youden index *(0.857)*.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

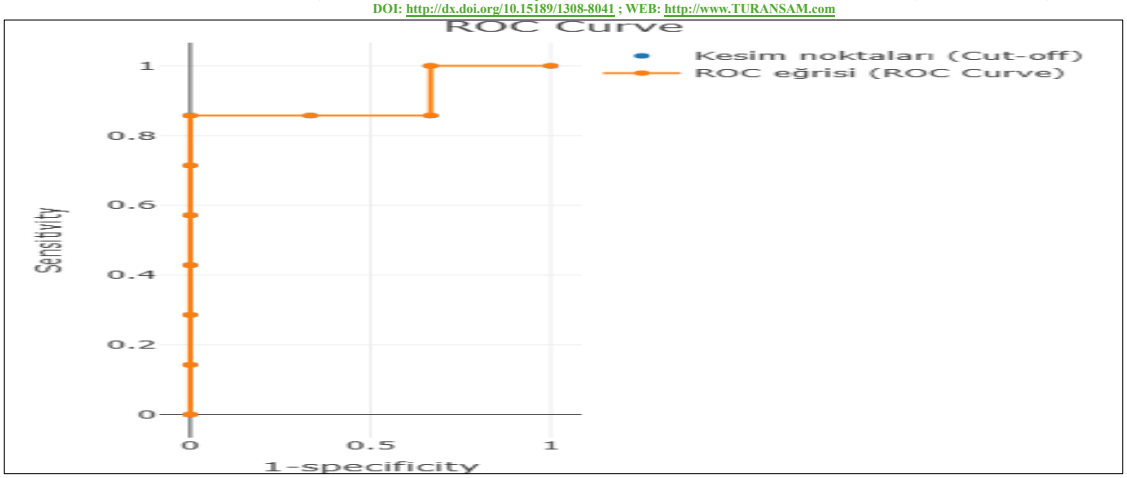

Figure 4. ROC Curve in Determining the Efficiency Status (for i2: Number of Teachers per Student Input Variable)

It was determined that the *i3: Number of Classrooms per Student* input variable *(AUC=0.81 [95%CI: 0.495-1]; p=0.005; Figure 5)* could distinguish the Efficiency Status. In this input variable, sensitivity *(*0.571*)* and specificity *(1)* were calculated for the cutoff point *(29.087)* determined by the Youden index *(0.571)*.

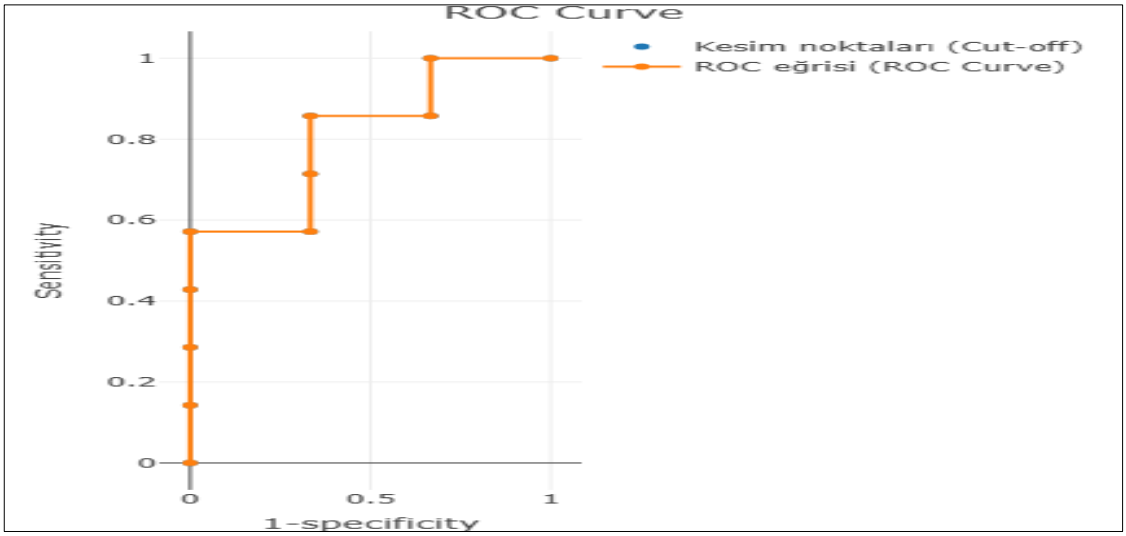

Figure 5. ROC Curve in Determining the Efficiency Status (for i3: Number of Classrooms per Student Input Variable)

It was determined that the *o1: Gender Equality Index* input variable *(AUC=1 [95%CI: 1 (1-1]; p<0.001; Figure 6)* could distinguish the Efficiency Status. In this input variable, sensitivity *(*1*)* and specificity *(1)* were calculated for the cutoff point *(1.043)* determined by the Youden index *(1)*.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

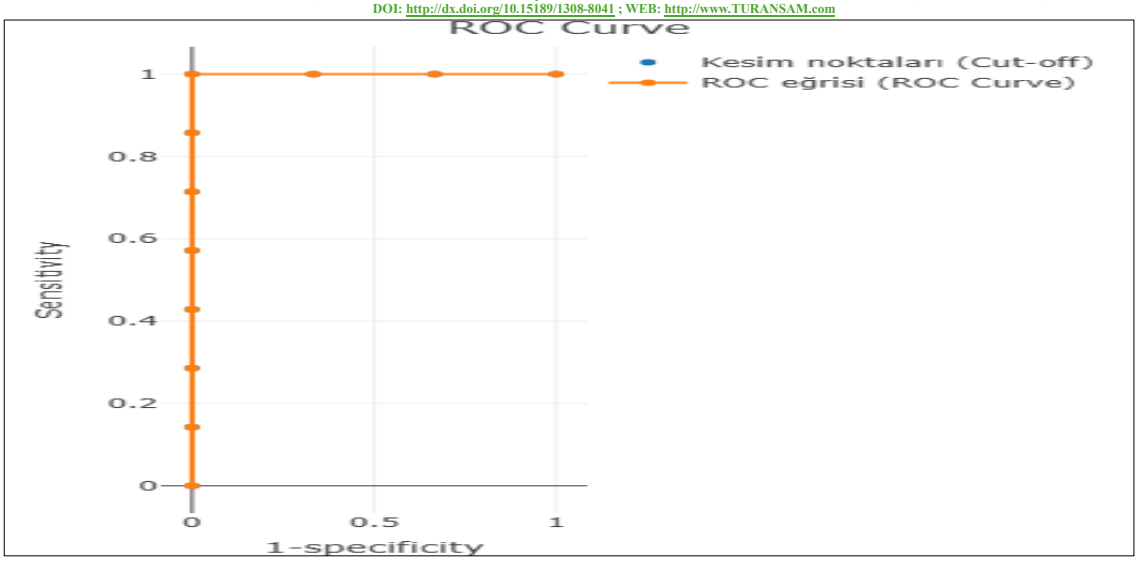

Figure 6. ROC Curve in Determining the Efficiency Status (for o1: Gender Equality Index Output Variable)

Sensitivity *(0.857)* and specificity *(0.667)* were found for the cutoff point *(265.505)* determined by the Youden index *(0.524)* in the *i1: Number of Schools per Student* input variable. However, this input variable was not identified as the diagnostic factor in determining Efficiency Status *(p=0.813; Figure 7).*

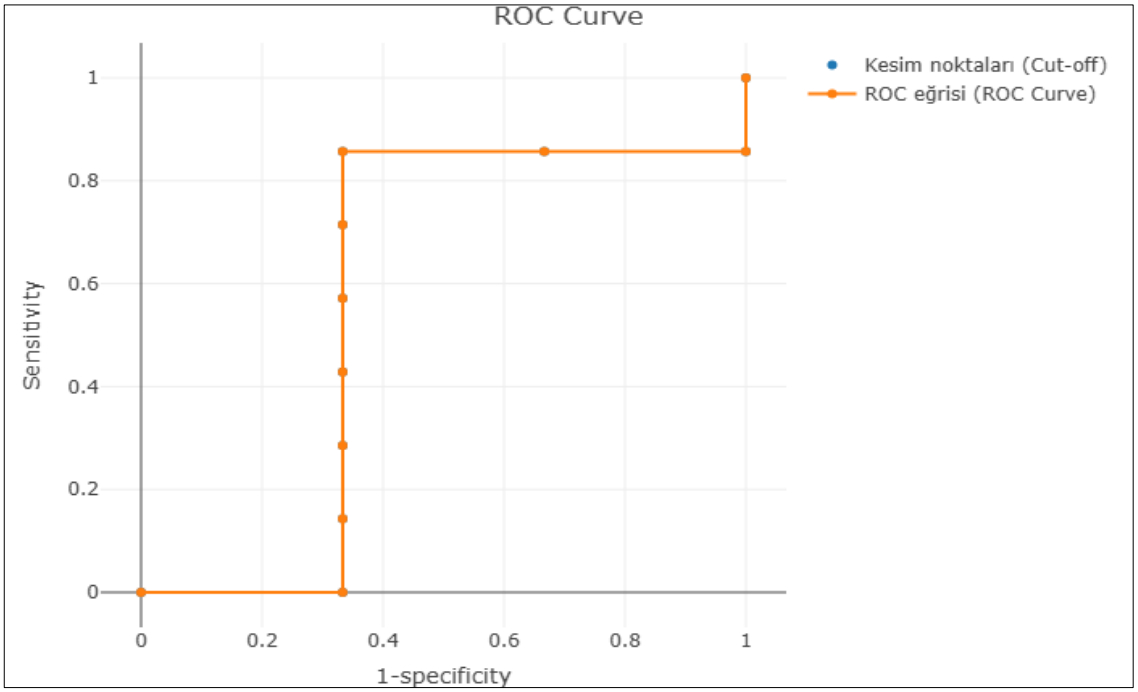

Figure 7. ROC Curve in Determining the Efficiency Status (for i1: Number of Schools per Student Input Variable)

4. DISCUSSION and CONCLUSION

The study has two main objectives; to assess the efficiency of the cohesion of national education statistics and the gender equality index of ten earthquake zone provinces *(Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, and Şanlıurfa)*, (ii) to test the diagnostic performance of input and output variables in determining the efficiency status of the ten earthquake zone provinces.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Therefore, the study has a two-stage analysis design. In the first stage; Input Orientation Slack-Based Data Envelopment Analysis (DEA) model was employed using three input variables (Number of Schools per Student, Number of Teachers per Student and Number of Classrooms per Student) and one output variable (Gender Equality Index). In the second stage, the ROC Analysis was conducted for the diagnostic performance of input and output variables in determining the Efficiency Status of earthquake zone provinces.

According to the first stage of the analysis design;

- Three earthquake zone provinces (Adana, Osmaniye and Malatya) have a score of 1, and they are relatively efficient. This finding is in line with (Ergülen et al., 2019) in terms of all efficient DMUs. However, seven earthquake zone provinces (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis and Şanlıurfa) are inefficient. This finding is in line with (Özdemir, 2025) in terms of all inefficient DMUs.
- All three efficient earthquake zone provinces rank first, while Gaziantep ranks last among the ten earthquake zone provinces. This finding is in line with (Özdemir, 2025). Aslo the efficiency score of Gaziantep in our study is a close value to the efficiency score of Türkiye in the (Telli, 2024).
- Malatya are the most appeared DMU in the reference sets with seven peer counts. It is thought that this situation is resulting from Malatya having the lowest i1: Number of Schools per Student, i2: Number of Teachers per Student and i3: Number of Classrooms per Student value in our dataset.
- Besides, although Adana and Osmaniye are efficient, they have not appeared in the reference sets. This finding is in line with (Zorlutuna, 2024), which found that gender inequality is high in Adana and Osmaniye
- When improvement options (reducing the inputs or increasing the outputs) for inefficient earthquake zone provinces are examined;
  - ✓ DMU that needs the most improvement in terms of i1: Number of Schools per Student input variable is Gaziantep. It is thought that this situation is resulting from Gaziantep having the highest i1: Number of Schools per Student value in our dataset.
  - ✓ DMU that needs the most improvement in terms of i2: Number of Teachers per Student input variable is Şanlıurfa. It is thought that this situation is resulting from Şanlıurfa having the highest i2: Number of Teachers per Student value in our dataset.
  - ✓ DMU that needs the most improvement in terms of i3: Number of Classrooms per Student input variable is Kilis. It is thought that this situation is resulting from Kilis having the highest of i3: Number of Classrooms per Student value in our dataset.
  - ✓ DMU that needs the most improvement in terms of o1: Gender Equality Index output variable is Şanlıurfa. It is thought that this situation is resulting from Şanlıurfa having the lowest o1: Gender Equality Index value in our dataset.

According to the second stage of the analysis design;

- It was determined that the i2: Number of Teachers per Student and i3: Number of Classrooms per Student input variables, and o1: Gender Equality Index output variable could distinguish the Efficiency Status with the cutoff points (16.117), (29.087), and (1.043), respectively.
- i1: Number of Schools per Student input variable was not identified as the diagnostic factor in determining Efficiency Status.

It is hoped that the findings of this study will help earthquake zone provinces' education management institutions and organisations implement more effective gender equality policies, albeit in a relatively small way. The most significant of these benefits is believed to be the chance for ineffective earthquake zone provinces to improve their gender equality and education management policies, including the financial and non-financial costs in terms of national accounts, by closely examining, contrasting, and modelling the practices of earthquake zone provinces in the reference sets established for them. Additionally, for the relevant organisations of inefficient earthquake zone provinces to reorganise their education systems and gender equality policies, the cut-off values i2: Number of Teachers per Student and i3: Number of Classrooms per Student input variables, as well as o1: Gender Equality Index output variable, are essential.

It is therefore advised that researchers in the domains of gender equality policies and education management use ROC analysis and integrated fuzzy data envelope analysis to evaluate performance on larger samples using various input/output bundles.

REFERENCES

1. Anderson, T. (2003). Data Envelopment Analysis. In *Encyclopedia of Information Systems* (pp. 445–454). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B0-12-227240-4/00030-7
2. Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, *30*(9), 1078–1092.
3. Barnat, N., MacFeely, S., & Peltola, A. (2019). Comparing Global Gender Inequality Indices: How Well Do They Measure the Economic Dimension? *Journal of Sustainability Research*, *1*(2). https://doi.org/10.20900/jsr20190016
4. Charles, V., & Kumar, M. (2012). An Introduction to Data Envelopment Analysis. In *Data Envelopment Analysis and Its Applications to Management* (pp. 1–28). Cambridge Scholars Publishing.
5. Charnes, A., Cooper, W. W., Lewin, A. Y., & Seiford, L. M. (1994). *Data Envelopment Analysis: Theory, Methodology, and Applications*. Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-011-0637-5
6. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, *2*(6), 429–444. https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8
7. Coll-Serrano, V., Benítez, R., & Bolós, V. (2018). *Data Envelopment Analysis with deaR* [Computer software]. R package version 1.2.0.
8. Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Tone, K. (2006). *Introduction to Data Envelopment Analysis and Its Uses With DEA-Solver and References*. Springer. https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004
9. Çorbacıoğlu, Ş. K., & Aksel, G. (2023). Receiver operating characteristic curve analysis in diagnostic accuracy studies: A guide to interpreting the area under the curve value. *Turkish Journal of Emergency Medicine*, *23*(4), 195–198. https://doi.org/10.4103/tjem.tjem_182_23
10. Emrouznejad, A., & Cabanda, E. (2014). Managing Service Productivity Using Data Envelopment Analysis. In A. Emrouznejad & E. Cabanda (Eds), *Managing Service Productivity Using Frontier Efficiency Methodologies and Multicriteria Decision Making for Improving Service Performance*. Springer.
11. Ergülen, A., Harmankaya, İ., & Ünal, Z. (2019). Türkiye'deki Orta Öğretim Kurulumlarinin Performanslarinin Veri Zarflama Analizi Ile Değerlendirilmesi. *International Journal of Arts and Social Studies*, *2*(3).
12. Esen, Ö., & Seren, G. Y. (2022). The impact of gender inequality in education and employment on economic performance in Turkey: Evidence from a cointegration approach. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, *41*(4), 592–607. https://doi.org/10.1108/EDI-04-2021-0099
13. Fawcett, T. (2006). An introduction to ROC analysis. *Pattern Recognition Letters*, *27*(8), 861–874. https://doi.org/10.1016/j.patrec.2005.10.010
14. Golany, B., & Roll, Y. (1989). An application procedure for DEA. *Omega*, *17*(3), 237–250. https://doi.org/10.1016/0305-0483(89)90029-7
15. Górska, R. (2023). The Interconnectedness of the Level of Education and Gender Equality in Selected Countries. *Economics and Business*, *37*(1), 1–14. https://doi.org/10.2478/eb-2023-0001

16. Gregoriou, G. N., & Zhu, J. (2005). *Evaluating hedge fund and CTA performance: Data envelopment analysis approach*. J. Wiley.
17. He, Z., Zhang, Q., Song, M., Tan, X., & Wang, W. (2025). Four overlooked errors in ROC analysis: How to prevent and avoid. *BMJ Evidence-Based Medicine*, *30*(3), 208–211. https://doi.org/10.1136/bmjebm-2024-113078
18. Kampfrath, T., & Levinson, S. S. (2013). Brief critical review: Statistical assessment of biomarker performance. *Clinica Chimica Acta*, *419*, 102–107. https://doi.org/10.1016/j.cca.2013.02.006
19. Kokkinopoulou, E., Vrontis, D., & Thrassou, A. (2025). The impact of education on productivity and externalities of economic development and social welfare: A systematic literature review. *Central European Management Journal*. https://doi.org/10.1108/CEMJ-04-2024-0124
20. Nahm, F. S. (2022). Receiver operating characteristic curve: Overview and practical use for clinicians. *Korean Journal of Anesthesiology*, *75*(1), 25–36. https://doi.org/10.4097/kja.21209
21. Obuchowski, N. A. (2005). ROC Analysis. *American Journal of Roentgenology*, *184*(2), 364–372. https://doi.org/10.2214/ajr.184.2.01840364
22. Ozcan, Y. A. (2009). *Quantitative Methods in Health Care Management: Techniques and Applications*. John Wiley & Sons, Inc.
23. Ozcan, Y. A. (2014). *Health Care Benchmarking and Performance Evaluation An Assessment using Data Envelopment Analysis (DEA)*. Springer Science+Business Media.
24. Özdemir, A. (2025). Türkiye'deki İllerin Eğitim Yönetimi Etkinliklerinin Kümeleme ve Veri Zarflama Analizi Entegrasyonu Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, *10*(2), 661–705. https://doi.org/10.25229/beta.1622325
25. Özdemir, M. H., Aylak, B. L., Cakiroglu, C., & Bağcı, M. (2026). Prediction of the gender inequality index based on data-driven interpretable ensemble learning methods. *Socio-Economic Planning Sciences*, *103*, 102366. https://doi.org/10.1016/j.seps.2025.102366
26. Pendrill, L. R., Melin, J., Stavelin, A., & Nordin, G. (2023). Modernising Receiver Operating Characteristic (ROC) Curves. *Algorithms*, *16*(5), 253. https://doi.org/10.3390/a16050253
27. Ramanathan, R. (2003). *An Introduction to Data Envelopment Analysis A Tool for Performance Measurement*. Sage Publications India Pvt Ltd.
28. Ray, S. C. (2004). *Data Envelopment Analysis Theory and Techniques for Economic and Operations Research*. Cambridge University Press.
29. Rede, G. D., Magar, V. G., Rede, B. H., Sharma, K., & M., S. K. (2026). Potato Production Efficiency: A Data Envelopment Analysis Approach. *Potato Research*, *69*(1), 24. https://doi.org/10.1007/s11540-025-10000-z
30. Republic of Türkiye Ministry of National Education. (2025). *National Education Statistics Formal Education, 2024/'25* (ISSN: 1300-0993). Republic of Türkiye Ministry of National Education Directorate General for Strategy Development.
31. Roumeliotis, S., Schurgers, J., Tsalikakis, D. G., D'Arrigo, G., Gori, M., Pitino, A., Leonardis, D., Tripepi, G., & Liakopoulos, V. (2024). ROC curve analysis: A useful statistic multi-tool in the research of nephrology. *International Urology and Nephrology*, *56*(8), 2651–2658. https://doi.org/10.1007/s11255-024-04022-8
32. Sart, G., & Dalyancı, L. (2018). An Analysis of Gender Inequality with The Dimension of Education, Economy, Politics and Health in Turkey (Pt 96-111). *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, *16*.
33. Tec, M. (2025). ROC Analysis for Classification and Prediction in Practice: Christos T. Nakas, Leonidas E. Bantis, and Constantine A. Gatsonis, Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC Press, 2023, xv + 217 pp., [dollar]120.00(H), ISBN: 978-1-482-23370-4. *Journal of the American Statistical Association*, *120*(549), 585–586. https://doi.org/10.1080/01621459.2024.2423434

34. Telli, R. (2024). Effectiveness of education and economic performance on gender and violence against women indicators: An Assessment of EU countries and Turkey. *Gazi Journal of Economics and Business*, *10*(1). https://doi.org/10.30855/gjeb.2024.10.1.006
35. Tokal, P., Sart, G., Danilina, M., & Ta'Amnha, M. A. (2023). The impact of education level and economic freedom on gender inequality: Panel evidence from emerging markets. *Frontiers in Psychology*, *14*, 1202014. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1202014
36. Tomul, E. (2011). Educational Inequality in Turkey: An Evaluation by Gini Index. *Education and Science*, *36*(160), 133–143.
37. Tone, K. (2001). A slacks-based measure of efficiency in data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, *130*(3), 498–509. https://doi.org/10.1016/S0377-2217(99)00407-5
38. Tone, K. (Ed.). (2017). *Advances in DEA Theory and Applications: With Extensions to Forecasting Models*. John Wiley & Sons, Ltd. https://doi.org/10.1002/9781118946688
39. TÜİK. (2025). *Probable Duration of Education: 2024* (Bulletin No. 53896). Turkish Statistical Institute.
40. United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. (2021). *The 17 Goals*. https://sdgs.un.org/goals
41. Unterhalter, E., Longlands, H., & Peppin Vaughan, R. (2022). Gender and Intersecting Inequalities in Education: Reflections on a Framework for Measurement. *Journal of Human Development and Capabilities*, *23*(4), 509–538. https://doi.org/10.1080/19452829.2022.2090523
42. Van Erkel, A. R., & Pattynama, P. M. T. (1998). Receiver operating characteristic (ROC) analysis: Basic principles and applications in radiology. *European Journal of Radiology*, *27*(2), 88–94. https://doi.org/10.1016/S0720-048X(97)00157-5
43. Wang, J. (Ed.). (2014a). *Encyclopedia of Business Analytics and Optimization:* IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-4666-5202-6
44. Wang, J. (Ed.). (2014b). *Encyclopedia of Business Analytics and Optimization:* IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-4666-5202-6
45. Yaşar, N. (2018). The Effect of Gender Inequality on Schooling Rate in Education: Comparison of Developed and Developing Countries. *Istanbul University Journal of Women's Studies*, (II), 55–69.
46. Yaşar, S., Yagın, F. H., Arslan, A. K., Yoloğlu, S., & Çolak, C. (2025). *DTROC: Diagnostic Tests and ROC Analysis Software* (Version Web-based software) [Computer software]. http://biostatapps.inonu.edu.tr/DTROC/
47. Zorlutuna, Ş. (2024). Türkiye'de İllerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Göre Sınıflandırılması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, *16*(30), 19–35. https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1425191
48. Zou, K. H., O'Malley, A. J., & Mauri, L. (2007). Receiver-Operating Characteristic Analysis for Evaluating Diagnostic Tests and Predictive Models. *Circulation*, *115*(5), 654–657. https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.105.594929

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(13)

Dr. Öğr. Üyesi Banu SARIBAY[65]

STRATEJİK BİR GERİ ÇEKİLME: SESSİZ İSTİFA KAVRAMININ KAYNAKLARIN KORUNMASI TEORİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

A STRATEGIC WITHDRAWAL: EXAMINING THE CONCEPT OF QUIET QUITTING WITHIN THE FRAMEWORK OF CONSERVATION OF RESOURCES THEORY

ÖZ

Bu çalışma, "sessiz istifa" (quiet quitting) fenomenini, Kaynakların Korunması (COR) Teorisi perspektifinden bilinçli bir başa çıkma mekanizması olarak incelemektedir. Geleneksel işten ayrılma davranışından farklı olarak sessiz istifa; çalışanların duygusal ve bilişsel tükenmişliği önlemek amacıyla çabalarını iş tanımlarının asgari gereklilikleriyle sınırladıkları stratejik bir geri çekilmeyi temsil eder. COR teorisi çerçevesinde bu davranış, bireylerin aşırı iş talepleri ve kaynak tükenmesi karşısında ellerinde kalan psikolojik ve fiziksel kaynaklarını korumak için aldıkları proaktif bir önlem olarak analiz edilmektedir. Sessiz istifayı yalnızca bir motivasyon kaybı olarak değil, bir kaynak yönetimi stratejisi olarak kavramsallaştıran bu araştırma; örgütsel ortamların çalışan kaynak döngülerini nasıl etkilediğine dair teorik bir bakış açısı sunmaktadır. Bulgular, stratejik geri çekilme davranışlarını azaltmada kaynak yatırımı ve destek sistemlerinin önemini vurgulayarak yönetim uygulamaları için önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Kaynakların Korunması Teorisi, Stratejik Geri Çekilme, Kaynak Tükenmesi, Psikolojik Sözleşme.

JEL Kodları: M12, M54, J24, J28, J53.

ABSTRACT

This study examines the phenomenon of "quiet quitting" as a deliberate coping mechanism through the lens of Conservation of Resources (COR) Theory. Unlike traditional turnover, quiet quitting represents a strategic withdrawal where employees limit their efforts to the minimum requirements of their job descriptions to prevent emotional and cognitive burnout. Within the framework of COR theory, this behavior is analyzed as a proactive measure taken by individuals to protect their remaining psychological and physical resources in the face of excessive workplace demands and resource depletion. By conceptualizing quiet quitting not merely as a loss of motivation but as a resource management strategy, this research provides a theoretical perspective on how organizational environments influence employee resource cycles. The findings offer significant insights for management practices, emphasizing the importance of resource investment and support systems in mitigating strategic withdrawal behaviors.

Keywords: *Quiet Quitting, Conservation of Resources Theory (COR), Strategic Withdrawal, Resource Depletion, Psychological Contract.*

JEL Codes: *M12, M54, J24, J28, J53.*

[65] Türk Hava Kurumu Üniversitesi İHMYO Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, bsaribay@thk.edu.tr, ORCİD: 0000-0003-3220-8220

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1.GİRİŞ

Ne dünya ne de çalışma yaşamı evrimini tamamlamış durumda değildir. Çalışma yaşamı, bugünkü durumuna çeşitli evrelerden (endüstri öncesi, endüstriyel dönüşüm ve endüstri devrimi sonrası) geçerek gelmiştir. Endüstri devrimi öncesi dönemde çalışma, modern anlamından çok farklı değerlendirilmekteydi. Çalışmak bir zorunluluk ve eziyet ile ilişkilendiriliyordu. Antik çağda çalışma, yüz kızartıcı ve kölelere özgü bir faaliyet olarak görülmüştür. Bu toplumlarda ekonomik faaliyetler, sadece insan varlığının devamı ve geçimlik düzeydeydi. Çiftçiler ya da zanaatkarlar çalışmaya sadece geçimlerini sağlayacakları bir gözle bakar ve fazla da bir şey beklemezlerdi. Endüstri devrimiyle birlikte üretim aileden ayrılarak fabrikalara taşınmıştır. Endüstri devrimi, öncesinde tarıma ve el sanatlarına dayalı olan çalışma biçimini köklü bir biçimde değiştirerek; usta-çırak ilişkisinde iş yapan küçük atölye tipi iş yerlerini, makinelerle üretim yapan büyük atölyelere, sonrasında ise kitlesel üretim yapan fabrikalara dönüşmesine sebep olmuştur. Endüstri/kapital düzenin gelişimi büyük miktarda iş gücü gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde işçiler mavi yakalı olarak tanımlanmış ve sadece üretimi arttırıcı pasif bir unsur olarak değerlendirilmişlerdir. Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde belirttiği gibi çalışmak, zamanı boşa harcamamak, ahlaki ve dinsel bir görev olarak modern toplumun bir değeri haline gelmiştir. 1970'lerden itibaren özellikle petrol krizi, internet, bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte sanayi toplumundan post endüstriyel topluma geçiş başlamıştır. Kitle üretimin yerini müşteri isteklerine daha hızlı yanıt veren esnek modeller almıştır. Mavi yakalı işçilerin yerini beyaz yakalılar ve daha da spesifik olarak bilgi işçileri almaya başlamıştır. Endüstri sonrası dönemde ise çalışanlar, işlere yaratıcılık katan, problemleri çözen ve işleri geliştiren bir unsur olarak görülmüştür. Gelişen enformasyon teknolojileri sayesinde zaman ve mekan bağımlılığı azalarak, tele çalışma ve uzaktan çalışma gibi yeni esnek çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Püriten "çalışma için yaşama" anlayışı zayıflamış, kendini gerçekleştirme, boş zaman ve tüketim odaklı daha birey odaklı bir çalışma anlayışı öne çıkmıştır (Zencirkıran ve Baştürk, 2025; Bozkurt, 2023; Grint, 1998, Toffler, 1996, Drucker, 1993).

Son yıllarda da özellikle dijitalleşme ve pandemi nedeniyle değişen çalışma dinamikleri çalışanların iş ve özel yaşamına bakış açısını değiştirmiştir. Çalışanlar geleneksel olarak "çok çalışma" (hustle culture) ve çalışmayı hayatın merkezine koyma (work centrality) gibi paradigmaları sorgular hale gelmiş, özellikle pandemi döneminde bireylerin kendileriyle yüzleşip bireysel iyi oluşlarını, örgütsel hedeflerin önüne koyma eğilimleri artış göstermeye başlamıştır. Son zamanların en güncel ve tartışmalı konularından birisi, yeni medyada oldukça popüler olan ancak örgütsel davranış literatüründe henüz teorik sınırları ve öncülleri tam olarak netleşmemiş olan "sessiz istifa" (quiet quitting) konusudur.

Sessiz istifa, en yalın haliyle, çalışanların işten fiziksel olarak ayrılmadan, iş tanımlarında belirtilen asgari gereklilikleri yerine getirmeleri, ancak "ekstra rol davranışlarından" (organizational citizenship behaviors) ve duygusal yatırımdan bilinçli olarak geri çekilmeleri durumu olarak tanımlanmaktadır (Klotz & Bolino, 2022). Ancak yönetim pratiğinde ve popüler söylemde bu kavram, sıklıkla "motivasyon düşüklüğü", "tembellik" veya "işten kaytarma" (social loafing) ile eş anlamlı kullanılarak kavramsal bir bulanıklığa yol açmaktadır. Oysa sessiz istifanın, sadece bir performans düşüklüğü değil, değişen iş dünyası koşullarına karşı geliştirilen adaptif bir başa çıkma mekanizması olma ihtimali, akademik ilgiyi hak eden bir araştırma problemidir.

Literatürde sessiz istifa olgusunu ele alan mevcut çalışmalar incelendiğinde, kavramın çoğunlukla Sosyal Mübadele (Social Exchange) veya Psikolojik Sözleşme teorileri ekseninde 'mütekabiliyet dengesinin bozulmasına verilen pasif bir tepki' olarak açıklandığı görülmektedir. Son dönem araştırmalarında (Arar vd., 2023; Wang vd., 2026; Šimáček vd., 2026). Kaynakların Korunması (COR) Teorisi'ne atıflar yapılsa da bu çalışmalar genellikle COR teorisini diğer teorilerin yanında tamamlayıcı bir unsur olarak ele almış veya sadece dışsal stresörlerin (toksik liderlik, dedikodu, aşırı iş yükü vb.) yarattığı kaynak tükenmesini açıklamakla sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma, mevcut yazındaki bu boşluğu doldurarak literatürden iki temel noktada ayrışmaktadır. İlk olarak, bu makale sessiz istifayı kaynak tükenmesinin kaçınılmaz ve pasif bir *sonucu* olarak değil; Hobfoll'un 'kayıp sarmalı' (loss spiral) ve 'kaynak karavanları' (resource caravans) prensipleri bağlamında, bireyin psikolojik iflası önlemek için bilinçli olarak devreye soktuğu proaktif ve stratejik bir *tampon (buffer)*

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

mekanizması olarak yeniden kavramsallaştırmaktadır. İkinci ve en önemli özgünlük ise; kurulan kavramsal modelde, iş yeri stresörleri (kaynak tehditleri) ile sessiz istifa arasındaki ilişkinin, bireyin sahip olduğu 'Psikolojik Sermaye, Öz Şefkat ve Kontrol Odağı' gibi içsel kaynaklar tarafından nasıl düzenlendiğinin (moderatör etki) teorik bir çerçeveye oturtulmasıdır. Böylece çalışma, sessiz istifa eyleminin sadece örgütsel dinamiklerle değil, bireyin içsel dayanıklılık kapasitesiyle de doğrudan ilişkili çok boyutlu bir savunma stratejisi olduğunu ortaya koyarak örgütsel davranış literatürüne teorik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sessiz istifa kavramının tanımı, tarihçesi ve kavramsal derinliği üzerine yapılan tartışmalar, bu olgunun basit bir "tembellik" halinden ziyade, modern çalışma kültürüne yönelik karmaşık ve çok katmanlı bir tepki olduğunu ortaya koymaktadır.

Sessiz istifa, çalışanların işlerinden resmen ayrılmadığı, ancak belirlenen iş tanımının ötesine (ekstra sorumluluk, fazla mesai, gönüllü işler) geçmeyi reddederek, çalışanların yalnızca kendilerinden beklenen asgari düzeyde görevleri yerine getirdiği bir çalışma davranışıdır (Yu ve Jiao, 2026; Rahman vd, 2025). Türkçe'ye "Sessiz İstifa" olarak çevrilen "Quiet Quitting", kavramı aslında çalışanın işten resmen ayrılmasını (istifa etmesini) ifade etmemektedir. Bazı kaynaklar sessiz istifayı "işi kuralına göre yapmak", "ücretine göre hareket etmek" veya "kovulmayacak kadar çalışmak" olarak da nitelendirmektedir (Deniz, 2024; Örücü ve Hasırcı, 2024; Görmüş, 2024). Bu anlamda tanımsal bir çelişkiye sahip bu kavram, çalışanın psikolojik olarak işten kopması, işe duygusal bağlılığını azaltması ve "tükenmişlik" yaşamamak adına kendi sınırlarını çizmesi ve kendini korumaya alması olarak tanımlanabilir (Can ve Alas, 2025; Uysal ve Kim,2025).

Kavramın ortaya çıkışana dair de literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar kavramın ilk defa 2009 yılında ekonomist Mark Boldger tarafından Texas A&M Ekonomi Sempozyumu'nda ortaya atıldığı belirtirken (Çimen ve Yılmaz, 2023; Çalışkan 2023; Deniz ve diğerleri, 2023), Hitt (2022)'in bu terim hakkında yapmış olduğu araştırma ve Boldger ile yapmış olduğu telefon görüşmesinde kavramın ortaya atılması ile ilgili bilinen bir yanlışın düzeltilmesini sağlamıştır. Boldger ifadesinde, "Halkla ilişkiler ekibimin işiydi, sessiz istifa fenomeniyle ilgili bir kitap üzerine çalışıyordum ama halkla ilişkiler sorumluları bana bilgi vermeden bu terimi kullandığımı Wikipedia sayfasına eklemişler, bunun bir hata olduğunu düşünüyorum" terim kullanımın bahsedildiği gibi kendisine ait olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu terimin bir sempozyumda değil, Brazos County Cumhuriyetçi Partisi tarafından Texas A&M'de düzenlenen Obamacare karşıtı bir protestoda ortaya atılmış olabileceğini ve Boldger terimin kaderiyle de açıkçası pek ilgilenmediğini de belirtmiştir. Bazı kaynaklar da bu kavramın köklerini Çin'deki "Tang Ping" (düz yatma/lying flat) hareketine dayandırmaktadır (Avcı ve Erdem, 2025; Bozdoğan ve Öztürk, 2025 Demirkaya ve diğerleri, 2023). Deniz (2024) ve Yılmaz (2024) da bu kavramın köklerini, Almanca literatürdeki köklerine atıfla 1982 yılına (içsel istifa ya da kendi kendine emeklilik) dayandırmışlardır. Sessiz istifa olgusu, ilk olarak içsel istifa (inner resignation) olarak Höhn tarafından ortaya atılmış ancak çok fazla bir ilgi uyandıramamıştır (Seçer, 2009). Höhn'e göre çalışan, işverenin taleplerini kısmi olarak yerine getirir ve örgütte istihdamını sürdürür. Ancak adanmışlık duygusunu kaybetmiş ve işletme hedeflerine olan ilgisini tamamen yitirmiş pasif bir tutum sergilemektedir. Sessiz istifa durumunda çalışan, kendisini adeta emeklilik öncesi bir aşamada gibi görür ve öyle davranır, bu nedenle de içsel istifa kendi kendine emeklilik olarak da adlandırılmıştır (Seçer, 2009). Ancak kavramın küresel bir fenomen haline gelmesi ve popülerleşmesi, 2022 yılında Zaid Khan isimli bir kullanıcının TikTok üzerinde paylaştığı ve "İşiniz hayatınız değildir" mesajını içeren viral videosu ile gerçekleşmiştir (Deniz ve diğerleri, 2023; Özcan ve Ilıman, 2024; Bakan ve diğerleri, 2025). Covid-19 pandemisinin yarattığı belirsizlik, uzaktan çalışma modellerine geçiş ve çalışanların hayatı sorgulamaya başlaması, bu akımın yayılmasında katalizör görevi görmüştür (Çimen ve Yılmaz, 2023; Demirkaya ve diğerleri, 2023; Deniz,2024; Görmüş, 2024).

Sessiz istifa, fiziksel olarak işyerinde bulunulsa da, zihinsel ve duygusal olarak işten kopuşu temsil eden bir kavramdır ve çalışanın işine yönelik duygusal yatırımını çekmesi ve aidiyetini yitirmesi olarak tanımlanmaktadır (Çimen ve Yılmaz, 2023; Yıldız ve Özmenekşe, 2022; Tavlan, 2025). Bazı kaynaklara göre ise sessiz istifa, çalışanlarına gelişim veya ödül fırsatı sunmayan işverenlere karşı bir tür **"küçük intikam"** veya **"adaleti sağlama"** çabası olarak da görülebilmektedir (Bulut vd., 2024). Arar vd. (2023) göre çalışanlar,

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

organizasyondan bekledikleri faydayı (ücret, saygı, terfi vb.) alamadıklarında, aradaki dengeyi yeniden kurmak için çabalarını azaltırlar. Yani, işveren çalışana yatırım yapmadığında, çalışan da buna karşılık olarak performansını "yeni bir seviyeye" düşürerek tepki verir; bu, bozulan mübadele dengesine karşı verilen pasif bir cezalandırma yöntemidir. Bu durum, çalışanın "savaşmak" yerine katkısını minimuma indirerek "eşitliği" kendi yöntemleriyle sağlama çabasıdır (Harris, 2025).

Sessiz istifa, yöneticilerin sergilediği "istismarcı yönetim" (abusive supervision) tarzına karşı bir tepki olarak da ortaya çıkmaktadır (Yu ve Jiao, 2026; Arar ve diğerleri,2023). Yöneticilerin düşmanca sözleri veya davranışları karşısında çalışanlar, tükenmişlik yaşamamak ve kalan psikolojik kaynaklarını korumak adına savunmaya geçerler. (Yu ve Jiao, 2026). Bu bağlamda sessiz istifa, toksik bir çalışma ortamına veya kötü yönetime karşı verilen rasyonel ve savunmacı bir cevaptır (Arar vd.,2023; Mtsweni, 2025).

Rahman vd. (2025) göre "Karanlık Üçlü" (narsisizm, makyavelizm ve psikopati) kişilik özelliklerine sahip bireylerin sessiz istifaya daha yatkın olduğunu ifade edilmektedir. Özellikle narsisizm ve psikopati özellikleri yüksek olan bireyler, "psikolojik haklılık" (kendini ayrıcalıklı görme) ve "ahlaki çözülme" (etik dışı davranışları rasyonalize etme) yoluyla işten kopma eğilimi gösterirler (Rahman vd., 2025). Bu durum, sessiz istifanın sadece bir korunma mekanizması değil, aynı zamanda organizasyona bilinçli olarak zarar verebilecek, "bilgi saklama" gibi etik dışı davranışlarla birleşen bir karşıt çalışma davranışı (counterproductive work behavior) olabileceğini düşündürmektedir (Rahman vd., 2025; Mtsweni, 2025).

Kısacası sessiz istifa sadece bir yorgunluk belirtisi değil; adaletsizliğe, kötü yönetime veya karşılanmayan beklentilere karşı çalışanın geliştirdiği pasif-agresif bir "cezalandırma" veya "denge kurma" stratejisi olarak da düşünebilir. Ayrıca sessiz istifa, çalışma hayatının normu olan “sürekli yükselme”, “işi hayatın merkezi yapma” ve “her an ulaşılabilir olma kültürüne” (hustle culture) karşı olan bir bakış açısını da yansıtmaktadır (Çimen ve Yılmaz, 2023; Özcan ve Ilıman, 2024; Bozdoğan ve Öztürk, 2025). Çalışanların özellikle pandemi sonrası bozulan iş-yaşam dengesini yeniden kurmak için sessiz istifayı bir dengeleme aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Mesai saatleri dışında e-posta ya da telefona cevap vermemek ve hafta sonu çalışmayı reddetmek, çalışanın kendi özel hayat sınırlarını ve sağlığını koruma girişimi olarak görülmektedir (Örücü cd.,2024; Çimen ve Yılmaz, 2023; Çalışkan 2023).

3.TEORİK TEMEL

Sessiz istifa, bu çalışmada Kaynakların Korunması (COR) Teorisi bağlamında ele alınmıştır. Ancak çalışmadaki ana teoriyi desteklemek ve sessiz istifa olgusunun temelindeki neden-sonuç ilişkilerini daha iyi anlamlandırmak için çeşitli yönetim, psikoloji ve örgütsel davranış teorilerine de bu kısımda kısaca yer verilmiştir. Literatürde sessiz istifayı açıklamada en sık kullanılan teoriler aşağıda sunulan tablodaki gibidir:

Tablo 1: Sessiz İstifa Olgusunun Farklı Teorik Perspektiflerden İncelenmesi

Teorik Yaklaşım	Temel Odak Noktası	Sessiz İstifaya Bakış Açısı	Kaynak
Sosyal Mübadele Teorisi (Social Exchange Theory- SET):	İlişkilerdeki "karşılıklılık normu" (norm of reciprocity) ve sosyal maliyet-fayda analizi.	Örgütten yeterli sosyal veya kurumsal destek algılamayan çalışanın, sosyal alışverişi asgari iş tanımıyla sınırlandırması.	Harris, 2025; Tavlan, 2025; Karakule, 2025; Görmüş, 2024; Arar vd., 2023
Beklenti ve Eşitlik Teorileri (Expectancy	Sosyal mübadele ile yakından ilişkili olan bu teoriler, çalışanın sarf	Çalışan, sergilediği ekstra eforun hiçbir şekilde beklenilen sonucu	Harris, 2025; Atalay ve Dağıstan,

and Equity Theories)	ettiği çaba ile elde ettiği sonucu nasıl değerlendirdiğine odaklanır.	doğurmayacağına inandığında ciddi bir motivasyon kaybı yaşar ve performansını zorunlu olan minimum seviyeye indirerek sessiz istifa sürecine girer	2023; Arar vd., 2023
Psikolojik Sözleşme Teorisi (Psychological Contract Theory- POT)	İşveren ve çalışan arasındaki yazılı olmayan, karşılıklı beklenti ve yükümlülükler.	Örgütün vaatlerini yerine getirmemesi (sözleşme ihlali) sonucu çalışanın fazladan çaba göstermeyi durdurması.	Dorukbaşı, 2025; Bozdoğan ve Öztürk, 2025
Öz-Belirleme Teorisi (Self-Determination Theory):	Bireylerin motive olabilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için özerklik (autonomy), yeterlilik (competence) ve ilişkisellik (relatedness) gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması	İş yerinde sürekli mikro yönetime maruz kalan, gelişimi desteklenmeyen ya da yöneticileriyle toksik ilişkiler kuran çalışanların temel psikolojik ihtiyaçları karşılanmaması çalışanları sessiz istifa sürecine yönlendirir	Harris, 2025; Bulut vd., 2024; Aydın ve Azizoğlu, 2022
Sosyal Bilişsel Teori ve Ahlaki Çözülme (Moral Disengagement)	Ahlaki çözülme, bireylerin kendi kurallarını ve ahlaki öz-denetimlerini askıya alarak kural dışı davranışları rasyonalize etmesini sağlayan bilişsel bir mekanizmadır.	Sessiz istifaya yönelen çalışanlar (özellikle narsist veya psikopatik eğilimleri olanlar), organizasyona karşı çabalarını esirgemeyi veya bilgi saklamayı "hak ettikleri ayrıcalıkların verilmemesi" bahanesiyle meşrulaştırırlar ve bu pasif geri çekilmeyi vicdani bir rahatsızlık duymadan sergileyebilirler	Rahman vd., 2025; Wu ve Wei, 2024
İş Talepleri-Kaynakları Modeli (JD-R) ve Özellik Etkinleştirme Teorisi (TAT):	İş ortamındaki talepler (stresörler) ve kaynaklar (destek/araçlar) arasındaki dengeye odaklanarak çalışan tükenmişliği ve motivasyonunu açıklar	Bu birleşik yaklaşım, sessiz istifanın öncüllerini ve sonuçlarını anlamlandırmak için kullanılmaktadır. Otoriter liderlik veya aşırı iş yükü gibi "iş talepleri", çalışanın kaynaklarını aşarak onları tükenmişliğe doğru iter. Bu durum çalışanda iş-yaşam dengesini kurma güdüsünü tetikleyerek sessiz istifaya zemin hazırlar	Gone vd., 2025

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Kaynakların Korunması Teorisi (Conservation of Resourse-COR)	Psikolojik, fiziksel ve bilişsel kaynakların korunması ve yönetimi	Kaynak iflasını (aşırı iş yükü, sürekli stres, dinlenme sürelerinin ihlali) önlemek amacıyla enerjinin korunmasına yönelik stratejik geri çekilme.	Tavlan,2025; Akça, 2025; Yu ve Jiao, 2026; Arar vd., 2023

Tablo 1'e bakıldığında, sessiz istifanın tek bir nedene bağlı homojen bir davranıştan öte, çok boyutlu örgütsel, psikolojik ve sosyal dinamiklerin sonucu olan çok katmanlı bir reaksiyon olduğu görülmektedir. Örneğin; beklenti ve eşitlik teorileri modeline göre, benzer pozisyondaki emsallerine kıyasla ücret eşitsizliği yaşayan bir çalışan, harcadığı eforu aldığı ödüle eşitlemek için sessizleşebilir. Eş zamanlı olarak bu durum, kurumun iletişim kanallarını kapatmasıyla birleştiğinde Psikolojik Sözleşme'nin ihlaline dönüşür. Kaynakların Korunması (COR) Teorisi ise tüm bu süreçlerin bir 'kaynak kaybı sarmalı' yarattığını ve çalışanın nihai olarak kendini korumak adına stratejik bir geri çekilme sergilediğini açıklar.

3.1 Sessiz İstifanın Kaynakların Korunması (COR) Teorisi Kapsamında Açıklanması

Stevan E. Hobfoll tarafından 1989 yılında geliştirilen Kaynakların Korunması Teorisi, bireylerin hayatta kalmak ve refahlarını sürdürmek için değer verdikleri kaynakları elde etme ve tutma, koruma ve de geliştirme motivasyonuyla hareket ettiklerini savunan bir stres ve motivasyon modelidir (Basha ve Pathania, 2025; Gürer vd., 2023, Hobfoll ve Ford, 2007). Teoriye göre bireyler; sahip oldukları değerli kaynakları (zihinsel ve fiizksel enerji, zaman, psikolojik dayanıklılık, sosyal destek vb.) korumaya ve artırmaya yönelik hareket ederler. Çalışanlar, aşırı iş talepleri ve stres nedeniyle tamamen tükenmemek ve mevcut kaynaklarının boşa harcandığı hissini durdurmak için işe sağladıkları günlük katılımı bilinçli olarak sınırlandırırlar. Enerji tasarrufu yapmaya yönelik bu çaba, sessiz istifa davranışının temelini oluşturur (Tavlan, 2025; Akça, 2025). Başka bir ifadeyle iş yerinde aşırı iş yükü, toksik yönetim veya sürekli stres altında kalan çalışanlar, kaynaklarının tükendiğini veya tükenme tehdidi altında olduğunu hissederler. Çalışan, harcadığı eforun karşılığını (ücret, takdir, terfi) alamadığını fark ettiğinde, daha fazla kaynak (enerji) kaybını önlemek için stratejik bir savunma mekanizması geliştirir. Sessiz istifa, çalışanın işten tamamen ayrılmadan "işlevsel bir uyum" sağlayarak yalnızca zorunlu görevleri yerine getirmesi ve kendi zihinsel/fiziksel sağlığını (kaynaklarını) korumaya almasıdır (Yu ve Jiao, 2026; Arar vd., 2023)

Kısacası bu kuramsal çerçevede sessiz istifa (quiet quitting) bir tembellik, motivasyon eksikliği veya apati göstergesi değil; aksine çalışanların iş yerindeki kronik stresörlere ve tükenmişliğe karşı geliştirdikleri rasyonel, stratejik ve adaptif bir "psikolojik öz savunma" mekanizmasıdır (Basha ve Pathania,2025; Akça, 2025; Mustamil ve Najam, 2020)**.** Hobfoll'un teorisi kapsamında sessiz istifa eylemi, dört temel prensip ve mekanizma üzerinden açıklanmaktadır:

Mevcut Kaynakların Korunması ve Tükenmişliğin Önlenmesi

COR teorisine göre kaynaklar; bireyin sahip olduğu zaman, nesneler, koşullar (iş güvencesi, statü), kişisel özellikler (öz saygı, ruh sağlığı), fiziksel ve zihinsel enerjidir (Hobfoll ve Ford, 2007; Zhang vd., 2020; Liu vd., 2021; Pichler vd., 2025). Teori, stresin asıl kaynağının bu değerli kaynakların tehdit edilmesi veya kaybedilmesi olduğunu belirtir (Basha ve Pathania, 2025; Hobfoll ve Ford, 2007). Çalışanlar uzun mesai saatleri, aşırı iş yükü ve yetersiz yönetici desteği ve yüksek iş taleplerine maruz kaldıklarında kişisel kaynakları hızla tükenmeye başlar. Sessiz istifa, duygusal tükenmişlik eşiğine gelen çalışanın elinde kalan son zaman, zihinsel ve fiziksel enerji kaynaklarını korumak amacıyla, görev tanımının ötesine geçmeyi reddetmesi ve gönüllü çabalarını (ekstra rol davranışlarını) kesmesidir (Kanwall vd., 2025; Basha ve Pathania, 2025; Gürer vd. 2024; Mustamil ve Najam, 2020)

Kaynak Yatırımı ve Beklenen Getirinin Alınamaması (Yatırımın Durdurulması) Teorinin "kaynak yatırımı" ilkesine göre insanlar; gelecekteki kayıpları önlemek, mevcutları telafi etmek veya yeni kaynaklar (terfi, daha iyi maaş, yöneticiden takdir vb.) kazanmak umuduyla sahip oldukları mevcut kaynakları (emek,

bilgi, zaman) işlerinde "yatırım" olarak kullanırlar (Wang vd., 2026; Pichler vd., 2025; Gürer vd., 2024; Hobfoll ve Ford, 2007). Ancak, bir çalışan sürekli efor sarf etmesine rağmen karşılığında adil bir ücret, destek veya terfi elde edemiyorsa, bu durum teoride "yatırımın başarısızlıkla sonuçlanması" olarak algılanır ve çalışanda ciddi bir stres ile hayal kırıklığı yaratır (Šimáček vd., 2026; Basha ve Pathania, 2025; Mourtada 2025). Yaptığı yatırımın karşılığını (getirisini) alamayan çalışan, elindeki kaynakları daha fazla israf etmemek için örgüte yaptığı yatırımı durdurur; kaynak harcamasını sadece sözleşmede belirtilen asgari düzeye çekerek "sessiz istifa" sürecini başlatır (Wang vd., 2026; Nuchpramool vd., 2025; Basha ve Pathania, 2025; Hobfoll, 2014).

Kaynak Kaybı Sarmalının (Spiralinin) Frenlenmesi

COR teorisi, kaynak kaybının psikolojik etkisinin, aynı orandaki bir kazanımın etkisinden çok daha güçlü ve yıkıcı olduğunu (kaynak kaybının birincilliği) öne sürer (Šimáček vd., 2026; Akça, 2025; Hobfoll ve Ford, 2007). Üstelik kayıplar genellikle doğrusaldan ziyade bir "sarmal" (spiral) şeklinde gerçekleşir; yani kaynağı azalan kişi daha fazla kayba karşı savunmasız hale gelir (Basha ve ve Pathania, 2025; Hobfoll, 2014). Aşırı iş yükü nedeniyle dinlenme süresini (zaman) kaybeden, ardından yorgunlukla hata yapan (beceri/enerji) ve yöneticisinden azar işitip öz saygısını yitiren bir çalışan derin bir kayıp spiralinin içindedir. Sessiz istifa, çalışanın fiziksel veya klinik düzeyde bir ruhsal çöküş yaşamamak adına bu tehlikeli kayıp sarmalını durdurmak için kullandığı bir acil durum frenidir. İşin sadece asgari gereklerini yerine getirerek işten atılma (maddi kaynak kaybı) riskini bertaraf ederken, işini hayatının merkezinden çıkarıp ekstra efor sarf etmeyi bırakarak kişisel refahını güvence altına alır. (Pichler vd., 2025; Akça, 2025; Mustamil ve Najam, 2020)

Kaynak Karavanları ve Tıkanan Geçitler (Passageways)

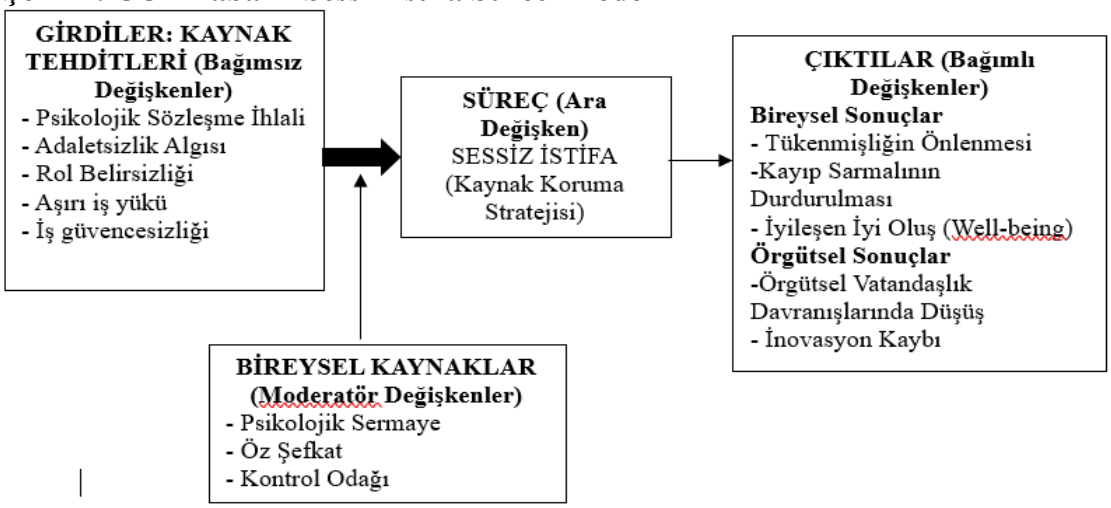
Hobfoll'a göre kaynakların gelişip korunabilmesi için çevresel koşulların buna uygun olması gerekir. Hobfoll, bu çevresel koşulları "kaynak karavan geçitleri" olarak tanımlamaktadır (Zhang vd., 2020; Hobfoll, 2012). Organizasyonlar, bu geçitlerin ana sağlayıcılarıdır. Destekleyici bir kurum kültürü, şeffaf iletişim ve adil yönetim pratikleri, kaynakların akışını kolaylaştıran sağlıklı geçitlerdir (Hobfoll, 2012). Hobfoll, kaynakların tek başlarına var olmadığını, birbirini besleyen "kaynak karavanları" (resource caravans) halinde hareket ettiğini ve kurumların bu karavanların geçişine izin veren "çevresel geçitler" (passageways) sunduğunu belirtir (Wang vd., 2026; Pichler vd., 2025; Hobfoll, 2014). Örneğin, iş yerindeki sosyal desteğin (sosyal kaynak) kaybı, çalışanın öz güvenini (kişisel kaynak) zayıflatarak iş performansını (statü kaynağı) düşürebilir (Šimáček vd., 2026; Wang vd., 2026). Sessiz istifa sürecindeki çalışan, genellikle bu karavanın parçalandığını hisseden kişidir. Yöneticiden gelen olumsuz geri bildirimler veya toksik bir çalışma ortamı, çalışanın elindeki tüm pozitif kaynakları (iyimserlik, enerji, bağlılık) bir karavan gibi beraberinde götürür (Šimáček vd., 2026). Ayrıca toksik iş yeri kültürü, yöneticilerin sessiz işten çıkarma (quiet firing) taktikleri, adaletsizlik ve negatif dedikodular bu kaynak karavanlarını (geçitleri) tahrip eder ve tıkar (Šimáček vd., 2026; Karrani vd., 2025). Kurumun artık kendisi için kaynak üreten ve besleyen bir geçit olmadığını, aksine elindeki kaynakları sömüren bir yapıya dönüştüğünü fark eden çalışan, kalan kaynak karavanının tamamen dağılmasını engellemek için sosyal ve zihinsel olarak kendini kurumdan izole eder (Šimáček vd., 2026; Pichler vd., 2025). Bu durum, sessiz istifanın neden bireysel bir sorundan ziyade yapısal ve ekolojik bir sorun olduğunu gösterir.

3.2 Kavramsal Model ve Önermelerin Geliştirilmesi

Hobfoll'un Kaynakların Korunması Teorisi ekseninde sessiz istifa ilişkin oluşturulan kavramsal model aşağıdaki gibidir:

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 1: COR Tabanlı Sessiz İstifa Süreci Modeli

(Kaynak: Bu model yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yukarıdaki modelde iş yerindeki negatif faktörler (girdiler), bireyin mevcut kaynaklarına yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kaynakların Korunması Teorisine göre birey, kayıp sarmalına girmemek ve tükenmişlik yaşamama adına sessiz istifayı bir savunma stratejisi olarak kullanır. Birey bu stratejiyi seçerken, sahip olduğu psikolojik sermaye, öz şefkat ve kontrol odağı gibi içsel kaynakları algılanan tehditi düzenleme amaçlı kullanır ve bu sayede çalışan sessiz istifa davranışıyla tükenmişliğine karşı bir koruyucu bir savunma geliştirir ancak örgüt için gereken gönüllü davranışlarını azaltılır.

Yukarıdaki modele göre oluşturulan önermeler ise şu şekildedir:

Önerme 1: İş güvencesizliği ve rol belirsizliği gibi yapısal kaynak tehditlerindeki artış, çalışanların mevcut kaynak havuzlarını korumak amacıyla stratejik bir savunma mekanizması olan sessiz istifa davranışına yönelme eğilimini pozitif yönde etkileyecektir.

COR teorisine göre belirsizlik (uncertainty), bireyin bilişsel ve duygusal kaynaklarını en hızlı tüketen dışsal tehditlerden biridir. İş güvencesizliği ve rol belirsizliği yaşayan bir çalışan, gelecekteki statüsünü (statü kaynağı) veya gelirini (maddi kaynak) kaybetme tehdidi altındadır. Birey, yarın ne olacağının belirsiz olduğu bir ekosistemde fazladan çaba (organizational citizenship behavior) göstermeyi "israf edilmiş bir kaynak yatırımı" olarak algılar. Bu nedenle, mevcut enerjisini korumak için iş tanımının güvenli sınırlarına (sessiz istifa) geri çekilir.

Önerme 2: Algılanan örgütsel desteğin yetersizliği (kaynak yatırımından beklenen getirinin alınamaması), çalışanların örgüte sundukları fiziksel, bilişsel ve duygusal kaynakları asgari düzeye çekerek sessiz istifa sergileme olasılığını artırır.

Hobfoll'un "kaynak karavanları geçidi" (resource passageways) metaforuna göre, algılanan örgütsel destek kurumun çalışana sunduğu en temel kaynaktır. Yönetimden takdir, adil ücret veya esneklik gibi destekleri (getirileri) göremeyen çalışan, COR teorisinin "kaynak yatırımı" ilkesi gereğince organizasyonla olan mübadeleyi yeniden değerlendirir. Beklenen getiriyi sağlamayan bir kuruma duygusal emek (emotional labor) ve ekstra zaman yatırımı yapmayı durdurarak, kaynaklarını eşitleme (dengeleme) yoluna gider.

Önerme 3: Sessiz istifa, aşırı iş taleplerinin yol açtığı 'kaynak kaybı sarmalında' (loss spiral) bir tampon işlevi görerek, bu davranışı sergileyen bireylerin duygusal ve bilişsel tükenmişlik düzeylerini, sergilemeyenlere kıyasla anlamlı ölçüde azaltacaktır.

Literatür genelinde sessiz istifa, tükenmişliğin bir semptomu olarak görülse de COR teorisi perspektifinden bu eylem proaktif bir başa çıkma (coping) stratejisidir. Birey, "kaynak iflası" (tam tükenmişlik ve klinik depresyon) yaşamamak adına "kaynak kaybı sarmalını" (loss spiral) bilinçli olarak kesintiye uğratır. Ekstra işleri reddederek ve mesai dışı iletişimi keserek elde ettiği zaman ve enerjiyi (kazanılan kaynaklar)

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

kendi iyi oluşuna (well-being) yönlendirir. Bu durum, sessiz istifanın tükenmişliği yavaşlatan işlevsel bir mekanizma olduğunu açıklar.

Önerme 4: Bireylerin sahip olduğu psikolojik sermaye (umut, psikolojik dayanıklılık, iyimserlik, özyeterlilik) rezervleri, dışsal kaynak tehditlerine karşı gösterilen toleransı belirler; düşük psikolojik sermayeye sahip bireyler, toplam kaynak iflasını önlemek adına sessiz istifaya daha yüksek düzeyde yatkınlık gösterecektir.

Luthans'ın Psikolojik Sermaye (PsyCap) konsepti; umut, dayanıklılık, iyimserlik ve özyeterlilikten oluşan derin bir içsel kaynak havuzunu temsil eder (Luthans vd., 2006). COR teorisi, başlangıç kaynakları zayıf olan bireylerin yeni kayıplara karşı çok daha kırılgan (vulnerable) olduğunu savunur. Dolayısıyla, psikolojik dayanıklılığı ve öz şefkati düşük olan çalışanlar, iş yerindeki stresörlere karşı daha hızlı havlu atar ve kaynaklarını tamamen yitirmemek için sessiz istifa savunmasına çok daha erken ve yoğun bir şekilde geçerler.

Önerme 5: Sessiz istifa davranışı, yüksek iş talepleri ile örgütsel tükenmişlik arasındaki pozitif yönlü ilişkide düzenleyici (moderator) bir role sahiptir; çalışanların sessiz istifa düzeyi arttıkça, aşırı taleplerin psikolojik tükenmişliğe dönüşme ivmesi zayıflayacaktır.

Yüksek iş talepleri (aşırı iş yükü, zaman baskısı) doğrudan örgütsel tükenmişliği yordayan en güçlü faktörlerdir. Ancak sessiz istifa, çalışanın bu taleplere karşı "psikolojik bir kalkan" oluşturmasını sağlar. Çalışan fiziksel olarak orada olsa da duygusal ve bilişsel olarak taleplere kendini kapattığı için iş yeri stresörlerinin bireyin iç dünyasına nüfuz etmesi zorlaşır. Bu nedenle sessiz istifa, yüksek taleplerin yıkıcı etkisini hafifleten (zayıflatan) kritik bir düzenleyici (moderator) değişkendir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Post modern çağında değişen yaşam, zaman ve koşullar, iş dünyasından beklentileri de değiştirmiştir. 2020 yılında başlayan Covid-19 pandemisi ve pandemi nedeniyle hızlanan dijitalleşme süreci, çalışanların işe bakış açılarını, önceliklerini ve yaşam değerlerini kökten değiştirmiştir. Pandemi sürecinde ofise dönüşen evlerle iş ve özel yaşamın iç içe geçmesi fiziksel ve psikolojik sınırları bulanıklaştırmıştır. Salgın döneminin getirdiği izolasyon, hastalık endişesi, mesai saatlerinin belirsizleşmesiyle artan iş yükü bireyleri tüketmiş, çalışanlarda iş ve özel yaşam sınırlarının yeniden çizilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca pandemi öncesinde takdir gören sürekli beklenenden fazlasını yaparak karşılığını bekleme kültürünün aslında gerçekçi olmadığının farkına varılması (özverinin işverenler tarafından adil bir şekilde ödüllendirilmemesi), büyük istifa dönemini kaçıran ve mevcut koşullar nedeniyle işinden ayrılamayan çalışanlar için sessiz istifa, işverene pasif bir direniş gösterme ve bir alternatif tepki yöntemi haline gelmiştir.

Sessiz istifa (quiet quitting) kavramı, özellikle pandemi sonrasında (2021-2022) küresel çapta bir farkındalığa ulaşmış yeni bir fenomen olduğu için, literatür ağırlıklı olarak bu kavramı tanımlama, öncüllerini betimleme ve teorik çerçeveye oturtma aşamasındadır. Bu çalışma, popüler bir yönetim modası olarak literatüre giren "Sessiz İstifa" kavramını, Kaynakların Korunması Teorisi (COR) perspektifinden yeniden ele alarak kavramsal bir netlik kazandırmayı amaçlamıştır.

Yapılan teorik inceleme, sessiz istifanın yaygın kanının aksine, bir disiplin sorunu veya etik dışı bir sapma (deviance) olmadığını; aksine çalışanların değişen iş ekosisteminde psikolojik bütünlüklerini korumak için geliştirdikleri rasyonel ve adaptif bir kaynak yönetimi stratejisi olduğunu ortaya koymaktadır.

4.1. Teorik Çıkarımlar

Çalışma literatüre üç temel teorik katkı sunmaktadır:

1. **Kavramsal Ayrışma:** Sessiz istifa, tükenmişliğin (burnout) bir sonucu değil; tükenmişliğe giden yolda "kayıp sarmalını" (loss spiral) durdurmak için çekilen bir "acil durum frenidir". Bu yönüyle, tükenmişlikten (enerji bitimi) ve sinizmden (negatif tutum) net çizgilerle ayrılır.
2. **Koruma Motivasyonu:** COR teorisi bağlamında sessiz istifa, çalışanın işverenle olan mübadele ilişkisini tamamen bitirmesi değil; yatırım-getiri dengesizliğine karşı yatırımını "optimize etmesi" durumudur.

3. Tampon Etkisi: Önerdiğimiz kavramsal model, sessiz istifanın iş stresi ile psikolojik çöküş arasında bir "tampon" (buffer) görevi gördüğünü ileri sürmektedir. Bu, kavramı sadece negatif bir çıktı olarak değil, birey için işlevsel bir mekanizma olarak okumayı gerektirir.

4.2. Yönetsel ve Uygulama Önerileri

Bu kavramsal çalışma yöneticilere ve insan kaynakları profesyonellerine, "sessiz istifa" davranışını bireysel bir performans sorunu olarak değil; örgüt içindeki adalet, ödül sistemleri ve iş yükü dengesizliklerinin bir semptomu olarak yeniden değerlendirmeleri açısından kritik çıkarımlar sunmaktadır.

Psikolojik Sözleşmeyi Gözden Geçirmek: İşverenler, çalışanların "fazladan çabasını" (extra-role behavior) varsayılan bir görev olarak görmekten vazgeçmelidir. İş tanımları şeffaflaştırılmalı ve ekstra çaba, sadece maddi değil, manevi kaynaklarla (takdir, esneklik, özerklik) da ödüllendirilmelidir.

Kaynak Takviyesi: Yöneticiler, çalışanların kaynaklarını tüketen "toksik baskı" yerine; kaynaklarını besleyen (resource replenishment) bir iklim yaratmalıdır. Çalışanın iş dışı zamanına saygı duymak, artık bir lütuf değil, iş gücünü korumak için bir zorunluluktur.

Sessiz İstifayı Bir Sinyal Olarak Algılamak: Bir çalışanın sessiz istifa moduna geçmesi, o çalışanın kaybedildiği anlamına gelmez. Bu, bir yardım çağrısı veya "sistemde hata var" uyarısı olarak görülmeli ve kazanım odaklı bir diyalog başlatılmalıdır.

4.3. Kısıtlar ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu çalışma kavramsal bir inceleme olup, sunulan önermelerin ampirik olarak test edilmesine ihtiyaç vardır. Gelecekteki araştırmacılar için şu yollar önerilmektedir:

Boylamsal (Longitudinal) Çalışmalar: Sessiz istifanın zaman içinde tükenmişliği gerçekten önleyip önlemediğini (tampon etkisi) test etmek için zamana yayılı araştırmalar yapılmalıdır.

Sektörel Farklılıklar: Hata toleransının sıfır olduğu yüksek riskli sektörlerde (örneğin havacılık, sağlık) sessiz istifanın güvenlik kültürü üzerindeki etkisi incelenmelidir. Bir ofis çalışanının sessiz istifası ile bir pilotun veya cerrahın "sadece prosedürü uygulayıp inisiyatif almaması" arasındaki farklar araştırılmalıdır.

Kuşaklar Arası Farklılıklar: Z kuşağının işe bakış açısı ile X kuşağının sessiz istifa motivasyonları karşılaştırılmalıdır.

Sonuç olarak; sessiz istifa, iş dünyasında "büyük bir vazgeçiş" değil, "sınırların yeniden çizilmesi" hareketidir. Organizasyonlar bu sınırları ihlal etmek yerine onlara saygı duymayı öğrendiklerinde, sadece çalışanlarını değil, sürdürülebilir verimliliklerini de korumuş olacaklardır.

KAYNAKÇA

1. Akça, C. (2025). Sessiz istifanın anatomisi: Teorik temeller, öncüller ve sonuçlar. *Journal of Organizational Behavior Review*, *7*(2), 251–269.
2. Arar, T., Çetiner, N., & Yurdakul, G. (2023). Quiet quitting: Building a comprehensive theoretical framework / Sessiz istifa: Kapsamlı bir teorik çerçeve oluşturma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *15*(28), 122–138. https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1245216
3. Atalay, M., & Dağıstan, U. (2023). Quiet quitting: A new wine in an old bottle? *Personnel Review*, *53*(4), 1059–1074.
4. Avcı, U., & Erdem, Ş. (2025). Sessiz istifa: Nedenleri ve sonuçları üzerine nitel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *17*(4), 3008–3026. https://doi.org/10.20491/isarder.2025.2137
5. Aydın, E., & Azizoğlu, Ö. (2022). A new term for an existing concept: Quiet quitting—a self-determination perspective. *International Congress on Critical Debates in Social Sciences*, 285–295.
6. Bakan, İ., Erşahan, B., & Demir, S. (2025). Karanlık liderlik ve bilgi ifşasının sessiz istifaya etkisi üzerine bir alan çalışması. *GAB Akademi*, *5*(2), 145–155.
7. Basha, W. K., & Pathania, B. (2025). Quiet quitting as a response to burnout: Investigate the psychological drives behind the trend. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, *10*(7), 157–169.

8. Bozdoğan, A. C., & Öztürk, M. (2025). Örgütlerde psikolojik sözleşme ve sessiz istifanın teorik çerçevede değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, *8*(1), 178–200. https://doi.org/10.33712/mana.1542381

9. Bozkurt, V. (2023). *Endüstri sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

10. Bulut, M. B., Tanrıverdi, O., Tekeli, M. R., Yıldızeli, N., Ünal, N. N., & Çolak, C. (2024). Unveiling the hushed rebellion! Exploring the concept of quiet quitting in the modern workplace: Development and validation of quiet quitting scale. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *16*(30), 198–223. https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1444762

11. Can, H. C., & Alas, D. K. (2025). The silent scream of digital future: Exploring AI awareness and quiet quitting in Turkish teachers. *Acta Psychologica*, *260*, 105589. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105589

12. Çalışkan, K. (2023). Sessiz istifa: Sonun başlangıcı mı yeniden diriliş mi? *Journal of Organizational Behavior Review*, *5*(2), 190–204.

13. Çimen, A. İ., & Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, *5*(1), 27–33.

14. Demirkaya, H., Yıldız, B., Erener Özalçın, S., & Öztürk, H. (2023). İnsan kaynaklarında sessizliğin yankıları: Örgütlerde sessiz istifa fenomeninin anatomisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, *2*(2), 69–88.

15. Deniz, A. (2024). Sessiz istifanın iş tatminine etkisi: Havacılık sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *7*(2), 134–152.

16. Deniz, A., Duran, C., Boz, D., & Karayaman, S. (2023). *Sessiz istifa* (C. Duran, Ed.). Eğitim Yayınevi.

17. Deniz, V. (2025). Sessiz istifa: Literatürdeki mevcut durumun tespiti. *Kafkas Üniversitesi Yönetim ve Bilişim Sistemleri Dergisi*, *1*(1), 1–10.

18. Dorukbaşı, N. (2025). Örgütsel güven ve sessiz istifa arasındaki ilişki: Sağlık çalışanları üzerine bir inceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *27*(2), 962–979.

19. Drucker, F. P. (1993). *Kapitalist ötesi toplum* (B. Çorakçı, Çev.). İnkılap Kitabevi.

20. Gone, Y. S. P., Naim, M. F., & Peethambaran, M. (2025). Sounding the silence: Examining the antecedents and outcomes of quiet quitting. *International Journal of Organizational Analysis*, *34*(1), 165–184. https://doi.org/10.1108/IJOA-09-2024-4794

21. Görmüş, İ. (2024). Yeni nesil çalışan davranışı: Sessiz istifa. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, *59*(1), 366–387.

22. Grint, K. (1998). *Çalışma sosyolojisi* (V. Bozkurt, Çev. Ed.). Alfa Yayınları.

23. Gürer, A., Solmaztürk, A. B., & Gökçe, F. (2024). Sessiz istifa: Literatür incelemesi. *Toplum ve Kültür Araştırmaları*, (13), 1–41.

24. Harris, L. C. (2025). Commitment quiet quitting: A qualitative longitudinal study. *Human Resource Management*, *64*(2), 565–582.

25. Hitt. (2022). *The libertarian who supposedly coined "quiet quitting"*. Gawker Archives. https://www.gawkerarchives.com/news/the-libertarian-who-supposedly-coined-quiet-quitting

26. Hobfoll, S. E. (2012). Conservation of resources and disaster in cultural context: The caravans and passageways for resources. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, *75*(3), 227–232. https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.3.227

27. Hobfoll, S. E. (2014). Resource caravans and resource caravan passageways: A new paradigm for trauma responding. *Intervention*, *12*(Supplement 1), 21–32.

28. Hobfoll, S. E., & Ford, J. S. (2007). Conservation of resources theory. *Encyclopedia of Stress* içinde (2. baskı, Cilt 1, ss. 562–567).

29. Kanwal, F., Putri, N., Jordan, S. L., Lopez-Kidwell, V., Sawhney, G., Reger, R. K., & Bijlani, A. (2025). The abcs of quiet quitting: A bifurcated framework of its passive and deliberate types. *Human Resource Management*. Erken çevrimiçi yayın. https://doi.org/10.1002/hrm.22271

30. Karakulle, İ. (2025). Kurumsal iletişimin ve örgütsel vatandaşlığın dönüm noktası: Sessiz istifa üzerine derinlemesine bir bakış. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, *13*(2), 1027–1053.

31. Karrani, M. A., Bani-Melhem, S., Mohd-Shamsudin, F., Usman, M., & Boğan, E. (2025). Quiet quitting behaviours: Investigating trigger factors and mitigation strategies through relational job design, work alienation, and inclusive leadership. *International Journal of Organizational Analysis*, *33*(8), 2520–2546. https://doi.org/10.1108/IJOA-08-2024-4748

32. Klotz, A. C., & Bolino, M. C. (2022). When quiet quitting is worse than the real thing. *Harvard Business Review*.

33. Liu, Q., Zhou, H., & Sheng, X. (2021). The inhibitory effect of perceived organizational politics on employee voice behavior: A moderated mediation model. *Frontiers in Psychology*, *12*, 727893. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.727893

34. Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S., & Combs, G. (2006). Psychological capital development: Toward a micro-intervention. *Journal of Organizational Behavior*, *27*(3), 387–393.

35. Mourtada, T. (2025). *Quiet quitting as a symptom: Testing the role of HRM system gaps versus motivational decline*. Preprints. https://doi.org/10.20944/preprints202510.0013.v1

36. Mtsweni, E. S. (2025). Quiet quitting effects on members of software project team knowledge hiding behaviour in software project teams. *International Journal of Knowledge and Systems Science*, *16*(1). https://doi.org/10.4018/IJKSS.393061

37. Mustamil, N., & Najam, U. (2020). The impact of servant leadership on follower turnover intentions: Mediating role of resilience. *Asian Journal of Business and Accounting*, *13*(2), 125–145.

38. Nuchpramool, K., Hsu, R. L.-W., & Yeh, S.-P. (2025). Rethinking leadership influence: The moderating role of transformational leadership in the relationships among perceived organizational support, psychological mechanisms, and extra-role behavior in Thailand's luxury hotel sector. *Sustainability*, *17*(20), 9179. https://doi.org/10.3390/su17209179

39. Örücü, E., Saç, Ö., & Hasırcı, I. (2024). Kültürel sıkılık ve dönüşümcü liderliğin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, *39*(2), 79–98.

40. Örücü, E., & Hasırcı, I. (2024). Hiyerarşi kültürünün sessiz istifa davranışı üzerindeki etkisinde banka çalışanlarının eğitim durumlarının düzenleyici rolü. *İzmir İktisat Dergisi*, *39*(2), 398–408.

41. Özcan, E., & Ilıman Yaltagil, E. (2024). Sağlıkta sessiz istifanın nedenleri ve çözüm yolları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *16*(2), 919–935.

42. Pichler, S., Beenen, G., Yu, A., & Xu, W. (2025). Supervisor career success and feedback seeking promotion: A COR theory model of resource crossover, justice climate, and employee motivation. *The International Journal of Human Resource Management*, 1–34. https://doi.org/10.1080/09585192.2024.2443421

43. Rahman, H., Singh, T., & Mandal, M. (2025). The dark silence: Dark triad personality traits as predictors of quiet quitting intention. *Acta Psychologica*, *261*, 105860. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105860

44. Seçer, B. (2009). *İçsel işten ayrılma: Nedenleri, ölçülmesi ve önlenmesi*. Umuttepe Yayınları.

45. Šimáček, P., Král, P., Anand, A., & Golotovskiy, R. (2026). Reap what you sow: The impact of negative workplace gossip sent by supervisors on quiet quitting through psychological safety and quiescent silence. *International Journal of Conflict Management*, *37*(2), 393–418. https://doi.org/10.1108/IJCMA-01-2025-0016

46. Tavlan Soydan, N. (2025). Sessiz istifa araştırmalarında ulusal ve uluslararası eğilimler: TR dizin ve web of science verileri üzerine karşılaştırmalı bibliyometrik analiz. *Kapadokya Akademik Bakış Dergisi*, *9*(2), 197–218.

47. Toffler, A. (1996). *Üçüncü dalga* (A. Seden, Çev.). Altın Kitaplar.

48. Uysal, N., & Kim, Y. (2025). Why go the extra mile? Re-engaging quiet quitters through dialogic communication and community building in the workplace. *Public Relations Review*, *51*(1), 102537. https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2024.102537

49. Wang, Y., Wong, I. A., & Sun, D. (2026). The silent shift: A phenomenological study on quiet quitting among hospitality employees. *International Journal of Hospitality Management*, *135*, 104613. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2026.104613

50. Wu, A., & Wei, W. (2024). Rationalizing quiet quitting? Deciphering the internal mechanism of front-line hospitality employees' workplace deviance. *International Journal of Hospitality Management*, *119*, 103681. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2023.103681

51. Yu, Y., & Jiao, X. (2026). Social interactions in organisations: Investigating employee quiet quitting using spatial econometric methods. *Tourism Management*, *115*, 105396. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2026.105396

52. Zencirkıran, M., & Baştürk, Ş. (2025). *Çalışma ve endüstri sosyolojisi*. Dora Yayıncılık.

53. Zhang, Z., Wang, J., & Jia, M. (2020). Integrating the bright and dark sides of corporate volunteering climate: Is corporate volunteering climate a burden or boost to employees? *British Journal of Management*, *32*(2), 494–511. https://doi.org/10.1111/1467-8551.12421

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Caner YAZICIOĞLU[66]

İŞLETMELERDE KOORDİNASYON ve GERİ BİLDİRİMİN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF COORDINATION and FEEDBACK IN BUSINESSES

ÖZ

Bu çalışma, işletmelerde stratejik yönetim süreçlerinin etkinliğini artıran iki temel mekanizma olan koordinasyon ve geri bildirimi kuramsal çerçeve ve uygulama örnekleri üzerinden incelemektedir. Klasik yönetim fonksiyonları planlama, organizasyon, uygulama ve kontrol başlıkları altında ele alınsa da günümüzün belirsiz ve hızlı değişen iş ortamında bu çerçevenin tek başına yeterli olmadığı, stratejik kararların başarılı biçimde hayata geçmesi için koordinasyon ve geri bildirim süreçlerinin sistematik yönetim alanları olarak kurgulanması gerektiği savunulmaktadır. Koordinasyon, örgüt içi birimler ile örgüt dışı paydaşlar arasında hedef uyumu sağlayan bütünleştirici bir mekanizma olarak değerlendirilirken, geri bildirim modern yönetim anlayışında anlık, sürekli ve çift yönlü bir öğrenme ve gelişim süreci olarak ele alınmaktadır. Çalışmada Airbus, Ford, Procter & Gamble ve Google örnekleri üzerinden koordinasyon eksikliğinin yüksek maliyetli sonuçlar doğurabildiği, buna karşılık koordinasyon ve geri bildirimin kurumsallaştırıldığı yapılarda krizlere direnç, inovasyon kapasitesi ve çalışan bağlılığının güçlenebildiği gösterilmektedir. Sonuç olarak çalışma, bu iki mekanizmanın merkezi yönetim bileşenleri olarak tasarlanmasının çeviklik ve sürdürülebilir performansı artırdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koordinasyon, Geri bildirim, Örgüt içi iletişim.
JEL Kodları: M10, M12, M14.

ABSTRACT

This study examines coordination and feedback as two core mechanisms that enhance the effectiveness of strategic management processes in organizations, drawing on both conceptual discussion and illustrative business cases. Although classical management functions are traditionally framed as planning, organizing, implementing, and controlling, the paper argues that this framework alone is insufficient in today's uncertain and rapidly changing business environment. It contends that coordination and feedback must be designed as systematic management domains to ensure the successful execution of strategic decisions. Coordination is conceptualized as an integrative mechanism that aligns internal units and external stakeholders around shared objectives, while feedback is treated as a continuous, timely, and bidirectional process of learning and development in modern management practice. Through the cases of Airbus, Ford, Procter & Gamble and Google, the study demonstrates that weak coordination may lead to costly outcomes, whereas institutionalized coordination and feedback strengthen resilience, innovation capacity, employee engagement, agility, and sustainable organizational performance.

Keywords: *Coordination, Feedback, Organizational communication.*
JEL Codes: *M10, M12, M14.*

[66]Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İletişim Fakültesi, caneryazicioglu@topkapi.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8067-4563

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

İşletme yönetimi alanında temel yönetim fonksiyonları uzun yıllardır dört ana başlık altında ele alınmaktadır. Bu başlıklar planlama, organizasyon, uygulama ve kontrol olarak belirlenmiştir. Bu dört başlık stratejik kararların alınmasından uygulamaya kadar olan süreci yapılandırdığı gibi işletmelerin hedeflerine ulaşmalarını sağlamak için sistematik bir çerçeve de sunmaktadır (Balıkel, 2026). Bu çerçeve içinde planlama, amaçların belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşmak için izlenecek yolların çizilmesi işlevini üstlenmek olarak ortaya çıkarken, organizasyon, kaynakların en uygun biçimde yapılandırılmasını ifade etmektedir. Buna karşılık uygulama, liderlik rolünü de içeren bir süreç olarak belirlenen planların hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir. Kontrol ise, yapılan uygulamaların hedeflerle ne derece uyumlu olduğunu değerlendiren ve gerekli durumlarda düzeltici önlemler alınmasına olanak tanıyan bir izleme mekanizmasını ifade etmektedir. Ancak özellikle karmaşık ve değişken çevre koşulları altında faaliyet gösteren modern işletmeler için bu stratejik çerçevenin yeterli olmadığı, sürecin daha dinamik ve etkileşimli unsurlar içermesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, "koordinasyon" ve "geri bildirim" işlevleri, yönetim süreçlerinin etkinliğini artıran ve stratejik karar döngüsünü tamamlayan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu iki unsur, çoğu zaman diğer fonksiyonların içine gizlenmiş ya da dolaylı olarak ele alınmış olsa da, ayrı ve sistematik süreçler olarak ele alınmaları stratejik başarının anahtarı haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle bu araştırmanın temel amacı bu iki kavramı işletmelerde uygulama örnekleri ile birlikte ele alarak önemlerine ilişkin bir analiz sunmak olarak belirlenmiştir.

2. Koordinasyon ve Geri Bildirim

2.1. Koordinasyon

Koordinasyon, bir işletmeye ait veya işletmenin ilişkili oldukları aktörlerin belirli görevleri yerine getirerek ortak hedeflere ulaşmasını sağlayan karar alma ve iletişim düzeni olarak tanımlanmıştır (Hong vd., 2009). Koontz ve O'Donnell (1976) ise koordinasyonu bireysel çabaları grup hedeflerinin uyum içinde gerçekleştirilmesine yönelik olarak bütünleştiren yönetimin özü olarak tanımlamışlardır. Bu bakış açısı, koordinasyonun yönetim bilimindeki merkezi konumunu göstermektedir. Temelde kavram bir organizasyon içerisindeki çeşitli faaliyetlerin ve birimlerin ortak amaçlar doğrultusunda uyumlu hale getirilmesi sürecidir. Gerçekten de koordinasyon, planlama, örgütleme, yürütme ve kontrol gibi tüm yönetim işlevlerini birbirine bağlayan bir bağ dokusudur (Koontz ve O'Donnell, 1976).

Stratejik bağlamda koordinasyonun amacı kuruluşun vizyon ve hedefleriyle tüm birimlerin hizalanmasını sağlamaktadır. Bunun en temel sebebi ise stratejik yönetimde planların başarıyla uygulanabilmesi için örgütün alt birimlerinin ve ekiplerinin ortak hedeflere doğru uyum içinde hareket etmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Narver ve Slater'e (1990) göre koordinasyon müşteriye değer sunma ve rekabet avantajı elde etme açısından kritik bir öneme sahiptir. Benzer şekilde Teece vd. (2016) koordinasyonun şirketler için oldukça önemli olduğunu çünkü şirketlerin hızla değişen çevreye uyum sağlamak için iç ve dış kaynaklarını bütünleştirme yeteneklerinin olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Koordinasyon hem organizasyon içinde (fonksiyonlar arası, hiyerarşik düzeyler arası) hem de organizasyonlar arası (tedarikçiler, iş ortakları ile) boyutlarda, stratejik hedeflere ulaşmak için birleştirici bir mekanizmadır (Senge, 1990). Bu nedenle koordinasyon iş süreçlerini akıcı, etkili ve verimli hale getirerek genel iş performansını yükseltmektedir (Jerab, 2024). Jerab (2024) ayrıca koordinasyonun sağladığı karar verme hızında artış, çatışmanın azalması gibi unsurların örgütün hem finansal hem de yenilikçi performansında kayda değer iyileşmelere yol açtığını belirtmiştir. Gerçekten de örgütsel başarı sadece finansal sonuçlarla değerlendirilmemekte aynı zamanda uyum ve esneklik ile de ölçülmektedir. Buna göre iyi bir koordinasyon şirketin beklenmedik değişimlere veya krizlere hızlı tepki vermesini sağlamaktadır (Edmondson, 2018).

2.2. Geri Bildirim

Geri bildirim kavramı en basit anlamıyla bir kişinin performansı veya davranışları hakkında ona iletilen bilgi ve değerlendirmelerdir (Kalkavan ve Ölçekciler, 2024). Klasik yönetim anlayışında geri bildirim çoğunlukla yöneticiden astına doğru tek yönlü ve belirli aralıklarla (genellikle yıllık performans

değerlendirmeleri biçiminde) sunulmaktadır (Kalkavan ve Ölçekciler, 2024). Bu geleneksel yaklaşımda geri bildirim geçmiş performansı değerlendiren ve çoğu zaman bir kontrol mekanizması gibi işleyen bir araç olarak değerlendirilmektedir. Modern yönetim uygulamalarında ise geri bildirim kavramı önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Artık geri bildirim sadece yöneticilerin astlarına verdikleri bir değerlendirme olmanın ötesinde anlık (Kalkavan ve Ölçekciler, 2024), sürekli (Kara, 2024), çift yönlü (Kara, 2024) ve geliştirmeye odaklı (Kara, 2024) bir iletişim süreci olarak ele alınmaktadır (Cappelli ve Tavis, 2016). Gerçekten de günümüzde başarılı organizasyonlar geri bildirimi dinamik bir öğrenme ve iletişim sürecinin parçası olarak görmeye başlamışlardır. Bunun en temel sebebi ise geri bildirimin çalışan performansı üzerinde belirgin ve doğrudan bir etkisinin olduğu görüşüdür.

Yapıcı ve zamanında verilen geri bildirim çalışanların güçlü ve zayıf yönleri hakkında farkındalık kazanmalarına ve performanslarını iyileştirmeleri için somut öneriler almalarına imkân tanımaktadır. Bu da onların gelişmesine yardımcı olmakta ve bu da performanslarının artmasına temel oluşturmaktadır. Araştırmalar, çalışanların düzenli aralıklarla gelişimsel geri bildirim aldıklarında işlerinde daha yüksek performans gösterdiklerini ortaya koymuştur (Guo vd., 2023).

Literatürde geri bildirimin amacı olarak da performans geliştirme çabası kavramı ön plana çıkmaktadır. Geri bildirim ayrıca çalışanlarda öz farkındalık yaratmakta ve kendini geliştirme motivasyonlarını geliştirmektedir (Hattie ve Timperley, 2007). Bir yöneticiden, çalışma arkadaşından veya asttan gelen geri bildirim, uygun şekilde iletildiğinde, çalışanların mevcut yetkinliklerini geliştirmeleri için yol gösterecek ve yeni beceriler kazanma isteklerini de arttıracaktır.

Örgütsel gelişim açısından geri bildirimin bir diğer kritik etkisi ise yenilikçilik ve uyum yeteneğini desteklemesinde yatmaktadır. Çalışanlar, yaptıkları iş hakkında düzenli geri bildirim aldıklarında ve görüşlerinin dinlendiğini hissettiklerinde süreçler ve ürünler hakkında iyileştirme önerileri getirmeye daha istekli hareket etmektedirler. Bu noktalardan bakıldığında etkili geri bildirim şirketlerin stratejilerinin gerçekleşmesi için önemli bir rol oynamaktadır denilebilecektir.

3. İşletmelerde Uygulama Örnekleri

3.1. Airbus

Koordinasyon ve geri bildirim konuları incelendiğinde analiz edilmesi gereken en önemli örneklerden biri Airbus örneğidir. Bu örnek çok uluslu şirketlerin karşılaştığı koordinasyon ve geri bildirim sorunlarını gözler önüne seren önemli bir vaka olarak değerlendirilmektedir.

Airbus, amacı, ABD şirketlerinin hâkim olduğu uçak yapım pazarında pay almak olan İspanyol, İngiliz, Fransız ve Alman şirketlerinin bir konsorsiyumu olarak kurulmuştur. Bu çokuluslu yapı ulusal bölünmeleri aşmak, geliştirme maliyetlerini paylaşmak, daha büyük bir pazar payı için iş birliği yapmak ve ortak bir ölçüm seti ve ortak bir dil üzerinde anlaşmak için kabul edilmiştir. Airbus bunu yaparak uçak üretim işinin iç yüzünü değiştirmeyi ve gerçek rekabetin faydalarını havayollarına, yolculara ve mürettebata getirmeyi hedeflemiştir. Bu noktadan hareketle Airbus bir dizi başarılı uçak üretmiş ve pazar talebine göre yeni uçaklar inşa etmiştir. Ancak bu durum bugün dünyadaki en teknolojik gelişmiş uçağı çift katlı A380'i inşa etmeye gelince değişmiştir. Böylesine son derece gelişmiş bir uçağın geliştirilmesi, Airbus'ı koordinasyonu iyileştirmek, üretim maliyetlerini ve uçakların tasarım-geliştirme ile pazara sunulması arasındaki süreyi azaltmak için kendini yeniden organize etmeye zorlamıştır (Vives, 2007).

Farklı ülkelerin birleşimiyle kurulan Airbus konsorsiyumu, başlangıçta uluslararası iş birliğinin örnek bir modeli olarak görülmüştür. Ancak bu durum zamanla yapısal ve kültürel farklılıkların koordinasyon süreçlerini olumsuz etkilediği bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle A380 modelinin geliştirilme sürecinde karşılaşılan teknik ve organizasyonel sorunlar, koordinasyon eksikliklerinin yüksek maliyetli sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir.

Airbus'ta yaşanan en belirgin koordinasyon sorunlarından biri farklı ülkelerde bulunan üretim tesisleri arasında ortak yazılım ve tasarım araçlarının kullanılmaması olmuştur. Almanya ve İspanya'daki mühendislerin eski yazılım sürümü (CATIA V4) ile çalışırken Fransa ve Birleşik Krallık'taki mühendislerin yeni sürümü (CATIA V5) kullanması karmaşık kablolama sistemlerinde veri uyumsuzluğuna yol açmıştır. Bu da üretim sürecini ciddi şekilde aksatmıştır (Flottau, 2021). Bu durum sadece teknik bir problem değil aynı

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

zamanda yetersiz koordinasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Üretim faaliyetlerinin coğrafi olarak dağılmış olması, yazılım ve donanım entegrasyonuna yönelik merkezi bir stratejinin uygulanamamasıyla birleştiğinde, süreçler arasında senkronizasyonun sağlanmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu bağlamda Airbus örneği, koordinasyonun yalnızca iletişim değil, aynı zamanda süreç ve sistem standardizasyonu ile desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Airbus'ta yaşanan sorunların bir diğer nedeni de yetersiz geri bildirim mekanizmaları olmuştur. Tasarım aşamasında tespit edilen sorunların zamanında ve etkili bir şekilde üst yönetimle paylaşılmaması, geri bildirim akışının kopuk olduğunu göstermektedir. Üretim zincirinin farklı halkalarında ortaya çıkan problemler, merkezileşmiş bir izleme ve değerlendirme sisteminin eksikliği nedeniyle uzun süre görünmez kalmıştır. Bu durum lansman süresinin iki yıl gecikmesine ve yaklaşık 2 milyar Euro zarar edilmesine yol açmıştır. Bu örnek, geri bildirimin sadece bireysel performansla sınırlı olmayan aynı zamanda sistemsel bir öğrenme ve iyileştirme aracı olması gerektiğini göstermektedir. Geri bildirimin etkin işlemesi için çift yönlü, zamanında ve şeffaf bilgi akışı şarttır. Ancak Airbus bu süreçte özellikle alt kademe ile üst yönetim arasında karar alma süreçlerini destekleyen sağlıklı bir iletişim ve raporlama ağı kurmakta başarısız olmuştur (Vives, 2007).

Koordinasyon ve geri bildirim mekanizmalarının zayıf olması, sadece teknik değil, aynı zamanda kültürel temellere de dayanmaktadır. Airbus içindeki Almanya, Fransa, İspanya ve Birleşik Krallık gibi partner ülkeler Hofstede'nin (1991) kültürel boyutları açısından incelendiğinde önemli farklılıklar göstermektedir. Özellikle güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma ve bireycilik-kollektivizm gibi boyutlardaki farklılıklar, organizasyonel davranışlarda tutarsızlıklar yaratmıştır. Bu da karar alma ve iş birliği süreçlerinde uyum sorunlarına neden olmuştur. Bu kültürel çeşitlilik, doğru şekilde yönetilmediğinde koordinasyon eksikliğine ve geri bildirimlerin yanlış anlaşılmasına sebep olabilmektedir.

Sonuç olarak Airbus vakası, çok uluslu yapılarda koordinasyonun yalnızca fiziksel süreçlerin eşgüdümüyle değil aynı zamanda kültürel uyum, teknolojik entegrasyon ve etkin geri bildirim yapıları ile sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Koordinasyonun sadece organizasyonel değil, aynı zamanda stratejik bir yönetişim süreci olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Geri bildirimin ise sorunların tespitinde değil çözüm üretiminde de belirleyici bir rol oynadığı bu örnekle somut biçimde gözlemlenmektedir.

3.2. Ford

Airbus'a benzer şekilde Ford'un 2000'li yılların ortasında yaşadığı ciddi finansal ve operasyonel kriz de büyük ölçüde koordinasyonsuzluk ve iç rekabetten kaynaklanan verimsizliklerle ilişkilidir. Özellikle bölümler arası bilgi akışının sınırlı olması, üst yönetim ile operasyonel yönetim arasındaki kopukluk ve ortak hedeflere yönelik senkronize bir çabanın bulunmaması şirketin stratejik kararlarını uygulamayı zorlaştırmıştır (Ellis, 2006). Bu noktada Alan Mulally'nin liderliği koordinasyonu sistematik hale getirmek adına kritik bir dönüm noktası olmuştur (Hoffman, 2012). Mulally'nin başlattığı "One Ford" felsefesi dağınık yapıyı merkezi bir vizyon ve strateji etrafında birleştirerek tüm birimlerin ortak bir amaç doğrultusunda uyum içinde hareket etmesini sağlamayı hedeflemiştir. Bir başka deyişle şirket içinde koordinasyonu arttırmak hedeflenmiştir. Gerçekten de Ford'un Alan Mulally liderliğinde yürüttüğü stratejik değişim süreci, çok katmanlı bir yeniden yapılanma ve kültürel dönüşüm programı olarak değerlendirilmektedir (Hoffman, 2012). Bu süreçte özellikle koordinasyonun yeniden yapılandırılması ve etkin geri bildirim mekanizmalarının kurumsal bir norm haline getirilmesi şirketin başarısında belirleyici rol oynamıştır (Koehn, 2012).

Bu bağlamda en dikkat çekici uygulamalardan biri Mulally'nin haftalık olarak düzenlediği Business Plan Review (BPR) toplantılarıdır. Bu toplantılar, şirketin tüm üst düzey yöneticilerinin bir araya geldiği, açık iletişimin ve şeffaf geri bildirimin teşvik edildiği bir platform olarak yapılandırılmıştır.

Bu uygulama ile her bölüm yöneticisi, kendi performansını ve karşılaştığı sorunları doğrudan paylaşmakla yükümlü tutulmuştur. Bu sayede hem yatay koordinasyon hem de dikey bilgi akışı güçlendirilmiştir. Buna ek olarak karar alma süreçlerine daha geniş bir katılım sağlanmıştır (Ford, 2006). Daha önce sembolik bir rol oynayan toplantılar Mulally döneminde gerçek zamanlı veri paylaşımı ve sorun çözümüne odaklanan etkin iletişim araçlarına dönüşmüştür.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Bu dönemde Ford'da uygulanan geri bildirimin özellikle şirket kültüründe yaşanan değişimle birlikte bir kurumsal refleks haline geldiği görülmektedir. Bu dönemde çalışanla görüş ve önerilerini açıkça dile getirme konusunda teşvik edilmişlerdir. Yöneticiler ise sorunları saklamak yerine paylaşarak çözüm üretmeye yönlendirilmiştir (Koehn, 2012). Mulally'nin liderlik tarzı, üst düzey yöneticilerle doğrudan iletişim kurmak, iş yerinde görünür olmak ve sahadan geri bildirim almak üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşım, çalışanların sesini duyurabilmesini kolaylaştırmış ve iki yönlü iletişimin kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Koordinasyonun ve geri bildirimin bu derece sistematik hale gelmesi, yalnızca süreçleri etkilemekle kalmamış aynı zamanda çalışanların motivasyonunu ve organizasyonel bağlılığını da olumlu etkilemiştir. Bu yapısal ve kültürel dönüşüm, Ford'un 2008 küresel finans krizine rağmen iflas başvurusunda bulunmadan ayakta kalabilmesini sağlamıştır. Ek olarak bu durum şirketin 2010 yılında 6,6 milyar dolarlık kâr açıklamasına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Ford örneği, koordinasyon ve geri bildirimin yalnızca operasyonel etkinlik değil, stratejik başarı ve kurumsal sürdürülebilirlik açısından da temel belirleyiciler olduğunu göstermektedir (Hoffman, 2012).

3.3. Procter & Gamble

Procter & Gamble (P&G) özellikle inovasyon ve ürün geliştirme alanındaki başarılı uygulamalarıyla koordinasyon ve geri bildirim kavramlarını birleştiren köklü bir şirket olarak tanımlanabilmektedir. P&G uzun yıllar boyunca inovasyonu sadece kendi iç AR-GE departmanlarına dayalı olarak yürütmüştür. Ancak sektörde rekabetin artması bu sistemin değişmesi önünde adımlar atılmasına sebep oluştur. 2000'li yıllarda A.G. Lafley'nin liderliğinde bu yaklaşımı değiştirerek "Connect & Develop" adının verildiği açık inovasyon modeline geçilmiştir. Bu strateji, P&G'nin inovasyon için şirket dışı geri bildirim ve iş birliğine çok daha fazla önem vermesini beraberinde getirmiştir (Huston ve Sakkab, 2006). Örneğin, P&G yeni ürün fikirlerinin yarısını şirket dışındaki kaynaklardan (üniversiteler, girişimler, tedarikçiler, hatta müşteriler) temin etmeyi hedeflemiş ve bu amaçla bir ağ kurmuştur. Bu ağ üzerinden P&G tüketicilerden ve iş ortaklarından gelen fikir ve geri bildirimleri sistematik olarak toplayıp değerlendirmeye başlamıştır. Böylece şirket, pazar bilgisini ve müşteri geri bildirimlerini organizasyonun inovasyon süreçlerine entegre etmeyi başarmıştır.

Geri bildirim kültürü açısından P&G çalışanları noktasında da yapıcı geribildirimi teşvik eden uygulamalara sahiptir. Çalışan performans yönetiminde P&G son yıllarda klasik yıllık değerlendirmelerden ziyade gelişim odaklı sürekli geri bildirime yönelmiştir. Yöneticiler, ekip üyeleriyle düzenli bire bir görüşmeler yaparak onlara performans geri bildirimi vermekte ve kariyer gelişimleri hakkında geri dönüşler sağlamaktadır. Bu yaklaşım, çalışanların eksik yönlerini zaman kaybetmeden düzeltmelerine ve başarılarını pekiştirmelerine imkân tanımaktadır.

Koordinasyon boyutunda P&G, özellikle büyük markaları için oluşturduğu çapraz fonksiyonlu takımlar ile tanınmaktadır. Örneğin bir deterjan markasının ürün geliştirme ekibinde pazarlamacılar, kimyagerler, üretim mühendisleri ve tasarımcılar birlikte çalışmaktadır. Bu ekipler, ürünün konsept aşamasından raflara çıkışına kadar tüm süreci birlikte yönettikleri için devamlı koordinasyon halinde çalışmaktadırlar. Bu yapı, departmanlar arası engelleri kaldırmakta ve her bölümü aynı hedef etrafında birleştirmektedir. P&G bu koordinasyonu küresel ölçekte de desteklemektedir. Bu anlamda farklı coğrafyalardaki ekipler arasında rotasyonlar ve bilgi paylaşım platformları ile şirket içinde en iyi uygulamalar hızlıca yayılmaktadır. Bu anlamda bir ülkede başarılı olan bir ürün stratejisi diğer ülke ekiplerine toplantılar ve dijital platformlar aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu koordinasyon şirketin öğrenme hızını arttırmaktadır. Bakıldığında P&G'nin başarısının arkasında iç koordinasyon ile dış geri bildirimin harmanlandığı bir yönetim yaklaşımı bulunmaktadır. Şirket içindeki fonksiyonları ve global ekipleri uyum içinde çalışmaya odaklarken, dışarıdan gelen uyarı ve fikirleri de içselleştirip yeniliğe dönüştürmektedir. Bu çift yönlü etkileşim P&G'nin onlarca yıldır hızlı inovasyon yapabilen ve tüketici trendlerine yön verebilen bir şirket olmasının temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Huston ve Sakkab, 2006).

3.4. Google

Google, koordinasyon ve geri bildirim alanında kendine özgü yenilikçi uygulamalarıyla tanınan bir şirket olarak öne çıkmaktadır. Koordinasyon konusunda Google'ın en dikkat çekici yaklaşımı, şirket hedefleri

ile ekip ve birey hedeflerini birleştiren OKR (Objectives and Key Results) sistemidir. OKR'ler tüm şirket ve ekipler için ortak ve şeffaf hedefler belirlenmesine imkân tanımaktadır. Bu durum herkesin şirketin nereye yöneldiğini anlamasına ve kendi çalışmalarının büyük resme nasıl katkı yaptığını görmesine katkı sağlamaktadır. Google'da OKR'ler şirket ve takım düzeyinde belirlenmekte ve düzenli aralıklarla ilerleme durumu gözden geçirilmektedir. Bu yaklaşım, şirket içinde yatay ve dikey koordinasyonu güçlendirerek tüm birimlerin stratejik olarak hizalanmasını mümkün kılmaktadır (Businessmap, 2025).

Geri bildirim açısından Google, açık iletişime dayalı kültürüyle örnek teşkil etmektedir. Çalışanlar yıl boyunca yalnızca yöneticilerinden değil birbirlerinden de geri bildirim almakta ve vermektedirler. Google kendi iç iletişim platformları ve peer feedback (takım arkadaşı geri bildirimi) uygulamalarıyla anlık ve sürekli geri bildirimi teşvik etmektedir. Örneğin her Google çalışanı şirketin basit arayüzlü gerçek zamanlı geri bildirim aracını kullanarak bir çalışma arkadaşından yaptığı işle ilgili görüş isteyebilmekte veya ona görüş verebilmektedir. Google'daki performans değerlendirme sürecinin bir parçası olarak da "peer" değerlendirmeleri bulunmaktadır. Çalışanlar yıl sonunda ekip arkadaşlarından yapılandırılmış geri bildirim raporları almaktadırlar.

Ancak bu noktada üzerinde özenle durulması konu Google'ın geri bildirimin kültürünün özünde öneri şeklinde ve yapıcı tonla sunulması gerektiği ilkesinin yatmasıdır. Şirket içi eğitimlerde yöneticilere "iyi bir Google yöneticisinin mikroyönetim yapmayan, gerektikçe rehberlik sunan kişi" olması gerektiği öğütlenmektedir. Bu sayede çalışanlar, kendi karar alanlarında özerk hareket ederken ihtiyaç duyduklarında geribildirim alabileceklerini de bilmektedirler.

Google'ın geri bildirim odaklı yaklaşımının bir yansıması da her seviyede açık iletişimi kurumsallaştırmalarıdır. Örneğin, Google'da haftalık veya periyodik "TGIF" adı verilen geniş katılımlı toplantılarda veya ekip toplantılarında çalışanlar iç sistem üzerinden üst yönetime istedikleri soruyu sorabilmektedirler. Toplantı sürelerinin önemli bir kısmı çalışanların sorduğu sorulara yöneticilerin cevap vermesine ayrılmaktadır. Bu durum çift yönlü geri bildirim akışı sağlamakta ve şirket genelinde şeffaflık ve güven ortamını yaratmaktadır. Google yöneticileri çalışanlardan gelen öneri ve eleştirileri dikkatle dinlemekte ve bunları değerlendirerek gerekli değişiklikleri yapmaktadır. Bu sürekli geri bildirim döngüsü Google'ın öğrenen ve yenilikçi bir organizasyon olarak kalmasında kilit rol oynamaktadır. Nitekim şirket içinde "her fikir değerlidir" anlayışıyla çalışanların mevcut projeler dışında kendi ilgi duydukları alanlarda yenilikçi fikirler geliştirmelerine olanak tanıyan 20% time uygulaması da mevcuttur. Sonuç olarak Google koordinasyon yoluyla stratejik hedeflerini herkes için görünür ve ortak hale getirirken, geri bildirim yoluyla da çalışan katılımını ve yaratıcılığını üst düzeye çıkarmıştır. Bu iki kavramın birlikteliği Google'ın yenilikçilik kapasitesinin ve hızlı adaptasyon becerisinin temelinde yer almaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışma, modern işletmelerde sürdürülebilir başarının yalnızca planlama, organizasyon, uygulama ve kontrol gibi klasik yönetim fonksiyonlarının varlığıyla açıklanamayacağını; bu fonksiyonların gerçek performans üretmesinin koordinasyon ve geri bildirim mekanizmalarının kurumsal olarak işletilmesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Koordinasyon, örgüt içindeki birimlerin ve örgüt dışındaki paydaşların stratejik amaçlar doğrultusunda hizalanmasını sağlayarak parçalı yapıların "tek bir işletme aklı" gibi çalışmasına zemin hazırlamaktadır. Geri bildirim ise yalnızca geçmiş performansı değerlendiren tek yönlü bir kontrol aracı olmaktan çıkıp, anlık ve çift yönlü öğrenme döngüleri üzerinden stratejinin güncellenmesini mümkün kılan dinamik bir yönetim kapasitesi haline gelmektedir.

Makalede incelenen uygulama örnekleri, bu iki mekanizmanın güçlü olduğu işletmelerde kriz yönetimi, inovasyon hızı ve çalışan bağlılığının daha dirençli biçimde geliştiğini göstermektedir. Airbus vakası, çok uluslu ve dağınık üretim ağlarında koordinasyon eksikliğinin yalnızca iletişim kaynaklı değil; süreç standardizasyonu ve teknoloji entegrasyonu zayıflıklarıyla birleştiğinde büyük maliyetlere, zaman kaybına ve stratejik itibar aşınmasına yol açabildiğini somutlaştırmaktadır. Ford örneği, koordinasyonun vizyon ve ritim üzerinden kurumsallaştırıldığında (ortak hedefler, şeffaf toplantı düzeni ve sorunların görünür kılınması gibi) dağınık bir yapının toparlanabileceğini ve zorlu dış çevre koşullarında dahi sürdürülebilir performans üretilebileceğini göstermektedir. P&G örneği, koordinasyonun çapraz fonksiyonlu ekipler ve

küresel bilgi paylaşımıyla; geri bildirimin ise hem çalışan gelişimi hem de dış paydaşlardan gelen sinyallerle inovasyon süreçlerine bağlandığında rekabet üstünlüğünü kalıcılaştırabildiğini ortaya koymaktadır. Google örneği ise hedef hizalamasını (OKR) ve sürekli geri bildirim kültürünü bir arada işleterek çeviklik ve yaratıcılığı ölçekleyebilmenin mümkün olabileceğini göstermektedir.

Bu bulgular ışığında koordinasyon ve geri bildirim, "tamamlayıcı" yönetim araçları değil, stratejiyi çalışır hale getiren merkezî birer yönetişim mekanizması olarak ele alınmalıdır. Uygulama açısından işletmelerin; ortak hedef mimarisi kurması, süreç ve sistem standardizasyonunu güçlendirmesi, birimler arası veri paylaşımını görünür ve düzenli hale getirmesi, geri bildirimi yıllık değerlendirmelerle sınırlamadan sürekli gelişim odaklı bir iletişim pratiği olarak kurumsallaştırması önerilmektedir. Böylece stratejik yönetim döngüsü, yalnızca plan üretip uygulayan bir çizgi değil; öğrenen, kendini düzelten ve değişime uyum sağlayan bir "kurumsal refleks" haline gelebilecektir.

5. KAYNAKÇA

1. Balıkel, A. E. (2026). Evaluating Traditional Knowledge Dissemination in Olive Cultivation: A Delphi Method, and Fuzzy-AHP Approach. *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences*, *13*(1), 51-68. https://doi.org/10.30910/turkjans.1746690
2. Businessmap (2025). Google's OKR Approach to Setting Goals. Online: https://businessmap.io/okr-resources/okr/google-okr
3. Cappelli, P., & Tavis, A. (2016). The performance management revolution: The focus shifts from accountability to learning. *Harvard Business Review*, 94(10), 58-67.
4. Edmondson, A.C. (2018). *The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth*. John Wiley & Sons.
5. Ellis, D. (2006). Ford's troubled 'Way Forward. *CNN Money*, online: https://money.cnn.com/2006/09/14/markets/spotlight_ford/index.htm
6. Flottau, J. (2021). What Went Wrong With The Airbus A380? Online: https://aviationweek.com/shownews/dubai-airshow/what-went-wrong-airbus-a380
7. Ford (2006). Ford accelerates 'way forward. online: https://www.wsj.com/public/resources/documents/Fordtranscript_09152006.pdf
8. Guo, Y., Xiong, G., Shaw, K.-H., Liao, J., Zhang, Z., & Yi, F. (2023). Why does developmental feedback foster employee job performance? The mediating role of job crafting. *SAGE Open, 13*(3). https://doi.org/10.1177/21582440231185523
9. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, *77*(1), 81-112. https://doi.org/10.3102/003465430298487
10. Hoffman, B.G. (2012) *American Icon: Alan Mulally and the Fight to Save Ford Motor Company*, New York: Crown Business
11. Hofstede, G. (1991) *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, New York: McGraw-Hill
12. Hong, Y., Pearson, J. N., & Carr, A. S. (2009). A typology of coordination strategy in multi-organizational product development. *International Journal of Operations & Production Management, 29*(10), 1000-1024. https://doi.org/10.1108/01443570910993465
13. Huston, L., & Sakkab, N. (2006). Inside Procter & Gamble's new model for innovation: Connect and develop. *Harvard Business Review, 84*(3), 58-67.
14. Jerab, D. (2024). *The impact of coordination on organizational performance: A comprehensive analysis*. SSRN Electronic Journal. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4809816
15. Kalkavan, S. & Ölçekciler, F. (2024). *İnsan ve Kültür Yönetiminde Nörobilim Yaklaşımı*. Artikel Akademi
16. Kara, Ç. (2024). Ortaokul öğrencilerinin medya okuryazarlık farkındalıkları üzerine nitel bir araştırma. *Medya Okuryazarlığı Araştırmaları Dergisi (Journal of Media Literacy Studies)*, *3*(1), 30-39. https://doi.org/10.5281/zenodo.12595229

17. Koehn, N.F. (2012). The Driver in Ford's Amazing Race. *New York Times* (April 1, 2012), BU7. https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=44211
18. Koontz, H., & O'Donnell, C. (1976). *Management: A Systems and Contingency Analysis of Managerial Functions*. McGraw-Hill.
19. Narver, J.C., & Slater, S.F. (1990). The effect of a market orientation on business profitability. *Journal of Marketing, 54*(4), 20-35.
20. Senge, P.M. (1990). *The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization*. Doubleday/Currency.
21. Teece, D.J., Peteraf, M., & Leih, S. (2016). Dynamic capabilities and organizational agility: Risk, uncertainty, and strategy in the innovation economy. *California Management Review, 58*(4), 13-35.
22. Vives, X. (2007). Airbus and the damage done by economic patriotism. Online: https://www.ft.com/content/6d7ba0f0-c808-11db-b0dc-000b5df10621

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı KARA[67]

İŞLETME STRATEJİLERİNİN BAŞARISINDA KOORDİNASYON ve GERİ BİLDİRİMİN ROLÜ

THE ROLE OF COORDINATION and FEEDBACK IN THE SUCCESS OF BUSINESS STRATEGIES

ÖZ

Stratejik yönetim literatüründe işletmelerin rekabet avantajı elde etme süreçleri planlama, organizasyon, uygulama ve kontrol fonksiyonlarıyla açıklanmaktadır. Ancak günümüz iş ortamı belirsizlik, hız ve çok aktörlü yapı nedeniyle bu dört fonksiyonun ötesinde mekanizmalar gerektirmektedir. Çalışma, klasik yönetim döngüsünün koordinasyon ve geri bildirim süreçleriyle tamamlanmasının strateji başarısı açısından önemini tartışmaktadır. Koordinasyon, örgüt içi birimler ile dış paydaşların stratejik hedefler doğrultusunda uyumlu hareket etmesini sağlayan bütünleştirici bir mekanizma olarak ele alınmaktadır. Geri bildirim ise iç ve dış çevreden elde edilen bilginin karar süreçlerine aktarılması, sonuçların değerlendirilmesi ve stratejinin gerektiğinde revize edilmesini mümkün kılan öğrenme döngüsü olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Çalışma kapsamında Ford Motor Company örneği üzerinden koordinasyonun kriz koşullarında stratejik toparlanmayı nasıl desteklediği açıklanmaktadır. Netflix örneği üzerinden ise sürekli ve şeffaf geri bildirimin çalışan gelişimi ile örgütsel çevikliği nasıl güçlendirdiği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak çalışma, koordinasyon ve geri bildirimin stratejik yönetim döngüsüne sistematik biçimde dahil edilmesinin işletmelerin daha esnek, öğrenen ve sürdürülebilir başarı üreten organizasyonlara dönüşmesini desteklediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik iletişim, koordinasyon, geri bildirim, örgüt içi iletişim.
JEL Kodları: M10, M14, M12.

ABSTRACT

Strategic management literature explains how firms achieve competitive advantage through the functions of planning, organizing, implementing, and controlling. However, today's business environment requires mechanisms that go beyond these four functions. This study discusses the importance of complementing the classical management cycle with coordination and feedback processes for strategic success. Coordination is addressed as an integrative mechanism that enables internal units and external stakeholders to act in alignment with strategic objectives. Feedback is conceptualized as a learning loop that transfers information obtained from internal and external environments into decision-making processes, allowing for performance evaluation and the revision of strategy when necessary.

Through the example of Ford Motor Company, the study explains how coordination supports strategic recovery under crisis conditions. The Netflix case illustrates how continuous and transparent feedback strengthens employee development and organizational agility. Overall, the study demonstrates that systematically integrating coordination and feedback into the strategic management cycle supports organizations in becoming more flexible, learning-oriented, and sustainably successful.

Keywords: *Strategic communication, coordination, feedback, organizational communication.*
JEL Codes: *M10, M14, M12.*

[67] **Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, cagri.kara@kent.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-0736-0087**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

Stratejik yönetim literatürü, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme süreçlerini planlama, organizasyon, uygulama ve kontrol başlıkları altında yapılandırmayı geleneksel bir norm olarak benimsemiştir. Bu dört fonksiyon, işletme yönetiminin temel yapı taşları olarak değerlendirilmekte ve örgütsel işleyişin rasyonel bir düzlemde yürütülmesini amaçlamaktadır. Ancak bu model, sistemsel bütünlüğü sağlama noktasında bazı önemli boşluklar barındırmaktadır. Özellikle dinamik çevre koşullarının ve çok aktörlü yapının ön plana çıktığı günümüz iş dünyasında, yönetim fonksiyonlarının yalnızca belirli aşamaları düzenlemesi yeterli olmamaktadır. Hızla değişen günümüz iş ortamında fonksiyonlar arası geçişlerin sağlıklı biçimde yürütülmesi ve çevresel değişimlere hızlı yanıt verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda artık koordinasyon ve geri bildirim süreçleri, klasik yönetim döngüsünün tamamlayıcı ve hatta sürdürülebilirliği sağlayıcı bileşenleri olarak önem kazanmaktadır. Koordinasyon, farklı birimlerin ve süreçlerin stratejik hedefler doğrultusunda bütüncül bir uyum içinde çalışmasını sağlayan organizasyonel senkronizasyonu ifade etmektedir. Geri bildirim ise işletmenin iç ve dış paydaşlarından elde ettiği bilgi akışını stratejik karar süreçlerine entegre etme kapasitesini temsil etmektedir. Bu iki unsurun sistematik biçimde yapılandırılması, işletmelerin yalnızca planlı faaliyetler yürüten yapılar olmasının ötesine geçerek, öğrenen ve kendini sürekli olarak yeniden şekillendirebilen organizmalar haline gelmesine olanak tanımaktadır. Bu anlamda bu çalışmanın amacı, koordinasyon ve geri bildirim kavramlarını derinlemesine inceleyerek günümüz iş ortamlarındaki uygulamaları açısından örnekler sunmaktır.

2. Koordinasyon

2.1. Koordinasyon Kavramının Tanımı

En genel anlamıyla koordinasyon, bir organizasyonda farklı birim ve kişilerin ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere uyum içinde hareket etmelerini sağlama süreci olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, grup çabalarını düzenli ve ahenkli bir biçimde bir araya getirerek ortak hedefe yöneltme sürecine koordinasyon denilmektedir. Stratejik yönetim bağlamında koordinasyon, işletmenin belirlediği stratejileri etkin bir şekilde uygulayabilmesi için farklı departmanların, işlevlerin ve seviyelerin faaliyetlerini birbirine entegre etmesini ve uyumlaştırmasını ifade etmektedir. Bu, stratejinin planlanmasından uygulanmasına kadar, tüm ilgili paydaşların (üst yönetim, orta kademe yöneticiler ve çalışanlar) tutum ve eylemlerinin senkronize edilmesi olgusunu içeren bir süreçtir (Eren, 2022). Etkili koordinasyon sayesinde stratejik hedefler tüm organizasyon çapında benimsenmekte ve herkesin aynı yönde hareket etmesi sağlanmaktadır. Kısaca koordinasyon stratejik yönetimin merkezinde yer alan ve organizasyonun farklı parçalarının tek bir amaç doğrultusunda uyum içinde çalışmasına imkân tanıyan bir yönetim fonksiyonudur.

Koordinasyonun sadece örgüt içi faaliyetlerle sınırlı olmadığı ifade edilmektedir. Bu anlamda koordinasyon, aynı zamanda işletmenin dış paydaşları ile ilişkilerinde de geçerli olan bir süreçtir. Stratejik amaçlara ulaşmak için şirket içindeki departmanlar kadar, tedarikçiler, müşteriler veya iş ortakları gibi dış kurum ve kuruluşlarla da eşgüdüm sağlanması, bir stratejinin başarısı için gerekli olan en önemli faktörlerdendir. Örneğin; bir firmanın yeni ürün stratejisinin başarılı olması için Ar-Ge, pazarlama ve üretim bölümlerinin kendi aralarında koordinasyonu gereklidir. Ancak burada önemli olan bir diğer nokta bu sürecin aynı zamanda hammadde tedarikçileri ve dağıtım ortaklarıyla da uyumlu bir iş birliği içinde yürütülmesi gerektiğidir. Bu anlamda stratejik yönetimde koordinasyon, organizasyonun iç ve dış tüm faaliyetlerinin stratejik hedefler doğrultusunda bütünleştirilmesi anlamına gelmektedir.

2.2. Koordinasyonun Önemi

Stratejik yönetimde koordinasyonun yadsınamayacak büyüklükte önemi bulunmaktadır. Literatürde de belirtildiği üzere doğru bir koordinasyon olmadan en mükemmel stratejiler dahi uygulamada başarısız olabilmektedir. Bu noktadan hareketle koordinasyonun stratejik yönetime sunduğu faydalar şu şekilde ifade edilebilecektir:

- **Ortak Amaçlara Yönelim:** Koordinasyon, bireysel ve birimsel hedefleri örgütün genel hedefleri ile uyumlu hale getirerek tüm çabaların ortak amaca yönelmesini sağlayan bir olgudur.

- **Verimlilik:** Koordinasyonun etkili bir şekilde sağlanması işletmelerde kaynak israfını önlemekte ve görev tekrarlarını azaltmaktadır. Böylece iş süreçleri daha verimli ve üretken hale gelmektedir.
- **Etkili İletişim ve Uyum:** Koordinasyon, örgüt içinde bilgi akışını hızlandırmakta ve farklı departmanların uyum içinde çalışmasına zemin hazırlamaktadır. Etkili iletişim kanalları sayesinde birimler arası bilgi paylaşımı ve geri bildirim akıcı hale gelmektedir.
- **Esneklik:** İyi bir koordinasyon, örgütün iç ve dış değişikliklere hızlı uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Çevresel koşullar değiştiğinde (örneğin yeni bir pazara girme, teknolojik gelişmeler veya kriz durumları), koordinasyon sayesinde ilgili birimler ortak bir tepki geliştirebilmektedirler. Örneğin, şirket yeni bir pazara girerken hukuk, pazarlama ve operasyon birimlerinin koordineli çalışması, stratejide gerekli ayarlamaların zamanında yapılmasını sağlayacaktır. Bu uyum kapasitesi, işletmenin rekabetçi avantajını koruması ve belirsizlik karşısında çevik davranabilmesi için kritik bir öneme sahiptir.
- **Çatışmaların Azaltılması:** Koordinasyon, rol ve sorumlulukların netleştirilmesi yoluyla departmanlar arası anlaşmazlıkları en aza indirmektedir.

2.3. Koordinasyonun Temel Unsurları

Koordinasyon olgusunu başarılı bir şekilde hayata geçirmek için bazı temel unsurların varlığı gereklidir. Literatürde koordinasyonun üç ana unsuru olduğu belirtilmektedir: "ahenkli birleştirme (uyumlu bütünleştirme), iş birliği ve teşvik (özendirme)". Ahenkli birleştirmede, tüm departmanların ve bireylerin çabalarının birbirini tamamlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Koordinasyonun kalbinde yatan ikinci unsur ise, departmanlar ve bireyler arası iş birliğidir. Teşvik unsurunda da koordinasyonun sürdürülebilir olması için, çalışanların ve birimlerin eşgüdümlü çalışmaya özendirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Yönetim biliminde, Henry Fayol gibi klasik yazarlar koordinasyonu yönetimin temel fonksiyonlarından biri olarak görmüş ve "koordine etme"yi planlama, örgütleme, yürütme ve denetleme yanında temel yönetim işlevlerinden saymışlardır (Şengül, 2007). Nitekim koordinasyon, tüm bu işlevleri birbirine bağlayan bir yapıştırıcı unsur olarak ifade edilmiş, her bir işlevin içinde yer alması gereken bir kavram olarak görülmüştür. İyi planlanmış bir strateji ancak bölümler arası uyum varsa başarılı bir şekilde uygulanabilecektir. Bu nedenle koordinasyon, yönetimin özü ve başarının anahtar şartlarından biri olarak kabul edilmektedir (Paşaoğlu vd., 2013).

2.4. Global Ölçekte Bir Şirkette Koordinasyon Uygulaması: Ford Motor Company Örneği

Bu çalışma kapsamında koordinasyonu incelemek adına Ford Motor Company seçilmiştir. Küresel ölçekte faaliyet gösteren tanınmış şirketlerden biri olan Ford Motor Company, stratejik yönetimde koordinasyonun başarılı bir uygulamasına sahiptir. 2000'lerin ortalarında Ford, birbirinden kopuk bölümler ve iç rekabet nedeniyle zor günler geçiren bir şirket olmaktan, başarıya çıkan bir sonuca koordinasyon sayesinde ulaşmıştır.

2000'lerin başında şirket içindeki her bölüm kendi başına adeta bir "ada" gibi çalışmış ve ortak bir vizyon etrafında birleşememiştir. Bu da stratejik hedeflerin tutarlı bir şekilde uygulanmasını engellemiş, verimsizlik ve çakışmalara yol açmıştır. 2006 yılında CEO olarak göreve gelen Alan Mulally, bu dağınık ve uyumsuz yapıyı kökten değiştirmek üzere kapsamlı bir koordinasyon stratejisi başlatmıştır (Nadeem ve Zahid, 2023).

Mulally'nin ortaya koyduğu "One Ford" (Tek Ford) stratejisi, dünya genelindeki tüm Ford operasyonlarını tek bir ortak plan ve hedef seti altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, öncelikle şirket yapısında köklü değişiklikler yapılmıştır. Eskiden bölgesel olarak oldukça özerk hareket eden birimler, artık merkezi bir stratejiye bağlı hale getirilmiştir. Örneğin; daha önce Avrupa, Amerika gibi farklı pazarlara özgü ayrı modeller geliştiren bölümler yerine, küresel çapta standartlaştırılmış otomobil modelleri geliştirme yaklaşımı benimsenmiştir. Böylece aynı model araçlar dünya genelinde satılabilir hale getirilmiştir (Groom ve Seetharaman, 2012). Bu adım, tasarım ve üretimde tekrarlı işleri azaltarak büyük maliyet tasarrufu ve ölçek ekonomisi sağlamıştır. Aynı zamanda tedarik zinciri yönetimi merkezi hale getirilerek, farklı bölgelerin tek tek hareket etmelerinin önüne geçilmiş ve global bir satın alma ve tedarik yönetimi stratejisi uygulamaya

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

konulmuştur. Tüm bu yapısal değişiklikler, Ford'un küresel stratejisini herkes için ortak bir yol haritasına dönüştürmüştür.

Ford, yapısal merkeziyetçiliğin yanı sıra yatay koordinasyon mekanizmalarını da güçlendirmiştir. Mulally, ayrı ayrı çalışan departmanlar yerine, farklı fonksiyonların birlikte çalışmasını teşvik eden bir raporlama düzeni de getirmiştir. Örneğin; mühendislik, pazarlama, finans gibi bölümlerin yöneticilerinin düzenli olarak bir araya gelerek bilgi paylaşımında bulunacağı çapraz-fonksiyonel toplantılar oluşturulmuştur. Her hafta gerçekleştirilen "İş Planı Gözden Geçirme" (Business Plan Review) toplantılarında tüm kilit yöneticiler bir araya gelerek, stratejik planların gidişatını değerlendirmeye ve ortaya çıkan sorunları birlikte ele almaya başlamışlardır (Distefano, 2014). Bu toplantılar, farklı birimlerin ortak bir platformda iletişim kurmasını sağladığı gibi, herkesin şirket performansı üzerinde ortak sorumluluk üstlenmesini de teşvik etmiştir. Böylelikle, daha önce birbirinden kopuk çalışan ekipler, düzenli koordinasyon toplantıları sayesinde aynı masada buluşup ortak çözümler üretir hale gelmişlerdir.

Mulally ayrıca, koordinasyonu desteklemek için kültürel değişim programı da başlatmıştır. Toplantılarda projelerin durumunu takip etmek üzere yöneticilerin sorumlu oldukları projelerin durumunu yeşil (her şey yolunda), sarı (bazı sorunlar var) veya kırmızı (ciddi problem) olarak rapor edebildikleri bir "trafik ışığı sistemi" uygulamaya konulmuştur (Distefano, 2014).

Tüm bu koordinasyon odaklı hamlelerin, Ford'un işleri üzerindeki faydaları oldukça somut olmuştur. Şirket içindeki derin bölünmeler giderilerek "One Ford" felsefesi altında tek bir takım halinde çalışılmaya başlanmıştır. Küresel ölçekte tutarlı bir ürün portföyü ve marka mesajı sağlanarak, Ford'un piyasa stratejisi bütünlük kazanmıştır. Birimler arası çekişmeler yerine iş birliği ruhu hâkim olmaya başlamış ve bu da inovasyon ile verimlilik artışına katkı sağlamıştır. Nitekim Mulally'nin göreve başlamasından birkaç yıl sonra Ford, 2008 küresel finans krizinin zorlu koşullarına rağmen iflas korumasına başvurmayan tek Amerikan büyük otomotiv firması olarak ayakta kalmayı başarmıştır (Relihan, 2019). Eşgüdümlü yönetim sayesinde, 2009 yılı itibarıyla şirket yeniden kâra geçebilmiş, mali krizi devletten yardım almadan atlatabilmiştir. Ford'un bu dönüşümü, stratejik yönetimde koordinasyonun somut bir başarı hikâyesi olarak literatüre geçmiştir.

3. Geri Bildirim

3.1. Geri Bildirim Kavramının Tanımı

"Geri bildirim" (feedback) en genel anlamıyla bir kişinin performansı veya davranışına ilişkin bilgi akışı olarak ifade edilmektedir (Kalkavan ve Ölçekciler, 2024). Geri bildirim kavramı başlangıçta mühendislikte kontrol sistemleri alanında ortaya çıkmıştır. Makinelerde, bir sistemin çıktısının bir kısmının tekrar girdi olarak sisteme beslenmesiyle sistemin performansını ayarlaması "feedback" olarak adlandırılmıştır (Kaymaz, 2007). Örneğin, bir termostat ısıtılan ortamdaki sıcaklığı algılayıp bu bilgiye göre ısıyı ayarlayarak bir geri besleme döngüsü oluşturmaktadır. Günümüzde bu prensip, insan davranış ve öğrenme süreçlerine uyarlanmış ve bu anlamda kavramın ilk tanımları da buna uygun olarak yapılmıştır (Balıkel, 2026). Basit anlamda geri bildirim, bir bireyin performansını iyileştirmesine yardımcı olan bilgidir ve tıpkı makinelerde olduğu gibi burada amaç bireylerin performanslarını hedefler doğrultusunda düzeltmeleri veya geliştirmeleri için bir bilgi döngüsü sağlamaktır. Akademik literatürde geri bildirim de bu doğrultuda tanımlanarak bir kişinin sergilediği performans veya anlama düzeyi hakkında bir kaynaktan (örneğin bir eğitmen, yönetici, iş arkadaşı veya sistem) sağlanan bilgi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle geri bildirim, kişinin mevcut performansına ilişkin olarak, hangi yönlerinin güçlü olduğunu ve hangi alanlarda gelişim göstermesi gerektiğini belirten yapıcı bir bilgi aktarımıdır (Cevher vd., 2022).

3.2. Geri Bildirimin Önemi

Geri bildirim kavramının bireysel gelişim, öğrenme ve kurumsal başarı için kritik bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Araştırmalar, bireylerin aslında geri bildirim almaya ihtiyaç duyduğunu ve bunu ilerlemeleri için vazgeçilmez gördüklerini ortaya koymaktadır. Doğru ve zamanında verilen geri bildirim, kişi ile hedefleri arasındaki mesafenin kapanmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim Sadler (1989), geri bildirimin temel amacının bireyin mevcut performansı ile hedeflenen performans arasındaki farkı azaltmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, geri bildirimin özünde mevcut durumu istenen duruma yaklaştırma işlevi

gördüğünü belirtmektedir. Parasuraman vd. (1985) tarafından ortaya atılan kalite kavramının tanımı da benzer şekildedir. Buna göre mevcut durumu istenen duruma yaklaştırma kaliteyi de arttıracaktır. Bu bakış açısıyla geri bildirimin hem bireysel kaliteyi hem de örgütün işleyişindeki kaliteyi arttıracağı söylenebilecektir.

İş yaşamında etkin geri bildirimin güçlü etkileri veriler ile de kanıtlanmış bulunmaktadır. Gallup şirketinin küresel ölçekte yaptığı bir araştırma, son bir hafta içinde anlamlı geri bildirim aldığını belirten çalışanların işlerine olan bağlılıklarının, diğer çalışma arkadaşlarına kıyasla 4 kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Demir, 2022). Bu bulgu, düzenli geri bildirimin çalışanların işe olan bağlılığını ve performansını artırdığını somut olarak ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, işletmeler stratejik başarılarını değerlendirebilmeleri için, alt kademelerden geri bildirim almak ve bunlar doğrultusunda mevcut stratejilerini geliştirmek ya da yeni stratejiler belirlemek zorundadırlar (Alpkan, 2000). Geri bildirim, stratejinin nasıl uygulandığına değil uygulama sonuçlarına dayalı olarak verilmektedir. Dolayısıyla, geri bildirimler sayesinde stratejik uygulamaların ne kadar başarılı olduğu ve amaçların ne derecede gerçekleştirildiği kontrol edilerek gerekli ise yeni düzenlemelerin yapılması sağlanmaktadır. Kaplan ve Norton'un (1996) "Balanced Scorecard" yaklaşımı, geri bildirimi finansal ve finansal olmayan performans göstergeleriyle somutlaştırarak stratejik karar destek sistemlerine entegre etmiş, böylece bu süreci sistematik hale getirmiştir. Etkili bir geri bildirim sistemi, stratejik esnekliği artırmakta ve işletmelerin çeviklik kazanmasını sağlamaktadır.

3.3. Yaratıcı Geri Bildirim

Yaratıcı geri bildirim, geri bildirimin yaratıcılığı teşvik edecek şekilde sunulması ya da yaratıcı çalışmalara yönelik olarak özel bir özenle verilmesi anlamına gelmektedir. İş dünyasında yaratıcı geri bildirim özellikle tasarım, Ar-Ge gibi yaratıcı alanlarda geri bildirimin tonu ve biçimini ayarlamak için kullanılan bir kavramdır. Yaratıcı geri bildirim sıradan bir "eleştiri" olmanın ötesinde, karşı tarafın yeni fikirler geliştirme cesaretini kırmadan yapıcı yönlendirme sunmayı hedeflemektedir (Ölçekciler & Yazıcıoğlu, 2026). Bu kapsamda yaratıcı geri bildirim kavramının üç önemli yaklaşımı içermesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunlar açık fikirli, meraklı ve destekleyici yaklaşımlardır. Açık fikirli yaklaşımda farklı bakış açılarının varlığını bilerek hareket etmenin önemi vurgulanarak fikirlerin peşinen yargılanmaması gerektiği savunulmaktadır. Meraklı geri bildirim yaklaşımında ise hedeflenen karşı tarafa sorgulayıcı sorular sorarak onu düşünmeye ve denemeye teşvik etmeye çalışmaktır. Bu durum doğrudan çözüm dikte etmek yerine bireylerin çözümleri keşfetmesini sağlayacaktır. Destekleyici geri bildirim ise yaratıcı emeğin içerdiği risk ve çabayı takdir ederek kişinin kendine güvenini pekiştirecek cesaretlendirmeler içeren geri bildirimdir. Bu yaklaşımlar, yaratıcı süreçte bulunan bireyin hem motive olmasını hem de önerileri savunmaya geçmeden kabullenmesini kolaylaştırmaktadır (Brookhart, 2017).

Araştırmalar da geri bildirimin tonu ve niteliğinin yaratıcılık çıktıları üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir (Abdellatif ve El-Wakeel, 2024). Örneğin; ekip düzeyinde yapılan bir çalışma, olumlu içerikli geri bildirimin ekip yaratıcılığını olumsuz geri bildirime kıyasla daha fazla teşvik ettiğini ortaya koymuştur. Olumsuz geri bildirimin ise takım içinde çatışma ve gerilimi artırarak yaratıcılığı dolaylı olarak düşürebildiği bulunmuştur.

3.4. Geri Bildirimin Temel Unsurları

Etkili bir geri bildirimin temel bileşenleri bulunmaktadır. Bu bileşenler şu şekilde sıralanabilecektir:

- **Spesifik ve Açık Olma:** Geri bildirimin etkili olabilmesi için net, belirli ve somut olması gerekmektedir. Bu anlamda geri bildirim sürecinde muğlak ifadeler kullanmak yerine, tam olarak hangi davranışın veya sonucun geri bildirime konu olduğu belirtilmelidir. Ayrıca geri bildirimin, anlaşılır bir dille ve alıcının anlayabileceği şekilde ifade edilmesi gerekmektedir.
- **Zamanında Verilme:** Geri bildirimin doğru zamanda yapılması, başarısı için gerekli olan en kritik öğelerden biridir. Geri bildirimin etkili olabilmesi için, olayın veya performansın hemen ardından verilmesi gerekmektedir. Geri bildirimin uzun süre geciktirilmesi, alıcının bağlamı unutmasına veya önemini yitirmesine yol açabilecektir.

- **Yapıcı ve Eyleme Dönük Olma:** Bir geri bildirimin etkili olabilmesi için gereken önemli konulardan biri de onun sadece eleştiri veya övgü içermemesi, aynı zamanda alıcının performansını nasıl geliştirebileceğine dair uygulanabilir öneriler sunacak olmasıdır. Hattie ve Timperley'nin (2007) vurguladığı üzere, zamanında, spesifik ve eyleme dönük geri bildirim en etkili olandır. Örneğin "Projenin teslimi gecikti" demek yerine "Proje planlamasında ara hedefler koyarak takibi sıklaştırmanı öneririm, böylece teslim tarihini yakalayabilirsin" şeklinde yapıcı bir öneri eklemek geri bildirimin etkililiğini arttıracaktır.
- **Nesnellik ve Denge:** Geri bildirimin içeriği mümkün olduğunca kişiliğe veya niyete yönelik yargılar yerine nesnel gözlemlere dayanmalıdır. Bir başka deyişle, somut gözlenen davranışlar ve sonuçlar hakkında geri bildirim verilmelidir. Örneğin; "çok dağınıksın" gibi kişiliğe yönelik bir ifade yerine "Son üç raporda teslim tarihini birer gün aştın" gibi somut davranışa dayalı bir geri bildirim tercih edilmelidir. Nesnellik, geri bildirim alan kişinin mesajı savunmaya geçmeden kabul edebilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca geri bildirimin dengeli olması da diğer önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Geri bildirimin etkililiğini arttırabilmek için olumlu yönler ve geliştirilmesi gereken yönler birlikte ele alınmalıdır. Sadece eleştiri duymak moral bozucu olabileceği için, iyi yapılan noktaları takdir etmek ve ardından eksikleri yapıcı bir dille belirtmek geri bildirimin etkisini yükseltecektir.
- **Karşılıklı İletişim ve Saygı:** Geri bildirim iki yönlü bir süreç olarak ele alındığında etkililiği artmaktadır. Buna göre geri bildirimi veren kişinin açık bir dille düşüncelerini paylaşmasının yanı sıra geri bildirim alan kişinin de soru sorabilmesi, kendi bakış açısını dile getirebilmesi değerlidir. Bu nedenle geri bildirim süreci bir iletişim fırsatı olarak görülmelidir. Taraflar arasında güven ve saygı ortamı kurulması, geri bildirimin amacına ulaşması için ön koşuldur.

3.5. Global Ölçekte Bir Şirket Örneği: Netflix'te Geri Bildirim Süreci

Bu çalışma kapsamında etkili geri bildirim sürecini incelemek adına Netflix şirketinin geri bildirim kültürü seçilmiştir. Netflix, dünya genelinde sadece teknoloji ve eğlence alanındaki başarılarıyla tanınmamaktadır. Şirketin bir başka önemli özelliği ise açık sözlü ve etkili geri bildirim kültürüne sahip olmasıdır. Şirket, çalışanlarına sürekli ve çok yönlü geri bildirim vermeyi teşvik eden bir sistem oluşturarak, bu yaklaşımı kurumsal yapısına entegre etmiştir.

Netflix'te geri bildirim süreci hem resmi yapılarla hem de günlük kültürel uygulamalarla desteklenmektedir. Resmi olarak, şirket yılda bir kez kapsamlı olarak 360 derece geri bildirim değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu değerlendirme sürecinde her çalışan, ister astı ister üstü veya eş düzey çalışma arkadaşı olsun, dilediği herhangi bir diğer çalışan hakkında geri bildirimde bulunabilmektedir. Bir başka deyişle, geri bildirim tek yönlü yukarıdan aşağı değil, çok kaynaklı biçimde gerçekleştirilmektedir. Çalışanlar Mart-Nisan aylarında düzenlenen bu değerlendirme döneminde birlikte çalıştıkları kişilere dair gözlemlerini ve önerilerini bir platform üzerinden yazmaktadır. Geri bildirimin içeriği serbest olsa da yapıcı olması için şirket tarafından önerilen bir şablon bulunmaktadır. Bu şablon "Start, Stop, Continue" (Başlat, Durdur, Devam et) başlıklarını içeren bir yöntem ile oluşturulmuştur (McCord, 2014). Bu yöntemde geri bildirim veren kişi, karşı taraftaki kişinin başlatması gereken (henüz yapmadığı ama yapmasını önerdiği), durdurması gereken (yapmakta olduğu ve zararlı bulduğu) ve devam etmesi gereken (iyi yapmakta olduğu ve sürdürmesini önerdiği) şeyleri açık bir şekilde ifade etmektedir. "Start, Stop, Continue" formatı, geri bildirimin yapıcı ve eyleme dönük olmasını doğal olarak teşvik eden bir araç konumundadır. Her yorum aynı zamanda geleceğe yönelik bir eylem önerisi de içermektedir. Bu yazılı 360 derece geri bildirimler adsız (anonim) da değildir. Netflix bilinçli olarak geri bildirimin isim belirtilerek verilmesini şart koymaktadır. Geri bildirimin anonim olmaması, çalışanları sözlerinin sorumluluğunu almaya ve daha ölçülü, yapıcı bir dil kullanmaya teşvik eden bilinçli bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda bu şeffaflık kültürü, şirket içinde açık iletişim ve güven iklimini de desteklemektedir (Aster, 2022).

Netflix'in 360 derece geri bildirim süreci "Live 360" isimli sürekli geri bildirimi teşvik eden teknolojik platformlarla da desteklenmektedir. Bu anlamda çalışanlar, günlük geri bildirimler de alabilmekte ve kendi performanslarını değerlendirebilmektedirler (Owoade, 2023).

Netflix'in 360 derece geri bildirim süreci, şirketin üst yönetimi tarafından da ciddi boyutta desteklenmekte ve insan kaynakları süreçlerinden bağımsız olarak çalışanların gelişimine odaklı bir yaklaşım

olarak öne çıkmaktadır. Bir başka deyişle bu geri bildirimler, maaş artışı, işten çıkarma veya terfi gibi süreçlerde referans olarak kullanılmamaktadır. Bunlar tamamen ayrı dönemlerde ayrı birimler tarafından ele alınan konular olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda bu programın amacı, herkesin dürüstçe birbirine faydalı geri bildirim vermesi ve bu sayede genel performansın yükselmesi olarak belirlenmiştir (Al Thubiti, 2014).

Bu noktadan hareketle ortaya çıkan sonuçlar da şirket açısından tatmin edicidir. Öncelikle, bu sürekli geri bildirim kültürü sayesinde çalışanlar performansları konusunda sürekli geri dönüş aldıkları için kendilerini geliştirme imkânı bulmaktadırlar. Her seviyede geri bildirimin teşvik edilmesi, geleneksel şirketlerde görülebilen "sürpriz" performans sorunlarını en aza indirmektedir. Hatalar veya verimsiz davranışlar yıl sonuna kadar beklemeden hemen dile getirildiğinden, çalışanlar zamanında düzeltici adımlar atarak performanslarını geliştirmektedirler. Bu da genel olarak şirketin verimliliğini ve çevikliğini artırmaktadır. Nitekim Netflix yöneticileri, açık geri bildirim sayesinde problemleri hızlıca tespit edip çözebildiklerini, karar alma ve inovasyon süreçlerinin hız kazandığını belirtmektedir. Gallup gibi kuruluşlar tarafından yapılan karşılaştırmalar da sürekli geri bildirim uygulayan takımların daha çevik uyum sağladığını ortaya koymaktadır (Demir, 2022).

Netflix örneğinde özellikle takım dinamikleri üzerinde de geri bildirimin olumlu etkileri görülmüştür. "Live 360" gibi uygulamalar sonucunda ekip içindeki herkes sadece yöneticisine karşı değil, tüm ekip arkadaşlarına karşı da hesap verebilir hale gelmiştir. Bir çalışan, sadece patronunun beklentisini değil, ekip arkadaşlarının ortak beklentisini de dikkate alarak çalışmaya başlamıştır. Bu da takım içinde bir kolektif sorumluluk ve iş birliği duygusu yaratmıştır. Araştırmalar, bu tip açık geri bildirim ortamlarının ekip etkinliğini ve uyumunu geliştirdiğini desteklemektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, stratejik yönetimin geleneksel dört fonksiyonunun (planlama, organizasyon, uygulama ve kontrol) günümüz işletme koşullarında tek başına yeterli olmadığını ve bu döngünün koordinasyon ile geri bildirim mekanizmalarıyla tamamlanmasının stratejinin başarısı açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada koordinasyonun, stratejik hedeflere ulaşmak için farklı birimlerin, işlevlerin ve paydaşların aynı doğrultuda hareket etmesini sağlayan bütünleştirici bir yönetim işlevi olduğu vurgulanmaktadır. Buna paralel olarak geri bildirim, işletmenin iç ve dış paydaşlarından gelen bilgi akışını karar süreçlerine entegre etme kapasitesi olarak ele alınmakta, bu kapasitenin örgütsel öğrenme ve uyarlanabilirlik açısından belirleyici olduğu gösterilmektedir. Bu çerçevede, koordinasyonun strateji uygulamasındaki parçalanmayı azaltarak ortak amaçlara yönelimi, verimliliği, iletişimi ve çevikliği güçlendirdiği, geri bildirimin ise stratejinin sonuçlar üzerinden değerlendirilmesine, sapmaların erken tespit edilmesine ve düzeltici kararların zamanında alınmasına olanak tanıdığı anlaşılmaktadır.

Ford örneği, koordinasyonun salt yapısal düzenlemelerle sınırlı kalmadığını, düzenli çapraz-fonksiyonel iletişim ritimleri ve ortak sorumluluk kültürü üzerinden kurumsallaştırıldığında stratejik toparlanmayı hızlandırabildiğini göstermektedir. Netflix örneği ise geri bildirimin "süreklilik", "çok kaynaklılık" ve "şeffaflık" ilkeleriyle bir örgüt kültürü haline getirildiğinde, performans iyileştirme ve ekip uyumu üzerinde güçlü etkiler üretebildiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, koordinasyon ve geri bildirimin stratejik yönetim döngüsüne sistematik biçimde dahil edilmesinin işletmeleri daha esnek, öğrenen ve rekabetçi yapılara dönüştürdüğünü savunmaktadır. Bu bulgu, yöneticiler açısından strateji üretmenin yanında stratejiyi taşıyacak mekanizmaları tasarlamanın da birincil öncelik olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

Gelecek çalışmalarda, farklı sektörlerde koordinasyon yoğunluğu ile geri bildirim olgunluğu düzeylerinin stratejik performans göstergeleriyle ilişkisini nicel tasarımlarla sınamak ve bu ilişkinin örgüt büyüklüğü, dijitalleşme düzeyi ve çevresel belirsizlik gibi koşullar altında nasıl farklılaştığını incelemek literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Abdellatif, R. & El-Wakeel, H. (2024). Assessing creative outcomes in studio-based learning: a comparative assessment of analytical rubrics, *International Journal of Design Creativity and Innovation, 13*(1), 1-26. https://doi.org/10.1080/21650349.2024.2426645
2. Al Thubiti, K. (2014). Netflix and good to great: Case study. *International Journal of Mechanical and Industrial Technology, 2*(1), 35-38.
3. Alpkan, L. (2000). *Stratejik yönetimin kapsamlılığı, stratejik tercihler ve yönetici özellikleri arasındaki ilişkiler*. Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze.
4. Aster, H. (2022). *Netflix's 360-Degree Assessment Process*. Shortform, https://www.shortform.com/blog/360-degree-assessment/
5. Balıkel, A. E. (2026). Örgütsel sürdürülebilirliğin çalışan katılımı ve iş tatmini üzerindeki etkisi: Kurumsal iletişimin aracı rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *27*(1), 304-330. https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1822671
6. Brookhart, S.M. (2017). *How to give effective feedback to your students*. 2nd Ed. ASCD.
7. Cevher, A.Y., Kara, İ., Akbay, M., Oktay, Ö. & Göktaş, Y. (2022). Akademik yazımda kullanılan geri bildirim üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 12*(1), 147-171. https://doi.org/10.17943/etku.955882
8. Demir, M. (2022). *Geri/ileri bildirim dönüşümü*. Fast Company, https://fastcompany.com.tr/dergi/geri-ileri-bildirim-donusumu/
9. Distefano, M. (2014). *Alan Mulally: The Man Who Saved Ford*. Korn Ferry, https://www.kornferry.com/insights/briefings-magazine/issue-20/alan-mulally-man-who-saved-ford
10. Eren, E. (2022). *Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar*. 14. Bs. Beta Basım Yayım
11. Groom, N. & Seetharaman, D. (2012). *"One Ford" strategy top focus, says incoming Ford COO*. Reuters, https://www.reuters.com/article/business/one-ford-strategy-top-focus-says-incoming-ford-coo-idUSBRE8AS026/
12. Hattie, J. & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, *77*(1), 81-112. https://doi.org/10.3102/003465430298487
13. Kalkavan, S. & Ölçekciler, F. (2024). *İnsan ve Kültür Yönetiminde Nörobilim Yaklaşımı*. Artikel Akademi
14. Kaplan, R.S. & Norton, D.P. (1996). Using the balanced scorecard as a strategic management system. *Harvard Business Review, 74*(1), 75-85.
15. Kaymaz, K. (2007). Davranış boyutuyla performans geribildirim olgusu ve süreci. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62*(4), 141-178. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002097
16. McCord, P. (2014). How Netflix reinvented HR. *Harvard Business Review*, *92*(1/2), 70-76.
17. Nadeem, S.M. & Zahid, M. (2023). *Corporate Turnaround Stories: Ford Motor Company 2006-2010*. Platform01 Consulting. https://platform01consulting.com/corporate-turnaround-stories-ford-motor-company-2006-2010/
18. Owoade, B. (2023). *The Practice of Live 360s According to Netflix*. Medium, https://medium.com/management-matters/the-practice-of-live-360s-according-to-netflix-a153be527e81
19. Ölçekciler, G. & Yazıcıoğlu, C. (2026). Innovative Policy Making for Circular Economy: A Strategic Perspective on CSR Communication. In M. Knio & N. B. Zakhem (Eds.). *Innovative Policy Making for the Shift to Circular Economy* (pp.123-152). IGI Global. https://doi.org/10.4018/979-8-3373-3852-1.ch004
20. Parasuraman, A., Berry, L.L. & Zeithaml, V. A. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing, 49*(4), 41-50.
21. Paşaoğlu, D., Tokgöz, N., Şakar, N., Ergun Özler, N.D. & Özalp, İ. (2013). *Yönetim ve Organizasyon*. Anadolu Üniversitesi.

22. Relihan, T. (2019). *Fixing a toxic work culture: Breaking down barriers*. MIT Sloan School of Management, https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/fixing-a-toxic-work-culture-breaking-down-barriers
23. Sadler, D.R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, *18*(2), 119-144. https://doi.org/10.1007/BF00117714
24. Şengül, R. (2007). Henri Fayol'un yönetim düşüncesi üzerine notlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14*(2), 257-273.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(16)

Dr. Öğr. Üyesi Demet EROĞLU SEVİNÇ[68]; Yusuf KESKİN[69]

DÖVİZ KURU ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ÜZERİNE: D-8 ÜLKELERİNDEN KANITLAR[70]

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATES and ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM D-8 COUNTRIES

ÖZ

Bu çalışma, D-8 ülkelerinde döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980–2023 dönemi için incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, döviz kurundaki değişimlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla büyüme, döviz kuru ve bazı kontrol değişkenlerden oluşan bir panel veri seti oluşturulmuştur. Döviz kuru, modelin temel bağımsız değişkeni olarak ele alınmış ve diğer makroekonomik göstergeler kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Rassal ve Sabit etkili modeller tahmin edilmiş, uygun model Hausman testi ile belirlenmiş ve panel regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ise Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Rassal etkiler modeline dayalı bulgular döviz kurunun büyüme üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığını göstermektedir. Nedensellik analizine göre ise döviz kurundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ortaya konan sonuçlar D-8 ülkelerinde döviz kurunun ekonomik büyümeyi doğrudan değil, dolaylı ve gecikmeli kanallar üzerinden etkileyebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca işsizlik oranı ve dış dengenin büyümenin temel belirleyicileri arasında yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede, D-8 ülkelerinde sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için döviz kuru istikrarını gözeten, dış dengeyi güçlendiren ve istihdamı artırmaya yönelik politikaların önceliklendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Ekonomik Büyüme, D-8 Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

This study analyzes the relationship between exchange rates and economic growth in D-8 countries for the period 1980-2023. The main objective of the study is to demonstrate the impact of exchange rate changes on economic growth. To this purpose, a panel data set consisting of growth, exchange rates, and some control variables has been prepared. The exchange rate was considered as the main independent variable in the model, and other macroeconomic indicators were included in the model as control variables. Random and Fixed effects models were estimated, the best model was determined using the Hausman test, and panel regression analyses were performed. Causality relationships between variables were investigated using the Dumitrescu–Hurlin panel causality test. Findings based on the random effects model show that the effects of the exchange rate on growth are not statistically significant. According to the causality analysis, there is a one-way causality relationship from the exchange rate to economic growth. The results indicate that the exchange rate in D-8 countries may affect economic growth indirectly and with a time lag, rather than directly. Furthermore, it is observed that the unemployment rate and external balance are among the fundamental determinants of growth. In this context, it is suggested that policies aimed at ensuring exchange rate stability, boosting the external balance, and increasing employment be prioritized in order to achieve sustainable growth in D-8 countries.

Keywords: *Exchange Rate, Economic Growth, D-8 Countries, Panel Data Analysis.*

---

[68] Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi İİBF, demet-102@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3510-8970.
[69] YL Mezunu, yusufkeskin@hotmail.com, ORCID: 0009-0009-9623-1738.
[70] Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında öğrenci olan ikinci yazarın yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Döviz kuru; ister gelişmiş isterse gelişmekte olsun tüm ülkelerde önemli bir makroekonomik değişken olmakla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik dengeleri belirleyen temel değişkenlerden biridir. Bu bağlamda döviz kurlarındaki artış veya azalışlara dayalı hareketler enflasyon, ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi, sermaye hareketleri, yatırım gibi genel ekonomik istikrarı sağlayıcı birçok değişkeni doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu nedenle döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü gerek ekonomi politikalarının oluşturulması dolayısıyla politikacılar için, gerekse ekonomist ve bu alandaki araştırmacılar için önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme; ülkelerin kalkınma süreçlerinin temel göstergesi olup istihdam, gelir düzeyi ve refah artışı üzerinde belirleyici role sahip bir değişkendir. Döviz kuru ise rekabet gücü, ihracat performansı ve dış denge üzerindeki etkileri nedeniyle büyüme sürecinde stratejik bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte döviz kurunun büyüme üzerindeki etkisi ülkelerin yapısal özelliklerine, uygulanan döviz kuru rejimlerine ve küresel ekonomik koşullara bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Ayrıca ülkelerin ekonomi politikalarındaki orta ve uzun dönemli değişimlerinden ziyade, bireysel veya tüm ülkeleri etkileyen ekonomik şoklar ve olaylarla birlikte döviz kurlarının anlık ve direkt olarak tepkiler verdiği daha fazla görülmektedir.

Bu çalışmada da döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bireysel ülke örneklerinden ziyade siyasi veya ekonomik argümanlarla oluşturulan ülke gruplarına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda D-8 ülkeleri olarak adlandırılan Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'de döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. 1980–2023 dönemine ait döviz kuru, ekonomik büyüme, enflasyon, faiz oranı, işsizlik, ithalat, ihracat ve cari işlemler dengesi verileri kullanılarak oluşturulan panel veri seti sabit ve rassal etkiler modelleriyle tahmin edilmektedir. Uygun model Hausman testi ile belirlenmiş, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ise Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testi ile araştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, D-8 ülkelerinde döviz kurundaki değişimlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve ilişkinin yönünü ortaya koyarak elde edilen bulgular ışığında politika yapıcılara yönelik doneler sunmaktır.

Döviz ve Ekonomik Büyümeye Dayalı Teorik Altyapı

Döviz, uluslararası mal ve hizmet ticaretinde ve finansal işlemlerde kullanılan yabancı para ve yabancı para cinsinden varlıkları ifade etmektedir (Dirican, 2019). Döviz piyasalarında kurların oluşumu temelde arz ve talep koşullarına bağlı olup, bu piyasalarda çok sayıda alıcı ve satıcının bulunması fiyatların rekabetçi bir yapıda belirlenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca tüm ülkelerde gerçekleştirilmesi dolayısıyla hiç kapanmayan piyasalar olarak da bilinmektedir (Tunca, 2012). Bu yönleriyle döviz kuru, uluslararası ekonomik ilişkilerde temel fiyat göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Döviz kurlarında meydana gelen olumlu ya da olumsuz dalgalanmalar, ülkeler arasındaki ticaret hacmini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Özellikle dışa bağımlılığı yüksek olan ekonomilerde, döviz kurundaki artış veya azalışlar ithalat maliyetlerinde yükselmeye yol açmakta, bu durum firmaların mal ve hizmet fiyatlarını artırmasına neden olmaktadır. Bu fiyat artışları da yurtiçi üreticiler üzerinde baskı oluşturarak enflasyonist eğilimlerin ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır. Bununla birlikte uluslararası para sistemi içerisinde, ülkelerin döviz kuru rejimi tercihleri, ticari ilişkilerini düzenlemek ve makroekonomik istikrarı sağlamak amacıyla tarihsel süreçte farklı yöntemlerin geliştirilmesine neden olmuştur. Ülkeler, ekonomik yapılarına uygun olarak belirledikleri döviz kuru rejimlerini uygulamakta ve bu politikaları zaman içerisinde revize edebilmektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde kullanılmış ve literatüre geçmiş uluslararası para sistemi temelde beş döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler sırasıyla; çift metal maden standardı dönemi, altın standardı dönemi, Buhran dönemi, Bretton Woods sistemi dönemi, esnek kur sistemleri dönemi veya optimum para alanları dönemi olarak tanımlanabilmektedir (Müslümov, 2002).

Diğer taraftan ekonomik büyüme ise en temel anlamıyla bir ülkenin üretim kapasitesinde meydana gelen artışı ya da kişi başına düşen mal ve hizmet üretimindeki yükselişi ifade etmektedir. Çoğunlukla bu büyüme, reel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) nüfusa oranlanmasıyla hesaplanan kişi başına reel gelir

göstergesi üzerinden ölçülmektedir. Kişi başına düşen reel büyüme, ekonomik gelişimin bireyler üzerindeki etkisini daha net bir şekilde analiz etmeye olanak tanırken, aynı zamanda ülkeler arasındaki ekonomik performansın karşılaştırılmasına da imkân sağlamaktadır (Eser, 2012). Ekonomik büyüme; gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından temel bir makroekonomik hedef olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ulusal gelirin artışı, yalnızca ekonomik göstergeleri iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda bireylerin yaşam standartlarının yükselmesine ve genel refah seviyesinin artmasına da katkıda bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanması, devletlerin daha yüksek vergi gelirleri elde etmesine olanak tanıyarak kamu hizmetlerinin kapsamının genişlemesine, altyapı yatırımlarının artmasına ve sosyal refah politikalarının güçlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca büyüme süreci işsizlik oranlarının azalmasını ve istihdam seviyesinin yükselmesini teşvik ederek, ekonomik ve sosyal dengelerin sürdürülebilir bir şekilde korunmasına katkı sağlamaktadır (Kaya, 2016).

Döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar, özellikle dışa bağımlılığı yüksek ekonomilerde ithalat maliyetleri ve fiyatlar genel seviyesi üzerinden üretim maliyetlerini etkilemeleri dolayısıyla ekonomik faaliyetler üzerinde belirleyici olabilmektedir. Bu çerçevede döviz kuru; dış ticaret hacmi, fiyat istikrarı ve makroekonomik denge üzerinde önemli bir rol üstlenmekle birlikte ekonomik büyüme ekseninde ise başta maliyet ve dış ticaret kanalları olmak üzere dolaylı mekanizmalar aracılığıyla etkide bulunabilmektedir (Altındöken, 2020). Özellikle günümüzde ülkelerin döviz kurları vasıtasıyla birbirlerini ekonomik ve siyasi anlamda etkiledikleri hatta ulusal veya uluslararası krizlere dahi yol açabildiği bilinmektedir. Döviz kurlarının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki doğrudan veya dolaylı rolü giderek artmakta ve etkileri daha kalıcı olabilmektedir. Böylece gerek ülkeler ve politika yapıcılar gerekse ekonomik karar vericiler döviz kurları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri hem yakından takip etmekte hem de derinlemesine araştırmaktadırlar.

Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisine İlişkin Literatür Özeti

Bir önceki bölümde de aktarıldığı üzere döviz kurları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat yazınında uzun yıllardır tartışılan farklı dönemler ve ülke örneklemleri üzerinden incelenmiş önemli bir araştırma alanıdır. Özellikle dışa açık ekonomilerde bu iki değişkenin etkileşimi; makroekonomik istikrarın sağlanması, dış ticaret dengesi, yatırım kararları, sermaye hareketliliği ve genel ekonomik performans açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, literatürde döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi farklı iktisadi yaklaşımlar çerçevesinde çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Klasik ve Neo-Klasik büyüme modellerinde döviz kuru, üretim faktörleri ve dış ticaret aracılığıyla büyümeyi etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Özellikle dışa açık ekonomilerde döviz kurundaki değişimlerin, ihracat ve ithalat kanalları üzerinden ekonomik büyümeyi pozitif ya da negatif yönde etkileyebileceği kabul edilmektedir. Örneğin, ulusal para biriminin değer kaybetmesi ihracatı teşvik ederken ithalatı pahalılaştırabilmektedir. Bu durum kısa vadede dış ticaret dengesini ve üretimi olumlu etkileyebilmektedir (Ünlü, 2015). Yeni büyüme teorileri ise döviz kurunu bilgi, teknoloji ve sermaye akımlarının yönünü belirleyen bir değişken olarak görmektedir. Reel döviz kurunun uluslararası rekabet gücünü etkilemesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretim kapasitesi ve büyüme performansı üzerinde doğrudan etkiler oluşturabilmektedir. Döviz kuru oynaklığının gelişmekte olan ülkelerde yatırım kararları üzerinde ciddi belirsizlikler yarattığı ve büyüme dinamiklerini zayıflattığı yönünde çeşitli bulgularda saptanmıştır. Bununla birlikte, döviz kurunun yüksek oynaklık göstermesi, yatırımcı güvenini zedeleyerek sabit sermaye yatırımlarını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Tüm bu nedenlerle literatürde döviz kuru seviyesiyle birlikte döviz kuru istikrarı da ekonomik büyüme açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir (Ağaslan ve Alkan, 2021).

Ampirik literatürde döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, farklı ülke grupları ve dönemler için yaygın biçimde incelenmiştir. Hausmann vd. (2005) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, büyüme hızlarında yaşanan ani değişimler analiz edilmiş ve birçok ülkede büyüme patikasının başlangıcında döviz kuru ayarlamalarının etkili olduğu ortaya konmuştur. Araştırmada, 1950–2000 dönemini kapsayan 80 ülkenin verileri incelenmiş ve büyüme ivmelerinin %85'inden fazlasının döviz kuru düzeltmeleriyle eş zamanlı veya kısa bir süre sonrasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, rekabetçi döviz kurunun büyüme dinamiklerini tetikleyebilecek yapısal bir unsur olduğunu göstermektedir. Döviz kurunun denge düzeyinden sapmalarının büyüme üzerindeki etkisini ele alan Béreau vd. (2012) de aşırı değerli veya aşırı değersiz döviz

kurlarının uzun dönemde büyüme performansını zayıflattığını göstermiştir. Özellikle aşırı değerli döviz kurlarının ihracatı baskılayarak dış ticaret dengesini bozduğu ve bu yolla büyümeyi sınırladığı vurgulanmıştır. Bu bulgu, döviz kurunun sadece seviyesinin değil, aynı zamanda denge düzeyine yakınlığının da büyüme açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Jayaraman ve Choong (2007) tarafından Pasifik ülkeleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, döviz kuru istikrarı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Zaman serisi analizine dayalı bulgular, kur istikrarının uzun dönemde büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Özellikle küçük ve dışa bağımlı ekonomilerde döviz kurundaki dalgalanmaların, yatırım kararlarını ve ticaret hacmini olumsuz etkilediği, dolayısıyla istikrarlı kur rejimlerinin büyüme açısından avantaj sağladığı ifade edilmiştir.

Aghion vd. (2009) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı ampirik çalışmada, döviz kuru oynaklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gelişmekte olan ülkeler özelinde incelenmiştir. Panel veri analizine dayanan bu araştırma, özellikle finansal derinliği sınırlı olan ekonomilerde döviz kuru dalgalanmalarının büyüme üzerinde anlamlı düzeyde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, finansal sistemlerin güçlü olduğu ülkelerde bu etkinin daha zayıf olduğu ve istatistiksel olarak anlamlılıktan uzaklaştığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, finansal istikrarın döviz kuru şoklarının büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini azaltıcı bir tampon mekanizması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Razmi vd. (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 66 ülkeyi kapsayan geniş bir panel veri setiyle incelenmiştir. Panel veri analizine dayalı olarak yürütülen bu çalışmada, rekabetçi düzeyde tutulan reel döviz kurunun ihracatı teşvik ederek ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkeler açısından, döviz kurunun makroekonomik performans üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekilmiş; bu doğrultuda kur politikasının, sürdürülebilir büyüme stratejilerinde kritik bir rol üstlendiği ifade edilmiştir. Ayrıca Akca ve Akçay (2024) da özellikle imalat sanayii gibi dışa bağımlı alanlarda döviz kurunun büyüme üzerinde doğrudan yavaşlatıcı etkiler oluşturduğunu belirtmişlerdir. Döviz kurundaki istikrarsızlık, ihracat gelirlerini dalgalandırarak genel ekonomik büyüme performansını da etkilemektedir. Bu çerçevede, döviz kurunun büyüme üzerindeki etkilerinin yalnızca kur seviyesinden değil, aynı zamanda oynaklık ve istikrar boyutundan da değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Vieira vd. (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, reel döviz kuru oynaklığının uzun dönemli ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 82 ülkeyi kapsayan bir panel veri seti aracılığıyla analiz edilmiştir. 1970–2009 dönemine ait veriler kullanılarak uygulanan iki aşamalı sistem GMM yöntemiyle elde edilen bulgular, döviz kuru oynaklığının ekonomik büyüme üzerinde genel olarak olumsuz bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca, sermaye hareketlerine açık ekonomilerde bu etkinin daha belirgin olduğu ve küresel finansal entegrasyonun döviz kuru belirsizliğini büyüme açısından daha hassas hale getirdiği belirlenmiştir.

Çevik (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'de reel döviz kuru, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2004:1-2012:2 dönemine ait çeyreklik verilerle analiz edilmiştir. Çalışmada, döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisi üzerinden dolaylı olarak büyüme ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Uygulanan VAR modeli, etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik analizleri aracılığıyla elde edilen bulgular, reel döviz kurundaki değişimlerin ihracat üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermiştir. İhracat hacmindeki artışın ise ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca, analiz sonuçlarına göre döviz kuru, ihracat ve büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkileri bulunmaktadır. Çalışma genelinde, döviz kurunun hem dış ticaret hem de büyüme üzerinde etkili bir belirleyici olduğu, istikrarlı kur politikalarının özellikle ihracat kanalı üzerinden büyümeyi destekleyebileceği vurgulanmıştır.

Najafzadeh vd. (2016) tarafından D8 ülkelerinde reel döviz kuru oynaklığı ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki 2008–2015 dönemi için panel GARCH yaklaşımıyla incelenmiştir. Çalışmada, döviz kuru oynaklığının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlar, döviz kuru oynaklığının hisse senedi getirileri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, döviz kuru oynaklığının D8 ülkelerinde sermaye piyasalarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayla (2020), D8 ülkelerinde 1997–2018 döneminde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analiziyle incelemiştir. Çalışmada, sabit sermaye oluşumu, dışa açıklık oranı ve işsizlik oranı gibi kontrol değişkenleri de modele dahil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, askeri harcamaların GSYİH

içerisindeki payının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Ancak, askeri harcamaların ithalat içerisindeki payının artması halinde büyüme üzerinde negatif bir etkinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, askeri harcamaların ithalata dayalı olması durumunda ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Ayrıca, sabit sermaye oluşumundaki artışların ve işsizlik oranındaki azalmaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığı belirlenmiştir.

Uğur ve Kütükçü (2022), D-8 ülkelerinde 1991–2018 dönemi için ekonomik büyümenin işsizlik oranı üzerindeki etkisini panel eş bütünleşme analiziyle incelemişlerdir. Çalışmada, ekonomik büyüme ve işsizlik oranı arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Sonuçlar, ekonomik büyümenin işsizlik oranını azalttığını ve Okun kanununun D-8 ülkeleri için geçerli olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, D-8 ülkelerinde sürdürülebilir ekonomik büyümenin işsizlik oranlarını düşürmede etkili bir politika aracı olabileceğini ortaya koymaktadır.

Yengil Bülbül ve Acaravcı (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Türkiye'de döviz kuru, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler 2000–2018 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışmada reel gayrisafi yurtiçi hasıla, sermaye stoku, istihdam, reel efektif döviz kuru ve dış ticaret hadleri gibi temel makroekonomik göstergeler kullanılmıştır. Uygulanan ARDL eş bütünleşme sınır testi ve genişletilmiş Granger nedensellik analizleri sonucunda, reel efektif döviz kurunda meydana gelen artışların ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Buna karşılık dış ticaret hacmindeki artışın büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca dış ticaret hacmindeki büyüme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, döviz kuru artışları ile büyüme arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgular Türkiye ekonomisinde döviz kuru istikrarının dış ticaret üzerinden büyümeyi etkileyen kritik bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Kofoğlu ve Alaca (2024) tarafından yürütülen çalışmada, Türkiye'de reel döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2006:1- 2023:2 dönemine ait çeyreklik veriler aracılığıyla incelenmiştir. Analizde döviz kurunu temsilen reel efektif döviz kuru endeksleri, büyümeyi temsilen ise 1998 sabit fiyatlı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) serileri kullanılmıştır. Uzun dönemli ilişkiler ARDL eş bütünleşme yöntemiyle kısa dönemli ilişkiler ise Hata Düzeltme Modeli (ECM) yardımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde reel döviz kuru ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşılık kısa dönemde iki değişken arasında negatif yönlü ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Özellikle Türk lirasının değer kazandığı dönemlerde büyümenin olumsuz etkilendiği, değer kaybettiği dönemlerde ise büyümenin pozitif yönde etkilendiği belirlenmiştir. Çalışma sonucunda rekabetçi bir kur politikasının büyümeyi destekleyebileceği ve dış ticarette ihracatı artıran ithalatı sınırlayan politikaların ekonomik performans açısından önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Veri Seti, Model ve Analiz Sonuçları

Bu çalışmada ekonomik büyümenin döviz kuru, enflasyon, faiz oranı, ithalat, ihracat, işsizlik oranı ve cari işlemler dengesi tarafından nasıl etkilendiği panel veri ekonometrisi vasıtasıyla incelenmiştir. D-8 ilkelerini ve 1980-2023 dönemini kapsayan çalışmada panel veri ekonometrisinden yararlanılmıştır. Panel veri analizinin sağladığı önemli avantajlardan biri, değişkenler arasındaki yapısal farklılıkları dikkate alarak heterojenliği kontrol edebilmesidir. Bu özellik, ülkeler arasındaki yapısal çeşitliliğin modele daha sağlıklı şekilde yansıtılmasına olanak tanımaktadır (Gujarati and Porter, 2009). Bu çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme oranı kullanılmış; döviz kuru, enflasyon oranı, faiz oranı, ithalat, ihracat, işsizlik oranı ve cari açık ise bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sürecinde sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli karşılaştırılmış ve uygun modelin belirlenmesinde Hausman testi esas alınmıştır. Daha sonra uygun modeli müteakip bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi için Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testi uygulanarak analiz sonuçlandırılmıştır (Greene, 2012, s. 392–395).

Bu bağlamda çalışmanın analizine ilişkin kurulan temel model aşağıdaki gibidir:

$$grwrt_{\{it\}} = \alpha + \beta 1\, excrt_{\{it\}} + \beta 2\, infrt_{\{it\}} + \beta 3\, intrt_{\{it\}} + \beta 4\, imprt_{\{it\}} + \beta 5\, exprt_{\{it\}} + \beta 6\, unemprt_{\{it\}} + \beta 7\, curacrt_{\{it\}} + \varepsilon_{\{it\}}$$

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımları ve Korelasyon Matrisi

Değişken	**Tanımı**
$grwrt_{\{it)}$	i ülkesinin t dönemindeki ekonomik büyüme oranı
$excrt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki döviz kuru değeri
$infrt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki enflasyon oranı
$intrt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki faiz oranı
$imprt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki ithalat oranı
$exprt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki ihracat oranı
$unemprt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki işsizlik oranı
$curacrt_{\{it\}}$	i ülkesinin t dönemindeki cari denge oranı
$\varepsilon_{\{it\}}$	Hata terimi

Değişken	**Büyüme**	**Döviz Kuru**	**Enflasyon**	**Faiz**	**İthalat**	**İhracat**	**İşsizlik**	**Cari Denge**
grwrt	1.000	-0.189	-0.212	0.041	0.296	0.267	-0.210	-0.093
excrt	-0.189	1.000	0.083	-0.003	-0.053	-0.094	-0.024	0.201
infrt	-0.212	0.083	1.000	0.615	0.007	-0.040	-0.085	0.027
intrt	0.041	-0.003	0.615	1.000	-0.064	-0.069	0.057	-0.030
imprt	0.295	-0.053	0.007	-0.064	1.000	0.733	-0.214	-0.031
exprt	0.267	-0.094	-0.040	-0.069	0.733	1.000	-0.108	0.100
unemprt	-0.210	-0.024	-0.085	0.057	-0.214	-0.108	1.000	0.034
curacrt	-0.093	0.201	0.027	-0.030	-0.031	0.100	0.034	1.000

Tablo 1'de ifade edilen değişkenler modelde ele alınacak tüm değişkenleri ifade etmektedir. İlk satırdaki "grwrt" modelin bağımlı değişkeni olan ekonomik büyüme oranlarını temsil etmektedir. "excrt" olarak ifade edilen döviz kuru modelin temel açıklayıcı değişkeni olarak belirlenmiş; infrt-enflasyon, intrt-faiz oranı, imprt-ithalat, exprt-ihracat, unemprt-işsizlik oranı ve curacrt-cari denge kontrol değişkenleri olarak modele dâhil edilmiştir. Ayrıca tablo 1'in devamındaki korelasyon matrisi sonuçlarına göre, analize dâhil edilen durağanlaştırılmış değişkenler arasında yüksek düzeyde doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. Bu durum, çoklu doğrusal bağlantı riskinin düşük seviyede olduğunu ve panel veri analizinde değişkenlerin birlikte kullanılabileceğini göstermektedir. Özellikle bağımlı değişken olan büyüme ile diğer bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının düşük düzeyde seyretmesi, modelin tahmin gücünü olumsuz etkileyecek bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmaya analize dahil edilen tüm değişkenlerin durağan olup olmadıklarının araştırılmasına olanak sunan birim kök testlerinin yapılmasıyla başlanmaktadır. Değişkenlerde durağanlığın (birim kök içerip içermediği) olup olmadığının tespiti önemlidir çünkü; serilerin normal dağılım göstermeleri durağan olmalarıyla mümkündür. Bu sebeple serilere birim kök testi uygulanmış ortaya çıkan sonuçlar tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	**IPS Z-İstatistiği**	**LLC t-İstatistiği**	**ADF-Fisher p-değeri**	**PP-Fisher p-değeri**	**Durağanlık Düzeyi**
$grvrt_{\{it\}}$	-11.9919	-11.7178	0.0000	0.0000	(I(*0*))
$excrt_{\{it\}}$	-12.5501	-8.4633	0.0000	0.0000	(I(*1*))
$infrt_{\{it\}}$	-4.8263	-3.4398	0.0000	0.0000	(I(*0*))
$intrt_{\{it\}}$	-7.7454	-4.0253	0.0000	0.0000	(I(*0*))
$imprt_{\{it\}}$	-18.2799	-10.4731	0.0000	0.0000	(I(*1*))
$exprt_{\{it\}}$	-15.3673	8.5426	0.0000	0.0000	(I(*1*))
$unemprt_{\{it\}}$	-18.1802	-12.3972	0.0000	0.0000	(I(*1*))
$curacrt_{\{it\}}$	-4.9125	-4.6587	0.0000	0.0000	(I(*0*))

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Not: IPS, Levin–Lin–Chu (LLC), ADF–Fisher ve PP–Fisher panel birim kök testleri uygulanmıştır. Parantez içinde raporlanan I(0) ve I(1) ifadeleri, değişkenlerin sırasıyla düzeyde ve birinci farkta durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'de verilen sonuçlara göre büyüme, enflasyon, faiz oranı ve cari denge değişkenlerinin düzey değerinde durağan bulunduğu; döviz kuru, ithalat, ihracat ve işsizlik değişkenlerinin ise birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldiği görülmektedir. Dolayısıyla analize katılan tüm değişkenlerin birinci fark düzeylerinde durağan hale geldiği yani serilerin birim kök içermediği izlenebilmektedir. Bu nedenle panel regresyon analizinde ilgili değişkenler uygun bütünleşme derecelerine göre modele dahil edilerek analiz sürdürülmüştür.

Birim kök testleri sonrasında modelin çözümüne devam edilmektedir. Analize rassal (random effects) ve sabit (fixed effects) etkiler modelleriyle devam edilmekte ve söz konusu modellerin karşılaştırılmasındaysa Hausman testi uygulanmaktadır. Panel veri analizlerinde söz konusu modellerin tercihi yapılırken referans alınan test olan Hausman testi ile birim ya da zaman etkilerinin bağımsız değişkenlerle ilişki düzeyi incelenmektedir. Birim veya zaman etkileri ile açıklayıcı değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunmuyorsa, rassal etkiler modeli daha tutarlı ve verimli sonuçlar sunabilmektedir. Fakat birim veya zaman etkilerinin bağımsız değişkenlerle ilişki ortaya koyması durumlarında rassal etkiler tahmincisi yanlı sonuçlara da neden olabilmektedir. Bu gibi dezavantajlar dolayısıyla bazı durumlarda tutarlılık avantajı sunan sabit etkiler modeli daha kullanışlı olabilmektedir (Erdinç ve Aydınbaş, 2021). Bu bağlamda Tablo 3, Rassal ve Sabit etkili modellere bağlı analiz sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Rassal (REM) ve Sabit (FEM) Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

REM Modeli				**FEM Modeli**		
Değişken	**Katsayı**	**T-İstatistik**	**P-değeri**	**Katsayı**	**T-İstatistik**	**P-değeri**
excrt	-0.000580	-3.371978	0.0009	-0.000528	-2.823980	0.0000
infrt	-0.081260	-6.427960	0.0000	-0.085553	-2.817381	0.0051
inrt	0.053631	2.844525	0.0045	0.059985	3.924236	0.0000
imprt	0.000062	3.908252	0.0001	0.000062	5.860652	0.0000
exprt	0.000012	0.763418	0.4463	0.000013	0.801648	0.4235
unemprt	-0.761380	-3.922000	0.0000	-0.766394	-3.930857	0.0000
curacrt	-0.039944	-1.815577	0.0705	-0.047608	-1.861786	0.0637
R^2 değeri 0.326 olup, model toplam varyansın yaklaşık %32,6'sını açıklamaktadır..				R^2 değeri 0.348 olup, model toplam varyansın yaklaşık %34,8'ini açıklamaktadır		

REM modeli tahmin sonuçlarına göre döviz kuru, enflasyon ve işsizlik değişkenleri ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahiptir. Faiz oranı ve ithalat değişkenlerinin büyüme üzerindeki etkileri pozitif ve anlamlı bulunmuştur. İhracat değişkeninin büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Cari işlemler dengesi değişkeni ise yalnızca %10 anlamlılık düzeyinde zayıf bir ilişki göstermekte ve büyüme üzerindeki etkisi sınırlı düzeyde kalmaktadır. FEM modeli tahmin sonuçları da benzer sonuçlar ortaya koymakla birlikte hangi modelin uygun olacağına Haussman test istatistiği karar vermektedir. Bu bağlamda tablo 4'de Hausman test istatistiği sonuçları verilmektedir.

Tablo 4: Hausman Testi İstatistiği Sonuçları

Test Türü	**Ki-Kare(x^2) istatistiği**	**p-değeri**
Kesit etkisi(rassal)	0.104581	0.9955

Hausman testinin uygulanmasının temel nedeni rassal etkiler modeli tahmin sonuçlarının analiz için uygun olup olmayacağının ortaya konulması dolayısıyladır. Böylece Hausman testi sonucu ortaya çıkan p-değeri 0.05'ten büyük çıkarsa boş hipotez reddedilememekte ve rassal etkiler modelinin tutarlı ve geçerli olduğunu, dolayısıyla analizde rassal etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır (Hsiao,

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

2005). Tablo 4'de ifade edilen Hausman testi sonuçlarına göre rassal etkiler modelinin uygun olduğu görülmektedir (p=0.9955). Bu nedenle analizlerde rassal etkiler modeli sonuçları esas alınmış ve nedensellik analizi olarak yapılacak Dumitrescu–Hurlin nedensellik testi bu sonuç dahilinde çözülecektir. Bu bağlamda tablo 5'de rassal etkilere dayalı olarak oluşturulan Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik test sonuçları verilmektedir.

Tablo 5: Dumitrescu–Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	**W-istatistiği**	**Zbar-istatistiği**	**p-değeri**
excrt- grxrt (Döviz kuru, büyümenin nedeni değildir)	2.87205	3.31057	0.0009
excrt- grxrt (Büyüme, döviz kurunun nedeni değildir)	1.70516	1.18567	0.2358

Tablo 5'te sunulan Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre döviz kurundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır ($p<0.05$). Buna karşılık ekonomik büyümeden döviz kuruna doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde D8 ülkeleri bağlamında döviz kurlarında meydana gelecek bir artış ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde bir etki oluşturduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, D-8 ülkelerinde 1980–2023 döneminde döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemi bir ekonomi politikası bileşenidir. Bu bağlamda D8 ülkeleri olarak adlandırılan ve çoğunluğunun gelişmekte olan ülkeler grubunda olduğu ülkelerde döviz kurları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki büyük önem atfetmektedir. Dolayısıyla bu ilişkiyi ortaya koymak amacıyla panel Rassal etkiler modeli uygulanmış ve döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testi sonuçları ise döviz kurundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar birlikte ele alınıp değerlendirildiğinde, D-8 ülkelerinde büyüme performansının fiyat istikrarı, işgücü piyasası koşulları ve finansal ortamla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Döviz kurunun büyüme üzerindeki rolü ise doğrudan bir aktarım mekanizmasından ziyade, makroekonomik istikrarı ve beklentileri etkileyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Tüm bunlar döviz kurundaki değişimlerin D-8 ülkelerinde büyüme dinamiklerini doğrudan etkileyebileceğini ancak bu etkinin zaman gecikmeleri ve dolaylı kanallar üzerinden ortaya çıktığını göstermektedir.

Bu çerçevede, politika yapıcılar açısından öncelikle döviz kuru oynaklığını sınırlayan ve öngörülebilirliği artıran bir politika çerçevesinin oluşturulması önem taşımaktadır. Enflasyonla mücadele ve finansal istikrarı güçlendirmeye yönelik politikalar, döviz kuru kaynaklı belirsizliklerin büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilir. Ayrıca istihdamı artırmaya yönelik yapısal politikalar ve işgücü piyasasının etkinliğini güçlendiren reformlar, büyüme performansının sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Son olarak, dış ticaret ve ithalat yapısının üretim kapasitesini destekleyecek biçimde yönetilmesi, büyümenin kalıcı hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Altındöken, Ö. (2020). Döviz kurları ve dış ticaret ilişkisi Türkiye örneği", Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, YL Tezi, Mersin.
2. Baltagi, B. H. (2005). "*Econometric analysis of panel data"* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
3. Béreau, S., Villavicencio, A. L., & Mignon, V. (2012). Currency Misalignments and Growth A New Look Using Nonlinear Panel Data Methods. *Applied Economics*, *44*(27), 3503–3511. https://doi.org/10.1080/00036846.2011.577022
4. Çevik, H. (2013). Döviz Kuru, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği",

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, Balıkesir.

5. Dirican, C. (2019). "Dış Ticarette Ulusal (Yerli) Para Cinsinden (Kliring) Takas ve Ödeme İşlemlerinin Uygulanabilirliği: Türkiye Uygulaması İçin Durum ve Gereksinimler", Journal of Yasar University, 14 (Special Issue), 48-61.
6. Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). "Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels", Economic Modelling, 29(4), 1450–1460.
7. Erdinç, Z. ve Aydınbaş, G. (2021). "Tarımsal katma değer belirleyicilerinin panel veri analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 213-232.
8. Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill.
9. Hausmann, R., Pritchett, L. ve Rodrik, D. (2005). Growth Accelerations. *Journal of Economic Growth*, *10*(4), 303–329.
10. Hsiao, C. (2005). Why panel data? The Singapore Economic Review, 50(02), 143-154.
11. Kofoğlu, İ. H. ve Alaca, Z. (2024). "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *25*(2), 515–544.
12. Tunca, Z. (2012). *Makro İktisat*. İstanbul: Geçit Kitabevi & Yayınları.
13. Vieira, F., Holland, M., Da Silva, C. G. ve Bottecchia, L. C. (2011). "Growth and Exchange Rate Volatility: A Panel Data Analysis", *Applied Economics*, *45*(26), 3733–3741.
14. Yengil Bülbül, B. ve Acaravcı, A. (2022). Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 8*(1), 101–120.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(17)

Dr. Öğr. Üyesi Emrah KIRATOĞLU[71]

VERGİ ve BÜTÇE AÇIĞI: ULUSLARARASI LİTERATÜRÜN VOSVIEWER İLE ANALİZİ

TAX and BUDGET DEFICIT: AN ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL LITERATURE WITH VOSVIEWER

ÖZ

Bu çalışma, "budget deficit" ve "tax" anahtar sözcükleriyle Web of Science veri tabanında yer alan akademik yayınları bibliyometrik haritalandırma yöntemiyle VOSviewer yazılımı kullanılarak analiz etmektedir. Yapılan analizlerde yazarlar, kurumlar, ülkeler ve anahtar kelimeler düzeyinde atıf ilişkileri, ortak yazarlık ağları ve tematik yoğunlaşmalar görselleştirilmiştir. Bulgular, literatürün büyük ölçüde ABD merkezli kurumlar ve makroekonomik temalar etrafında yoğunlaştığını, disiplinlerarası katkıların ve sosyopolitik boyutların sınırlı kaldığını ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Çalışma, literatürdeki boşlukları ve bilgi yoğunlaşmalarını ortaya koyarak yeni araştırmacılara çalışma alanları sunmakta ve politika yapıcıların bilgiye dayalı karar süreçlerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, bibliyometrik analiz yönteminin akademik literatürün bilgi haritalandırmasındaki etkisini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Vergi, Bütçe Açığı, VOSviewer, Bibliyometrik Analiz.

JEL Kodları: H62, H21, H30, C80.

ABSTRACT

This study analyzes academic publications indexed in the Web of Science database using the keywords "budget deficit" and "tax" through a bibliometric method employing the VOSviewer software. The analysis visualizes citation relationships, co-authorship networks, and thematic concentrations at the levels of authors, institutions, countries, and keywords. The findings indicate that the literature is largely concentrated around U.S.-based institutions and macroeconomic themes, while interdisciplinary contributions and sociopolitical dimensions remain limited. Moreover, studies conducted in the context of developing countries are found to be insufficient. By identifying existing gaps and areas of knowledge concentration in the literature, this study aims to offer potential research avenues for scholars and contribute to evidence-based decision-making processes for policymakers. In this regard, the study reveals the role of bibliometric analysis in mapping academic knowledge within the literature.

Keywords*: Tax, Budget Deficit, VOSviewer, Bibliometric Analysis.*

JEL Codes: *H62, H21, H30, C80.*

[71]Harran Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, emrahkiratoglu@harran.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1571-081X

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Bilimin kümülatif yığılma özelliği günümüzde çevrimiçi platformlar, yapay zeka destekli taramalar gibi teknolojik gelişmeler ile birleşince bilgiye erişim kolay hale getirmekle birlikte, zaman zaman doğru bilgiye erişimi zorlaştırır hale getirmektedir. Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan bilimsel çalışmalardaki artış tasnif sürecini giderek esnekleştirmektedir. Bu noktada gerekli bilgiye ulaşma ve literatürdeki çeşitli ilişkileri görünür hale getirmek ve görselleştirmek son yıllarda önem kazanmıştır. Bibliyometrik analiz özellikle uluslararası literatürde sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Bilginin görselleştirilmesi ve ilgili başlıkta literatürün somut bir şekilde haritalandırılması, yazarlar arası iş birlikleri ve atıf ilişkilerinin gösterilmesi bibliyometrik harita olarak metodolojide tercih edilmeye başlanmıştır.

Bibliyometrik haritalandırmada öne çıkan yöntemlerden biri VOSviewer programının sunmuş olduğu ağ haritalandırması ve görselleştirme yöntemleridir. van Eck ve Waltman tarafından geliştirilen ve 2010 yılında kullanıma sunulan VOSviewer yazılımı özellikle büyük verilerde atıf analizleri, anahtar kelime eşleşmelerini, iş birliklerini görselleştirmeye ve nicelik olarak ortaya koymaya yardımcı bir açık kaynak yazılımdır. VOS (visualization of similarities) algoritması ilişkileri bir düzlem üzerinde kümelendirmektedir. (van Eck ve Waltman, 2010)

1980 sonrası dönemde bütçe açıkları ve vergi politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerin iktisat politikalarında merkezi bir yere oturmuş; bu iki alan arasındaki ilişki hem akademide hem politika yapıcılar açısından giderek artan bir ilgiyle ele alınmıştır (Adam ve Bevan, 2005; Jha, 2007; Nzimande ve Ngalawa, 2022). Bütçe dengesi ile vergi sistemleri arasındaki yapısal ilişkiyi anlamak yalnızca mali sürdürülebilirlik açısından değil, aynı zamanda ekonomik büyüme, istikrar ve sosyal refah gibi daha geniş kapsamlı hedefler açısından da büyük önem taşımaktadır (Tanzi ve Zee, 2000; Egeli ve Eroğlu, 2019). Bu bağlamda literatürde vergi ve bütçe açıkları konularına ilişkin yapılan çalışmaların sistematik ve görsel bir şekilde analiz edilmesi, kavramsal gelişimi, anahtar eğilimleri, yoğunlaşılan temaları ve araştırma boşluklarını ortaya koymak açısından kritik bir araç haline gelmiştir.

Bu noktada VOSviewer yazılımı, büyük hacimli bibliyometrik verileri analiz ederek anahtar kelime eşleşmeleri, yazar iş birlikleri, atıf ilişkileri, yayın kümelenmeleri ve zaman içindeki tematik dönüşümleri görsel olarak haritalama imkanı sunmaktadır. Bu tür bir analiz, hem literatürün genel eğilimlerini nesnel biçimde ortaya koymakta hem çalışmanın özgün katkısını nitelikli bir zemine oturtmaktadır (van Eck ve Waltman, 2010). Vergi ve bütçe açıkları gibi birbirini doğrudan etkileyen iki temel mali politika aracı üzerine yapılan çalışmaların zaman içindeki yoğunlaşma düzeyleri, öne çıkan konular, kavramsal ağlar ve eksik kalan yönleri VOSviewer aracılığıyla kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bu yönüyle hemen hemen her bilim alanında bibliyometrik analiz yapılan çalışmalarda son yıllarda oldukça tercih edilen bir haritalama aracı olarak ön plana çıkmaktadır (Tang vd., 2026; Singh, vd., 2026; Xi ve Suhaiza, 2025; Chen vd., 2025; Dinçel Kıratoğlu, 2025).

Dolayısıyla bu çalışma, yalnızca belirli bir konudaki literatürü özetlemekle kalmayıp, aynı zamanda araştırmacılara yeni çalışma alanları önermeyi, politika yapıcılar için bilgi yoğunluklu alanları işaret etmeyi ve akademik bilgi üretiminin yönünü daha sistematik biçimde analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, hem bibliyometrik analiz yönteminin gücünü kullanmakta hem de vergi ve bütçe açıkları literatürüne haritalayıcı ve yön gösterici bir katkı sağlamaktadır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların benimsenmesi ve dışa açık büyüme modellerinin uygulanmasıyla birlikte, bütçe açıkları ülkelerin ekonomi politikaları gündemlerinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu dönemde kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, özelleştirme uygulamaları ve bütçe politikalarındaki değişim, devletin ekonomik alandaki rolünü önemli ölçüde dönüşüme uğratmıştır (Akyol, 2016; Boratav, 2003; Harvey, 2005; Öniş ve Şenses, 2009; Yeldan, 2001; Peck ve Tickell, 2002; Brenner, 2010; Williamson, 1990).

Bununla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan iktisadi krizler ve sosyal ihtiyaçların artması bütçelerin yalnızca mali dengeyi sağlama aracı olarak değil, aynı zamanda ekonomik istikrarı,

büyümeyi ve kalkınmayı destekleyen dinamik bir politika aracı olarak kullanılmasını zorunlu kılmıştır (Alesina ve Perotti, 1996; Akdoğan, 2017; Tanzi ve Zee, 2000; Abdel-Kader ve de Mooij, 2020; IMF, 2023).

Keynesyen ekonomi anlayışının etkisiyle devlet bütçeleri, yalnızca gelir-gider dengesini sağlama amacının ötesine geçerek toplam talebi yönlendirme ve istihdamı artırma gibi makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren yükselen neoliberal anlayış bu müdahaleci yaklaşımı eleştirerek devletin rolünü sınırlamış ve bütçeyi mali disiplinin temel göstergesi olarak yeniden tanımlamıştır (Öniş ve Şenses, 2009; Stiglitz, 2002; Minsky, 1986; Blyth, 2013; Ostry, 2016).

Bu teorik dönüşümle birlikte bütçe politikaları maliye politikasının temel aracı olarak öne çıkmış ve kamu harcamalarının niteliği, kamu gelirlerinin yapısı ve bütçe dengesi gibi unsurlar, ekonomi politikalarının yönlendirilmesinde stratejik önem kazanmıştır. Dolayısıyla devlet bütçesine anlayışında yaşanan değişim maliye politikalarının etkinliğini artırmış; kamu maliyesi sadece finansal değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal amaçlara hizmet eden çok boyutlu bir alan haline gelmiştir (Musgrave, 1959).

1980 sonrası dönemde küresel düzeyde yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşümler, devletin ekonomik işlevlerinde ve bütçe anlayışında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu dönemde uygulamaya konulan neoliberal politikalar, devletin ekonomik hayattaki doğrudan müdahalesini azaltmayı hedeflemiş olsa da uygulamada kamu harcamalarında belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Bu çelişkili durum, kamu bütçelerinde kalıcı açıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Akyol, 2016; Bresser-Pereira, 2010; Streeck, 2014). Özellikle sosyal refah devleti anlayışı çerçevesinde sosyal harcamalar, altyapı yatırımları, sağlık ve eğitim harcamaları gibi alanlarda artışlar kamu giderlerinin yükselmesine neden olmuştur. Buna karşılık, kamu gelirlerinin aynı oranda artırılamaması, bütçe açıklarının yapısal bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. (Esping-Andersen, 1990; OECD, 2012) Bu süreçte, vergi tabanının genişletilmesi, yeni vergi türlerinin belirlenmesi ve dolaylı vergilerin ağırlığının artırılması gibi mali önlemlere, bütçe dengesini sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulmuştur (Tanzi, 1992; Bird ve Zolt, 2004; Keen ve Lockwood, 2010).

Değişen devlet fonksiyonları bağlamında, kamu harcamalarının sürekli artması bütçe açıklarının temel nedenlerinden biri olarak öne çıkarken, bu açıkların finansmanında vergi gelirlerinin daha merkezi bir rol üstlenmesine ve vergi politikalarının bütçe dengesinin sağlanmasında stratejik bir araç olarak önem kazanmasına yol açmıştır. Bu durum, vergi politikasında da önemli dönüşümlere neden olmuş; vergi sistemlerinin daha kapsayıcı, adil ve etkin hale getirilmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır (IMF, 2023; Besley ve Persson, 2013).

2. VERİ SETİ ve YÖNTEM

01.09.2025 tarihinde budget deficit ve tax anahtar sözcüğüyle Web of Science Core Collection'da "*başlık"* seçilerek tarama yapılmıştır. Buna göre ilgili anahtar kelimeleri içeren 370 akademik çalışmaya ulaşılmıştır.

Çalışmaların künyeleri incelendiğinde 1991-2025 yılları arasında dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalar kamu yönetimi, işletme, ekonomi, çevre bilimleri, tarım ekonomisi, eğitim bilimleri, uluslararası ilişkiler, istatistik gibi birçok disiplinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmaların 326 adeti araştırma makalesi olmak üzere kitap bölümü, bildiri ve editöryel çalışmalardan oluşmaktadır.

Web of Science Core Collection'da ilgili anahtar kelimeler üzerinden ulaşılan çalışmalar yazar, kurum ve ülkelerin atıf analizi, yazarların ortak atıf analizi, ortak yazarlık analizi ve yazarların bibliyometrik eşleşme analizleri yapılmış, böylece bütçe açığı ve vergi konularını bir arada ele alan çalışmaların literatürdeki bağlantıları görselleştirilerek ortaya koyulmuştur. Çalışmadaki tüm analizler VOSviewer programının 1.6.20 sürümüyle yapılmış ve görseller elde edilmiştir.

3. BULGULAR

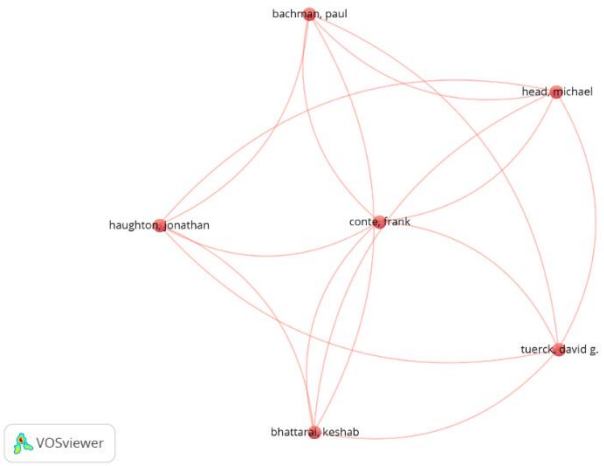
3.1. Ortak Yazar Analizi

Yazarların ortak yazarlık analizine göre, en fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarları tespit etmek üzere en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur. Aralarında en yüksek bağlantı bulunan isimler arasında yapılan analize göre, tek bir kümede birleşen 6 yazar ve toplam 15 bağlantı olduğu

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

görülmektedir. En çok atıf alan ilk 5 yazar 2203 atıf ile Raj Chetty ve Nathaniel Hendren, 1236 atıf ile Lawrence Katz, 868 atıf ile A Alesina ve A Drazen'dir.

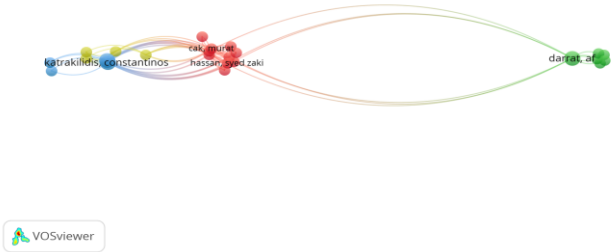
Şekil 1: En Çok Atıf Alan Eser Sahiplerinin Ortak Yazarlık Bağlantıları

3.2. Yazarların Atıf Analizi

Atıf ağlarını tespit etmek üzere en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile yazar atıf analizine dair ağ haritası çıkarılmıştır. Birbiriyle bağlantılı olduğu görülen 520 birim üzerinden yapılan analizde toplamda 4 küme, 77 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 93 olarak tespit edilmiştir. En çok atıf alan yazarlar kümesinde 10 adet yazar bulunmaktadır.

Şekil 2: Yazarların Atıf Analizi

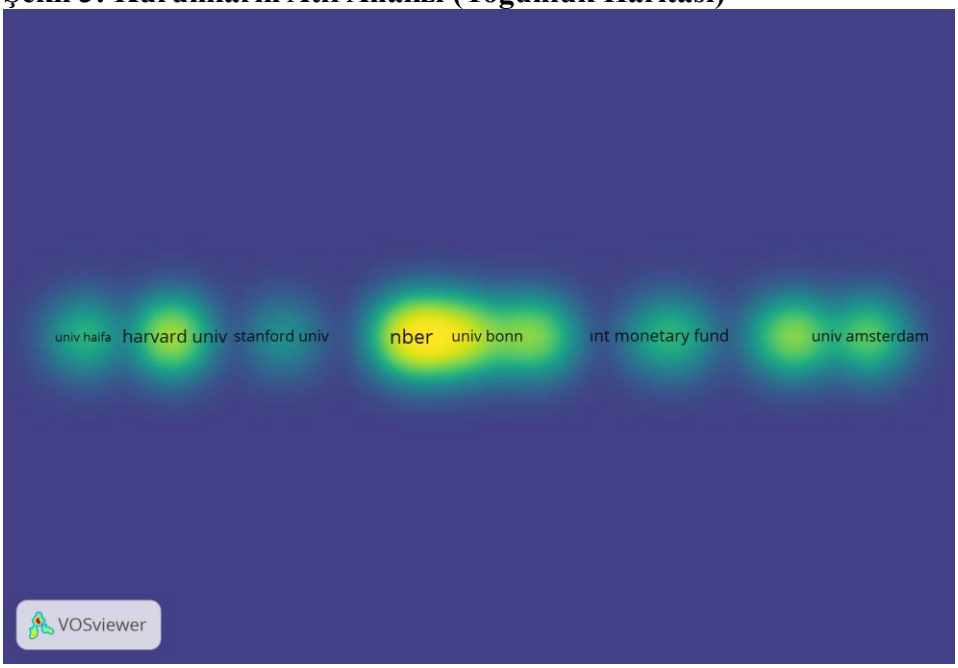
3.3. Kurumların Atıf Analizi

Kurumlar arası atıflara dair ağ haritası oluşturmak üzere bir kurum tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriteri üzerinden 345 kurum üzerinden atıf analizi yapılmıştır. Buna göre en çok atıf alan ilk 5 kurum ve eser-atıf bilgileri şu şekildedir: Harvard University 7 eser ile 2761 atıf, National Bureau of Economic Research (NBER) 10 eser ile 2586 atıf, Stanford University 4 eser ile 2243 atıf, Centre for Economic and Policy Research (CPER) 1 eser ile 868 atıf, University of Maryland 1 eser ile 868 atıf. Görüldüğü üzere atıf sayısı ile eser sayısı arasında ilişki bulunmamaktadır.

Toplamda 14 küme, 227 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 262 olarak tespit edilmiştir. Şekil 3'te kurumların atıf analizi yoğunluk haritası olarak görselleştirilmiştir.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

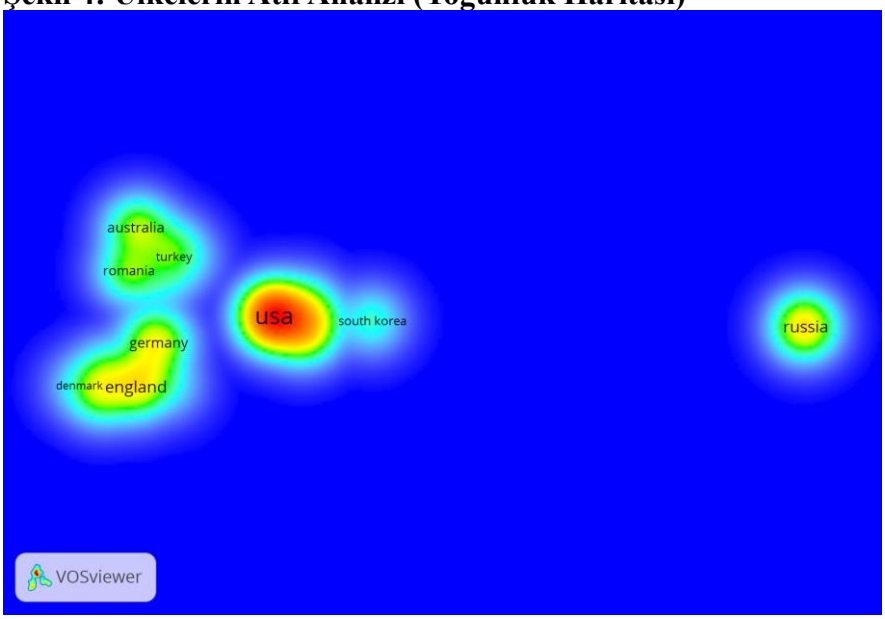
Şekil 3: Kurumların Atıf Analizi (Yoğunluk Haritası)

3.4.Ülkelerin Atıf Analizi

Eserlerin yayınlandığı ülkelere göre atıf dağılımına ilişkin bir ağ haritası oluşturmak amacıyla bir ülke tarafından en az 1 eser yayınlanması ve en az 1 atıf olması kriteri ile veri seti analiz edilmiştir. Bu kapsamda toplam 38 ülkede yayınlanan eserler atıf sıralamasına göre ilk 5 ülke şu şekilde sıralanabilmektedir: 7294 atıf ile ABD, 1522 atıf ile İngiltere, 441 atıf ile Kanada, 438 atıf ile İtalya ve 351 atıf ile Almanya'dır. 38 ülke için 67 bağlantı ve 106 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Şekil 4: Ülkelerin Atıf Analizi (Yoğunluk Haritası)

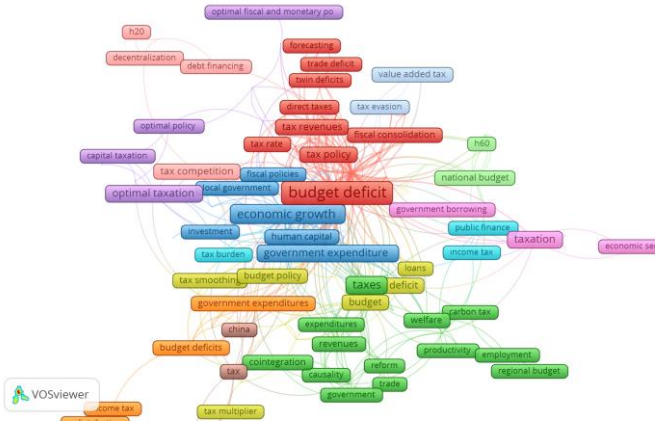
3.5. Anahtar Sözcük Analizi

Net ve okunabilir bir görsel oluşturmak amacıyla "tüm anahtar kelimeler" yerine "yazar-anahtar kelimeleri" kullanılarak bir ağ haritası elde edilmiştir (Sweileh, 2017). Bu ağ haritasında en az 2 kere tekrar eden anahtar kelimeler dahil edilerek, mümkün olduğunca kapsayıcı bir anahtar kelime ağı elde edilmesi

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

amaçlanmıştır. Şekil 5'te yer alan anahtar kelime bulutu incelendiğinde en çok kullanılan 5 anahtar kelime; bütçe açığı, kamu maliyesi, kalkınma, vergi politikası, optimal vergilemedir. En az 2 kere tekrar eden ve aralarında ilişki bulunan kelimeler bağlantı sayısı 482, toplam bağlantı gücü 619'dur.

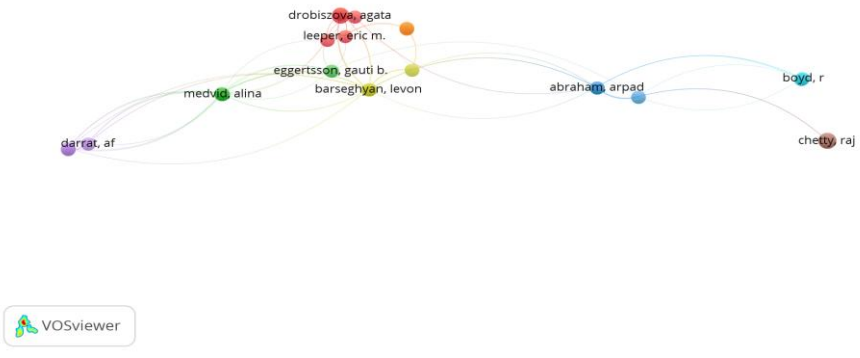
Şekil 5: Vergi ve Bütçe Açığı Başlıklı Çalışmalarda Yer Alan Anahtar Kelimeler Bulutu

3.6. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

Bibliyometrik eşleşme, farklı yazarlara ait çalışmalarda yer alan ortak referansların tespitine dayanmaktadır. Farklı yazarların referans gösterdiği çalışma(lar) bulunması, bahsi geçen çalışmalar arasında örtülü bir ilişkiyi ortaya koymaktadır (Kessler, 1963). En az 2 eser yayınlamış ve 1 atıf almış olmak kriteri ile seçilen ve aralarında bağlantı bulunan 24 birim ile yapılan analize göre 8 küme, 80 bağlantı ve 1274 bağlantı gücü elde edilmiştir.

Şekil 6: Bibliyometrik Eşleşme Analizi

SONUÇ

1980 sonrasında özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan iktisadi dönüşümler, kamu maliyesi politikalarının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Böylelikle de bütçe açıkları ve vergi politikaları arasındaki ilişki hem akademik alanda hem de politika yapım sürecinde dikkatleri üzerine çekecek bir konu haline gelmiştir.

Bu çalışmada, vergi ve bütçe açığı başlıkları altında yazılmış akademik literatürün genel eğilimlerini, yazarlar, kurumlar, ülkeler ve anahtar kavramlar düzeyinde incelenerek alandaki bilgi yapısının

haritalandırması amaçlanmıştır. VOSviewer aracılığıyla bibliyometrik bir analiz sunan bu çalışma, bu iki kavramın bilimsel literatürde nasıl ele alındığını, hangi temalar etrafında yoğunlaştığını ve hangi aktörler tarafından üretildiğini görselleştirme imkânı sağlamaktadır.

Çalışma bulgularına göre, "budget deficit" ve "tax" anahtar kelimeleriyle yapılan taramada ulaşılan 370 çalışma, tematik olarak çoğunlukla kamu maliyesi, kalkınma ekonomisi, vergi adaleti, mali disiplin ve optimal vergileme gibi konular etrafında kümelendiği görülmüştür.

Özellikle ABD merkezli kurumlar (Harvard Üniversitesi, NBER, Stanford Üniversitesi) ve yazarlar (Chetty, Hendren, Katz) bu alandaki bilimsel üretimin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durum literatürde bölgesel merkezileşme ve bilgi üretiminde kurumsal yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgesel merkezileşmeler ve bilgi üretiminde kurumsal yoğunlaşmalar, farklı coğrafyalardan gelen katkıların sınırlı kaldığını ve küresel bilgi üretiminde eşitsizliklerin sürdüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca yazarların ortak yazarlık ve atıf analizlerine bakıldığında literatürdeki bilgi akışı, belirli akademik çevrelerde yoğunlaşmış ve disiplinler arası çeşitlilik sınırlı kalmıştır. Bu durum, politika yapım sürecinde bütçe açığı ve vergi politikaları gibi çok boyutlu bir konunun, sadece ekonomi değil, aynı zamanda kamu yönetimi, hukuk, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi diğer disiplinlerin daha fazla entegre edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelime analizinde öne çıkan vergi ve bütçe açığı kavramları akademik çalışmaların büyük ölçüde makroekonomik odaklı olduğunu göstermektedir. Oysa 1990 sonrası ortaya çıkan bütçe açıkları ve bu açıkların finansmanında kullanılan vergi politikaları aynı zamanda gelir dağılımı, toplumsal adalet, mali şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi toplumu doğrudan ilgilendiren ve sosyal boyutları olan konulardır. Literatürde bu alanların görece daha az temsil edilmesi, araştırmacılar için önemli bir boşluk ve fırsat sunmaktadır.

Elde edilen bulgular bağlamında gelecekte yapılacak olan akademik çalışmalar için sunulan öneriler; gelecek çalışmalarda bütçe açığı ve bu açıkların finansmanında kullanılacak vergi politikaları disiplinlerarası bir boyut kazandırılarak özellikle kamu politikaları ve toplumsal etkiler açısından daha fazla değerlendirilmesi gerekliliği, literatürün gelişmekte olan ülkelerde politika üretimi noktasında bütçe açıkları ve vergi politikalarının daha çok analiz edilmesine duyulan ihtiyaç, alandaki akademik boşlukların görünür hale gelmesinde bibliyometrik haritalandırma yönteminin yaygınlaşmasının gerekliliği ve çalışmaların politika yapım süreçlerini yönlendirebilecek bir araç haline gelmesinin sağlayacağı nitelik kazanımı hususundadır.

KAYNAKÇA

1. Abdel-Kader, K., & De Mooij, R. (2020). Tax policy and inclusive growth. Helsinki: United Nations University World Institute for Development Economics Research.
2. Adam, C., & Bevan, D. (2005). Fiscal deficits and growth in developing countries. Journal of Public Economics, 89 (4).
3. Akdoğan, A. (2017). Kamu maliyesi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
4. Akyol, S. (2016). Neoliberalizm tartışmalarına maliye politikası çerçevesinden bir bakış. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Özel Sayı.
5. Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Budget deficits and budget institutions. Cambridge: National Bureau of Economic Research No. 5556.
6. Besley, T., & Persson, T. (2013). Taxation and development. Alan Auerbach, Raj Chetty, Martin Feldstein ve E. Saez (ed.), Handbook of Public Economics, Vol. 5.
7. Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2004). Redistribution via taxation: The Limited Role of the Personal Income Tax in Developing Countries. UCLA Law Review, Vol. 52, Nu. 6.
8. Blyth, M. (2013). Austerity: The History of a Dangerous Idea. Oxford: Oxford University Press.
9. Boratav, K. (2003). Türkiye iktisat tarihi: 1908–2002. Ankara: İmge Kitabevi.
10. Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). Variegated neoliberalization: Geographies, Modalities, Pathways. Global Networks, Vol.10, Nu.2.

11. Bresser-Pereira, L. C. (2010). Globalization and competition: Why Some Emergent Countries Succeed While Others Fall Behind. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Chen, X., Tian, W., & Fang, H. (2025). Bibliometric analysis of natural language processing using CiteSpace and VOSviewer. *Natural Language Processing Journal*, *10*, 100123.
13. Dinçel Kıratoğlu, İ. Y. (2025). Analysis of Studies on Circular Economy and Development Concepts with VOSviewer, Journal of Current Researches on Social Sciences, 15 (2), 119-132.
14. Egeli, H., & Eroğlu, A. (2019). Olağanüstü bütçe finansman aracı olarak olağandışı vergi uygulamaları: Türkiye Özelinde Bir Değerlendirme. Vergi Dünyası, Sayı 456.
15. Esping-Andersen, G. (1990). The three worlds of welfare capitalism. Princeton: Princeton University Press.
16. Harvey, D. (2005). A brief history of neoliberalism. Oxford: Oxford University Press.
17. IMF (2023). Imf. Fiscal Monitor: On the Path to Policy Normalization.
18. Jha, R. (2007). Fiscal policy in developing countries: A Synoptic View. SSRN Electronic Journal.
19. Keen, M., & Lockwood, B. (2010). The value added tax: Its Causes and Consequences. Journal of Development Economics, Vol. 92, Nu. 2.
20. Kessler, M. (1963). Bibliographic coupling between scientific papers. American Documentation, Vol.14, Nu.1.
21. Minsky, H. P. (1986). Stabilizing an unstable economy. New Haven: Yale University Press.
22. Musgrave, R. (1959). The theory of public finance: A Study in Public Economy. New York: McGraw-Hill.
23. Nzimande, N., & Ngalawa, H. (2022). Tax-spend or spend-tax? the case of southern africa. Economies, Vol.10, Nu.4.
24. OECD (2012). Oecd. Restoring Public Finances 2012 Update, Paris: OECD Publishing.
25. Ostry, J., Loungani, P., & Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold? Washington: International Monetary Fund.
26. Öniş, Z., & Şenses, F. (2009). Turkish neo-liberalism in global perspective: Continuity, Change and Contradictions. Middle Eastern Studies, Cilt 45, Sayı 5.
27. Peck, J., & Tickell, A. (2002). Neoliberalizing space. Antipode, Vol.34, Nu.3.
28. Singh, S., Soni, B. P., Sarkambayeva, S., Amralinova, B., & Soni, P. (2026). Scientific mapping of artificial intelligence research in renewable energy through bibliometric analysis using VOSviewer. *Discover Applied Sciences*.
29. Stiglitz, J. (2002). Globalization and its discontents. New York: W. W. Norton & Company.
30. Streeck, W. (2014). Buying time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism. London: Verso Books.
31. Sweileh, W., Al-Jabi, S., AbuTaha, A., Zyoud, S., Anayah, F., & Sawalha, A. (2017). Bibliometric analysis of worldwide scientific literature in mobile-health: 2006–2016. BMC Medical Informatics and Decision Making, Vol. 17.
32. Tang, X., Li, X., & Hao, Z. (2026). Knowledge mapping of live-streaming marketing research based on the perspectives of" people-product-scenario": a visual analysis using VOSviewer and CiteSpace. *Current Psychology*, *45*(4), 374.
33. Tanzi, V. (1992). Structural factors and tax revenue in developing countries: A Decade of Evidence. Ian Goldin ve Alan Winters (ed.), Open Economies: Structural Adjustment and Agriculture, Cambridge: Cambridge University Press.
34. Tanzi, V., & Zee, H. (2000). Tax policy for emerging markets: Developing Countries. National Tax Journal, Vol.53, Nu. 2.
35. van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. Scientometrics, 84(2).

36. Williamson, J. (1990). What washington means by policy reform. John Williamson (ed.), Latin American Adjustment: How Much Has Happened?, Washington: Institute for International Economics.
37. Xi, W., & Suhaiza, Z. (2025). Alternative food networks in supply Chains: A Biblio-metric analysis using RStudio and VOSViewer (1989–2024). *Waste Management Bulletin*, *3*(3), 100215.
38. Yeldan, E. (2001). Küreselleşme sürecinde türkiye ekonomisi: Bölüşüm. Birikim ve Büyüme, İstanbul: İletişim Yayınları.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(18)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞENGÜL[72]

ON AN ANIMAL NAME OF SCYTHIAN AND ALTAIC ORIGIN IN OLD GREEK
ESKİ GREKÇEDE İSKİTÇE VE ALTAYCA KÖKENLİ BİR HAYVAN ADI ÜZERİNE

ABSTRACT

Linguistic contact between Old Greek and Turkic-Altaic languages dates back to the pre-Christian era. Contrary to traditional Western scholarship, recent evidence regarding Scythian origins confirms a Turkic presence in Eastern Europe and early cultural exchange with Greeks. This study highlights the lexical transfer from Turkic to Old Greek resulting from these contacts. Specifically, it examines an Old Greek animal name (Gali) that has remained etymologically unexplained. By establishing its kinship with Altaic and Turkic roots, the article demonstrates that this term is of Altaic origin. This research fills a significant etymological gap and underscores the deep-rooted historical and linguistic ties between these language families prior to the Hunnic period.

Keywords: *Gali, Scythian, Old Greek, Turkic, Altaic Languages.*

ÖZ

Eski Yunanca ile Türk-Altay dilleri arasındaki etkileşim, sanılanın aksine Hristiyanlık öncesi döneme uzanmaktadır. İskitlerin kökenine dair güncel bulgular, Türklerin bu dönemde Doğu Avrupa'da varlık gösterdiğini ve Grek topluluklarıyla kültürel temas kurduğunu kanıtlamaktadır. Batı akademisindeki yerleşik "Hun öncesi yokluk" kuramını sarsan bu süreç, ciddi bir sözcük alışverişini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, bugüne dek etimolojik kökeni tam olarak açıklanamamış olan Eski Yunanca bir hayvan isminin (Gali), Altay ve özellikle Türk dilleriyle olan akrabalığını incelemektedir. Araştırma sonucunda, söz konusu sözcüğün esasen Altay kökenli olduğu ve tarihsel temaslar yoluyla Yunancaya geçtiği bilimsel verilerle ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gali, İskitler, Eski Yunanca, Türk dilleri, Altay dilleri.

[72] Fatih ŞENGÜL, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Bölümü/ Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, sengulf@gmail.com, ORCID No: 0000-0003- 0111-3579

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

INTRODUCTION

In his study on Proto-Turkic, Tekin explains that Proto-Turkic was an Ogur dialect, as evidenced by the oldest Turkic words that entered Proto-Samoyed around the time of the Common Era, and that these words use /r/ instead of /z/ and /l/ instead of /ş/. He then demonstrates the following word equivalences between Proto-Samoyed and Turkic: Proto-Samoyed *yür "l00" < Proto-Turkic *yüŕ (> Old Turkic yüz), Proto-Samoyed *kil “sable” < First Turkic *kil, Proto-Samoyed *kil “winter”, <First Turkic *kıl “winter” (> Old Turkic kış >Chuvash hĭl “winter”) (Tekin & Ölmez 2003: 14-15).

The words and only couplet belonging to the Hunnic language that have survived to the present day also support the claim that the language spoken by the Huns was an Ogur dialect of Turkic.

Hunnic Couplet

秀支替戾剛僕谷劬禿當 Sūx-keh Thei-lei-kaŋ Bok-kuk giou thuktaŋ “Go out to the army (on campaign) (and) capture the commander” (Pulleyblank, 1962: 206; 1986: 61-62). Turkic Reading of Couplet (according to Tekin) **Sükā Taliqāŋ (or Tĭlĭqaŋ),** Go out to the army (on campaign) **Bogukgu/Bukukgu Tuktaŋ,** (and) capture the commander (Tekin, 1992: 1-5; 1993: 35-55).

The verb *Thei-lei-k* (to go out) in couplet is identical with Turkic verbs *taşık* and *tişik* (to go out) and there is /l/>/ş/ change and the presence of the letter '*l*' in the verb supports the claim that Hunnic is Ogur dialect of Turkic.

The following analyses of the words belonging to the language of the Huns definitively support the view that the language they spoke was an Ogur dialect.

Hunnic		**Turkic**
逗落Teulo/Toulo “grave”	→	Teşik “grave” - /l/>/ş/ change
爛蠡 Miliu(<Mekl-wa): “dried curd”	→	Meşik “dried curd” /l/>/ş/ change
谷蠡Lùlí*(*>Kuli): “military officer”	→	Koşu “soldier”: /l/>/ş/ change
留犁Liúlí (>Kulik) “spoon”	→	Kuşik “spoon”: /l/>/ş/ change
鏑 Di >[Tek] “arrow”	→	Daa “arrow” and Yay “bow” /d/>/y/ change

(Şengül, 2025:24-30; Şengül, 2025:233-238)

Var : “Hunnic name for Dniepr River) → Özi (Turkic name for Dniepr River): /va/>/ö/ and /r/>/z/ changes (Omeljan, 1954:124-135).

As it is seen, the changes /va/>/ö/, /r/>/z/, /l/>/ş/, /d/>/y/ between Hunnic and Turkic words indicate that Hunnic belongs to the Ogur branch of Turkic languages.

For the first time, connections and evidence have been presented suggesting that the Scythians were actually Ogur branch of the Turks (Şengül, 2024: 104-129; Şengül, 2025: 131-171). Two words from the Scythian language also support the claim that the language spoken by the Scythians was Ogur dialect. These words are *hyla*, meaning "wooded place" in Scythia (Herodotus, 1862: 14, 42), and *aglu*, meaning "swan" in the Scythian language (Alpers & Cunningham, 2018: 31). The word *hyla* is preserved in Turkic dialects in the word *huş* “birch tree” (Şengül, 2020: 47), while *aglu* is preserved in the words *akkuş* “swan” and *akış* “swan” (Şengül, 2025: 233-238). There is a /l/>/ş/ sound change between Scythian words and their Turkic equivalents, and these sound changes support the claim that the Scythian language was Oguric.

Linguists, having sought the oldest traces of Turkic in East Asia, have overlooked the contact between Turkic and Indo-European languages on the western side of the Caspian Sea in antiquity. However, the oldest traces of Turkic are found not in Samoyed or Chinese chronicles, but in Eastern Europe, and especially in ancient Greek works, primarily in the works of Homer. In this study, we will discuss the connection between an animal name in Ancient Greek and Turkic and Altaic languages, and this word demonstrates the extent to which the idea that the oldest traces of Turkic should be sought in the geography of Eastern Europe is correct.

The word for samur (sable) in Turkic dialects is as follows: Crimean Tatar *kĕş*, Bashkir *kĕş*, Kyrgyz *kiş*, Kazakh *kiş*, Nogai *kiş*, Karakalpak *kiş*, etc. As Tekin reported above, the Oguric form of the word was kil.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

On the other hand, linguists who prepared the Etymological Dictionary of Altaic Languages construct the Proto-Mongolian form of the word assumed to be Proto-Turkic *$k\bar{\imath}\acute{l}$ 'sable' as **kul-ga-na* "mouse", the Proto-Tungus-Manchu form as **xulu-kī* "squirrel", and the Proto-Altaic form as **k'iūla* "sable" (Starostin, Dybo & Mudrak 2003: 216). Those who prepared this dictionary stated that there is a connection between the words used for otter, squirrel, and mouse in Altaic languages.

Linguists who initially compiled the Altaic dictionary, as well as all other academics, failed to notice the existence of a common animal name between the Altaic languages and Old Greek, and overlooked the fact that the word they constructed as Proto-Altaic **k'iūla* "sable" already existed in Old Greek.

In Old Greek, there is a word γαλέη, γαλή 'weasel, marten' (Hellenistic pronunciation: *gali*), which is also a term given for a fish. And again, the Old Greek word γαλεός meaning "dogfish, shark" is related to this (Beekes, 2010: 257).

Since this Greek word cannot be explained etymologically, it has been linked to Latin word *glis* "dormouse" and Sancrit *giri-, girika-* "mouse" (Beekes, 2010: 257). De Vaan, who prepared the Etymological Dictionary of Latin, definitively rejects the relationship between Greek word *gali* and Latin *glis*, and tries to relate it to kinship terms in other Indo-European languages (2008: 264). However, it is not possible to explain animal names through kinship terms. What De Vaan fails to see is that Latin word *glis* "dormouse" is identical with Kyrgyz word *keles* "field mouse".

Although De Vaan denies it, the connection established between *glis* "mouse" and *gale* "weasel and marten" is also seen above among the Altaic languages. Those who prepared the Etymological Dictionary of Altaic Languages have established a connection between Turkic words meaning mouse and Mongolian words for squirrel, beaver, and otter.

-k'ela (~ -o, -u) *a kind of small animal: Tungus.* ****xel-****; Mongolian* ****kaliɣun****; Turkic*****Keleŋu****.*

Proto-Tungus. ****xel-*** *bat and flying squirrel*

Proto-Mongolian ****kaliɣun*** *otter, beaver):* Middle Mongolian ***qali'un****;* Written Mongolian ***qaliɣun****; Buryat.* ***xalĺūn****; Kalmuck.* ***xālĺūn****; Ordos.* ***xalĺū, xalĺū(n)****; Dagur.* ***xalō, xalū****;* ***kalūr, halō****;*

Proto-Turkic ****Keleŋu*** **"**field mouse (мышь-полевка)": Karakhanide Turkic. *kelegu*; Turkish *kelen(g)i*, *geleni*, *gelenki*; Uyghur. *keleŋu* (IM); Kirghiz. *kelemiš*, *keler*, *keles* (Starostin, Dybo & Mudrak 2003: 772-773).

The Greek word for *gale* has an undeniable connection with existing words in the Altaic languages. And the connection is not limited to this.

There is also an undeniable connection between Greek word for fish and its equivalents in Ural-Altaic languages, which also mean fish: Tungus *kali*, Mongolian *kul*, Finnish *kala*, Estonian *kala*, Saam (Lapp) *guolle*, *kuollē*, *kī̊lle*, *kũ$_i$ll*, *kuo$_i$ll*, Mordovian *kal*, Mari (Cheremis) *kol*, Khanty (Ostyak) *kul*, Mansi (Vogul) *kōl*, Hungarian *hal*, Nenets (Yurak): *χāĺe*, Nganasan (Tawgi): *kole*, *kuale*, *kuəlle*, Selkup: *kęl*, *qęl* and etc.

The most interesting connections are found in Derleme Sözlüğü.

In Derleme Sözlüğü, we find: *gale* "squirrel" DS, 2019: 1900, *galle* "squirrel" (2019: 1903), *galle* "a type of animal resembling a weasel" (2019: 1903); *galli* "squirrel" (2019: 1903), *kala* "squirrel" (2019: 2707), *kalle* "squirrel" (2019: 2610), *kale* "squirrel" (2019: 2610), *galli* "squirrel" (Türkmenoğlu, 2008:38) and etc.

In Turkish, there is also the word *gelincik* "marten". The -cik suffix at the end of the word is a Turkish diminutive suffix. Gülensoy provides no explanation regarding the etymology of the animal name "gelincik" (weasel). In his work, he states that the name consists only of the words "*gelin*" and the suffix "*cik*", but offers no explanation of its origins (Gülensoy, 2007: 363). Nişanyan, on the other hand, relates that it may be of Arabic origin but does not offer an etymological explanation (Nişanyan, 2002: 158). Unfortunately, Turkish *gelincik* has nothing to do with any Arabic animal names. The word "*gelincik*" appears to be related to Manchu word "*xailun*" meaning "otter", Middle Mongolian *qali'un,* Written Mongolian *qaliɣun;* Buryat. *xalĺūn;* Kalmuck. *xālĺūn;* Ordos *xalĺū(n)* and other designations in Derleme Sözlüğü presented above: *xailuncik* /*qali'un* / *xālĺūn* / *xālĺūn* > xalincik > gelincik.

CONCLUSION

Unlike Tekin, who seeks the oldest traces of Turkic in Samoyed, we find the oldest traces of Turkic in Greek. The Greek animal name "gali" is just one of the best examples suggesting that we should look for traces of the Turkic in Eastern Europe. It is highly probable that this animal name in Old Greek, which has an undeniable connection with the Altaic languages, passed into Greek from the Scythian language. And even for us, the fact that the word is of Scythian origin is an undeniable fact. The Greek word *gali* has no relation to Latin, Sanskrit, or any Indo-European language. The word is actually of Altaic origin and is a loanword that passed into Old Greek via the Scythian language.

KAYNAKÇA

1.Alpers, K., & Cunningham, I. C. (2018). Hesychii Alexandrini Lexicon (Cilt I). Berlin/Boston: De Gruyter.

2.Beekes, R. (2010). Etymological Dictionary of Greek. Leiden&Boston: Brill.

3.De Vaan, M. (2008). Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages. Leiden: Brill.

4.DS. (2019). Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Cilt VI). Ankara: TDK .

5.Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü /Etimolojik Sözlük Denemesi (Cilt 1). Ankara: TDK .

6.Herodotos. (1862). History (Cilt 3). London: John Murray.

7.Montanari, F. (2015). The Brill Dictionary of Ancient Greek. Leiden: Brill.

8.Nişanyan, S. (2002). Sözlerin Soyağacı / Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. İstanbul: Adam Yayınları.

9.Omeljan, P. (1954). Ein Hunnisches Wort. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 104, 124-135.

10.Pulleyblank, E. (1962). The Consonantal System of Old Chinese:Part II. Asia Major(16), 206-65.

11.Pulleyblank, E. G. (1986). Yazyk Syunnu. Zarubezhnaya Tyurkologiya, 1, 29-70.

12.Starostin, S. A., Dybo, A. V., & Mudrak, O. (2003). An Etymological Dictionary of Altaic Languages (Handbook of Oriental Studies. Section 8 Uralic & Central Asia Studies (Book 8) (Cilt II). Brill.

13.Şengül, F. (2020). The Language of the Farmer Scythians. The Journal of International Society of Language and Literature, 46, s. 31-57.

14.Şengül, F. (2024). The Origins of the Scythians and the Identity of the Scythians and the Alans in John Tzetzes' Work. Journal of Old Turkic Studies, 8(1), 104-129.

15.Şengül, F. (2025). A Scythian Word for Swan: ἄγλυ (Aglu). International Journal of Language Academy, 233-238.

16.Şengül, F. (2025). Sakaların ve Sarmatların Kökeni. Konya: Eğitim Yayınevi.

17.Tekin, T. (1992). The Hunnic (Hsing-nu) Couplet in Chin-su. Varia Turcica, XIX, s. 1-5.

18.Tekin, T., & Ölmez, M. (2003). Türk Dilleri - Giriş-. İstanbul : Sanat Kitabevi.

19.Türkmenoğlu, A. (2008). Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(19)

Dr. Öğr. Üyesi Filiz ÖZTÜRK[73]

TARIM TEMELLİ MİSYON FARKLILAŞMASI ve BÖLGESEL EKONOMİK KALKINMA: BİNGÖL İLİNDE COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLER ve MARKALAŞMA DİNAMİKLERİ

AGRICULTURE-BASED MISSION DIFFERENTIATION and REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT: GEOGRAPHICALLY INDICATED PRODUCTS and BRANDING DYNAMICS IN BINGOL PROVINCE

ÖZ

Bu çalışma, tarım temelli misyon farklılaşmasının bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini Bingöl ili özelinde coğrafi işaretli ürünler ve markalaşma dinamikleri çerçevesinde incelemektedir. Yükseköğretim Kurulu tarafından yürütülen Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Projesi kapsamında tarım ve havza bazlı kalkınma alanında ihtisaslaşan Bingöl Üniversitesi örneği üzerinden üniversite–yerel ekonomi ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada, Bingöl'ün tarımsal üretim yapısı, hayvancılık potansiyeli ve tarım sektörünün ekonomik değeri; TÜİK, Türk Patent ve Marka Kurumu ve ilgili kamu kurumlarının verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca Bingöl balı başta olmak üzere coğrafi işaretli ürünlerin bölgesel markalaşma ve kırsal kalkınma üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bulgular, tarım odaklı misyon farklılaşmasının katma değer artışı, istihdamın desteklenmesi ve bölgesel rekabet gücünün artırılması açısından önemli bir potansiyel sunduğunu göstermektedir. Çalışma, sürecin etkinliğinin artırılması için paydaşlar arası koordinasyonun güçlendirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Coğrafi İşaret, Yerel Ekonomi.

ABSTRACT

This study examines the effects of agriculture-based mission differentiation on regional economic development in Bingöl province within the framework of geographically indicated products and branding dynamics. Within the scope of the Regional Development-Oriented Mission Differentiation and Specialization Project conducted by the Council of Higher Education, the university-local economy relationship is addressed using the example of Bingöl University, which specializes in agriculture and basin-based development. The study analyzes Bingöl's agricultural production structure, livestock potential, and the economic value of the agricultural sector using data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), the Turkish Patent and Trademark Office, and relevant public institutions. It also evaluates the effects of geographically indicated products, particularly Bingöl honey, on regional branding and rural development. The findings show that mission differentiation focused on agriculture offers significant potential in terms of increasing added value, supporting employment, and enhancing regional competitiveness. The study offers recommendations for strengthening coordination among stakeholders to increase the effectiveness of the process.

Keywords: *Regional development, geographical indication, local economy.*

[73] Dr. Öğr. Üyesi Filiz ÖZTÜRK, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, fozturk@bingol.edu.tr, ORCID:0009-0006-3199-8477

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

YÖK, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve TÜBİTAK'ın işbirliğiyle; özellikle 2006 sonrasında kurulan üniversitelerin bulundukları bölgelere daha fazla katkı sunmalarını sağlamak ve belirli alanlarda uzmanlaşmalarını desteklemek amacıyla 'Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması' projesini hayata geçirmiştir (YÖK, 2020). Projenin temel amaçları;

- Üniversitelerin bölgesel kalkınmaya katkısını artırmak
- Her üniversitenin özgün bir misyon ve uzmanlık alanı geliştirmesini sağlamak
- Tek tip üniversite modeli yerine çeşitliliği ve uzmanlaşmayı desteklemek
- Bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmek
- Üniversite–sanayi–kamu iş birliğini güçlendirmek
- Nitelikli insan kaynağı yetiştirmek ve bölgesel rekabet gücünü artırmak

Tablo 1: Bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma projesine seçilen üniversiteler

Üniversite	Seçildiği Yıl	İhtisaslaşma Alanı
Bingöl Üniversitesi	2016	Tarım ve havza bazlı kalkınma
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2016	Tarım ve Hayvancılıkta Farklılaşarak Bütünleşik Kalkınma Modeli
Düzce Üniversitesi	2016	Çevre ve Sağlık
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	2016	Tarım ve Jeotermal
Uşak Üniversitesi	2016	Deri, Tekstil ve Seramik
Aksaray Üniversitesi	2018	Spor ve Sağlık
Kastamonu Üniversitesi	2018	Ormancılık ve Tabiat Turizmi
Muş Alpaslan Üniversitesi	2018	Hayvancılık
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	2018	Çay
Siirt Üniversitesi	2018	Tarım ve Hayvancılık
Artvin Çoruh Üniversitesi	2020	Tıbbi-Aromatik Bitkiler
Bartın Üniversitesi	2020	Akıllı Lojistik ve Bütünleşik Bölge Uygulamaları
Hitit Üniversitesi	2020	Makine Ve İmalat Teknolojileri
Kırklareli Üniversitesi	2020	Gıda
Yozgat Bozok Üniversitesi	2020	Endüstriyel Kenevir Alanında İhtisaslaşma
Batman Üniversitesi	2021	Enerji
Giresun Üniversitesi	2021	Fındık
Gümüşhane Üniversitesi	2021	Madencilik
Iğdır Üniversitesi	2021	Katma değeri yüksek tarımsal ürünler
Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	2021	H:assas tarım uygulamaları ve yenilikçi işleme teknolojileri
Munzur Üniversitesi	2021	Stratejik hammaddeler ve ileri teknoloji uygulamaları

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2021	Doğal ve Kültürel Miras Turizmi
Bitlis Eren Üniversitesi	2023	Turizm
Çankırı Karatekin Üniversitesi	2023	Sektörel Tuz ve Tuz Temelli Stratejik Ürünler
Osmaniye Korkutata Üniversitesi	2023	Yenilenebilir Enerji ve Batarya Teknolojileri

Kaynak: tbmm.gov.tr

Bingöl ilinin coğrafi yapısı, iklim özellikleri, bitkisel üretim desenleri ve hayvancılık potansiyeli düşünüldüğünde tarım odaklı bir misyon, hem akademik çalışmalar hem de yerel kalkınma açısından stratejik önem taşımaktadır. Bu çalışma, Bingöl özelinde tarımsal misyon farklılaşması ile bölgesel markalaşma ilişkisini incelemekte ve coğrafi işaretli ürünler üzerinden somut bir değerlendirme sunmaktadır.

1.Bingöl'de Tarımın Mevcut Durumu ve Ekonomik Değeri

Avrupa Birliği'nde bölgesel istatistiklerin ortak bir mekânsal çerçeve içinde üretilmesini sağlamak amacıyla, Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (Eurostat) 1970'li yıllardan itibaren bir sınıflandırma sistemi geliştirmiştir. Bu sistem, 1988'den itibaren AB mevzuatına dâhil edilerek resmiyet kazanmış ve bölgesel istatistiklerin standart bir yapıda toplanmasına olanak tanımıştır. Bu kapsamda Türkiye'de 2001 yılında istatistiki bölge sınıflandırması için çalışmalara başlanmıştır. Bingöl ili, TRB düzey 1 kodu, Ortadoğu Anadolu düzey 1 bölge adlı ve Malatya, Elazığ ve Tunceli ile birlikte TRB1 kodlu düzey 2 sınıflandırmasının içerisinde yer almaktadır (ka.gov.tr). Nüfusun 285.655 olduğu Bingöl ilinde Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı kişi sayısı 5 407'dir. Bu sayı 2 340.168 kişi olan Türkiye genelindeki kayıtlı çiftçinin yaklaşık olarak % 0,23' ünü oluşturmaktadır. Bingöl'de geçim kaynakları incelendiğinde, belirgin biçimde öne çıkan hayvancılık birinci sırada yer almakta; bunu transfer gelirleri, tarımsal üretim faaliyetleri, güvenlik koruculuğu, inşaat sektöründe işgücü istihdamı ve çeşitli hizmet faaliyetleri takip etmektedir (fka.gov.tr).

Tablo 2: Bingöl İli Tarımsal Alan (dekar)

	Toplam Alan	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin		Sebze Bahçeleri	Meyveler, içecek ve Bitkileri	Süs Bitkileri
		Ekilen Alan	Nadas			
2024	1 371185	1 277449	53 163	13 526	27 047	-
2023	1 349116	1 249717	57865	13 390	28 144	-

Kaynak: tuik.gov.tr

Bingöl ilinin tarımsal alan verilerini gösteren tablo 2'de ki verilere göre 2024 yılında tarımsal alan ve ekili alan ölçümü artış göstermiştir. Tahıl ve bitkisel ürünler için ayrılan alan toplan alanın tamamına yakınını oluştururken, sebze bahçeleri yaklaşık %1'ini, meyveler, içecek ve bitkileri %2'sini oluşturmaktadır.

Bingöl ilinin ticari yapısı ağırlıklı olarak hayvansal ürünlere dayanmaktadır. Yağ, keçi kılı, ham deri ve av derileri ile birlikte her türden canlı hayvanın alım satımı ilin başlıca ticari faaliyetlerini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ceviz, kitre ve çiriş gibi ürünler de Bingöl'ün önemli ticaret kalemleri arasında yer almaktadır. Her yıl koyun, keçi ve sığır gibi kasaplık hayvanlar, sürüler halinde Elazığ, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi bölgesel ticaret merkezlerine sevk edilmektedir. Yapağı ve kıl çoğunlukla kırkım yapılmadan hayvanların üzerinde gönderilmekte, bir kısmı ise kırkıldıktan sonra pazara sunulmaktadır. Geçmiş dönemlerde bu hayvanların bir bölümü Suriye'ye ihraç edilmiştir. Piyasada "Urfa yağı" adıyla bilinen yağların önemli bir kısmının Bingöl'ün çeşitli bölgelerinde üretildiği bilinmektedir. Önceki yıllarda bu yağlar Urfa'da toplanarak bu ad altında büyük şehir pazarlarına sunulmuştur. Zamanla, nitelikli ve doğal yağların esasen Bingöl yaylalarından temin edildiği anlaşılmış; büyük tüccarlar aracılar vasıtasıyla yayla ve köylere kadar giderek bu ürünleri toplayıp Elazığ ve diğer merkezlere göndermeye başlamıştır. Av hayvanlarına ait deriler, diğer

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

hayvansal deriler ve bal daha çok Erzurum'a sevk edilirken; kitre ve çiriş gibi bitkisel ürünler İstanbul'a, ceviz ise özellikle Elazığ pazarına yönlendirilmektedir. Kentin çevresindeki meşe ormanları, odun ve kereste ihtiyacını karşılamakta; un üretimi ise Bingöl Çayı'nın akış gücünden yararlanan su değirmenlerinde gerçekleştirilmektedir. Şehirde kurulan pazarlarda her türlü ürünün ticareti yapılmakta, özellikle Bingöl yağları pazarın en değerli ürünleri arasında yer almaktadır. Başta Elazığ olmak üzere Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa ve Adana'ya satılan hayvanlar ve hayvansal ürünler içinde Bingöl yağı yüksek ticari değeriyle öne çıkmaktadır. Bingöl, yağını bu iller aracılığıyla İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere ulaştırmakta; buna karşılık ihtiyaç duyduğu malları da aynı ticaret ağı üzerinden temin etmektedir (bingol.gov.tr).

Tablo 3: Bingöl İli Tarım, Orman ve Balıkçılık GSYH (cari fiyatlarla, Bin TL)

Yıl	Tarım, Orman ve Balıkçılık GSYİH	Bingöl Toplam GSYH	Türkiye Tarım, Orman ve Balıkçılık GSYH
2004	150 790	809 899	54 365 145
2005	176 713	950 959	62 349 598
2006	166 024	1 063 482	64 415 593
2007	193 882	1 208 546	66 197 107
2008	226 964	1 410 478	74 451 345
2009	229 419	1 462 802	81 234 274
2010	285 617	1 851 482	104 703 635
2011	356 793	2 258 520	114 838 169
2012	385 750	2 544 098	121 692 893
2013	456 265	3 067 240	121 733 979
2014	464 985	3 408 701	134 744 489
2015	556 924	3 765 950	161 471 476
2016	517 021	4 710 458	161 330 969
2017	720 897	5 480 846	189 232 800
2018	757 825	6 430 598	217 832 444
2019	988 000	7 626 971	276 415 863
2020	1 147 204	9 163 679	336 736 520
2021	1 302 847	11 884 700	401 536 982
2022	2 623 216	22 227 214	972 301 593
2023	5 059 642	41 142 674	1 635 078 558

Kaynak: tuik.gov.tr

Bingöl ilinin ülke genelindeki GSYH katkısı Tablo 3'te verilmiştir. Verilere göre 2004 ve 2023 yılları arasında tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründeki artış yaklaşık olarak %3255 artış göstermiş olmasına rağmen ilde faaliyet gösteren diğer tüm sektörler içerisindeki payında yıllar içinde azalış ortaya çıkmaktadır. Bingöl ilindeki tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün il genelinde tüm sektörler içerisindeki payı 2004 yılında %18.6, 2010 yılında %15.4, 2020 yılında %12.5 ve 2023 yılında %12.3 olarak düşüş yaşamıştır.

İlin, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründeki GSYH miktarının 2023 yılında ülke genelinde aynı sektördeki GSYH'ya katkısı yaklaşık olarak %0.31'dir.

Doğu Anadolu Bölgesinin geneline benzer şekilde Bingöl'de de hayvancılık ağırlıklı olarak çayır ve mera kaynaklarına dayanmaktadır. Üretimde çoğunlukla verim seviyesi düşük yerli ırklar kullanılmaktadır. Hayvansal üretim yapan işletmelerin örgütlü bir yapıya sahip olmaması, hem üretim maliyetleri açısından hem de ürünlerin pazarlanması bakımından dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmaktadır (fka.gov.tr). Hayvancılık alanında yüksek bir kapasiteye sahip olan Bingöl, yakın dönemde ilde kurulan büyük ölçekli süt üretim tesisinin üretime başlamasıyla birlikte bölgede süt ürünleri imalatında öne çıkan bir kent haline gelmiştir.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 4: Bingöl İli Tarım ve Hayvancılık Dış Ticaret Verileri (ISIC Rev3-Düzey2)

	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
İhracat($)	1549196	1 699597	2 417349	319652	421289	176175
İthalat ($)			6825	649681	841534	2 069891

Kaynak: tuik.gov.tr

***2025 verileri geçicidir**

TÜİK özel ticaret sistemi dış ticaret istatistiklerine göre Bingöl İlinin tarım hayvancılık verileri tablo 4'te görülmektedir. Bingöl'ün bu alandaki ithalat konusu daha ağırlıklı olarak canlı hayvan ticaretinden oluşmaktadır ve ithalat yıllar içerisinde artış göstermektedir. İhracat kalemleri içinde ağırlık hayvansal ürünlere aittir ve ihracat yıllar içerisinde azalış göstermektedir. Beş yıllık süre içerisinde ihracat yaklaşık olarak %88 oranında bir düşüş yaşamıştır.

Bingöl ilinin tarım ve hayvancılıktaki temel sorunları, tarımsal altyapı eksiklikleri, pazarlama ve markalaşma zorlukları, küçük ölçekli üretimin yaygınlığı, modern sulama tekniklerinin sınırlı kullanımı, geleneksel yöntemlerle yapılan tarım ve eğitim eksikliği sayılabilmektedir. Kırsaldan kente göç, tarım sektöründeki yüksek maliyet ve riskler karşısındaki düşük fiyatlar tüm ülkede olduğu gibi Bingöl ilinde de sektörün sorunları arasındadır. Bingöl ilinde öncelikli olan hayvancılıkla ilgilenenlerin sayısı ise çoban bulamama ve gençlerin yurt dışında çalışma istekleri nedeniyle azalmaktadır.

2.Markalaşma ve Coğrafi İşaretli Ürünler

2.1.Bölgesel Markalaşma

Bir teşebbüse ait mal veya hizmetlerin, diğer teşebbüslerin mal ve hizmetlerinden ayırt edilmesine imkân veren ve marka sahibine tanınan korumanın kapsamının açık, kesin ve anlaşılabilir şekilde belirlenebilmesi için sicilde gösterilebilir nitelikte olan; kişi adları da dâhil olmak üzere kelime, şekil, renk, harf, sayı, ses ile mal veya ambalajlarının biçimini içeren her türlü işaret marka olarak kabul edilmektedir.

Tablo 5: Bingöl İline Ait Marka Başvuru ve Tescil Sayıları

	2020	2021	2022	2023	2024
Marka Başvurusu	51	72	84	86	90
Marka Tescili	22	45	46	56	47

Kaynak: turkpatent.gov.tr

Bingöl İlinin Türk Patent ve Marka Kurumu'na marka başvurularında ve bu başvuruların tescilinde artışlar gözlenmektedir. 2020 ve 2024 yılları arasındaki 4 yıllık bir sürede marka tescilinde yaklaşık olarak %113 artış gerçekleşmiştir.

2.2.Coğrafi İşaretli Ürünler

Coğrafi işaret, bir ürünün hangi yöreye ait olduğunu, ayırt edici niteliklerini ve bu özelliklerin üretildiği coğrafi alanla olan ilişkisini tüketiciye gösteren ve güvence altına alan bir kalite göstergesidir. Coğrafi işaret tescili sayesinde; belirli bir niteliği, geleneksel üretim şekli, yöresel hammaddesi veya sahip olduğu ün nedeniyle öne çıkan ürünlerin korunması mümkün olur. Coğrafi işaretler menşe adı veya mahreç işareti şeklinde tescil edilir. Gıda, tarım, maden, el sanatları ve sanayi ürünleri gibi birçok ürün grubu coğrafi işaret kapsamına girebilir. Menşe adı, bir ürünün tüm veya temel niteliklerinin belirli bir coğrafi alanın doğal ve beşerî unsurlarından kaynaklandığı durumlarda kullanılan coğrafi işaret türüdür. Bu kapsamda, ürünün üretim, işleme ve diğer tüm işlemlerinin söz konusu coğrafi alanın sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi zorunludur. Dolayısıyla menşe adı ile tescillenen ürünlerin ait oldukları yöreyle olan bağları son derece güçlüdür. Mahreç işareti ise belirgin bir niteliği, ünü ya da diğer karakteristik özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alanla özdeşleşen ürünlere verilmektedir. Bu tür coğrafi işaretlerde, ürünün üretim, işleme veya diğer aşamalarından en az birinin tanımlanan coğrafi bölgede yapılması gerekmekle birlikte, hammadde temini ya da üretim ve

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

işleme süreçlerinin diğer aşamaları coğrafi alan dışında da gerçekleştirilebilir. Bu yönüyle mahreç işaretleri, menşe adlarına kıyasla yöreyle daha esnek bir ilişkiyi ifade etmektedir (turkpatent.gov.tr).

Coğrafi işaretler, yerel ürünlerin katma değerini artırarak üretici gelirlerini yükselten, bölgesel kalkınmayı destekleyen ve ülke ekonomisine ihracat, istihdam ve gelir dağılımı kanallarıyla katkı sağlayan önemli bir kurumsal araçtır.

Tablo 6: Bingöl İli Coğrafi İşaret Tescil Ürünleri

Ürün	Türü	Tescil Tarihi
Bingöl Balı	Menşe adı	07.10.2022
Bingöl Çobantaşı Kavurması	Mahreç İşareti	25.12.2017
Guldar Domatesi	Menşe adı	26.07.2023
Sivan Dut Pekmezi	Mahreç İşareti	27.01.2021
Yedisu Koroz Kuru Fasulyesi	Menşe adı	12.02.2021

Kaynak: turkpatent.gov.tr

İlin sahip olduğu zengin flora yapısı, geniş ve verimli yayla–mera alanları ile arıcılık için uygun iklim koşulları sayesinde, her yıl yüz binlerce arılı kovan gezginci arıcılar tarafından Bingöl'e getirilmektedir. Mevcut arı varlığına ek olarak gezginci arıcılık faaliyetleri ve ilde yer alan Arı Ürünleri Sanayi Tesisleri birlikte değerlendirildiğinde, arıcılığın Bingöl açısından yüksek yatırım potansiyeline sahip stratejik bir sektör olduğu ifade edilebilir. Öte yandan Bingöl Üniversitesi, Tarım ve Havza Bazlı Kalkınma alanında pilot üniversite olarak belirlenmiş; üniversitenin ihtisaslaşma alanı arı ve arı ürünleri olarak tanımlanmıştır. Buna ek olarak Bingöl Balı'nın coğrafi işaret tescili almış olması, ilin arıcılık alanındaki kurumsal ve ekonomik gücünü daha da pekiştirmektedir (tarimorman.gov.tr). Bingöl balı 2024 yılında AB coğrafi işaret tescili almıştır. Bu gelişme ile Bingöl balı Türkiye'nin AB coğrafi işaret tescili alan 23.ürünü ve Türkiye'nin AB coğrafi işaretli ilk balı statüsünü kazanmıştır (iletişim.gov.tr).

Tablo 7: Bingöl İli Arıcılık Yapan İşletme Sayısı

	2015	2020	2021	2022	2023	2024
Bingöl	588	814	874	1033	1126	1179
TRB1	2954	3355	4211	5102	5469	5627

Kaynak:tuik.gov.tr

Arıcılık faaliyeti ile uğraşan işletme sayısı yıllar içerisinde artış göstermektedir. 2015 ve 2024 yılları arasında yaklaşık olarak %100'ü aşkın bir artış yaşamaktadır. Buna karşılık TRB1 bölgesi içerindeki oranında farkedilir bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bingöl ilinde arıcılık yapan işletme sayısı 2015 yılında TRB1 bölgesi içerinde %19.9, 2020 yılında %24.3 ve sırasıyla 20.1, 20.2, 20.6 ve 21 olarak gerçekleşmiştir.

Coğrafi işaret tescilinin ekonomik, turizm, sosyal ve kültürel etkileri bulunmaktadır. Kırsal kalkınmaya etkisi, üretici gelirlerinin artması ve çarpan etkisi ile diğer sektörlerin gelişimine yol açması ortaya çıkan ekonomik etkiler arasında bulunmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bingöl'de tarım odaklı misyon farklılaşmasının uzun vadede kırsal gelir artışı, istihdamın desteklenmesi ve göçün azaltılması gibi sosyo-ekonomik etkiler yaratma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için üniversite, kamu kurumları, yerel yönetimler ve üretici örgütleri arasında koordinasyonun güçlendirilmesi gerekmektedir. Bingöl'de tarım odaklı misyon farklılaşması, hem üniversitenin hem de yerel üreticilerin kalkınma sürecine aktif katkı sunmalarını sağlamaktadır. Tarım temelli misyon farklılaşması politikası; katma değerin artırılması, istihdam ve gelir düzeyinin yükseltilmesi, bölgesel rekabet gücünün güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın desteklenmesi ile yerel girişimcilik ve KOBİ'lerin gelişiminin teşvik edilmesi gibi önemli ekonomik katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışma, Bingöl ilinde tarım odaklı misyon farklılaşmasının bölgesel kalkınma, markalaşma ve coğrafi işaretli ürünler üzerinden nasıl somut çıktılar üretebildiğini ortaya koymuştur. Bulgular, Bingöl'ün sahip olduğu doğal kaynaklar, biyolojik çeşitlilik ve geleneksel üretim pratiklerinin, doğru kurumsal yönlendirme ve akademik destekle önemli bir rekabet avantajına dönüştürülebileceğini göstermektedir. Çalışmada ele alınan coğrafi işaretli ürünler, özellikle Bingöl balı örneğinde görüldüğü üzere, bölgesel markalaşmanın en etkili araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Coğrafi işaret tescili; ürün kalitesinin korunması, üretim standartlarının belirlenmesi ve pazar değerinin artırılması açısından önemli kazanımlar sunmaktadır. Coğrafi işaretli ürünlerin yaygınlaştırılması, bölgesel markalaşmanın en güçlü araçlarından biridir. Bununla birlikte, tescil sürecinin tek başına yeterli olmadığı; pazarlama, tanıtım, üniversite destekli AR-GE projelerinin artırılması, ulusal ve uluslararası tanıtım stratejilerinin geliştirilmesi, örgütlenme ve sürdürülebilir üretim politikalarıyla desteklenmesi gerektiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. YÖK. (2020). Yükseköğretimde yeni YÖK projeleri: Yükseköğretimde ihtisaslaşma ve misyon farklılaşması. Ankara.
2. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T7/WebOnergeMetni/b6e6a984-6d62-4709-9e03-a6830f9021c1.pdf erişim:29.11.2025
3. İllere göre tarım alanları (19.08.2025), https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1
4. Kalkınma Planlamasında İstatistiki bölge Birimleri Sınıflandırması, https://ka.gov.tr/sayfalar/kalkinma-planlamasinda-istatistiki-bolge-birimleri-siniflandirmasi--24
5. Coğrafi İşaret Nedir?, https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir
6. TRB1 Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı, https://fka.gov.tr/assets/admin/uploads/userfiles/files/2024-2028%20TRB1%20B%C3%B6lge%20Plan%C4%B1%20-%20Mevcut%20Durum.pdf
7. Bingöl İli Hayvancılık Potansiyeli Profili (2011), https://fka.gov.tr/SayfaDownload/bingol_hayvancilik_potansiyeli_profili.pdf (erişim: 01.12.2025)
8. https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul (erişim: 01.12.2025)
9. Bingöl Balı AB'de Tescillendi, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/bingol-bali-abde-tescillendi (erişim: 01.12.2025)
10. Bingöl Tarımsal Yatırım Rehberi (2024), https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/TARYAT/Belgeler/Tar%C4%B1msal%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20rehberi/Bing%C3%B6l%20Tar%C4%B1msal%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Rehberi.pdf (erişim:19.12.2025)
11. http://bingol.gov.tr/ekonomi#:~:text=%C5%9Eehir%20ekonomisinde%20%C3%B6nemli%20bir%20yer,%C3%B6nemli%20bir%20gelir%20elde%20edilmektedir. (erişim:19.12.2025)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(20)

Dr. Öğr. Üyesi İkram ALPSOY[74]

GAZETECİLİKTE YAPAY ZEKA ve HABER İLİŞKİSİ ÜZERİNE WEB OF SCİENCE VERİLERİNE DAYALI OLARAK BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ (2010-2026)

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED ON WEB OF SCIENCE DATA ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE and JOURNALISM (2010-2026)

ÖZ

Dijital teknoloji ve yapay zeka alanında yaşanan ilerlemeler, medya yapısında geçmişe oranla büyük bir değişim meydana getirmiş ve gazetecilik mesleğinin uygulamalarını tekrardan biçimlendirmiştir. Otomatik veri üretimi, algoritmik düzenlemeler, haberlerin bilgi merkezli üretimi vb. pratikler, gazetecilikte bilimsel çalışmaların ve mesleğe dair gelişmelerin tekrardan değerlendirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu araştırmanın amacı, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisine dair akademik alan yazındaki gelişmeleri ve literatürdeki eğilimleri bibliyometrik analiz yöntemiyle ele almaktır. Çalışma kapsamında, Web of Science (WOS) veri tabanında bulunan ve gazetecilikte yapay zekâ ve haber bağlantısına odaklanan araştırmalar çözümlenmiştir. Araştırmada, bibliyometrik donelerin analizinin yapılması ve verilerin görsel hale getirilmesi için R programlama dilinden ve RStudio ortamından yararlanılmış, yazar ve ülke dağılımları, yayın üretimi, anahtar kelime sıklığı, akademik dergilerin başarımları, kavramsal bağlantı örüntüleri vb. ana belirteçler yorumlanmıştır. Veriler, literatürde son dönemlerde önemli bir yayın artışı olduğunu, akademik alandaki iş birliğinin uluslararası anlamda artış gösterdiğini, bununla birlikte yapay zeka, otomatik haber oluşturma, algoritmik ile veri gazeteciliği vb. konseptlerin alan yazınında önem arz etmeye başladığını göstermektedir. Bunun yanı sıra incelemeler, çalışma alanının farklı disiplinler tarafından ortak yayın üretilen bir mecra haline geldiğini ve kuramsal tartışmaların pratik odaklı araştırmalarla beraber zenginleştiğini ortaya koymaktadır. Araştırma sonuç olarak, gazetecilikte yapay zekâ ve haber arasındaki ilişkiyle alakalı bilimsel alan yazını yöntemli bir şekilde görselleştirerek literatürün halihazırdaki durumuna yönelik genel bir değerlendirmeyi ortaya koymakta, böylelikle bu konularla alakalı çalışmalar için metodolojik ve kuramsal bir zemin oluşturmaktadır. Çalışma bu bağlamda, yapay zeka odaklı gazetecilik araştırmalarının akademik sürecini görünür hale getirmesi ve alan yazındaki kavramsal değişimi bibliyometrik bir bakış açısıyla yansıtmasından dolayı alan yazınına özgün bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Yapay zekâ, Algoritmik gazetecilik, Bibliyometrik analiz, Web of Science.

ABSTRACT

Advances in digital technology and artificial intelligence have brought about a major change in the media structure compared to the past and have reshaped the practices of the journalism profession. Practices such as automated data generation, algorithmic editing, and information-centered news production have necessitated a reassessment of scientific studies and professional developments in journalism. The purpose of this study is to examine developments in the academic field and trends in the literature regarding artificial intelligence and news in journalism using bibliometric analysis methods. Within the scope of this study, research focusing on artificial intelligence and news connections in journalism found in the Web of Science (WOS) database has been analyzed. In the study, the R programming language and RStudio environment were used to analyze bibliometric data and visualize the results. Key indicators such as author and country distributions, publication output, keyword frequency, performance of academic journals, and conceptual connection patterns were interpreted. The data shows that there has been a significant increase in publications in the literature in recent years, that collaboration in the academic field has increased internationally, and that concepts such as artificial intelligence, automated news generation, algorithmic and data journalism, etc., have begun to gain importance in the field. In addition, studies reveal that the field has become a medium for joint publications by different disciplines and that theoretical discussions have been enriched by practice-oriented research. The research results systematically visualize the scientific literature on the relationship between artificial intelligence and journalism, providing a general assessment of the current state of the literature and thereby establishing a methodological and theoretical foundation for studies related to these topics. In this context, the study makes a unique contribution to the field by making the academic process of AI-focused journalism research visible and reflecting the conceptual change in the literature from a bibliometric perspective.

Keywords: *Journalism, Artificial intelligence, Algorithmic journalism, Bibliometric analysis, Web of Science.*

[74] **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hakla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Ağrı, Türkiye; ORCID:0000-0001-6798-5180, E-posta: ialpsoy@agri.edu.tr**

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Dijital teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmelerle beraber medya yapılanması, verilerin toplanması, içeriğin dolaşımı, haber üretim uygulamaları vb. yönlerden birtakım değişimler geçirmiştir. Son yıllarda iletişim alanına yapay zeka teknolojisinin entegre edilmesi, gazetecilik mesleğinin teknik zeminini, olayların habere dönüştürülme anlayışını, editör masasının karar alma sürecini ve mesleğe dair görevleri tekrardan biçimlendiren bir dönüşüme neden olmuştur. Algoritma yöntemlerinin data işleme kabiliyeti, içeriklerin otomatik bir şekilde oluşturulması, bireylere özgü haber sunumu vb. pratikler, haber ekosistemine yenilikçi bir bakış açısı kazandırırken, yaşanan bu değişimle birlikte bilimsel alan yazınında da konuya duyulan ilgi her geçen gün daha da artmıştır.

Gazetecilik pratiklerinde yapay zekanın katkısı, haberin oluşturulma aşamasında sürat, rantabilite ve dataların çözümlenmesinde kazanım sağlamakta, ayrıca editöryel bağımsızlık, dürüstlük, etiksel yükümlülük, saydamlık vb. mesleğe dair tartışmaları da ortaya çıkarmaktadır. Bu da gazetecilik mesleğinde gelişen teknolojiyle beraber meydana gelen yenilenmenin yanı sıra mesleki sınırların ve bilgi kuramının çerçevesinin tekrardan tarif edildiğini ortaya koymaktadır. Algoritmik gazetecilik, veri gazeteciliği ve haber oluşumunun otomatikleşmesi vb. konseptler, gazetecilik ile yapa zeka teknolojisi arasındaki bağlantının değişik yönlerine işaret ederek literatürde farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Gazetecilik mesleğinde yapay zekâ ile haber bağlantısıyla alakalı bilimsel araştırmalardaki yoğunluk, konunun farklı disiplinleri buluşturan bir çalışma mecrasına evrildiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra alan yazınındaki ilerlemenin hızı, bu mecranın kapsayıcı bir değerlendirmeyle ele alınmasını ve çalışma yönelimlerinin sistemli bir şekilde yansıtılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu kapsamda bibliyometrik incelemeler, herhangi bir çalışma alanının gösterdiği gelişim sürecini, alanda öne çıkan araştırmacıları, kümelenmenin kavramsal noktalarını ve yayın özelliklerini görür hale getiren işlemler arasında yer almaktadır.

Bu araştırma, gazetecilik mesleğinde yapay zeka uygulamalarını, teknolojik bir yenilik olarak değerlendirmenin yanı sıra olayların haberleştirilmesi aşamasında başvurulan yöntemlerin farklılaşmasını etkileyen önemli bir faktör olduğu hipotezinden yola çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışma gazetecilikte yapay zekâdan yararlanmayı ele alan literatürü, sayısal artış göstergeleri odaklı olmanın yanı sıra alanın akademik üretim unsurlarını ve kavramsal eğilimlerini bir arada yorumlayan genel bir bakış açısıyla incelemektedir. Medya odaklı araştırmalarda teknolojik determinizm ve mesleğe özgü bağımsız hareket etme görüşlerinin kesişiminde yer alan bu yaklaşım, yapay zekadan destek alan gazeteciliğin sadece teknik olarak meydana gelen bir gelişme olmadığını, bunun yanı sıra bu mesleğe dair uygulamaları tekrardan kurgulanmasına neden olan sosyolojik ve teknik bir değişim alanı olarak yorumlamaktadır. Araştırma, gazetecilik uygulamaları ile teknolojik değişim arasındaki bağlantının bilimsel alan yazınında oluşturulma biçimini ve yıllar içerisinde başvurulan temaların hangileri olduğunu analitik bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır.

Buna karşın gazetecilikte yapay zeka ilişkisine odaklanan araştırmalar son dönemlerde önemli oranda artmakla birlikte bu alandaki bilimsel yayın artışının genel yönelimini, kavramsal odaklanma mecralarını ve akademik ilerleme dinamiklerini tüm yönleriyle inceleyen bibliyometrik çalışmaların kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa gazetecilik, yapay zeka ve haber arasındaki bağlantıyı merkeze alan ve alan yazınındaki gelişim sürecini düzenli bir tahlille yorumlayan çalışmaların az olması, literatürde ciddi bir boşluğun var olduğunu göstermektedir. Bu anlamda araştırmanın ana amacı, Web of Science (WOS) veri tabanında gazetecilikte yapay zekâ ile haber arasındaki bağlantıyı merkeze alan çalışmaları bibliyometrik çözümleme metoduyla araştırarak literatürdeki yaygın yönelimleri, konunun yoğunlaştığı noktaları ve akademik üretim özelliklerini ortaya koymaktır. Çalışma, yayınlara dair sayısal veriler, anahtar kelime sıklıkları vb. nicel parametrelere yer vermenin yanı sıra literatürde en ön plana çıkan bilim insanlarını, yayınların gelişim seyrini, akademik dergileri ve küresel iş birliği sistemlerini görünür hale getirerek alan yazınına genel bir değerlendirme getirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma bu yönüyle, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi konulu çalışmaların halihazırdaki durumunu ortaya koyması ve gelecekte yapılacak bilimsel incelemeler için yöntem bilimsel ve kuramsal bir katkı sunması itibariyle özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu kapsamda, çalışmanın yöntemsel çerçevesi bibliyometrik analiz yaklaşımına göre oluşturulmuş, veri toplama, sınıflandırma ve analiz aşamaları sistematik bir araştırma tasarımı içerisinde ele alınmıştır. Sonrasında, araştırmanın veri kaynağı, analiz süreci ve kullanılan bibliyometrik teknikler ayrıntılı biçimde

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

açıklanarak araştırmanın metodolojik dayanakları ortaya konulmaktadır. Böylece verilerin değerlendirilmesine zemin hazırlayan analitik çerçeve netleştirilmiş olacaktır.

Literatür

Gazete, halkın bilgiye ulaşmasını ve olaylardan haberdar olmalarını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Gazeteler aracılığıyla bireyler, yaşamlarını sürdürdükleri ülkede veya farklı ülkelerde meydana gelen olayları takip edebilmekte, bunun yanı sıra siyasi, sosyo-kültürel, sportif, iktisadi, bilimsel gelişmeler vb. hususlardan haberdar olabilmektedir (Gezgin, 2003: 12). Gazete, kitle iletişim araçları içerisinde önemli bir yere sahip olmakta, kamuoyuyla paylaşılan bilgilerin dokümanter bir nitelik ve kıymet taşıması da gazetenin önemine işaret etmektedir (Atabek ve Dağtaş, 1998: 306).

20 Yüzyılda internetin ortaya çıkışı sonrası akıllı taşınabilir cep telefonları ve bilgisayar destekli medyanın ortaya çıkışı, geleneksel iletişim teknolojisi sonrası insanoğlunun yaşamında önemli bir kilometre taşı olmuştur. Teknolojide meydana gelen ilerlemeyle birlikte insanlar için zaruri hale gelen dönüşen bu aygıtlar, yeni medya kavramı ile tanımlanmış ve kendine has bir medya yapısı oluşturmuştur. İletişim teknolojileri ve enformatik etkileşimin ortaya çıkardığı yeni medya, bireylerin ihtiyaç duydukları bilgiyi seri bir biçimde elde etmelerini, paylaşımda bulunmalarını ve düşüncelerini herhangi bir baskıya maruz kalmadan dile getirmelerini kolaylaştırmıştır (Aydoğan, 2013; Chun & Keenan, 2006; Karagül ve Özkan, 2015).

Teknolojide meydana gelen ilerlemeler sonrası yeni medya aygıtlarının kullanım sıklığının artması birçok alanda olduğu gibi medya alanında da etkisini göstermiştir. Yeni medyayla beraber artan dijitalleşme beraberinde yeni alanların oluşmasını sağlamış, bu da sanal uygulamalar üzerinden bir değişimin ortaya çıkmasını zorunlu hale getirmiştir (Çakır, 2009: 34). İnsanların ve toplumların gereksinimlerini giderme noktasında önemli hale gelen yeni medya aygıtlarının sağladığı fırsatlarla beraber çağa ayak uydurma davranışı değişim göstermiştir. "Makinelerin kendilerine verilen görevleri nasıl başaracağına dair, insanlardan yardım almadan, kendi kendilerine performanslarını geliştirmesi" (Blumenthal, 2017) olarak tanımlanan ve hali hazırda teknolojide gelinebilecek son aşama olarak değerlendirilen yapay zekâ, farklı mesleklerde olduğu gibi gazetecilikte de dönüşüm meydana getirmiştir. Yapay zekâ algoritmaları, gazetecilikte etkin bir şekilde kullanılır hale gelmiştir (Cleerwall, 2014; Karnouskos, 2020).

Dolayısıyla gazetecilikte, olaylara dair bilgilerin toplanması, bu bilgilerin haber haline getirilmesi ve sunumunda yapay zekadan yararlanılmaktadır (Beckett, 2019). Böylelikle yapay zekânın gazetecileri alelade, tekrar eden ve yaparken keyif almadıkları çalışmalardan uzak tutabileceği, daha derinlikli araştırma yapabilecekleri bir gazetecilik görevini yerine getirmelerine ya da başka önemli görevlere yönelmelerine imkân sağlayacağı düşünülmektedir (Wu et al., 2019).

Yapay zeka teknolojisiyle birlikte kullanılan ve yeni bir gazetecilik şekli olan veri gazeteciliği, gazetecilik mesleğinde bulunan data kaynağının fazla olduğu ve bu datalardan metinler oluşturmak için gerçekleştirilen bir yöntem olarak betimlenmektedir (Loosen, 2018: 9). Bu gazetecilik türüyle, haberin konusu olacak bilgilerin elde edilmesi, süzgeçten geçirilmesi, ayıklanması ve gerekli görsel unsurların eklenmesi kolaylaşmaktadır.

Gazetecilik mesleği ve veri teknolojisi arasında bağlantı sağlayan bir yenilik olarak betimlenen Algoritmik gazeteciliğinde, gazetecilerin meydana getirdiği içerikte algoritmaların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Algoritmalar, hedef kitlenin ilgilendikleri verilere ulaşmalarını kolaylaştırmada ve içerikler yardımıyla kullanıcıları etkilemede yarar sağlamaktadır (Friedman vd., 2008; Young ve Hermida 2014).

Yapay zekayla beraber oluşturulan otomatik gazetecilik, robot gazetecilik şeklinde de isimlendirilmektedir. Otomatik/robotik gazetecilikte kişi davranışına gerek duyulmadan oluşturulan habere dair metinler ve haber bültenlerini sunan robot spikerler bulunmaktadır. Bu gazetecilik türü, gazetecilik mesleğini yürüten insanlardan daha hızlı olmakta, böylelikle herhangi bir olay saniyeler içerisinde habere dönüşebilmektedir. Ayrıca, bir gazetecinin işleyebileceğinden daha fazla veri işlenebilmektedir (Van Dalen, 2012; Garbade, 2018).

Yapay zeka teknolojisinden habere dair içeriğin otomatik olarak üretilmesinde yararlanılmasıyla oluşabilecek düzensizlik azalabilmekte, ulaşılan veri miktarı daha çok olmakta ve üretilen içerik miktarı daha fazla olabilmektedir (Carlson, 2015; Loosen, 2018).

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Yöntem

Bu araştırmanın uygulama aşaması, alan yazınında var olan verilerin incelenmesine dayalı olmasından dolayı etik izne gerek bulunmamaktadır. Çalışma, Web of Science (WOS) veri tabanında gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisini içeren yayınları kapsamaktadır. Bibliyometrik değerlendirmede, literatür incelemesi esas alınarak, birçok bibliyometrik tahlil veya istatistiki yazılım senkronize bir şekilde yorumlanabilmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017; Danvila-del-Valle et al., 2019).

Araştırmanın gerçekleştirilmesi sürecinde 2 Ocak 2026 tarihinde R programı ve R Studio programı kullanılmıştır. İncelemede dil veya yıl sınırlaması bulunmamaktadır. Alan yazınını içeren bir haritalandırmanın yapılabilmesi ve konu karmaşıklığını azaltmak amacıyla gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi ele alan basılı ve erken erişimde bulunan makaleler değerlendirilmiştir.

Bibliyometrik analiz verilerinde ana yöntemlerle birlikte güçlendirici nitelikteki pratiklerden de faydalanılmaktadır. Ana uygulayımlar içerisinde bilimsel planlama ve verimliliğe dair incelemeler bulunmakta, yardımcı yöntemlerde ise ağ çözümlemeleri yapılmaktadır (Donthu vd. 2021). Bu çalışmada, ana ve yardımcı çözümleme yöntemleri kullanılmıştır.

Bibliyometrik inceleme doğrultusunda, Web of Science (WOS) veri tabanında gazetecilikte yapay zekâ ve haber konusuyla alakalı yapılan araştırmalar irdelenmiş, daha sonra alan yazınıyla ilgili geniş çaplı bir çerçeve oluşturulmuştur. Kavramlar değişik çözümleme yöntemleriyle ele alınmış ve bu kavramların popüler hale gelme zamanı, ön plana çıkan yazarlar, kavramlarda zaman içerisinde yaşanan artış vb. hususlar değerlendirilmiştir. WOS veri tabanından elde edilen bulgular kapsamında, bu araştırmanın alan yazınına önemli bir katkı yapacağı ve gelecekte yürütülecek çalışmalara referans olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca bu çalışmaların gerçekleştirildiği ülkelerin, konu odaklı gelişmelerin ve benzerlik gösteren ya da farklı olan analizlerin yer aldığı bu araştırmanın, alan yazınına önemli kazanımlar sağlayacağı varsayılmaktadır. İncelemede, anahtar kelimeler ve yıllar ölçüt alınarak herhangi bir kısıtlılığa başvurulmamıştır. Sonuçta, WOS veri tabanında 2010-2026 yılları arasında yapılan çalışmalar ele alınarak aşağıdaki soruların yanıtı aranmıştır.

Çalışmanın Amacına Yönelik Sorular:

Araştırmanın, aşağıdaki soruları yanıtlaması ve alan yazınına katkı yapacağı değerlendirilmektedir.

• Web of Science'de veri tabanında gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar.

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisiyle ilgili araştırmalara yönelik yaygın bilgi nedir?

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisiyle alakalı gerçekleştirilen araştırmaların yer aldığı dergi ve anahtar kelimeler nelerdir, yazarlar kimlerdir?

• Bilim insanlarının gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimiyle alakalı çalışmalarında ele alınan anahtar kelimelerinden yıllar içerisinde yararlanma sıklığı nedir?

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi özelindeki çalışmalarda hangi anahtar kelimeler ön plana çıkmıştır?

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisinin ele alındığı dergilerin yayın üretme sıklığı nedir?

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimi araştırmalarıyla alakalı yayın üreten yazarların üretkenlik sıklığının zaman içerisindeki dağılımı nasıldır?

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi üzerine araştırma yapan yazarların ülkeleri hangileridir?

• Gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisini ortaya koyan incelemelerde yazarların üzerinde durduğu anahtar kelimelerin sıklığı nelerdir?

• Haritada kümülatif ve odak olan anahtar kelimeler hangileridir?

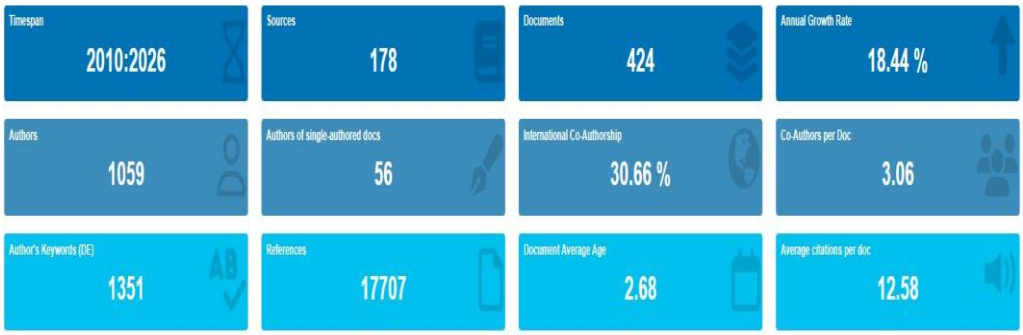
Araştırmada başvurulan R programı, çoklu veri tahlillerinin gerçekleştirilebildiği farklılıklara uyumlu olabilen bir yazılım programıdır (Aria ve Cuccurullo, 2017). Bu çalışmada, sözdizimi oluşturmaya gerek olmadan harita ve grafik üretmede kullanılan RStudio paket programından faydalanılmıştır (Riahi vd., 2021). Bibliyometrik çözümleme içeren bilimsel pratiklerde yapılması gerekenler; bibliyografik ağlar, saygınlık, atıf ve anlamdaş incelemesi biçiminde düzenlenmekte (Khanra vd., 2020) ve bu bulgulardan gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisini ortaya koymak için faydalanılabilmektedir.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Bulgular

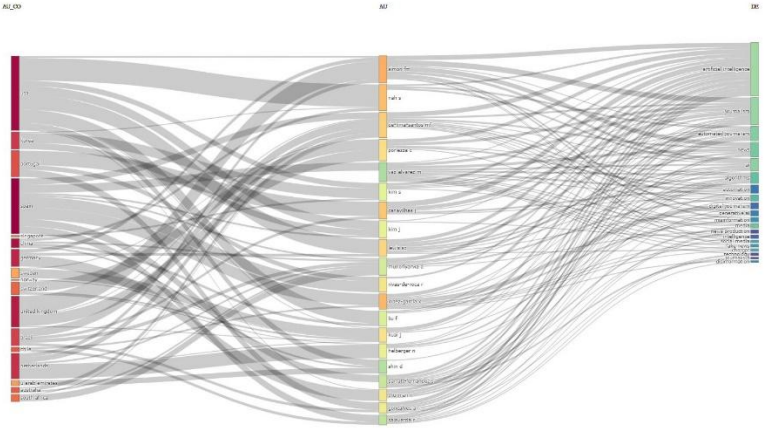
Bu bölümde, WOS veri tabanından alınan bibliyometrik bilgilerden yararlanılarak gazetecilikte yapay zeka ve haber bağlantısına ilişkin bilimsel literatürün yapısal özellikleri çözümlenmiştir. Elde edilen veriler, literatürdeki yaygın gelişim yönelimlerini belirlemek amacıyla yazar ve ülkelere dair dağılımı, yayın üretkenliği, dergilerin başarı düzeyleri, anahtar kelime sıklığı, kavramsal bağlantı ağları vb. ana bibliyometrik haritalandırmalar üzerinden ortaya konulmuştur. Çözümlemeler, nicel verilerin aktarılmasının yanı sıra alan yazınında dikkat çeken konuların ve zamanla meydana gelen değişimin değerlendirilmesine imkân sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda, çalışmada bulunan tablo ve görseller, literatürde yaşanan gelişim sürecini genel bir bakış açısıyla ele almayı kolaylaştırmaktadır. 06.01.2025 tarihinde R ve RStudio programları kullanılarak gazetecilikte yapay zeka ve haber ilişkisi üzerine Research WOS'ta yer alan bilimsel çalışmaların bibliyometrik tarama sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1. Gazetecilikte Yapay Zekâ ve Haber Konulu Yayınların Bibliyometrik Özeti

Şekil 1, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi üzerine 2010-2026 yılları arasında yayımlanmış akademik çalışmalara dair bibliyometrik değerlendirmeyi yansıtmaktadır. Çözümleme, bu zaman aralığında 424 akademik verinin 178 farklı kaynaktan temin edildiğini göstermektedir. Analiz edilen dokümanlara 1059 yazar katkıda bulunmuş, bu araştırmaların %30.66'sı uluslararası iş birliğiyle oluşturulmuştur. Belge başına düşen ortalama ortak yazar sayısının 3.06 olması, bu çalışma alanının iş birliği esaslı bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, tek yazarlı araştırma sayısının sadece 56 olması da bu birlikteliği yansıtmaktadır. 17.707 referansın yer aldığı incelemede, 1351 değişik anahtar kelimeyle geniş bir izdemsel yelpaze elde edilmiştir. İncelenen verilerin ortalama yaşı 2.68 yıldır. Bu da çalışmanın aktüel bir alan yazınından beslendiğine işaret etmektedir. Veri başına düşen ortalama atıf oranının 12.58 olması, bu konularla alakalı araştırmaların bilimsel neticesinin fazla ve literatürde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Büyüme oranının yıllık %17.44 olması bu alana yönelik alakanın yıllar içerisinde çoğaldığını ve alanın gelişim gösteren bir çalışma yapısına sahip olduğunu yansıtmaktadır.

Şekil 2. Araştırmada Ülke, Yazar ve Anahtar Kelime Eşleştirmesi

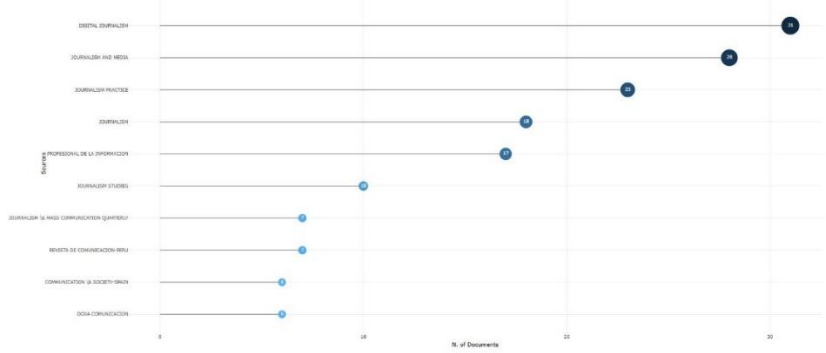

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 2, ülke, yazar ve anahtar kelimeler arasındaki bağlantıları ağ şeklinde görsel hale getirerek gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi konusundaki akademik yapıyı göstermektedir. Akademik üretkenlikte, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kore, Portekiz ve İspanya gibi öne çıkan ülkeler öne çıkmaktadır. Bu yoğunluk, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisinin global çapta büyük bir ilgiye maruz kaldığına işaret etmektedir. Özellikle ABD ve Kore gibi ülkelerdeki bağlantılar, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi konusunun alan yazınında izlemsel bir önemde olduğunu yansıtmaktadır.

Yazarlar arasında ise evrensel bir iş birliği olduğu görülmektedir. Anahtar kelimeler arasında ise "artifical intelligence", "journalism", "automed journalism", "news", "ai", "algorithms" vb. kavramlar, gazetecilikte yapay zekâ ve haber arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu da gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisinin medya organlarının performansını yükseltmede ciddi bir araç haline dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

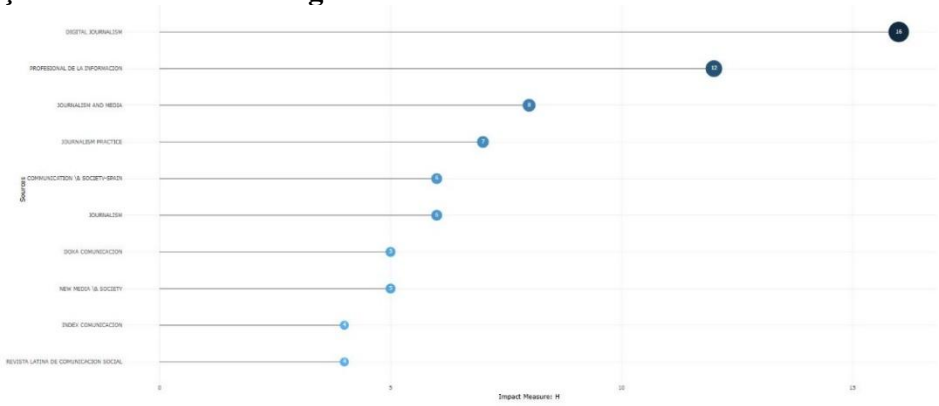
Şekil 3. Belirli Akademik Dergilerde Yayınlanan Makale Sayıları

Şekil 3, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi alanındaki bibliyometrik analizde, en çok akademik yayının yer aldığı dergiler ve bu dergilerin katkıları yer almaktadır.

Digital Journalism Dergisi 31 makale ile bu alanda ilk sırada olurken, 28 makale ile Journalism and Media, 23 makale ile Journalism Practice ve 18 makale ile Journalism öne çıkmaktadır. Bu akademik yayınlar, gazetecilikte yapay zekâ kullanımının haber üretimine etkisinin ortaya konulmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Şekil 4. Akademik Dergilerin H İndeksleri

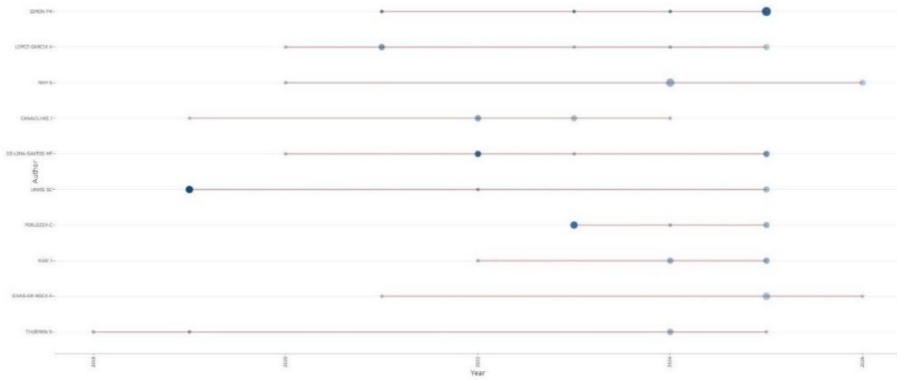
Şekil 4, gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimi ilişkisini anlamaya yönelik çalışmaların yoğunlukla yer aldığı dergiler ve bunların etki oranlarını yansıtmaktadır. Şekil, bilim insanlarının bu konuyla alakalı en etkin yayın organlarının hangileri olduğunu anlamaya katkı sağlayabilir. Mesela, "Digital Journalism" dergisi,

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

H indeksi 16 ile etki oranı en yüksek dergidir. Bu veri, derginin bu alandaki çalışmalarda ciddi bir kaynak olduğunu ve sıklıkla atıf aldığını ortaya koymaktadır.

Bu tarz bibliyometrik incelemeler, alan yazınındaki eksiklikleri saptaması ve araştırmacılara gelecekte yapacakları çalışmalarda katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu tahliller, bilim insanlarına araştırmalarını hangi dergilere göndermeleri hususunda da katkı sağlayabilir.

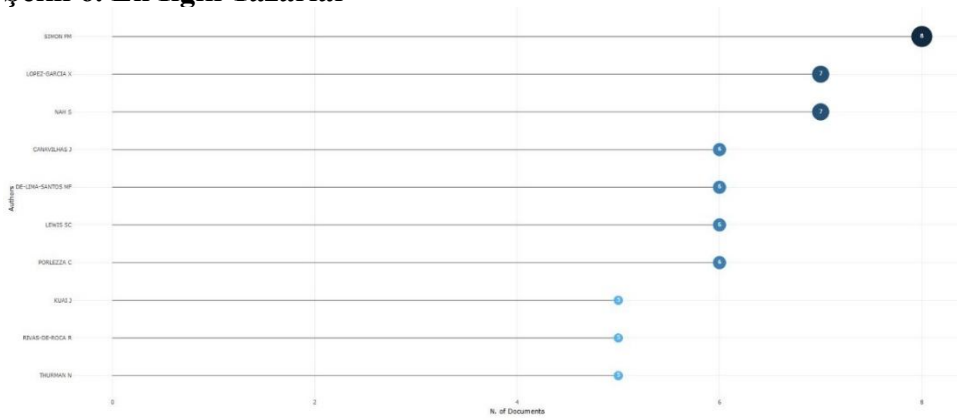
Şekil 5. Yazarların Zaman İçindeki Üretimleri

Şekil 5, gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimi konusunda belirli yazarların yıllar içerisindeki akademik yayınlarını ve bu yayınların yoğunluk düzeyini yansıtmaktadır.

Yapılan inceleme, akademik çalışmaların zamana göre dağılımını ve çalışma üretkenliğiyle iş birliği yapılarında süreç içerisinde yaşanan gelişmeyi göstermektedir. Buna göre, Simon FM. ve Lopez-Garcia X. gibi bilim insanlarının belirli yıl aralıklarında bu konuyla alakalı sıkça yayın ürettikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda grafik, gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimi alanında yapılan araştırmaların zaman içerisindeki gelişimini takip edebilmek için önemli katkılar sağlamaktadır.

Şekil 6. En İlgili Yazarlar

Şekil 6, gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimi ilişkisi konusunda en fazla yayını bulunan yazarları göstermektedir. Dikey eksende yazarlar, yatay eksende ise doküman sayıları yer almaktadır. Buna göre, 8 makale ile en çok yayını bulunan yazar olan Simon FM.'den sonra 7 makale ile Lopez-Garcia X. ve Nah S., 6 makale ile Canavilhas J. ve De-Lima-Santos MF. gelmektedir.

Bu tür bibliyometrik çözümlemeler, belirli çalışma alanlarında en etkin ve verimli akademisyenleri saptamak için önem arz etmektedir (Zupic ve Čater, 2015). Akademik yayın oranları, bilim insanlarının bu alanlardaki çalışmalarının yoğunluğunu ve alan yazınındaki katkılarını göstermektedir. Bundan dolayı görsel, gazetecilikte yapay zekâ ve haber üretimi ilişkisi üzerine yürütülecek araştırmalarda yol gösterici olabilir.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 7. Kelime Bulutu

Şekil 7'de yer alan kelime bulutunda, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi üzerine yapılan bibliyometrik analizde yoğun bir şekilde yer alan kelimeler bulunmaktadır.

Kelime bulutunda "artificial intelligence", "journalism", "news", "algorithms", "automated journalism" ve "media" terimleri ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar, alan yazındaki temel kavramları ve çalışmaların yoğunlaştığı alanları göstermektedir. Örneğin, "artificial intelligence", "journalism" ve "news" kelimelerinin büyük boyutlarda olması, bu konuların alan yazınındaki önemine dikkati çekmektedir. Görsel, araştırmacılara gelecekteki çalışma tercihlerini saptamada ve alan yazınındaki eksiklikleri belirlemede katkı sağlayabilir.

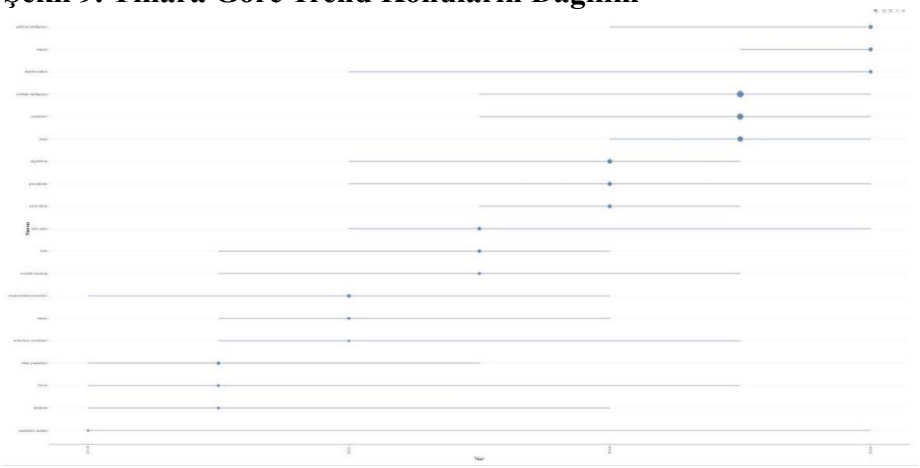
Şekil 8. Ağaç Haritası

Şekil 8'de yer alan ağaç haritası, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda en fazla yararlanılan anahtar kelimeleri ve bu kelimelerin oranlarına yer vermektedir. Görselde, "artificial intelligence" (230 kez, %14), "journalism" (188 kez, %11), "news" (122 kez, %7), "media" (77 kez, %5), "automated journalism" (72 kez, %4) ve "algorithms" (68 kez, %4) kelimelerinin ön planda olduğu gözlenmektedir. Bu anahtar kelimeler, literatürün ana kavramlarını ve çalışma merkezlerini göstererek alan yazınında öne çıkan temalara dikkati çekmektedir. Özellikle "artificial intelligence", "journalism" ve "news" kelimelerinin büyük ebat ve yüksek sıklıklarda olması, bu temaların gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisine dair literatürdeki önemini yansıtmaktadır. Bu görsel, bilim insanlarının alan yazınındaki eğilimleri ve dikkat edilmesi önem arz eden çalışma alanlarını süratli bir şekilde saptamalarına katkı sağlamaktadır.

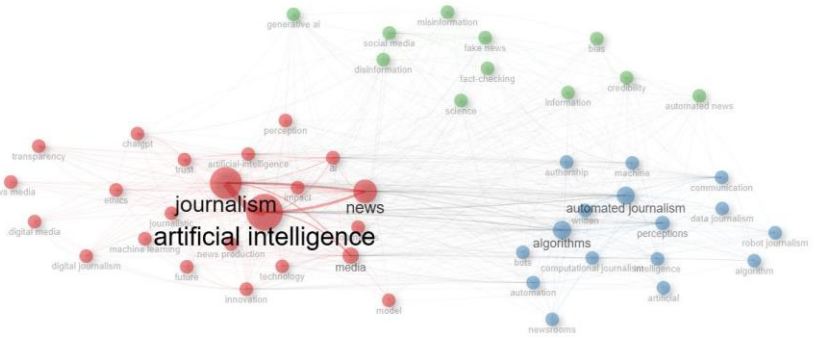
http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 9. Yıllara Göre Trend Konuların Dağılım

Şekil 9, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi konusunda yıllara göre öne çıkan anahtar kelimelerin eğilimini göstermektedir. Bulgular, 2019'dan itibaren gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi konusunda alan yazınında farklılaşan çalışma temalarını ve zamanla etkisi artan yeni çalışma sahalarını yansıtmaktadır. Bilhassa, "journalism studies", "forms", "chatbots", "computation journalism" ve "robot journalism" gibi anahtar kelimelerin yıllar içerisinde sıklıkla kullanılması, bu kavramların alan yazınının ana temalarını meydana getirdiğini göstermektedir. Son dönemlerde ise "artificial intelligence", "impact", "disinformation", "journalism", "news" ve "perceptions" gibi kelimelerin görünürlüğünün artması, alan yazınında kuramsal bir derinliğin oluştuğuna işaret etmektedir. Bu da gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisi konusunda gerçekleştirilen incelemelerin, teorik ve uygulama düzeyinde gelişimini yansıtmaktadır.

Şekil 10. Akademik Literatürün Zaman İçindeki Gelişimi

Şekil 10, gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisiyle alakalı alan yazının yıllar içerisindeki sürecini bibliyometrik bir veri olarak sunmaktadır. Görselde yer alan noktalar, çalışmaları ve bilim insanlarını gösterirken, noktaların çapı bu araştırmaların aldığı atıf oranına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra noktalar arasındaki irtibatı, ortak atıfları ya da akademik ortaklığı ortaya koyarak alan yazınının ilişki ağını sergilemektedir. Haritada 2010 yılından itibaren yıllar içerisinde yoğunluğu artan ve kümeleşme oluşturan bir durum görülmektedir. Bu da gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisini saptamaya yönelik yönelimin her geçen yıl arttığına ve bu konulardaki bilimsel yayın ağının daha güçlü bir şekilde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bilhassa, 2019 yılı sonrası açık bir biçimde yığınlaşma ve ilişki yoğunluğundaki artış, bilim alanının daha düzenli ve multidisipliner bir hale geldiğini göstermektedir. Bu durum, sanal mecralarda meydana gelen gelişme ve medya alanında yaşanan değişimle birlikte gazetecilikte yapay zekâ ve haber ilişkisinin öneminin her geçen gün daha da arttığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma, gazetecilikte yapay zekâ ile haber arasındaki bağlantıyla alakalı akademik alan yazınını bibliyometrik analiz metoduyla sistematik bir şekilde ele alarak literatürdeki ilerlemeyi yansıtmayı amaçlamaktadır. Web of Science veri tabanında bulunan akademik yayınları irdelemeye yönelik incelemeler, yapay zekâ odaklı gazetecilik araştırmalarında her geçen yıl önemli bir artışın olduğunu ve çalışma sahası bağlamında alandaki görünürlüğün daha da arttığını ortaya koymaktadır. Çalışmada ulaşın veriler, yayın üretiminde artış olduğunu, alanda bazı dergilerin merkezi bir konumda bulunduğunu, bilimsel iş birliğinin uluslararası anlamda geliştiğini, ayrıca yapay zeka, otomatik haber üretimi, algoritmik ve veri gazeteciliği vb. kavramların alan yazınında öne çıkan ana konular arasında yer aldığını göstermektedir.

Çalışma sonuçları, gazetecilik ve yapay zeka kullanımı arasındaki bağlantının teknik anlamda bir yenileşim olmakla birlikte mesleki uygulamaların ve teorik görüşlerin değişimini sağlayan çok katmanlı bir inceleme mecrası olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bibliyometrik veriler, literatürün farklı disiplinler tarafından ele alınan bir yapıya büründüğünü, bilhassa son yıllarda araştırmalarda etki, bilgi çarpıtma, etik, algı vb. kavramların ön plana çıktığını göstermektedir. Bu da yapay zekâ, haber ve gazetecilik odaklı araştırmaların sadece teknik yönleriyle ele alınmadığını, kuramsal ve toplumsal tartışmalara da yöneldiğine işaret etmektedir.

Araştırmanın esas katkısı, gazetecilikte yapay zekâ ve haber bağlantısına yönelik alan yazınını kapsayıcı bir bakış açısıyla görselleştirerek bu alandaki gelişim yönelimlerini düzenli bir şekilde ortaya koymasıdır. Çalışma bu yönüyle hali hazırdaki bilimsel birikime dair verileri yansıtmakta, ayrıca gelecekte yapılacak araştırmalar için metodolojik ve kavramsal bir altyapı sunmaktadır. Bununla beraber çalışma, sadece Web of Science veri tabanıyla sınırlı olmasından dolayı belli bir boyutsal sınırlılığa sahiptir. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmaların başka veri tabanlarını da içeren kıyaslamalı bibliyometrik analizleri içermesi, literatürün daha geniş bir bakış açısıyla yorumlanmasına katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak, gazetecilikte yapay zeka ve haber ilişkisinin her geçen gün arttığı dikkate alındığında, bu alandaki bilimsel yayın çeşitliliği ve teorik yoğunluğun gelecekte daha da artacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma, yaşanan gelişmelerin bilim alanındaki yansımalarına dikkati çekerek gazetecilikle alakalı araştırmalarda yapay zekâ odaklı çalışmaların gelişim sürecini değerlendirmeye yönelik çözümsel temelli bir bakış açısı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. Journal of Informetrics, 11(4), 959-975. h p://dx.doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007
2. Atabek, N. ve Dağtaş, E. (1998). *Kamuoyu ve İletişim*, Eskişehir: ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri.
3. Aydoğan, F. (2013). *Medyadan Yansıyanlar.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş
4. Beckett, C. (2019). New Powers, New Responsibilities. A Global Survey of Journalism and Artificial İntelligence. https://blogs.lse.ac.uk/polis/2019/ 11/18/new-powers-new-responsibilities/, 01.05.2022 tarihinde erişildi.
5. Blumenthal, D. (2017). Data Withholding in the Age of Digital Health. *Milbank Quarterly*, *95*(1), 15-18. https://doi.org/10.1111/1468-0009.12239
6. Carlson, M. (2015). The Robotic Reporter. Digital Journalism, *3*(3), 416-431. https://doi.org/10.1080/21670811.2014.976412.
7. Chun, W. H. K., ve Keenan, T. (2006). *New media old media, a history and theory reader*. New York: Routledge Taylor ve Francis Group.
8. Cleerwall, C. (2014). Enter the robot joumalist. *Journalism Practice*, 8(5), 519-531.
9. Danvila-del-Valle, I., Estevez-Mendoza, C. ve Lara, F. J. (2019). Human resources training: A bibliometric analysis. Journal of Business Research, 101, 627-636. h ps://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.02.026

10. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, *133*, 285-296. h ps://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070
11. Friedman, B., Kahn, P. H. ve Borning, A. (2008). Değer Duyarlı Tasarım ve Bilgi Sistemleri. (Editörler: Kenneth E. Himma ve Herman T. Tavani), *Bilgi ve Bilgisayar Etiği El Kitabı* içinde, 69-101. New Jersey: Wiley.
12. Garbade M. (2018). *A Simple Introduction to Natural Language Processing*, https://becominghuman.ai/a-simple-introduction-to-natural-language-processing-ea66a1747b32.
13. Gezgin, S. (2003). Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, *18*, 11-22.
14. Karagül, S. ve Özkan, M. F. (2015). Bilgi Teknolojileri ve Uluslararası İlişkilerde Fırsat-Tehdit Paradoksu. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, *10* (1), 115-127.
15. Khanra, S., Dhir, A. ve Mantymaki, M. (2020). Big data analytics and enterprises: A bibliometric synthesis of the literatüre. *Enterprise Information Systems*, *14*(6), 737-768. h ps://doi.org/10.1080/17517575.2020.1734241
16. Karnouskos, S. (2020). Artificial Intelligence in Digital Media: The Era of Deepfakes. IEEE Transactions on Technology and Society, 1(3), 138-147.
17. Loosen, W. (2018). Four Form of Datafied Journalism: Journalism's Response to the Datafication of Society. Communicative Figurations Working Paper, 18.
18. Riahi, Y., Saikouk, T., Gunasekaran, A. ve Badraoui, I. (2021). Artificial ıntelligence applications in supply chain: A descriptive bibliometric analysis and future research directions. Expert Systems with Applications, 173, 1-19. h ps://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.114702
19. Van Dalen, A. (2012). The algorithms behind the headlines: How machine-written news redefines the core skills of human journalists. *Journalism practice*, 6(5-6), 648-658.
20. Wu, S., Tandoc, E. C., & Salmon, C. T. (2019). A Field Analysis of Journalism in the Automation Age: Understanding Journalistic Transformations and Struggles Through Structure and Agency. Digital Journalism, 7(4), 428–446.
21. Young, M. L. ve Alfred, H. (2014). Bay ve Bayan Aykırı'dan Merkezi Eğilimlere. *Dijital Gazetecilik, 3*(3), 381-397.
22. Zupic, I. ve Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. Organizational Research Methods, 18(3), 429-472. h ps://doi.org/10.1177/1094428114562629

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(21)

Dr. Öğr. Üyesi İlknur AYAR[75]

HELAL ÜRÜNLERDE TÜKETİCİ GÜVENİ ve RİSK ALGISI ARAŞTIRMALARININ BİLİMSEL YAYIN ANALİZİ (2007–2025)

SCIENTIFIC PUBLICATION ANALYSIS OF CONSUMER TRUST and RISK PERCEPTION RESEARCH ON HALAL PRODUCTS (2007–2025)

ÖZ

Son yıllarda helal ürün pazarının hızla büyümesiyle birlikte tüketici güveni ve algılanan risk konuları giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bu bağlamda, söz konusu kavramların akademik literatürde nasıl ele alındığının anlaşılması önemli hale gelmiştir. Bu çalışma, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı üzerine yapılan araştırmaları incelemeyi ve bu alandaki genel eğilimleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Web of Science veri tabanında yer alan ve 2007–2025 yılları arasında yayımlanmış toplam 256 bilimsel yayın analiz edilmiştir. Analiz kapsamında yayın eğilimleri, atıf yapıları, yazarlar, kurumlar, ülkeler ve sık kullanılan anahtar kelimeler incelenmiştir. Bulgular, bu alandaki çalışmaların özellikle 2015 yılından sonra önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Malezya ve Endonezya en fazla yayın üreten ülkeler olarak öne çıkarken, bu ülkelerdeki üniversitelerin de kurumsal katkı açısından dikkat çektiği görülmektedir. Anahtar kelime analizi ise literatürün büyük ölçüde güven, kalite, tüketici davranışı ve satın alma niyeti gibi temalar etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Genel olarak bu çalışma, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı literatürünün gelişimine kapsamlı bir bakış sunmakta ve gelecekte yapılacak araştırmalar için genel bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Helal ürünler, Tüketici güveni, Risk algısı, Tüketici davranışı, Helal Sertifika.
JEL Kodları: M31, D12.

ABSTRACT

With the rapid expansion of the halal product market in recent years, issues related to consumer trust and perceived risk have gained increasing importance. In this context, understanding how these concepts have been addressed in the academic literature has become essential. This study aims to examine the existing research on consumer trust and risk perception in halal products and to reveal the general trends in this field. For this purpose, a total of 256 scientific publications indexed in the Web of Science database and published between 2007 and 2025 were analyzed. The analysis focuses on publication trends, citation patterns, authors, institutions, countries, and frequently used keywords. The findings indicate that the number of studies in this field has increased significantly, particularly after 2015. Malaysia and Indonesia emerge as the most productive countries, while universities from these countries also stand out in terms of institutional contributions. The keyword analysis further shows that the literature mainly concentrates on themes such as trust, quality, consumer behavior, and purchase intention. Overall, the study provides a comprehensive overview of the development of the literature on consumer trust and risk perception in halal products and offers a general framework for future research in this area.

Keywords: *Halal products, Consumer trust, Risk perception, Consumer behavior, Halal certification*
JEL Codes: *M31, D12.*

[75] Dr. Öğr. Üyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı, Çankırı, Türkiye. ORCID: 0000-0002-6870-5571 ilknurkilic@karatekin.edu.tr

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Son yıllarda helal pazarında dikkate değer bir büyüme yaşanmıştır. Helal gıda tüketimi, yalnızca dini bir yükümlülük olmanın ötesine geçerek; güven, risk algısı, sertifikasyon değerlendirmesi ve kimlik ifadesi gibi çok boyutlu bir tüketim davranışı alanına dönüşmüştür. Her ne kadar helal belgeli ürünlerin sayısı ve düzenleyici çerçeveler artış gösterse de, tüketici güveninin tam anlamıyla tesis edilemediği görülmektedir. Bu nedenle, helal ürünlerde tüketici güveninin nasıl oluştuğu ve riskin nasıl algılandığı, literatürde öne çıkan temel konular arasında yer almaktadır. Literatürde sıkça vurgulanan bir bulgu, helal farkındalığının tek başına güven oluşumunda yeterli olmadığıdır. Örneğin, Fahira vd. (2023) çalışmasında, helal farkındalığının tüketici güveni üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı, buna karşın dini inanışların daha belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Aiyeoba vd. (2020), Nijerya'da gerçekleştirdikleri araştırmada, tüketicilerin helal logoları ve marka kalitesine önem verdiklerini, ancak farkındalık düzeyinin satın alma kararlarını olumsuz etkileyebildiğini ortaya koymuştur. Türkiye'de yürütülen bir çalışmada Aslan (2023), güvenin ve farkındalığın satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkileri olduğunu, ancak tutum ve algılanan davranışsal kontrolün etkisiz kaldığını belirtmiştir. Bu durum, bazı tüketicilerin, Müslüman çoğunluklu ülkelerde gıda ürünlerinin zaten helal olduğu varsayımıyla hareket ettiklerini düşündürmektedir. Rahman vd. (2021) çalışmasında, Malezya'nın yarı kentsel bölgelerinde yaşayan Müslüman tüketicilerin, helal gıda ürünlerinin içerikleri ve sertifikasyon sistemleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Bu bilgi eksikliği, şüpheli (Syubhah) ürünlerin tüketimine neden olmakta ve tüketici güvenini zayıflatmaktadır. Aynı araştırmada, bilgi ile güven arasında pozitif bir ilişki olduğu ve güvenin satın alma davranışını anlamlı şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Rahman vd. (2022) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, ürün içeriği, etiketleme bilgisi ve güven kavramları birlikte ele alınmış; içerik bilgisi ile etiketlemenin tüketici güvenini etkilediği ve güvenin satın alma davranışı üzerinde aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir. Özellikle kırsal kesimde bilgi eksikliğinden dolayı bazı tüketicilerin üreticiler tarafından yanıltıldığı ve bunun güven kaybına yol açtığı vurgulanmıştır. Helal tüketim davranışının arkasında yatan psikolojik ve sosyal süreçleri açıklamak için literatürde en yaygın kullanılan modellerden biri Planlı Davranış Teorisi'dir (TPB). Ancak TPB'nin temel bileşenleri olan tutum, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol her bağlamda aynı etkiye sahip değildir. Örneğin, Memon vd. (2020), Pakistan'daki çalışmasında, dindarlığın satın alma niyeti üzerinde doğrudan etkili olduğunu, ancak TPB değişkenleriyle olan ilişkisini anlamlı biçimde etkilemediğini bulmuştur. Hindistan'da Bansal vd. (2025), tutum, algılanan kontrol ve dindarlığın helal gıda tüketim niyeti üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Malezya'da Zulkfli vd. (2023), öznel normlar ile sertifikaya duyulan güvenin özellikle fırın ürünleri bağlamında etkili olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Fiandari ve Andharini (2024), helal kozmetik ürünleri üzerine yaptıkları çalışmada, farkındalığın tutum aracılığıyla tüketim niyetini etkilediğini ifade etmiştir. Bazı araştırmalarda öznel normlar ve algılanan kontrol değişkenleri önemli bulunurken (ör. Bashir, 2019; Bansal vd., 2025), bazıları bu değişkenlerin anlamlı bir etki göstermediğini ortaya koymuştur (ör. Memon vd., 2020; Vanany vd., 2020). Bu farklılıklar, TPB'nin kültürel ve bağlamsal faktörlere duyarlılığına ve modelin her coğrafyada yeniden değerlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Dini öz kimlik (religious self-identity – RSI) ve ahlaki sorumluluk gibi değer temelli değişkenler, helal tüketim davranışının güçlü belirleyicileri olarak ön plana çıkmaktadır. Vanany vd. (2020), bu iki değişkenin tüketim niyeti üzerindeki etkisinin yüksek olduğunu saptamıştır. Bu bulgu, Bonne ve Verbeke (2008) ile Soesilowati (2010) gibi erken dönem çalışmalarla da örtüşmektedir. Aslan (2023) ise Türkiye bağlamında yürüttüğü çalışmada, dini bağlılık ile helal sertifikalara duyulan güven arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Tüm bu bulgulara rağmen, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı temalarını birlikte ele alan kapsamlı bir bibliyometrik analiz henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmada bu boşluk giderilmekte ve Web of Science Core Collection (1980–2025) verileri temel alınarak, helal tüketici davranışlarında güven ve risk literatürü bibliyometrik yöntemle incelenmektedir. Analiz sürecinde Bibliometrix (R) ve Biblioshinny yazılımları kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı şunlardır:

1. Yayın eğilimlerini ve akademik etkileşimleri görselleştirmek,
2. Etkili yazarları, kurumları ve dergileri belirlemek,
3. Konusal kümeleri ve tematik yapıları ortaya çıkarmaktır.

Bu yönüyle çalışma, helal tüketim davranışı literatürüne sistematik bir bakış kazandırmakta ve ileride yapılacak araştırmalar için teorik bir temel sunmayı hedeflemektedir.

1. Literatür Taraması

1.1. Helal Tüketim Kavramı

Helal tüketim, İslami kurallara göre izin verilen ürün ve hizmetlerin tercih edilmesini ifade eder (Farah, 2021; Zafar vd., 2025). Helal anlayışı yalnızca gıda ile sınırlı olmayıp; kozmetik, ilaç, kişisel bakım ve lojistik gibi birçok sektörü kapsayan geniş bir alanı içine almaktadır (Ahmed vd., 2019; Abbas vd., 2025). Helalin karşıtı olan haram, alkol ve domuz eti gibi tüketilmesi yasak unsurları ifade eder (Farah, 2021; Zafar vd., 2025). Ayrıca helal tüketim, ürünün yalnızca dini açıdan uygun olmasını değil; aynı zamanda temiz, sağlıklı ve kaliteli olmasını vurgulayan "tayyib" anlayışıyla da ilişkilidir (Abbas vd., 2025; Farah, 2021; Zafar vd., 2025). Küresel ölçekte hızla büyüyen helal pazarında tüketici tercihleri; dindarlık, sağlık bilinci, gıda güvenliği ve üreticiye duyulan güven gibi faktörlerden etkilenmektedir (Ahmed vd., 2019; Abbas vd., 2025; Mingxian vd., 2025). Ürün üzerindeki helal logoları ve sertifikalar, satın alma kararlarını etkileyen önemli bir güven göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Ahmed vd., 2019; Mingxian vd., 2025). Helal ürünlerin güvenli ve hijyenik olduğu algısı, bu ürünlerin Müslüman olmayan tüketiciler tarafından da daha sağlıklı ve etik bir seçenek olarak görülmesine katkı sağlamıştır (Farah, 2021; Abbas vd., 2025). Bu nedenle günümüzde tüketiciler, helallik şüphesini azaltmak için doğru etiketleme, şeffaf üretim ve izlenebilirlik uygulamalarına daha fazla önem vermektedir (Abbas vd., 2025; Ahmed vd., 2019).

1.2. Tüketici Güveni ve Risk Algısı

Helal ürünler, tüketicinin satın aldıktan sonra bile ürünün gerçekten İslami kurallara uygun olup olmadığını tam olarak anlayamadığı ürünler arasında yer alır. Bu nedenle helal ürünler, tüketicinin ancak güvenerek karar verdiği "güven niteliği" taşıyan ürünler olarak değerlendirilmektedir (Bonne & Verbeke, 2008). Ürünlerin üretim süreçlerinin karmaşık olması, içeriklerin tam olarak bilinmemesi ve bazı durumlarda uygun olmayan maddelerle temas etme ihtimali, tüketicilerde şüphe ve risk algısı oluşturabilmektedir (Bonne & Verbeke, 2008; Aslan, 2023). Tüketiciler bu belirsizliği azaltmak için güven mekanizmalarına ihtiyaç duyar. Güven, bir yandan üretici veya satıcı gibi aktörlerle ilgili kişisel güveni, diğer yandan denetim yapan kurumlara ve sertifika sistemine duyulan kurumsal güveni kapsar (Bonne & Verbeke, 2008). Türkiye'de yapılan çalışmalar da helal ürünlere duyulan güvenin, tüketicilerin tutumunu ve satın alma niyetini doğrudan etkilediğini göstermektedir (Koç vd., 2025). Risk algısını azaltan en önemli araçlardan biri helal sertifikaları ve logolarıdır. Bu işaretler tüketici açısından ürünün uygunluğuna dair bir güven göstergesi oluşturur ve satın alma kararını olumlu yönde etkileyebilir (Aslan, 2023). Ancak Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde tüketiciler yalnızca sertifikaya değil, ürünün menşei ve satın alınan yerin güvenilirliği gibi unsurlara da dikkat edebilmektedir (Moghaddam vd., 2022). Özellikle denetim süreçlerinin şeffaf olması ve helal logolarının güvenilir kurumlar tarafından verilmesi, tüketicinin "uygunsuz/haram içerik tüketme" endişesini azaltarak güveni güçlendirmektedir (Bonne & Verbeke, 2008; Koç vd., 2025). Sonuç olarak helal ürün pazarında güven, tüketicinin algıladığı riskleri azaltan ve satın alma davranışını sürdüren temel faktörlerden biridir (Aslan, 2023).

2. Yöntem

Bu çalışma, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı alanındaki literatürü sistematik biçimde incelemek için kapsamlı bir bibliyometrik analiz yaklaşımı kullanmaktadır. Analiz, Web of Science Core Collection veri tabanından elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın analitik çerçevesi, bu konudaki akademik üretimi detaylı ve bütüncül şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temelinde şu araştırma soruları yer almaktadır: Helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı konusundaki akademik yayınların yıllara göre dağılımı nasıldır? Bu alanda en fazla yayın yapan yazarlar, kurumlar, ülkeler ve dergiler hangileridir? Etki bakımından öne çıkan yazarlar, ülkeler ve çalışmalar hangileridir? Mevcut literatürün entelektüel yapısı nasıl şekillenmiştir? Yazarlar ve ülkeler arasındaki iş birliği ağları, ortak atıf ve birlikte anılma ilişkileri nasıl bir görünüm sergilemektedir? Alandaki önemli anahtar kavramlar ve güncel

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

araştırma eğilimleri nelerdir? Araştırmada, belirlenen bu araştırma soruları doğrultusunda alandaki önemli anahtar kavramlar ve güncel araştırma eğilimleri belirlenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz kapsamında, Web of Science Core Collection'da "halal", "halal food", "halal products", "halal certification", "halal brand trust" veya "halal certificate" anahtar kelimelerinden en az birini tüm alanlarda (ALL) içeren; ayrıca "consumer trust", "trust", "consumer confidence", "perceived risk" veya "risk perception" ifadelerinden en az birini konu alan (TS) çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu arama sonucunda, 2007–2025 yılları arasında yayımlanmış ve Ağustos 2025 yılına kadar olan çalışmalar da dahil olmak üzere toplam 256 akademik yayın tespit edilmiştir. Arama stratejisi ve dahil edilme kriterleri sorgu aşamasında tanımlandığından, ek bir eleme/filtreleme adımı uygulanmamış ve elde edilen 256 yayın veri setinin tamamı bibliyometrik analize dahil edilmiştir. Belirlenen yayınlar, Bibliometrix (R Studio) yazılımı kullanılarak bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmiş; yayın eğilimleri, iş birlikleri, etkili kaynaklar ve tematik yönelimler ortaya konmuştur. Böylece, hızla büyüyen helal pazarına yönelik tüketici güveni ve risk algısı araştırmalarının gelişimi, temel eğilimleri ve araştırma boşlukları sunulmuştur.

3. Bulgular

Bu çalışmada R Studio yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen çıktılar doğrultusunda hazırlanan tablolar ve görsel bulgular sistematik bir biçimde sunulmuştur. Bulgular; alandaki eğilimleri, yapısal örüntüleri ve dikkat çeken araştırma odaklarını daha anlaşılır kılmak amacıyla yorumlarla desteklenmiştir.

3.1. Tanımlayıcı Analizler

Tablo 1, 2007'den 2025'e kadar olan dönemi kapsayan 256 dokümandan oluşan kapsamlı bir genel bakış sunmaktadır. Bu dokümanlar, 126 farklı kaynaktan alınmıştır. Analiz, toplam 513 anahtar kelime (Keywords Plus) ve 906 yazar anahtar kelimesi (Author's Keywords) belirlemiş ve alanda toplam 862 yazar tespit etmiştir. 28 yazar bağımsız olarak yayın yapmıştır. Tek yazarlı doküman sayısı 30 iken, doküman başına ortak yazar oranı %3,87 ve uluslararası işbirliği oranı %32,42'dir. Bu sonuç, bu alanda bağımsız araştırma faaliyetlerinin ve uluslararası işbirliğinin önemli bir seviyede olduğunu göstermektedir.

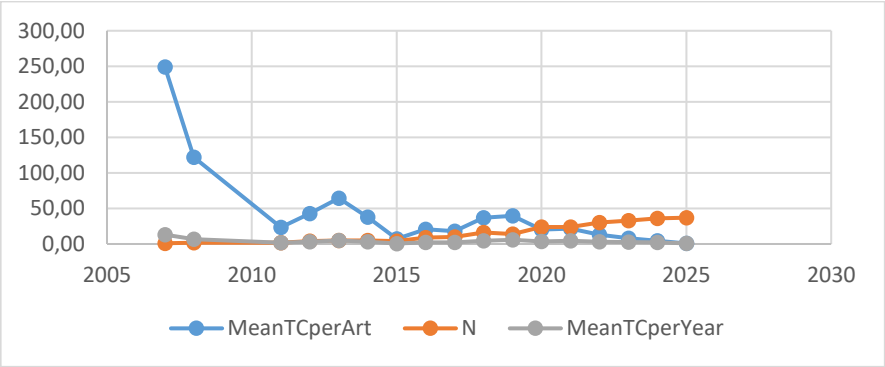
Tablo 1. Tanımlayıcı Bilgiler

Açıklama	Sonuç	Açıklama	Sonuç
Veri Setine İlişkin Temel Bilgiler		**Yazar İş Birliği**	
Zaman Aralığı	2007:2025	Tek Yazarlı Yayın Sayısı	30
Kaynak Sayısı (Dergi, Kitap vb.)	126	Yayın Başına Ortak Yazar Sayısı (%)	3,87
Yayın Sayısı	256	Uluslararası Ortak Yazarlık (%)	32,42
Yıllık Büyüme Oranı (%)	22,21	**Yayın Türleri**	
Yayınların Ortalama Yaşı	4,11	Makale	184
Yayın Başına Ortalama Atıf	18,04	Kitap Bölümü	1
Kaynakça Sayısı	12396	Makale; Erken Erişim	20
Yayın İçeriğine İlişkin Bilgiler		Makale; Bildiri	1
Keywords Plus (Veri Tabanı) Anahtar Kelimeleri	513		36
Yazar Anahtar Kelimeleri	906	Bildiri	
Yazarlar		Derleme	10
Yazar Sayısı	862	Derleme; Erken Erişim	4
Tek Yazarlı Yayınların Yazar Sayısı	28		

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Toplam yayın sayısı: 256. Kaynak: Web of Science (WoS).

Şekil 1, 2007–2025 döneminde bilimsel yayınların yıllık üretimini, aynı zamanda yıllık atıf yüzdelerini ve yayına düşen atıf sayılarını göstermektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Çalışma Sayısı ile Yıllık ve Yayın Başına Ortalama Atıf Eğilimleri (TC = Toplam Atıf)

Şekil 1'de verilen grafik 2007–2025 döneminde yayın sayıları ve atıf trendlerini yıllık bazda göstermektedir. Turuncu çizgi, yıllık yayın sayısını (N) temsil etmekte olup, özellikle 2015 sonrası sürekli bir artış sergilediği görülmektedir; 2025 yılında yayın sayısının yaklaşık 40'a ulaştığı tahmin edilmektedir. Mavi çizgi, makale başına ortalama atıf sayısını (MeanTCperArt) göstermektedir ve 2007'de yaklaşık 250 atıf ile yüksek bir seviyede başlamış, sonraki yıllarda hızla düşerek 2012 civarında dengeye ulaşmıştır. Bu durum, erken dönemde yayımlanan öncü çalışmaların yoğun atıf aldığı, ancak daha güncel çalışmaların atıf sayılarının dengeli bir seviyede seyrettiğini göstermektedir. Gri çizgi ise yıl başına ortalama atıf sayısını (MeanTCperYear) temsil etmekte olup, neredeyse yatay bir seyir izlemektedir; bu, makalelerin yayımlandıkları yıllarda atıf alma hızının genel olarak sabit kaldığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, grafik araştırmalarda yayın sayısının sürekli arttığını, makale başına düşen atıf sayısının zamanla dengelendiğini ve araştırmaların giderek daha geniş bir literatür ağına yayıldığını göstermektedir.

3.2. Yayın Kaynaklarına İlişkin Bulgular

Helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı alanında yapılan çalışmalarda yayınlanan dergilerin incelenmesi, bu alanda en etkili 10 dergiyi ortaya koymuştur. Her bir derginin yayın sayıları ile birlikte bu bulgular Tablo 2'de sunulmaktadır.

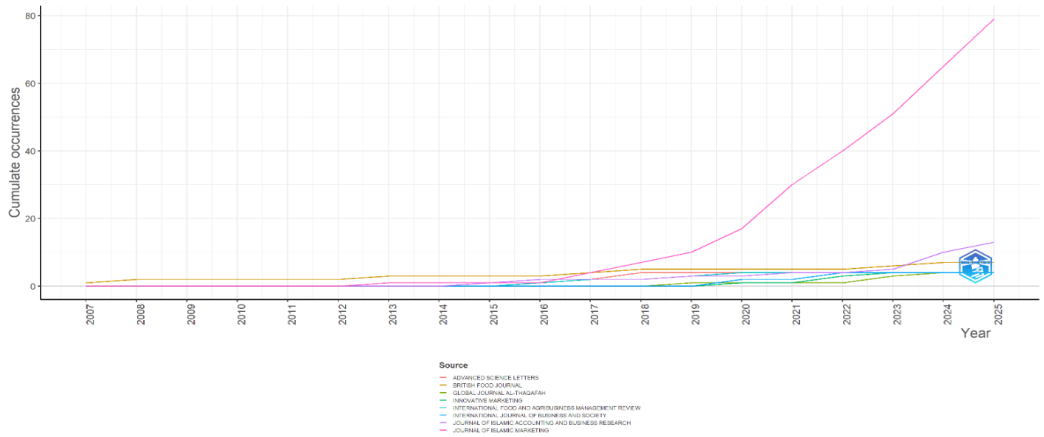
Tablo 2. Konuya İlişkin En Fazla Yayın Yapan Dergiler

Dergiler	Makale Sayısı
JOURNAL OF ISLAMIC MARKETING	79
JOURNAL OF ISLAMIC ACCOUNTING AND BUSINESS RESEARCH	13
BRITISH FOOD JOURNAL	7
ADVANCED SCIENCE LETTERS	4
GLOBAL JOURNAL AL-THAQAFAH	4
INNOVATIVE MARKETING	4
INTERNATIONAL FOOD AND AGRIBUSINESS MANAGEMENT REVIEW	4
INTERNATIONAL JOURNAL OF BUSINESS AND SOCIETY	4
ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING AND LOGISTICS	3
JOURNAL OF FOOD PRODUCTS MARKETING	3

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 2 incelendiğinde, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısını konu edinen yayınların çoğunlukla Journal of Islamic Marketing (79 yayın), Journal of Islamic Accounting and Business Research (13 yayın) ve British Food Journal (7 yayın) dergilerinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Advanced Science Letters (4 yayın), Global Journal Al-Thaqafah, Innovative Marketing ve International Food and Agribusiness Management Review (her biri 4 yayın) gibi dergiler de bu alana katkı sağlamaktadır.

Şekil 2, çeşitli kaynakların helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı konusundaki yayınlarının zamansal dağılımını göstermektedir. Görülmektedir ki, Journal of Islamic Marketing, 2007-2012 döneminde yayın yapmamış olmasına rağmen, 2013'ten itibaren belirgin bir artış sergileyerek 2025'te 79 birikimli yayına ulaşmış ve alanda baskın kaynak konumuna gelmiştir. Journal of Islamic Accounting and Business Research ise 2013'ten sonra kademeli bir yükseliş göstererek 2025'te 13 birikimli yayına ulaşmıştır. Diğer kaynaklar, British Food Journal, Advanced Science Letters, Global Journal Al-Thaqafah, Innovative Marketing, International Food and Agribusiness Management Review ve International Journal of Business and Society daha sınırlı ve kademeli artışlar göstermiş, 2025 itibarıyla 4-7 yayın aralığında kalmıştır. Genel olarak, 2013 sonrası dönemde tüm kaynaklarda artan bir yayın trendi gözlemlenmekte olup, Journal of Islamic Marketing alanda açıkça lider konumda bulunmaktadır.

Şekil 2: Dergilere Göre Zaman İçinde Yayın Üretimi

3.3. En Etkili Çalışmalar

Verilerin elde edilmesi, analiz edilmesi ve yorumlanmasında bibliyometrik yöntemler, özellikle içerik ve atıf analizine dayalı yaklaşımlar sıkça kullanılmaktadır (Wallin, 2005). Atıf analizi, bibliyometrik çalışmalarda en geleneksel ve en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntem, özellikle bireysel araştırmacıların bilimsel niteliğini değerlendirmede, üniversite ve kurumların sıralamalarını belirlemede (Waltman vd., 2012; Weingart, 2005) ya da yayınların etki düzeyini ölçmede (Frandsen ve Rousseau, 2005) bir gösterge olarak kullanılmaktadır.

Tablo 3: Küresel Ölçekte En Etkili Çalışmalar

Yazar	Başlık	Kaynak	TC	TC_p_y	NTC
Bonne, K. vd. (2007)	Determinants of halal meat consumption in France	British Food Journal	249	12,45	1,00
Olya, H. G. T., & Al-ansi, A. (2018)	Risk assessment of halal products and services: Implication for tourism industry	Tourism Management	239	26,56	6,46
Al-Ansi, A., & Han, H. (2019)	Role of halal-friendly destination performances, value, satisfaction,	Journal of Destination	215	26,88	5,43

	and trust in generating destination image and loyalty	Marketing & Management			
Rejeb, A., Keogh, J. G., Zailani, S., Treiblmaier, H., & Rejeb, K. (2020)	Blockchain Technology in the Food Industry: A Review of Potentials, Challenges and Future Research Directions	Logistics	139	19,86	6,86
Al-Ansi, A., Olya, H. G. T., & Han, H. (2019)	Effect of general risk on trust, satisfaction, and recommendation intention for halal food	International Journal of Hospitality Management	137	17,13	3,46
Bonne, K., & Verbeke, W. (2008)	Muslim consumer trust in halal meat status and control in Belgium	Meat Science	136	7,16	1,11
Ahmed, A. (2008)	Marketing of halal meat in the United Kingdom: Supermarkets versus local shops	British Food Journal	108	5,68	0,89
Verbeke, W., Rutsaert, P., Bonne, K., & Vermeir, I. (2013)	Credence quality coordination and consumers' willingness-to-pay for certified halal labelled meat	Meat Science	100	7,14	1,56
Ali, M. E., Razzak, M. A., & Hamid, S. B. A. (2014)	Multiplex PCR in Species Authentication: Probability and Prospects—A Review	Food Analytical Methods	99	7,62	2,62
Padela, A. I., Gunter, K., Killawi, A., & Heisler, M. (2012)	Religious values and healthcare accommodations: voices from the American Muslim community	Journal of General Internal Medicine	96	6,40	2,25

TC: Toplam atıf sayısı, TC_p_y: Yıl başına toplam atıf sayısı, NTC: Normalleştirilmiş toplam atıf sayısı

Tablo 3, alanda küresel ölçekte en etkili çalışmaların Toplam Atıf (TC), Yıllık Atıf Ortalaması (TC per Year) ve Normalleştirilmiş Toplam Atıf (NTC) değerleriyle birlikte sunulduğu ilk 10 çalışmayı göstermektedir. Bulgular incelendiğinde, Bonne vd. (2007) tarafından yayımlanan "Determinants of halal meat consumption in France" başlıklı çalışmanın 249 toplam atıf, yıllık 12,45 atıf ortalaması ve 1,00 NTC değeriyle öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle turizm alanındaki çalışmaların yüksek normalleştirilmiş atıf değerleriyle dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Olya ve Al-ansi (2018) tarafından yayımlanan çalışma 239 atıf, yıllık 26,56 atıf ve 6,46 NTC değeriyle; Al-Ansi ve Han (2019) ise 215 atıf, yıllık 26,88 atıf ve 5,43 NTC değerleriyle alanın en görünür araştırmaları arasında yer almaktadır. Benzer biçimde Rejeb vd. (2020)'nin gıda endüstrisinde blokzinciri teknolojisini ele alan derleme çalışması 139 TC, 19,86 yıllık atıf ve 6,86 NTC değeriyle dikkat çekmektedir. Ayrıca Al-Ansi vd. (2019)'nin halal gıdada genel risk algısının güven ve tavsiye niyetine etkisini inceleyen çalışması (137 TC; 17,13 TC/yıl; 3,46 NTC) ve Bonne ve Verbeke (2008)'nin helal et statüsü üzerindeki güveni ele alan araştırması (136 TC; 7,16 TC/yıl; 1,11 NTC) literatürde önemli referans noktaları olarak değerlendirilebilir. Genel olarak Tablo 3 sonuçları, helal tüketim literatüründe özellikle turizm ve hizmet sektörüne odaklanan çalışmaların daha yüksek yıllık ve normalleştirilmiş atıf performansı gösterdiğini ortaya koymaktadır.

3.4. En Üretken Kurumlar ve Ülkeler

Helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı üzerine en fazla yayın üreten kurumlar Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo 4 incelendiğinde, kurum bazında en yüksek yayın üretiminin 63 yayın ile Universiti Teknologi MARA (UiTM) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunu Universitas Airlangga (24 yayın) ve Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) (23 yayın) izlemektedir. Ayrıca University of Malaya (17 yayın) ve University of International Business and Economics (UIBE) (16 yayın) önemli düzeyde yayın katkısı sunan

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

kurumlar arasında yer almaktadır. Bunun yanında Universiti Putra Malaysia (14 yayın), Universitas Gadjah Mada (11 yayın) ve Sejong University (10 yayın) da alandaki üretken kurumlardan dikkat çekenlerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde, en üretken kurumların ağırlıklı olarak Malezya ve Endonezya merkezli üniversitelerden oluştuğu ve bu durumun alan yazındaki bölgesel yoğunlaşmayı yansıttığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. En Üretken Kurumlar

Kurum	Makale Sayısı	Kurum	Makale Sayısı
Universiti Teknologi MARA (UiTM)	63	*Universitas Muhammadiyah Malang (UMM)*	9
Universitas Airlangga	24	*Universiti Sultan Zainal Abidin (UniSZA)*	9
Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) / The National University of Malaysia	23	International Islamic University Malaysia (IIUM)	8
University of Malaya (UM)	17	School of Business and Management	8
University of International Business and Economics (UIBE)	16	Universiti Sains Islam Malaysia (USIM)	8
Universiti Putra Malaysia (UPM)	14	Universiti Teknikal Malaysia Melaka (UTeM)	8
Universitas Gadjah Mada (UGM)	11	*James Cook University (JCU)*	7
Sejong University	10	Universitas Brawijaya	7
Universitas Negeri Padang (UNP)	10	Ghent University	7
Universitas Indonesia (UI)	9	Universitas Pendidikan Indonesia (UPI)	7

En fazla yayın üreten ülkeler ise Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. En Üretken Ülkeler

Ülke	Yayın Sayısı	Ülke	Yayın Sayısı
MALAYSIA	262	BELGIUM	10
INDONESIA	249	THAILAND	10
CHINA	63	TURKEY	10
UK	40	BRUNEI	9
PAKISTAN	36	SINGAPORE	9
USA	21	BANGLADESH	8
SOUTH KOREA	18	SAUDI ARABIA	8
INDIA	17	CANADA	7
AUSTRALIA	16	EGYPT	7
PORTUGAL	12	TUNISIA	7

Tablo 5 incelendiğinde, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı alanındaki yayın üretiminin belirli ülkelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Malezya (n=262) ve Endonezya (n=249) açık ara en üretken ülkeler olup, bu iki ülke toplam yayınların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bulgu, helal tüketim araştırmalarının özellikle Müslüman nüfusun yüksek olduğu ve helal sertifikasyon sistemlerinin görece daha kurumsallaştığı ülkelerde daha güçlü bir akademik ilgi gördüğüne işaret etmektedir. Bununla birlikte Çin

(n=63), Birleşik Krallık (n=40) ve Pakistan (n=36) da yayın üretimi açısından öne çıkan ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye ise 10 yayın ile üretken ülkeler arasında yer almakta ve literatüre katkı sunan ülkelerden biri olarak dikkat çekmektedir.

3.5. En Sık Kullanılan Kelimeler ve Yükselen (Trend) Konular

Tablo 6, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı konusunu ele alan 256 çalışmada en sık kullanılan anahtar kelimeleri göstermektedir. Anahtar kelimeler; yazar anahtar kelimeleri, Keywords Plus anahtar kelimeleri ve özetlerden elde edilen anahtar kelimeler olmak üzere üç grupta sınıflandırılmıştır.

Tablo 6. En Sık Tekrar Eden Kelimeler

Yazar Anahtar Kelimeleri	Sayı	Veritabanı Anahtar Kelimeleri	Sayı	Özet Anahtar Kelimeleri	Sayı
				customer satisfaction	
Trust (güven)	74	Loyalty (sadakat)	21	(müşteri memnuniyeti)	14
Impact (etki)	37	Religiosity (dindarlık)	21	Meat (et)	14
		Determinants		purchase intention	
Quality (kalite)	37	(belirleyiciler)	20	(satın alma niyeti)	14
Intention (niyet)	31	Perceptions (algılar)	19	Antecedents (öncüller)	13
Products (ürünler)	31	Image (imaj)	18	Information (bilgi)	13
Behavior (davranış)	28	Consumers (tüketiciler)	17	Challenges (zorluklar)	12
Satisfaction		planned behavior (planlı		consumer-behavior	
(memnuniyet)	27	davranış)	16	(tüketici davranışı)	12
Consumption				muslim consumers	
(tüketim)	25	Attitude (tutum)	15	(müslüman tüketiciler)	11
		Certification			
Food (tüketim)	23	(sertifikasyon)	15	Purchase (satın alma)	11
		perceived value		service quality (hizmet	
Model (model)	22	(algılanan değer)	15	kalitesi)	11

Yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeler arasında “güven” (74), “etki” (37) ve “kalite” (37) öne çıkmaktadır. Bunları “niyet” (31), “ürünler” (31), “davranış” (28) ve “memnuniyet” (27) izlemektedir. Keywords Plus bölümünde ise “sadakat” (21), “dindarlık” (21) ve “belirleyiciler” (20) en sık kullanılan kavramlar arasında yer almakta; bunların yanı sıra “algılar” (19), “imaj” (18) ve “tüketiciler” (17) de dikkat çekmektedir. Makale özetlerinde en çok rastlanan anahtar kelimeler ise “müşteri memnuniyeti” (14), “et” (14) ve “satın alma niyeti” (14) olurken, bunları “öncüller” (13), “bilgi” (13) ve “zorluklar” (12) takip etmektedir. Bu bulgular, helal ürünler üzerine yapılan araştırmaların temelinde güven ve kalite unsurlarının bulunduğunu, aynı zamanda tüketici davranışlarını anlamaya yönelik güçlü bir ilgi olduğunu göstermektedir. Anahtar kelimeler, çalışmaların odak noktalarını üç temel boyutta ortaya koymaktadır. İlk olarak, “güven” ve “kalite” kavramlarının öne çıkması, helal ürün pazarında bu unsurların kritik bir rol oynadığını ve tüketicinin ürünlere yaklaşımında belirleyici olduğunu göstermektedir. İkinci olarak, “niyet”, “davranış” ve “memnuniyet” gibi kavramlar, tüketici odaklı bir yaklaşımın benimsendiğini; yani araştırmaların satın alma kararlarının arkasındaki motivasyonları ve tüketici deneyimlerini anlamaya odaklandığını ortaya koymaktadır. Son olarak, özetlerde en sık geçen “müşteri memnuniyeti” ve “satın alma niyeti” ifadeleri, bu araştırmaların temel amacının helal pazarındaki tüketici tepkilerini ve pazar başarısını analiz etmek olduğunu ortaya koymaktadır. “Et” kavramının özetlerde yoğun biçimde yer alması ise helal gıda pazarında et ve et ürünlerinin merkezi rolünü açıkça vurgulamaktadır. Özetle, anahtar kelime analizleri helal ürünlerle ilgili literatürün, güven ve kalite temelleri üzerinde şekillenen, dini-kültürel faktörlerle desteklenen ve tüketici davranışlarını merkezine alan çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

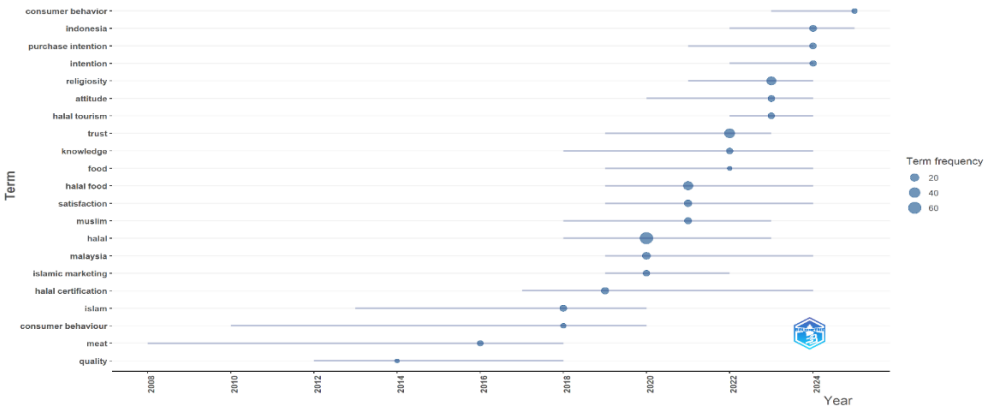
http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 3'te sunulan kelime bulutu, yazar anahtar kelimelerine dayalı olarak helal kavramının farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. En dikkat çekici şekilde öne çıkan "halal", "helal gıda" ve "helal sertifikası" ifadeleri, helalin en yoğun biçimde gıda ve sertifikasyon süreçleriyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, "güven", "dindarlık", "memnuniyet" ve "tutum" gibi kavramların yer alması, tüketicilerin helal ürünlere yönelik algılarını, duygularını ve davranışlarını yansıtmaktadır. Ayrıca kelime bulutunda "Malezya" ve "Endonezya" gibi ülkelerin öne çıkması, bu pazarın coğrafi merkezlerini işaret ederken; "helal turizmi" ve "helal kozmetik" gibi terimler, helal anlayışının yalnızca dini bir çerçeveden ibaret olmayıp turizm, kozmetik ve tüketici davranışı gibi çeşitli alanları kapsayan küresel bir pazara dönüştüğünü göstermektedir.

Şekil 3. Kelime Bulutu

Şekil 4'teki zaman çizelgesi, araştırmalarda öne çıkan kavramların yıllar içindeki değişimini göstermektedir.

Şekil 4. Yükselen (Trend) Konular

Araştırmaların temel konuları ve odak değişimi açısından bakıldığında, 'tüketici davranışı', 'Endonezya', 'satın alma niyeti', 'niyet' ve 'dindarlık' gibi kavramların özellikle 2020 sonrası dönemde ve 2024'e doğru daha fazla popülerlik kazandığı görülmektedir. Bu durum, araştırmaların giderek tüketici psikolojisi ve bölgesel pazar dinamikleri üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Anahtar kavramların yükselişi ve düşüşü incelendiğinde, helal ve helal gıda gibi temel kavramlar tüm dönem boyunca ilgi görse de, en yüksek yoğunluğun 2020 civarında gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Güven ve bilgi gibi kavramlar ise özellikle 2022'de zirve yaparak helal ürünlerin güvenilirliği ve tüketici bilinçlendirme çalışmalarının önem kazandığını ortaya koymaktadır. Öte yandan kalite ve et gibi kavramlar daha erken dönemlerde, yani 2014–2016 yılları arasında araştırmalarda sıkça yer almış; bu da ilk aşamalarda helal pazarının ürün kalitesi ve özellikle et ürünleri gibi temel konularla ele alındığını göstermektedir. Özetle, grafik helal alanındaki araştırmaların yıllar içinde temel ürün ve kalite konularından, giderek daha çok tüketici davranışı, bölgesel pazarlar (Endonezya ve Malezya gibi) ve psikolojik etkenler (güven ve dindarlık gibi) üzerine kaydığını açıkça ortaya koymaktadır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı alanında 2007–2025 yılları arasında yayımlanan 256 bilimsel yayını inceleyerek alanın gelişimini, öne çıkan kaynaklarını, etkili çalışmalarını, üretken kurum ve ülkelerini, ayrıca temel kavramlarını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, bu araştırma alanının özellikle son on yılda belirgin biçimde büyüdüğünü göstermektedir. Yıllık yayın sayısındaki artış, helal ürünler bağlamında güven ve risk konularının giderek daha fazla önem kazandığını ortaya koymaktadır. Özellikle 2015 yılından sonra yayın sayısında hızlanan yükseliş, alanın olgunlaşma sürecine girdiğini ve daha geniş bir araştırmacı kitlesinin dikkatini çektiğini göstermektedir. Buna karşılık, yayın başına ortalama atıf değerlerinin erken yıllarda daha yüksek, sonraki yıllarda ise daha dengeli bir görünüm sergilemesi, ilk dönem çalışmalarını alanın temel eserleri olduğunu düşündürmektedir. Tanımlayıcı bulgular, alanın hem üretim hem de iş birliği bakımından gelişen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İncelenen yayınların 126 farklı kaynakta yer alması, araştırma alanının tek bir yayın çevresiyle sınırlı kalmadığını, farklı dergi ve disiplinlere yayıldığını göstermektedir. Bununla birlikte yazar iş birliği göstergeleri, bu literatürde ortak yazarlığın ve uluslararası iş birliklerinin önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Dergilere ilişkin bulgular, alanın yayın merkezinde yoğunlaşmaları göstermektedir. Özellikle *Journal of Islamic Marketing* açık ara en fazla yayın üreten dergi olarak öne çıkmıştır. Diğer dergilerin yayın sayılarının görece sınırlı kalması ise alanın belirli dergiler çevresinde kümelendiğini, ancak aynı zamanda gıda, işletme ve tüketici araştırmalarıyla ilişkili farklı yayın kanallarına da yayıldığını ortaya koymaktadır. Dergilere göre zaman içindeki yayın artışı da özellikle 2013 sonrasında alanın daha düzenli ve sürekli hale geldiğini göstermektedir. Atıf bulguları, alanın entelektüel temelinin büyük ölçüde helal et, güven, risk ve tüketici davranışı ekseninde şekillendiğini göstermektedir. En etkili çalışmalar arasında Bonne ve Verbeke (2008)'nin çalışmasının etrafında erken dönem araştırmaların önemli bir yer tutması, helal ürünlerde güvenin özellikle "ürünün gerçekten helal olup olmadığına dair belirsizlik" üzerinden kavramsallaştırıldığını göstermektedir. Bunun yanında turizm ve hizmet alanına yönelen bazı çalışmaların yıllık ve normalleştirilmiş atıf değerlerinin yüksek olması, helal konusunun yalnızca gıda ile sınırlı kalmadığını, hizmet deneyimi, destinasyon algısı, memnuniyet ve sadakat gibi daha geniş tüketim bağlamlarına taşındığını ortaya koymaktadır. Kurumlar ve ülkeler açısından elde edilen bulgular, literatürde belirgin bir bölgesel yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. En üretken kurumların ve ülkelerin büyük ölçüde Malezya ve Endonezya merkezli olması, bu iki ülkenin hem pazar hem de akademik üretim bakımından alanın merkezinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Çin, Birleşik Krallık ve Pakistan gibi ülkelerin katkıları ise konunun yalnızca Müslüman çoğunluklu ülkelerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin üretken ülkeler arasında yer almasına rağmen yayın sayısının sınırlı olması, bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir. Kelime bulutu ve yükselen konular analizi, literatürdeki yön değişimini açık biçimde göstermektedir. İlk dönem çalışmalarda kalite, et ve temel helal gıda unsurları öne çıkarken, son yıllarda tüketici davranışı, satın alma niyeti, dindarlık ve güven gibi kavramların daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde bu kavramların belirgin biçimde yükselmesi, literatürün giderek daha fazla tüketici davranışı ve bölgesel pazar dinamiklerine odaklandığını göstermektedir. Genel olarak bu çalışma, helal ürünlerde tüketici güveni ve risk algısı literatürünün hızlı biçimde büyüyen ve giderek tüketici davranışına yönelen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Alanın temelinde güven, kalite ve sertifikasyon gibi unsurlar yer almakla birlikte, son yıllarda memnuniyet, sadakat, bilgi ve satın alma niyeti gibi davranışsal değişkenlerin de önem kazandığı görülmektedir.

Bu bulgular doğrultusunda gelecekte yapılacak araştırmalar için bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle, literatürde Malezya ve Endonezya merkezli yoğunlaşma bulunduğundan farklı ülkelerde karşılaştırmalı çalışmaların artırılması yararlı olacaktır. Ayrıca güven ve risk algısı çalışmalarının gerçek satın alma davranışı ve marka sadakati gibi sonuç değişkenleriyle birlikte ele alınması önem taşımaktadır. Bunun yanında sertifikasyon, etiketleme ve ürün bilgisi gibi unsurların güven oluşumundaki rolü daha ayrıntılı incelenmelidir. Son olarak, helal araştırmalarının gıda dışında kozmetik, turizm ve sağlık gibi farklı sektörlere de genişletilmesi alanın gelişimine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Abbas, H., Tian, G., Faiz, N., Jiang, M., & Ullah, H. (2025). Sustainable elements of the ongoing growth in the demand for halal products in OBOR regional markets. *Frontiers in Nutrition, 12*, 1533322. https://doi.org/10.3389/fnut.2025.1533322

2. Ahmed, A. (2008). Marketing of halal meat in the United Kingdom: Supermarkets versus local shops. *British Food Journal,* 110(7), 655–670. https://doi.org/10.1108/00070700810887149

3. Ahmed, W., Najmi, A., Faizan, H. M., & Ahmed, S. (2019). Consumer behaviour towards willingness to pay for Halal products: An assessment of demand for Halal certification in a Muslim country. *British Food Journal, 121*(2), 492–504. https://doi.org/10.1108/BFJ-02-2018-0085

4. Aiyeoba, H. B., Abdullah, M. A., & Dzuljastri, A. R. (2020). Halal certification mark, brand quality, and awareness: Do they influence buying decisions of Nigerian consumers? *Journal of Islamic Marketing, 11*(6), 1657–1670. https://doi.org/10.1108/JIMA-07-2019-0155

5. Al-ansi, A., & Han, H. (2019). Role of halal-friendly destination performances, value, satisfaction, and trust in generating destination image and loyalty. *Journal of Destination Marketing & Management,* 13, 51–60. https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2019.05.007

6. Al-ansi, A., Olya, H. G. T., & Han, H. (2019). Effect of general risk on trust, satisfaction, and recommendation intention for halal food. International Journal of Hospitality Management, 83, 210–219. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.10.017

7. Ali, M. E., Razzak, M. A., & Hamid, S. B. A. (2014). Multiplex PCR in species authentication: Probability and prospects—A review. *Food Analytical Methods*, 7, 1933–1949. https://doi.org/10.1007/s12161-014-9844-4

8. Aslan, H. (2023). The influence of halal awareness, halal certificate, subjective norms, perceived behavioral control, attitude and trust on purchase intention of culinary products among Muslim costumers in Turkey. *International Journal of Gastronomy and Food Science, 32*, 100726. https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2023.100726

9. Bansal, M., Kumar, M., Sharma, S., & Afzal, A. (2025). Understanding the dynamics of Muslim consumer behavior: Unraveling the threads of awareness, perception, and purchasing intentions. *Journal of Islamic Marketing, 16*(6), 1650–1666. https://doi.org/10.1108/JIMA-01-2024-0017

10. Bashir, A. M. (2019). Effect of halal awareness, halal logo and attitude on foreign consumers' purchase intention. *British Food Journal, 121*(9), 1998–2015. https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2019-0011

11. Bonne, K., & Verbeke, W. (2008). Muslim consumer trust in halal meat status and control in Belgium. *Meat science*, *79*(1), 113-123. https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2007.08.007

12. Bonne, K., Vermeir, I., Bergeaud-Blackler, F., & Verbeke, W. (2007). Determinants of halal meat consumption in France. *British Food Journal,* 109(5), 367–386. https://doi.org/10.1108/00070700710746786

13. Fahira, F., Al'Fadli, A., & Putri, D. S. (2023). The influence of the God locus of control and halal awareness on consumer trust in halal products. *Jurnal Riset Manajemen dan Bisnis, 8*(2), 55–63.

14. Farah, M. F. (2021). Consumer perception of Halal products: An empirical assessment among Sunni versus Shiite Muslim consumers. *Journal of Islamic Marketing, 12*(2), 280–301. https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2019-0191

15. Fiandari, Y. R., & Andharini, S. N. (2024). Purchase intention of halal toiletries: The role of mediating and moderating effects. *Jurnal Manajemen Bisnis, 15*(2), 332–334.

16. Frandsen, T. F., & Rousseau, R. (2005). Article impact calculated over arbitrary periods. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, *56*(1), 58-62.

17. Koç, F., Ozkan, B., Komodromos, M., Efendioglu, I. H., & Baran, T. (2025). The effects of trust and religiosity on halal products purchase intention: Indirect effect of attitude. *EuroMed Journal of Business, 20*(5), 141–165. https://doi.org/10.1108/EMJB-01-2024-0004

18. Memon, Y. J., Azhar, S. M., Haque, R., & Bhutto, N. A. (2020). Religiosity as a moderator between theory of planned behavior and halal purchase intention. *Journal of Islamic Marketing, 11*(6), 1821–1836. https://doi.org/10.1108/JIMA-01-2019-0006

19. Mingxian, J., Ahmad, G., Alam, F., & Bostani, A. (2025). Halal food and non-muslim Indian consumers: Understanding the role of trust, attitude and electronic word of mouth in purchase decisions. *Journal of Islamic Marketing*. Advance online publication. https://doi.org/10.1108/JIMA-06-2025-0397

20. Moghaddam, H. K., Khan, N., Tan, B. C., & Khan, S. (2022). Consumer attitude toward Halal food in the case of the United Kingdom: The role of product attributes and marketing stimuli. *Food Research, 6*(6), 2253–2262. https://doi.org/10.26656/fr.2017.6(6).861

21. Olya, H. G. T., & Al-ansi, A. (2018). Risk assessment of halal products and services: Implication for tourism industry. *Tourism Management*, 65, 279–291. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.10.015

22. Padela, A. I., Gunter, K., Killawi, A., & Heisler, M. (2012). Religious values and healthcare accommodations: Voices from the American Muslim community. *Journal of General Internal Medicine,* 27(6), 708–715. https://doi.org/10.1007/s11606-011-1965-5

23. Rahman, R. A., Zahari, M. S. M., Hanafiah, M. H., & Mamat, M. N. (2022). The influence of knowledge on wholesomeness, labelling and trust toward Muslim consumers purchase behaviour of Syubhah semi-processed food products. *Journal of Islamic Marketing, 13*(10), 2009–2027. https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2020-0133

24. Rahman, R. A., Zahari, M. S. M., Hanafiah, M. H., & Mamat, M. N. (2021). Effect of halal food knowledge and trust on Muslim consumer purchase behavior of syubhah semi-processed food products. *Journal of Food Products Marketing, 27*(6), 319–330. https://doi.org/10.1080/10454446.2021.1944090

25. Rejeb, A., Keogh, J. G., Zailani, S., Treiblmaier, H., & Rejeb, K. (2020). Blockchain Technology in the Food Industry: A Review of Potentials, Challenges and Future Research Directions. *Logistics*, *4*(4), 27. https://doi.org/10.3390/logistics4040027

26. Soesilowati, E. (2010). Business opportunity for halal products in the global market: Muslim consumer behaviour and halal food consumption. *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*, 3(1), 151–160.

27. Vanany, I., Soon, J. M., Maryani, A., & Wibawa, B. M. (2020). Determinants of halal-food consumption in Indonesia. *Journal of Islamic Marketing, 11*(2), 507–521. https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2018-0177

28. Verbeke, W., Rutsaert, P., Bonne, K., & Vermeir, I. (2013). Credence quality coordination and consumers' willingness-to-pay for certified halal labelled meat. *Meat Science,* 95(4), 790–797. https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2013.04.042

29. Wallin, J. A. (2005). Bibliometric methods: pitfalls and possibilities. *Basic & clinical pharmacology & toxicology*, *97*(5), 261-275.

30. Waltman, L., Calero-Medina, C., Kosten, J., Noyons, E. C., Tijssen, R. J., van Eck, N. J., ... & Wouters, P. (2012). The Leiden ranking 2011/2012: Data collection, indicators, and interpretation. *Journal of the American society for information science and technology*, *63*(12), 2419-2432.

31. Weingart, P. (2005). Impact of bibliometrics upon the science system: Inadvertent consequences?. *Scientometrics*, *62*(1), 117-131.

32. Zafar, M. B., Abu-Hussin, M. F., & Ali, H. (2025). Mapping the research on halal industry: A retrospective analysis. *Journal of Islamic Marketing, 16*(6), 1770–1806. https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2024-0348

33. Zulkfli, N., Abdullah, N., & Mat Issa, Z. (2023). The moderating effect of halal certification on the purchase intention of halal bakery products in Petaling district, Selangor, Malaysia. *Food Research*, *7*(4), 137-145.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(22)

Dr. Öğr. Üyesi Kıyal KAMCHYBEKOVA ABDİRAİM[76]

KIRGIZ BİLİM KÜLTÜRÜNÜN BİR TEMSİLCİSİ OLARAK PROF. DR. ZİNA KARAEVA

PROF. DR. ZINA KARAEVA AS A FIGURE OF KYRGYZ SCIENTIFIC CULTURE

ÖZ

'İlmin millete ve gelecek nesillere hizmet etmenin yolu' olduğunu savunan profesör doktor Zina Karaeva, derinlikli dünya görüşü, zengin bilgi birimi ve ustatlık tecrübesiyle Kırgız ilim kültüründe model bir bilim insanlarınan biridir. Bu çalışma ömrünü bilime adamış Karaeva'nın emek ve doğruluk ilkelerine dayanan bilimsel duruşunu, kadın bilim insanı olarak toplumdaki rolünü, usta–çırak geleneğine bakışını ve bilim ile toplum arasındaki ilişkiye dair görüşlerini sistemli bir biçimde ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel veri kaynağını "Süyüktüü Ustat Professor Zina Karaeva menen maek" (2025) adlı belge oluşturmaktadır. Akademik biyografik araştırma yöntemi temelinde veri analizi tekniğiyle ele alınan bu çalışma, bir bilim insanının düşünce sistemini, değerler konusundaki anlayışını ve pedagojik yaklaşımını yansıtan kültürel bir belge niteliği taşımaktadır.

Araştırmanın sonucunda, akademik idealizmin temel ilkelerini ve insanlığın evrensel değerlerini temsil eden Prof. Dr. Zina Karaeva'nın akademik kimliği; Kırgız bilim ve kültür ortamında toplumsal sorumluluk, çalışkanlık ve kültürel hafızaya dayanan bilimsel dürüstlüğün, çalışma kültürünün ve danışmanlık etiğinin önemli bir simgesi olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Bilim Kültürü, Zina Karaeva, Toplumsal Hafıza, Bilimsel Etik ve Toplumsal Sorumluluk**.**

ABSTRACT

Prof. Dr. Zina Karaeva, who advocates that 'science is a means of serving the nation and future generations', is regarded as one of the exemplary scholars of Kyrgyz scientific culture with her profound worldview, extensive knowledge, and distinguished mentorship experience. This study aims to provide a systematic examination of Karaeva's scholarly stance, founded on the principles of diligence and integrity, as well as her role in society as a woman scholar, her perspective on the master–apprentice tradition in academia, and her views on the relationship between science and society. The primary data source of the study is the document entitled "Süyüktüü Ustat Professor Zina Karaeva menen maek" (2025). Employing the academic biographical research method and data analysis techniques, the study approaches the interview as a cultural document reflecting a scholar's intellectual framework, value system, and pedagogical approach.

The findings of the study indicate that the academic identity of Prof. Dr. Zina Karaeva —who embodies the fundamental principles of academic idealism and the universal values of humanity—can be regarded as a significant symbol of scientific integrity rooted in social responsibility, diligence, and cultural memory, as well as of a strong work ethic and mentorship ethics within Kyrgyz scientific and cultural life.

Keywords: *Kyrgyz Scientific Culture, Zina Karaeva, Collective Memory, Scientific Ethics And Social Responsibility.*

[76] Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, ORCİD İD 0000-0002-4093-9114

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

КИРИШҮҮ

Илим дүйнөсүндө билим адамдарынын илимий ишмердүүлүгү, моралдык жоопкерчилиги жана алардын негизги милдеттери багытында көптөгөн илимий теориялык эмгектер жазылып келет. Бул теманы теориялык жактан алгачкылардан болуп колго алган М. Вебер (1946) *"Science as a Vocation"* "Бир кесир катары илим" аттуу атактуу эмгегинде "илимди жөн гана кесиптик иш катары эмес, **адамдын ички ишенимине, руханий байлыгына жана жоопкерчилигине негизделген жашоо жолу катары** баалайт" (1946: б.136). Профессор Зина Караева да илимди коом алдындагы адамдык кызмат жана жоопкерчилик катары чечмелеп, "илим — бул кызмат, эмгек жана адамдык жоопкерчилик" деп баса белгилеген. Анын илимге болгон мамилеси коомдук милдет, адептик кызмат жана руханий жоопкерчилик менен түшүндүрулөт. Бул көз караш илимдин коомдогу ролун изилдеген Ю. Хабермасын *(1984)* принциби менен да дал келет. **"Илим жана билим коомдук акылга, өз ара түшүнүшүүгө жана моралдык жоопкерчиликке негизделиши керек" (1984: б.11)**. Хабермас белгилегендей илим билимдин чыныгы мааниси **коомго пайда алып келгенде гана** көрүнөт. Бул концепсияга таянуу менен Кыргыз илимине чоң салым кошкон профессор Зина Караеванын илимге арналган турмуштук жолун жана илимий ишмердүүлүгүн кыргыз коомундагы билим берүү маданиятынын жана адептик нарктын үлгүсү катары баалоого болот.

Мындан сырткары бул маектин өзөгүн "жамааттык эс тутум" жана "илимпоз аял үлгүсү" өнүтүнөн да алып кароо абдан маанилүү. М. Хальбвакс (1992) өзүнүн *On Collective Memory* аттуу эмгегинде "жамааттык эс тутум" теориясында белгилегендей, адамдын эскерүүлөрү жеке процесс эмес, коом менен тыгыз байланыштын натыйжасы болуп саналат. "Ар бир коом өзүнүн тарыхый жана маданий тажрыйбасын "эс тутум" аркылуу сактайт, ал эми бул эс тутум коомдун баалуулуктарын, руханий мурасын жана символдорун муундан муунга өткөрүп турат" (Хальбвакс 1992: 38). Бул эмгектин негизги булагы болгон Зина Караева жөнүндө маек да, кыргыз илимий жана маданий коомунун жамааттык эс тутумунун бир бөлүгү болуп саналат. Анткени бул маекте бир муундун баалуулуктары, этикалык идеалдары жана илимий каада-салттары да чагылдырылган. Демек бул маек жөн гана баарлашуу баяны эмес, **илимпоз аялдын ой жүгүртүү системасын, баалуулук багыттарын жана педагогикалык ишмердүүлүгүн чагылдырган маданий документ** болуп саналат. Ошондуктан бул изилдөөдө "Сүйүктүү Устат Профессор Зина Караева менен маек" (2025) негизги булак катары колго алынып, бир билим адамынын ой жүгүртүүсү, баалуулуктар жөнүндөгү түшүнүгү жана педагогикалык көз карашы чагылдырылган маданий документ катары бааланат.

Илимий-аналитикалык изилдөөнүн тексти анализдөө ыкмасы менен колго алынган бул макала маектешүүнүн маани-маңызын терең ачып берүү максатында, тематикалык жактан *илимге арналган өмүр, эмгек жана акыйкат, аял илимпоздун образы, устат–шакирт мамилеси, коом жана билим* болуп беш негизги темага бөлүнүп талдоого алынды.

Жыйынтыгында көп жылдардан бери Кыргыз тил илимин, айрыкча салыштырма типология жана котормо багыттарын өнүктүрүүгө өзгөчө салым кошкон профессор Зина Караеванын академиялык бейнеси, коомдук жоопкерчиликке, эмгекчилдикке, маданий эс тутумга жана таалим-тарбиялык миссияга негизделген илимпоз-устаттын үлгүсү катары бааланат жана кыргыз илим маданиятында эмгек, акыйкат жана академиялык этиканын символу катары мүнөздөлөт.

2. Мазмундук-Тематикалык Анализ

2.1.Илимге арналган өмүр – илимге болгон көз карашы

Маектин негизги өзөгүндө өмүрүн **илимге арнаган** Зина Караеванын **инсандык философиясы жатат**. Анын сөздөрүндө илим бул жөн гана кесип же кызмат эмес, *адамдын жашоосунун маанисин аныктаган руханий жол* болуп саналат.

"Мен илимге киришкенимдин себеби — балдарымдын келечеги. Алар менден да көбүрөөк үйрөнсүн, менден да көп билсин деген тилек менен баштагам."

Бул ой илимди жеке ийгилик эмес, **муундар ортосундагы руханий байланыш жана жоопкерчилик катары** баалаганын көрсөтөт. Караева илимди адамдын өсүшү менен коомдук өнүгүүнүн айкалышкан кыймылы катары баалайт. П**рофессор** Зина Караеванын "*илим — бул кызмат,*

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

эмгек жана адамдык жоопкерчилик” концепциясы да өзгөчө мааниге ээ. Ал Кыргыз элинин коомдук баалуулуктарын илим менен айкалыштырып, илимди *адептик кызмат* катары чечмелейт. Ал өз ишмердигинде ар дайым туруктуулукка, тынымсыз изденүүгө жана сабырдуулукка басым жасайт:

“*Бир жуманын ичинде жаңы нерсе окубасам, өзүмдү окумуштуу катары туура эмес жолдомун деп эсептейм*.”

Бул ой анын илимий жашоосунда ички дисциплина менен руханий талаптын канчалык күчтүү экенин далилдейт. Караева үчүн илим — бул адамдын жан дүйнөсүн тарбиялоого, өзүн тынымсыз өнүктүрүүгө үндөгөн иш. Демек, Караеванын жашоо жолу “илимге арналган өмүр” деген түшүнүктүн жандуу символу болуп саналат. Ал илимди билим, адеп жана коомдук жоопкерчиликтин биримдиги жана жашоонун маанисин ачкан руханий процесс катары түшүндүрөт.

2.2.Эмгек жана акыйкат – эмгек, чынчылдык жана жоопкерчилик

Профессор Зина Караеванын маегинде эң көп кайталанган эки сөз — **“эмгек”** жана **“акыйкат”**. Бул түшүнүктөр анын дүйнө таанымында тыгыз жана ажырагыс байланышта турган түшүнүктөр болуп саналат.

“*Мугалим акыйкаттыктан тайса коом бузулат.*
Кесипти сүйүү менен эмгектенүү керек.
Талыкпастан изденүү, эмгектенүү ийгиликке жеткирет.”

Адамдык кеменгерликти иш аркылуу көрсөткөн Караева үчүн билим берүү – адамдын ак ниеттин жана эмгек маданиятын чагылдырган процесс. Эмгек материалдык аракет эле эмес, адамды адам кылган **руханий күч болуп саналат**. Бул ойлор Кыргыз элинин акылман улуттук дөөлөттөрү менен тыгыз байланышта. Эл ичинде айтылган “*Эмгек даңкка жеткирет*”, “*Эмгегиң адал болсо, тапканың таттуу болор*”, “*Адал эмгек абийир таптырат*” сыяктуу макалдар Караеванын философиясынын маанисин толуктап турат.

Илимпоздун аброю – билим менен бирге, анын **адилеттүүлүгүнө жана эмгекчилдигине** байланыштуу. Илимге берилгендикти адилеттүүлүк менен айкалыштырган Караеванын “эмгек жана акыйкат” концепциясы илимдин адамдык жана коомдук маанисин ачып берет. Анын көз карашы менен жыйынтыктап айтсак, эмгек – билимдин булагы, ал эми акыйкат – ошол билимдин адилеттүүлүк менен колдонулуусун камсыз кылган ички мыйзам.

2.3 Аял илимпоз образы – Коомдук миссия жана руханий күч

Зина Караева маегинде аял илимпоздун образына өзгөчө маани берет. Ал аялдын коомдогу ордун жогорулатуу аракетин **акылмандык менен, өзгөчө чеберчилик** түшүндүрөт:

“Эне болуу – аялдын бактысы, бирок билимдүү эне болуу – балдардын келечеги үчүн эң чоң салым.”

Бул ойдо үй-бүлөлүк жана илимий жоопкерчилик бири-бирин **толуктоочу сапаттар** катары көрсөтүлөт. Караева аялзатынын илимий активдүүлүгүн коомдук өнүгүүнүн негизи катары баалап, билимдүү эненин коомдун келечеги үчүн чоң салым болоорун баса белгилейт. Анын жеке турмуштук мисалы Х. Этцковиц жана М. Ранганын *(2010; 2011)* илим дүйнөсүндөгү аялдардын ордун социалдык өзгөрүүнүн көрсөткүчү катары белгилеген илимдеги гендердик динамика концепциясын кыргыз аялдарынын мисалында тастыктайт. Караева бул маегинде коомдук өзгөрүүнүн, социалдык жаңылануунун кыймылдаткыч күчү болгон аялдын образын көз алдыбызга тартуулайт. Ал аялдык боорукерликти, сабырдуулукту жана илимий акылмандыкты айкалыштырып, илимпоз **аялдын** үлгүсүн жараткан жана анын илимдеги орду кыргыз коомундагы кыз-келиндердин илим-билимге болгон умтулуусун арттырат. Ал мындай деп белгилейт:

“Жолдошум болбосо, мен бул деңгээлге жетпейт элем... Экөөбүз бир тең салмакта жашап иштедик.”

Бул сөздөр аялдын ийгилиги үй-бүлөдөгү өз ара урматтоо жана тең салмактуу өнөктөштүк аркылуу жараларын көрсөтөт. Караева бул принципти өз турмушунда иш жүзүндө далилдеп, аял илимпоздордун коомдогу кадыр-баркын көтөрүүгө салым кошкон аял заттарынын бири болуп саналат.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

2.4.“Устат – шакирт мамилеси” - устаттык чеберчилиги

Профессор Зина Караеванын илимий ишмердигинин өзөгү – **устаттык маданияты**. Анын көз карашында устат болуу – бул билим берүү эмес, инсан тарбиялоо.

“Шакиртти тандоо маанилүү иш, бирок мен тандабайм, өздөрү келишет. Алар илимди өздөрү үчүн үйрөнүшөт.”

Бул ой Пауло Фрейренин *(1970)* диалогдук билим берүү модели менен түздөн түз айкалышат. Караева студенттерин багыттап, алардын ар бир ишин көзөмөлдөп турса да, чыгармачылык эркиндикти биринчи орунга коё тургандыгын бул сөздөрүнөн байкоого болот.

“*План түзүп, ар бир параграфын текшерип турам, бирок текстти өздөрү иштешет,”*

Караеванын бул сөзү билим берүү процессиндеги **жоопкерчилик жана ишенимдин тең салмактыктуулугун** көрсөтөт. Зина Караева устаттык маданиятты өзгөчө стили менен, академиялык этиканын, жоопкерчиликтин жана адептик маданияттын негизинде калыптандырган. Устат менен шакирттин ортосундагы мамилени **маданий жана моралдык мурастоо процесси катары эсептесек, у**стат өз шакирттери аркылуу илимий маданиятты, баалуулуктарды жана этикалык нормаларды мурастайт. Караеванын шакирттери бүгүн Кыргызстандын ар кыл жогорку окуу жайларында эмгектенип жатышат. Бул анын устаттык мектебинин жандуу уландысы. Караева үчүн устаттык, жөн гана сабак берүү эле эмес, **адамдын руханий дүйнөсүнө жол көрсөтүү болуп эсептелет.**

2.5. “Коом жана билим” илим- коом байланышы жөнүндө ой-жүгүртүүлөр

Зина Караева илим менен коомдун ортосундагы байланышты адамдын руханий жоопкерчилиги аркылуу түшүндүрөт. Ал билим берүү системасын коомдун негизги пайдубалы катары баалайт:

“Өлкөнү талкалоо үчүн билим берүү системасын талкалоо жетиштүү”.

Бул сөздөр илим менен билимдин коомдук жашоодогу ролун терең ачып берет. Караева үчүн билим берүү мекемелери – гана билим берүүчү жай эмес, **коомдук адепти сактоочу жана руханий тең салмактуулукту камсыз кылуучу институт**. Билим берүүнүн коомдук жана руханий функциясын эң алгачкылардан болуп изилдеген Э. Дюркгейм *(1956, 71)* “Билим берүү жана Социология” аттуу эмгегинде билим берүү жарандарды руханий байлык жана адеп-ахлактык баалуулуктар менен суугаруу, **социалдык ынтымакты бекемдөө деп** белгилейт. Зина Караеванын көз карашы да ушул түшүнүккө шайкеш келип, билим берүүнү адептик жана коомдук жоопкерчиликтин бир бөлүгү катары түшүндүрөт. Өзгөчө мугалимдин коом алдындагы миссиясы эң жогорку жоопкерчилик катары түшүндүрүлөт:

“Мугалим акыйкаттыктан тайса коом бузулат.”

Анын пикиринде, билим берүү – коомду тарбиялоонун эң жогорку формасы. Адеп жана акыйкатка негизделген билим гана коомду туура жолго багыттап, аны сактап калат. Караева пикири боюнча, мугалим адилеттүү, чынчыл жана жоопкер болушу керек, анткени коомдун аң-сезими дал ушул агартуучулардын билиминин, ишинин натыйжасында түптөлөт.

“*Врач жакшы дарыласа, инженер сапатуу курса, мугалим жакшы окутса, дыйкан мээнеткеч болсо өлкөнүн өнүгүшүнө кошкон чон салым болот.”*

Ар бир кесип өзүнүн милдетин чынчылдык жана жоопкерчилик менен аткарганда гана коом өнүгөт. Илим жеке адам менен бирге, коомду да көтөрүүгө, өнүктүрүүгө тийиш.

3. Жыйынтыктоо

Профессор **Зина Караева** менен болгон маекте илим менен руханий дүйнө, эмгек менен акыйкат, аялдык боорукерлик менен интеллектуалдык күч бир бүтүндүктө чагылдырылган. Караева айымдын ой-пикирлерин, жашоо философиясын жана устаттык маданиятын кыргыз илим маданиятындагы академиялык этиканын символу катары баалоого болот. Караеванын ишмердүүлүгү үч негизги принципке таянат: **эмгек**, **акыйкат**, жана **адамдык жоопкерчилик**. Ал үчүн илим — бул байлык эмес, кызмат; бийлик эмес, милдет; өзүн даңазалоо эмес, жоопкерчилик менен коомго кызмат кылуу. Анын “*Илим — бул кызмат, эмгек жана адамдык жоопкерчилик*” деген сөзү, илимдин чыныгы маңызын түшүндүргөн универсалдуу сөз деп айтсак болот. *“Эне болуу – аялдын бактысы, бирок*

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

билимдүү эне болуу – келечек үчүн эң чоң салым" деген сөзү билимдүү эненин коомдун интеллектуалдык жана руханий өнүгүүсүнө салым кошкон баалуулук катары көрсөтөт.

Маектеги эң күчтүү философиялык өзөктөрдүн бири да — "*Мугалим акыйкаттыктан тайса коом бузулат*" деген түшүнүк. Бул пикир илимпоздун моралдык позициясын гана эмес, **коомдук адептин философиялык маңызын** чагылдырат. Демек, Караева үчүн мугалим – коомдун акылы жана абийири.

Зина Караеванын турмуш жолу — **аялдын илим аркылуу коомдо өз ордун табуу, үй-бүлө менен кесипти тең айкалыштыруу, маданий баалуулуктарды сактоо жана жаңы муунга өткөрүү үлгүсү**. Анын устаттык маданияты өзүнчө бир мектепке айланган. Ал шакирттерин жөн гана илимий иштерге багыттоо менен бирге, алардын руханий дүйнөсүн, инсандык сапатын калыптандырган. Караева эже үчүн устат болуу – бул адеп, сабыр, жоопкерчилик жана мээрим менен үйрөтүү. Ар бир окуучусуна "*илим менен чындыкка кызмат кыл*" деген ураан мурастайт.

Анын көз карашында илим — элге кызмат кылуу, ал эми устат болуу — жоопкерчилик менен адамдык миссияны аткаруу. Зина Караева – илимде талыкпаган эмгекчилдик, турмушта сабыр жана адилеттүүлүк, коомдо жоопкерчилик менен жашоонун символу. Жыйынтыктап айтканда, академиялык жана адамзаттык негизги баалуулуктарды тулку боюна сиңирген проф. др. Зина Караеванын академиялык бейнеси – коомдук жоопкерчиликке, эмгекчилдикке, маданий эс тутумга жана таалим-тарбиялык миссияга негизделген илимпоз-устаттын үлгүсү жана кыргыз илим маданиятында эмгек, акыйкат жана академиялык этиканын символу катары жашайт.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Durkheim, E. (1956). *Education and Sociology*. New York: The Free Press.
2. Etzkowitz, H., & Ranga, M. (2010). Gender dynamics in science and innovation. *Policy Sciences, 43*(2), 155–179. https://doi.org/10.1007/s11077-009-9109-5
3. Etzkowitz, H., & Ranga, M. (2011). *Gender dynamics in science and technology: From the "leaky pipeline" to the "vanish box".* Brussels Economic Review, 54(2–3), 131–148.
4. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed.* New York, NY: Continuum.
5. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (Vol. 1, T. McCarthy, Trans.). Boston, MA: Beacon Press.
6. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory.* Edited and translated by Lewis A. Coser. Chicago: The University of Chicago Press.
7. Weber, M. (1946). *Science as a vocation.* In H. H. Gerth & C. W. Mills (Eds.), *From Max Weber: Essays in sociology* (pp. 129–156). New York, NY: Oxford University Press.
8. Камчыбекова К. (2025) *Сүйүктүү устат Профессор Зина Караева эже менен маек*. Өрнөктүү Устат, Сүйүктүү Окутуучу Профессор Зина Караева. Бишкек. б.12-24.
9. Ибраев М. *Кыргыз Макал-лакап, учкул сөздөрү*. https://new.bizdin.kg/books

КЫРГЫЗ ИЛИМ МАДАНИЯТЫНДА – ПРОФЕССОР ДОКТОР ЗИНА КАРАЕВА

"Илим – элге жана келечек муунга кызмат кылуунун жолу" деп эсептеген профессор Зина Караева, көз карашынын тереңдиги, билим базасынын молдугу жана бай устаттык тажрыйбасы менен Кыргыз илим-билим чөйрөсүндө өзгөчө кадыр-баркка ээ болгон илимпоздордон болуп саналат. Бул изилдөөдө мына ушул илимпоз Караеванын илимге арналган өмүр жолу, эмгек жана акыйкат принциптерине негизделген илимий позициясы, аял илимпоз катары коомдогу ролу, устат–шакирт салтына болгон мамилеси жана илим менен коомдун өз ара байланышы жөнүндөгү көз караштары системалуу түрдө чагылдырылып берилет. Академиялык биографиялык изилдөөнүн тексти анализдөө ыкмасы менен жазылган бул макаланын негизги булагын "Сүйүктүү Устат Профессор Зина Караева менен маек" (2025) аттуу маек түзүп, бул маалымат бир билим адамынын ой жүгүртүүсүн,

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

баалуулуктар жөнүндөгү түшүнүгүн жана педагогикалык көз карашын чагылдырган маданий документ катары колго алынат.

Изилдөөнүн жыйынтыгында профессор Зина Караеванын академиялык бейнеси, кыргыз илим маданиятынын тарыхында коомдук жоопкерчиликке, эмгекчилдикке, маданий эс тутумга негизделген илимий чынчылдыктын, эмгек маданиятынын жана устаттык этиканын улуу символу катары бааланат.

Ачкыч Сөздөр: Кыргыз Илим Маданияты, Зина Караева, Жамааттык Эс Тутум, Илимий Этика Коомдук Жоопкерчилик.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(23)

Erkan MAYDA[77]; Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman OKUR[78]

YARATICI PAZARLAMA KAMPANYALARININ TÜKETİCİ TUTUMUNA ETKİSİ

THE IMPACT OF CREATIVE MARKETING CAMPAIGNS ON CONSUMER ATTITUDES

ÖZET

Bu çalışmada, yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketici tutumları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yaratıcılığın pazarlama sürecinde markalara rekabet avantajı sağlayan bir unsur olduğu ve tüketici algısı, marka imajı ile satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu değerlendirilmiştir. Araştırma nicel yöntemle, kesitsel ve ilişkisel tarama modeli kapsamında yürütülmüş; veriler, yaratıcı pazarlama kampanyalarına maruz kalan 300 tüketiciden anket tekniğiyle toplanmıştır. Ölçüm aracı olarak 5'li Likert tipi tek faktörlü ve yüksek güvenirliğe sahip bir ölçek kullanılmıştır. Verilerin normal dağılmaması nedeniyle analizlerde parametrik olmayan testler uygulanmıştır. Bulgular, tüketici tutumlarının demografik değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaşmadığını; buna karşılık kampanyayla karşılaşma kanalı ve reklam takip düzeyinin tutumlar üzerinde anlamlı etkiler yarattığını göstermiştir. YouTube üzerinden kampanyalara maruz kalan katılımcıların tutum puanları televizyona göre daha yüksek bulunmuştur. Reklam takip düzeyi arttıkça yaratıcı kampanyalara yönelik tutumların da yükseldiği belirlenmiştir. Yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketicilerde olumlu algı, pozitif duygu, marka ilgisi ve satın alma eğilimini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı Pazarlama, Yaratıcılık, Pazarlama, Marka İmajı, Dijital Pazarlama.
JEL Kodları: M31, M37, D12, D91.

ABSTRACT

This study examines the effects of creative marketing campaigns on consumer attitudes. Creativity is evaluated as a key element that provides competitive advantage to brands within the marketing process and influences consumer perception, brand image, and purchase intention. The research was conducted using a quantitative approach within a cross-sectional and relational survey design. Data was collected through a questionnaire administered to 300 consumers who had been exposed to creative marketing campaigns. A five-point Likert-type scale with a single-factor structure and high reliability was used as the measurement instrument. Since the data did not follow a normal distribution, non-parametric tests were employed in the analyses. The findings indicate that consumer attitudes do not differ significantly according to demographic variables; however, the channel through which consumers encountered creative campaigns and their level of advertisement engagement significantly affected their attitudes. Participants exposed to creative campaigns via YouTube reported higher attitude scores than those exposed via television. Additionally, an increase in advertisement-following behavior was associated with more positive attitudes toward creative campaigns. Overall, the results demonstrate that creative marketing campaigns contribute to positive perceptions, favorable emotional responses, enhanced brand interest, and increased purchase intention among consumers.

Keywords: *Creative Marketing, Creativity, Marketing, Brand Image, Digital Marketing.*
JEL Codes: *M31, M37, D12, D91.*

[77] Erkan MAYDA Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bankacılık Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi, erkanmayda1@gmail.com, 0009-0006-4496-951X
[78] Dr. Öğretim Üyesi Abdurrahman OKUR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, https://orcid.org/0000-0003-2045-7158, a.okur@hbv.edu.tr

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet koşullarında işletmelerin farklılaşması yalnızca ürün ya da hizmet kalitesiyle sınırlı kalmamakta; tüketicilerle duygusal bağ kurmayı, marka sadakati geliştirmeyi ve bunu yaratıcı pazarlama stratejileriyle sürdürülebilir hâle getirmeyi gerektirmektedir. Pazarlama literatüründe yaratıcılık olgusu uzun süredir tartışılmakla birlikte, çalışmaların önemli bir bölümünün yaratıcılığın tanımlanmasına (Onur ve Zorlu, 2017) ve yaratıcı mesajların özellikleri ya da yaratıcı reklamlara yönelik genel algıya odaklandığı görülmektedir (Çeber ve Çeliker, 2024). Buna karşın, yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketici tutumlarını bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda nasıl şekillendirdiğine; özellikle dijitalleşmeyle dönüşen pazarlama ortamlarında bu etkinin hangi mekanizmalar üzerinden ortaya çıktığına ilişkin araştırmaların sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Yaratıcılık kavramına ilişkin alanyazında üzerinde uzlaşılan tek bir tanım bulunmamakla birlikte, genel yaklaşım yaratıcılığı; bireyin bilgi ve birikimlerinden sentez üretip alışılmış kalıpların dışında yeni ürünler ortaya koyma ve problem çözme becerisi olarak ele almaktadır (Öncü, 1992; Fisher, 2004). Yaratıcılık, orijinallik ve etkileyicilik niteliğiyle (Runco ve Jaeger, 2012), özgün ve uygun nitelikli bir eser üretme kapasitesiyle (Sternberg ve Lubart, 1999) ve sosyal olarak yeni ve değerli fikir ya da eylem olarak (Csikszentmihalyi, 1997) tanımlanabilmektedir. Amabile'nin yaklaşımı ise yaratıcılığın hem uzmanların uzlaşısına dayanan bir değerlendirme boyutu taşıdığını hem de ürünün "yeni, uygun, faydalı/doğru/değerli" olması ile algoritmik olmayan sezgisel süreçler üzerinden geliştiğinde yaratıcı kabul edilebileceğini vurgulamaktadır (Amabile, 1996). Bu çerçevede yaratıcılık, kişi–süreç–ürün etkileşimiyle (Onur ve Zorlu, 2017) birlikte değerlendirildiğinde daha bütüncül biçimde açıklanabilmektedir. Nitekim 4P modeli; yaratıcı birey, yaratıcı süreç, yaratıcı ürün ve yaratıcı çevre bileşenleriyle yaratıcılığın oluşumunu çok boyutlu bir yapı içinde ele almaktadır (Kaygın ve Çetinkaya, 2015). Benzer biçimde 4C modeli, yaratıcılığın Mini-C'den Big-C'ye uzanan gelişimsel düzeylerini tartışarak yaratıcılığı yalnızca seçkin bireylere özgü bir olgu olmaktan çıkarıp katmanlı bir çerçevede değerlendirmektedir (Kaufman ve Beghetto, 2009). Sistem yaklaşımı ise yaratıcılığın yalnızca bireysel potansiyelle değil, "alan–alan uzmanları–yaratıcı kişi" etkileşimiyle görünürlük kazandığını ileri sürmektedir (Csikszentmihalyi, 2007; Csikszentmihalyi, 2014). Amabile'nin Bileşensel Teorisi de yaratıcılığı; alanla ilgili beceriler, yaratıcılıkla ilgili süreçler, görev motivasyonu ve sosyal çevre bileşenleri üzerinden açıklamakta; özellikle içsel motivasyonun belirleyiciliğine dikkat çekmektedir (Amabile, 1983; West ve Sacramento, 2012).

Pazarlama anlayışı tarihsel olarak dönüşmüş; özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişim pazarlama süreçlerinde köklü etkiler üretmiştir. Modern pazarlamada pazarların bölümlenmesi ve hedef kitleye odaklanan stratejilerin geliştirilmesi, örgütlerin değişen beklentilere daha hızlı yanıt verebilmesine imkân tanımıştır (Babacan ve Onat, 2002). Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla pazarlama, geleneksel medyada tek yönlü iletişimden çıkarak sosyal medya ve içerik paylaşım platformları üzerinden etkileşim temelli iki yönlü bir yapıya evrilmiştir. Bu dönüşüm, yaratıcı pazarlama mesajlarının yalnızca içerik düzeyinde değil; etkileşim, paylaşılabilirlik ve kullanıcı katılımı gibi dinamikler üzerinden de değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim yaratıcı pazarlama içeriğinin hedef kitle üzerinde etkili olabilmesi, dikkat çekicilik (ilgi), özgünlük (orijinallik) ve kalıcı izlenim (güçlü etki) gibi ölçütlerin birlikte sağlanmasını gerektirmektedir (Batu, 2010). Yaratıcı kampanyaların hazırlanması ise ajans–kurum iş birliği, yaratıcı brief, stratejik planlama ve yaratıcı ekip çalışması gibi unsurlarla yapılandırılmış bir süreç olarak ele alınmaktadır (Drewniany ve Jewler, 2008; Fill vd., 2013; Babacan, 2012; Deniz, 2010). Bu bağlamda yaratıcı pazarlama, tüketicinin marka algısını güçlendirmeyi, kalıcılık sağlamayı ve ekonomik sonuçlara yansıyacak bir etki üretmeyi hedefleyen stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır (Elden, 2018).

Bununla birlikte literatürde yaratıcı pazarlama çalışmaları çoğunlukla genel reklam etkisi düzeyinde ele alınmakta (İri, 2018; Topal ve Yılmaz, 2023; Becan, 2024; Toros, 2016), ancak özgünlük algısı, hikâyeleştirme, yenilikçi tasarım unsurları, tüketici–marka etkileşimi ve sosyal medya üzerinden katılım gibi kampanya bileşenlerinin tutum üzerindeki daha spesifik etkileri yeterince ayrıntılandırılmamaktadır. Ayrıca yaratıcı içeriklerin tüketicide oluşturduğu duygusal yankının marka imajı, güven ve satın alma niyetiyle nasıl ilişkilendiği konusunda da ampirik bir boşluk olduğu değerlendirilmektedir. Örneklem çeşitliliğinin sınırlı

kalması ve bazı çalışmaların belirli sektör/yaş gruplarına odaklanması, demografik özelliklerin yaratıcı pazarlama kampanyalarına yönelik tutumları ne ölçüde farklılaştırdığını tartışmayı da güçleştirmektedir.

Bu noktada çalışmanın odaklandığı temel çıktı değişkenlerinden biri olan "tutum" kavramı, sosyal psikoloji yazınında merkezi bir konuma sahiptir. Allport'un tutumları sosyal psikolojinin vazgeçilmez kavramı olarak nitelemesi, bu alanın temel referanslarından biri olarak kabul edilmektedir (Hogg ve Vaughan, 2010). Tutum, bireyin belirli bir nesne, olay ya da kişiye yönelik öğrenilmiş olumlu/olumsuz eğilimlerini; bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenleriyle birlikte yansıtan psikolojik bir yapı olarak ele alınmaktadır (Perloff, 2010; Hogg ve Vaughan, 2010). Tüketici davranışı bağlamında tutumlar satın alma karar sürecini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biri olup, olumlu tutum satın alma olasılığını artırırken olumsuz tutum bu olasılığı azaltabilmektedir (Perloff, 2010). Bu nedenle işletmeler açısından tutumların ölçülmesi ve analiz edilmesi stratejik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Koç, 2006). Öte yandan pazarlama iletişimi literatüründe reklama yönelik tutum; belirli bir reklama yönelik tutum ile reklama yönelik genel tutum ayrımı üzerinden tartışılmakta; genel tutumun zaman içinde dönemsel olarak değişen eğilimler gösterebildiği ifade edilmektedir (Lutz, 1985; Mehta, 2000). Satın alma niyeti ise tüketicinin bir ürünü satın alma olasılığını yansıtan kritik bir gösterge olarak ele alınmakta; ürün kalitesi, marka itibarı ve reklam etkinliği gibi değişkenlerle ilişkilendirilmektedir (Dodds vd., 1991; Alalwan, 2018; Bavar vd., 2017).

Bu çalışma, dijitalleşme bağlamında yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketici tutumlarını (bilişsel, duygusal ve davranışsal) nasıl etkilediğini incelemeyi; tüketicilerin yaratıcı pazarlama uygulamalarına verdikleri tepkiler üzerinden yaratıcı unsurların marka imajı, satın alma niyeti ve marka güveniyle ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece literatürde işaret edilen ampirik boşluğa katkı sunulması; işletmeler açısından daha etkili iletişim stratejilerinin geliştirilmesine ve pazarlama kaynaklarının daha etkin kullanılmasına yönelik çıkarımlar üretilmesi hedeflenmektedir. Akademik açıdan ise çalışma, yaratıcı pazarlama ile tüketici psikolojisi arasındaki etkileşimi tutum ekseninde çok boyutlu biçimde tartışarak ilgili literatüre teorik ve uygulamalı katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketicilerin tutumları üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada, yaratıcı pazarlama kampanyalarına yönelik algıların tüketicilerin duygusal tepkileri, marka algısı ve satın alma niyeti üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Araştırma nicel yöntem esas alınarak tasarlanmış olup veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma, kesitsel (cross-sectional) bir tasarımda yürütülmüş ve araştırma modeli olarak ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. İlişkisel tarama modeli, belirlenen değişkenlerden birine göre gruplar oluşturularak, diğer bağımlı değişkene ilişkin bu gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığının incelenmesine dayanmaktadır (Karasar, 2005).

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini yaratıcı pazarlama kampanyalarına maruz kalan tüketiciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise gönüllülük esasına göre araştırmaya katılan 300 tüketiciden meydana gelmektedir. Örneklem seçiminde zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle, ana kütleden en kolay erişilebilen birimlerin seçilmesine dayanan kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Malhotra, 2004). Anket formu, katılımcıların demografik özelliklerini ve yaratıcı pazarlama kampanyalarına yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir, mesleki kıdem, reklam takip etme düzeyi ve yaratıcı kampanyalarla karşılaşma mecrasına ilişkin demografik sorular yer almaktadır. Bu bölüm, örneklemin sosyo-demografik özelliklerini betimlemek ve elde edilen bulguları bu çerçevede yorumlamak amacıyla kullanılmıştır.

İkinci bölümde, yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketici tutumuna etkisini ölçmek üzere ilgili literatürden yararlanılarak araştırmacı tarafından geliştirilen "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici

Tutumuna Etkisi" ölçeği uygulanmıştır. Katılımcılar anketi bireysel olarak yanıtlamış; veriler anonim biçimde toplanmış ve yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

2.3. Ölçüm Aracı

Araştırmada tüketici tutumlarını ölçmek amacıyla 5'li Likert tipi bir ölçek kullanılmıştır. Ölçek, katılımcıların yaratıcı pazarlama kampanyalarına yönelik algılarını, duygusal tepkilerini, markaya ilişkin tutumlarını ve davranışsal eğilimlerini (satın alma niyeti, paylaşma eğilimi vb.) değerlendirmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Ölçek "1 = Kesinlikle Katılmıyorum" ile "5 = Kesinlikle Katılıyorum" arasında derecelendirilmiştir. Ölçekte yer alan ters anlamlı maddeler analiz öncesinde ters kodlanmıştır.

2.4. Veri Analizi

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Analiz öncesinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Bartlett Küresellik Testi ile verilerin faktör analizine uygunluğu değerlendirilmiş; sonuçlar örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermiştir. AFA sonuçları, ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu ve toplam varyansın anlamlı bir bölümünü açıkladığını ortaya koymuştur. Maddelere ait faktör yükleri kabul edilebilir düzeylerin üzerindedir.

AFA ile elde edilen faktör yapısının doğrulanması amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA sonuçları, tek faktörlü ölçüm modelinin verilerle iyi uyum sağladığını ve model uyum indekslerinin kabul edilebilir ve yüksek düzeylerde olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, ölçeğin yapı geçerliliğini desteklemektedir.

Ölçeğin güvenirliğini değerlendirmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış ve elde edilen yüksek alfa değeri, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermiştir (Nunnally & Bernstein, 1994).

Verilerin dağılım özelliklerini incelemek amacıyla Kolmogorov–Smirnov ve Shapiro–Wilk normallik testleri uygulanmış; sonuçlar verilerin normal dağılım varsayımını sağlamadığını ortaya koymuştur ($p < 0,05$). Bu nedenle analizlerde parametrik olmayan istatistiksel yöntemler tercih edilmiştir. İki bağımsız grup karşılaştırmalarında Mann–Whitney U testi kullanılmış ve anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

2.5. Etik Hususlar

Araştırma sürecinde etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, gönüllülük esas alınmış ve kimlik bilgileri talep edilmeden anonim veri toplanmıştır. Elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen verilerin istatistiksel analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Anket uygulaması ile elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda düzenlenmiş ve analiz edilmiştir. Bulgular kısmında öncelikle katılımcılara ilişkin demografik özellikler sunulmuş; ardından "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi" ölçeğine ilişkin tanımlayıcı istatistikler, geçerlik ve güvenirlik analizleri ile hipotez testlerine yönelik sonuçlar raporlanmıştır. Elde edilen bulgular, ilgili tablolar ve şekiller aracılığıyla sistematik biçimde açıklanarak araştırma sorularına yanıt oluşturacak şekilde yorumlanmıştır.

Tablo 1: Cinsiyete Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanlarının Mann–Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	U	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	Erkek	150	152,02	11022,000	0,761
	Kadın	150	148,98		

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 1'de cinsiyete göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarının Mann–Whitney U testi sonuçları sunulmaktadır. Bulgular incelendiğinde erkek katılımcıların sıra ortalamasının (152,02) kadın katılımcılara (148,98) göre biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak Mann–Whitney U testi sonucuna göre cinsiyete göre ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (U=11022,000; p=0,761; p>0,05). Bu sonuç, tüketici tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde değişmediğini göstermektedir.

Tablo 2: Yaş Gruplarına Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanlarının Kruskal–Wallis Testi Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Sıra Ortalaması	H	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	18–24	72	151,40	7,006	0,220
	25–34	104	149,75		
	35–44	67	157,08		
	45–54	34	166,37		
	55–60	14	105,07		
	60+	9	113,67		

Tablo 2'de yaş gruplarına göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarının Kruskal–Wallis testi sonuçları verilmiştir. Sıra ortalamaları incelendiğinde en yüksek sıra ortalamasının 45–54 yaş grubunda (166,37), en düşük sıra ortalamasının ise 55–60 yaş grubunda (105,07) olduğu görülmektedir. Buna rağmen Kruskal–Wallis testi sonucuna göre yaş grupları arasında ölçek puanları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (H=7,006; p=0,220; p>0,05). Bu bulgu, tüketici tutum puanlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ifade etmektedir.

Tablo 3: Medeni Duruma Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanlarının Mann–Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	U	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	Evli	171	150,97	10948,50	,913
	Bekar	129	149,87		

Tablo 3'te medeni duruma göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarının Mann–Whitney U testi sonuçları sunulmaktadır. Sıra ortalamalarının evli katılımcılarda (150,97) bekar katılımcılara (149,87) oldukça yakın olduğu görülmektedir. Mann–Whitney U testi sonucuna göre medeni duruma göre ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (U=10948,50; p=0,913; p>0,05). Bu sonuç, tüketici tutum puanlarının medeni duruma göre değişmediğini göstermektedir.

Tablo 4: Eğitim Düzeyine Göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanı" Farklılık Analizi (Kruskal–Wallis Testi)

Değişken	Eğitim Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	H	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	İlköğretim	8	190,75	3,051	0,549
	Lise	64	156,29		
	Ön Lisans	42	147,05		
	Lisans	119	151,72		

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Yüksek Lisans–Doktora	67	140,16	

Tablo 4'te eğitim düzeyine göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarına ilişkin Kruskal–Wallis testi sonuçları yer almaktadır. Sıra ortalamaları incelendiğinde en yüksek değerin ilköğretim grubunda (190,75), en düşük değerin ise yüksek lisans–doktora grubunda (140,16) olduğu görülmektedir. Ancak Kruskal–Wallis testi sonucuna göre eğitim düzeyi grupları arasında ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (H=3,051; p=0,549; p>0,05). Bu bulgu, tüketici tutum puanlarının eğitim düzeyine göre anlamlı biçimde değişmediğini göstermektedir.

Tablo 5: Mesleki Kıdeme Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanının Kruskal–Wallis Testi Sonuçları

Değişken	Mesleki Kıdem	N	Sıra Ortalaması	H	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	1 Yıldan Az	32	147,75	1,775	0,777
	1–3 Yıl	81	141,61		
	4–8 Yıl	94	158,48		
	9–15 Yıl	65	149,35		
	16 Yıl ve Üzeri	28	155,23		

Tablo 5'te mesleki kıdeme göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarının Kruskal–Wallis testi sonuçları sunulmuştur. Sıra ortalamaları incelendiğinde en yüksek sıra ortalamasının 4–8 yıl kıdeme sahip katılımcılarda (158,48), en düşük sıra ortalamasının ise 1–3 yıl kıdeme sahip katılımcılarda (141,61) olduğu görülmektedir. Buna rağmen Kruskal–Wallis testi sonucuna göre gruplar arasında ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (H=1,775; p=0,777; p>0,05). Bu sonuç, tüketici tutum puanlarının mesleki kıdeme göre farklılaşmadığını göstermektedir.

Tablo 6: Aylık Ücrete Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanı Farklılık Analizi (Kruskal–Wallis Testi)

Değişken	Aylık Ücret	N	Sıra Ortalaması	H	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	22000'den az	44	155,72	0,668	0,985
	22000–35000	63	150,13		
	35001–50000	54	143,81		
	50001–75000	67	152,73		
	75001–100000	36	146,74		
	100000'den fazla	36	154,43		

Tablo 6.6'da aylık ücret gruplarına göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarına ilişkin Kruskal–Wallis testi sonuçları yer almaktadır. Sıra ortalamaları incelendiğinde en yüksek sıra ortalamasının 22.000 TL'den az gelir grubunda (155,72), en düşük sıra ortalamasının ise 35.001–50.000 TL gelir grubunda (143,81) olduğu görülmektedir. Ancak Kruskal–Wallis testi sonucuna göre aylık ücret grupları arasında ölçek puanları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (H=0,668; p=0,985; p>0,05). Bu bulgu, tüketici tutum puanlarının aylık ücret değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 7: Yaratıcı Kampanyayla Karşılaşma Kanalına Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanının Kruskal–Wallis Testi Sonuçları

Değişken	Yaratıcı Kampanyayla Karşılaşma	N	Sıra Ortalaması	H	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	Televizyon	120	133,53	7,656	0,006
	YouTube	180	161,81		

Tablo 7'de yaratıcı kampanyayla karşılaşma kanalına göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin test sonuçları verilmiştir. Sıra ortalamaları incelendiğinde YouTube üzerinden karşılaşan katılımcıların sıra ortalamasının (161,81), televizyon üzerinden karşılaşan katılımcılardan (133,53) daha yüksek olduğu görülmektedir. Test sonucuna göre gruplar arasında ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($H=7,656$; $p=0,006$; $p<0,05$). Bu sonuç, yaratıcı kampanyayla karşılaşma kanalının tüketici tutum puanlarını anlamlı düzeyde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 8: Reklam Takip Etme Düzeyine Göre Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puanının Karşılaştırılması (Kruskal–Wallis)

Değişken	Reklam Takip Etme Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	H	p
Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği Ortalama Puan	Hiç takip etmem	70	121,04	27,826	0,001
	Ara sıra bakarım	83	130,27		
	Sık sık takip ederim	85	166,17		
	Reklam ve kampanyaları yakından takip ederim	62	189,36		

Tablo 8'de reklam takip etme düzeyine göre "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi Ölçeği" ortalama puanlarının Kruskal–Wallis testi sonuçları sunulmaktadır. Sıra ortalamaları incelendiğinde en düşük sıra ortalamasının "Hiç takip etmem" grubunda (121,04), en yüksek sıra ortalamasının ise "Reklam ve kampanyaları yakından takip ederim" grubunda (189,36) olduğu görülmektedir. Kruskal–Wallis testi sonucuna göre gruplar arasında ölçek puanları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($H=27,826$; $p<0,001$). Bu bulgu, reklamları takip etme düzeyi arttıkça tüketici tutum puanlarının da anlamlı şekilde yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 9: Katılımcıların Anket Yanıtları

		n	%
Yaratıcı pazarlama kampanyaları sıradan reklamlardan farklıdır.	Kesinlikle Katılmıyorum	45	15,0%
	Katılmıyorum	57	19,0%
	Kararsızım	50	16,7%
	Katılıyorum	67	22,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	81	27,0%
Bu tür kampanyalar genellikle yeni ve özgün fikirler içerir.	Kesinlikle Katılmıyorum	38	12,7%
	Katılmıyorum	56	18,7%
	Kararsızım	54	18,0%
	Katılıyorum	75	25,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	77	25,7%
	Kesinlikle Katılmıyorum	38	12,7%

Yaratıcı kampanyalar markaların kendini ifade etme biçimlerini zenginleştirir	Katılmıyorum	55	18,3%
	Kararsızım	59	19,7%
	Katılıyorum	74	24,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	74	24,7%
Bu kampanyalar tüketicinin dikkatini çekmede etkilidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	41	13,7%
	Katılmıyorum	50	16,7%
	Kararsızım	62	20,7%
	Katılıyorum	75	25,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	72	24,0%
Yaratıcı pazarlama kampanyaları genellikle abartılı ve gereksizdir.	Kesinlikle Katılmıyorum	63	21,0%
	Katılmıyorum	71	23,7%
	Kararsızım	66	22,0%
	Katılıyorum	61	20,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	39	13,0%
Yaratıcı pazarlama kampanyaları beni eğlendirir.	Kesinlikle Katılmıyorum	27	9,0%
	Katılmıyorum	63	21,0%
	Kararsızım	63	21,0%
	Katılıyorum	69	23,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	78	26,0%
Böyle kampanyalar izlerken merak ve heyecan hissederim.	Kesinlikle Katılmıyorum	45	15,0%
	Katılmıyorum	70	23,3%
	Kararsızım	60	20,0%
	Katılıyorum	68	22,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	57	19,0%
Bu tür kampanyalar bana pozitif duygular hissettirir.	Kesinlikle Katılmıyorum	41	13,7%
	Katılmıyorum	49	16,3%
	Kararsızım	63	21,0%
	Katılıyorum	77	25,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	70	23,3%
Yaratıcı kampanyalar mesajı anlamamı kolaylaştırır.	Kesinlikle Katılmıyorum	31	10,3%
	Katılmıyorum	65	21,7%
	Kararsızım	66	22,0%
	Katılıyorum	65	21,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	73	24,3%
Bu tür kampanyalar genellikle kafa karıştırıcı olur.	Kesinlikle Katılmıyorum	67	22,3%
	Katılmıyorum	72	24,0%
	Kararsızım	59	19,7%
	Katılıyorum	70	23,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	32	10,7%
Yaratıcı pazarlama kampanyalarını genel olarak beğenirim.	Kesinlikle Katılmıyorum	49	16,3%
	Katılmıyorum	42	14,0%
	Kararsızım	60	20,0%
	Katılıyorum	65	21,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	84	28,0%
Bu tür kampanyaların markalara değer kattığını düşünürüm.	Kesinlikle Katılmıyorum	38	12,7%
	Katılmıyorum	52	17,3%
	Kararsızım	60	20,0%
	Katılıyorum	72	24,0%

	Kesinlikle Katılıyorum	78	26,0%
Yaratıcı kampanyalar sayesinde reklamları izlemeye daha istekli olurum.	Kesinlikle Katılmıyorum	45	15,0%
	Katılmıyorum	48	16,0%
	Kararsızım	50	16,7%
	Katılıyorum	76	25,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	81	27,0%
Yaratıcı kampanyaların tüketiciyi manipüle ettiğini düşünüyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum	58	19,3%
	Katılmıyorum	89	29,7%
	Kararsızım	59	19,7%
	Katılıyorum	61	20,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	33	11,0%
Bu kampanyalar markaların samimi olduğu izlenimini yaratır.	Kesinlikle Katılmıyorum	35	11,7%
	Katılmıyorum	65	21,7%
	Kararsızım	54	18,0%
	Katılıyorum	70	23,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	76	25,3%
Yaratıcı bir kampanya gördüğümde markayı araştırma isteğim artar.	Kesinlikle Katılmıyorum	26	8,7%
	Katılmıyorum	63	21,0%
	Kararsızım	66	22,0%
	Katılıyorum	80	26,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	65	21,7%
Böyle kampanyalar markaya yönelik ilgimi artırır.	Kesinlikle Katılmıyorum	35	11,7%
	Katılmıyorum	51	17,0%
	Kararsızım	57	19,0%
	Katılıyorum	80	26,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	77	25,7%
Yaratıcı kampanyalar satın alma niyetimi etkileyebilir.	Kesinlikle Katılmıyorum	33	11,0%
	Katılmıyorum	62	20,7%
	Kararsızım	59	19,7%
	Katılıyorum	85	28,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	61	20,3%
Bu tür kampanyalar hakkında arkadaşlarımla konuşurum veya paylaşırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	28	9,3%
	Katılmıyorum	66	22,0%
	Kararsızım	73	24,3%
	Katılıyorum	79	26,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	54	18,0%
Yaratıcı pazarlama kampanyaları markaya karşı uzun vadeli olumlu bir izlenim bırakır.	Kesinlikle Katılmıyorum	37	12,3%
	Katılmıyorum	52	17,3%
	Kararsızım	62	20,7%
	Katılıyorum	80	26,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	69	23,0%

Tablo 9'da katılımcıların "Yaratıcı Pazarlama Kampanyalarının Tüketici Tutumuna Etkisi" ölçeğine verdikleri yanıtların frekans (n) ve yüzde (%) dağılımları sunulmuştur. Genel olarak bulgular, katılımcıların yaratıcı pazarlama kampanyalarına ilişkin algılarının büyük ölçüde olumlu olduğunu ve yaratıcı kampanyaların tüketici tutumu üzerinde pozitif yönde etkili bir yapı oluşturduğunu göstermektedir.

Öncelikle yaratıcı kampanyaların sıradan reklamlardan farklı olduğu ifadesine katılım oranı oldukça yüksektir. "Katılıyorum" (%22,3) ve "Kesinlikle Katılıyorum" (%27,0) cevapları birlikte değerlendirildiğinde

katılımcıların %49,3'ünün bu görüşe katıldığı görülmektedir. Benzer şekilde, yaratıcı kampanyaların yeni ve özgün fikirler içerdiğini belirten ifadede de olumlu yanıt oranı %50,7'ye ulaşmaktadır. Bu durum, katılımcıların yaratıcı kampanyaları temel olarak yenilikçi ve özgün olarak algıladığını ortaya koymaktadır.

Kampanyaların marka iletişimine sağladığı katkılar açısından değerlendirildiğinde, "yaratıcı kampanyalar markaların kendini ifade etme biçimlerini zenginleştirir" ifadesinde "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" yanıtlarının toplamı %49,4 olarak hesaplanmıştır. Aynı şekilde "bu tür kampanyaların markalara değer kattığını düşünürüm" ifadesinde olumlu görüş bildirenlerin oranı %50,0'dir. Bu bulgular, yaratıcı kampanyaların yalnızca dikkat çekici değil, aynı zamanda marka değerine ve marka iletişimine katkı sağlayan bir unsur olarak algılandığını göstermektedir.

Dikkat çekicilik boyutu incelendiğinde, "bu kampanyalar tüketicinin dikkatini çekmede etkilidir" ifadesine katılım oranı %49,0 olup, katılımcıların yaklaşık yarısı yaratıcı kampanyaları yüksek dikkat çekiciliğe sahip olarak değerlendirmiştir. Ayrıca yaratıcı kampanyaların tüketiciyi eğlendirdiği ifadesinde olumlu görüş bildirenlerin oranı %49,0'dur. "Pozitif duygular hissettirir" maddesinde ise "katılıyorum" (%25,7) ve "kesinlikle katılıyorum" (%23,3) seçenekleri toplamda %49,0 ile yine dikkat çekici bir düzeydedir. Bu sonuçlar, yaratıcı kampanyaların tüketicilerde eğlence, merak, heyecan ve olumlu duygu oluşturma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte bazı maddelerde kararsızlık oranının yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin "böyle kampanyalar izlerken merak ve heyecan hissederim" ifadesinde kararsızların oranı %20,0, "bu tür kampanyalar hakkında arkadaşlarımla konuşurum veya paylaşırım" maddesinde ise %24,3'tür. Bu durum, yaratıcı kampanyaların tüketiciler üzerinde olumlu etkiler yaratmasına rağmen her katılımcının bu deneyimi aynı yoğunlukta yaşamadığını ya da kampanyaları paylaşma davranışının kişiden kişiye değiştiğini işaret etmektedir.

Olumsuz içerikli maddeler incelendiğinde ise yaratıcı kampanyalara yönelik negatif algının genel olarak daha düşük olduğu görülmektedir. "Yaratıcı pazarlama kampanyaları genellikle abartılı ve gereksizdir" ifadesine katılmayanların oranı ("kesinlikle katılmıyorum" %21,0 + "katılmıyorum" %23,7) toplam %44,7'dir. Bu oran, katılımcıların önemli bir kısmının yaratıcı kampanyaları "abartılı/gereksiz" olarak değerlendirmediğini göstermektedir. Benzer şekilde "bu tür kampanyalar genellikle kafa karıştırıcı olur" maddesinde katılmayanların oranı %46,3'tür. Bu sonuçlar, yaratıcı kampanyaların bazı bireylerde karmaşa yaratabilse de genel eğilimin bunun aksini desteklediğini ortaya koymaktadır.

Tüketici davranışına yönelik maddelerde ise yaratıcı kampanyaların etkisi daha net biçimde görülmektedir. "Yaratıcı kampanyalar sayesinde reklamları izlemeye daha istekli olurum" maddesine katılanların oranı %52,3 ile oldukça yüksektir. Benzer şekilde "yaratıcı bir kampanya gördüğümde markayı araştırma isteğim artar" maddesinde olumlu yanıt oranı %48,4, "markaya yönelik ilgimi artırır" maddesinde ise %52,4 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca "yaratıcı kampanyalar satın alma niyetimi etkileyebilir" ifadesinde katılım oranı %48,6 olup, yaratıcı kampanyaların yalnızca algısal değil, davranışsal düzeyde de etkili olabileceğini göstermektedir.

Uzun vadeli etkilere ilişkin "yaratıcı kampanyalar markaya karşı uzun vadeli olumlu bir izlenim bırakır" ifadesine olumlu yanıt verenlerin oranı %49,7 olup, yaratıcı kampanyaların markaya yönelik tutum üzerinde kalıcı olumlu izlenimler oluşturabileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık "kampanyaların tüketiciyi manipüle ettiğini düşünüyorum" ifadesinde katılmayanların oranı %49,0 (kesinlikle katılmıyorum %19,3 + katılmıyorum %29,7) olup, katılımcıların önemli bir kısmı yaratıcı kampanyaları manipülatif bir yapıdan ziyade daha çok etkileyici ve olumlu bir iletişim unsuru olarak görmektedir.

Katılımcıların yaratıcı pazarlama kampanyalarını farklı, özgün, dikkat çekici ve marka değerini artırıcı olarak algıladığını, bu kampanyaların tüketicide olumlu duygu, ilgi, araştırma isteği ve satın alma eğilimi oluşturabildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bazı maddelerde kararsızlık oranlarının görece yüksek olması, yaratıcı kampanya etkisinin tüketiciler arasında farklılaşabildiğini ve bireysel deneyimlere göre değişebileceğini göstermektedir.

4. SONUÇ

Rekabetçi piyasa koşullarında işletmelerin başarısı, ürün ve hizmet kalitesinin yanı sıra tüketicinin dikkatini çekebilen yaratıcı pazarlama uygulamalarıyla ilişkilidir. Bu çalışmada yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketici tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, yaratıcı içeriklerin tüketicilerde olumlu duygular oluşturduğunu, marka imajını güçlendirdiğini ve satın alma tutumunu artırdığını göstermektedir. Özellikle özgünlük algısı, duygusal bağ ve tutumlarda kalıcılık boyutlarında yaratıcı kampanyaların belirgin bir etki ürettiği görülmüştür. Tüketicinin kendisini marka öyküsünün bir parçası olarak algılaması, markaya yönelik olumlu tutum düzeyini yükseltmiştir. Bu bulgu, yaratıcı kampanyaların marka ile tüketici arasında daha güçlü bir bağ kurabildiğini göstermektedir.

Katılımcıların yaratıcı kampanyaları sıradan reklamlardan farklı, özgün ve markaya değer katan bir iletişim biçimi olarak değerlendirmesi, yaratıcılığın tüketici zihninde yalnızca estetik bir unsur olarak algılanmadığını ortaya koymaktadır. Yaratıcı içeriklerin dikkat çekici bulunması, bilişsel düzeyde fark etme ve akılda tutma süreçlerinin desteklendiğine işaret etmektedir. Bu sonuç, reklam etkilerinin aşamalı biçimde geliştiğini savunan HOE (Hierarchy of Effects) yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Araştırma bulguları, yaratıcılığın tüketici tutumlarını duygusal düzeyde de etkilediğini göstermektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü yaratıcı kampanyaların olumlu duygular uyandırdığını ve izleme deneyimini daha çekici hale getirdiğini belirtmiştir. Bazı maddelerde gözlenen kararsızlık düzeyi, duygusal etkinin her bireyde aynı yoğunlukta ortaya çıkmadığını düşündürmektedir. Bu durum, yaratıcılığın etkisinin bireysel ilgi ve mesajı algılama biçimine bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir.

Davranışsal eğilimlere ilişkin bulgular, yaratıcı kampanyaların tüketiciyi yalnızca beğeni düzeyinde bırakmadığını ortaya koymaktadır. Reklamı izleme isteğinin artması, markayı araştırma eğiliminin güçlenmesi ve satın alma niyetinin etkilenmesi, yaratıcı reklamın tüketici davranışları üzerinde yönlendirici bir etki oluşturabildiğini göstermektedir. Yaratıcı içeriklerin merak, ilgi ve niyet hattında işleyen bir mekanizma üretebildiği görülmektedir.

Marka imajına ilişkin bulgular, yaratıcı kampanyaların markaya değer kattığını ve markaların kendini ifade etme biçimlerini zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. Uzun vadeli olumlu izlenim maddesinde gözlenen yüksek katılım, yaratıcı kampanyaların yalnızca anlık beğeni yaratmadığını, marka ile ilgili daha kalıcı tutumlar üretebildiğini göstermektedir.

Olumsuz algıyı ölçen maddelerde katılımcıların büyük bir bölümünün yaratıcı kampanyaları abartılı veya kafa karıştırıcı olarak değerlendirmemesi, yaratıcı içeriğin genel olarak olumlu karşılandığını göstermektedir. Bununla birlikte bu tür algıların belirli bir düzeyde varlığını sürdürmesi, yaratıcılığın algılanışında farklılaşmalar olabileceğini düşündürmektedir.

Demografik değişkenler açısından tüketici tutum puanlarında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve mesleki kıdem değişkenleri tutumlar üzerinde belirleyici olmamıştır. Buna karşılık kampanyayla karşılaşma kanalı ve reklam takip etme düzeyi anlamlı farklılık yaratmıştır. YouTube üzerinden yaratıcı kampanyalara maruz kalan katılımcıların tutum puanları televizyona kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Reklam takip etme düzeyi arttıkça yaratıcı kampanyalara yönelik tutumların da yükseldiği belirlenmiştir.

Genel olarak bu çalışma, yaratıcı pazarlama kampanyalarının tüketici tutumlarını bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda etkilediğini ortaya koymaktadır. Bulgular, yaratıcı kampanyaların farkındalık, duygusal tepki, marka imajı ve satın alma niyetiyle ilişkili tutumlar üzerinde anlamlı bir etki ürettiğini göstermektedir. Yaratıcılığın etkisinin özellikle dijital ortamlarda ve reklama ilgisi yüksek tüketicilerde daha belirgin hale geldiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. *Alalwan, A. A. (2018). Investigating the impact of social media advertising features on customer purchase intention. International Journal of Information Management, 42, 65–77.*
2. *Amabile, T. M. (1983). The social psychology of creativity. New York: Springer Verlag.*
3. *Amabile, T. M. (1996). Creativity in context. Boulder, CO: Westview Press.*

4. *Babacan, M. (2012). Reklamcılık temel kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık.*
5. *Babacan, M., & Onat, F. (2002). Postmodern pazarlama perspektifi. Ege Akademik İnceleme, 2(1), 11–20.*
6. *Batu, N. M. (2010). Marka konumlandırmada yaratıcı reklam stratejileri (Yayımlanmış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
7. *Bavar, A., Tahmasebifard, H., & Kheiry, B. (2017). Studying the factors affecting consumers complicity with counterfeit products. Business Management and Strategy, 8(1), 39.*
8. *Becan, C. (2024). Bir anlatım biçimi olarak yaratıcı kalıpların tüketicilerin reklamlara yönelik motivasyonu üzerine etkisi: iletişim fakültesi öğrencilerine yönelik bir saha araştırması. Journal Of Socıal, Humanıtıes And Admınıstratıve Scıences (JOSHAS), 6(26), 667-687.*
9. *Csikszentmihalyi, M. (1997). Flow and the psychology of discovery and invention. New York: HarperPerennial.*
10. *Csikszentmihalyi, M. (2007). Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention. New York: HarperCollins Publishers.*
11. *Csikszentmihalyi, M. (2014). The systems model of creativity. New York: Springer.*
12. *Çeber, B., & Çeliker, S. (2024). Tüketicilerin üretken yapay zekâ uygulamaları ile oluşturulan reklamlara yönelik algı ve davranışları üzerine bir saha araştırması. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (47), 289-313.*
13. *Deniz, E. (2010). Markalaşma ve reklam. İstanbul: Kum Saati Yayınları.*
14. *Dodds, W. B., Monroe, K. B., & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. Journal of Marketing Research, 28(3), 307–319.*
15. *Drewniany, B. L., & Jewler, J. A. (2008). Creative strategy in advertising, school of Journalism and Mass Communications.*
16. *Elden, M. (2018). Reklam ve reklamcılık. Ankara: Say Yayınevi.*
17. *Fill, C., Hughes, G., & Francesco, S. D. (2013). Advertising, strategy, creativity and media. İstanbul: Pearson Yayınları.*
18. *Fisher, R. (2004). Unlocking creativity: Teaching across the curriculum. London: David Fulton Publishers.*
19. *Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2010). Social psychology (6th ed.). Harlow: Pearson Education.*
20. *İri, A. (2018). Yaratıcı mecra uygulamalarında güncel teknolojinin tüketici algısına etkisi. Medeniyet Sanat Dergisi, 4(1), 53-68.*
21. *Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler. Ankara: Nobel Yayıncılık.*
22. *Kaufman, J., & Beghetto, R. (2009). Beyond big and little: The Four C model of creativity. Review of General Psychology, 13, 1–12.*
23. *Kaygın, B., & Çetinkaya, Ç. (2015). Yaratıcılığın değerlendirmesinde yeni yaklaşımlar. Journal of Gifted Education and Creativity, 2(1), 1-11.*
24. *Koç, E. (2006). Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri: Global ve yerel yaklaşımlar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.*
25. *Lutz, R. J. (1985). Affective and cognitive antecedents of attitudes toward the ad: A conceptual framework. In L. F. Alwitt & A. Mitchell (Ed.), Psychological processes and advertising effects: Theory, research, application (ss. 45–63). NJ: Lawrence Erlbaum Associates.*
26. *Malhotra, N. K. (2004). Marketing research: An applied orientation. New Jersey: Pearson Prentice Hall.*
27. *Mehta, A. (2000). Advertising attitudes and advertising effectiveness. Journal of Advertising Research, 40, 67–72.*
28. *Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). Psychometric theory (3rd ed.). McGraw-Hill.*

29. *Onur, D., & Zorlu, T. (2017). Yaratıcılık kavramı ile ilişkili kuramsal yaklaşımlar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(3), 1535–1552.*
30. *Öncü, T. (1992). Yaratıcılığın betimlenmesi ve yaratıcılık üzerine çevresel etkiler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, 14(1), 255–264.*
31. *Perloff, R. M. (2010). The dynamics of persuasion: Communication and attitudes in the 21st century. New York: Routledge.*
32. *Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. Creativity Research Journal, 24(1), 92–96.*
33. *Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1999). The concept of creativity: Prospects and paradigms. Handbook of Creativity, 1, 3–15.*
34. *Topal, M., & Yılmaz, R. A. (2023). İletişim etkileri açısından reklamda yaratıcılığın karşılaştırılması. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 11(2), 1058-1086.*
35. *Toros, N. D. (2016). Pazarlama iletişimi açısından internet ortamında kullanılan ağızdan ağıza pazarlama tekniklerinin marka tercihine etkisi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 157-182.*
36. *West, M. A., & Sacramento, C. A. (2012). Creativity and innovation: The role of team and organizational climate. In M. D. Mumford (Ed.), Handbook of Organizational Creativity (ss. 359–387). New York: Elsevier.*

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(24)

Dr. Kubilay ÇELİK[79]

DOMINANT COLLAR JOURNALIST: DIGITAL LABOR, AUTONOMY AND A NEW TYPE OF WORKER IN THE MEDIA FIELD

EGEMEN YAKA GAZETECİ: DİJİTAL EMEK, ÖZERKLİK VE MEDYA ALANINDA YENİ BİR ÇALIŞAN TİPİ

ABSTRACT

The term "blue-collar," which first appeared in 1924 to describe physically laboring workers, was followed in the 1930s by the concept of "white-collar," referring to those primarily engaged in office work and using their minds more. However, with the advent of the internet into our lives, confusion began to arise around these concepts. The rapid pace of digitalization has brought the issue of what to call people working in this sector to the forefront. After the pandemic emerged in 2020, a group of people emerged who work from home without any age restrictions; who are highly skilled in using digital technology, independent, enjoy a relaxed environment, and devote the entire day after work to themselves. I defined these people as the 'Dominant Collar' in my book "Metaverse and Artificial Intelligence" written in 2023. This term, which is not found in literature reviews, was first coined by me. With this work, I have mentioned the concept of "Dominant Collar" once again in this article.Today, as the number of journalists working in the traditional way decreases, journalists who are highly skilled in using digital technology have begun to increase. Their proliferation has given rise to a new type of work and labor, beyond physical and mental labor. "Dominant Collar" can be defined as a subject that combines the production labor of Blue Collar workers with the knowledge labor of White Collar workers, but unlike either of them, establishes dominance over digital labor. In other words, it can be considered a "Post-Industrial Working Class" that has emerged with digital work. Based on this, "Dominant Collar Journalists," each of whom is now a "one-person media mogul," no longer physically go to the office. This article examines the independence, working methods, and digital labor of these home-based journalists, as well as the changes and innovations they have brought to the sector.

Keywords: *Dominant Collar, Dominant Collar Journalist, Digital Labor, Creative Class, Media Sociology.*

ÖZ

Sanayi ve Bilgi Toplumu'na geçişle birlikte 'Emek' kavramında da bir dönüşüm yaşanmıştır. İlk kez 1924 yılında, bedenen çalışan işçileri kapsayan "Mavi Yaka", 1930'larda genellikle ofis işlerinde çalışan ve daha çok zihnini kullanan "Beyaz Yaka" kavramı ortaya çıkmıştır. Ancak internetin hayatımıza girişiyle birlikte, bu kavramlarda bir karmaşa oluşmaya başlamıştır. Büyük bir hızla gelişen dijitalleşme, bu sektörde çalışan insanlara verilecek isimler konusunu gündeme getirmiştir. 2020 yılında ortaya çıkan pandemi sonrası bazı uzmanlar, ağırlıklı olarak dijital kullananları, farklı renklerle çağırmaya başlamıştır. Ancak bu tabirler yeteri kadar benimsenmemiştir. Herhangi bir yaş sınırı olmadan evden çalışan; dijital teknolojiyi çok iyi kullanmasını bilen, bağımsız, rahat ortamı seven, işten artan günün tamamını kendisi için ayıran insanların dahil olduğu bir grup ortaya çıkmıştır. Bu insanları; 2023 yılında yazmış olduğum "Metaverse ve Yapay Zekâ" adlı kitabımda 'Egemen Yaka' olarak tanımlamıştım. Literatür taramalarında da bulunmayan bu terim, ilk kez benim tarafımdan ortaya atılmıştır. Bu çalışmayla da "Egemen Yaka" kavramını, bir kez de bu makalede zikretmiş oldum. Dijital teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerden biri de medyadır. Günümüzde geleneksel yolla gazetecilik yapanlar yavaş yavaş azalırken, dijital teknolojiyi çok iyi kullanan gazeteciler artmaya başlamıştır. Bunların çoğalması; fiziksel ve beyinsel emeğin dışında, yeni bir çalışma ve emek türünü ortaya çıkarmıştır. "Egemen Yaka"; Mavi Yaka çalışanların üretim emeğiyle, Beyaz Yaka çalışanların bilgi emeğini harmanlayan, ancak ikisinden de farklı olarak, dijital emek üzerinde egemenlik kuran bir özne olarak tanımlanabilir. Yani dijital çalışmayla birlikte ortaya çıkan bir "Postendüstriyel Çalışan Sınıfı" olarak değerlendirilebilir. Buradan yola çıkarak artık herbiri "tek kişilik medya patronu" olan "Egemen Yaka Gazeteciler" fiziki olarak ofise gitmiyorlar. Evden çalışan bu tür gazetecilerin bağımsızlıkları, çalışma şekilleri ve dijital emeklerinin, sektörde yarattığı değişiklik ve yenilikler bu makalede incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Egemen Yaka, Egemen Yaka Gazeteci, Dijital Emek, Yaratıcı Sınıf, Medya Sosyolojisi.

[79] **Maltepe Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, kubilayc@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9832-4182**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. INTRODUCTION

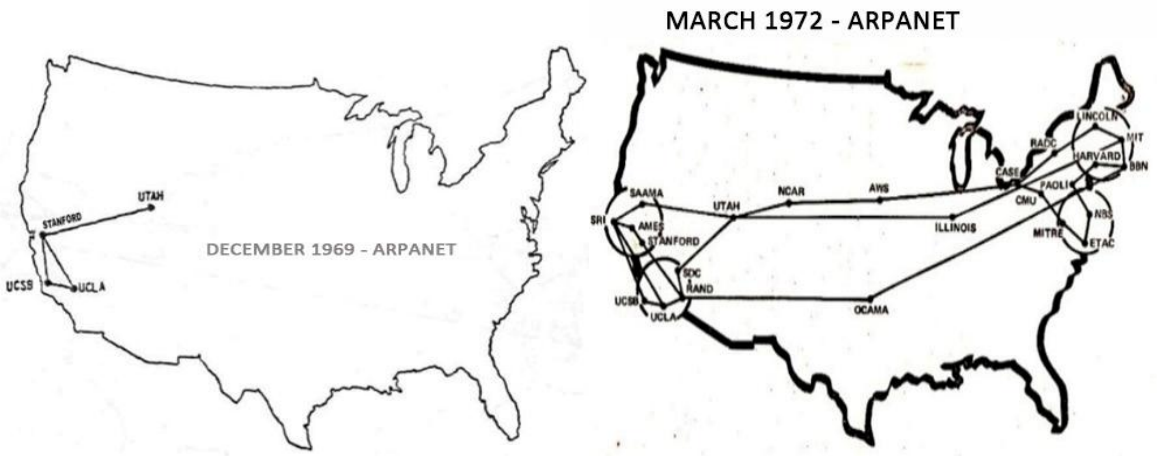
Following the 'Industrial Society' that began in the mid-1800s, the concept of 'Blue Collar' emerged in 1924. This class represents workers who perform physical labor in factories, workshops, warehouses, mines, construction sites, and similar workplaces. This class adopted the Karl Marx tendency at the Frankfurt School, founded in 1923. Here, the working class was defined as individuals who sell their labor power for a certain wage and do not own the means of production. At the core of Marxism lies the rejection of any society based on exploitation and limiting the full development of human potential (Lebowitz, p.1 2006). It is precisely at this point that the concept of class forms the focus of both internal Marxist debates and critiques directed at Marxism. Management consultant Peter Drucker, who contributed to the philosophical and practical foundations of modern businesses, described the blue-collar class as follows: "No class in history has risen as fast as the blue-collar class, and no class has fallen as fast" (Taylor, p. 60, 1995). Subsequently, starting in 1960, with the transition to the 'Information Society', many things underwent a fundamental transformation, including the nature of work. Along with this, in addition to manual laborers, a segment of workers who primarily worked at desks emerged. These workers began to be referred to as 'white-collar workers'. The answer to the question "Who are they?" was found in the business world. Occupational groups that utilize mental power and perform managerial and administrative tasks are referred to as white-collar workers. (Jenkins and Sherman. pp. 12-22, 1979. Bain and Price. pp. 325-339. 1972) The 1940s began to be discussed as a period when the change in traditional white-collar workers was felt more strongly. The impact of changes in office work, particularly with the development of technological tools, has been examined (Fitzpatrick. pp. 98-107.1948). The concept of white-collar workers was first used in the United States in the early 20th century. With the transition to the information society, interest in white-collar workers has increased. With the development of the service sector in the 1950s, there was a significant increase in the number of white-collar workers, and by 1956, white-collar workers had surpassed blue-collar workers in number for the first time in industrial civilization (Aktan and Tunç, pp. 118-134. 1998). Today, workers who perform both physical and mental labor (Blue and White Collar) are beginning to be referred to as "Gray Collar," but this concept has not gained much traction. The differences between Blue Collar, representing the working class, and White Collar, representing the managerial class, are summarized in the table below:

Table 1: Blue Collar vs. White Collar Characteristics

Blue Collar	**White Collar**
Education Level: Apprenticeship, vocational or technical	**Education Level**: University or specialized education
Work Style: Physical	**Work Style:** Mental
Production Style: Production, assembly, repair	**Production Style:** Analysis, design, communication
Work Place: Factory, workshop, construction site	**Work Place**: Office, desk, computer
Work Clothing: Overalls in blue and dark colors	**Work Clothing:** Suit, shirt, tie, or comfortable clothing
Pay Type: Daily, hourly, or weekly	**Pay Type:** Monthly salary

The emergence of the Internet in December 1969 in the United States and its nationwide coverage in March 1972 signaled the beginning of a new era.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Source: Kubilay Çelik, Metaverse and Artificial Intelligence, pp. 5-6, 2023

The invention of the internet is as important as the invention of the printing press. In the early days, 'digital newspapers and communication' were Web 1 (one-way communication, i.e., from source to target), but in later years, it transformed into the Public Sphere, which Jürgen Habermas had advocated and dreamed of for years. This time, it was Web 2 (two-way communication—interactive communication with the source). This form of communication has emerged as Web 3 (3D communication). Today, digitalization, which exists as a "digital renaissance," has added another type to blue-collar and white-collar workers. With the pandemic that began in 2020 and affected the whole world, people's habits, working hours, leisure time, entertainment, preferences, and shopping opportunities underwent unexpected changes due to them being confined to their homes. Almost every sector adopted a work-from-home approach for its entire staff, except for those on rotating shifts in the office. People began working from home using communication tools such as the internet, smartphones, and computers. Starting with basic food needs, people ordered almost all their purchases without leaving their homes. This convenient lifestyle was quickly embraced by people. Because this way, people began to save themselves a lot of time. The emergence of the pandemic affected employers and bosses both positively and negatively in economic terms. Alongside business owners experiencing difficulties in the service sector, there were also those who were happy in this regard. While some studies show that remote work improves work-life balance (Sullivan, pp. 275–290. 2012; Ipsen et al., p.18. 2021), other studies have found that remote work reduces work-life balance (Irawanto et al., p.96. 2021). In terms of employment, employers who previously needed large offices have had to settle for smaller offices due to other employees working from home outside the core staff. Research conducted by some companies has indicated that remote working saves businesses approximately 25% (Loughran, 1988; cited in Mann pp. 196–210. 2003). Furthermore, remote work reduces the total costs of the business (Ferreira et al., p. 70. 2021). Companies can achieve these savings by reducing general expenses such as setting up costly offices, rent, heating, food, electricity, wear and tear, and potential work accidents. However, while it is difficult to say that traditional offices will completely disappear in the near future, it is possible that many individuals and organizations will change their working models due to the appeal of remote working. This idea has accelerated even further with the pandemic. Furthermore, the concept of remote work is defined as "work performed in a location away from central offices or production facilities, where the employee has no personal contact with colleagues but can communicate with them using new technology" (Di Martino and Wirth, p. 530, 1990). In short, although there is no pandemic today, it has left us with a gift that will never return. With the pandemic and this unexpected development, a new type of work has emerged, distinct from Blue and White Collar workers. The author of this article has named this the "Dominant Collar." This term was first mentioned in the author's book "Metaverse and Artificial Intelligence," published in 2023 (Çelik, p. 65, 2023). As is well known, with the advent of the internet and its rapid development, people born into this digital age have been given the names "Generation X, Y, and Z." Experts have attempted to categorize this "Digital Generation" by giving them names consisting of different colors, just as they did with Blue and White Collars. However, this has not been

sufficiently accepted. The question has begun to be asked: "What name should we give to the group of middle-aged or older people who are not only born into the digital generation but also know how to use digital technology very well?" This new type, which encompasses these age groups outside of Blue and White Collar, has been named "Dominant Collar" in this article.

2. Research and Findings

The research is built upon three main theoretical axes.

1. Digital Labor Theory - Christian Fuchs: This theory argues that in internet-based production processes, an individual's labor creates both economic value and cultural capital. Tiziana Terranova (p. 33. 2000) defines digital labor as an invisible form of production within network culture. Christian Fuchs (pp. 137–189, 2014), on the other hand, notes that while this labor is integrated into the capitalist value chain, it also offers a subjective space for liberation. Therefore, digital labor theory serves as a fundamental reference point for understanding both the position of the Dominant Collar within production relations and its "dominance" over its own labor.

2. Network Society Approach - Manuel Castells' "network society" theory argues that in the information age, social relations and production processes are increasingly organized around network structures. (Castells: p. 100. 2008). This approach highlights the concept of connective autonomy that communication technologies grant to the individual. Castells' theory provides a fundamental theoretical basis for explaining both the technological infrastructure and the social position of the Dominant Collar. The Dominant Collar is a concrete example of this connective autonomy: it develops a network-based production model independent of institutional structures. In this context, the "Dominant Collar" is positioned at the intersection of these two trends: on the one hand, it creates economic value through content production within the platform economy; on the other hand, it builds an independent position by maintaining its own decision-making and directional power over this production process.

3. Creative Class Theory. Richard Florida's Creative Class Approach, as presented in his publications, and the Gig Economy (a flexible economic model consisting of individuals who earn income through short-term jobs) (Woodcock & Graham, p. 26, 2020) can be associated with these models. The Dominant Collar transforms creativity into economic and symbolic capital, building a unique professional identity. However, unlike members of the classic creative class, its production is not only economic but also carries the function of public knowledge production and social guidance. In this sense, the Dominant Collar stands at the intersection of both Florida's concept of the creative class and Bourdieu's concept of "symbolic capital." It reinforces its social position through knowledge, reputation, and influence. The concepts of "Blue Collar" and "White Collar" are used to classify people who are actively working in the business world. When these three theories are evaluated together, the Dominant Collar model redefines both the production forms and authority relationships of digitalized labor. For example, individuals with thousands or hundreds of thousands of followers on social media (see references: famous Turkish YouTuber: Yılmaz Özdil, Fatih Altaylı, Özlem Gürses, Nevşin Mengü) work for certain media organizations while also producing daily content on their own YouTube channels. While physically present at institutions, he earns a considerable amount of money by sharing only 20-30 minutes of content on YouTube channels each day. They spend most of their day focusing on their personal development. This is precisely what the Dominant Collar represents. They can influence the masses through their writings and speeches, working independently without being tied to anyone. Research on the Dominant Collar involved reviewing national and international academic articles and journals. The search results revealed numerous articles on Blue Collar and White Collar workers, but no scientific work was found on the term 'Dominant Collar', which we are introducing for the first time in this article. This study also aims to explain the transformations in the nature of labor in the digital age by discussing the concept of 'Dominant Collar Journalist' in the context of media sociology. The concept offers an alternative perspective to classical labor theories in that it encompasses both individual autonomy and network-based collective production practices. Thus, the repositioning, dominance over production, and symbolic power dimensions gained by media workers through digital technologies are analyzed holistically through the

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

concept of the "Dominant Collar." The media sector has gained momentum with the traditional media viewer or reader becoming not only a content consumer but also a content producer. In this context, the traditional definition of a journalist, for example, white-collar workers who produce within a command-and-control structure based on loyalty to the institution and use their mental power, is giving way to the independent, versatile journalist of the digital age who can reach their audience directly.

3. Method

3a. Limitations and Contributions

The main limitation of this study is the lack of empirical data. However, this is appropriate for the purpose of the study. It is a literature-based theoretical research. This is because the research aims to offer a conceptual elaboration rather than a factual description. Nevertheless, the conceptualization of the Dominant Collar Journalist fills gaps in the existing literature and makes a unique contribution to both media sociology and contemporary labor debates. This concept offers a new theoretical framework for understanding not only the technological transformation of journalism but also the redefinition of labor, identity, and authority relations. The aim is to propose a new conceptual model that can explain the Dominant Collar Journalist by reinterpreting existing theories. The data has been compiled from studies on digital labor, media sociology, the platform economy, and independent journalism. Both the theoretical and practical dimensions of the concept have been analyzed through this theoretical structure.

4. The Concept of the Dominant Collar

It represents a new type of employee born out of the remote work culture and individualized work models. This group consists of professionals who are highly proficient in information technology, have adopted independent working styles, manage their own production processes, and have a high sectoral impact. The term "Dominant" comes from the fact that these individuals have the power to influence not only the organizations they work for, but also the direction and culture of their fields. The Dominant Collar establishes sovereignty not through physical ownership of production tools, but through ownership of digital information and personal branding. In this sense, the term "Dominant" refers to both economic independence and symbolic power. The Dominant Collar is a new type of worker who stands out with technological dominant, spatial independence, and individual steering power in information, content, and the production process. This study, the "Dominant Collar" concept, offers an alternative perspective to classical labor theories in that it encompasses both individual autonomy and network-based collective production practices. (BTHaber1)

Table 2: Dominant Collar Characteristics

No age limit
They enjoy working from Home
They value their freedom
They enjoy working independently
They enjoy being competent and leading in their field
They don't like go to work every day
They are very proficient in digital technology
Utilize artificial intelligence technology
Manage their own production processes
Enjoy guiding their industries
Enjoy working in a relaxed environment
Enjoy wearing comfortable clothing
Value personal branding
They enjoy flexible and project-based work
They enjoy short-term contracts
They set aside the rest of the day for themselves

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

They value personal satisfaction as much as financial gain

Dominant Collar can be defined as a subject that combines the labor of Blue Collar workers with the knowledge of White Collar workers, yet differs from both by establishing sovereignty over labor. The Dominant Collar represents a form of labor that is worker and technology proficient, competent in its field, enjoys remote work, values individual development, produces through short term projects, and has the power to direct its field of work. This group can also include nonworking, retired, or technology-proficient individuals who stay at home for various reasons. Blue Collar and White Collar workers, on the other hand, operate differently from the characteristics described above.

Table 3: Blue, White, and Dominant Collar Comparison

CRITERIA	BLUE COLLAR	WHITE COLLAR	DOMINANT COLLAR
Work Style	Physical	Mental	Digital
Work Location	Company/Produc. Line	Firma/Organizasyon	Personal Brand/Networks
Type of Work	Shift/Fixed	Corporate/Office	Flexible/Remote
Technology Use	Beginner	Intermediate	Advanced
Reason for Work	Livelihood	Status/Advancement	Impact/Freedom
Clothing	Uniform	Suit/Shirt	Comfortable/Casual

5. Dominant Collar Journalist: A New Generation Labor and Media Model

Every journalist, with today's technology, is like a “media mogul.” Beyond the limited working environment and employment opportunities of traditional media, they express their views and communicate through the internet, social media, blogs, and YouTube, and the successful ones also earn money this way. They know how to use Artificial Intelligence. Dominant Collar journalists not only use technology well, but also address issues that will influence the media. They shape the day with what they say and write. The Dominant Collar Journalist is a model that embodies the transformation of journalism in the digital media age. Not every journalist who works from home is a “Dominant Collar.” They are “digital journalists.” To be dominant, certain factors are required. The most important is “mastery of the field,” meaning they must be in a position to guide people. “Dominance” here refers to self-sufficiency in digital production processes rather

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

than hierarchical superiority. This type of journalist, who generates income using their own social media platforms, combines the independence offered by the platform economy with the power of community-based interaction. The Dominant Collar Journalist has taken on a new dimension with the rise of independent journalists who go beyond professionals working for traditional institutions; they build their own platforms, manage their content strategy, and create communities. This new figure is defined not only as someone who uses digital tools, but also as a subject with complete control over the information production process. Unlike the classic "Blue and White Collar Media Worker," the Dominant Collar Journalist is positioned not only as a news reporter, but also as an ethical, technological, and cultural figure who directs the information ecosystem. The "Dominant Collar Journalist" can be seen not only as a new form of employment but also as a symbol of the democratization of information production. This type of journalist, who generates income through their own social media platforms, combines the independence offered by the platform economy with the power of community-based interaction.

Table 4: Characteristics of Dominant Collar Journalists

AREAS	CHARACTERISTICS	WHAT THEY PRODUCE
Independent Work	Not affiliated with any institutional media	Produces content and projects for themselves on their own social media platforms as well as for others for a fee
Technological Skills	Highly skilled in using communication tools	Produce analysis and data using artificial intelligence in addition to their own work.
Economic Gain	Platform economy-focused	Project-based income, sponsorship, advertising
Influences	National and international communities	Beyond traditional media, they create spaces for thought in alternative media.
Role	Unlike journalism, they evolve into opinion leaders	They are not just newsmakers, but guiding actors.
Form of Communication	Socially based	They establish a reciprocal relationship with readers or viewers.

Table 5: Distinctive Characteristics of the Dominant Collar Journalist Compared to the Traditional Journalist:

They have complete freedom in the production of audio and written news.
Their workplace is digital, not physical.
Their income model is based on individual production rather than a corporate salary.
Their influence stems from visibility on digital networks rather than media institutions.
They establish their public authority through information, technology, and follower communities.

All these characteristics make Dominant Collar Journalist not only a professional figure, but also the new labor paradigm of the digital age.

CONCLUSION

The Dominant Collar is the combination of the freedom that the economy has given to individuals as a result of the rapid development of digital technology, productivity enhanced by technology, and the intellectual authority established in the field. The Dominant Collar represents the information elite of the post-industrial era. In other words, those who represent this class do not belong to the traditional Blue Collar or White Collar classes. Within this transformation, the Dominant Collar Journalist represents a new employee model that shifts control over labor from institutional authority to individual subjectivity. In the journalism profession, an individual and community-based production model is replacing the "institution." The "Dominant Collar Journalist" is a future-oriented theoretical model developed to explain the transformation in the structure of labor in the digital age. It provides a powerful theoretical tool for rethinking the axes of production, authority, and identity in journalism. The Dominant Collar establishes a new axis in labor theories that centers autonomous production. In network society conditions, individual branding becomes the source of information authority. The "Dominant Collar Journalist" is a future-oriented theoretical model developed to explain the transformation in the structure of labor in the digital age. The Dominant Collar Journalist is a figure shaped at the intersection of digital labor, Castells network society, and creative class theories. This concept offers a powerful theoretical tool for rethinking the axes of production, authority, and identity in journalism.

Digitalization is fundamentally transforming not only the forms of news production and consumption but also the socio-economic basis of journalism. This transformation process erodes the concepts of institutional loyalty, organizational hierarchy, and editorial authority at the heart of the classic "White-Collar Journalist" model, replacing them with individual autonomy, digital independence, and network-based production principles. In this context, the concept of the "Dominant Collar Journalist" presented in this study is a theoretical proposal developed to explain this new direction in contemporary journalism. Digitalization has individualized forms of labor and reduced production tools to a personal level. Within this transformation, the Dominant Collar Journalist represents a new employee model that shifts control over labor from institutional authority to individual subjectivity. This model redefines both the economic and cultural structure of journalism. In the journalism profession, the "institution" is being replaced by a production model based on "individuals and communities." This figure organizes their labor independently of institutional structures in digital networks; by owning the means of production (technology, platform, data, community) themselves, they determine their own working conditions. Thus, the concept of "dominion over labor" in modern journalism is redefined: The Dominant Collar journalist is no longer merely a producer of news, but a subject who manages the flow of information, influences the social agenda, and sets their own ethical and economic boundaries. The Dominant Collar Journalist is not merely a new professional figure in the contemporary media ecosystem, but also a representative of a paradigm that is evolving towards the democratization of labor relations, forms of authority, and information production. In this sense, the concept can be considered an explanatory tool for understanding both the transformation of the media economy and the individualization of post-industrial forms of labor.

REFERENCES

1. **Aktan, C. and Tunç, M.** (1998). The Information Society and Turkey. Yeni Türkiye Dergisi, January-February 1998:118-134.
2. **Bain, G.S. and Price, R.** (1972). Who Is A White Collar Employee, British Journal of Industrial Relations. 10(3):325-339.
3. **Castells, M.** (2008). The Information Society: Economy, Society and Culture: The Rise of the Network Society. (Trans. Ebru Kılıç). Istanbul: Bilgi University Press.
4. **Çelik, K.** (2023) Metaverse and Artificial Intelligence. Nobel Academic Publications, Ankara
5. **Di Martino, V. and Wirth, L**. (1990). Telework: A new way of working and living. Int'l Lab. Rev., 129, 529.

6. **Ferreira, R., Pereira, R., Bianchi, I. S., and Da Silva, M. M.** (2021). Decision factors for remote work adoption: Advantages, disadvantages, driving forces and challenges. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 7(1), 70.
7. **Fitzpatrick, S.** (1948). The White Collar Worker and Wall Street. The American Catholic Sociological Review. 9(2):98-107.
8. **Florida, R.** (2002). The Rise of the Creative Class. Basic Books.
9. **Fuchs, C.** (2014). Cognitive Capitalism or Informational Capitalism? The Role of Class in the Informational Economy. In M. A. Peters & E. Bulut (Eds.), Cognitive Capitalism: Education and Digital Labor (pp. 137–189). Istanbul: Notabene Publications.
10. **Ipsen, C., Van Veldhoven, M., Kirchner, K., & Hansen, J. P.** (2021). Six key advantages and disadvantages of working from home in Europe during COVID-19. International journal of environmental research and public health, 18(4), 1826.
11. **Irawanto, D. W., Novianti, K. R., & Roz, K.** (2021). Work from home: Measuring satisfaction between work–life balance and work stress during the COVID-19 pandemic in Indonesia. Economies, 9 (3), 96.
12. **Jenkins, C., and Sherman, B.** (1979). The Collapse of Work. Eyre Methuen Press. Hall of Books Shropshire. United Kingdom: London.
13. **Lebowitz, M. A.** (2006). Beyond Capital: Marx and the Political Economy of the Working Class (Trans. Arif Geniş). Phoenix Publications. Ankara.
14. **Loughran, C.** (1988). Home Alone, The Ariel (BBC Publication), August 25.
15. **Mann, S. and Holdsworth, L**. (2003). The psychological impact of teleworking: Stress, emotions and health. New technology, work and employment, 18, 196–210.
16. **Sullivan, C.** (2012). Remote working and work-life balance. N. P. Reilly, M. J. Sirgy and C. A. Gorman (Eds.), International handbooks of quality-of-life. In Work and quality of life: Ethical practices in organizations (pp. 275–290). Springer.
17. **Taylor, R. J.** (1995). Canada and The World Backgrounder; Waterloo. 60 (5): (Mar 1995).
18. **Terranova T**, (2000). Free labor: Producing culture for the digital economy. New Media & Society, 2(3), 33-58.
19. **Woodcock, J., and Graham, M.** (2020). The Gig Economy. London: Polity Press.

Internet

20. **BTHaber1**:https://www.bthaber.com/evden-calisma-modeline-gecen-firmalarin-oncelikli-tercihi-yuzde-100-bulut-tabanli-erp/ Available Date: June 27, 2024
21. **Fatih Altaylı:** https://www.youtube.com/watch?v=kmF7rg91kcI
22. **Nevşin Mengü:** https://www.youtube.com/watch?v=Tth5dQUUUYw
23. **Özlem Gürses:** https://www.youtube.com/watch?v=hPPjRvxwnXw
24. **Yılmaz Özdil:** https://www.youtube.com/watch?v=kpNbewSZxIs

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(25)

Dr. Pervin EYVAZOV[80]

PROF. DR. BEKİR ÇOBANZADE'NİN TÜRKÇENİN ANLAMBİLİMİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

PROF. DR. BAKIR CHOBANZADEH'S VIEWS ON THE SEMANTICS OF THE TURKİC LANGUAGES

ÖZ

Azerbaycan Türkçesinin anlam bilimi (semantik) hakkında ilk ilmî görüşler ünlü türkolog, Prof. Dr. Bekir Çobanzade'nin yaratıcılığında yer almıştır. Türkçenin söz varlığını inceleyen B.Çobanzade "*sözün manası delalet ettiği şeyin, hâlin ortadan kalkmasıyla değişiyor*" fikrine dayanarak kelimelerin anlamında ortaya çıkan değişiklikleri "*psikolojik, ruhî, zihnî meleke ve hasiyetler*"e bağlamakla anlamın gelişmesinde üç önemli hususu kaydetmiştir: a) anlam değişmesi; b) anlam genişlemesi; c) anlam daralması. Anlam değişmelerini aynı zamanda "*günlük hayatın, medeniyetin tebeddülü*"ne bağlayan bilim adamı semantik gelişmenin üç usulünden "Türk Dili" kitabında *anlam değişmesi*, *anlam daralması* ve *anlam genişlemesi*, "Türk Grameri"nde *anlam genişlemesi, anlam daralması* ve *anlam intikali* isimleriyle bahsetmiştir. "Türk Tatar Lisaniyatına Methal" eserinde yazar "anlam intikalini" *anlam değişmesi*, "Türk Grameri"nde ise *anlam aktarımı* anlamında, yani çok anlamlılık olayı açısından izah etmiştir.

Anahtar Kelimeler: B.Çobanzade, Türkçe, Semantik Yapı, Anlam Gelişmesi.

ABSTRACT

The first scientific views on the semantics (semantics) of Azerbaijani Turkish were in the creativity of the famous Turkologist Bakir Chobanzadeh. B. Chobanzadeh, who studied the vocabulary of Turkish, based on the idea that "the meaning of the word changes with the disappearance of the thing, the state it indicates", attributed the changes in the meaning of words to "psychological, spiritual, mental faculties and characteristics" and recorded three important points in the development of meaning: a) change of meaning; b) expansion of meaning; c) narrowing of meaning. The scientist, who also attributed the changes in meaning to "the changes of daily life and civilization", mentioned the three methods of semantic development in his book "Turkish Language" as change of meaning, narrowing of meaning and widening of meaning, and in his "Turkish Grammar" as expansion of meaning, narrowing of meaning and transition of meaning. In his work "İntroduction to Turkish Tatar Language" the author explained the transfer of meaning in terms of semantic change, and in "Turkish Grammar" he explained it in terms of semantic transfer, that is, in terms of the phenomenon of polysemy.

***Keywords**: B.Chobanzadeh, Turkic, Semantic Structure, Meaning Development.*

[80] Azerbaycan, Bakü. Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Dilciliği Bölümü. E-mail: pervin.bdu@mail.ru / parvineyvazov@bsu.edu.az
ORCİD ID: https://orcid.org/0000-0001-9202-6301

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Ünlü Türkolog, Prof. Dr. Bekir Çobanzade'nin bilimsel çalışmalarının temel yönlerinden biri, Türk dillerinin söz varlığının incelenmesidir. Azerbaycan Türkçesinin leksik-semantik yapısının tarihî gelişimini genel Türk dili bağlamında ele alan araştırmacının çalışmalarında başlıca şu konular üzerinde durulmuştur: 1) semantik sorunları: kelimenin semantik gelişimi ve anlam değişmeleri; 2) söz yapımı meseleleri: a) dilin dahili olanakları temelinde sözcük türetimi; b) yapım eklerinin görev ve işlevleri; 3) söz varlığının köken bakımından yapısı: a) dilin söz varlığında yabancı kökenli leksik birimlerin yeri; b) terminolojik söz varlığının yerli ve alıntı unsurlar temelinde oluşumu; 4) sayı sıfatlarının etimolojik tahlili; 5) sözlük bilimi meseleleri: tarihî sözlüklerin türkoloji dilbilimi açısından önemi.

Türkçenin söz varlığında leksik-semantik gelişmenin tarihî-karşılaştırmalı açıdan incelenmesi

Azerbaycan Türkçesinin semantiğine (semasiolojisine) ilişkin ilk bilimsel değerlendirmelere, ünlü Türkolog B. Çobanzade'nin çalışmalarında rastlanmaktadır. *Azerbaycan Dilinin Semasiolojisi* adlı eserin yazarları bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "Prof. Dr. B. Çobanzade ile F. Ağazade'nin 1929 yılında yayımladıkları *Türk Grameri* adlı ders kitabında semasioloji hakkında ilk kez ayrıntılı bilgi verilmiştir" (Adilov vd., 2019: 3; Muasır Azerbaycan Dili, 2022: 426). Bununla birlikte, belirtmek gerekir ki söz konusu eserle sınırlı kalmaksızın, ünlü yazarın 1928 yılında yayımlanan *Türk Dili* adlı kitabında da semasiolojiye ilişkin meseleler ele alınmış ve bu alanın temel kavramları üzerinde durulmuştur (Çobanzade, 2007b: 119; Çobanzade, 2007c: 183–189).

"*Sözün manası nedir*? *O, kelimenin bize hatırlattığı madde ve hâllerdir*" (Çobanzade, 2007b: 119–123) görüşüyle dikkati sözcüklerin ortaya çıkış sürecine yönelten B. Çobanzade'ye göre dilde önce cümle, daha sonra ise kelime ortaya çıkmıştır. Araştırmacıya göre, eski insanların düşüncelerini ifade eden çeşitli seslerden oluşan - "*tekerrür eden söz*", semantik bakımdan bir cümleye beraber anlam ifade etmiştir. Ünlemler ve yansımalı sözcükler de bu tarihî sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde dilde kullanılan pek çok leksik birimin kökü de bu tarihî olguya dayanmaktadır: "Örneğin bugün dilde kullanılan *tüpürmek* (tükürmek – P.E.) fiilinin *tfü/tüpü*, *susmak* fiilinin ise *sss!* gibi yansımalı sözlerden türediğine şüphe yoktur" (Çobanzade, 2007b: 120–121). Bilim adamının bu yaklaşımı çağdaş dilbilimsel görüşlerde de karşılığını bulmaktadır: "Demek ki birçok kelimelerin kökünün rekonstrüksiyonunda ses taklidi unsurunun dikkate alınması gerekir. Farklı dillerde gözlemlenen benzer leksik veriler, birçok nostratik kökün ses taklidinden türediğini doğrulamaktadır" (Meherremli, 2017: 66).

B. Çobanzade, "*sözcüğün anlamı, işaret ettiği varlık ya da durumun ortadan kalkmasıyla değişir*" görüşünden hareketle, sözcüklerin semantiğinde meydana gelen değişimleri "*psikolojik, ruhsal ve zihinsel meleke ve karakter özellikleri*" ile ilişkilendirerek, anlamın gelişiminde genel olarak üç temel yön bulunduğunu belirtmektedir: *anlam değişmesi, anlam genişlemesi ve anlam daralması* (Çobanzade, 2007b: 122; Çobanzade, 2007c: 187). İ. Kazımov'un psikolengüistik açıdan leksik birimlerin çağrışımsal ilişkisi olarak değerlendirdiği (Muasır Azerbaycan Dili, 2022: 96) anlam değişmelerini aynı zamanda *"gündelik yaşamın ve kültürün dönüşümü*" ile ilişkilendiren Çobanzade, *Türk Dili* adlı eserinde semantik gelişmenin üç yolundan söz etmekte ve bunları *anlam değişmesi, anlam daralması* ve *anlam genişlemesi* şeklinde sıralamaktadır (Çobanzade, 2007b: 122). Buna karşılık *Türk Grameri* adlı eserinde aynı süreçleri *anlam genişlemesi, anlam daralması* ve *anlam intikali* kavramlarıyla açıklamaktadır (Çobanzade, 2007c: 187). Araştırmacı *Türk-Tatar Lisaniyyatına Medhal* adlı çalışmasında anlam "intikalini" *anlam değişmesi* olarak değerlendirirken, *Türk Grameri*'nde bu kavramı *anlam aktarımı*, başka bir deyişle *çok anlamlılıkla* ilişkili bir semantik olgu olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda, B. Çobanzade'nin söz konusu üç eserine dayanarak anlam değişiminin üç temel biçiminden söz etmek mümkündür: *anlamın intikali* (ya da değişmesi), *anlamın daralması* ve *anlamın genişlemesi*.

Anlam değişmesi. Bir sözcüğün ilk anlamından sonra tarihen meydana gelen değişimler, her şeyden önce insanların dünya görüşü, toplumun sosyo-politik yapısı ve benzeri etkenlerle bağlantılı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. "Sözcüğün anlamında meydana gelen değişim iki şekilde ortaya çıkar: birincisi,

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

sözcük önceki anlamından tamamen ayrılarak yeni bir anlam ifade eder; ikincisi ise sözcük kendi anlamından kısmen uzaklaşır" (Gurbanov, 2003: 311). Anlam değişmesine birinci açıdan yaklaşan B.Çobanzade, *tanrı* ve *otak // oda* sözcüklerini örnek göstererek, eski dönemlerde birinci leksemin "gök, sema", ikincisinin ise "ateş, od" anlamlarını ifade ettiğini belirtmektedir (Çobanzade, 2007b: 122; Çobanzade, 2007c: 189).

Araştırmacı, dil tarihi açısından arkaik kelimelerin önceki anlamlarından uzaklaşarak semantik yapılarını değiştirmelerini, leksemin ifade ettiği ilk içeriğin ortadan kalkıp yeni bir kavramı karşılar hâle gelmesiyle ilişkilendirmektedir. Bu durumda leksik birim fonetik biçimini korumakta, ancak ilk anlamı tarihî süreçte eskiyerek yerini yeni anlamlara bırakmaktadır. Bu bağlamda B. Çobanzade, geçmişte *bayat* "eski", *ok* "akıl", *til* "parça", *yazuğ // yazık* "günah, hata", *kız* "nadir, pahalı" anlamlarını taşırken, günümüzde *bayat* "taze olmayan ekmek", *ok* "okumak", *til* "dil, lisan", *kız* "kız", *yazık* ise "acıma, üzüntü" gibi anlamları ifade ettiğini vurgulamaktadır. Bir zamanlar Orhun anıtlarının dilinde kullanılan *apa* "baba/ata", *bükünmek* "baş eğmek, yönelmek", *törü* "kanun", *budun* "halk, millet" gibi sözcükler de anlam değişmesi yoluyla çağdaş Türk dillerinde farklı manaları ifade etmektedirler: *apa* "abla, büyük kız kardeş"; *bükünmek* "çokunmak" (Hristiyanların haç çıkarma eylemi); *törü* "tuğra (yarada bilinen taraf)"; *öd // öt* Macarcada "anne" (*ötmek* fiilinde); ayrıca *öt* ve *öteki* ifadelerinde "geçmiş" ve "geçen" anlamlarında kullanılmaktadır (Çobanzade, 2015: 120; Çobanzade, 2007a: 97).

Anlam genişlemesi, tarihî bir süreç olup dildeki sözcüklerin ek anlamlar kazanması sonucunda ortaya çıkan semantik bir değişim türüdür. B. Çobanzade, "*Herhangi bir dilin tarihî derinlemesine incelendiğinde bazı sözcüklerin ilk anlamlarının tarihsel süreç içinde kazanılan ek anlamlardan türediği ortaya çıkar*" görüşünden hareketle, *Türk-Tatar Lisaniyyatına Medhal* eserinde anlam genişlemesini iki başlık altında ele almıştır: (Çobanzade, 2007a: 96). Birincisi, ***benzerlik (müşabehet)*** temeline dayalı anlam genişlemesidir. Araştırmacı burada anlamın mecazlaşmasını kastetmektedir (*kesmek – baş kesmek*, *söz kesmek*; *ağır – ağır söz*, *ağır koku*). Çağdaş dilbilim literatüründe bu durum, benzerliğin belirli bir bağlamda ortaya çıkması şeklinde açıklanan *izomorfizm* kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Muasır Azerbaycan Dili, 2022: 235). İkincisi ise sözcüğün kullanım alanının değişmesi (***sınırdaşlık***) sonucunda meydana gelen anlam genişlemesidir (*ocak – aile*, *okul*; *kağıt – mektup*, *vesika*; *devlet – servet*, *varlık*). Araştırmacı, birinci yaklaşımı *Türk Grameri* adlı eserinde *anlam intikali*, başka bir ifadeyle *çok anlamlılık (polisemi)* kapsamında değerlendirmiştir.

Her ne kadar anlam genişlemesi çok anlamlılıkla ilişkili bir olgu olsa da, burada dikkat çekici bir husus bulunmaktadır: sözcüklerin çok anlamlılığı ile mecazlaşma olgusunun çoğu zaman birbirine karıştırılması. Örneğin, *maşın* (makine) kelimesi çok anlamlı olmakla birlikte *paltaryuyan maşın* (çamaşır makinesi) ifadesinde mecazî bir anlam taşımaz. Buna karşılık *ağır* leksemi *ağır söz* ifadesinde mecazî bir değer kazanmıştır. Kanaatimizce B. Çobanzade'nin yaklaşımı da tam olarak bu noktaya yöneliktir: çok anlamlılıkla mecazlaşmanın birbirine karıştırılmaması gerektiğini vurgulamak: "*yol* - yoldaş, sosyalizm yolu, doğru yol; *çörek* (ekmek) - undan yapılan ürün, çörek yemek" (Çobanzade, 2007b: 122).

Araştırmacı ayrıca *aslan*, *tilki*, *eşek*, *odun* gibi sözcüklerin manalarının *anlam intikali* yoluyla genişlediğini belirtmekte, özel isimlerin genel adlara dönüşmesi sürecini de bu bağlamda değerlendirmektedir. Bu çerçevede, yazar özellikle bazı tarihî şahsiyetlerin isimlerinin zamanla iletişimsel işlevlerini değiştirerek günlük konuşmada genel anlamlı sözcükler olarak kullanılmaya başlamasına dikkat çekmektedir. "*Sözcüklerin anlam değişimlerinde psikolojik, ruhsal, zihinsel meleke ve hasiyetleri göz önünde bulundurulması gerekir*" (Çobanzade, 2007c: 186) görüşünü ileri süren araştırmacı, bu durumu halk tefekkürünün semantik yolla kelime yapımına etkisiyle ilişkilendirmektedir. Bu konuda E. Azizov da şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Eski sözcükler ve sözcüklerin eski anlamları, halkın günlük yaşamıyla bağlantılı leksikada ve folklor metinlerinin dilinde daha iyi korunmaktadır" (Azizov, 2016: 204). Örneğin, *Firon* ve *Yezid* gibi tarihî şahıs adları başlangıçta özel isimler olmakla birlikte zamanla canlı konuşma dilinde *hain, münafık, kibirli* gibi anlamlarda kullanılan genel leksik birimlere dönüşmüştür. Benzer şekilde B. Çobanzade, günümüzde dilde "*edalı*, *gösteriş meraklısı, yapmacık tavırlı*" anlamında kullanılan *farmazon* sözcüğüne de dikkat çekmektedir (Çobanzade, 2007a: 98). Nitekim Şemseddin Sami, bu sözcüğün Orta Çağ Fransası'nda dünyadan el etek

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

çekmişliği ve mesleksizliği ile tanınan *Frank Maçon* adlı kişinin isminden türediğini belirtmektedir (Şemseddin, 2015: 336).

Anlam daralması, düşüncenin ifade biçimine ve kontekste bağlı olarak bir sözcüğün ilk anlamına kıyasla daha dar bir içerikte kullanılmasıdır. Bazen "*anlam hususileşmesi*" terimiyle de ifade edilen ve semantik genişlemenin karşıtı olan bu süreç, insan düşüncesinin gelişimine bağlı olarak nesne ve olguların adlandırılması sırasında ortaya çıkan somutlaşma ve anlamın daha kesin hâle gelmesi eğiliminin bir sonucu olarak değerlendirilir (Müasır Azerbaycan Dili, 2022: 36-38; Memmedov, 1988: 64).

H. Hesenov, semantik daralmanın üç temel nedenini göstermiştir: a) sözün ikinci nominatif-türeme anlamının gelişmesi ya da etkinleşmesi; b) çok anlamlı kelimelerin manalarından birinin tek anlamlı sinonim sözcükler tarafından sıkıştırılması; c) sözcüğün temel anlam sisteminden gelişen nominatif-türeme anlamının ikinci ya da mecazî anlama dönüşmesi (Hesenov, 1988: 18). B. Çobanzade ise anlam daralmasını iki yönden açıklamaktadır: birincisi kontekste bağlı olarak ortaya çıkan anlam daralması, ikincisi ise tarihî gelişimin sonucu olan anlam daralmasıdır. Araştırmacı, ***kontekste bağlı anlam daralmasına*** örnek olarak *şehir* ve *kent (köy)* sözcüklerini göstermekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: "Şehirde yaşayan bir kişinin şehir merkezini kastederek "Şehre gidiyorum" demesi veya köyde yaşayan yakınlarıyla ilgilenmesi durumunda "Kentte ne var, ne yok?" şeklinde konuşması" (Çobanzade, 2007b: 122). Bu durumda *şehir* ve *kent* leksemleri aslında daha geniş bir alanı ifade etmelerine rağmen kontekstte o alanın yalnızca küçük bir bölümünü karşılamaktadır. Benzer şekilde araştırmacı, "eczâ" sözcüğünün genel olarak "parçalar, kısımlar" anlamını taşımasına rağmen *eczahane* ifadesinde "ilaç ve tedavi alanı" anlamını kazanarak daha dar bir semantik kapsamda kullanıldığını belirtmektedir (Çobanzade, 2007a: 97).

B. Çobanzade'nin ***tarihî gelişimin sonucu olarak ortaya çıkan anlam daralmasına*** ilişkin verdiği örnekler de dikkat çekicidir. Örneğin, dilbilimci, *paypuş // papuş* kelimesinin eskiden genel olarak "ayakkabı" anlamını taşıdığı hâlde, çağdaş Türk dillerinde yalnızca ayakkabının belirli bir türünü ifade ettiğini belirtmektedir. Şemseddin Sami'ye göre Türkçe kökenli olmayan bu leksem, Farsça *pā* "ayak" ve *puşiden* "giymek" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiş olup bir ayakkabı türünü ifade etmektedir (Şemseddin, 2015: 967). B. Çobanzade ayrıca *biv* ve *bivlemek*, yani "tılsım" ve "tılsımlamak" anlamlarını taşıyan sözcüklerin semantiği üzerinde de durmaktadır. Bu leksemin Kazan Tatarcasında "dans etmek" anlamında kullanıldığını vurgulayan araştırmacıya göre, geçmişte *biv* kelimesinin semantiğinde her iki anlam – "tılsımlamak" ve "dans etmek" – birlikte ve bütüncül biçimde ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, şamanların gerçekleştirdikleri büyü ve tılsım törenlerinin oyun ve dansın bir sentezi niteliğinde olmasıdır; dolayısıyla bu törenlerde "oyun ve dans dolayısıyla onların sanatçıları ve dansçıları bulunmaktaydı" (Çobanzade, 2015: 123). Günümüzde ise söz konusu kelime çağdaş Türkiye Türkçesinde *büyü* (cadu, efsun anlamında) biçiminde kullanılmaktadır (Şemseddin, 2015: 162, 191).

Türkçenin söz varlığının tarihî gelişimini izleyen B. Çobanzade, iletişimsel işlevin zayıflaması veya ortadan kalkması sonucunda çağdaş dilimizden çıkmış bazı leksemlerin sonraki akıbetine de açıklık getirmiştir. Araştırmacı, toplumsal ve siyasal yapıların değişmesi ve ortadan kalkmasıyla birlikte bu tür leksik birimlerin bir kısmının yeni kavramları ifade etmeye başladığını, bir kısmının ise tamamen kullanım alanı dışında kaldığını belirtmektedir. Bu bağlamda *tarhan*, *kağan*, *suyurğal* (imtiyaz), *tümen*, *bukavul* (sağlık görevlisi), *tutkavul* (polis), *tartanakçı* (ölçücü), *karavul* (nöbetçi), *yasavul* (yasakçı), *ahtaçı* (hazinedar) gibi sözcükler örnek olarak gösterilmektedir (Çobanzade, 2007a: 99). Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere B. Çobanzade, bu olguyu ayrı bir terminolojik başlık altında ele almamış olsa da, *arkaizmler ile tarihizmler* arasındaki sınırı doğru biçimde belirlemiştir.

B. Çobanzade, kelimenin anlamında meydana gelen değişimle onun dış biçiminde, yani fonetik cildinde gerçekleşen değişim arasındaki ilişkiyi de izah etmiş ve şu sonuca varmıştır: sözcüğün dış ve iç yapısındaki değişimler birbirine zorunlu olarak bağlı değildir. Nitekim araştırmacı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Sözün dış görünüşünde meydana gelen değişim ile iç yapısındaki değişim arasında zorunlu bir ilişki yoktur. *Tanrı* sözcüğünün anlamı tamamen değiştiği hâlde sesleri ve biçimi hiç değişmemiştir. Buna karşılık *demir* sözcüğünü ele alalım: *Timur, Teymur, Temir* gibi çeşitli biçimleri kullanılmasına rağmen anlamı bildiğimiz metaldir" (Çobanzade, 2007b: 123). Görüldüğü üzere araştırmacı, dil göstergesinin dış ve iç

katmanlarının paralel değil, görece bağımsız biçimde geliştiğini ortaya koymuş ve bu yaklaşımla Türkoloji dilbiliminde yapısal-semantik yaklaşımın ilk kuramsal çerçevesini şekillendirmiştir. Bu görüş günümüz dilbiliminde de geçerliliğini korumakta ve leksik değişimlerin kapsamlı biçimde incelenmesi için önemli bir kuramsal temel oluşturmaktadır.

Bununla birlikte Çobanzade, bazı alıntı sözcüklerin halk dilinde belirli ölçüde fonetik değişime uğrayarak iletişim alanına girdiğini ve bu süreçte anlam bakımından da ilk biçimlerinden farklılaştığını belirtmektedir. Araştırmacı, çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanılan *muska* sözcüğünün ("içinde dinsel veya büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı, takanı veya sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan bir nesne, yazılı kâğıt" (Etimolojik sözlük) tarihî olarak *nüsha* lekseminden halk dilinde meydana gelen fonetik değişim sonucu (halk analojisi yöntemiyle) ortaya çıktığını ve bu sürecin sözcüğün semantiği üzerinde de etkili olduğunu ifade etmektedir (Çobanzade, 2007a: 98; Türk Dil Kurumu Sözlükleri).

B. Çobanzade, dilin gelişiminin onun taşıyıcısı olan toplumun bilimsel, kültürel, siyasal ve ekonomik gelişimiyle doğru orantılı olduğunu vurgulamakta ve sözcük anlamlarının değişimine ilişkin değerlendirmelerini de bu çerçevede genelleştirmektedir: "Ekonomik yaşam biçimlerinin değişmesiyle birlikte sözcüklerin anlamları da değişir. Bu nedenle aynı sözcüğün bütün toplumsal kesimler tarafından aynı şekilde anlaşılması beklenemez; bir sözcüğün farklı toplumsal tabakalardaki anlamı da aynı değildir. Genel olarak ilkel kültür düzeyine sahip toplumlarda somut anlamlı sözcükler daha fazla, soyut anlamlı sözcükler ise daha azdır. Çünkü soyut sözcüklerin ortaya çıkabilmesi için insanın analiz ve soyutlama yapabilecek ölçüde düşünsel gelişim göstermesi gerekir; başka bir ifadeyle zihninde soyut ve mantıksal düşüncelerin oluşması gerekir" (Çobanzade, 2007c: 123). Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan Türkçesinin günümüzde ulaştığı gelişmişlik düzeyi, Azerbaycan türklerinin yüzyıllar boyunca elde ettiği yüksek başarıların, güçlü devlet geleneğinin, zengin edebî-kültürel birikimin ve köklü bilimsel mirasın doğal bir sonucudur.

SONUÇ

B. Çobanzade'nin bilimsel çalışmaları, Türkçenin semantiğinin, başka bir ifadeyle sözcük anlamının incelenmesine ilişkin ilk kuramsal temellerin oluşumunda önemli bir aşama teşkil etmektedir. Araştırmacının incelemeleri, dilin leksik sisteminin statik bir yapıdan ibaret olmadığını, aksine toplumun kültürel, sosyal ve psikolojik gelişimiyle yakından bağlantılı olarak sürekli değişen ve yenilenen dinamik bir sistem olduğunu göstermektedir. B. Çobanzade, sözcük anlamındaki değişimi yalnızca dil dahili bir süreç olarak değil, aynı zamanda insanın psikolojik, bilişsel ve kültürel deneyimleriyle ilişkili karmaşık bir semantik olgu olarak değerlendirmiştir. Yazarın semantik olgulara yaklaşımı, kelime anlamlarının yalnızca sözlük düzeyinde değil, aynı zamanda onların kullanıldığı sosyo-kültürel ortam içinde şekillendiğini ve değiştiğini göstermektedir. Bu açıdan onun ilmî görüşleri, Türk dillerinin leksik-semantik yapısının öğrenilmesinde önemli bir kuramsal temel oluşturmuş ve sonraki anlambilimi araştırmaları için bilimsel bir yön belirlemiştir.

KAYNAKÇA

1. Adilov, M., Verdiyeva, Z., & Ağayeva, F. (2019). *Azerbaycan dilinin semasiologiyası*. Bakı: Elm.
2. Çobanzade, B. (2015). *Türk-Tatar dil bilimine giriş* (Haz.: U. D. Aşçı & F. N. Küçükballı). Konya: Palet Yayınları.
3. Çobanzade, B. (2007a). *Seçilmiş eserleri,* c. 1. Bakı: Şerg-Gerb.
4. Çobanzade, B. (2007b). *Seçilmiş eserleri*, c. 4. Bakı: Şerg-Gerb.
5. Çobanzade, B. (2007c). *Seçilmiş eserleri*, c. 5. Bakı: Şerg-Gerb.
6. Azizov, E. (2016). *Azerbaycan dilinin tarihi dialektologiyası*. Bakı: Elm ve tahsil.
7. Hesenov, H. (1988). *Muasır Azerbaycan dilinin leksikası*. Bakı: Maarif.
8. Meherremli, B. (2017). *Türk dillerinin kadim leksikası*. Bakı: Hazar Universiteti neşriyyatı.
9. Memmedov, İ. (1988). *Azerbaycan dili semasiologiyasına giriş*. Bakı: ADU neşriyyatı.
10. Memmedli, N. (Baş red.). (2022). *Muasır Azerbaycan dili: Leksikologiya*, c. 2. Bakı: Zerdabi neşr MMC.

11. Gurbanov, A. (2003). *Muasır Azerbaycan edebi dili,* c. 1. Bakı: Nurlan.
12. Şemseddin, S. (2015). *Kamus-ı Türki* (Haz.: P. Y. Arslan). Ankara: Türk Dil Kurumu.
13. Etimoloji Türkçe sözlük. (2026, 5 Mart). https://www.etimolojiturkce.com
14. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2026, 5 Mart). https://sozluk.gov.tr/

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(26)

Dr. Sema ANIK[81]

AVRUPA PROPOLİSLERİNİN SAĞLIK ve ÇEVRE DOSTU TARIM ÜZERİNDEKİ POTANSİYEL KATKILARI: GÜNCEL BULGULAR ÜZERİNE BİR DERLEME

THE POTENTIAL CONTRIBUTIONS OF EUROPEAN PROPOLIS TO HEALTH and ENVIRONMENTALLY FRIENDLY AGRICULTURE: A REVIEW OF CURRENT FINDINGS

ÖZ

Bu derleme, Avrupa'da üretilen propolislerin sağlık ve çevre dostu tarım alanındaki potansiyel etkilerini incelemektedir. 2020–2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar değerlendirilmiş ve Avrupa propolislerinin yüksek fenolik ve flavonoid içerikleri sayesinde antibakteriyel, antifungal ve antioksidan özellikler gösterdiği belirlenmiştir. Bulgular, propolisin gıda güvenliğinde doğal koruyucu olarak kullanılabileceğini ve sürdürülebilir tarımda biyolojik mücadele ajanı olarak potansiyel taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle propolis, kimyasal pestisit ve katkı maddelerine alternatif doğal bir ürün olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelime: Propolis, Antibakteriyel, Antifungal, Antiviral, Antiinflamatuar, Antioksidan.

ABSTRACT

This review examines the potential contributions of European propolis to health and environmentally friendly agriculture. Studies published between 2020 and 2025 were analyzed. The findings show that European propolis exhibits antibacterial, antifungal, and antioxidant activities due to its high phenolic and flavonoid content. Propolis may be used as a natural preservative in food safety and as a potential biological control agent in sustainable agriculture. Therefore, it represents a promising natural alternative to chemical additives and pesticides.

Keywords: *Propolis, Antibacterial, Antifungal, Antiviral, Anti-inflammatory, Antioxidant.*

[81] **Bağımsız Araştırmacı, semaanik_1987@hotmail.com; 0000-0002-4932-8862**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Propolis, arılar tarafından bitki reçinelerinden üretilen ve antibakteriyel, antifungal, antiviral, antiparaziter, antiinflamatuar, antiproliferatif ve antioksidan özellikler gösteren doğal bir arı ürünüdür (Schnitzler, 2010; Ramanauskiene, 2011; Franchin, 2016; De Freitas, 2017; Elfiky, 2020; Lesmana, 2022). Bu biyolojik özellikler propolisi hem sağlık bilimlerinde hem de tarım uygulamalarında önemli bir doğal bileşik haline getirmiştir.

Propolisin kimyasal bileşimi; bitki örtüsü, coğrafi bölge, arı türü ve toplama zamanı gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Keskin, 2018). Avrupa kıtasında farklı floraya bağlı olarak üretilen propolisler de farklı fenolik bileşikler ve flavonoidler içermekte, bu durum biyolojik aktivitelerinde çeşitlilik oluşturmaktadır.

Bu derlemede, Avrupa menşeli propolisler üzerine yapılmış güncel çalışmalar incelenerek bu ürünün sağlık, gıda güvenliği ve çevre dostu tarım uygulamalarındaki potansiyel kullanım alanları değerlendirilmiştir.(Tablo 1)

Alt Bölümler

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada 2020–2025 yılları arasında yayımlanan bilimsel makaleler incelenmiştir. Literatür taramasında seçilen çalışmaların Avrupa kaynaklı propolis örneklerini içermesi, sağlık veya çevresel etkileri değerlendirmesi ve hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış olması kriterleri dikkate alınmıştır.

Avrupa Propolislerinin Kimyasal Özellikleri

Avrupa propolisleri genellikle yüksek düzeyde fenolik bileşikler ve flavonoidler içermektedir. Bu bileşikler propolisin antioksidan ve antimikrobiyal özelliklerinin temel belirleyicileridir. Bölgesel flora farklılıkları propolis bileşimini doğrudan etkileyerek biyolojik aktivite düzeylerinde değişikliklere yol açmaktadır.

Sağlık Üzerindeki Etkileri

Son yıllarda yapılan çalışmalar Avrupa propolislerinin önemli biyolojik aktivitelere sahip olduğunu göstermektedir. İspanyol propolisinin *Listeria* türlerine karşı güçlü antibakteriyel etki gösterdiği ve gıda güvenliğinde doğal koruyucu olarak kullanılabileceği bildirilmiştir (Rendueles ve ark., 2023).

Benzer şekilde Kuzey İspanya propolisinin yüksek polifenol ve flavonoid içeriği sayesinde gıda endüstrisinde fonksiyonel bir bileşen olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca Kuzey İtalya'da yapılan bir çalışmada propolis ile *Echinacea purpurea* ekstraktının birlikte kullanımının güçlü antimikrobiyal etki oluşturduğu gösterilmiştir (Garzoli, 2023).

Tarım ve Çevre Üzerindeki Etkileri

Propolis yalnızca sağlık alanında değil, sürdürülebilir tarım uygulamalarında da önemli potansiyele sahiptir. Romanya propolisi üzerinde yapılan çalışmalar, bu ürünün tahıl gelişimi üzerinde fito-inhibitör etkiler gösterebildiğini ve bitki büyümesini düzenleyici bir ajan olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur (Vică, 2023).

Ayrıca bazı propolis örneklerinin özellikle gram-pozitif bakterilere karşı etkili olduğu ve biyolojik mücadele ajanı olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir (Pătruică, 2024). Bu özellikler propolisi ekolojik tarım uygulamalarında kimyasal pestisitlere alternatif olabilecek doğal bir ürün haline getirmektedir.

SONUÇ

Literatürde yer alan çalışmalar Avrupa propolislerinin sağlık ve çevre dostu tarım uygulamalarında önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Propolis; gıda güvenliğinde doğal koruyucu madde olarak kullanılabilmesi, antibakteriyel ve antioksidan özellikleri sayesinde doğal ilaç ve takviye formülasyonlarında yer alabilmesi ve biyolojik mücadele uygulamalarında kimyasal pestisitlere alternatif oluşturabilmesi açısından dikkat çekmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmaların Avrupa propolislerinin kimyasal bileşimini daha ayrıntılı olarak incelemesi ve farklı coğrafi kaynakların biyolojik aktivitelerini karşılaştırması önem taşımaktadır. Ayrıca yerel propolis üretiminin desteklenmesi, sürdürülebilir tarım politikalarıyla entegrasyonu ve gıda sanayisinde doğal katkı maddesi olarak kullanımının teşvik edilmesi hem halk sağlığı hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Tablo 1: Avrupa propolisleri üzerine yapılan son dönem araştırmalarının kıyaslanması

Amaç	**Temel Bulgular**	**Kaynak**
Romanya propolisinin *Neisseria gonorrhoeae* üzerindeki etkisi	Tüm propolis örnekleri antibakteriyel aktivite gösterdi	Vică, 2021
Polonya propolisinin kimyasal ve biyolojik özellikleri	Coğrafi köken biyolojik aktiviteyi etkiliyor	Woźniak, 2022
İspanyol propolisinin *Listeria* kontrolündeki etkisi	Asidik pH'da antibakteriyel etki artıyor	Rendueles, 2023
Romanya propolisinin fito-inhibitör ve antimikrobiyal etkileri	Antioksidan aktivite fenolik içerikle ilişkili	Vică, 2023
Bal ve propolisin antimikrobiyal karşılaştırması	Propolis bazı bakterilere karşı daha etkili	Vică, 2024
Yunanistan bal ve propolisinin biyolojik etkileri	Propolis daha yüksek antioksidan kapasite gösterdi	Postali, 2022
Romanya propolisinin antibakteriyel etkileri	Tüm örnekler antibakteriyel aktivite gösterdi	Vică, 2022
Polonya poplar propolisinin polifenol etkileri	Polifenoller antibakteriyel aktiviteyi artırıyor	Dżugan, 2025
Yunan adaları propolisinin kimyasal yapısı	Diterpen içeriği yüksek örnekler daha aktif	Pyrgioti, 2022
İspanya propolisinin biyolojik etkileri	Fenolik içeriği yüksek ekstraktlar daha etkili	Osés, 2024

KAYNAKÇA

1. De Freitas, M.C.D.; de Miranda, M.B.; de Oliveira, D.T.; Vieira-Filho, S.A.; Caligiorne, R.B.; de Figueiredo, S.M. Biological activities of red propolis: A review. *Recent Pat. Endocr. Metab. Immun. Drug Discov.* 2017, *11*, 3–12.
2. Dżugan, M., Miłek, M., Ciszkowicz, E., Łyskowski, A., & Tomczyk, M. (2025). Selected polyphenols of polish poplar propolis as a key component shaping its antibacterial properties—in vitro and in silico approaches. *Molecules*, *30*(9), 2036.
3. Elfiky, AA. 2020. Natural products may interfere with SARS-CoV-2 attachment to the host cell. Journal of Biomolecular Structure and Dynamics, 1-10.
4. Franchin, M.; Cólon, D.F.; Castanheira, F.V.; da Cunha, M.G.; Bueno-Silva, B.; Alencar, S.M.; Cunha, T.M.; Rosalen, P.L. Vestitol isolated from Brazilian red propolis inhibits neutrophils migration in the inflammatory process: Elucidation of the mechanism of action. *J. Nat. Prod.* 2016, *79*, 954–960.
5. Garzoli, S., Maggio, F., Vinciguerra, V., Rossi, C., Donadu, M. G., & Serio, A. (2023). Chemical Characterization and Antimicrobial Properties of the Hydroalcoholic Solution of Echinacea purpurea (L.) Moench. and Propolis from Northern Italy. *Molecules*, *28*(3), 1380.
6. Heghedűş-Mîndru, R. C., Glevitzky, M., Heghedűş-Mîndru, G., Dumitrel, G. A., Popa, M., Popa, D. M., ... & Vică, M. L. (2023). Applications of Romanian Propolis in Phyto-Inhibitory Activity and Antimicrobial Protection: A Comparative Study. *Antibiotics*, *12*(12), 1682.
7. Keskin, M. (2018). Propoliste standardizasyon mümkün mü?. Uludağ Arıcılık Dergisi, 18(2), 101-110.

8. Lesmana, R.; Zulhendri, F.; Fearnley, J.; Irsyam, I.A.; Rasyid, R.P.H.N.; Abidin, T.; Abdulah, R.; Suwantika, A.; Paradkar, A.; Budiman, A.S.; et al. The Suitability of Propolis as a Bioactive Component of Biomaterials. *Front. Pharmacol.* 2022, *13*, 930515.
9. Osés, S. M., Fernández-Muiño, M. A., Rodríguez-Fernández, A., Sancho, M. T., Lázaro, R., & Bayarri, S. (2024). Phenolic composition, antiradical, antimicrobial, and anti-inflammatory activities of propolis extracts from North East Spain. *Journal of Medicinal Food*, *27*(6), 563-574.
10. Pătruică, S., Adeiza, S. M., Hulea, A., Alexa, E., Cocan, I., Moraru, D., ... & Obiștioiu, D. (2024). Romanian Bee Product Analysis: Chemical Composition, Antimicrobial Activity, and Molecular Docking Insights. *Foods*, *13*(10), 1455.
11. Postali, E., Peroukidou, P., Giaouris, E., & Papachristoforou, A. (2022). Investigating possible synergism in the antioxidant and antibacterial actions of honey and propolis from the Greek Island of Samothrace through their combined application. *Foods*, *11*(14), 2041.
12. Pyrgioti, E., Graikou, K., Cheilari, A., & Chinou, I. (2022). Assessment of antioxidant and antimicrobial properties of selected greek propolis samples (North East Aegean Region Islands). *Molecules*, *27*(23), 8198.
13. Ramanauskiene, K.; Inkeniene, A. Propolis oil extract: Quality analysis and evaluation of its antimicrobial activity. *Nat. Prod. Res.* 2011, *25*, 1463–1468.
14. Rendueles, E., Mauriz, E., Sanz-Gómez, J., Adanero-Jorge, F., & García-Fernandez, C. (2023). Antimicrobial activity of Spanish propolis against Listeria monocytogenes and other listeria strains. *Microorganisms*, *11*(6), 1429.
15. Rendueles, E., Mauriz, E., Sanz-Gómez, J., González-Paramás, A. M., Vallejo-Pascual, M. E., Adanero-Jorge, F., & García-Fernández, C. (2023). Biochemical Profile and Antioxidant Properties of Propolis from Northern Spain. *Foods*, *12*(23), 4337.
16. Schnitzler, P.; Neuner, A.; Nolkemper, S.; Zundel, C.; Nowack, H.; Sensch, K.H.; Reichling, J. Antiviral activity and mode of action of propolis extracts and selected compounds. *Phytother. Res.* 2010, *24* (Suppl. 1), S20–S28.
17. Vică, M. L., Glevitzky, I., Glevitzky, M., Siserman, C. V., Matei, H. V., & Teodoru, C. A. (2021). Antibacterial activity of propolis extracts from the central region of Romania against neisseria gonorrhoeae. *Antibiotics*, *10*(6), 689.
18. Vică, M. L., Glevitzky, M., Dumitrel, G. A., Popa, M., Glevitzky, I., & Teodoru, C. A. (2024). Antimicrobial activity of honey and propolis from Alba County, Romania. *Antibiotics*, *13*(10), 952.
19. Vică, M. L., Glevitzky, M., Heghedűş-Mîndru, R. C., Dumitrel, G. A., Heghedűş-Mîndru, G., Popa, M., ... & Teodoru, C. A. (2023). Phyto-Inhibitory and Antimicrobial Activity of Brown Propolis from Romania. *Antibiotics*, *12*(6), 1015.
20. Vică, M. L., Glevitzky, M., Heghedűş-Mîndru, R. C., Glevitzky, I., Matei, H. V., Balici, S., ... & Teodoru, C. A. (2022). Potential effects of romanian propolis extracts against pathogen strains. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(5), 2640.
21. Woźniak, M., Sip, A., Mrówczyńska, L., Broniarczyk, J., Waśkiewicz, A., & Ratajczak, I. (2022). Biological activity and chemical composition of propolis from various regions of Poland. *Molecules*, *28*(1), 141.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(27)

Mustafa GENÇER[82]

TANBURİ CEMİL BEY ve HAFIZ OSMAN'IN UŞŞAK MAKAMINDAKİ GAZEL "HER ZAMAN VAMIK-I AZRA OLUR" KAYDININ İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF THE RECORDING OF THE GAZEL "HER ZAMAN VAMIK-I AZRA OLUR" IN THE UŞŞAK MAQAM BY TANBURİ CEMİL BEY and HAFIZ OSMAN

ÖZ

Tanbûrî Cemil Bey ve Hafız Osman'ın Orfeon Record firmasının kataloğunda 10483 kayıt numarasıyla yer alan, 1912-1915 yılları arasında kaydedilip yayınlanan "Her zaman bir vamık-ı azra olur" gazel plağı, eşlikli gazel formunun önemli örneklerindendir. Cemil Bey'in Orfeon Record'la yaptığı anlaşma çerçevesinde bu kayıtlara dahil olan hanendeler ve sazendeler, kayıtlara misafir olarak katılmışlardır. Hafız Osman ile bu anlaşma çerçevesinde 9 kayıt yapılmıştır. Tanburi Cemil Bey yaptığı kayıtları değerlendirdiği defterinde 821 no ile yer alan bu kayıt, Cemil bey tarafından "daha az iyi" olarak değerlendirilmiştir. Güfte Mustafa Safvet el-Mevlevî'ye ait, nasihatler içeren 11 beyit gazelin ilk iki beytidir. Kaydın başlangıç – bitiş süresi 3 dakika 44 saniyedir. Bu çalışmada kayıt: tanbur ve hanendenin ses volümü, makamın tercihi ve işlenişi, notaya transkripsiyonu, yapı, form, melodi, tanbur tekniği açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanburi Cemil Bey, Hafız Osman, Gazel, Taksim.

ABSTRACT

The gazel record "Her zaman bir vamık-ı azra olur", recorded and released between 1912-1915 by Tanburi Cemil Bey and Hafiz Osman, and listed as number 10483 in the Orfeon Record catalog, is an important example of the accompanied gazel form. The singers and instrumentalists included in these recordings participated as guests within the framework of Cemil Bey's agreement with Orfeon Record. Nine recordings were made with Hafiz Osman within the scope of this agreement. This recording, which is listed as number 821 in Tanburi Cemil Bey's notebook where he evaluated his recordings, was evaluated by Cemil Bey as "less good". The lyrics are by Mustafa Safvet el-Mevlevî, and the first two couplets of the 11-couplet contain advice. The recording's start-end duration is 3 minutes and 44 seconds. In this study, the recording was examined in terms of: the volume of the tanbur and the singer's voice, the choice and treatment of the makam, its transcription into musical notation, structure, form, melody, and tanbur technique.

Keywords: *Tanburi Cemil Bey, Hafiz Osman, Gazel, Taksim.*

[82] **Haliç Üniversitesi / Yüksek Lisans Öğrencisi; ORCID: https://orcid.org/0009-0002-7050-6077**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Taksim Türk Müziğinin irticali bir formudur, gazel ise hanendenin taksimine denir. Sazende ve hanendenin sanatını ortaya koymak bakımından önemli görülmüştür. Taksim formu yapı itibariyle şarkı formuna benzer yapıya sahiptir. (Ezgi, 1933, s. 53).

Musiki bilgisi, edebî bilgi ve bu bilgilerin yerinde kullanımını gerektiren gazel . Genellikle nazım şekli gazel olan şiirin, bir veya fazla beytinin irticalen okunmasıdır. (TDK Sözlük, 1998, s.797)

Taksim formunun kurulumu ise şarkı formuyla büyük benzerlik gösterir. Zemin+ Nakarat+ Meyan+ Nakarat şeklindeki şarkı formu, A+B+C+B şeklinde ifade edilebilir. Ercüment Batanay taksimi Zemin+ Zaman+ Meyan+Karar olarak 4 bölümde tarif etmiştir. (Batanay, 2001). Eşlikli gazelde ise bu kurulum, sazende ve hanende arasında ortaklaşa icra edilir.

Bu kısımda, Tanbûrî Cemil Bey ve Hafız Osman'ın Orfeon Record firmasının kataloğunda 10483 kayıt numarasıyla yer alan, 1912-1915 yılları arasında kaydedilen "Her zaman bir vamık-ı azra olur" gazel plağını ses kaydı incelenmiştir. Firmanın kataloğunda kayıt yılı belirtilmemiştir, 10000 ile başlayan kayıt numaraları Cemil Bey'in hanendelerle bu firmada yaptığı ilk kayıtlara aittir, 1920'li yıllarda 13000'li seri numaraları kullanılmıştır. İncelediğimiz kayıt, Kalan Müzik tarafından 2016 yılında "Tanbûrî Cemil Bey Külliyâtı" adıyla çıkarılan müzik albümüden alınmıştır.

Cemil Bey'in Orfeon Record'la yaptığı anlaşma çerçevesinde bu kayıtlara dahil olan hanendeler ve sazendeler misafir olarak katılmışlardır. (Cemal Ünlü kişisel görüşme). Plak etiketinde Cemil beyin fotoğrafı ve ismi önde yazılmış, baştaki anons "Orfeon Record Tanburi Cemil Bey'le beraber." dir.

Tanburi Cemil Bey yaptığı kayıtları değerlendirdiği defterinde 821 no ile yer alan bu kayıt, Cemil bey tarafından "daha az iyi" olarak değerlendirilmiştir. Kayıtta Tanburi Cemil Bey, Hafız Osman ve anonsu yapan konuşmacı bulunmaktadır.

O dönemde kayıtlar, kayıt konisinin önünde durarak yapılıyordu. Kayıt alacak kişi sayısına göre oturma planı yapılırdı. Cemil Bey'in ikili kayıtlarda nasıl yol izlendiği konusunda kayda rastlanmadı. Bu kayıtta Cemil Bey Hafız Osman'a göre daha az duyuluyor.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Her zaman bir Vamık-ı Azra Olur

Uşşak Gazel

Tanburi Cemil Bey- Hafız Osman
Güfte: Mustafa Safvet el-Mevlevî
Notaya Alan: Mustafa Gençer

Şekil 1Gazelin tarakripsiyonu sayfa 1

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 2 Gazelin transkripsiyonu sayfa 2

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tür

Bu icrâ kaydı, başlangıç – bitiş süresi 3 dakika 44 saniye olan eşlikli gazel plağına aittir. Taksim ve gazel kaydı süresi, baştaki anons konuşması, baştaki ve sondaki beklemeyle birlikte 3 dakika 38 saniye sürmektedir. Uşşak makamındadır.

Güfte kısmında Mustafa Safvet el-Mevlevî'ye ait, nasihatler içeren 11 beyitli gazelin Hafız Osman tarafından ilk iki beyit okunmuştur. İlk beyitte geçen aşıklar Vamık ve Azra dan dolayı, aşıklar anlamına gelen Uşşak makamı seçilmiş ve nasihatler temasına uygun olarak ağır başlı bir icra sergilenmiştir.

Biçim- Yapı

Uşşak gazel kaydına ait taksim ve gazel bölümünün cümle, periyod ve bölmeleri aşağıda gösterilmiştir. Prof. Mutlu Torun'un Eser Analizi ders notlarına göre küçük harfler cümleleri, parantezler periyodları, büyük harfler ise bölmeleri icracıya göre isimlendirilmiştir. Gazelde bölmeler; taksim zemin, gazel zemin, gazel zaman, taksim zaman, gazel meyan, taksim meyan, gazel karar, taksim karar olmak üzere sekize ayrılmıştır. Bu bölmeler kendi içinde ayrı periyodlar şeklinde gösterilmektedir.

BÖLÜMLER PERİOD KARAR PERDELERİ

	BÖLME	BAŞLANGIÇ-BİTİŞ	SÜRE	KALIŞ PERDESİ
A	Zemin (Taksim)	$(a^{4''-14''} + b^{14''-19''})$	15 saniye	Dügah
B	Gazel Zemin	$(c^{20''-33''} + d^{33''-54''})$	34 saniye	Dügâh
C	Taksim Zaman	$(f^{1:10''-1:39''})$	13 saniye	Dügah
D	Gazel Zaman	$(f^{1:10''-1:39''})$	29 saniye	Gerdaniye
E	Taksim Meyan	$(g^{1:40''-1:14''}+h^{1:45''-1:54''})$	14 saniye	Hüseyni
F	Gazel Karar	$(j^{2:23''-3:17''})$	44 saniye	Dügah
H	Karar Tanbur	$(k^{3:18''-3:27''}+l^{3:28''-3:42''})$	24 saniye	Dügah

Ritim

Cemil Bey ve Hafız Osman; formun detaylarına, sınırlı süre içinde nasıl başlanacağına, hangi sıra ve süre ile taksime devam edileceğine dair belirledikleri çerçevede ilerledikleri görülmektedir. Bu kayıt içerisinde iki sanatkarın birbiriyle uyumlu melodik ve ritmik yapılar inşa ettikleri tutarlı bir örgü oluşturdukları görülmektedir. Zemin bölümünde Cemil Bey ağır başlı bir ritimde girmiş, zeminde artarak devam eden ritim, meyanda en gerilimli haline ulaşmış ve kararda ağırlaşarak kayıt sonlanmıştır.

Gazelin yer yer uzayan ve kısalan ritmine, volüm elde edebileceği üst mızrapları da çoklukla kullanarak mukabele etmiştir. Yapı bölümünde gösterilen küçük cümle parçalarını, tekrarları ve çeşitlemeleri aynı ritim içerisinde kullanarak tamamlamıştır

Melodi – Makam

İlk göze çarpan "Her zaman Vamık-ı Azra olur" gazelin ilk beyitinde geçen Vamık ve Azra adlı iki aşığın, Uşşak makamının kelime anlamı olan "aşıklar" manasıyla ilişki kurulabilir. Gazel 7 beyitten oluşur, nasihatler içeren gazelin kayıtta iki beyiti okunmuş melodik yapı sözlerle uyumdur.

"Bestekârlarımız şiir-aşinalık şöyle dursun ekseriya imzasını dahi atamayan takımdan olmalarıyla şikayetâmîz bir güfteyi Rast ve Nihavend gibi ihtişamlı makamlara şiddet tasvir eden bir neşideyi de Saba,

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Hüzzam gibi birer enin-i ruh hükmünde makamâta rapteylemekte olduklarından mesele gayet can sıkıcı bir siyak-ı vahit haricine çıkamıyor."

Tanburi Cemil, —İşarât-ı Tezyiniyye, age, 2017, s. 22

melodi ve makamın, güftenin anlamıyla uyum arayışını Cemil Bey'in bu satırlarında görebiliriz.

A Taksim Zemin Bölmesi

- **Taksim Zemin** (a4″− 14″ + b14″− 20″) periyodu:
- **B Gazel Zemin** 1. Mısra 2. Mısra ($c^{20''-33''} + d^{33''-54''}$) bölümü çargah yedenli neva perdesinden seyre başlamış, makamın güçlüsü neva perdesinde ısrarlı duruşlarla, muhayyerden dügah perdesine uşşak makamı dizisini göstererek, nevaya tekrar vurgu yapıp, muhayyerden inerek dügahta yedensiz karar göstermiştir. Cümleleri
- **C Taksim zaman** (e57″− 1:10″)
- **D Gazel Zaman** 3. Mısra ($f^{1:10''-1:39''}$) (f) cümlesi neva yedenle hüseyni perdesinden seyre başlamış acemli hüseyni göstererek, ırak perdesine kadar inip gerdaniye perdesinde bitmiştir.
- **E Taksim Meyan** (g1:40″− 1:14″ + h1:45″− 1:54″) Dügahtan başlayıp gerdaniyeye çıkan g cümlesi hüseyni perdesinde kalmış, h cümlesi ise tekrar dügahtan gerdaniye glisandolu bir atlayışla meyanda hüseyni geçkisini vurgulamıştır.
- **F Meyan Gazel** Terennüm ($ı^{1:55''-2:22''}$) l cümlesi taksimin hüseyni perdesinde bitmesinin ardından, benzer şekilde gerdaniyeden başlayıp hüseyni ekseninde karar vermiştir
- **G Gazel Karar** 4. Mısra (j2:23″− 3:17″) ı cümlesinin hüseyni devamıyla başlamış, çargah, neva perdeleriyle tekrar uşşak makamı bölgesinde gezinerek dügahta karar vermiştir.
- **H Karar Tanbur** (k3:18″− 3:27″ +l3:28″− 3:42″) Dügahtan aceme atlayarak başlamış, gazelin kararı ı cümlesindeki hüseyniden uşşak makamına dönüş havasını vurgulayarak dügahta karar vermiş, l cümlesinde de makamın güçlüsü neva civarından başlayarak dügah perdesinde karar vermiştir.

Yakından Bakış

- Yapı bölümünde incelenen cümle parçaları a,b,c, … gibi harflerle gösterilmiştir. . bir harf, Bir modelden üreyen parçalar olan tekrar, sekileme ve işlemeler ise aynı harf adı altında farklı numaralar ile adlandırılmıştır. X,y,z,w, p,r,s,t,.. gibi harflerle ve baş ve sonunu gösteren yayla gösterildi.

A Taksim Zemin (a) Cümlesi

- Taksimin başlangıcı olan (a) cümlesinde, Dügâh perdesi civarında seyredilmiş. Uşşak makamının çıkıcı seyrine uygun olarak rast perdesi yeden olarak gösterilmiş. A cümlesinin dügahta kalışının ardından , b cümlesinin sonunda tekrar dügahta kalarak, kalış hissi kuvvetlendirilmiştir.

Taksim zemin (a) cümlesindeki xI motifi genel olarak taksimde çok defa genişletilerek kullanılmış olan melodi yapısını içinde barındırmaktadır. Cemil bey bu kalıbı her bölümde gazelin genişlediği sese kadar çıkarmış, her bölüme dügah perdesinden başlayarak cümlenin varyasyonlarını göstermiştir. Melodi kalıbı olarak, sofyan zamanına ait darplardan oluşan yapının çeşitlemeleri (x ve xI) bu cümle içerisinde görebiliriz.

- **Taksim zaman (e) cümlesi**

(e) cümlesi, dügah perdesinde başlasa da güçlüsü civarında seyretmiştir. Dügahta yapılan kalışın ardında gazelin zaman bölümü başlamıştır.

- **E Taksim meyan (h) cümlesi**

Dügahtan başlayarak makam dizisini gösteren g cümlesi hüseyni perdesinde kalmıştır. H cümlesi ise tekrar dügah sesi ile başlasa da makamın tiz durak ve civarında seyretmiştir. Meyan bölümünde hüseyni perdesini sıklıkla duyurarak makamın kendisine yakınlığı olan Hüseyni makamına geçki yapılmıştır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

- **H Taksim karar (k ve l) cümlesi**

Dügah sesiyle başlayarak bu bölümde de güçlü civarında seyretmiştir. K cümlesinde neva perdesini sıklıkla duyurarak makama geri döndüğünü hissettirmektedir. L cümlesinde makam dizisinin seslerini göstererek dügahta karar vermiştir.

SONUÇ

Araştırmada örnek seçilen Uşşak gazelin analizinden elde edilen bulgular, güfte seçimi, gazelin anlamına göre makam tercihi, sazende ve hanende arasında taksimin ritmini belirleme, gazelde zaman planlaması yapma, akort seçimi değerlendirmesi, hanende ve sazende bölümlerinin melodik ilgilerinin analizi açısından önemlidir. Bu örnek üzerinden, farklı bir güfte için yapılacak çalışmada, analizi yapılan noktalardan yola çıkarak yeni gazel kompozisyonları üretilebilir. Yine bu örneklem üzerinden, birlikte taksim çeşidinde çalışmalar üretilebilir.

Bununla birlikte Tanburi Cemil Bey'in bu kompozisyonda tanbur icrasında ortaya koyduğu çözümler, akort, mızrap kullanımı, ifade ve vurguları tanburilere yol gösterin niteliktedir.

KAYNAKÇA

1. Aksüt, S. (1994). Tanbur Metodu. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
2. Aydemir, M. (2018). Tanbur Metodu. İstanbul: Pan Yayıncılık.
3. Aydemir, M. (2014). Türk Müziği Makam Rehberi. İstanbul: Pan Yayıncılık.
4. Öztuna Y. (1990). Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
5. (TDK Sözlük, 1998, s.797)
6.Batanay Ercüment (2001) Kişisel görüşme. Kadıköy/İstanbul
7.Ezgi, S. (1933). Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi. Cilt III. İstanbul Konservatuarı Neşriyatı, İstanbul.
8. Kalan Müzik Youtube kanalı https://www.youtube.com/watch?v=V-8Twus-qBk
9. Prof. Mutlu Torun'un Eser Analizi ders notları
10. Tanburi Cemil Bey Külliyatı. Kalan Müzik, 2016
11. Kıyak Hüseyin, *Yüz Yıllık Metinlerle Tanburi Cemil Bey*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2017

EKLER

EK 1: Mesud Cemil'in kayıt hakkındaki konuşması:

Ekseriya cuma gecesi, yani perşembe gününün akşamında bir düğünden dönen çakır keyif dostlar arasında güzel sesli biri varsa, eğlenceli geceden arta kalan keyifle mahalle çın çın öterdi. Mahalle bekçilerinin taşlara vuran sopaları bile susar, Fuzuli'nin bir gazelinden iki beyit gecenin sükutunu ite ite yaklaşır, mahalleyi doldurur, sonra kanatlarını kapaya kapaya uzaklaşır, geçtiği yolda uykudan uyanmış köpeklerin şaşkın, hiddetli havlamaları ile bozulan tatlı bir boşluk bırakır. Bazılarını seslerinden tanırdık. Gecenin bağrında renkli bir havai fişeği gibi yükseliveren bu sesler içinde bir defa meşhur hanende Şahap'ı işittim. Şahap, meşhur Şahap. O parlak sesli. Birkaç kere de Hafız Osman'ı. Bu Hafız Osman birkaç tanedir muhterem dinleyiciler, bahsettiğime Şaşı Osman derlerdi. Gözlerinin şehlalığından dolayı böyle bir lakabı vardı. Hafızlığına rağmen rint meşrep, aşık, şairane, manada laubali hatta derbederdi. Mevlidi, Kur'an'ı fevkalade idi. Ama dini musiki dışındaki bilgi ve zevkiyle de pek çoğundan ayrılırdı. Gerçekten dini musiki terbiye ve üslubu ile yetişmiş olanların, ladini musikiye intibakları çoğu zaman güç olur. Hele o zamanlar medreseden kuvvetli tesirler almış bir efendinin, mesela Hacı Arif Bey'in bir Kürdilihicazkar şarkısını okuması kolay değildi. Ağız bir yerde hafifçe medrese tecvidine kaçıverdi mi bıyık altından gülüşmeler başlardı. "Sesi güzel, usul de yerinde maşallah ama aşır okur gibi okuyor" diye kulaktan kulağa fısıldadılar mı şöhret gölgelenir, bir daha da düzelmezdi. İşte Hafız Osman, hafızlığına rağmen bu cins tenkide, yaşayış tarzında da musikisinde de hedef olmayanların başında gelmiştir. Yaşayış tarzı bakımından hatta aksine muaheze edildiği, biraz evvel söylediğim gibi o rindane ve derbeder halinden dolayı çok kere vakidir. Hatta bu sebeple üzülenler, ona

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

acıyanlar olurdu. Allah rahmet eylesin, o zaman acaba Hafız Osman kendine acıyanlara, belki başka bir bakımdan acımıştı, o da bilinmez ki... Hafız Osman Efendi'nin sesi herkes gibi boğazından, ağzından, dudaklarından değil de, sanki bütün vücudundan çıkardı muhterem dinleyicilerim. Kısa, tıknaz gövdesinde midesi, karaciğeri, dalağı, bağırsağı yoktu da, bunların yerinde sanki taşmaya hazır bir ses haznesi vardı. Dopdolu bir ses topluluğu. Derin toprak altlarından kaynayan, böyle fışkıran pınarlar gibi temiz, gürül gürül, bol, kandırıcı, doyurucu, berrak, parıltılı bir ses... Bir de kalp var içinde bu adamın, bir yürek. Bir insan kalbi ki ne olduğunu bilmediği bir ateşle yanar, çarpar, çırpınır, vurur, vurur, zavallı yürek başını vurur durur... Ya... Hafız Osman'ın büyük bir üstünlüğü de gazel okumada gayet sıkı vezinli mısraları serbest vezinli taksim şeklinde okurken mana ve ustalıkla kullanabilmesi idi. Buna bizim musikide "güfte taksimi" denir. Okuyacağı güfteyi seçmesini ve gazeli irtical halinde okurken nağmeleri yerine yerleştirmesini bilmeyenlere musiki aleminde yer verilmezdi. İşte Hafız Osman, Şaşı Osman o hanendeler, o hanendelerdendi ki, şiiri musiki arasında harcamaz tam aksine musiki ile şiiri inşaat ederdi. Tanburi Cemil Bey de Şaşı Osman'ı çok, hem pek çok severdi. Hafız Osman'ın çalışarak öğrendiklerinden ziyade Allah vergisi olan taraflarına tam manasıyla hayrandı Cemil Bey. Osman Efendi okurken Tanburi Cemil'in sapsarı kesildiğini kaç kere gözlerimle gördüm. Birisi canlı, kuvvetli, kalbinin çarpıntısı yüzünün kırmızı renginde belli, öteki ince, naif, soluk benizli, ta içinden titreyişli bu iki adamı şimdi yine eski bir plakta yan yana bulacaksınız.

"Her zaman bir Vâmık-u Azrâ olur 'âlem bu ya
Nevbenev efsâneler peydâ olur âlem bu ya
Kabz-u bast kıl tefekkür âleminde ey gönül
Vakt-i sermânın sonu, vakt-i germân olur 'âlem bu ya"

Yani; "Dünya durdukça Vamık u Azra'nın aşkı gibi büyük aşklar her zaman doğar. Bir zamanki o aşklar bugün nasıl efsane olmuşsa şimdi de öyle aşklar olur ki bunlardan yeni yeni efsaneler çıkar. Hele bir düşünceler aleminde genişle, daral, uzaklara git, yakın yere gel, dön dolaş ey gönül göreceksin ki soğukların vakti geçer, sıcak olur, kıştan sonra yaz gelir." Efendim canım şiiri böyle tercüme ve tefsir etmek, o teksif edilmiş güzelliği bozuyor. Aslını bir defa daha okuyorum. Ondan sonra Cemil ile Osman yalnız kalsınlar huzurunuzda.

Aziz dinleyiciler, pek kıymetli bir musiki muhibbi olan muhterem bir zat bir dostum bana demişti ki bir gün "Bazı musikişinasların vardır sırtına makam biner. Onun altında ıklaya sıklaya yürürler kan ter içinde. Öyle musikişinas da vardır ki onlar makamın sırtına binerler ve yürüyüp giderler, şimdi bu sözleri hatırladım, bu akşamkiler galiba Cennet atlarına binmiş süvarilerdi üç dakikada bize "Nevbenev Efsaneler" söylediler gittiler. Kalan Müzik Youtube kanalı https://www.youtube.com/watch?v=V-8Twus-qBk

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(28)

Öğr. Gör. Cemal EROĞLU[83]; Öğr. Gör. Kartal TÜRK[84]; Öğr. Gör. Dilek TÜRK[85]; Selin Eroğlu YEŞİLTAŞ[86]

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ ve İNSAN KAYNAKLARI ANALİTİĞİ

PARADIGM SHIFT IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT and HUMAN RESOURCES ANALYTICS

ÖZ

İnsan kaynakları analitiği günümüzde önemli konular arasına girmiştir. İnsan kaynakları analitiğinin çalışan verimliliğine katkısı azımsanmayacak kadar büyüktür. Bu doğrultuda örgütün verimliliği de olumlu etkilenmektedir. Ayrıca örgütte insan kaynakları analitiği uygulanması örgütün dış pazarda rekabetini de olumlu etkilemektedir. İnsan kaynakları analitiği, insan kaynakları fonksiyonlarından işe alım, işten çıkış, kariyer ve performans gelişimi, yetenek yönetimi, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, çalışan bağlılığı gibi fonksiyonların hepsine uygulanabilmektedir. Literatürde insan kaynakları analitiği ile ilgili çeşitli yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlar örgütlerde insan kaynakları analitiğinin uygulanmasında öneri niteliğinde değer taşımaktadır. Çalışma da bu yaklaşımlar ele alınmıştır. Ayrıca insan kaynakları fonksiyonlarından somut veriler elde etmek için de çeşitli insan kaynakları metrikleri geliştirilmiştir. Çalışmanın devamında bu metriklere detaylı yer verilmiştir. Son olarak çalışmanın içinde insan kaynakları analitiğinin başlangıcına neden olan endüstri 4.0 ve bu doğrultuda ortaya çıkan veri, büyük veri, veri analizi kavramları ile İnsan kaynakları analitiği ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Analitiği, İnsan Kaynakları Metrikleri, Endüstri 4.0, Veri, Veri Analizi, İnsan Kaynakları Analitiği Yaklaşımları.

ABSTRACT

Human resources is a key topic in today's analytics. The contribution of human resources analytics to employee productivity is too large to be determined. In this respect, the organization's efficiency is also positively affected. The implementation of human resources analytics in the organization also positively affects the organization's competition in the external market. Human resources analytics can be applied to all functions such as hiring, exiting work, career and performance development, talent management, education and development, fee management, employee engagement. There are various approaches to human resources analytics in the literature. These approaches are advisable in the implementation of human resources analytics in organizations. The study also addresses these approaches. In addition, various human resources metrics have been developed to obtain tangible data from human resources functions. The rest of the work includes detailed information on these metrics. Finally, the concepts of industry 4.0, which causes the beginning of human resources analytics within the study, and the data, big data, data analysis that emerges accordingly, are also discussed.

Keywords: *Human Resources Analytics, Human Resources Metrics, Industry 4.0, Data, Data Analysis, Human Resources Analytics Approaches.*

[83] Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi/Geyve Meslek Yüksekokulu/Toptan ve Perakende Satış Bölümü/Emlak Yönetimi Programı., Sakarya, Türkiye; E-posta: ceroglu@subu.edu.tr; ORCID:0000-0001-6462-7708
[84] Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ferizli Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Programı, Sakarya, Türkiye; E-posta: kturk@subu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9577-8231
[85] Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Hendek Meslek Yüksekokulu, Muhasebe Programı, Sakarya, Türkiye; E-posta: dilekt@subu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9318-3912
[86] Sosyoloji Sakarya Üniversitesi; E-posta: selineroglu7@gmail.com; ORCID: 0009-0006-2813-3210

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Küresel rekabetin olduğu günümüz örgütlerin ana kaynağını insan sermayesi oluşturmaktadır. İnsan sermayesinin de doğru kullanımı ve yönetimi için de başta personel yönetimi olarak ortaya çıkan sonra insan kaynakları yönetimine evrilen daha sonra stratejik insan kaynakları yönetimi olarak karşımıza çıkan ve son aşama olarak insan kaynakları analitiği haline gelen bir birim karşımıza çıkmaktadır. Bugün anladığımız anlamda insan kaynakları yönetimini sanayi devrimi sonrasında şekillenmiştir. "İnsan kaynakları yönetimi kısaca örgütler için gerekli insan kaynağını sağlayabilme ve bu kaynaklardan etkili ve verimli bir şekilde yararlanabilme çabalarını kapsar" (Dinçer & Fidan, 2017, s. 282).

Daha geniş anlamda " insan kaynakları yönetimi, örgütün ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarının belirlenmesi, işe alınması, başarılarının değerlendirilmesi, ücretlendirilmesi, eğitimi - geliştirilmesi ve sanayi ilişkilerine yönelik bütün faaliyetlerin planlanması, yürütülmesi, koordine ve kontrol edilmesidir" (Dinçer & Fidan, 2017, s. 285). Klasik insan kaynakları anlayışında örgütler için temel amaç maddi kazanç elde etmekti bu açıdan örgüt içinde çalışanlar yöneticiler için ikinci planda kalmaktaydı. Fakat gelişen dünyada insana verilen değerin artması, insanların bilinçlenmesi, teknolojinin ilerlemesi pek çok alanda değişikliğe neden olduğu gibi örgüt içinde insan kaynakları alanında da değişikliklere yol açmıştır

. İnsan kaynakları fonksiyonları daha planlı ve oturaklı hale getirilerek şirket içi verimliliği arttırma yoluna gidilmiştir. İşe alım, performans ve kariyer ölçümü, eğitim ve geliştirme, çalışan bağlılığı gibi fonksiyonların daha doğru ölçülmesi önem kazanmıştır. Temelinde insan odaklı bir bölüm olduğu için insan kaynakları departmanının daha somut hale getirme anlayışı önem kazanmıştır. Bunun içinde insan kaynaklarına analitik yaklaşım geliştirilmiş ve insan kaynakları analitiği karşımıza çıkmıştır. İnsan kaynakları analitiğinin örgüt içinde etkin olabilmesi için ilk olarak yöneticilerin ikna edilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda yöneticilerin ikna edilip insan kaynakları analitiğine bütçe ayırması gerekmektedir. Tüm bu temel şartlar sağlandığında insan kaynakları analitiğinin zemini hazırlanmış olacaktır. Çalışmanın devamında insan kaynakları analitiğinin gelişiminden, yaklaşımlardan ve insan kaynakları fonksiyonlarına insan kaynakları metriği uygulamalarından bahsedilecektir.

İNSAN KAYNAKLARI ANALİTİĞİ GELİŞİMİ

Geçmişten günümüze insan kaynakları birçok aşamadan geçmiştir. Son aşama olarak insan kaynakları analitiğini söyleyebiliriz. Özellikle küreselleşme ile birlikte gelişen teknoloji, sanayi devrimi aşamalarının oluşmasına ve insan kaynakları analitiğinin ortaya çıkmasına etkili olmuştur. Bu aşamalara literatürde endüstri 1.0, endüstri 2.0, endüstri 3.0 ve endüstri 4.0 denmektedir. Endüstri 1.0 da üretim makineleşmiştir, endüstri 2.0 da üretim seri bir hal almıştır, endüstri 3.0 da üretim sayısallaşmış ve daha teknolojik hale gelmiştir.

Son olarak endüstri 4.0 ise endüstri 3.0'ın dijitalleşmesini temele alarak akıllı üretimi sağlayacak teknolojilerin oluştuğu bir dönemdir (Güner, 2018).Endüstri 4.0 da, cihazlar ve makineler daha etkin bir şekilde kullanılmakta ve bu kullanım da ağ sensörlerinin ve yazılımların entegrasyonu ile gerçekleşmektedir. Endüstri 4.0, üretim süreci boyunca ürünler, cihazlar ve insanlar arasında sistematik ve gerçek zamanlı bir etkileşim oluşturur. Böylece kişiselleştirilmiş hizmet ve ürünlerin üretim modeli oluşmaktadır. Bu anlamda kullanılabilecek temel teknolojiler de büyük veri analitiği, bulut, depolama, siber güvenlik, yapay zeka teknolojileri vb. şeklinde sıralanabilir (İLGÜN, 2020).Bu gelişmelerle verinin önemine her alanda farkına varılmış ve verilerin kullanılması, analiz edilmesi ile bir değer oluşturma içine girilmiştir. Bu bağlamda büyük veri ve bunun analiz edilmesi için veri analitiği kavramı öne çıkmaktadır. Büyük veri, işlenemeyecek kadar büyük miktarda olan ve sürekli yenilenen veri kümelerine denir (ÖZKANLI, 2022). Veri analitiği ise büyük verilerin anlamlı ve faydalı veriler haline getirilmesidir. Verilerin toplanması, işlenmesi ve yorumlanması örgütlerin pazarlama, finans gibi birçok biriminde kullanılmaktadır. Son yıllarda da insan kaynakları alanında bu durum kendini göstermeye başlamıştır. İnsan kaynakları biriminin ana öznesini insan oluşturmaktadır. Bu anlamda alınan kararlar, yapılan uygulamalar değişkenlik gösterebilir böylece bazı tutarsız durumlar ortaya çıkabilir. Bu bağlamda insan kaynakları analitiği, "çalışanlarla ilgili kararların isabetli hale getirilerek bireysel ve örgütsel performansın artması amacıyla, insan kaynakları verilerinden faydalanan disiplinler arası bir kavram ve uygulamadır" (ÇALIK & DEMİR, 2021, s. 5). İnsan kaynaklarına veri odaklı yaklaşmaktır. İnsan kaynakları analitiği insan kaynaklarının fonksiyonlarının hepsinde uygulanabilir. Bu bağlamda Fitz-enz'e göre

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

insan kaynakları süreçlerinde ölçülmesi gereken 6 temel süreç olduğunu belirtmiştir. Bunlar; işe alım, öğrenme ve gelişme, performans, yetenek, liderlik, çalışan katılımıdır.

İŞLETMELERDE İK ANALİTİĞİ YAKLAŞIMLARI

İnsan Kaynakları Analitiği (İK Analitiği) kavramı ise 2000'lerin başında karşımıza çıkmaktadır. Lawler, Levenson ve Boudreau tarafından yayınlanan "HR Metrics and Analytics: Uses and Impacts" çalışmasında İnsan Kaynaklarında kullanılan metriklere ek olarak İK Analitiği kavramına rastlamaktayız. Bu makaleye göre İK metrikleri, İK Departmanında yapılan iş süreçlerinin etkililiğini ve verimliliğini ölçmektedir. Metrikler departman içindeki işlerin, süreçlerin, projelerin başarılarını değerlendirmek için kullanılan ölçümler olarak ifade edilmektedir. İK Analitiği ise bu metriklerin analizi ile departman da gerçekleştirilen iş süreçlerinin ve verilen kararların işletme performansına etkisini göstermektedir. Ayrıca bu çalışmada, İK metriklerini işletme hedef ve çıktılarıyla hizalamanın departmanın stratejik ortak olması için kritik olduğu da belirtilmiştir. (Lawler III vd., 2004: 4-5). Kısaca İK Metrikleri, İK Departmanının sorumluluğunda olan iş süreçlerini ölçümlerken, İK Analitiği, bu ölçümlerin işletmeye etkileriyle ilgilenerek işletmede departmanın stratejik bir role bürünmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Birçok araştırmacı işletmelerde insan kaynakları analitiğinin uygulanması ile ilgili farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bu yaklaşımlarda araştırmacılar insan kaynakları analitiğinin örgütler tarafından nasıl uygulanabileceğine yönelik öneri ve bakış açısı geliştirmiştir. Bu yaklaşımların bütün örgütler için geçerli olması mümkün değildir.

Bu anlamda örgütler kendi ihtiyaçlarına göre durup tespiti yaparak, kendilerine en uygun insan kaynakları analitiği yaklaşımlarını benimsemeleri gerekmektedir.

1) Etik Döngüsü (The Impact Cycle)

Bu yaklaşımı Isson ve Harriott yetenek yönetiminin aşamalarında işe yarar ve uygulanabilir öngörüler elde etmek için geliştirmiştir. Yaklaşımın temelinde veri analistlerinin sadece veri sağlayan kişiler olmak yerine iş ortağı olmalarını sağlamak vardır. Yaklaşım altı aşamalıdır; kritik sorunların belirlenmesi, veride uzmanlaşma ve verileri görselleştirme, verilerin açık ve özlü yorumunu yapma, bulgulara ilişkin somut eylem önerileri sunulması, analiz ve ön görülerle ilgili bir iletişim politikası uygulanması, eylemlerin sonuçlarının değerlendirilmesi olarak sıralanmaktadır (Dinçer & Fidan, 2017).

2) Analitik Olgunluk Aşamaları (Stages of Analyric Maturity)

Fairhust tarafından Institute for Employment Studies kurumu yayınında yayımlanmıştır. Analitik olgunluk aşamaları beş ana başlık altından toplanmış olup yedi ayrı kademeden oluşmaktadır. Bu yaklaşıma göre birinci aşama standart raporlama safhasıdır. İkinci aşama da tanımlayıcı analiz ve basit analiz olmak üzere iki kademe bulunmaktadır, üçüncü aşama da ise karmaşık açıklayıcı analiz ve istatistiksel analiz kademeleri yer almaktadır, dördüncü aşama da tahmin edici analiz vardır, son aşama olan beşinci aşama da ise otomatik karar verme kademesi bulunmaktadır (ÇALIK & DEMİR, 2021).

Fairhust'a göre bu süreç şu şekilde ilerlemektedir; ilk olarak iş sorunları veri analizine uygun sorulara dönüştürülmeli daha sonra soruların cevaplanması amacıyla veri toplanmasıdır. Toplanan verilerin yapılandırılması, depolanması, kullanılması ve verilerin basit sorguları yapılarak tablolar yardımıyla standart analiz uygulanması daha sonra makine öğrenimi ve ileri istatistik kullanarak ileri analiz işlemi yapma ve bulunan sonuçları işletmeye ve paydaşlara sunma şeklinde ilerlemektedir (ÇALIK & DEMİR, 2021).

3) Çevik Gelişim Süreci (Agile Development Process)

Bu yaklaşımı Mclver vd. öne sürmüştür. Çevik gelişim süreci yaklaşımında işgücü analiz kapasitesi, işgücü analiz vizyonu ve stratejik insan kaynakları bakış açısı önemli noktalardır ve bunlar bir kurumda var ise beş aşamalı bir uygulama planı yapılabilir.

Bu uygulama planına göre ilk olarak öncelikler belirlenerek tümden gelim ve tümevarım yöntemleri entegre edilmelidir. Daha sonra veriler hazırlanmalı ve hazırlanan veriler doğrulanmalıdır. Karar almada etkili

olacak farklı yöntemler uyumlaştırılmalı ve son olarak eyleme geçilip iş çıktıları geliştirilmelidir (ÇALIK & DEMİR, 2021).

4) Ulrich ve Dulebohn'ın Yaklaşımı

İnsan kaynakları analitiğinin uygulanmasına yönelik beş aşama belirtmişlerdir İlk olarak, insan kaynakları ile ilgili her türlü uygulama örgüte değer katmalı, karlılığını ve dış pazarda rekabet gücünü arttırmalıdır. İkinci olarak, ölçülmesi basit olan verilere yönelmektense doğru verilere yönelip örgüte katkı sağlayacak veriler ölçülmelidir. Üçüncü olarak, insan kaynaklarının veri atölyesi olmadığını bir karar birimi olması gerektiğini vurgulamıştır. Yani veriler ve ölçümler anlaşılabilir tutularak odak nokta kararlar üzerine olmalıdır. Dördüncü olarak da insan kaynakları analitiği ve verilerinin uygulamalarının kullanıcılarının insan kaynakları çalışanları değil birim yöneticileri olduğunu söylemiş bu yüzden verileri ve uygulamaları sürekli hatırda tutmanın önemine vurgu yapmıştır. Beşinci aşama da ise insan kaynakları çalışanlarına insan kaynakları analitiğinin anlatılması ve bilgilendirilmesidir. (ÇALIK & DEMİR, 2021).

5) Levenson'ın Yaklaşımı

Levenson örgütlerde insan kaynakları analitiği uygulamalarının başarılı olabilmesi için insan kaynakları biriminin analitik uzmanlığının geliştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bunun için de iki aşamadan bahsetmiştir. İlk olarak, operasyonel deneyime ve temel istatistik bilgisine sahip insan kaynakları elemanları işe alınmalıdır. İkinci olarak da insan kaynakları analitiği merkezi birimi kurulmalıdır. Bu birimde çalışanlar ileri düzey istatistikler konusunda yetkin olmalı, istatistiksel verilerin sonuçları ile insan kaynakları ve diğer departman kademelerinin işleriyle bağlantı kurabilmeli, çalışan anketleri, işe alım testleri gibi konular arasında ilişki kurabilecek analitik düzeyde olmalıdırlar (ÇALIK & DEMİR, 2021).Yani levenson genel olarak insan kaynakları analitiğinin örgüte yerleşmesini çalışan özellikleri, yetkinlikleri bazında ele almıştır.

6) İş Ortağı Yol Haritası (The Business Partner Road Map)

Mondore vd. insan kaynakları analitiği yapmak için iş ortağı yol haritası yaklaşımını 6 maddede açıklamıştır. İlk olarak kazanç, müşteri memnuniyeti gibi her şirket için önemli olan kritik sonuçlar belirlenmeli daha sonra birimler arası ortak veri ekibi oluşturulmalı ve bu ekipte ölçüm uzmanları, insan kaynakları uzmanı, birim yöneticisinin bulunması önerilmektedir. Üçüncü aşama, kritik sonuçların ölçümleri değerlendirilmeli, dördüncü aşama anahtar verilerinin analizlerinin yapılması, beşinci aşama eylem planının oluşturulması son aşama olan altıncı aşama da ise sonuçların değerlendirilmesi ve yeniden gözden geçirilmesi vardır (ÇALIK & DEMİR, 2021).

7) LAMP Yaklaşımı

İK analitiği süreçlerini yapılandırmak ve veriye dayalı kararlar almak için kullanılan; Mantık (Logic), Analitik (Analytics), Ölçümler (Measures) ve Süreç (Process) bileşenlerinden oluşan stratejik bir modeldir. Bu yaklaşım, İK verilerini iş sonuçlarına dönüştürerek, insan kaynakları uygulamalarının etkinliğini ölçmeyi hedefler.

Bu yaklaşımı Cascio ve Boudreau öne sürmüştür. Yaklaşımın adını logic (mantık), analytic (analitik), measurement(ölçüm), process(süreç) kavramlarının baş harflerinden oluşturmuşlardır. Bu kavramlar yaklaşımın temel yapı taşlarıdır. İnsan kaynakları analitiğinde mantık, elde edilen sayılar, sonuçlar ve etkileriyle bağlantı kurmamızı sağlayarak derin bir anlayış elde etmemizi sağlar. Daha sonra ölçüm gelir.

8) Beşeri Sermaye Analitiği Süreci Yaklaşımı (Continuum of Human Capital Analytics)

Örgütsel düzeyde ise beşeri sermaye, "bireylerin işlerine yatırdıkları bilgi, vasıf, deneyim, yaratıcılık, enerji ve gayretin ortak toplamı"nı ifade eder (Weatherly, 2003; s. 1)

Pease vd.'a göre insan kaynakları analitiği süreci ilk olarak anlatılarla (anecdotes) başlamaktadır daha sonra gösterge ve tablolar oluşur (scorecards ve dashboards) ve diğer kurumlarla kıyaslamalar (benchmarks) yapılarak elde edilen bulgular arasında korelasyonlara (correlations) bakılır ve korelasyonlar arasında neden sonuç (causation) ilişkisi ortaya çıkartılır, neden sonuç ilişkisine bakıldıktan sonra da tahmin edici analiz

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(predictive analysis) yapılır ve son olarak süreç boyunca elde edilen veri, bulgu ve yorumlara göre optimizasyon (optimization) önlemleri belirlenir ve uygulamaya geçilir (ÇALIK & DEMİR, 2021).

Sonuç olarak sekiz farklı yaklaşım olsa da özünde hepsinin amacında insan kaynakları biriminin analitik süreçlerle ilerlemesi fikri vardır. Bu bakımdan her biri farklı öneriler sunsa da ortak noktaları ele alarak insan kaynaklarının analitik sürecine genel bir bakış açısı getirebiliriz. Bu sürecin başlamasında ve ilerlemesinde üst yönetimin ikna edilmesinin ve desteğinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer önemli nokta ise iş ile ilgili problemlerin belirlenmesi ve belirlenen problemlere göre strateji oluşturmaktır. İnsan kaynakları analitiğini devam ettirecek uygun bir ekip oluşturulması ve iş bölümü yapılması da ayrıca önem taşımaktadır. Son önemli nokta ise veri analitiği uygulamaları yapılması ile paydaşlara geri bildirimde bulunulmasıdır.

İNSAN KAYNAKLARI FONKSİYONLARI VE İ.K ANALİTİĞİ METRİKLERİ

İnsan kaynakları fonksiyonları, örgütün çalışan denetimini ve iş denetimi sağlayarak çalışanların ve örgütün hedeflerine ulaşmasını sağlar. İnsan kaynakları fonksiyonlarını genel olarak insan kaynakları planlaması, işe alım, eğitim ve geliştirme, ücret yönetimi, performans değerleme, yetenek yönetimi başlıklarıyla sıralayabiliriz. Bu fonksiyonların doğru şekilde işlemesi örgütler için önem taşımaktadır. Geleneksek insan kaynakları anlayışı bu fonksiyonların çıktılarını örgüte somut bir şekilde göstermekte yetersiz kalmıştı. Endüstri 4.0'ın insan kaynakları anlayışına etkisiyle insan kaynakları fonksiyonlarının ölçülmesinde de değişikliğe gidilmiştir. Bu anlamda insan kaynakları fonksiyonlarında insan kaynakları analitiği uygulaması, verilerden anlam çıkartılmasını ve fonksiyonların örgüte ve çalışanlara olan değerini üst yönetime somut bir şekilde rakamlarla sunulmasını sağlamıştır (Bal & Bal, 2021). Somutluğun sağlanması içinde insan kaynakları fonksiyonlarının çeşitli metriklerle ele alınması gerekmektedir. Bu anlamda işe alım metrikleri, performans değerlendirme metrikleri ve eğitim metriklerinden söz etmek mümkündür.

1) İŞE ALIM METRİKLERİ

a) Turnover Oranı (İşgücü Devir Oranı)

Örgütte meydana gelen işe giriş ve işten ayrılma hareketleri olarak ifade edilir ve bu hareketlerin oransal değerlendirilmesi insan kaynakları açısından önem taşımaktadır (TUNA, 2007). İşten ayrılmalarda ve işe alımlarda turnover oranının en elverişli, en uygun düzeyde tutulması örgütler için önemlidir. Çünkü her işten ayrılma ve işe alımların örgüte belli bir maliyeti vardır. Bu anlamda insan kaynaklarının genel başarısını gösteren bir metrik olarak karşımıza çıkmaktadır. Turnover oranının hesaplanması için ilk önce ortalama çalışan sayısını bilmeliyiz. Ortalama çalışan sayısını da dönem başı ve dönem sonu işe girenlerin sayılarını toplayıp ikiye bölerek bulabiliriz. Daha sonra ise belirli dönemde işten çıkan personel sayısını bilmemiz gerekmektedir. Bunun içinde ortalama çalışan sayısını işten çıkan personel sayısına bölüp 100 ile çarparak bulabiliriz.

b) Net İşe Alım Oranı

Örgütte ne kadar işe alım ve işten çıkış olduğunun net ortalamasını görmek için bu metriği kullanırız. Net işe alım oranını bulmak için de istifa, emeklilik kendi isteği dışında ayrılan personel sayılarını toplayıp şirket dışından işe alınan personel sayısına bölerek bulabiliriz.

c) İş Teklif Kabul Oranı

İnsan kaynaklarının işe alım performansının başarılı olması için önemli bir metriktir. Çünkü insan kaynakları yöneticilerinin başarılı işe alımlar yapması için işe uygun ve işi kabul edebilecek kişilere yönelmesi gerekmektedir. Bu anlamda iş teklif kabul oranını, kabul edilen iş teklifini toplam iş teklifine bölerek bulabiliriz.

d) Elde Tutma Oranı

Elde tutma oranının insan kaynakları dışında kurumsal başka sebepleri de olabileceği gibi örgüt kaynaklı da olabilir. Yine de bu oran hem insan kaynakları birimi hem de örgüt için önem taşımaktadır. Bu oran ile şirkette ne kadar kişinin kaldığını ve ne kadar kişinin ayrıldığını görebiliriz. Elde tutma oranını, yeni dönem başı çalışan sayısını ve işe yeni alınanları toplayıp çıkan sonucu dönem sonu çalışan sayısına bölerek bulabiliriz.

e) Şirkete Katılım Oranı

Her şirketin kendine göre belli bir şirkete katılım oran normali vardır. Bu oranın fazlası veya azı şirketler için zararlı olabilir. Bu oran ile şirkete ne kadar kişi alındığını ve şirkete ne kadar katkı sağlandığını görebiliriz. Şirkete katılım oranını bulmak için ilgili periyot boyunca işe alınan çalışan sayısını ilgili periyot ortalama çalışan sayısına bölerek bulabiliriz.

2) PERFORMANS DEĞERLENDİRME METRİKLERİ

a) Alternatif Sıralama Yöntemi

Genellikle az çalışanı olan örgütler de kullanılır. Bu metriğe göre personel başarılıdan başarıya doğru sıralanarak performans değerlendirilmesi gerçekleştirilir.

b) Kritik Olay Değerlendirme

Özellikle yetkinlik değerlendirilmesinde kullanılır. Çalışanın müşteri odaklılığını ölçmek, çalışanın takım çalışması durumunu ölçmek vb. durumlarının tespitinde yararlanılır. Çalışanların başarısını ve başarısızlığını gösteren durumlar değerlendirme dönemi içinde not edilir, kaydedilir (TUNÇER, 2013).

c) İkili Kıyaslama Yöntemi

Kalabalık örgütler için pratik değildir bu yüzden genelde küçük, az sayılı örgütlerde uygulanır. Farklı kriterlere göre ikili kıyaslama yapılır ve bu kıyaslamaların sonucunda en çok puan alana en yüksek not verilir.

d) Zorunlu Dağıtım Yöntemi

Belli sayı üstündeki verilerin normal dağıldığı varsayımı vardır. Örgüt içinde çalışanlar performanslarına göre belirli gruplar içinde toplanır. Örneğin en iyi performansa sahip ilk yüzde onluk grupla en kötü performansa sahip ilk yüzde onluk grup bu şekilde bulunabilir (TUNÇER, 2013). Fakat bu yöntem de başarı veya başarısızlığın başkasının performansına bağlı olması söz konusudur. Bu anlamda dezavantaja sahip olan bir yöntemdir.

e) Ham Performans Değerlendirme

Örgüt içinde farklı birimlerin kendi performans kriterleri sonucunda ortaya çıkan puanların birbirine dönüştürülmemesi ve aynı kabul edilmesidir. Örneğin, satış pazarlama 80 ve insan kaynakları birimi de 80 olsun, bu iki departman birbirinden farklı olsa da puan değerleri aynı kabul edilmektedir.

f) Bağıl Performans Değerlendirme

Örgüt içinde iki farklı birimin puanlarının istatistiki formüllerle birbirine benzetilmesiyle yapılan değerlendirme türüdür.

g) Harf Notu Hesaplama

Örgüt içinde çalışanların puanları belli kategorilere ayrılır ve puanlanır. Başarılar sayılarla değil harflerle kategorize edilir. İlgili departmanın ortalaması belirlenir ve standart sapmanın altına ve üstüne kademe kademe harf verilir. Bu değerlendirme yöntemi her departman için ayrı uygulanır.

h) 360 Derece Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme Sistemi

Bu yöntemde çalışanın performansı sadece üstü tarafından değil, iş arkadaşları, altları yani sürekli iletişim içinde olduğu, birlikte çalıştığı kişiler tarafından değerlendirilir (TUNÇER, 2013). Değerlendirmeler sonucunda çalışanların sürekli gelişimleri için eğitim programları oluşturulur. Sistemin işleyişi için ilk önce sistemin alt yapısı kurulur daha sonra değerlendirme listeleri oluşturulur ve değerlendirme kuralları yazılır. Ardından bilgisayar ekranına gelecek formlar oluşturulur ve sistem değerlendirmeye açılır. Değerlendirici ve kriter ağırlıkları belirlenir, kriterlerle ilgili eğitimler belirlenir, puan kademe hesabı ve eğitimler atılır ve son olarak karne basımı ve raporlar düzenlenir.

i) Blanced Scorecard (Dengeli Performans Karnesi)

Stratejik insan kaynakları Yönetimi Performansın şirket içinde hem departman seviyesinde hem de birey seviyesinde bütüncül bir şekilde ölçülmesine imkan veren bir performans yönetim sürecidir. Sadece bazı kriterlere göre değil, şirketi şirket yapan, şirketin uzun dönem odaklılığına hizmet eden, her türlü finansal ve finansal olmayan faktörün aynı anda ölçümlendiği, şirketin her alandaki başarısına temas eden, ölçen ve yöneten bir performans yönetim mekanizmasıdır. Sistemde finansal ölçütler ve finansal olmayan ölçütler dengeli bir şekilde kullanılır. Finansal ölçütler, maddi varlıklar, finansal boyuttur. Finansal olmayan ölçütler ise maddi olmayan varlıklardır. Yani öğrenme gelişme boyutu, süreçler boyutu ve müşteriler boyutudur.

Bir örgütte blanced scorecarddan bahsetmek için örgütün misyonu, vizyonu, temel değerleri, stratejisi, strateji haritası, performans karnesi, hedefler ve stratejik girişimleri ve kişisel hedefleri olmalıdır. Ayrıca son olarak da hedef akışının dizaynı da önemli bir noktadır. Bu anlamda hedef akışı, şirket hedefi ve performansı – bölüm hedefi ve performansı – birey hedefi ve performansı şeklinde ilerlemelidir.

j) HR Scorecard

HR Scorecard veriler aracılığıyla insan kaynaklarının sonuçlara etkisini ortaya koyan stratejik bir ölçüm aracıdır. Bu doğrultuda HR Scorecard, insan kaynakları uygulamalarının işletmenin başarısına katkıda bulunma durumunun sürekli olarak izlenmesi ve ölçülmesini içermektedir (Becker vd., 2001). HR Scorecard stratejinin insanların yönetimi aracılığıyla daha hızlı uygulanmasını sağlamaya yönelik bir yönetim aracı olarak geleneksel maliyet ölçümlerinin ötesinde bir ölçümleme sistemi öngörmektedir (Huselid ve Barnes, 2002).

3) EĞİTİM METRİKLERİ

a) Kirkpatrick Modeli

Bu modelde eğitim verimliliğinin ölçülmesinde dört aşama bulunmaktadır. Bunlar; ilk olarak tepki ve memnuniyeti ölçmek, ikinci olarak bilgi ve öğrenmeyi ölçmek, üçüncü olarak davranışı ölçmek ve son olarak da iş sonuçlarına etkilerini ölçmek şeklinde sıralayabiliriz.

b) Phillip's Analytics Modeli

Bu modele göre Kirkpatrick anlayışı yeterli değildir. Modelin ana amacı para kazanmaktır yani eğitime yatırımın finansal değere dönüşmesi bu model için önemlidir. ROI yöntemi uygulanır. Temelde Kirkpatrick'in ilk dört aşamasını kabul eder fakat yeterli görmez. Kirkpatrick'e ek finansal boyutu ekler. Parasal faydalar eğitim maliyetleriyle karşılaştırılır. ROI hesaplaması, programın faydalarından programın maliyetleri çıkartılır ve çıkan sonuç programın maliyetlerine bölünerek bulunur (PHILIPS & ÖZÖZER).

SONUÇ

Sürekli gelişen dünyada örgütlerin insan kaynakları birimleri de çeşitli süreçlerden geçmiştir. Özellikle küreselleşmenin sonuçlarından biri olan endüstri 4.0 ile birlikte pek çok alan gibi insan kaynakları da etkilenmiş ve insan kaynaklarının çalışma biçiminde değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan teknolojik gelişmelerle insan kaynakları alanında veri, büyük veri, veri analizi ve ölçümü gibi konular önem kazanmıştır. Artık insan kaynakları daha uzun süreli, geleceğe yönelik yol haritası çıkartabilmekte ve daha

somut, sayısal veriler elde edebilmektedir. Böylece alınan kararlar daha az sorgulanabilir hale gelmiş ve insan kaynakları fonksiyonları açısından daha adaletli bir yapı oluşturulmuştur. İnsan kaynakları departmanları artık insan kaynakları analitiği ile finans, satış ve pazarlama, üretim departmanları gibi örgüt içinde kendi katma değerini somut sonuçlar ve rakamlarla, istatistiki değerlerle ortaya koymayı başarmıştır (Bal & Bal, 2021).

Planlama yapılırken şirket içi önemli olduğu kadar dış çevre de önemlidir. Bu anlamda ilgili bölgedeki işsizlik oranı, işgücünün demografik göstergeleri, sektördeki işgücü devir oranı, kısmi ve tam zamanlı çalışma karşılaştırılması, sektör el boyutta ücret yapıları ile ilgili veriler toplanarak insan kaynakları planlamasının ilk adımı olarak gerçekleşir.

"Harvard Business Review'e göre çalışan devir oranının yüzde 80'i kötü işe alım kaynaklarından kaynaklanmaktadır" Devir oranının yüksek olması insan kaynakları başarısı için olumsuz sonuç doğurmaktadır bu açıdan uygun ve doğru işe alım yapmak insan kaynaklarının önemli hedefleri arasında olmalıdır. Çalışanların performans ölçümlerinin yapılması da örgüt için verimliliği arttıran bir unsurdur. Fakat burada önemli olan doğru performans ölçümü yapmaktadır. Eğer performans ölçümleri doğru ve adaletli olursa örgüt verimliliğine katkı sağlayacaktır. Öte yandan yanlış ve adaletsiz ölçümler çalışan bağlılığını ve bu doğrultuda verimliliği de olumsuz etkileyecektir.

Yeni insan kaynakları anlayışında çalışanların eğitim ve gelişimleri örgütler için önem kazanmıştır. Önem derecesine karşın örgütler için maliyetli bir süreçtir. Bu maliyetin boşa gitmemesi ve karşılığının alınması içinde eğitim metrikleri insan kaynakları uygulamalarına girmiştir. İşletme tarafından eğitim faaliyetlerine yapılan harcamaların toplam işgücüne ve işletme gelirine oranı tespit edilerek geleceğe yönelik uzun süreli eğitim planları daha rahat belirlenebilir. Sonuç olarak çalışma da insan kaynakları analitiğinin gelişimi, insan kaynakları yaklaşımları ve insan kaynakları fonksiyonları ve bu fonksiyonlara uygulanacak insan kaynakları metrikleri ele alınmıştır. İnsan kaynaklarında analitik sürecin hem örgütün genel başarısı için hem de insan kaynakları departmanının başarısı için önemli olduğuna değinilmiştir ve insan kaynakları analitiği soncunda elde edilen verilerle örgütler insan kaynakları süreçlerinde iyileştirmeye gidebilmekte ve geleceğe yönelik uzun süreli stratejik planlar belirleyebilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bal, Y., & Bal, M. (2021). Proaktif insan kaynakları yönetiminin yeni gücü: İK analitiği ve yapay zekâ. BMIJ.
2. Becker, B.E., Huselid, M. ve Ulrich D. (2001). The HR Scorecard, Linking People, Strategy and Performance. Boston: Harvard Business School Press
3. ÇALIK, D. E., & DEMİR, D. K. (2021). İnsan Kaynakları Analitiği Modelleme ve Örnek Uygulamalarla. Ankara: Nobel Yayıncılık.
4. Dinçer, P. D., & Fidan, P. D. (2017). İşletme Yönetimine Giriş. İstanbul: Alfa Yayınları.
5. Güner, A. (2018, Ekim). ENDÜSTRİ 4.0 EKSENİNDE İŞLETMELERDE YÜKSEK POTANSİYELLİ VERİMLİLİĞİN SAĞLANMASINDA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMLERİNİN ROLÜ. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
6. Huselid, M.A. ve J.E.Barnes. (2002, October). Human Capital Measurement Systems as a Source of Competetive Advantage. Working Paper.
7. İLGÜN, M. F. (2020, Temmuz-Aralık). Endüstri 4.0, Büyük Veri Analitiği ve Vergi Sistemlerinde Dönüşüm. Maliye Dergisi, 240-266.
8. LAWLER III, EDWARD E. LEVENSON, ALEC. W BOUDREAU, JOHN. "Hr Metrics and Analytics–Uses and Impacts." Human Resource Planning Journal 27.4 (2004): 27-35.
9. ÖZKANLI, F. M. (2022). Örgütlerin İnsan Kaynakları Analitiği Olgunluğunun Delta Plus Modeli İle İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Çalışma Psikoljisi Bilim Dalı.
10. PHILIPS, D. J., & ÖZÖZER, Y. (tarih yok). Eğitim Yatırım Geri Dönüşünü (Roi) Ölçme. Turkish Avaition Academy, 35-38.

11. TUNA, M. (2007). Personel Devir Oranı Analizi: Ankarada Yer Alan Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 45-52.
12. TUNÇER, P. (2013). Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon. Sayıştay Dergisi, 87-108.
13. WEATHERLY, L. (2003). Human Capital-The Elusive Asset. HRMagazine, 48(3), 1-9.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(29)

Öğr. Gör. Çetin İZGİ[87]; Öğr. Gör. Dr. Çağrı AKGÜN[88]

KENTSEL YANGIN GÜVENLİĞİ ALTYAPISININ KURUMSAL KAPASİTE ve RİSK BASKISI AÇISINDAN ÇOK KRİTERLİ ANALİZİ: İNŞAAT MÜHENDİSLİĞİ ve EKONOMİ PERSPEKTİFLERİNİN BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ

MULTI-CRITERIA ANALYSIS OF URBAN FIRE SAFETY INFRASTRUCTURE IN TERMS OF INSTITUTIONAL CAPACITY and RISK PRESSURE: INTEGRATION OF CIVIL ENGINEERING and ECONOMIC PERSPECTIVES

ÖZ

Kentsel alanlarda yangınlar, can ve mal kayıplarının yanı sıra kamusal kaynaklar üzerinde önemli baskı oluşturan çok boyutlu risklerdir. Bu çalışma, kentsel yangın güvenliği altyapısını kurumsal kapasite ve risk baskısı eksenlerinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleriyle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İnşaat mühendisliği ve ekonomi perspektiflerini bütünleştiren disiplinlerarası yaklaşım kapsamında İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya ve Konya illeri analiz edilmiştir. Nüfus, itfaiye istasyon sayısı ve itfaiye personel sayısı kriterleri kullanılmış; veriler TÜİK ve büyükşehir belediyelerinin açık kaynaklı raporlarından derlenmiştir.

Kriter ağırlıkları Entropi yöntemiyle belirlenmiş, sıralama TOPSIS ile yapılmış; sonuçlar WASPAS ve VIKOR yöntemleriyle test edilmiştir. Bulgular, itfaiye personel kapasitesinin en ayırt edici unsur olduğunu, İstanbul'un güçlü kurumsal kapasitesiyle ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Çalışma, açık veri temelli ÇKKV yaklaşımlarının saha verisinin sınırlı olduğu durumlarda kentsel yangın güvenliği politikaları için işlevsel bir karar destek aracı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel yangın güvenliği, İtfaiye kapasitesi, Çok kriterli karar verme, Entropi, TOPSIS, Kamu altyapısı.

ABSTRACT

Urban fires constitute multidimensional risks that impose significant pressure on public resources in addition to causing loss of life and property. This study aims to evaluate urban fire safety infrastructure along the axes of institutional capacity and risk pressure using multi-criteria decision-making (MCDM) methods. Within a multidisciplinary framework integrating civil engineering and economics perspectives, the cities of Istanbul, Ankara, Izmir, Bursa, Antalya, and Konya are analyzed. Population, number of fire stations, and number of firefighting personnel are employed as evaluation criteria, with data compiled from the Turkish

Statistical Institute and publicly available reports of metropolitan municipalities. Criterion weights are determined using the Entropy method, and city rankings are obtained through TOPSIS; the robustness of the results is examined using WASPAS and VIKOR methods. The findings indicate that firefighting personnel capacity is the most discriminative factor, with Istanbul ranking first due to its strong institutional capacity. The study demonstrates that open-data-based MCDM approaches provide a functional decision-support tool for urban fire safety policies in contexts where field data are limited.

Keywords: *Urban fire safety, Firefighting capacity, Multi-criteria decision making, Entropy, TOPSIS, Public infrastructure.*

[87] Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Iğdır MYO, cetin.izgi@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3175-3286
[88] Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, Iğdır MYO, cagri.akgun@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7155-6191

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

21. Yüzyıl itibariyle iklim krizi ve etkileri, doğal afetlerin sıklığı ve şiddetinde önemli ölçüde artış yaşanmasına sebep olmuştur. Söz konusu durum yoğun kentleşme ve endüstrileşmeyle de birleşince özellikle yangın sayılarında dramatik bir artış yaşanmıştır (Menekşe & Tezel, 2025).

Kentsel yangınlar; can kayıpları, üretim süreçlerinde aksama, altyapı hasarı ve sigorta ile yeniden yapım maliyetleri üzerinden hem mühendislik güvenliği hem de kamu ekonomisi açısından geniş kapsamlı bir risk alanı oluşturmaktadır. Özellikle yoğun kentleşme ve nüfus birikimi, yangın olgusunun yalnızca teknik bir arıza veya münferit bir olay olarak değerlendirilmesini yetersiz kılmakta; bu olguyu kentsel dayanıklılık ve kamusal hizmet sunum kapasitesi bağlamında ele alınması gereken yapısal bir sorun alanına dönüştürmektedir (Drysdale, 2011; Meerow, Newell & Stults, 2016). Bu dönüşüm, yangın güvenliği tartışmalarının yalnızca bina içi önlemlerle sınırlandırılamayacağını; su politikasının yönetimi, itfaiye istasyonlarının yer seçimi, mekânsal erişilebilirlik ve müdahale kapasitesi gibi kent ölçekli bileşenlerin de bütüncül biçimde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim uluslararası literatürde, yangın istasyonlarının konumlandırılması ve kapsama–erişim kısıtlarını esas alan modelleme çalışmalarının giderek artması, bu yönelimin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Church & Roberts, 1983).

Yangın risk yönetimi bağlamında iki temel dinamik öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, nüfus yoğunluğu, yapılaşma düzeyi ve ekonomik–sosyal faaliyet çeşitliliği gibi unsurlarla şekillenen ve yangına maruziyeti artıran risk baskısıdır. İkinci dinamik ise itfaiye istasyonlarının mekânsal dağılımı, personel ve araç–ekipman yeterliliği ile operasyonel organizasyonun etkinliği üzerinden şekillenen kurumsal müdahale kapasitesidir. Kent ölçeğinde bu iki dinamiğin eş zamanlı olarak analiz edilmesi, inşaat mühendisliği açısından hizmet alanı kapsaması, müdahale süresi ve altyapıya erişim gibi performans ölçütlerini ön plana çıkarırken; iktisadi açıdan değerlendirildiğinde kamu kaynaklarının tahsisi, hizmet sunumunda verimlilik ve yatırım önceliklerinin belirlenmesi gibi süreçleri doğrudan gündeme taşımaktadır (Holborn, Nolan & Golt, 2004). Bu nedenle yangın güvenliği altyapısına ilişkin karar problemlerinin, tek değişkenli göstergelerle değil, birden fazla ölçütün birlikte ele alındığı çok boyutlu bir analitik çerçeve içinde ele alınması gerekmektedir.

Bu noktada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, farklı ölçeklerde ve farklı anlamlar taşıyan göstergeleri ortak bir karar zemininde birleştirme kapasitesi nedeniyle uygun bir analitik araç seti sunmaktadır. Özellikle Entropi gibi veri temelli ve objektif ağırlıklandırma yaklaşımları, uzman görüşüne erişimin sınırlı olduğu durumlarda kriterlerin ayırt edicilik gücünü istatistiksel olarak belirleyerek ağırlık üretme imkânı sağlamaktadır (Shannon, 1948; Zavadskas, Turskis & Kildienė, 2016). TOPSIS yöntemi ise alternatifleri ideal çözüme olan görece yakınlıklarına göre sıralayarak, karar vericiler açısından yorumlanabilir ve karşılaştırılabilir çıktılar üretmektedir (Hwang & Yoon, 1981; Opricovic & Tzeng, 2004). Bu iki yöntemin kamu hizmeti performansı ve altyapı kapasitesi değerlendirmelerinde birlikte kullanıldığı çalışmalar, söz konusu yaklaşımın kurumsal kapasite analizleri açısından uygunluğunu desteklemektedir (Mardani et al., 2015).

Çalışmanın yöntemsel motivasyonu, ayrıntılı saha verilerinin bulunmadığı koşullarda dahi uygulanabilir ve tekrarlanabilir bir değerlendirme mekanizması geliştirmektir. Bu doğrultuda çalışma, internet üzerinden erişilebilen resmî ve kurumsal raporlar ile açık veri kaynaklarıyla sınırlı bir gösterge seti kullanarak karar modeli oluşturmayı hedeflemektedir. Özellikle belediye itfaiye birimlerinin yayımladığı istatistik raporları, personel ve teşkilat yapısına ilişkin sayısal bilgiler sunarak kurumsal kapasitenin ölçülmesini mümkün kılmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığı, 2023). Buna ek olarak, kamuya açık veri portallarında itfaiye hizmetlerine ilişkin veri kümelerinin bulunması, bu tür analizlerin farklı kentler için tekrarlanabilirliğini ve karşılaştırılabilirliğini güçlendiren önemli bir altyapı sağlamaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024).

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, seçilmiş büyükşehirlerde yangın hizmet kapasitesini; risk baskısını temsilen nüfus büyüklüğü (maliyet yönlü kriter) ve müdahale kapasitesini temsilen istasyon ile personel göstergeleri (fayda yönlü kriterler) üzerinden değerlendirmek ve Entropi ağırlıklarıyla TOPSIS yöntemi kullanılarak göreli bir sıralama elde etmektir. Ayrıca, elde edilen sıralamanın yöntem bağımlılığını azaltmak amacıyla WASPAS ve VIKOR gibi alternatif ÇKKV teknikleriyle karşılaştırmalı analizler yapılması ve kriter ağırlıklarının ±%10 oranında değiştirilmesiyle duyarlılık testlerinin uygulanması hedeflenmektedir

(Opricovic & Tzeng, 2007; Shannon, 1948). Böylece mühendislik perspektifinde "kapasite ve erişilebilirlik" mantığı ile iktisat perspektifinde "kaynak tahsisi ve önceliklendirme" yaklaşımı, tek bir karar çıktısı üzerinde bütünleştirilmiş olmaktadır.

2. Literatür Taraması

2.1. İnşaat Mühendisliği Perspektifinden Kentsel Yangın Güvenliği Altyapısı

Yangın güvenliği literatürünün erken dönem çalışmalarında odak noktası büyük ölçüde bina ölçeği olmuştur. Bu kapsamda Drysdale (2011) çalışmasında, yangın dinamikleri; yapı malzemeleri, yangın yükü, ısı transferi, algılama–söndürme sistemleri ve kaçış düzenlemeleri gibi teknik bileşenler üzerinden ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Benzer şekilde Buchanan ve Abu (2017), yangın güvenliğini yapı tasarımı açısından değerlendirerek, taşıyıcı sistemlerin yangın altında davranışına ve yapısal dayanımın sürekliliğine odaklanmıştır. Bu çalışmalar, yapı güvenliği açısından temel referanslar olmakla birlikte, yangınlara kent ölçeğinde müdahale kapasitesinin değerlendirilmesi konusunda sınırlı bir çerçeve sunmaktadır.

Kent ölçeğine odaklanan literatürde ise ilk sistematik yaklaşımların, itfaiye istasyonlarının yer seçimi ve kapsama kapasitesi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Church ve ReVelle (1974) çalışmasında, itfaiye istasyonlarının optimum konumlandırılması problemi, "maksimum kapsama" yaklaşımı çerçevesinde ele alınmış; belirli bir süre içerisinde en fazla nüfusun veya alanın kapsanması esas amaç olarak tanımlanmıştır. Söz konusu çalışma, yangın güvenliği altyapısının mekânsal organizasyonuna ilişkin literatürde öncü bir referans olarak kabul edilmektedir.

Daha güncel çalışmalarda ise mekânsal analizler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile bütünleştirilmiştir. Örneğin Murray, Tong, ve Grubesic (2012), hızla büyüyen bir kentsel bölgede yangın istasyonlarının gelecekteki konumlandırılmasını değerlendirmek için maksimum kapsama yaklaşımını kullanmışlardır. Sınırlı bütçe ile mevcut istasyon ağını genişleterek acil çağrılara 5 dakika içinde ulaşabilecek uygun lokasyonlar belirlenmiştir. Benzer biçimde Murray (2015), kapsama modellerini geliştirerek, kentsel alanlarda yangın istasyonlarının dağılımının hizmet eşitliği ve erişim performansı üzerindeki rolünü vurgulamıştır. Yao vd. (2019) ise yapmış oldukları durum çalışmasında, yangın istasyonlarının en uygun konumlarını belirlemek için erişilebilirlik ve hizmet kapsama kriterlerini birlikte ele alan iki amaçlı bir mekânsal optimizasyon modeli geliştirilmiştir. Model; mevcut istasyonların etkisini de hesaba katan kapsama ve medyan yaklaşımını bir arada kullanmakta ve Pareto-optimal çözümler üretmektedir. Söz konusu model Çin'in Nanjing kentinde uygulanmış, bazı mevcut istasyonların kapatılması veya taşınmasının, özellikle hızla gelişen Jiangning ve Qixia bölgelerinde hizmet erişimini belirgin biçimde artırabileceğini göstermiştir.

Literatürde, itfaiye altyapısının yalnızca istasyon sayısı ile değerlendirilmesinin yetersiz olduğu, personel kapasitesi ve organizasyonel yeterliliğin belirleyici bir unsur olduğu yönündeki bulgular da yer bulmaktadır. Bu kapsamda Holborn, Nolan ve Golt (2004), büyükşehirlerde yangın müdahale sürelerini değerlendirerek, istasyon başına düşen personel sayısındaki azalışın hem müdahale süresini uzattığını hem de eş zamanlı olaylara yanıt verme kapasitesini zayıflattığını göstermiştir. Bu çalışmalar, yangın güvenliği altyapısının donanım, insan kaynağı ve mekânsal erişim bileşenlerinden oluşan bütüncül bir sistem olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.2. Ekonomi Perspektifinden Risk Baskısı, Kamu Hizmet Kapasitesi ve Kaynak Tahsisi

Ekonomi literatüründe yangın hizmetleri, çoğunlukla yerel kamu hizmetleri kapsamında ele alınmaktadır. Musgrave ve Musgrave (1989), kamu maliyesi literatüründe yangınla mücadele hizmetlerini, dışsallıklar ve toplumsal fayda üretmesi nedeniyle piyasa mekanizmasına bırakılmaması gereken kamusal hizmetler arasında sınıflandırmıştır. Bu yaklaşım, yangın güvenliği altyapısının finansmanı ve kapasite planlamasının kamu politikası bağlamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çerçevede literatürdeki temel tartışma, artan risk baskısı karşısında sınırlı kamusal kaynakların nasıl tahsis edileceği sorusu etrafında şekillenmektedir. Kahn ve arkadaşları (2023), nüfus yoğunluğu ve kentsel büyümenin doğal afetlerden kaynaklanan can ve mal kayıplarını artırdığını ampirik olarak ortaya koymuştur. Benzer şekilde Cutter, Boruff ve Shirley (2003), nüfus büyüklüğü ve sosyo-mekânsal yoğunluğun, afetlere

karşı kırılganlığı artıran temel faktörler arasında yer aldığını vurgulamıştır. Bu çalışmalar, yangın riskinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal bir baskı unsuru olduğunu göstermektedir.

Kamu ekonomisi yazınında, bu tür çok boyutlu karar problemlerinde tek bir performans göstergesinin yetersiz kaldığına dikkat çekilmektedir. Bu noktada Mardani ve arkadaşları (2015), kamu hizmetleri ve altyapı yatırımlarının değerlendirilmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin yaygın biçimde kullanıldığını ve bu yöntemlerin farklı ölçekteki kriterleri ortak bir karar çerçevesinde birleştirme avantajı sunduğunu belirtmiştir.

Özellikle Entropi tabanlı ağırlıklandırma, kriterlerin önem derecesini verinin içerdiği bilgi miktarına göre belirlemesi nedeniyle kamu politikası analizlerinde öne çıkmaktadır. Zavadskas, Turskis ve Kildienė (2016), Entropi temelli yaklaşımların öznel yargıları minimize ettiğini ve altyapı performansı değerlendirmelerinde nesnel sonuçlar ürettiğini ortaya koymuştur. Ardından uygulanan TOPSIS yöntemi, Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından geliştirilen çerçeve doğrultusunda, ideal kamu hizmet profiline en yakın alternatifin belirlenmesine imkân tanımaktadır. Bu yöntemlerin belediye performansı, altyapı yatırımları ve afet yönetimi alanlarında kullanıldığı çalışmalar, kamu hizmetlerinde etkinlik ve önceliklendirme tartışmalarına somut katkılar sunmaktadır.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde, yangın güvenliği altyapısının mühendislik boyutunun ayrıntılı biçimde ele alındığı; buna karşılık kamu hizmet kapasitesi ve kaynak tahsisi boyutunun çoğunlukla ayrı bir yazın içinde incelendiği görülmektedir. Kent ölçeğinde yangın hizmet kapasitesinin hem mühendislik göstergeleri hem de ekonomi temelli risk baskısı unsurlarıyla eş zamanlı değerlendirildiği çalışmalar ise sınırlıdır.

Ayrıca mevcut ampirik çalışmaların önemli bir bölümü, kapsamlı saha verilerine veya ayrıntılı mekânsal bilgilere dayanmaktadır. Bu durum, söz konusu analizlerin her kent için kolaylıkla tekrarlanabilir olmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla açık veri kaynaklarına dayalı, daha yalın ancak analitik olarak tutarlı modellerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma, literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlayarak;

(i) kentsel yangın güvenliği altyapısını kurumsal kapasite ve risk baskısı eksenlerinde ele almakta,

(ii) inşaat mühendisliği ve ekonomi perspektiflerini tek bir ÇKKV çerçevesinde bütünleştirmekte ve

(iii) tamamen internet üzerinden erişilebilen verilerle uygulanabilir bir karar destek modeli sunmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni ve Yaklaşım

Bu çalışma, nicel, karşılaştırmalı ve uygulamalı bir araştırma desenine sahiptir. Analiz, kentsel yangın güvenliği altyapısını temsil eden göstergeler aracılığıyla, il düzeyinde alternatiflerin göreli olarak sıralanmasını amaçlayan birçok kriterli karar verme (ÇKKV) problemine dayanmaktadır. Çalışmanın temel yöntemsel tercihi, saha verisine erişimin mümkün olmadığı koşullarda dahi uygulanabilir, tekrarlanabilir ve şeffaf bir analiz çerçevesi oluşturmaktır. Bu nedenle analiz, tamamen açık ve doğrulanabilir veri kaynakları kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma problemi şu şekilde formüle edilmiştir:

"*Kentsel alanlarda artan risk baskısı karşısında, yangın güvenliği altyapısının kurumsal kapasitesi iller arasında nasıl farklılaşmaktadır ve bu farklılaşma çok kriterli bir çerçevede nasıl sıralanabilir?*"

Bu problem tanımı, inşaat mühendisliği açısından altyapı ve insan kaynağı yeterliliğini; ekonomi perspektifinden ise risk–kaynak dengesi ve kamusal önceliklendirme sorunsalını aynı analitik zeminde bir araya getirmektedir. Böylece çalışma, disiplinler arası bir değerlendirme yaklaşımı benimsemektedir.

3.2. Alternatiflerin Belirlenmesi

Analizin alternatiflerini, Türkiye'de farklı nüfus büyüklüklerine, mekânsal özelliklere ve idari yapılara sahip altı büyükşehir oluşturmaktadır: İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya ve Konya. Bu iller, yangın güvenliği altyapısının kurumsal kapasite ve risk baskısı bağlamında karşılaştırılmasına olanak sağlayacak biçimde seçilmiştir.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Alternatiflerin belirlenmesinde üç temel ölçüt dikkate alınmıştır. İlk olarak, bu illerin büyükşehir statüsüne sahip olması ve buna bağlı olarak gelişmiş bir itfaiye teşkilat yapısına sahip bulunmaları değerlendirilmiştir. İkinci olarak, nüfus büyüklüğü ve kentsel yoğunluk bakımından risk baskısının farklı düzeylerde temsil edilebilmesi gözetilmiştir. Üçüncü olarak ise itfaiye istasyon ve personel verilerinin açık kaynaklardan doğrulanabilir biçimde temin edilebilmesi esas alınmıştır. Bu yaklaşım hem örneklemin temsiliyetini artırmakta hem de veri tutarlılığını sağlamaktadır.

3.3. Kriterlerin Seçimi ve Gerekçelendirilmesi

ÇKKV analizinde kullanılan kriterler, literatürde yangın güvenliği altyapısının kurumsal kapasite ve risk baskısı boyutlarını en yalın biçimde temsil eden göstergeler arasından seçilmiştir. Kullanılan kriterler ve yönleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. ÇKKV Kriterleri ve Yönleri

Kod	Kriter	Tür	Gerekçe
C_1	Nüfus	Maliyet	Yüksek nüfus, yangına maruz kalan kişi sayısını ve potansiyel kaybı artırmaktadır
C_2	İtfaiye istasyon sayısı	Fayda	Müdahale süresi ve mekânsal kapsama kapasitesini temsil etmektedir
C_3	İtfaiye personel sayısı	Fayda	Operasyonel kapasite ve eş zamanlı müdahale yeteneğinin temel göstergesidir

Nüfus büyüklüğü, bu çalışmada risk baskısını temsil eden bir değişken olarak ele alınmıştır. Yangın hizmet kapasitesi bağlamında nüfus artışı, altyapı ve insan kaynağı üzerinde ek bir baskı oluşturmakta; yeterli kapasite artışı sağlanmadığında hizmet etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle nüfus, analizde "daha düşük değerin daha iyi olduğu" bir maliyet kriteri olarak modele dâhil edilmiştir. Buna karşılık itfaiye istasyon sayısı ve personel sayısı, müdahale kapasitesini artıran unsurlar olmaları nedeniyle fayda kriterleri olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, afet ekonomisi ve kentsel risk literatürü ile uyumludur.

3.4. Veri Kaynakları ve Veri Yönetimi

Çalışmada kullanılan veriler, tamamen internet üzerinden erişilebilen resmî ve kurumsal kaynaklardan derlenmiştir. Nüfus verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) istatistiklerinden elde edilmiştir. İtfaiye istasyon ve personel verileri ise büyükşehir belediyelerinin yıllık faaliyet raporları ve resmî itfaiye birimlerine ait yayımlardan temin edilmiştir. Ek-1' de sunulmuştur.

Veri toplama sürecinde, bazı iller için eksik veya tutarsız gözlem içeren değişkenler (örneğin araç sayısı) analiz dışı bırakılmıştır. Bu tercih, ÇKKV literatüründe eksik veriyle kurulan modellerin sıralama sonuçlarını bozabileceğine ilişkin metodolojik uyarılar doğrultusunda yapılmıştır. Böylece analiz, daha az fakat güvenilir bir gösterge setiyle yürütülmüştür.

3.5. Normalizasyon Süreci

Kriterlerin farklı ölçeklerde ölçülmesi (kişi sayısı, istasyon sayısı vb.), doğrudan karşılaştırmayı mümkün kılmadığından, veriler Min–Max normalizasyon yöntemi kullanılarak 0–1 aralığına dönüştürülmüştür.

Fayda kriterleri için: $x'_{ij} = \frac{\left(x_{ij} - min(x_j)\right)}{max(x_j) - min(x_j)}$ (1)

Maliyet kriterleri için: $x'_{ij} = \frac{(max(x_j) - x_{ij})}{max(x_j) - min(x_j)}$ (2)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Bu yöntem, özellikle örneklem büyüklüğünün sınırlı olduğu çalışmalarda, gözlemler arası farkları koruması nedeniyle tercih edilmektedir.

3.6. Entropi, TOPSIS ve Duyarlılık Analizi Yöntemi

Kriter ağırlıkları, uzman yargısına dayanmayan Entropi yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Entropi yaklaşımı, her bir kriterin alternatifler arasında yarattığı bilgi çeşitliliğini ölçmekte ve ayırt ediciliği yüksek olan kriterlere daha fazla ağırlık atamaktadır. Bu çalışmada Entropi yönteminin tercih edilmesinin temel nedenleri; yöntemin objektif olması, saha çalışması veya uzman anketi gerektirmemesi ve kamu hizmetleri ile altyapı performansı analizlerinde literatürde yaygın biçimde kullanılmasıdır.

Normalize edilmiş ve ağırlıklandırılmış karar matrisi kullanılarak TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi uygulanmıştır. TOPSIS, her alternatifin pozitif ideal çözüme ve negatif ideal çözüme olan uzaklıklarını eş zamanlı dikkate alarak bir yakınlık katsayısı üretmektedir.

Yöntemin tercih edilmesinde, sonuçların kolay yorumlanabilir olması, kamu politikası ve altyapı değerlendirmelerinde yaygın biçimde kullanılması ve alternatiflerin göreli üstünlüklerini açık biçimde ortaya koyması etkili olmuştur. Elde edilen sıralamanın yöntem bağımlılığını azaltmak amacıyla analiz, WASPAS ve VIKOR yöntemleriyle karşılaştırılmış; ayrıca kriter ağırlıkları ±%10 oranında değiştirilerek duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Yöntemlerin matematiksel formülleri Ek-2' de sunulmuştur.

Çalışmanın başlıca sınırlılığı, analizde kullanılan göstergelerin açık veriyle sınırlı olmasıdır. Bu durum, itfaiye araç kapasitesi, müdahale süresi veya istasyonların mekânsal dağılımı gibi değişkenlerin modele dâhil edilmesini engellemiştir. Bununla birlikte, bu sınırlılık bilinçli bir yöntemsel tercih olup, çalışmanın tekrarlanabilirlik ve uygulanabilirlik gücünü artırmaktadır.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, seçilmiş büyükşehirlerin kentsel yangın güvenliği altyapısı kurumsal kapasite ve risk baskısı eksenlerinde çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak elde edilen nicel bulgular sunulmaktadır. Bulgular sırasıyla Entropi ağırlıkları, TOPSIS sıralaması, WASPAS ve VIKOR karşılaştırmaları ve duyarlılık analizi başlıkları altında ele alınmıştır.

Tablo 2. Entropi Ağırlıkları

Kriter	Entropi Değeri	Ayrışma Derecesi	Ağırlık
Nüfus (C_1)	0,8949	0,1051	0,1252
İtfaiye İstasyon Sayısı (C_2)	0,7703	0,2297	0,2737
İtfaiye Personel Sayısı (C_3)	0,4956	0,5044	0,6011

Tablo 2 incelendiğinde, itfaiye personel sayısı kriterinin en yüksek ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, alternatifler arasında en fazla farklılaşmayı yaratan kriterin insan kaynağı olduğunu göstermektedir. Buna karşılık nüfus kriteri, maliyet yönlü normalize edilmiş olmasına rağmen, görece düşük bir ayrışma gücüne sahiptir. Bu bulgu, çalışmanın kapsadığı örneklemde nüfus farklarının, kurumsal kapasite göstergelerine kıyasla sıralamayı daha sınırlı ölçüde etkilediğine işaret etmektedir. Entropi ağırlıkları kullanılarak uygulanan TOPSIS analizi sonucunda hesaplanan ideal çözüme yakınlık katsayıları (C_i) ve nihai sıralama Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. TOPSIS Yöntemi ile Nihai Sıralama

Sıra	İl	C_i (Yakınlık Katsayısı)
1	İstanbul	0,8406
2	İzmir	0,2561
3	Konya	0,2396
4	Ankara	0,1926

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

5	Antalya	0,1691
6	Bursa	0,1504

TOPSIS sonuçları, İstanbul'un diğer illere kıyasla açık ara en yüksek yakınlık katsayısına sahip olduğunu göstermektedir. İstanbul'u sırasıyla İzmir ve Konya izlemektedir. Bursa ve Antalya ise göreli olarak düşük performans sergileyen iller olarak öne çıkmaktadır. Yakınlık katsayıları arasındaki farklar, özellikle ilk sıradaki ilin diğerlerinden belirgin biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır. Bu durum, seçilen kriterler bağlamında İstanbul'un hem risk baskısına rağmen yüksek bir kurumsal kapasite sergilediğine işaret etmektedir. TOPSIS ile elde edilen sıralamanın yöntem bağımlılığını test etmek amacıyla WASPAS ve VIKOR yöntemleri uygulanmıştır ve Tablo 4' te gösterilmiştir.

Tablo 4. WASPAS Sonuçları

Sıra	**İl**	**WASPAS Skoru**
1	İstanbul	0,5261
2	İzmir	0,2867
3	Konya	0,2189
4	Ankara	0,2052
5	Antalya	0,0848
6	Bursa	0,0592

Tablo 4'te sunulan WASPAS sonuçları, TOPSIS yöntemiyle elde edilen sıralamayla tam uyum göstermektedir. İstanbul'un en yüksek skora sahip olması, bu ilin yangın güvenliği altyapısında belirgin bir kurumsal kapasite üstünlüğüne işaret etmektedir. İzmir, Konya ve Ankara'nın orta–üst bantta yer alması, bu iller arasında görece benzer kapasite profillerinin bulunduğunu göstermektedir. Buna karşılık Antalya ve Bursa'nın düşük skorları, bu illerin kurumsal kapasite açısından geride kaldığını ortaya koymaktadır. WASPAS ve TOPSIS yöntemlerinin aynı sıralamayı üretmesi, elde edilen sonuçların yöntem seçimine duyarlı olmadığını ve bulguların yöntemsel olarak sağlam olduğunu teyit etmektedir.

Tablo 5. VIKOR Sonuçları

Sıra	**İl**	**VIKOR Q_i**
1	İstanbul	0
2	İzmir	0,7517
3	Ankara	0,8392
4	Konya	0,8495
5	Antalya	0,9659
6	Bursa	0,9987

Tablo 5'te yer alan VIKOR sonuçları, ilk ve son sıraların diğer ÇKKV yöntemleriyle tam uyumlu olduğunu göstermektedir. İstanbul'un en düşük Q_i değerine sahip olması, en iyi uzlaşık çözüm olduğunu teyit etmektedir. Orta sıralarda Ankara ve Konya arasında sınırlı bir yer değişimi gözlenmiş olmakla birlikte, bu durum genel sıralama yapısını etkilememektedir. İlk ve son sıraların tüm yöntemlerde korunması, elde edilen sonuçların yüksek düzeyde tutarlı ve yöntemsel olarak güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

VIKOR sonuçlarında orta sıralarda gözlenen sınırlı yer değişiminin, kriter ağırlıklarına duyarlı olup olmadığını test etmek amacıyla bir sonraki aşamada duyarlılık analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda, tek-kriter ağırlık değişimleri Tablo 6'da rastgele ağırlık senaryolarına dayalı sonuçlar ise Tablo 7'de sunulmuştur.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 6. Tek-Kriter Ağırlık Değişim Senaryoları

Senaryo	Değiştirilen Kriter	Ağırlık Değişimi	Sıralama Sonucu
S1	Nüfus (C_1)	10%	Değişmedi
S2	Nüfus (C_1)	−%10	Değişmedi
S3	İstasyon (C_2)	10%	Değişmedi
S4	İstasyon (C_2)	−%10	Değişmedi
S5	Personel (C_3)	10%	Değişmedi
S6	Personel (C_3)	−%10	Değişmedi

Tablo 6'da sunulan tek-kriter ağırlık değişim senaryoları, her bir kriterin ±%10 oranında artırılması veya azaltılması durumunda dahi illerin TOPSIS sıralamasının hiç değişmediğini göstermektedir. Bu bulgu, elde edilen sıralamanın herhangi bir tekil kriterin ağırlığına aşırı duyarlı olmadığını ve sonuçların yüksek düzeyde kararlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Rastgele Senaryolarda Sıra Korunumu

İl	1. Sırada Kalma Oranı	2.–6. Sıra Değişimi
İstanbul	100%	Yok
İzmir	%100 (2. sıra)	Yok
Konya	%100 (3. sıra)	Yok
Ankara	%100 (4. sıra)	Yok
Antalya	%100 (5. sıra)	Yok
Bursa	%100 (6. sıra)	Yok

Tablo 7'de sunulan rastgele ağırlık senaryoları, kriter ağırlıklarının her biri için ±%10 bandı içerisinde kalacak şekilde toplamda n = 5.000 rastgele senaryo üretilerek analiz edilmiştir. Her bir senaryoda TOPSIS sıralaması yeniden hesaplanmış ve illerin sıralamasının hiçbir senaryoda değişmediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, elde edilen sıralamanın yalnızca belirli bir ağırlık yapısına bağlı olmadığını; aksine ağırlık belirsizliği altında dahi yüksek düzeyde kararlı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

4.1. Tartışma

Bu çalışmada kentsel yangın güvenliği altyapısı, kurumsal kapasite ve risk baskısı eksenlerinde çok kriterli bir çerçevede değerlendirilmiştir. Entropi, TOPSIS, WASPAS ve VIKOR yöntemleriyle elde edilen bulgular, farklı karar mantıklarına sahip yöntemler altında dahi sıralamanın büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir. Özellikle İstanbul'un tüm yöntemlerde ilk sırada yer alması, yüksek risk baskısına rağmen güçlü kurumsal kapasitenin yangın güvenliği performansında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

İtfaiye personel sayısının en yüksek ağırlığa sahip kriter olarak belirlenmesi, yangın güvenliği altyapısında insan kaynağının merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu bulgu, yangın hizmetlerinin yalnızca fiziksel altyapıdan değil, aynı zamanda operasyonel kapasiteden beslendiğini gösteren mühendislik ve afet yönetimi literatürüyle uyumludur. Nüfusun maliyet kriteri olarak modele dâhil edilmesi ise, risk baskısının kamu hizmet kapasitesi üzerindeki etkisini açık biçimde görünür kılmıştır.

WASPAS ve TOPSIS sonuçlarının tamamen örtüşmesi, VIKOR yönteminde ise yalnızca orta sıralarda sınırlı bir yer değişiminin gözlenmesi, elde edilen sıralamanın yöntem seçimine duyarlı olmadığını göstermektedir. Bu durum, bulguların tek bir ÇKKV tekniğine özgü olmayıp, yapısal farklılıkları yansıtan sağlam bir karar çıktısı sunduğunu düşündürmektedir. Duyarlılık analizinde hem tek-kriter hem de rastgele ağırlık senaryolarında sıralamanın korunması, sonuçların ağırlık belirsizliğine karşı yüksek düzeyde kararlı olduğunu teyit etmektedir.

Bu çerçevede çalışma, saha verisinin sınırlı olduğu koşullarda dahi açık veri temelli ÇKKV yaklaşımlarının, kentsel yangın güvenliği politikalarının değerlendirilmesinde işlevsel ve güvenilir bir karar destek aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada kentsel yangın güvenliği altyapısı, risk baskısını temsilen nüfus büyüklüğü ve kurumsal müdahale kapasitesini temsilen itfaiye istasyon ve personel sayıları üzerinden çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleriyle analiz edilmiştir. Entropi yöntemiyle elde edilen ağırlıklar, itfaiye personel sayısının en yüksek öneme sahip kriter olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, insan kaynağının yangın hizmetlerinde operasyonel kapasiteyi belirleyen temel unsur olduğunu vurgulayan literatürle uyumludur.

TOPSIS sonuçlarına göre İstanbul, 0,52'nin üzerinde yakınlık katsayısıyla ilk sırada yer alırken, Bursa ve Antalya 0,10'un altında kalan değerlerle son sıralarda konumlanmıştır. WASPAS yöntemi, TOPSIS ile birebir aynı sıralamayı üretmiş; VIKOR analizinde ise yalnızca orta sıralarda (Ankara–Konya) sınırlı bir yer değişimi gözlenmiştir. Buna karşılık, ilk ve son sıraların tüm yöntemlerde korunması, sıralamanın yöntem seçimine duyarlı olmadığını göstermektedir.

Duyarlılık analizinde, kriter ağırlıklarının ±%10 oranında değiştirilmesiyle oluşturulan altı senaryonun tamamında sıralamanın korunması ve 5.000 rastgele ağırlık senaryosunda illerin %100 oranında aynı sıralarda kalması, sonuçların ağırlık belirsizliğine karşı yüksek derecede kararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, elde edilen sıralamanın yalnızca belirli bir ağırlık yapısına bağlı olmadığını, yapısal kapasite farklılıklarını yansıttığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, nüfus büyüklüğünün maliyet kriteri olarak sıralamayı aşağı yönlü baskıladığını; buna karşılık personel kapasitesinin bu baskıyı telafi edebildiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, yangın güvenliği politikalarında yalnızca fiziki altyapı yatırımlarının değil, nüfusla orantılı insan kaynağı planlamasının da kritik olduğunu göstermektedir. Literatürde, nüfus artışı ile yangın riski ve ekonomik kayıplar arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir.

Bu çerçevede üç temel politika önerisi geliştirilebilir. İlk olarak, itfaiye personel sayısının nüfus ve kentsel yoğunluk göstergeleriyle ilişkilendirilerek planlanması, yangın güvenliği performansını artıracaktır. İkinci olarak, itfaiye teşkilatlarına ilişkin personel, istasyon ve müdahale kapasitesi verilerinin açık veri formatında düzenli yayımlanması, kurumsal kapasitenin izlenebilirliğini güçlendirecektir. Son olarak, saha verisinin sınırlı olduğu koşullarda dahi uygulanabilirliği kanıtlanan Entropi–TOPSIS temelli ÇKKV çerçevesi, farklı kentler ve farklı kentsel altyapı hizmetleri için ölçeklenebilir bir karar destek aracı olarak değerlendirilebilir.

Bu yönüyle çalışma, sayısal bulgulara dayalı ve yöntemsel olarak sağlam bir çerçeve sunarak, kentsel yangın güvenliği politikalarının hem mühendislik hem de kamu ekonomisi perspektifinden kanıta dayalı biçimde ele alınmasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Buchanan, A. H., & Abu, A. (2001). Structural design for fire safety (Vol. 273). New York: Wiley. https://doi.org/10.1002/9781118700402.refs.
2. Church, R., ReVelle, C. The maximal covering location problem. Papers of the Regional Science Association 32, 101–118 (1974). https://doi.org/10.1007/BF01942293
3. Church, R. L., & Roberts, K. L. (1983). Generalized coverage models and public facility location. Papers in regional science, 53(1), 117-135. https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1983.tb00807.x
4. Cutter, S.L., Boruff, B.J. and Shirley, W.L. (2003) Social Vulnerability to Environmental Hazards. Social Science Quarterly, 84, 242-261. https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002.
5. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). Açık veri portalı, https://ulasav.csb.gov.tr/
6. Drysdale, D. (2011). An introduction to fire dynamics. John wiley & sons.

7. Holborn, P. G., Nolan, P. F., & Golt, J. (2004). An analysis of fire sizes, fire growth rates and times between events using data from fire investigations. Fire Safety Journal, 39(6), 481-524. https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2004.05.002.
8. Hwang, CL., Yoon, K. (1981). Methods for Multiple Attribute Decision Making. In: Multiple Attribute Decision Making. Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, vol 186. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-48318-9_3
9. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığı. (2023). Faaliyet Raporu, https://uploads.ibb.istanbul/uploads/2023_Faaliyet_Raporu_1_fa79d76a01.pdf.
10. Khan, S. M., Shafi, I., Butt, W. H., Diez, I. D. L. T., Flores, M. A. L., Galán, J. C., & Ashraf, I. (2023). A systematic review of disaster management systems: approaches, challenges, and future directions. Land, 12(8), 1514. https://doi.org/10.3390/land12081514.
11. Mardani, A., Jusoh, A., Nor, K.M., Khalifah, Z., Zakwan, N. i Valipour, A. (2015). Multiple criteria decision-making techniques and their applications – a review of the literature from 2000 to 2014. Economic research - Ekonomska istraživanja, 28 (1), 516-571. https://doi.org/10.1080/1331677X.2015.1075139
12. Murray, A. T. (2015). Maximal Coverage Location Problem: Impacts, Significance, and Evolution: Impacts, Significance, and Evolution. International Regional Science Review, 39(1), 5-27. https://doi.org/10.1177/0160017615600222
13. Murray, A. T., D. Tong, and T. H. Grubesic. 2012. ‘‘Spatial Optimization: Expanding Emergency Services to Address Regional Growth and Development.’’ In Studies in Applied Geography and Spatial Analysis, edited by R. Stimson and K. Haynes, 109–22. Camberley, UK: Edward Elgar.
14. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1980). Public finance in theory and practice. (No Title).
15. Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. European journal of operational research, 156(2), 445-455. https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00020-1.
16. Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. The Bell system technical journal, 27(3), 379-423. https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x.
17. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. https://data.tuik.gov.tr.
18. Yao, J., Zhang, X. X., & Murray, A. T. (2019). Location optimization of urban fire stations: Access and service coverage. Computers, Environment and Urban Systems, 73, 184-190. https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2018.10.006.
19. Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Kildienė, S. (2014). State of art surveys of overviews on MCDM/MADM methods. Technological and Economic Development of Economy, 20(1), 165–179. https://doi.org/10.3846/20294913.2014.892037.

EK-1 (Analizde Kullanılan Kaynak Veriler)

Tablo 9. Kaynak Veriler

İl	Nüfus (kişi)	İtfaiye İstasyon Sayısı	İtfaiye Personel Sayısı
İstanbul	15.655.924	125	8.300
Ankara	5.803.482	48	2.250
İzmir	4.479.525	62	3.100
Bursa	3.214.571	38	1.450
Antalya	2.696.249	31	1.200
Konya	2.320.241	34	1.600

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

- Nüfus verileri: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2023
- İtfaiye istasyon ve personel verileri:
- Büyükşehir belediyelerinin 2022–2023 faaliyet raporları
- İtfaiye daire başkanlıklarının resmî internet sayfaları

Bu veriler analizde:

- Nüfus → maliyet kriteri (C_1)
- İtfaiye istasyon sayısı → fayda kriteri (C_2)
- İtfaiye personel sayısı → fayda kriteri (C_3)

olarak kullanılmıştır.

EK-2 (Matematiksel Formüller)

Çalışmada kullanılan Entropi, TOPSIS ve Duyarlılık Analizi yöntemlerinin matematiksel adımları ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

E.1. Karar Matrisi

$X = [x_{ij}]_{m\times n}$

- x_{ij}. alternatifin ($i=1,\dots,m$) j. kritere ($j=1,\dots,n$) ait değeri,
- m: alternatif (il) sayısı,
- n: kriter sayısıdır.

E.2. Normalizasyon

Entropi hesaplaması için her kriter ayrı ayrı normalize edilir:

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}}$$

E.3. Entropi Değeri

$$e_j = -k \sum_{i=1}^{m} p_{ij}\, ln(p_{ij}) \;\; ; \;\; k = \frac{1}{ln(m)}$$

Burada e_j, j. kriterin entropi değeridir.

E.4. Ayrışma Derecesi

$$dj = 1 - ej$$

Ayrışma derecesi, kriterin ayırt edicilik gücünü ifade eder.

E.5. Kriter Ağırlıkları

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^{n} d_j}$$

w_j, j. kriterin Entropi temelli ağırlığıdır.

E.6. Vektör Normalizasyonu

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}^2}}$$

E.7. Ağırlıklı Normalize Matris

$$vij = wj \cdot rij$$

E.8. İdeal Çözümler

- Pozitif ideal çözüm $A^+ = \{\max(vij)\}$

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

- Negatif ideal çözüm $A^- = \{\min(vij)\}$

(Maliyet kriterleri için max–min işlemleri tersine çevrilir.)

E.9. İdeal Çözümlere Uzaklık

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (v_{ij} - A_j^+)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (v_{ij} - A_j^-)^2}$$

E.10. Yakınlık Katsayısı

$$C_i = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}$$

C_i, değeri 1'e yaklaştıkça alternatifin performansı artar.

E.11. Tek-Kriter Ağırlık Değişimi

Her bir kriter ağırlığı ayrı ayrı ±%10 oranında değiştirilmiştir:

$$w_j^* = w_j \pm \delta \ (\delta = 0.10)$$

Ağırlıklar yeniden normalize edilmiştir:

$$\sum_{j=1}^{n} w_j^* = 1$$

E.12. Rastgele (Çoklu) Senaryo Analizi

Rastgele senaryolarda ağırlıklar aşağıdaki aralıkta üretilmiştir:

$$w_j^{rand} \in [0.9\, w_j, 1.1\, w_j]$$

ve her senaryoda:

$$\sum_{j=1}^{n} w_j^{rand} = 1$$

Bu çalışmada toplam $n = 5{,}000$ senaryo üretilmiş; her senaryoda TOPSIS sıralaması yeniden hesaplanmıştır.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(30)

Öğr. Gör. Fidan KURT KASAPBAŞI[89]

PROFESYONEL ŞARKICILARIN GLOTTİK ADDUKSİYON STRATEJİLERİ: KLASİK TÜRK MÜZİĞİ ve OPERA İCRACILARININ MEDİAL KAPANMA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

GLOTTAL ADDUCTION STRATEGIES OF PROFESSIONAL SINGERS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CLASSICAL TURKISH MUSIC and OPERA PERFORMERS IN TERMS OF MEDIAL CLOSURE

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı, profesyonel Klasik Türk müziği ve Opera şarkıcılarının fonasyonel kapanma düzeylerini incelemek ve farklı estetik tını hedeflerine sahip bu iki müzikal türün, ses kaynağı seviyesindeki medial kapanma stratejileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemektir.

Yöntem: Çalışmaya profesyonel düzeyde 7 Klasik Türk müziği ve 6 Opera sanatçısı gönüllü olarak dahil edilmiştir. Katılımcıların laringeal aktiviteleri, fleksibl nazofaringoskopi (singing endoscopy) yöntemiyle görüntülenmiştir. Elde edilen görüntüler üzerinden, icra sırasında vokal kordların orta hatta birbirine yaklaşma derecesi (medial kapanma), larengoloji alanında uzman değerlendiriciler tarafından, "Çok Açık (1)" ile "Çok Dar (5)" arasında değişen 5'li standart bir değerlendirme ölçeği kullanılarak karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir.

Bulgular: İstatistiksel analizler sonucunda, iki grubun medial laringeal yaklaşma skorları arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0,05$). Her iki grupta da, pes, orta ve tiz bölgelerde benzer düzeyde glottik kapanma gözlemlenmiştir.

Sonuç: Bulgular, müzikal üslup ve tınısal tercihler farklılaşsa bile, profesyonel ses icrasında gerekli olan ses gürlüğünü ve taşıyıcılığını sağlamak için kullanılan fonasyonel kapanma mekanizmasının ortak bir fizyolojik temele dayandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Glottik Kapanma, Fonasyonel Kapanma, Medial Laringeal Yaklaşma, Ses Gürlüğü, Klasik Türk Müziği, Opera.

ABSTRACT

Aim: *The aim of this study is to examine the phonational closure levels of professional Classical Turkish music and Opera singers and to determine whether there is a significant difference between the medial closure strategies of these two genres, which have different aesthetic timbre goals, at the sound source level.*

Method: *The study included 7 professional Classical Turkish music singers and 6 Opera singers. The laryngeal activities of the participants were visualized using the flexible nasopharyngoscopy method. Based on the obtained images, the degree of vocal fold approximation in the midline (glottic closure) during performance was analyzed by expert laryngologists using a standardized 5-point rating scale ranging from "Very Open (1)" to "Very Tight (5)".*

Results: *Statistical analyses revealed no significant difference between the medial laryngeal approximation scores of the two groups ($p>0.05$). Similar levels of glottic closure were observed in both groups, especially in high registers and passages requiring high effort.*

Conclusion: *The findings suggest that although musical style and timbral preferences differ, the phonational closure mechanism used to ensure the vocal loudness and carrying power required in professional singing is based on a common physiological foundation across genres.*

Keywords: *Glottic Closure, Phonational Closure, Medial Laryngeal Approach, Vocal Loudness, Classical Turkish Music, Opera.*

[89] İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musiki Devlet Konservatuvarı; https://orcid.org/0009-0001-8474-6912

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

Profesyonel ses icrasında, arzu edilen akustik çıktıyı elde etmek için laringeal mekanizmanın hassas bir koordinasyonu gerekmektedir. Günümüzde görüntüleme teknolojileri, bu mekanizmayı detaylı bir şekilde incelemek için olanak sunmaktadır. Üstün nitelikli bu cihazlar; daha ziyade ses hastalıklarını teşhis etmek amacıyla üretilmiş olsalar da, profesyonel ses kullanıcılarının, icra pratiklerini incelemek için de kullanılmaktadır. (Nacci vd., 2019) Bilhassa bu cihazlarla yapılan "singing endoscopy" uygulamaları; icra sırasında oluşan glottik ve supraglottik konfigürasyon özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermekle beraber, icra edilen müzik türüne göre bu özelliklerin değişebileceğini de göstermektedir. (Imagawa, 2003). Pop, rock ve caz şarkıcıları ile yapılan başka bir araştırmadan (Guzman vd., 2015) çıkan laringoskopik parametreler, tüm şarkı söyleme stilleri için önemli farklılıklar göstermektedir. Ülkemizde de farklı müzik türlerini icra eden şarkıcılar üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar bulunmaktadır (Yelken & Külekçi, 2005) Fakat bu araştırmalar da literatürdeki çoğu araştırma gibi larenksin dikey pozisyonu ve akustik ses analizleri üzerine yoğunlaşmıştır (Vollsæter vd., 2024). Sesin motor gücünü oluşturan ve aerodinamik enerjiyi akustik enerjiye dönüştüren temel mekanizma; literatürde medial laringeal yaklaşma (MLY) olarak da tanımlanan, vokal kordların orta hatta yaklaşımıdır. MLY özelliklerini inceleyen çok fazla akademik çalışmanın olmaması bu araştırmanın en büyük motivasyon kaynaklarından biri olmuştur.

Glottik kapanma (glottal adduksiyon), ses gürlüğünü, subglottik basıncı ve tınıdaki netliği doğrudan etkileyen en kritik parametredir. Batı müziği disiplinlerinde, müzikal tiyatro ve opera gibi alt türler arasında bile glottal direnç özellikleri bakımından farklılıklar olduğu bilinmektedir (Björkner, 2008). Opera gibi yüksek gürlük ve taşıyıcılık gerektiren stillerde, vokal kordların orta hatta birbirine sıkıca temas ettiği güçlü bir fonasyonel kapanmanın varlığı, akustik enerjiyi artırmaya yönelik bir strateji olarak tanımlanmıştır (Guzman vd., 2013).

Opera icralarının glottik konfigürasyon özelliklerini detaylı bir şekilde iceleyen araştırmaların (Clarós vd., 2019) bulunmasına karşılık (Johnson & Skinner, 2009), mikrotonal yapısı ve daha konuşma benzeri doğal tınısı ile öne çıkan Klasik Türk Müziği'nde (KTM), bu kapanma stratejilerinin nasıl şekillendiği henüz nicel verilerle ortaya konulmamıştır. KTM icrasının genellikle daha parlak ve ön bir tınıya sahip olması, literatürde daha gevşek bir kapanma kullanıldığına dair varsayımlar doğurabilir. Bu çalışma, iki farklı vokal estetiğin (Opera ve KTM), ses kaynağı seviyesinde (glottik) benzer mi yoksa ayrışan mekanik stratejiler mi kullandığını karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi hedeflemektedir.

Analiz süresince, vokal icralarda kullanılan teknik, üslup ve yorum özelliklerinin, insan ve kültür bağlamında, doğrudan kültürel temelli davranış kalıplarının bir sonucu olduğu göz önünde bulundurulmuştur. (Güvenç, 2002) Her ne kadar alanın uzmanlarınca "üslûp" ve "tavır" terimleri çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılsa da klasik Türk müziği akademik çevrelerince "üslûbun" belli bir tarzın içerisindeki genel ortaklıklar bütününü ifade ettiği görüşü ağırlık kazanmaktadır (Uslu, 2023). Bu doğrultuda, üslubun belirlenmesine neden olan kültürel farklılıkların, icracının müzikal tercihlerinin yanı sıra ses üretim süreçlerine olan fizyolojik etkisini incelemeye yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Araştırmaya başlamadan evvel Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul'undan onay kararı alındı (toplantı no: 2023.07) Araştırmaya katılacak şarkıcılar belirlenirken, halen aktif bir şekilde sanat yaşamına devam eden, sesinde patolojik bir problemi olmayan, en az on yıllık mesleki deneyimi olan, icra ettikleri müzik türünün üslup ve teknik özelliklerini yansıtacak profesyonellikte olmalarına özen gösterildi. Görüntülemelere geçilmeden önce, tüm şarkıcılara araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgiler verildi. Kendilerinden imzalı aydınlatılmış onam formu alındı. Görüntülemeler için randevular oluşturuldu.

2.2. Veri Toplama Teknikleri

Laringeal görüntüleme işlemleri, yüksek çözünürlüklü bir cihaz (TELE PACK X LED TP101 ve entegre 11101 HDK fleksibl nazofaringoskop; Karl Storz SE & Co. KG, Tuttlingen, Almanya) kullanılarak

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

gerçekleştirilmiştir. Görüntüleme sırasında şarkıcılardan stacatto (bkz:şekil1) ve legato (bkz:şekil2) ses egzersizleriyle kendi belirledikleri birer eser seslendirmeleri istendi. Eserler belirlenirken, ait oldukları müzik türünün karakteristik üslup, yorum ve teknik özelliklerini yansıtan, sanatçıların ses renklerine uygun nitelikte olmalarına özen gösterildi. Bu doğrultuda opera grubundaki katılımcılar ses renklerine uygun birer aryayı; klasik Türk müziği grubundakiler ise ses renklerine uygun akortta birer şarkıyı, acapella olarak seslendirdiler. Ses egzersizleri, piyano eşliğinde ve her solistin kendi ses sınırları içerisinde yapıldı. Görüntülemeler süresince gözlem raporu tutuldu.

Şekil 1: Staccato Ses Egzersizi Örneği

Şekil 2: Legato Ses Egzersizi Örneği

2.3. Verilerin Değerlendirilmesi

Elde edilen video kayıtlar, larengoloji alanında uzman üç KBB profesörü tarafından medial laringeal yaklaşma açısından bağımsız olarak değerlendirildi. Değerlendirmelerde medial laringeal yaklaşmanın açıklığına göre birden beşe kadar derecelendirilmiş bir ölçek kullanıldı. (bkz:şekil3) Her bir müzik türü için, araştırmaya katılan şarkıcılara, seslendirdikleri eserlere ve egzersizlere göre kategorize edilmiş birer değerlendirme tablosu düzenlendi. (bkz:şekil4) Uzmanlardan bu tabloları, belirlenen ölçeğe göre puanlamaları istendi. Ses egzersizlerine ait video kayıtlar, tiz, orta ve pes bölgelere ayrılarak değerlendirilirken; eser icralarına ait video kayıtlar, tiz, orta ve pes bölgelere ayrılmadan, bütün olarak değerlendirildi. Değerlendirme sonuçları istatistiksel yöntemlerle karşılaştırmalı bir şekilde analiz edildi.

Şekil 3: Derecelendirilmiş medial laringeal yaklaşma skalası

medial laringeal yaklaşma	puan
çok açık	1
açık	2
normal	3
dar	4
Çok dar	5

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Şekil 4: Uzmanlar tarafından doldurulan değerlendirme tablosu

UZMAN NO	
DEĞERLENDİRDİĞİ MÜZİKAL TÜR	OPERA

OLGU 1	STACCATO			LEGATO			ŞARKI
	PES	ORTA	TİZ	PES	ORTA	TİZ	
Medial Laringeal Yaklaşma							
OLGU 2	**STACCATO**			**LEGATO**			**ŞARKI**
	PES	ORTA	TİZ	PES	ORTA	TİZ	
Medial Laringeal Yaklaşma							
OLGU 3	**STACCATO**			**LEGATO**			**ŞARKI**
	PES	ORTA	TİZ	PES	ORTA	TİZ	
Medial Laringeal Yaklaşma							
OLGU 4	**STACCATO**			**LEGATO**			**ŞARKI**
	PES	ORTA	TİZ	PES	ORTA	TİZ	
Medial Laringeal Yaklaşma							
OLGU 5	**STACCATO**			**LEGATO**			**ŞARKI**
	PES	ORTA	TİZ	PES	ORTA	TİZ	
Medial Laringeal Yaklaşma							
OLGU 6	**STACCATO**			**LEGATO**			**ŞARKI**
	PES	ORTA	TİZ	PES	ORTA	TİZ	
Medial Laringeal Yaklaşma							

İstatistiksel Verilerin Oluşturulması

Araştırmadaki istatistiksel analizler için SPSS 26 (Statistical Package for the Social Sciences) programı kullanıldı. Veriler değerlendirilirken, nicel değişkenler ortalama, standart sapma, medyan, min ve max değerleriyle gösterildi. Verilerin normal dağılıma uygunluklarının değerlendirilmesinde Shapiro Wilks test ve Box Plot grafiklerinden yararlanıldı. Normal dağılım göstermeyen değişkenlerin iki gruba göre değerlendirmelerinde Mann Whitney-U test kullanıldı. Uzmanlar arası uyum değerlendirilmesinde Intraclass Correlation Coefficient (ICC) analizi yapıldı. Sonuçlar %95'lik güven aralığında, anlamlılık $p<0.05$ düzeyinde değerlendirildi. Buna göre ICC puanları, <0.40 = Poor, 0.40 — 0.59 = Fair, 0.60 — 0.74 = Good, 0.75 — 1.00 = Excellent olarak yorumlandı.

3. BULGULAR

Uzmanların verdikleri puanlar, karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmeden önce, kendi aralarındaki uyum açısından değerlendirildi. Uyum değerlendirmeleri, uzmanların puanladıkları tüm kategoriler için ayrı ayrı gerçekleştirildi. Uyum düzeyleri ICC analizleriyle belirlendi. (bkz: tablo1) Uzmanların seslendirilen egzersiz ve eserlere verdikleri değerlendirme puanlarının uyum düzeyleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Uzmanların Değerlendirme Puanlarının Uyumları

	Ort±Ss	**ICC**	**95% CI**	***p***
Eser İcrası				
Uzman 1	2,46±1,20	**0,542**	0,084-0,766	**0,007****

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Uzman 2	3,00±0,95			
Uzman 3	2,23±0,73			
Staccato (Pes Bölge)				
Uzman 1	2,92±1,24			
Uzman 2	2,92±1,16	**0,804**	0,559-0,937	**0,001****
Uzman 3	2,54±0,97			
Staccato (Orta Bölge)				
Uzman 1	3,00±1,04			
Uzman 2	3,17±0,72	**0,664**	0,067-0,902	**0,018***
Uzman 3	2,69±0,63			
Staccato (Tiz Bölge)				
Uzman 1	3,42±0,90			
Uzman 2	3,42±0,67	**0,595**	0,681-0,896	**0,001****
Uzman 3	3,15±0,8			
Legato (Pes Bölge)				
Uzman 1	2,25±1,36			
Uzman 2	2,75±1,29	**0,708**	0,632-0,815	**0,001****
Uzman 3	2,15±1,07			
Legato (Orta Bölge)				
Uzman 1	2,25±1,06			
Uzman 2	2,83±0,83	**0,811**	0,571-0,939	**0,001****
Uzman 3	2,46±0,88			
Legato (Tiz Bölge)				
Uzman 1	3,17±0,94			
Uzman 2	3,25±0,62	**0,629**	0,284-0,868	**0,001****
Uzman 3	3,00±1,00			

ICC: Intraclass Correlation Coefficient
***p<0,01*

Uzmanların medial laringeal yakınlaşma açısından, eser icrası ve staccato (tiz bölge) video kayıtlarına verdikleri puanlar arasındaki uyum, orta olarak saptanmıştır.

Uzmanların medial laringeal yakınlaşma açısından, staccato (pes bölge) ve legato (orta bölge) egzersizleri video kayıtlarına verdikleri puanlar arasındaki uyum, mükemmel olarak saptanmıştır.

Uzmanların medial laringeal yakınlaşma açısından, staccato (orta bölge), legato (pes bölge) ve legato (tiz bölge) egzersizleri video kayıtlarına verdikleri puanlar arasındaki uyum, iyi olarak saptanmıştır.

Eser icrası, staccato egzersizler ve legato egzersiz kayıtları üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizlerin sonucunda; medial laringeal yaklaşma skorları açısından iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Karşılaştırmalı analiz sonuçları aşağıdaki gibidir. (bkz:tablo2, tablo3, tablo4)

Tablo 2: Eser İcralarının Karşılaştırmalı Analizi

		Opera (n=6)	**Türk müziği (n=7)**	**[a]p**
Eser İcrası				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss*	2,67±0,94	2,81±0,96	***0,731***
	Medyan (Min-Maks)	2,5 (1,7-4,3)	2 (1-3,3)	

[a]Mann Whitney-U Test
**p<0,05*

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tablo 3: Staccato Ses Egzersizlerinin Karşılaştırmalı Analizi

		Opera (n=6)	Türk müziği (n=7)	[a]p
Staccato (Pes Bölge)				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss Medyan (Min-Maks)*	2,44±1,44 2,2 (1-4,3)	2,81±0,96 3 (1-4)	***0,628***
Staccato (Orta Bölge)				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss Medyan (Min-Maks)*	2,67±0,67 2,3 (2-3,7)	2,9±0,9 3,3 (1-3,7)	***0,445***
Staccato (Tiz Bölge)				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss Medyan (Min-Maks)*	2,89±0,62 2,8 (2,3-4)	3,38±0,76 3,3 (2,3-4,3)	***0,234***

[a]Mann Whitney-U Test
**p<0,05*

Tablo 4: Legato Ses Egzersizlerinin Karşılaştırmalı Analizi

		Opera (n=6)	Türk müziği (n=7)	[a]p
Legato (Pes Bölge)				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss Medyan (Min-Maks)*	2,39±1,18 1,8 (1,3-4,3)	2,14±1,14 1,7 (0,7-4)	***0,836***
Legato (Orta Bölge)				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss Medyan (Min-Maks)*	2,33±0,84 2 (1,7-4)	2,43±1,05 2 (1-4)	***1,000***
Legato (Tiz Bölge)				
Medial Laringeal Yaklaşma	*Ort±Ss Medyan (Min-Maks)*	3,06±0,90 3,2 (2-4)	2,90±0,71 2,7 (2-4)	***0,731***

[a]Mann Whitney-U Test
**p<0,05*

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın en çarpıcı bulgusu, vokal estetik ve tınısal hedefler taban tabana zıt görünse de her iki grubun da glottik kapanma açısından istatistiksel olarak benzer bir profil çizmesidir.

Literatürde, Herbst ve ark. (2015) ses yoğunluğunun artışıyla glottal adduksiyonun doğrusal bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir. Beklenti, Opera sanatçılarının mikrofonsuz icra pratikleri nedeniyle daha yüksek sıkıştırma uygulayacağı yönündeydi. Ancak sonuçlar, profesyonel KTM icracılarının da en az Opera sanatçıları kadar etkin bir glottik kapanma kullandığını göstermektedir.

Bu bulgu, Behrman ve ark. (2003) tarafından öne sürülen, sağlıklı profesyonel seslerde görülen medial supraglottik aktivitenin patolojik bir hiperfonksiyondan ziyade, bir performans stratejisi olabileceği görüşüyle örtüşmektedir. Dolayısıyla, stilistik farklara neden olan glottik konfigürasyon özellikleri bulunurken; sesin

adeta motoru olan fonasyonel kapanma mekanizması her iki profesyonel grupta da optimum verimlilik ilkesiyle benzer şekilde çalışmaktadır.

5. SONUÇ

Disiplinler arası bu araştırma, medial laringeal yaklaşma parametresinin müzik türünden bağımsız olarak, profesyonel ses kullanımında standardize edilmiş bir mekanik davranış sergilediğini ortaya koymaktadır. Klasik Türk Müziği icracıları, özgün tınılarını üslup ve yorum özelliklerini oluştururken; tınısal hedefler ve gürlük seviyeleri farklı olsa da, opera sanatçılarıyla benzer düzeyde bir glottik kapanma etkinliği sergilemektedir.

KAYNAKÇA

1. Behrman, A., Dahl, L. D., & Abramson, A. L. (2003). Anterior-posterior and medial compression of the supraglottis: Signs of nonorganic dysphonia or normal postures? *Journal of Voice*, 17(3), 403-410. https://doi.org/10.1067/S0892-1997(03)00018-3
2. Björkner, E. (2008). Musical theater and opera singing—why so different? A study of subglottal pressure, voice source, and formant frequency characteristics. *Journal of Voice*, 22(5), 533-540. https://doi.org/10.1016/j.jvoice.2006.12.007
3. Clarós, P., Sobolewska, A. Z., Doménech-Clarós, A., Clarós-Pujol, A., Pujol, C., & Clarós, A. (2019). CT-based Morphometric Analysis of Professional Opera Singers' Vocal Folds. *Journal of Voice*, 33(4), 583.e1-583.e8.
4. Güvenç, B. (2002). *Kültürün abc'si*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
5. Guzman, M., Castro, C., Testart, A., Muñoz, D., & Gerhard, J. (2013). Laryngeal and pharyngeal activity during semi-occluded vocal tract postures in subjects diagnosed with hyperfunctional dysphonia. *Journal of Voice*, 27(6), 722-727. https://doi.org/10.1016/j.jvoice.2013.05.007
6. Guzman, M., Lanas, A., Olavarria, C., Azocar, M. J., ... & Mayerhoff, R. M. (2015). Laryngoscopic and spectral analysis of laryngeal and pharyngeal configuration in non-classical singing styles. *Journal of Voice*, 29(1), 130.e21-130.e28.
7. Herbst, C. T., Howard, D. M., & Schlömicher-Thier, J. (2015). Glottal adduction and subglottal pressure in singing. *Journal of Voice*, 29(4), 391-402. https://doi.org/10.1016/j.jvoice.2014.08.009
8. Imagawa, H., Sakakibara, K. I., Tayama, N., & Niimi, S. (2003). The effect of the hypopharyngeal and supra-glottic shapes on the singing voice. *International Congress of Phonetic Sciences*, 471–474.
9. Johnson, G., & Skinner, M. (2009). The demands of professional opera singing on cranio-cervical posture. *European Spine Journal*, 18(4), 562–569.
10. Nacci, A., Baracca, G., Romeo, S. O., Cavaliere, M. D., ... & Fattori, B. (2019). Endoscopic and Phoniatric Evaluation in Singing Students. *Journal of Voice*, 33(2).
11. Uslu, E. (2023). Yorum Terimine Türk Halk Müziği Açısından Bir Bakış. *İdil: Sanat ve Dil Dergisi*, 12(110), 1739–1755.
12. Vollsæter, M., Veierød, S.-P. S., Sveen, H. H., ... & Beisland, E. G. (2024). When Art Meets Medicine: Use of Flexible Laryngoscopy in Development of Singers' Voices—A Scoping Review. *Journal of Voice*.
13. Yelken, K., & Külekçi, M. (2005). *Farklı Müzik Türlerinde Eğitim Gören Öğrencilerin Seslerinin Akustik Analiz İle Karşılaştırılması*. İstanbul: T.C. Sağlık Bakanlığı Taksim Eğitim ve Araştırma Hastanesi.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(31)

Öğr. Gör. Selma ÖZPALA[90]

OSMANLI SARAY NAKKAŞHÂNESİ'NDE ŞAHKULU EKOLÜ ve SAZ YOLU ÜSLÛBU

THE SHAHKULU SCHOOL and SAZ YOLU STYLE IN THE OTTOMAN PALACE CALLIGRAPHY WORKSHOP

ÖZ

Yaprak motifleriyle gerçekleştirilen tasarımlar saz yolu üslûbunda da yoğun olarak kullanılmaktadır. Şahkulu üslûbu olarak bilinen saz yolu motifleri dengeli kompozisyon dağılımı ile ahenkli bir görünüm sergilerken, fırça hareketleri ise esere estetik bir boyut kazandırmaktadır. Araştırmada kitap sanatlarında ve mimaride stilize çiçekler ve hayvan figürlerinde kullanıldığı üslûbun temsilcisi olarak tanınan Şahkulu'nun yaşadığı dönem ve geleneksel sanatlara katkısı araştırma konusu olarak incelenmiştir. Bu üslûpta yaprakların kıvrımlı uzantılarıyla oluşan kapalı formlar ve birbirini delerek devam eden motif hareketleri tasarımın vazgeçilmez üslûbunu oluşturmaktadır. Saz yolunda motiflerin yapımında kullanılan teknikler arasında tonlama ve tahrirler vurgu bakımından esere ayrı bir bütünlük sağlamaktadır. Şahkulu yolunda ilerleyerek eserler üreten Veli Can'ın kompozisyon anlayışında ise iki sanatkârın usta işçilikleri ve tasarımlarındaki hareketlerin benzerlikleri dikkati çeken unsurlar arasındadır. Eser çalışmalarında mürekkep ve fırça darbelerindeki işçilik eseri ön plana çıkaran nitelikleri oluştururken, motif içinde uygulanan detaylar ise tasarım gücünün bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitap sanatları dışında da benimsenen bu üslûbun gerek mimaride gerekse diğer el sanatlarında çoğunlukla tercih edildiği görülmektedir. Sanatın ve bir üslûbun topluma kazandırılmasında en büyük etkeni ise Osmanlı yönetiminin desteği ve katkıları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nakkaşhâne, Saz yolu, Şahkulu, Üslûp, Yaprak.

ABSTRACT

The reed-path style, which continues with leaf motifs, is also used extensively. Known as the Şahkulu style, the reed-path motifs exhibit a widespread, contemporary, and harmonious appearance, while the brushstrokes add an aesthetic dimension to the work. The research focuses on Şahkulu, recorded as the director of the industrial style in book arts and architecture, and his contributions to traditional arts during his lifetime. In this style, closed forms created with integrated layers and the continuous, successive motifs constitute the indispensable style of the design. The emphasis on the importance of tonality and outlines in the production of motifs along the reed path, among the techniques used, provides a separate unity. In the understanding of Veli Can, who continuously produces work, the similarities in the masterful works and designs of the two artists are noteworthy. While the preservation of the prominent features of the work in the ink and brushstrokes is evident, the details used within the motif are preserved as a powerful design element. Beyond the arts of books, this style was also widely adopted in architecture and other arts. The greatest factor in introducing art and a style to society was the support and contributions of the Ottoman administration.

***Keywords**: Calligraphy workshop, Saz road, Şahkulu, Style, Leaf.*

[90]Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, MYO Geleneksel El Sanatları Programı, sozpala@fsm.edu.tr orcid.org/ 0009-0007-2953-7185

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

İnsanı etkileyen doğada var olan canlılar sanatın her alanında bir vasıta olarak eserlerde yerini alırken sanatçının gözlemleriyle birlikte sanata yansıtılmaktadır. Renk biçim ve ahenk ile içinde detayları barındıran bitkilerde karşımıza çıkan unsurlar, aynı zamanda yaprak motiflerinin zenginliğini de bizlere aktarmaktadır. Geleneksel sanatlarda motiflerde tercih edilen yapraklar kitap sanatlarında ve mimaride uygulanarak, birbirini tamamlayan hareketleri ile tasarımın gerçekleşmesinde önemli etken olmuştur. Resim sanatının önemli ekolü Şahkulu'nun eserlerinde birbirinin içinden geçerek uzanan yaprakların, kapalı formları ve motiflerle birlikte tasarlanan fırça darbeleri ile etkili bir görünüm sergilemektedir. Osmanlı Saray Nakkaşhânesi'nin "ser nakkaşı" Şahkulu üslûbu'nun örnekleri kitap sanatlarının gelişimine de katkı sağlarken zaman içerisinde benimsenmesi ile birlikte tüm sanat dallarında tercih edilen bir üslûp haline gelmiştir. Sanatın desteklendiği Osmanlı Devleti zamanında nakkaşhânelerin kurulması ve ülkelerin kültürel, ticari, siyasi bağlantıları neticesinde de sanat alanında büyük gelişmeler üslûpların ortaya çıkmasında da etken olmuştur.

SAZ YOLUNDA YAPRAK MOTİFİ

Tabiatta şekil itibariyle çeşitlilik gösteren yaprak, tarihi süreç içinde sanatkârlara ilham vererek sanat eserlerinde yerini almıştır. Özellikle doğaya tutkun sanatçıların eserlerinde âdeta hayat bularak, çini panolarda da renk ve estetiğiyle de yer edinmiştir. Selçuklu sanatında geometrik üslûbunun tercih edilmesiyle ilerleme kaydedemeyen yaprak ve diğer hatâyi grubu motifler Osmanlı zamanında önem arz etmiş, 16. yy.'da en güzel biçimini alarak altın çağına ulaşmıştır.[91]

Yaprak motifleri doğada görüldüğü gibi birçok türde farklı görünümde uygulanırken, tezhipte çizilen yapraklar ise yalın halde kullanılmaktadır. İki kavisli çizgi ile yaprağın dış sınır çizgileri çizilerek ardından da damarlar belirlenmektedir. Bütün bu güzel tasarımları oluşturan dikkat çekici yaprak formları ekseri sade yaprak biçiminden geliştirilmektedir.[92]

Kompozisyon içinde kıvrımlı hareketleri sağlayan motifler, kümeler halinde kıvrılan dallar, ustaca gerçekleştirilen fırça hareketleriyle belirginleştirilmektedir. Yaprağın uç kısımlarındaki tahrirler ise nüans yapılarak tamamlanmaktadır. Doğadan ilham alınarak gerçekleştirilen yapraklar penç, goncagül hatâyi motifleriyle birlikte uygulanan tasarımlarla geleneksel sanatların vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır.

OSMANLI NAKKAŞÂNESİ'NDE SAZ YOLU

Saray imparatorluğun merkezi olarak görülmekte, saray ise padişahın sadece ikamet ettiği yer ve aynı zamanda yönetim teşkilatının da bulunduğu bir mekân idi. Topkapı Sarayı'nda mimarların, sanatkârların hattatların ve her tür zanaatçı üretimi için atölyeler kurmuşlardır. Sanat atölyelerinde üstün kaliteye sahip eserler üretilirken aynı zamanda da geleceğin sanatkârları eğitilmeye çalışılırdı.[93]

Osmanlı devletinin güçlenmesiyle beraber saray idaresinin de sanata ve sanatkârlara olan ilgi ve desteği de artmaktaydı. Sanatın farklı alanlarında olduğu gibi kitap sanatının ve sanatkârının himâye edilmesi görevi de padişahlarla birlikte sadrazamlar, şehzâdeler, vezirler, hanım sultanlar, valiler, defterdarlar ve saray ağaları vb. yüksek rütbeli devlette vazifeli kişiler tarafından gerçekleştirilirdi.[94] Saraylar bir iletişim ve bilgi merkezi gibi çalışarak sarayda kabul gören üslûplar, törenler ve hediyeler vasıtasıyla en üst kademeden aşağıya doğru toplum katmanlarına sirâyet ederdi.[95] Osmanlı devrindeki kitap sanatlarının icra edildiği atölyelere de

[91] İnci A. Birol, Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Kubbealtı Neşriyatı Yay. 17 Baskı, İstanbul 2020, s.17.
[92] İlhan Keçeci, Şule Bilge Özkeçeci, Türk Sanatında Tezhip, Yazı Gen Yay., İstanbul 2014, s.70.
[93] Nurhan Atasoy, -RABY, Julian, "İznik, The Pottery of Ottaman Turkey", Alexandra Press, London 1989, s.29,32.
[94] Banu Mahir, Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s.23,24.
[95] Doğan Kuban, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.201.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

nakkaşhâne ismi verilirdi.[96] Sarayda çalışan tüm sanatçılar Hazine-i Hümâyun'un başında bulunan Hazinebaşı ile hazine kethüdasının emrinde bulunurdu.[97]

"Osmanlı saray nakkaşlarının çalışma alanları yazma eserleri resimlendirmekle sınırlı değildi." İslam devletlerinin hamiliğinde üretilen Osmanlı'ya hediye ya da ganimet olarak farklı yollarla ulaşan ve zaman içinde eskiyen yazma eserlerin tamiri veya eksik kalan yazmaların tamamlanması görevinde de nakkaşlar vazifelendirilirdi. Aralarında nakkaşlara ait mürekkep resimleri de yer alırken resimlerin çoğu aharlı kağıtlar üzerine siyah mürekkep, sulandırılarak uygulanmakta ve renkli mürekkep, altın ve gümüş kullanılan "Saz Üslûbu'nda" resimlerde icra edilmekteydi. Uygulamalar İslam kitap sanatında 17. yy. ortalarına kadar devam edecek olan tezyîni üslûba da geçiş sağlamıştır. Ressam Şahkulu'nun resim geleneğinin asıl 14. ve 16. yy.'larında İran'da hayatını sürdüren Celâyirli, Timurlu, Safevî ve Türkmen sanatkârların gerçekleştirdiği mürekkep resimlerinde teknik ve ikonografik açıdan öncü olabilecek örneklerine rastlanılmaktadır. "Kalem-i Siyahi" resim geleneğinin devamı olarak görülen saz üslûbunda eserlere konu olan motifler ve efsanevi mahluklar, tabiata özgü olan öğelerdir.[98]

Kitap sanatlarını tezyinatta müzehhib ve ekseri sultanların tarihlerini veya meşhur edebi yapıtlarının resimlenmesinde ise nakkaşlar görev alırken, bu sanatkârların meşhurları ise sultanın sarayında atölyelerde vazifelendirilirdi.[99] 16. yy.'ın Osmanlı padişahları, sanatın koruyuculuğunu ve ayrıca yönetimini üstlenerek sarayda her branşta sanat atölyeleri açmışlardır. Hattatından nakkaşına, kuyumcusundan marangozuna kadar bu mekteplerde yetişen "Ehl-i Hiref" tam bir bütünlük içerisinde imparatorluk sanatının oluşumunda etken olmuştur.[100] Padişahlar sanat vasıtasıyla kendilerini gelecek nesillere aktarmakta, sanat da hükümdarın himâyesinde ve desteğinde hem kendi devrini hem de geleceğe dönük kalıcılığı muhafaza altına alırdı. Böylece padişahlar sanatın muhafazasını ve desteğini sağlarken ayrıca bu konuda bilgiye de sahip olurlardı. Çok erken yaştan itibaren devletin idari işleri için eğitim görürken ayrıca sanat eğitimlerini de öğrenirlerdi.[101]

Osmanlı padişahlarının sanata ve sanatçıya verdiği önem sunulan imkânlar sayesinde gelişim göstermiştir. O devirde gerçekleştirilen çalışmalar farklı sanat alanlarında ilerleme kaydederken çeşitli üslûpların ortaya çıkmasına da önemli bir etken olduğunu ifade edebiliriz. Böylelikle kültürlerin birbirleriyle olan bağlantıları sonucunda ülkeler arası sanat etkileşiminin yaşanmasında olanak sağlanmıştır. Özellikle devletler arasında takdim edilen hediyeler, sanatın diğer medeniyetlere tanıtılmasında etken olmuştur.

Nakkaşhânelere ait en eski belgeler,1526 ve 1566 yılları arasında yazılmış olan maaş ve terfi defterlerinde yer almaktadır.[102] Ehli hiref teşkilâtında da yer alan sanatkârlar Saray enderununun önemli ağalarından olan hazinebaşının emrinde görev alırlardı. Vazifelerini ve padişahın dilediklerini bu düzen içinde temin ettikleri gibi, harçlıkları üzerinden üç ayda bir verilen uluferilerini de onun aracılığı ile elde ederlerdi. Kanûni Sultan Süleyman zamanında bu teşkilatta kırk bölüğün yer aldığı maaş defterlerinden anlaşılmaktadır. Bu bölükler içinde kâtipler, nakkaşlar, mücellitler, kuyumcular vb.[103] sanatlarla uğraşan kişiler bulunurdu. İstanbul'da çarşı esnafının çalıştığı nakkaşhânelerin dışında Topkapı Sarayında ve yakınında sanat ve zanaat işleri yapan nakkaşhânelerin yer aldığı da kaynaklarda ayrıca ifade edilmektedir.[104]

---

[96] Banu Mahir, Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s.17.
[97] Nurhan Atasoy -RABY, Julian, "İznik, The Pottery of Ottaman Turkey", Alexandra Press, London 1989, s.32.
[98] Banu Mahir, Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s.21,22
[99] Doğan Kuban, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.222
[100] Reha Günay, Mimar Sinan, Yapı Yayın, İstanbul 2005, s.11.
[101] Metin And, Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür, Türkiye İş Kültür Bankası Yay., İstanbul 2004, s.108.
[102] İnci A. Birol, Klasik Devir Türk Tezyîni Sanatlarında Desen, Kubbealtı Yay., İstanbul s.38.
[103] Filiz Çağman, "Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü Ehl-i Hiref", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.11.
[104] Zeren Tanındı, "Nakkaşâne" mad., DİA, c.32, İstanbul 2006, s.331.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

SAZ YOLU ÜSLÛBUNDA ŞAHKULU

II. Beyazıd (1481/1512) zamanında başlayan klasik üslup Yavuz Sultan Selim döneminde (1512/1520) ilerleme kaydederek devam ederken, Kanûni Sultan Süleyman (1520/1566) devrinde de ise klasik dönem zirve noktasına erişmiştir. Bu devrin en tutulan nakkaşı Tebriz Âğâ Mirek'in öğrencilerinden Bağdat'lı Şahkulu'dur. Şahkulu sanatında gösterdiği muvaffakiyetten ötürü "Anadolu'nun Mani'si ya da nakkaşlıkta ikinci Mâni" lâkabı verilmiştir.[105] Osmanlı belgelerinde Şahkulu'nun ismi 1514 yılında Çaldıran Savaşından sonra Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirdiği sanatkârların saraya takdim ettikleri hediyelerin arşivlendiği bir belgede bulunmuştur.[106]

Çaldıran savaşının ardından Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den Amasya'ya getirdiği Şahkulu 1520'de İstanbul'da Saray Nakkaşhânesi'nin başına getirilerek, 1556 'da vefatına kadar Kanûni Sultan Süleyman devrinin en kabiliyetli nakkaşı olarak tanınmıştır. Resmi devlet belgelerinde kendine "ressam" olarak ifade kullanılmasının sebebi ise alışılmışın dışında geleneksel minyatür uygulamalardan ziyade değişik teknikleri kullanmasından ileri gelmektedir.[107] Şahkulu çalışmalarında, fırçasının kıvrak ve dengeli uygulamalarının yanında az oranda renge yer verirken resim çalışmalarında daha ziyade siyah ve lâl mürekkebi ile altını tercih etmiştir.[108]

Osmanlı devrinde mürekkep ve fırça kullanarak uygulanan serbest çalışmalara ve çizimlere "resm" ismi verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.[109] Bağdat'lı sanatkâr Şahkulu saz yolu üslûbunu ortaya koyarken, Şahkulu'nun çizgilerine yansıyan ustalığı, desenlerine kıvraklık canlılık ve espri kazandırmış böylece ve Kanûni Sultan Süleyman'ın ilgisini çekerek Saray Nakkaşhânesi'ne alınmıştır. Nitekim kendisi hayatının geri kalan kısmını rahatlık içinde eserler üreterek ve talebe yetiştirerek geçirmiştir.[110] 963 (1556) tarihinde vefat eden "Şahkulu aynı zamanda "Penâhi" mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirlerde yazmıştır."[111]

Saz üslûbu 16. yy. da birçok sanat alanında uygulanarak tezyîni bir üslûp özelliği edinirken,[112] Kanûni Sultan Süleyman'ın devam eden uzun saltanatında kitap sanatlarında da farklı üslûplar ortaya çıkmıştır. Saz yolunda da o devrin en iyi örnekleri de ortaya koyulmuştur.[113] 1520 tarihinden sonra saray nakkaşhânesin de çok derin tesirler uyandıran bu üslûp asırlar boyunca Türk bezemesinin simgesi haline gelmiştir.[114]

Saz üslûbunun Osmanlı kitap sanatlarından sonra en ihtişamlı örnekleri tezhip sanatında da yer bulurken, Osmanlı Nakkaşhânesin'de tezhip ve saz uygulamak birbirinden ayrı bir alan ve kol sayılmaktaydı. 16. yy. başlarında yetişmiş her sanatçı talebeliğinden itibaren ustalığa ulaşıncaya kadar geçirdiği farklı eğitimlerin aşamaları arasında saz yolu kolunun olduğu da anlaşılmaktadır. Yine Şahkulu'nun kıymetli talebelerinden Kara Memi'nin ve diğer sanatçıların uyguladığı tezhipler içinde saz üslûbunu yansıtan en güzel eserler yine albümlerde görülmektedir.[115] Kanûni Sultan Süleyman devrinde Saray Nakkaşhânesi'nin sernakkaşı olan Kara Memi de Şahkulu'nun talebelerindendi. Sanatkârın yarı üslûplaştırılmış bahçe

[105] İnci A. Birol, Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen, Kubbealtı Neşriyatı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2020, s.30.
[106] Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslubu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2022, s.33.
[107] Banu Mahir, "Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu" **Hat ve Tezhip Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2015, s. 381.
[108] İnci A. Birol, Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen, Kubbealtı Neşriyatı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2020, s.30.
[109] Banu Mahir, "Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu" **Hat ve Tezhip Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2015, s.381.
[110] İnci A. Birol, Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Kubbealtı Neşriyatı Yay. 17 Baskı, İstanbul 2020, s.19.
[111] Fatma Çiçek Derman, Gülnur Duran, "Şah Kulu" mad., DİA, c. 38, İstanbul 2010, s.283.
[112] Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslubu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2022, s.153.
[113] Fatma Çiçek Derman, Gülnur Duran, "Şah Kulu" mad., DİA, c. 38, İstanbul 2010, s.283
[114] Zeren Tanındı, Türk Minyatür Sanatı, TİB Kültür Yay., Ankara 1996, s.31.
[115] Banu Mahir, "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslûbu Saz Yolu", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.30.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

çiçekleriyle ortaya sunduğu üslûbu uzun süre benimsenerek sürdürülmüştür.[116] Kanûni Sultan Süleyman devrinde ekol oluşturan meşhur nakkaşların ilk akla gelen isimleri Şahkulu ve Kara Memi'dir. Şahkulu Osmanlı bezeme sanatında kitaptan kumaşa, çiniden kuyumculuğa kadar uzanan kendine has bir üslûbun sahibi olmuştur.[117]

1520-56 tarihleri arasında Osmanlı Saray Nakkaşhânesinde vazifeli olan Şahkulu'na ait olduğu düşünülen eserlerde ana çizgileri kalın tahrirler çekilerek belirginleştirilen ejderler, yumuşak dönüş hareketlerine sahip uzayıp giden hançer şeklinde yapraklar ve bu tasarım aralarında açmış, tomurcuk biçiminde hatâyiler, kıvrımlı hareketlerde birden kırılan dallar oluşturmaktadır. Şahkulu "saz yazma" ya da "saz üslûbu" olarak adlandırılan üslûbun sahibi olmuştur.[118]

Şahkulu'nun saz yolu üslûbunun ardından birçok sanatçı tarafından benimsenerek uygulanmış ve bu sanatkârlar arasında en tanınan ismi Veli Can, Şahkulu gibi Tebriz'den gelerek 16. yy. ikinci yarısında tahminen 1580 ile 1600 yıllarında eserler üretmiştir. Şahkulu ve Veli Can'ın dışında sanatkârlara ait imzasız saz ekolünde resimler, albümlerde toplanmış ve tek yaprak olarak dünyanın pek çok özel koleksiyonlarında ve müzelerde, ayrıca İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yer almaktadır.[119]

Bu üslûpta imza atmadan eser üreten pek çok sanatçının kendine özgü tasarımlarıyla dikkat çekici fırça hareketleri ve detaylarda uygulanan incelikler üslûbun benimsenen özellikleri arasında yerini almıştır. Şahkulu'nun klasik formun dışına çıkarak gerçekleştirdiği eserler, Kara Memi, Veli Can gibi sanatkârların yenilik arayışı, farklı eserler üretmelerine etken olduğunu belirtebiliriz.

SAZ YOLU ÜSLÛBUNUN ÖZELLİKLERİ

"Saz kelimesi üslûp ve tarz anlamındaki yol kelimesiyle birleşerek Osmanlı süsleme terminolojisinde zemini boyanmamış kağıtlar üzerine siyah mürekkep ve fırça ile yapılan resmi ifade" etmektedir.[120] Şahkulu'na ait olduğu anlaşılan saz üslûbu resimleri o devrin bütün el sanatlarında kullanılmaktaydı. Ressam Şahkulu'nun Osmanlı topraklarına getirdiği bu resim sanatı 14. ve 16. yy. içinde İran'da yaşayan Celâyirli, Timurlu, Safevî ve Türkmen sanatkârlar tarafından uygulanan mürekkep resimlerinde teknik, ikonografik açıdan ön hazırlığı diyebileceğimiz örneklerine de rastlanılmaktadır. Bu tür uygulamalar "aynı zamanda kalem-i siyahi resim geleneğiyle" saz "orman" bağlantısının 14. ve 15. yy.'lardan beri devam ettiğinin bir kanıtı[121] olduğunu da ifade edebiliriz. Saz üslûbunda resimler, siyah mürekkep ve fırça kullanılarak zemin boyanmadan kağıtlara uygulanırken bazı eserlerde sulandırılmış renkler ve altın ya da gümüşler kullanılmıştır. Saz yolu üslûbunun en belirgin özelliği, tek fırça ile çok kalın ve çok ince tarzda çekilmiş tahrirlerden meydana gelmektedir.[122]

Üslûpta motiflerin kompozisyon içinde kullanımı ve yaprakların gövde içinden adeta ön plana çıkacak gibi bölümlere ayrılan tasarımları bulunmaktadır. Eserlerde son derece kıvrak hareketlerle fırçanın kullanılması saz yolu üslûbunun en karakteristik özellikleri arasındadır. Nüanslı çizgilerin çoğunlukla tercih edildiği tasarımlarda ana iskelete yerleştirilen kıvrımlar esere bütünlük kazandırmaktadır. Ritim halinde devam eden hareketler bu üslûbun en belirgin özelliğini oluşturmaktadır.

---

[116] Fatma Çiçek Derman, "Tezhip" madd. DİA, c.41, 2012 İstanbul s.66.
[117] Filiz Çağman, "Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü Ehl-i Hiref", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.14.
[118] Zeren Tanındı, Türk Minyatür Sanatı, TİB Kültür Yay., Ankara 1996, s.31.
[119] Banu Mahir, "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslubû Saz Yolu", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.30.
[120] Fatma Çiçek Derman, Gülnur Duran, "Şah Kulu" mad., DİA, c. 38, İstanbul 2010, s.283,284.
[121] Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslûbu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2022, s.22
[122] İlhan Keçeci, Şule Bilge Özkeçeci, Türk Sanatında Tezhip, Yazı Gen Yay., İstanbul 2014, s.161.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Resim 1: III. Murad Albümü'nde yer alan yaprak üzerinde Tahminen Şahkulu'na sülün figürü XVI.yy.'ın ilk yarısı, tahminen Şahkulu'ya

Resim 2: Yaprak ve Hatayi XVI. yy. ait İÜK.F.1426, y.47b. ait

(Resim1) Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslûbu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2022, s.59, (Resim 2) s.157. (Resim 4) s.76. (Resim 5) s.118.

(Resim 1)de görülen eser Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt.313, y.46a 'da yer almaktadır. Saz yolunda yapraklarda kırılma hareketleri ile gerçekleşen kapalı bir form uygulanmıştır. Yaprakların sırt kısımlarında ise kalın tahrir çekilerek daha da belirgin bir hale getirilmiştir. (Resim 2) de görülen Şahkulu'ya mal edilen eser ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi F. 1426, 47 b. bulunmaktadır. Yaprak hatâyi motiflerinden oluşan kompozisyon tek bir kırılma hareketi ile dönüş sağlarken kompozisyonda sola doğru kıvrılan iki dalın benzer biçimde kıvrıldığı dikkati çekmektedir.

Bu ekolün dikkat çeken özellikleri arasında birbirinin içinden geçen yapraklar ve kapalı formların uygulamalarıdır. Tasarım içinde hançer yapraklarını delerek geçen hareketler de bu görüntüye imkân sağlamaktadır. Eserlerde farklı çiçek motifleriyle bezenmiş çalışmalar da çoğunlukla detaylı olarak tercih edilmiştir.

Resim 3: Tahmini Veli Can'a ait, XVI. yy. son çeyreği başı Milli Saraylar, Topkapı Sarayı, H.2147, y.19b. [123]

Resim 4: Milli Saraylar, Topkapı Sarayı, XVI. yy. üçüncü çeyreği, H.2168, y.15a.

[123] https://dumendergi.com/saz-yolu-uslubunun-orneklerle-anlatimi (08/03/2026)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(Resim 3) de Veli Can 'a ait olduğu tahmin edilen bir başka eserde ise yapraklarla bütünlük içinde hatâyi motifinin tasarımda kullanıldığı görülmektedir. Altın ve mürekkebin kullanıldığı çalışmada tasarımın fırçayla tahrir çekilerek motiflerin ön plana çıktığını belirtebiliriz. (Resim 4) de TSMK. H. 2168, y15 a. bulunan eserde ise hatâyi motifi sağ üst kısma yerleştirilmiştir. Hatâyi de küçük dilimler halinde devam eden tahrir detayları dikkati çekmektedir. Kompozisyonda saz yolunda iskelet formunun dönüşüyle yaprak hareketi tamamlanmıştır. Yapraklar iç içe geçen fırça tekniği ve hareketleriyle belirgin bir görünümdedir. Yaprak iskelet sisteminde kalın sırt çizgiler, birbiriyle uyum içinde devam ederken, motif ve ritim dengesi ahenkli bir görünüm sergilemektedir.

Resim 5: Yaprak üzerinde Sülün XVI. yy. sonu XVII. yy Milli Saraylar, Topkapı Sarayı, H.2135, y.14a

(Resim 5) de ise sülün ve saz yapraklı tasarım Topkapı Sarayı koleksiyonunda muhafaza edilen H. 2135 numaralı albümde 14a yaprağında bulunmaktadır.[124] Eseri incelediğimizde yaprağa tüneyen sülünün gövdesi ile saz yapraklarının bağlantılı hareketlerinin uyumu dikkat çekicidir. Yaprak dönüşleri dengeli bir görünüm sergilemektedir. Sülünün baş kısmı rumi motifini andırırken gövde kısmı ise saz yapraklarının hareketleri ile bir bütünlük oluşturmaktadır.

Resim 6: Ejder ve yaprak demeti, XVI. yy. ilk yarısı. Tahminen ressam Şah Kulu'na ait. NewYork, Metropolitan Sanat Müzesi, Env. No. 57.51.26 [125]

Ressam Şahkulu'nun ortaya koyduğu yeni üslûp ilk olarak mürekkep resimlerinde öne çıkarken sanatkâr ustaca kullandığı fırçasıyla büyüteçle görülebilecek detayları içeren "peri resimleri, yaprak, hatâyi çeşitleri arasında ejderler, simurglar resmedilmiştir."[126] Minyatür sanatının dışında farklı tekniklerin kullanıldığı eserlerde çok fazla renk uygulanmadan fırça tekniğinin maharetli kullanımı dikkati çekmektedir.

[124] Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslûbu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2022, s.116,117.
[125] https://dumendergi.com/saz-yolu-uslubunun-orneklerle-anlatimi (08/03/2026)
[126] Banu Mahir, "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslubû Saz Yolu", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.28.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Tasarım içinde ritim dengesi kıvrımlar ve fırça darbeleri ile bütünlük içinde hareket ederken ton geçişlerinin tahrir ve noktalama teknikleri ile uyumu eserin bütününe nitelik katan etkenler arasındadır.[127]

(Resim 6) da görülen eserde Şahkulu'na mal edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi F.1426,48 numaralı "*Şah Mahmud Nişaburi* Murakka'sı ismiyle bilinen bir albümde bulunmaktadır. [128] Elinde sazyolu buketini tutan ejderin başının arkasına doğru "Amel-i Şah Kulu alâ tariki'l-meşk" yazısı yer almaktadır.[129]

Resim 7: Şah Mahmud Nişaburi Murakka albümünden, ejder, XVI. yy.ilk yarısı Tahminen Şahkulu'na ait, İÜK, F.1426,y.48a

(Resim 7) Banu Mahir, "Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu" **Hat ve Tezhip Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2015, s.383.

(Resim 7) de ise usta bir işçilik ile fırça tekniğinin uygulanmış olduğu ejder kıvrımlı hareketlerle tasarım orta kısmında uygulanmıştır. Fırça tekniğinin büyük bir ustalıkla kullanıldığı eser çevresinde saz yaprakları ve motiflerin hâkim olduğu görülmektedir. Uygulamada noktalama tekniği eser içinde ön planda yer almaktadır.

SAZ YOLU ÜSLÛBUNUN KULLANIM ALANLARI

"Saz Yolu" veya "Saz Üslûbu" diye adlandırılan Osmanlı sanatının bilinen bir tezyîni unsuru olarak tanınmaktadır. Bu üslûbu Kanûni Sultan Süleyman devrinde Şahkulu ortaya koymuş, çini, taş işçiliği, kalemişi gibi mimaride ve kitap resimleri, cilt, halı sanatları, kumaş ve diğer küçük çaplı sanat alanlarında da yangın olarak tercih edilmiştir. 16. ve 17. yy. ortalarına kadar sürekliliğini korurken, 18. yy. da ise lâke işçiliğinde tekrar yorumlanmıştır. Bu üslûpta ana motifler "kıvrık sivri uçlu hançer formundaki yapraklarla hatâyi çeşitlemeleridir.[130]

Kitap sanatları lisans derslerinden değerli Prof. Dr. Banu Mahir hocamın da belirttiği üzere saz yolu üslûbunda eserlerde yaprak ve motifler ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Çeşitli motiflerle bezenmiş nadide eserlerimiz böylece kitap sanatlarımızda yerini almıştır. Kültürel mirasa sahip bir medeniyetin çeşitli sanat dallarında ürettiği eserler bir milletin ne derece zengin bir estetik zevke ait olduğunun göstergesi niteliğindedir. Kitap sanatlarında ve mimaride karşılaştığımız eserler toplumun kültür mirasına sahip çıkması ile beslenirken, sanatın her alanında uygulanan el sanatları Osmanlı'nın gücünü göstermesine de olanak sağlamıştır. Böylelikle gerçekleştirilen her yeni adım yeni üslûpların doğmasına da imkân oluşturmaktadır.

---

[127] Banu Mahir, "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslûbu Saz Yolu", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.30-31.
[128] Banu Mahir, "Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu" **Hat ve Tezhip Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2015, s. 383.
[129] Banu Mahir, Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslûbu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2022, s.44.
[130] Banu Mahir, "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslûbu Saz Yolu", Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.28.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Mimari alanda çinilerde çoğunlukla kullanılan saz yolu üslûbu, cami saray türbe gibi mekânlarda yerini edinirken, motiflerle birlikte yapılan kompozisyonlarda panolar halinde tezyînatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Penç ve hatâyi motiflerinin bulunduğu tasarımlarda tabiatta bulunan bitkisel motiflerin, Osmanlı mimarisinde çini sanatında da saz yolu ile benimsenerek uygulandığı görülmektedir.

1561'de Mimar Sinan'ın tamamladığı Eminönü'ndeki Rüstem Paşa Camii çinilerinden bazıları saz üslûbundaki mürekkep resimleriyle benzerlik göstermektedir. Mimar Sinan'a ait bazı camilerde de saz üslûbunun güzel örneklerine yer verilmiştir. Kadırga Sokullu Camii (1571), Edirne Selimiye (1575), Tophane Kılıç Ali Paşa Camii (1580/1581) ve Üsküdar Toptaşı Atik Valide Sultan Camii'nde (1583) ahşap, sıva, deri gibi farklı malzemeler kullanılmıştır. İsimlerini sıraladığımız camiler arasında Kılıç Ali Paşa Camii müezzin mahfilinin alt yüzey kısmında deri üzerine saz yolu kalemişi de bahsedilmeye değer nadir örneklerdendir.[131]

Resim 8: Kılıç Ali Paşa Camii Müezzin Mahfili Tavan Süslemesi Detayı (F: Selma ÖZPALA)

SONUÇ

Osmanlı devletinin sanata verdiği değer nakkaşhânelerin kurulmasıyla birlikte her alanda olduğu gibi kitap sanatlarının gelişmesinde de büyük etken olmuştur. Saray nakkaşhâneleri'nde padişahlar tarafından himaye altına alınan sanat dalları kültür ve medeniyetin gelecek nesillere aktarılması ve ilerlemesine de katkı sağlamıştır. Özellikle geleneksel sanatlarda uygulanan yaprak motifi tasarıma hareket kazandırarak desenin olgunlaşmasında önemli bir rol almıştır. Motiflerin dağılımında etkili olan yapraklar, çeşitli biçim ve dönüş hareketleriyle esere canlılık kazandırırken fırça hareketleriyle bütünleşen ana iskelet sistemi ile de dikkati çekmektedir. Genel itibariyle desen tekrarının kullanılmadığı tasarımlarda serbest hareket eden motiflerle, uyumlu ve dengeli bir dağılım gösteren üslûp hakimdir. Yaprakların hareketleri fırça ile buluştuğunda esere daha etkili bir görünüm sağlarken, iskelet yapısın da ahenkle yerleştirilmiş yumuşak geçişler, kırılan dallar ve yaprakların sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Uygulamada rengin fazla tercih edilmediği bu kompozisyonlarda daha çok fırça nüans hareketleri ve detaylar dikkati çekmektedir. Osmanlı zamanında birçok sanat dallarında uygulama alanına sahip olan saz yolu ince işçilik ve detayları içinde barındırırken resim ve minyatür sanatının bir alternatifi durumunda olduğunu da söyleyebiliriz. Veli Can ve Kara Memi gibi

[131] Banu Mahir, Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslûbu Saz Yolu, Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988, s.31-32.

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

sanatkârlar Şahkulu etkisinde özgün tasarımlar üretirken, Topkapı Sarayı Müzesi ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Şahkulu ve Veli Can gibi sanatkarların dışında imzasız birçok esere de rastlanılmaktadır. Dünyanın pek çok ülkesinde müze ve özel koleksiyonlarda yer alan bu üslûpta eserler resim sanatı ve geleneksel sanatlara ışık tutan bir ekolün önemli temsilcisi haline gelmiştir. Kendine özgü tarzı ile geleneksel sanatlara ilham kaynağı olan bu üslûp, özgür düşünce yapısının sanata yansıması olarak örnek teşkil ederken farklı sanat dallarında benimsenmesinde de bir tercih sebebi olmuştur.

KAYNAKÇA

1. AND Metin, Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür, Türkiye İş Kültür Bankası Yay., İstanbul 2004.
2. ATASOY Nurhan -RABY, Julian, “İznik, The Pottery of Ottaman Turkey”, Alexandra Press, London 1989.
3. BİROL İnci A., DERMAN Çiçek, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Kubbealtı Neşriyatı Yay. 17 Baskı, İstanbul 2020.
4. BİROL A. İnci, Klasik Devir Türk Tezyîni Sanatlarında Desen, Kubbealtı Yay., İstanbul 2020.
5. ÇAĞMAN Filiz, Kanuni Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü Ehl-i Hiref, Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988.
6. DERMAN F. Çiçek, “Tezhip” mad., DİA, c.41, İstanbul 2021.
7. GÜNAY Reha, Mimar Sinan, Yapı Yayın, İstanbul 2005,
8. KUBAN Doğan, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
9. MAHİR Banu, “Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslûbu Saz Yolu”, Türkiyemiz Dergisi, sayı:54, İstanbul 1988.
10. MAHİR Banu, “Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu” **Hat ve Tezhip Sanatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2015.
11. MAHİR Banu, Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yay., İstanbul 2012.
12. DERMAN Fatma Çiçek, DURAN Gülnur, “Şah Kulu” mad., DİA, c. 38, İstanbul 2010.
13. ÖZKEÇECİ İlhan, ÖZKEÇECİ Şule Bilge, Türk Sanatında Tezhip, Yazı Gen Yay., İstanbul 2014.
14. TANINDI Zeren, DİA Nakkaşâne mad., c.32, İstanbul 2006.
15. TANINDI Zeren, Türk Minyatür Sanatı, TİB Kültür Yay., Ankara 1996.
16. https://dumendergi.com/saz-yolu-uslubunun-orneklerle-anlatimi (08/03/2026)

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(32)

Okan CÖMERT[132]

OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜRK JANDARMASINI KURUMSALLAŞTIRMA ÇABALARI KAPSAMINDA JANDARMA MEKTEPLERİ

EFFORTS TO INSTITUTIONALIZE THE TURKISH GENDARMERIE IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE SCHOOLS OF GENDARMERIE

ÖZ

Bu çalışma da Türk Jandarma Teşkilatının kurumsallaşma sürecinde önemli bir kilometre taşı olan tensikat sürecinde De Giorgis Paşa'nı jandarma eğitimine katıları ele alınmıştır. Çalışmanın amacı; 19. yüzyılda çağdaşlaştırılmaya çalışılan Osmanlı kurumları arasındaki Türk Jandarma Teşkilatının önemini vurgulamak ve kurumsallaşma sürecinde eğitimin rolünü incelemektir. Osmanlı iç güvenliğinde önemli bir görev üstlenen Türk Jandarmasının, bu görevini daha iyi bir şekilde ifa edebilmek için personelinin eğitimine özellikle dikkat edilmiştir. Bu kapsamda yürütülen tensikat sürecinde İtalya'dan getirilen General Emilio De Giorgis'in Türk jandarmasına katkıları ön plana çıkmaktadır. Başlangıçta Osmanlı Devleti tarafından istenmeyen De Giorgis Paşa, tensikat komutanı olarak Rumeli'ye geçtikten sonra yaptığı çalışmalarla takdir toplamıştır. Bu makalemizde De Giorgis Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne gelişi, Rumeli'ye geçişi ve Türk Jandarmasının eğitimi için yürüttüğü faaliyetler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, De Giorgis Paşa, Jandarma, Mektep, Tensikat.

ABSTRACT

This study examines the contributions of General Emilio De Giorgis Pasha to education of gendarmerie during the reorganization process, a significant milestone in the institutionalization of the Turkish Gendarmerie Organization. The aim of this study is to highlight the importance of the Turkish Gendarmerie Organization among the Ottoman institutions that were attempted to be modernized in the 19th century, and to examine the role of education in the institutionalization process. The Turkish Gendarmerie, which played a crucial role in Ottoman internal security, paid particular attention to educate of its personnel to better fulfill this duty. In this context, the contributions of General Emilio De Giorgis, brought from Italy during the reorganization process, stand out. Initially unwanted by the Ottoman State, De Giorgis Pasha earned appreciation for his work after crossing into Rumelia as the commander of the reorganization. This article will discuss De Giorgis Pasha's arrival in the Ottoman State, his crossing into Rumelia, and his activities in training the Turkish Gendarmerie.

Keywords: *The Ottoman Empire, De Giorgis Pasha, Gendarmerie, School, Reorganization Process.*

[132] **Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, okancomert@gmail.com, ORCID: 0009-0004-9224-3743**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik yapısı, dönemin karmaşık siyasi, sosyal ve askeri dinamikleriyle şekillenmişti. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru modern jandarma teşkilatının ilk uygulamaları Fransa'da ortaya çıkarken, Osmanlı topraklarında da benzer reformların gerekliliği giderek daha fazla hissedilmeye başlandı. Bu süreç hem devlet otoritesinin sağlanması hem de toplumsal istikrarın temin edilmesi amacıyla jandarma birimlerinin yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlamıştı. XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'daki gelişmelerden etkilenen Osmanlı İmparatorluğu, iç güvenlik sistemini yenilemeye yönelik önemli adımlar atma gereği duymuş, bu çerçevede modern ulus-devlet anlayışına uygun bir jandarma teşkilatının tesisine yönelmişti.

Bu makalede, 19. yüzyıldaki Osmanlı jandarma teşkilatının siyasi durumu, De Giorgis Paşa'nın tensikat komutanlığı ve Türk jandarmasının eğitimi için yürüttüğü faaliyetler detaylı bir şekilde ele alınarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik politikalarının dönemin uluslararası konjonktürü içinde nasıl şekillendiği incelenecektir. Jandarma teşkilatının reform sürecindeki başarısının yanı sıra karşılaştığı zorluklar, De Giorgis Paşa'nın Osmanlı bürokrasisi ile yaşadığı çelişkiler ve jandarma teşkilatına etkileri değerlendirilerek, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının bu kapsamlı yaklaşımla daha iyi anlaşılmasına yönelik bir çerçeve sunulacaktır.

2. Osmanlı'da Jandarma Tensikatı

Rumeli'de Türk jandarmasının tensik edilmesi görevi başlangıçta Hüseyin Hilmi Paşa'ya verilmişti. Osmanlı Devleti Balkanlardaki askeri varlığını giderek arttırma ihtiyacı duyuyordu (Y..MTV., 230/15, H.1320). Ancak mevcut siyasi ve ekonomik durumun kötülüğü, halkın Osmanlı idarecilerine destek olmaması, iç isyanlar, dönemin jandarma personelinin niteliğinin yetersizliği gibi pek çok parametrenin bir araya gelmesi nedeniyle Hüseyin Hilmi Paşa komutasındaki tensikat süreci çok fazla ilerleme kaydedemedi.

20. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlardaki asayişin sağlanmasına yönelik olarak devlet kurumlarının tensikat sürecine tabi tutulması için hızlı bir girişim başladı. Mayıs 1904 tarihi itibariyle Rumeli'deki tensikat sürecinin emir-komutası De Giorgis Paşa'ya geçmişti. De Giorgis Paşa tensikat sürecine başlaması ile Türk jandarması içerisinde tensikata yardımcı olamayacak okuma-yazma bilmeyen, işe yaramayan ve emeklilik zamanı gelmiş jandarma personelini tasfiye etmeye başladı. Türk jandarması içerisinde oluşan personel boşluğu ise Harbiye Mektebinden yeni mezun olan zabitan marifetiyle doldurulması planlanıyordu. Vilâyât-ı Selâse'de okuma-yazma bilmeyen zabitlerin tasfiyesi ile yerlerine III. Ordu emrinde bulunan okuma-yazma bilen dürüst ve becerikli subaylar tayin edilecekti (BEO, 2608/195598, H.1323).

De Giorgis Paşa'nın tensikat sürecinde Türk jandarmasına kazandırdığı en büyük kazanımlardan birisi kapsamlı karakol organizasyonuna geçilmesiydi. De Giorgis Paşa, uygun görülen alanlara karakol kurulması için çalışmalar başlatmış ve kısa bir zaman içinde 42 bölük ve 462 karakol açılmıştı (Kara, 2016, s. 220).

Karakollarda personel tarafından kullanılan tüfekler de tensikat sürecinde elden geçti. Tensikattan önce ve tensikatın ilk yıllarında Türk jandarması Martini denilen tüfekleri kullanıyorlardı. Çağının biraz gerisinde kalan bu silahlar özellikle çetelerle mücadele de jandarma personelinin yeterli etkiyi gösterememesine neden oluyordu. Bu silahların değişimi için Almanya'dan Mavzer silah siparişi verildi (BEO, 3044/228286, H.1325). Jandarmanın elindeki Mavzer silahı sayısı 5180'e çıkarıldı. Tüfeğin haricinde jandarma personeline Revolver tabancalar tahsis edildi. Özellikle meskûn mahalde ve kalabalık içerisindeki müdahalelerde kısa mesafeden tabancalar daha etkili oluyordu (Korkmaz, 2018, ss. 444-445).

Tensikat döneminde jandarma personelinin binek hayvan tedarik etme yöntemi de değiştirildi. Tensikat öncesinde jandarma personeli kullandıkları binek hayvanları kendi imkanları ile tedarik etmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum ise personelin borçlanmasına ve fazla borçlanmamak içinde iyi sevide olmayan hayvanları satın almak zorunda bırakıyordu. Türk jandarmasını bu tür bir zor durumdan kurtarmak için hayvan kullanmak zorunda olan personele hariçten 800 kuruş bedel ödenmesine karar verildi (Korkmaz, 2018, ss. 445-446).

De Giorgis Paşa tensikat sürecinde jandarma personelinin üniformaları ile de ilgilendi. Verilen üniformaların bedelleri personelin aylığından kesildi. Tensikat ile jandarma personeli fes, mavi renkli setre ve pantolon giyecek, önlerine tek düğmeli ceketinin yakaları yarısına kadar kırmızı olacaktı. Önleri cepli

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

pantolonların tek ve ince kırmızı zıh (şerit) bulunacak ve ayaklarına kundura ya da çizme giyeceklerdi. Piyade kıyafetinde süvari kıyafetlerinden farklı olarak kırmızı kordon kullanılacaktı. Süvariler ise mavi setre, boz pantolon, koni biçiminde bir kalpak giyecekti (Tekir, 2020, ss. 102-103).

3. Tensikat Sürecinde Jandarma Eğitim Sisteminde Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı eğitim sisteminde gelenek olarak yeni açılacak okullar ilk olarak başkent İstanbul'da hizmete girerdi. Daha sonrasında uygulamada yararlı olduğu görülen okullar taşrada da açılırdı. Ancak jandarma okullarının açılmasında bu durumun tam tersini görmekteyiz. Tensikat süreci döneminde Selanik'te açılan okullar jandarma okullarının öncüleri olmuşlar ve daha sonrasında bu okullar başkent İstanbul'a taşınmışlardı (Demirel, 2018, s. 164).

Osmanlı Devleti'nde jandarma personelinin eğitim meselesinin gündeme gelişi yeni bir durum değildi. Layiha hazırlaması için ülkeye çağırılan İngiliz Baker'in 1877 yılında hazırladığı raporunda da nitelikli jandarma personelinin yetiştirilmesi için eğitim sisteminde yapılacak bir iyileştirmenin önemini vurgulanmıştı. Ancak o dönemde gerçekleştirilemeyen bu fikirler 1904 yılında De Giorgis Paşa komutasındaki tensikat sürecinde Vilâyat-ı Selâse'de hayata geçirilmeye başlandı (Demircioğlu & Demircioğlu & Genç, 2018, s. 89).

3.1. Selanik Zabitan Mektebi ve Posta Kumandanları Mektebi

Selanik Zabitan Mektebi tensikat sürecinde modern jandarma personeli yetiştirmek için açılan ilk okul olması nedeniyle oldukça önem taşıyordu. Bu okulun başarılı bir şekilde kurulması tensikat sürecinde diğer okulların kurulması içinde teşvik edici ve öncü olacaktı. İlk mektebin jandarma subaylarını yetiştirmek amacıyla açılması De Giorgis Paşa'nın jandarma komuta kademesine verdiği önemin bir göstergesiydi. Çünkü tensikat süreci ancak sağlam bir zabitan grubu ile tam bir sonuca varabilirdi. Bundan dolayı tensikat merkezi olan Selanik'te bir zabitan okulu kurulmasına karar verildi.

Selanik Jandarma Zabitan Mektebi 2 Haziran 1904 tarihinde açıldı. Okulun müfettişliğine Alman Von Alten ve müdürlüğüne İtalyan Binbaşı Ridolfi atandı. Müdür yardımcılığına ise Süvari Mülazım-ı Sanisi Mehmed Sırrı Bey verildi. Okulun komutanlığına ise Almanya'da eğitim görmüş Kolağası Ferid Bey getirildi. Ferit Bey okul yönetimine atandıktan kısa bir süre sonra binbaşılığa terfi ettirildi (Daban, 2018, ss. 144-145).

Selanik Jandarma Zabitan Mektebi iki kaynaktan öğrencilerini temin ediyordu. Birincisi, ordu subayları arasından jandarmada çalışmak isteyen, bilgili ve ahlaklı kişilerden seçiliyordu. Seçilen bu zabitler 3 ya da 4 aylık bir eğitim sürecinden sonra jandarma subayı olarak mezun oluyorlardı. Diğer bir personel alımı ise jandarma içerisinde hali hazırda çalışan çavuş ve başçavuşlar arasından istekli ve yeterli olanlarından yapılıyordu. Bu personele okulda bir yıl süre ile eğitim veriliyordu. Başlangıçta bir yıl olan eğitim süresi kıtalarda subay ihtiyacının artması nedeniyle 6 aya kadar indirildi. Bu eğitim süreci sonunda başarılı olanlar mülazım-ı sani rütbesi ile kıtalara gönderildi (Tokay, 1996, s. 124).

Selanik Jandarma Zabitan Mektebinde aşağıdaki tabloda görülen dersler subay adaylarına teorik ve uygulamalı olarak veriliyordu (Demircioğlu & Demircioğlu & Güven & Yılmaz, 2022, s. 80). Selanik Jandarma Zabitan Mektebinde bir jandarma subayında bulunması gereken tüm nitelikler kısa bir süre içerisinde verilmeye çalışılmıştı. De Giorgis Paşa'nın özellikle zabitlerin görecekleri eğitimle yakından ilgilendiği bilinmektedir. Bu kapsamda bir jandarma subayının; iyi bir atıcı, asker ve yüksek seviyede mesleki ve hukuki bilgisinin yanında, sağlığına dikkat eden iyi bir sporcu, toplumsal kurallara hâkim, edep ve adap sahibi bir kişi olması istendiğini rahatlıkla çıkarabiliriz. Ayrıca bu taktik ve teknik bilgisini sahada iyi bir şekilde uygulaması da jandarma subayından beklenilenler arasında olduğu açık bir şekilde görülüyor.

Ağustos 1904 tarihinde zabitan mektebinden ilk mezunlar verilmeye başlandı. Aralık 1904 tarihinde zabitan yetiştirilmesini hızlandırmak için yeni bir sınıf açıldı. Ancak yetiştirilen subayların niteliği hakkında kıtalardan geri dönüş zaman zaman kötü olabiliyordu. De Giorgis Paşa, üçüncü dönem yetişen jandarma subaylarından memnun olunmadığına dair Rumeli Vilayeti Müfettişliğinden bir uyarı yazısı aldı. Bu yazıya istinaden dördüncü dönemde seçilen zabit adaylarının daha dikkatli seçileceği ve sonrasında eğitim-öğretime başlanacağı bildirildi. 16 Aralık 1904'te başlayacak eğitim-öğretim için Selanik, Serez ve Drama şehirlerinden 25 subay adayı belirlendi ve eğitime başlandı (Sert, 2021, ss. 285-286).

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Selanik Jandarma Zabitan Mektebinin içerisinde ayrıca bir Posta Kumandanları Mektebi açılmasına karar verildi. Osmanlı Devleti içerisinde posta hatlarının ve demiryollarının güvenliğinin önemi her geçen gün artıyordu. Özellikle Balkanlarda yaşanan iç karışıklıklar ve savaş tehlikesinin her daim kapıda olması bu güvenlik endişesini bir kat daha arttırıyordu. Bu mektep için öğrenciler Selanik, Serez ve Drama şehirlerinde demiryolu ve posta hatlarında görev yapan jandarmalar arasından seçiliyordu. Müteakip dönemlerde Posta Kumandaları Mektebinin benzerleri Kosova ve Manastır şehirlerinde de açıldı (Sert, 2021, s. 286).

Posta Kumandanları Mektebine kıtalarda görev yapan düşük rütbeli subaylardan, Selanik Efrad-ı Cedide Mektebinde eğitim gören erlerden nitelikli olanlardan ve onbaşı ya da çavuş rütbesine sahip jandarma personelinden öğrenci seçiliyordu. Okulun öğrenim süresi 6 aydı. 1908 yılına kadar yedi devrede öğrenci yetiştirilmişti. Bu yedi devre haricinde eski jandarma personeli için iki devreye daha eğitim verildi. Ayrıca süvarilere ve Efrad-ı Cedide Mektebi öğretmenlerine de iki devre halinde eğitim verilmişti. Çeşitli nitelikte öğrencilerden oluşan toplam 11 devre döneminde Posta Kumandaları Mektebinde eğitim verilmişti. Bu eğitim sürecinde sonunda okuma-yazma öğrenen öğrencilerin kısa sürede bir emri okuyup anlama, rapor yazma ve karakolun hesaplarını hatasız bir şekilde tutma becerisine sahip olmaları öngörülüyordu (Demirel, 2018, s. 161).

Posta Kumandanları Mektebindeki bazı derslere Selanik Jandarma Zabitan Mektebinden ve Efrad-ı Cedide Mektebinden öğretmenler girmişti. Ayrıca hukuk dersleri için de Selanik Adliyesine mensup hakimler görevlendirilmişti. 1908 itibariyle mektepte 3 üsteğmen, 2 başçavuş ve 1 onbaşı görev yapıyordu (Demirel, 2018, s. 163).

Bu bilgiler ışığında Posta Kumandanları Mektebinin bir nevi sınıf okulu gibi tali bir eğitim kurumu olduğu anlaşılıyor. Kıtalarda ihtiyaç duyulan posta kumandanlarını yetiştirmek için mevcut jandarma personeline hızlı bir şekilde gerekli eğitimleri vererek sevk ettikleri görülüyor. Öğretmenlerinin diğer mekteplerden getirtilmesi, idare kadrosunun rütbe olarak düşük ve az sayıda tutulması, eğitim süresinin kısalığı ve eğitim dönemlerinin azlığı göz önünde bulundurulduğunda bir sınıf okulu izlenimi uyandırmaktadır.

De Giorgis Paşa Selanik Jandarma Zabitan Mektebine ve Posta Kumandanları Mektebine büyük önem veriyordu. Burada yetişen öğrencilere özellikle hukuk derslerinin verilmesi ayrı bir önem taşıyordu. Hukuk derslerinin verilmesi için Selanik'te bulunan Bidayet Mahkemesi Başkanı Servet Bey'in görevlendirilmesini özellikle talep etti. De Giorgis Paşa'ya göre yetişecek jandarma zabit adayları usul-ü muhakeme ve idare-i mahalliye nizamnamesi hakkında Servet Bey'in tecrübelerinden daha fazla istifade edebilecek ve uygulama hakkında sorular sorabileceklerdi. De Giorgis Paşa'nın bu talebi Osmanlı hükümeti tarafından kabul edildi ve Servet Bey Selanik Jandarma Zabitan Mektebinde ve Posta Kumandanları Mektebinde ders vermek üzere görevlendirildi (Sert, 2021, s. 286).

1906 yılına gelindiğinde Selanik Jandarma Zabitan Mektebi ve Posta Kumandanları Mektebinde görevli bulunan öğretmenler ve verilen dersler aşağıdaki tablodaki gibiydi (Sert, 2021, s. 286).

3.2. Karakol Kumandanları Mektebi

Jandarma teşkilatını düzenleme çalışmaları kapsamında personelin eğitimine yönelik olarak kurulan diğer bir önemli eğitim kurumu da Karakol Kumandanları Mektebi'ydi. Eylül 1904'te Manastır'da (Demircioğlu & Demircioğlu & Güven & Kayıcı, 2023, s. 8) ve 29 Ekim 1904 yılında Kosova Alayına bağlı olarak faaliyete geçen Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi bu mekteplerin ilk örnekleriydi. İsmi arşiv belgelerinde "Üsküp Jandarma Mektebi", "Üsküp Zabitan ve Karakol Kumandanları Mektebi", "Üsküp Jandarma Posta Kumandanları Mektebi" ve "Kosova Posta Kumandanları Mektebi" şeklinde geçiyordu (Karcı, 2018, s. 99).

Karakol Kumandanları Mektebinin müdürlüğünü bölgede bulunan Avusturya-Macaristan devletinin gönderdiği bir subay yürütüyordu. Okul komutanlığı ise Osmanlı ordusundan bir subaya verilmişti. Okuldaki eğitim; mektep müdürü, mektep kumandanı, muavini, diğer tensik zabiti, ordudan bir yüzbaşı (bölük komutanı), bir jandarma mülazımı (idare vazifesini de yerine getirir), ordudan bir mülazım-ı evvel, hıfzıssıhha derslerine memur bir askeri tabip, hukuk muallimi ve bir adliye memuru tarafından veriliyordu (Karcı, 2018, ss. 99-100).

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebinde verilen eğitim ile Selanik Posta Kumandanları Mektebinde verilen eğitim neredeyse birebir aynıydı. Üsküp'te bulunan okulda verilen eğitimde aynı Selanik'te bulunan okuldaki gibi uygulamalı eğitimlere önem veriliyordu. Yeterli teorik eğitim alındıktan sonra öğrenciler haftada bir gün devriye faaliyeti icra edip, karakollarda çeşitli görevler alarak pratik eğitimleri ile pekiştiriyorlardı. Özellikle bu okullarda yetişen personelin daha çok kıtalarda jandarma teşkilatının uygulamalı alanlarında görev yapacak olmaları bu pratik eğitimleri daha önemli hale getiriyordu. Bu uygulamalı eğitimlerin en önemlilerinden birisi de atış eğitimleriydi. Yapılan yazışmalardan ve eğitimlerde kullanılmak üzere istenen tüfek ve mühimmattan Üsküp Karakol Kumandanları Mektebi yöneticilerinin de atışlara ayrı bir önem verdikleri anlaşılıyordu (Karcı, 2018, ss. 100-101).

De Giorgis Paşa tarafından Üsküp Karakol Kumandanları Mektebindeki öğrencilerin mevzuat eğitimlerinin eksiksiz yürütülmesine büyük bir önem veriliyordu. Bu kapsamda Selanik'teki mektepte olduğu gibi bu okulda da Jandarma Nizamnamesinin okutulmasına dikkat edildi. De Giorgis Paşa, Üsküp Karakol Kumandanları Mektebinde eğitim faaliyetleri başlamadan önce Rumeli Vilayeti Müfettişliğinden 150 adet Jandarma Nizamnamesi kopyası ve aynı miktarda Hidemat-ı Dahiliye Kanunnamesi isteğinde bulundu (Karcı, 2018, s. 100).

Manastır'da bulunan Karakol Kumandanları Mektebi de ayni minvalde yol alıyordu. Manastır Karakol Kumandanları Mektebinde üç buçuk yıl içerisinde toplam sekiz devre eğitim gördü. Bu süreçte okula kabul edilen 304 öğrencinin 155'i karakol komutanı olabilecek nitelikte olduğu uygun görülüp, mezun edilmişti (Kartal, 2022, s. 29).

Üsküp Jandarma Karakol Kumandaları Mektebi açıldığı 1904 yılından 1908 yılına kadar toplam dokuz devrede 449 öğrenci okula kabul edildi. Öğrencilerin yaklaşık %90'ı eğitim faaliyetlerini başarı ile bitirmişti. Üsküp bölgesinde görev yapan 180 karakol komutanı ve muavini ihtiyacının 150'si Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebinden karşılanmıştı (Karcı, 2018, s 101). Manastırda bulunan karakol kumandanları mektebi ile kıyaslandığında Üsküp'te bulunan mektebin mezun sayısı olarak niceliksel anlamda daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki bu husus mezunların niteliksel özelliklerine bakıldığında tartışmalı bir konu haline gelebilir.

3.3. Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi

Tensikat sürecinde De Giorgis Paşa tarafından yapılan gözlemde jandarma personeli arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranının erbaş ve erlerde bir hayli fazla olduğu tespit edildi. Bu durum aslında malumun ilanı gibiydi. Halkla ilişkileri üst seviyede ilerlemesi gereken ve kanunların bir fiil uygulayıcısı konumundaki jandarma teşkilatında en ast seviyedeki personelin dahi okuma-yazma bilmemesi ve dönemin mevzuatına hâkim olmaması kabul edilmezdi. Bu kapsamda okuma-yazma seferberliği ve mesleki eğitim çalışmaları jandarma teşkilatının yönetici kadrosu zabitanlar için olduğu gibi erbaş ve erler içinde yürütüldü.

Jandarma teşkilatında görev yapan erbaş ve erlerin eğitimi için ilk mektep 1 Eylül 1904 tarihinde Selanik'te açıldı. Okulun ilk olarak idaresini İngiliz tensikat subayları üstlendi. Okul komutanlığını Binbaşı Ali Fethi (Okyar) Bey yürüttü (Cihan, 2015, s. 77). Diğer yandan çok önemli bir husus olarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Rumeli bölgesinde görevde bulunduğu süreç içerisinde Yüzbaşı rütbesinde Selanik Efrad-ı Cedide Mektebi komutanlığı yapmıştı (Türkmen, 1995, s. 504).

Efrad-ı Cedide Mektebi ismindeki bu okula jandarma da görev alacak tüm neferlerin eğitim görmesi zorunlu hale getirilmişti. Efrad-ı Cedide Mekteplerine öğrenciler seçilirken ilk olarak adaylar okulun müdürü, doktoru ve bölük komutanından oluşan kayıt-kabul komisyonu tarafından kontrol edilirdi. Bu komisyon eğitim görecek adayların okula kayıt şartlarını taşıyıp taşımadıklarını ve ne önemlisi sağlık durumlarını kontrol ediyordu. Gelen adaylar doktor tarafından muayene edilmeden ve aşı işlemleri yapılmadan okula kabul edilmezlerdi. Sağlık yönünden komisyonun onayını alamayanlar hemen bir sağlık kuruluşuna yönlendirildi. Jandarma teşkilatına girişleri doktor raporu ile olumsuz tespit edilenlerin kayıtları silinirdi. Sağlık kurulundan geçenlerin evrakları güvenlik soruşturması için jandarma müfettişliğine gönderilirdi (Töreli, 2020, s. 27).

Jandarma teşkilatın kaydolması uygun görülen tüm erbaş ve erlerin Efrad-ı Cedide Mektebine gitmeleri zorunlu hale getirildi. Eğitim süresi zaman değişebilmekteydi. Okulda, 1 Eylül 1904'ten 5 Mayıs 1908'e kadar dört ile altı aylık periyotlarda toplam 12 devreye eğitim verildi. Efrad-ı Cedide Mektebine kayıt

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

yaptırmak isteyenler her zaman okula müracaat edebiliyordu. Bunun için kesin bir zaman aralığı belirlenmemişti. Bunun temel sebebi öğrenci sayısının en üst seviyede tutma isteğiydi (Töreli, 2020, s. 28).

Ordudan alınan iyi askerlerin jandarma sistemine entegrasyonu için Efrad-ı Cedide Mektebi kullanılacaktı. Bu kapsamda De Giorgis Paşa tarafından Osmanlı hükümetinden yetiştirilmek üzere nefer talebinde bulunuldu. Toplamda 250 nefer talep ediliyordu. Bu neferlerin 100'ü yetiştirilmek üzere Efrad-ı Cedide Mektebine gönderilirken 150'si ise jandarma teşkilatında görevlendirilecekti (Sert, 2021, s. 289).

Efrad-ı Cedide Mektebinde mesleki ve askeri alanlarda bilgili jandarma neferlerinin yetiştirilmesi hedefleniyordu. Okulun bir dönemi 9 aydan oluşuyordu (Cihan, 2015, s. 77). Bu amaçla okulda; Malumat-ı Askeriye, Silah Kullanma, Kapalı ve Açık Nizamda Harekât ve Yürüyüşler, Atış Talimi, Jimnastik, Lisan, Din ve Hıfzıssıhha dersleri veriliyordu (Töreli, 2020, s. 28).

Selanik Efrad-ı Cedide Mektebinde, eğitim-öğretim faaliyetleri ile idari faaliyetler farklı kadrolar tarafından yürütülüyordu. Selanik Efrad-ı Cedide Mektebinin müfettişi Binbaşı von Alten ve müdürü İngiliz Binbaşı Bonham'dı. Selanik Efrad-ı Cedide Mektebinin komutanı Yüzbaşı Hamdi Bey olmakla birlikte yönetici olarak Yumni Bey de bulunuyordu. Ayrıca okulda 10 memur, 1 tabur kâtibi, din ve ahlak derslerini vermek üzere 1 hoca, sıhhiye dersleri için 1 doktor ve çeşitli kademelerde düzenli ordudan alınmış 7 asker görev yapmaktaydı (Sert, 2021, s. 293).

Okula kayıt yaptıranların büyük bir çoğunluğu okuma-yazma bilmedikleri için eğitim oldukça zor ilerliyordu. Derslerin öğrenciler tarafından iyi bir şekilde öğrenebilmeleri için dersler soru-cevap şeklinde ezbere dayalı olarak yürütülüyordu. Okutulan kitaplarda yine bu minvalde basit örnekler kullanılarak ve yalın bir Türkçe ile soru-cevap şeklinde yazılmıştı. Müzakere derslerinde anlaşılmayan konular tekrar ediliyordu. Silah öğrenimi daha çok pratiğe dayalı olarak atış alanlarında icra ediliyordu (Demirel, 2018, ss. 169-171).

Selanik Efrad-ı Cedide Mektebinde, eğitimin önemli bir kısmını silahla uygulamalı bir şekilde yapılıyordu. Başlangıçta kapalı bir eğitim alanında yapılan eğitimler, dış mekânda yapılan yeni bir talim yeri ile dışarıda devam edilmişti. Bu talimgah sadece silah atışı için değil jimnastik gibi derslerin de yapılabilmesi için de kullanılıyordu. Başlangıçta Selanik Efrad-ı Cedide Mektebi öğrencileri III. Ordu'nun birinci binası önündeki eğitim alanında talim yaparken, zamanla öğrencinin de artışı ile bu yere sığmayarak sokağa taşar hale gelmişti. De Giorgis Paşa bu alanın ağaç ve duvar gibi nesnelerle örtüp, halkın eğitimlere karışmasını engellemek istemişti. Zaman içinde Efrad-ı Cedide Mektebinin 350 metre büyüklüğünde dershanesi, 650 metre büyüklüğünde bir uygulamalı eğitim alanı olmuştu. Selanik Efrad-ı Cedide Mektebinde neferlerin jimnastik hareketleri yapabilmeleri için özel aletler yaptırılmış, bu amaçla bir öğretmen de görevlendirilmişti (Sert, 2021, s. 294).

Efrad-ı Cedide Mektebine kaydı yapılan nefer adaylarının ihtiyaçlarını gidermeleri için ayda doksan kuruş tahsisat verilecekti. Bu doksan kuruşun on kuruşu elbise, altmış beş kuruşu da yemek masrafları için kesilecekti. Neferlerin ihtiyaçları devlet tarafından karşılanacaktı. Neferlere giyinmeleri için mavi renk yazlık ve kışlık olarak birer kat elbise; bir kaput ve iki takım çamaşır, bir çift çizme ve kalçin; yün battaniye verilmişti. Bunların dışında talim için silah ve gerekli olan her şey temin edilmeye çalışılmıştı. Efrad-ı cedide mektebinde neferlere günde iki defa yemek ile günlük yirmi para verilmişti. Efrad-ı cedide mektebini tamamlayan nefere jandarma olduğu andan itibaren verilen günlük harcırah kesilecekti, maaş olarak da dokuz mecidiye maaş verilmişti (Sert, 2021, s. 291).

4. SONUÇ

De Giorgis Paşa öncülüğünde gerçekleştirilen jandarma tensikat süreci, Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen güvenlik güçlerinin modernleşmesi sürecindeki en önemli kilometre taşlarından birisini oluşturmaktadır. Dünyadaki iç güvenlik teşkilatlarına hakimiyeti ve tecrübesi ile De Giorgis Paşa bu tensikat sürecinde seçilen en iyi seçeneklerden birisiydi.

Sonuç olarak, De Giorgis Paşa'nın jandarma tensikat sürecindeki katkıları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının bir parçası olarak değerlendirildiğinde, bu reformlar yalnızca askeri bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi istikrarı hedefleyen kapsamlı bir yaklaşımdır. Başlangıçta De Giorgis Paşa'ya karşı çıkanlar dahi bu nitelikli yaklaşımı gördükten sonra Paşa'ya destek olmuşlardır. Ayrıca, jandarma güçlerinin bu reformlarla etkin bir şekilde yeniden yapılandırılması, Balkanlar'daki güvenliği

pekiştirmek için önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, jandarma teşkilatının köklü değişimleri, Osmanlı Devletindeki iç güvenlik sisteminin yeniden inşasına olanak tanımış ve bu süreçte başarıyla sonuçlanması beklenmiştir.

KAYNAKÇA

1. BEO, 2608/195598, Hicri: 23-04-1323. T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
2. BEO, 3044/228286, Hicri: 18-03-1325. T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
3. Y..MTV., 230/15, Hicri: 03-02-1320. T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
4. Daban, M. (2018). Selanik Jandarma Zabit Mektebi (1904-1910). İ. H. Demircioğlu, A. Özcan ve Y. Yiğit (Ed.), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma kitabı içinde (ss.174), Ankara: Berikan Yayınevi.
5. Demircioğlu, İ. H., Demircioğlu E. ve Genç İ. (2018). Jandarma Alay Mektepleri Öğretim Programları. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan ve Y. Yiğit (Ed.), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma kitabı içinde (ss.120-123), Ankara: Berikan Yayınevi.
6. Demircioğlu, I. H., Demircioğlu, E., Güven, O., & Yılmaz, D. (2022). Kuruluştan Günümüze Jandarma: Mektep, Müfredat, Tarih Bilinci (1. baskı). Yeditepe Akademi.
7. Demircioğlu, İ.H., Demircioğlu, E., Güven, O. ve Kayıcı, K. Ö. (2023). Türk Jandarma Teşkilatı'nda Hukuk Eğitiminin Tarihsel Gelişimi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 107, 1-38.
8. Demirel, F. (2018). Osmanlı Devleti'nde Jandarma Eğitimi: Selanik Vilayeti Jandarma Mektepleri. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan ve Y. Yiğit (Ed.), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma kitabı içinde (ss.165), Ankara: Berikan Yayınevi.
9. Kara, E. (2016). *Devlet-Kolluk İlişkisi Kapsamında Jandarma ve Türk Jandarması* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
10. Karcı, E. (2018). Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi (1904-1909). İ. H. Demircioğlu, A. Özcan ve Y. Yiğit (Ed.), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma kitabı içinde (ss. 97-117), Ankara: Berikan Yayınevi.
11. Kartal, F. (2022). *Osmanlı Jandarmasının Manastır'daki İç Güvenlik Yapılanması ve Harekâtı (1902-1908)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
12. Korkmaz, Ş. (2018). Vilâyat-ı Selase'de Jandarma Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesine Dair Robilant Paşa'nın Raporu. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan ve Y. Yiğit (Ed.), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma kitabı içinde (ss. 423-454), Ankara: Berikan Yayınevi.
13. Sert, S. (2021). *Vilâyat-ı Selase'de Jandarma Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi: Selanik Vilayeti Örneği (1879-1909)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
14. Tekir, S. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma. İstanbul: Timaş Yayınları.
15. Tokay, G. (1996). Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908). İstanbul, Afa Yayınları.
16. Töreli, T. (2020). Osmanlı Jandarmasının Mesleki ve Askeri Terbiyesi. İstanbul, Hiper Yayınları.
17. Zekeriya T. (1995). Mustafa Kemal (Atatürk)'in Yemen'e Tayini ve Bununla İlgili Belgeler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI (32), 501-524.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(33)

Ömerül Faruk ALTUN[133]

OSMANLI DÖNEMİ MÜFESSİRLERİNDEN ŞEHABEDDİN AHMED b. MAHMUD es-SİVÂSÎ el-AYASULUĞÎ'NİN HAYATINA DAİR YENİ BULGULAR[134]

NEW FINDINGS ON THE LIFE OF ŞEHABEDDİN AHMED b. MAHMUD es-SİVÂSÎ el-AYASULÛĞÎ, ONE OF THE OTTOMAN PERİOD QUR'ANİC EXEGETES

ÖZ

Bu çalışma Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sivas'ta inşa ettiği medreselerde yetişmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde yaşamış bir müfessir olan Şehâbeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî el-Ayasulûğî'nin hayatı hakkındaki araştırmalar neticesinde tespit edilen yeni bilgilerden oluşmaktadır. Şehabeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî eğitim hayatından sonra Sivas'ta yaşamış eğitim ve öğretim faaliyetlerine burada devam etmiştir. Kendi döneminin ilim geleneğinin dışına çıkmaya çalışan bir hüviyete sahiptir. Şöyle ki bir kısım eserlerinde dönemin özelliği olan şerh ve haşiye yazma usulünü takip etmiş diğer yandanda eğitim öğretim süresince gördüğü eksiklikler için çözüm bulup uygulamaya çalışmış ve bunun neticesinde bir çok yazması kütüphanelerde bulunup matbu hale getirilen tefsiri ve hadis usulü kitabı bu çabanın en güzel örneğidir. Ancak yaşadığı dönemin uygulamalarından olmak üzere tarihi tam tespit edilemeyen bir zaman da yetiştiği Sivas'ı terk edip Aydınoğulları Beyliği topraklarına göç etmiştir. Bu çalışmada hayatı hakkındaki bilgiler sıralanırken bu gidişin sebepleri üzerinde de ayrıca durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şehâbeddin es-Sivâsî, Ayasuluk, Cezerî, Veysel Karânî, 'Ûyûnü't-Tefâsîr.

ABSTRACT

This study consists of new findings identified as a result of research on the life of Şehâbeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî el-Ayasulûğî, a Qurʾanic exegete who was educated in the madrasas built by the Anatolian Seljuk State in Sivas and who lived during the formative period of the Ottoman Empire. After completing his education, Şehâbeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî continued to reside in Sivas, where he pursued his teaching and scholarly activities. He possessed an intellectual character that sought to move beyond the prevailing scholarly tradition of his time. In this regard, while he followed the customary practice of writing commentaries and glosses in some of his works, he also endeavored to identify and address the deficiencies he observed during his educational career and attempted to implement solutions to them. As a result, his works—most notably his Qurʾanic commentary and his treatise on the methodology of ḥadīth, many manuscripts of which are preserved in libraries and have been published in printed form—stand as clear examples of this effort. However, in accordance with the practices of his era, at a time that cannot be precisely determined, he left Sivas, where he had been educated, and migrated to the territories of the Aydınoğulları Beylik. While presenting the available information concerning his life, this study will also examine in particular the reasons underlying this migration.

Keywords: *Şehâbeddin es-Sivâsî, Ayasuluk, Cezerî, Veysel Karânî, 'Ûyûnü't-Tefâsîr.*

[133] Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Blimleri Tefsir Bilim Dalı; ORCID: 0009-0002-6471-4451

[134] * Bu makale; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Şehâbeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî'nin 'Ûyûnü't-Tefâsîr Li'l-Fudalâiʾs-Semâsîr Adlı Tefsirinin Kaynakları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Şehâbeddin es-Sivâsî Anadolu'nun çalkantılı bir döneminde her şeye rağmen devam eden ilim geleneği içerisinde yetişmiş bir alimdir. Belirtmek gerekir ki Anadolu'da Arapça yazılan ve kütüphanelerde birçok el yazması bulunan, günümüzde de matbu hale getirilen ilk tam tefsirin yazarıdır. Onu çağdaşlarından ayıran en önemli özelliği budur. Ayrıca belirtmek gerekir ki Sivâsî çok yönlü bir alimdir. İlim hayatının yanında dönemin Osmanlı bürokrasisi üzerinde etkinliği bulunan Zeyniyye tarikatinin bir şeyhidir. Bu nedenden dolayı onuhn tefsiri "Tefsiru'ş-Şeyh" adıyla meşhur olmuştur. Bir tarikatin şeyhi olduğu gibi kurrâ hâfız, miras hukuku kitabına şerh yazacak kadar iyi bir fıkıhçı, nahiv ve belagat şerhi yapabilecek kadar dil bilgini bir alimdir. Böyle vasıfları olan bir alimin hayatı ve eserleri üzerine yapılmış pek fazla araştırma bulunmadığı gibi yapılan çalışmalar incelendiğinde ise bu çalışmalarda çok fazla bilgi bulunmadığı ve bu bilgilerinde birbirinin tekrarı olduğu görülecektir. Bu çalışmada Sivâsî'nin hayatı ile ilgili yeni tespit edilen bilgilere yer verilerek Sivâsî'nin tanınmasına katkı sağlanmış olacaktır.

1. Doğumu ve Nesebi: Şehâbeddîn Ahmed b. Mahmud(Brockelmann, 1938, s. 319; Bursalı, 1972, s. 1/200-201; Çelebi, 1941, s. 2/1185; Hoca Sâdeddin, 1979, s. 5/25; Kehhâle, 2009, s. 1/820; Mecdî, 2022, s. 1/202; Süreyya, 1996, s. 5/1600; Taşköprüzâde, 2019, s. 1/69; Ziriklî, 2002, s. 1/254) Yıldırım Bayezid (ö.1403), Çelebi Mehmed (ö.1421), II. Murad (ö.1451) ve Fatih (ö.1481) devri âlimlerindendir.(Cici, 2001, s. 162) Şehâbeddîn es-Sîvâsî'nin, doğum yeri, yılı, nisbesi ve soyu ile ilgili sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde birbirinin tekrarı veya birbiriyle çelişkilidir. Örneğin Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925) "Sivaslıdır"(Bursalı, 1972, s. 1/200-201) derken *eş-Şeḳāʾiḳu'n-nuʿmâniyye*'nin tetimmesi olan Habîbî (ö.?/1564'ten sonra) "Erbāb-ı tevārīḫden ba'żılar ahālī-i Sivas'dan idiler, didiler."(Habîbî, 2021, s. 118) diyerek aynı bilgiyi paylaşmaktadır. Taşköprüzâde (ö. 968/1561)(Taşköprüzâde, 2019, s. 1/68) Mecdî Efendi (ö.999/1591)(Mecdî, 2022, s. 1/202), Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599)(Hoca Sâdeddin, 1979, s. 5/25) Ahmed Midhat (1844-1912)(Efendi, 1303, s. 1/589) Şemseddin Sâmi (1850-1904)(Sâmi, 1311, s. 5/2886) ve Evliya Çelebi (ö. 1095/1684 [?]) "Sivaslı birinin kölesi olduğu"nu kaydetmişlerdir.(Çelebi, 1935, s. 9/141) Bu bilgiye göre Şehâbeddîn Sivâsî, Sivas dışından şehre getirilmiş, orada yaşadığı veya uzun kaldığı için ona 'Sivâsî' nisbesi uygun görülmüştür. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi ise şöyledir: "Sivas'ta ümerây-ı Danişmend'den Melik Beyzâde Cenâni Beyin abd-i müşterâsıdır ki Gürcistan'da yine beyzadelerden Dâdiyânü'l-asıl bir kimesne imiş"(Çelebi, 1935, s. 9/141) diyerek diğer kaynak eserlerden biraz daha farklı bir bilgi vermektedir. Ayrıca Evliya Çelebi "abd-i müşterâsıdır."(Çelebi, 1935, s. 9/141) derken, İbrahim b. Ahmed el-Amâsî *Tercüme-i Şekâik*'te "Sivas'da bir kimesnenüñ mutâḳı idi."(Çelebi, 1935, s. 9/141) yani azatlı kölesi idi demektedir. Bu iki bilgi bize Sivâsî'nin Sivas'ta önceleri köle iken daha sonraları azat edildiğini ve ilim hayatına devam ettiğini gösteriyor. Ancak *Şekâkik*'in tetimmesi olan Habîbî "Erbāb-ı tevārīḫden ba'żılar ahālī-i Sivas'dan idiler, didiler."(Habîbî, 2021, s. 118) diyerek kölelik ile ilgili bir bilgi vermemektedir.

Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği Dâdiâni ailesi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Dâdiâni hanedanı ve Dâdiâni-Dâdiânebi şeklinde kullanımları mevcuttur. Batı Gürcistan'daki Megrelya Prensliğini (Odishi Prensliği) yöneten, soylu, dük ve prenslerden oluşan Gürcü hanedanıdır. (Gürcistan Ulusal Parlemanto Kütüphanesi'ne ait web sayfasından derlenmiştir. https://web.archive.org/web/20160303223827/http://www.nplg.gov.ge/) Aileye ilişkin ilk veriler 1046 yılına dayanmaktadır. Dâdiânihanedanı muhtemelen Vardanisdze hanedanının belli bir Dadi'sinden türemiştir. 12. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına kadar Odishi, bilim insanlarının başlangıçta *"Stratejik toprakların hükümdarı"* anlamına geldiğine inandıkları bir unvan olan Dâdiâni Hanedanı tarafından yönetildi. Hanedan, askerlik hizmetlerinin şerefine Odishi'nin (Megrelya) *eristavi*si (dükleri) olarak atanmıştır. Aile, 1280'li yıllarda Batı Gürcistan'daki en güçlü hanedan olmuştur. Aynı dönemde, ailenin kolları Svaneti, Guria ve Bedia'yı da yönetmiştir.(Şenol, 2021, ss. 125-126)

Evliya Çelebi'nin sözlerinden Sivâsî'nin böyle soylu bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bir şekilde küçük yaşta esir olarak Sivas'a getirilen Sivâsî, efendisinin izni veya teşviki ile ilme başlamıştır. Evliya Çelebi Sivâsî'nin Gürcü asıllı bir köle olduğu sözlerinin devamında "âlem-i sabavette sâir sibyân ile luʿb-u lehvle meşgul olmayub şehr-i Sivas'ta Suayrizâde Balaban Efendiden kırk sene tahsil-i ʿulûm idüb fünûnu şettâya mâlik olub Şehâbeddîn-i Sivâsî namile şöhretyâb oldu."(Çelebi, 1935, s. 9/141) demektedir.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Evliya Çelebi'nin bahsettiği Dâdiâni Hanedanı ile Sivaslı bir aile olup Osmanlılara yıllarca hizmet eden meşhur Ermeni asıllı Dadyan ailesini karıştırmamak gerektiğini belirtelim. Aslen Sivaslı olan Dadyan Ailesi, 15.yüzyılda Zad isminde bir aile büyüğüyle Erzincan ilinin Gamaragab köyüne göç etmiş ve köyün tamamını satın almıştır. O günden sonra aileye Zadyan denmiştir. Daha sonra Bedros Bey 1650 yılında İstanbul'a göç etmiş, kuyumculuk işiyle ilgilenmiş ve Sultan III. Selim'in barutçubaşılık görevini üstlenen amcası Dadi Arkel Amira'nın ismini kendisine soyadı yaparak Dadyan soyadını almıştır. O günden beri aile bu soyadını kullanmaktadır. Daha sonraki yıllarda aile fertleri çeşitli mevkilerde ve devletin üst düzey makamlarında görev yapmıştır. Hâlâ çok büyük bir aile olan Dadyanlar genel olarak Avrupa ve Amerika'da yaşamaktadır.(Şenol, 2021, ss. 125-126)

Evliya Çelebi, Sivâsî'nin efendisinin "Sivas'ta ümerayı Danişmend'den Melik Beyzâde Cenâni Beyin abd-i müşterâsıdır ki Gürcistan'da yine beyzâdelerden Dâdiyânü'l-asıl bir kimesne imiş "(Çelebi, 1935, s. 9/141) derken, İbnü'l-Cezerî kurrâ ve hafızların hayatını anlattığı *Gâyetü'n-Nihâye* adlı kitabında "Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendi el-Celal es-Sivâsî'ye ayırdığı bölümde bize farklı ve bir o kadar da önemli bir bilgi veriyor: "...Muhammed bin Mahmud el-Habbâzî ve onun azatlı kölesi eş-Şeyh Şehâbeddîn Abdullah bin Abdullah Şeyhi Ayasuluk..."(el-Cezerî, 2006, s. 1/301) İbnü'l-Cezerî bu kaydıyla bize Sivâsî'nin efendisinin ismini söylemektedir.(el-Cezerî, 2006, s. 1/301) Buradan efendisinin de Sivâsî gibi ilim ehli bir zat olduğunu anlayarak zihnimizi çokça meşgul eden "kölesini alim olacak kadar yetiştiren kişi kimdir, ne işle iştigal etmektedir?" gibi sorulara cevap bulmuş oluyoruz.

Evliya Çelebi ve İbnü'l-Cezerî'nin verdiği bilgileri değerlendirdiğimizde Danişmendli Beyliği emirlerinden olduğu anlaşılan Melik Cenâni Beyin Sivâsî'yi köle olarak satın aldığını, eğitim gördüğü esnada da ilme yatkınlığı fark edilince muhtemelen hocası Muhammed bin Mahmut el-Habbâzî tarafından Cenâni Bey'den satın alınarak azat edildiğini veya bizzat Cenâni Bey tarafından azad edildiğini anlıyoruz. Bu bilgi bize sahabe ve tabiinin büyüklerinin kölelerini eğitip azat etme geleneğinin Anadolu'da da devam ettiğini göstermesi açısından kıymetlidir.

Burada açıklanmaya ihtiyaç hisseden bir mesele daha vardır ki o da Sivâsî ile efendisinin isimlerinin yazımındaki karışıklıktır. Öncelikle bütün kaynaklarda Sivâsî'nin adı "Ahmed bin Mahmud" olarak kaydedilirken İbnü'l-Cezerî ismi "eş-Şeyh Şehâbeddîn Abdullah bin Abdullah Şeyhi Ayasuluk"(el-Cezerî, 2006, s. 1/301) olarak kaydetmiştir. Acaba İbnü'l-Cezerî Sivâsî'nin köle olduğunu bildiği için mi böyle kaydetmiştir yoksa gerçek ismini bilmediği için mi? Bunun cevabını bilemiyoruz ancak Sivâsî'yi hem Şeyh hem de Ayasuluk Şeyhi olarak taltif etmesine rağmen ismini bilinenden farklı kaydetmesi belirttiğimiz gibi isminde bir karışıklığın olduğu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Yine Celalettin Sûyûtî *el-Hâvî li'l-Fetâvî* adlı eserinde Sivâsî'den yaptığı bir alıntıda Sivâsî'yi *Ayasuluğî* ve *Hanefî* olarak şu şekilde tasvir etmektedir:

والشهاب الأياسلوغي في تَفْسِيرِهِ وَهُوَ مِنَ الْحَنَفِيَّةِ (es-Süyûtî, 2000, s. 1/144)

Adı Ahmed b. Mahmud olan müfessir, Ayasulûğî, daha ziyade Sivâsî nisbesiyle maruf ve meşhur olup ilimdeki şöhreti ve katkıları üzerine kendisine Şehâbeddîn lakabı verilmiştir. Zikredildiği kaynaklarda umumiyetle "Şehâbeddîn es-Sivâsî" diye lakabı ve meşhur olan nisbesiyle kaydedilirken, halen metfun olduğu İzmir'e bağlı Selçuk ilçesinde halk arasında ise "Şihâbeddîn Dede" diye anılmaktadır.(Telci, 2010, s. 89)

2. Yetişmesi ve Hocaları

Danişmendliler'in kendi beylikleri döneminde ilme verdikleri önem malumdur. Anadolu'da Nizâmiye Medreseleri usulünde kurulan ilk medrese olan ve Danişmendli hükümdarı Nizameddin Yağıbasan (537-562/1154-1164) tarafından Tokat Niksar'da yaptırılan Yağıbasan Medresesi'ni(Şimşirgil, 1992) ve daha pek çok medreseyi kurmuş bir beyliktir. Ayrıca Danişmendli Beyliği topraklarındaki medreselerde pek çok alim yetişmiş, özellikle Harezm İlim Havzası'ndan ve İslam dünyasından pek çok alim bu beyliğin topraklarına gelmiştir.

Sivâsî'nin yetiştiği Sivas bu beylik tarafından 1075 yılında fethedilmiş 1152 de ise Sultan I. Mesud tarafından Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine katılmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde yaptırılmış ve Karatay Medresesi'nden sonra en önemli medrese olan Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese, Buruciye Medresesi ve daha pek çok medrese Anadolu Selçukluları döneminde yaptırılmıştır.(Bulut, 2019, ss. 31-72)

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Ayrıca Sivas'a 1400 yılına kadar Muhyiddin İbn el- Arabî (ö.638/1240), Nâsuriddîn et-Tûsî (ö.672/1274), Kutbüddîn eş-Şirâzî (ö.710/1311), Safuyiddin el-Urmevî (ö.693/1294), Aziz b. Erdeşir el-Esterebâdî (XIV-XV.?)(Bulut, 2019, ss. 98-107) gibi pek çok alim gelmiştir. Her birinin ayrı ayrı çalışmaları olmakla beraber Kutbüddîn eş-Şirâzî iki yıl kadılık vazifesi ile burada görevlendirilmiş bu süre içinde de eğitim öğretime katkıda bulunmuş bir alimdir.(Bulut, 2019, s. 99)

Sivâsî böylesi ciddi birikimin olduğu bir ortamda yetişmiştir. Bu konuda kaynaklardan Evliya Çelebi "Suayrizâde Balaban Efendi'den kırk yıl tahsil-i ʿulûm idüb fünûnu şettâya mâlik olub Şehâbeddîn-i Sivâsî namile şöhretyâb oldu."(Çelebi, 1935, s. 9/141)der. İbnü'l-Cezerî ise kitabında Sivaslı bir kıraat alimi olan Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendî el-Celâl es-Sivâsî'yi anlatırken Şehâbeddîn Sivâsî'nin hocaları hakkında da diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermektedir. "Sivas Reîsû'l-Kurrâsı ve Şeyhi Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendî el-Celâl es-Sivâsî; kendisi Nur İbrahim bin Ali es-Sivâsî'den kıraat okudu. Ondan da Muhammed bin Mahmud el-Habbâzî ve onun azatlı kölesi eş-Şeyh Şihâbuddin Abdullah bin Abdullah Ayasuluk Şeyhi kıraat okudular. Emir Ahmed 749 h. (1348-1349 m.) yılında Sivas'ta taun (veba) dan vefat etti."(el-Cezerî, 2006, s. 1/301) İbnü'l-Cezeri'nin bu ifadelerini madde madde incelediğimizde;

1. Sivâsî'nin Sivas Reîsû'l-Kurrâsı ve Şeyhi Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendî el-Celâl es-Sivâsî'nin öğrencisi olduğunu,
2. Müellifin Kıraat ilmi okuduğunu,
3. Kıraati Reîsû'l-Kurrâ'dan okuduğunu,
4. Kıraat İlmini okumanın şartları arasında hafız olmak gerektiği için Sivâsî'nin hafız olduğunu,
5. Sivâsî'nin efendisinin adının *Muhammed bin Mahmud el-Habbâzî* olduğunu,
6. Efendisinin de Sivâsî gibi ilim ehli olduğunu,
7. Sivas'taki ilim geleneğinde kıraat ilminin de okunduğunu öğreniyoruz.

Bu konuda Sivâsî tefsiri üzerine yazdıkları makalede değerlendirmelerde bulunan Şakir Mahmud ve Cemile Ruken de "Sivâsî sadece Kur'an kıraatini nakletmekle yetinmiyor, bazılarından da râcih olanlarını naklediyor. Bu da Kur'an kıraati konusunda Sivâsî'nin ilminin genişliğini ve dirayetini (yeterliliğini) ortaya koymaktadır." (Azâvî & Reşîd, 2022)demektedirler.

Evliya Çelebi ve Tefsîrî Mehmed Efendi'nin (ö.1111/1699) belirttiği(Ayıntâbî, 1306, s. 1/2) "Kırk yıl ilim okuma" geleneğinin İbnü'l-Cezerî'nin buradaki ifadeleri ile desteklendiğini düşünmekteyiz. Yine Sivâsî'nin yetiştiği dönemde bu metodun oluşumunu tamamladığını ve uygulandığını da anlamaktayız.

İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) VIII. (XIV.) yüzyılda meşhur kişilerine dair yazdığı biyografik eserinde "Seyfuddin İbn'i Takiyyuddin, Ebu Bekir bin Abdulaziz bin Ahmed bin Ramazan bin Salih bin Nasır el-Ensârî el-Dımeşkî'ye de bir bölüm ayırmıştır.(el-ʿAsḳalânî, 1392, s. 1/1191) İbn-i Hacer "Seyfuddin ibn Takiyyuddin, Ebu Bekir bin Abdulaziz bin Ahmed bin Ramazan bin Salih bin Nâsır el-Ensârî el-Dımeşkî, hicri 662 (1263/1264) tarihinde doğdu. Müslim bin Alan Cüzü'l-Ensârîden ve Ebu Bekir bin en-Nîşî'den, İbn-i Ebi'd-Dünya'nın *"el-Ferec Bâdeş-Şiddet"* kitabının başından aşağıdaki beyte kadar okudu;

إذا شَاب الْغُرَاب أتيت أَهلِي ... وَصَارَ القار كاللبن الحليب

"Kuzgun ağardı mı aileme dönerim... Ve katran, taze süt gibi olduğu zaman (dönerim)."

Huşûî de "Bize onun ve Şerefuddin Muhammed bin Muhammed bin Gavvâs'ın senediyle, ondan da Muhammed bin Yahya bin Muhammed bin Sad ve Şehâbeddîn es-Sivâsî ve Şeyhimiz Irakî dinlediler. Dedi ki Huşûî arkadaşlarından ayrılıp tek kaldı pek çok kişilerden dinledi. Onu Ebû Cafer bin Kuveyk İz bin Cemaâ'nın *el-Mûcem* kitabında anlattı .... hicri 757 (11 aralık 1356) yılın zilhicce ayının 17'sinde boğularak öldü."(el-ʿAsḳalânî, 1392, s. 1/446) İbn Hacer'in buradaki ifadelerinden Sivâsî'nin de bu kişiden kıraat okuduğunu anlıyoruz. İbn Hacer'in bahsettiği hoca silsilesinin bir benzerini Sübkî de nakletmektedir.(Sübkî, 2004, s. 532) Bu bilgiyle Sivâsî'nin diğer bir hocasının "Seyfuddin ibn Takiyyuddin, Ebu Bekir bin Abdulaziz bin Ahmed bin Ramazan bin Salih bin Nâsır el-Ensârî el-Dımeşkî"(el-ʿAsḳalânî, 1392, s. 1/446) olduğunu anlamaktayız.

Sivâsî'nin diğer bir hocası ise tarikat yolunda kendisine tabi olduğu kişi olan Zeynüddin el-Hâfî'dir. Asıl adı, Ebû Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Ali'dir. 757 /1356 da Horasan'ın "Haf" şehrinde dünyaya gelmiş, 838/1435yılında (81 yaşında iken) Herat'ta vefat etmiştir. Şihâbüddin es-Sivâsî, *Cezzâbu'l-Kulûb*

isimli eserinin sonunda yer alan silsileye göre Zeyniyye yolunun kurucusu Zeynüddin el-Hâfî'ye intisap etmiş, onun vefatı üzerine halifesi Şeyh Muhammed'e intisap etmiştir.(Çınar, 2013, s. 239-266)

Evliya Çelebi'de diğer kaynaklarda olmayan bir bilgi de Sivâsî'nin Bursa'ya gidip Zeynüddin el-Hâfî ile görüştüğü meselesidir. Evliya Çelebi konuyu şöyle anlatmaktadır: "Bâdehu Burusa'ya hicret idüb Zeynuddin el-Hâfî hazretlerinin şerefi sohbetleri ile müşerref olûb anlardan dahi ulûm-u bâtını ve ilm-i ledünnü tekmil idüp anların izni şerifleri ile bir tefsir-i şerif telif itmişdir."(Çelebi, 1935, s. 9/141) (Çelebi' bu seyahati 1671-72 tarihlerinde yapmıştır.) Evliya Çelebi'nin bu sözleri henüz delillendirilmiş değildir. Evliya Çelebi aynı şekilde Zeynüddin el-Hâfî'nin diğer bir halifesi Abdürrahim Rûmî/Merzifonî (ö. 865/1461'den sonra) için de benzer ifadeleri kullanması dikkat çekicidir: "Merzifonî Zeynüddin el-Hâfî'ye Bursa'da talebe oldu."(Çelebi, 1935, s. 2/399)

Öngören konu ile ilgili yaptığı değerlendirmede, "Gerçi *eş-Şekâik*'te Hâfî'nin Anadolu'ya gelmediği şeklinde bir kayıt vardır, ancak bize göre, birçok beldeyi dolaşmış olan şeyhin Bursa'ya da gelmiş olması çok uzak bir ihtimal değildir. Ayrıca Evliya Çelebi burada Merzifonî'nin mürid olmasından değil talebe (tilmiz) olup birçok fenni ikmal etmesinden söz etmektedir. Bu durumda onun Hâfî'den Bursa'da ilm-i zâhir tahsil ettiği ve aşağıda temas edilecek olan icâzetnâmeden anlaşıldığına göre de Mısır'da ona mürid olduğu söylenebilir. Bursa'da iken şeyhin müridleri arasına girmemiş olması ise yaşının küçüklüğü ve Hâfî'nin kendisine önce ilm-i zâhiri tahsil etmesi gerektiği yönünde tavsiyesi sebebiyle olmalıdır. Nitekim daha önce kaydedildiği gibi, buna benzer bir hâdise Horasan'da yaşanmış, küçük yaşta kendisine intisap etmek isteyen Muhammed Tebâdegânî'ye Hâfî önce ilim tahsil etmesini tavsiye etmiş, daha sonra müridliğe kabul etmiştir.(Öngören, 2003, s. 73)

Belirtmek gerekir ki böyle meşhur bir zatın Anadolu'ya gelmesi hakkında Evliya Çelebi'nin ifadeleri dışında başkaca bir bilgi bulunmayışı dikkati calibdir. Acaba Evliya Çelebi, Abdullatif Kutsî ile Zeynuddin el-Hâfî'yi karıştırmış mıdır? Yoksa Hâfî gerçekten Anadolu'ya gelmiş midir? Bize göre bu kadar önemli halifelerinin ve tekkelerinin olduğu bir bölgeye Hâfî gibi birçok şehri ziyaret etmiş bir kişinin gitmemesi pek mümkün görünmemektedir. Abdürrahim Rûmî'yi icâzet verip memleketine gönderirken Zeynüddin el-Hâfî, "Bir aşk kütüğünü yaktık, diyâr-ı Rûm'a attık"(Öngören, 2003, s. 74) şeklindeki sözü hem halifesine bir övgü hem de gittiği bölgenin önemine bir işaret olsa gerektir. Nihayetinde o bölge halen Horasan bölgesi ile bir şekilde bağını devam ettirmekte ve o bölgeden gelen alim ve sufilerle beslendiği gibi oralara talebe göndermektedir. Böylesi bir ortamda Hâfî'nin Anadolu'ya gelmemesi için bir sebep bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Sivâsî'den bahsedilirken kendisinden tarikatta şeyhi olarak bahsedilen Şeyh Mehmed (Muhammed) hakkında da harici bir bilgi bulunmamaktadır.(Öngören, 2003, ss. 69-71)

Öngören'in verdiği başka bir bilgi şöyledir: "Kaynaklarda hayatı ve faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Şeyh Muhammed'in Zeynuddin el-Hâfî'nin Anadolu'da faaliyet gösteren bir halifesi olduğu *eş-Şekâik* ve *Tâcü't-tevârîh* gibi XVI. yüzyıl kaynaklarının Şihâbuddin Sivâsî bahsinde verdikleri dolaylı bilgiden anlaşılmaktadır. Tabibzâde de şematik olarak hazırladığı *Silsilenâme*'sinde Şeyh Muhammed'i Zeynuddin Hâfî'nin halifeleri arasına yerleştirmiş Şihâbuddin Sivâsî'yi de onun tek halifesi olarak göstermiştir."(Öngören, 2003, s. 141) Öngören ek olarak *"Nişancı Tarihi*'nde Sivâsi'nin Zeynüddîn el-Hâfî'ye intisap ettiği ve sülükünü onun yanında tamamladığını belirtmektedir."(Öngören, 2003, s. 141) bilgisini vermektedir.

Sivâsî, Şeyhi Muhammed'le birlikte Ayasuluk'a (bugünkü adıyla İzmir'in Selçuk ilçesi) gitmiştir. Orada bir süre faaliyette bulunduktan sonra Şeyh Muhammed vefat etmiştir. Sivâsî de şeyhinden sonra Selçuk'ta kalmış ve orada vefat etmiştir. Türbesi Selçuk'tadır.(Telci, 2010, s. 89-90)

Yukarıda sıraladığımız bilgiler ışığında Sivâsî'nin hocalarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Sivas Reîsû'l-Kurrâsı ve Şeyhi Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendî el-Celâl es-Sivâsî

2- Seyfuddin ibn Takiyyuddin, Ebû Bekir bin Abdulaziz bin Ahmed bin Ramazan bin Salih bin Nasır el-Ensârî ed-Dımeşkî

3- Ali bin Ebi Muhammed bin Ebi Saʿd bin Abdullah Ebu'l-Hasan el-Vâsıtî ed-Dîvânî

4- Zeyniyye yolunun kurucusu Zeynüddin el-Hâfî, asıl adı Ebû Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Ali

5- Şeyh Mehmed (Muhammed)

6- Suayrizâde Balabân Efendî

Sivâsî'nin talebelerine gelince iki bilinen isimden bahsedebiliriz.

1- Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429)

İbnü'l-Cezerî *Gâyetun-Nihâye* adlı eserinde Sivâsî'nin Vâsıtî'nin eserlerini bizzat hocası Vâsıtî'den okuduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin ise Sivâsî'den "şeyhimiz" diyerek Vâsıtî'nin eserlerini ondan okuduğunu ifade etmiştir.(el-Cezerî, 2006, s. 1/580)

İbnü'l-Cezerî'nin yukarıdaki ifadelerinden Sivâsî'nin kendisi ile beraber başka talebelerinin de bulunduğunu anlamaktayız. Vâsıtî'nin Tebrîz, Şîrâz ve İsfâhân'a gittiğini belirten İbnü'l-Cezerî Sivâsî'nin derslerini nerede ve ne zaman okuduğunu belirtmemektedir. Onun buradaki ifadelerinden Sivâsî'nin kıraat ilminde okuduğu kitapları da öğreniyoruz. *Cemʿu'l-Usûl*, *Zevâidu'l-İrşâd*, *et-Teysîr*, *Ravzâtu't-Takrîr* ve onun şerhi olan *Şevâzu'l-Ercûze*.

Vâsıtî bu süreçte, Vâsıt, Tebrîz, Şîrâz, İsfâhân ve Dımeşk'e gittiğini anlıyoruz fakat Sivâsî'nin bu kitapları nerede okuduğunu tespit edemiyoruz.

2- eş-Şeyh es-Sâlih ez-Zahid el-Âbid Abdulmu'min el-Hanefî

Anadolu'da bulunmuş ve Bursa'da vefat etmiş olan Abdurrahman b. Muhammed Bistâmî (ö.585/1454) *Kitâb durreti tâci'r-resâil ve ğurreti minhâci'l-vesâil* adlı kitabında Sivâsî hakkında şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bilinmeyen bir hususu ortaya çıkarma imkanını bize sunmaktadır. O bu kitabında şöyle bir anlatımda bulunur; "Sene 820/1417-1418'de *Silsiletu'z-zikri'n-nûrâniyyi'l-bâhir ve devhatu'l-fikri'r-rûhâniyyi'z-zâhir* (?) adlı eserini Kustantîniyyetü's-Suğrâ'da yazdım. Burada aynı eseri ve *Lum'atu'n-nûrâniyye*'yi eş-Şeyh Şehâbeddîn el-Ayâsulûğî es-Suhreverdî el-Hanefî'nin halifesi eş-Şeyh es-Sâlih ez-Zâhid el-Abid Abdulmu'min el-Hanefî'ye okuttum."(el-Bistâmî, t.y., s. vr. 35 1a) Buradaki ifadelerinden Bistâmî Sivâsî'nin kendisinin bir şeyh olmasına rağmen halife bırakıp bırakmadığı şeklindeki soruyu bize cevaplamaktadır. Sivâsî'nin de bir halifesinin olduğunu isminin de eş-Şeyh es-Sâlih ez-Zahid el-Abid Abdulmu'min el-Hanefî olduğunu öğreniyoruz.

Abdurrahman b. Muhammed Bistâmî hakkında bize çok değerli bilgiler veren Fazlıoğlu kaynak olarak kullandığımız Bistâmî'nin bu eserinin ne kadar kıymetli olduğunu anlattığı makalesinden bir kesitin faydalı olacağını düşünerek buraya aynen alıntılıyoruz: "Klasik kaynaklarda zikredilmeyen eser, Bistâmî'nin hayatı ve eserleri ile Fetih öncesi ilk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatı açısından önemli bir yazmadır. Yazmada, Bistâmî, öncelikle tahsili esnasında okuduğu eserler ve bu eserlerin müelliflerinin isimlerini vermektedir. Bu bilgiler ile XIV-XV. yüzyılda gizli ilimler sahasında tahsil eden bir insanın okuduğu ana kaynak eserlerin tam bir listesi elde edilmiş olmaktadır. Eserin diğer bir özelliği, Bistâmî'nin Bilâdu'ş-şâm, Mısır, Osmanlı ve Anadolu topraklarındaki seyahatleri ile bu seyahatler sırasında gizli ilimleri yaygınlaştırma konusunda yaptığı faaliyetler hakkında malumat vermesidir. Bu çerçevede, Bistâmî, Anadolu'da ve özellikle Osmanlı bölgesinde çeşitli şehirlerde hangi eseri telif ettiğini, kime okuttuğunu, tarihiyle birlikte zikretmektedir. Bu durum, o dönemde Anadolu'da yaşayan ismini bilmediğimiz bazı âlimlerin tahsili ve Bistâmî ile olan ilişkilerini tespit etme imkânı vermektedir. Neticede Anadolu'da çeşitli şehirlerde kendisinden ders alan Osmanlı döneminin önemli şahısları, bu şahısların isimleri ve bunlara okuttuğu eserler zikredilmektedir. Böylece yazmada Bistâmî'nin eserlerinin telif tarihleri itibarıyla tam bir listesi verilmiş olmaktadır. Bu liste ile günümüzde Bistâmî'ye nisbet edilen eserlerin sıhhatini, eserlerin telif tarihleri ile ilgili tartışmaları belirli bir noktaya kadar çözme imkanına kavuşulacaktır."(Fazlıoğlu, 1996, s. 234/235)

Fazlıoğlu'nun *Kitâb durreti tâci'r-resâil ve ğurreti minhâci'l-vesâil* adlı kitap hakkındaki genel değerlendirmesinin ardından bizim için daha da önemli bir değerlendirmesi vardır : "…V. Bab iki fasla ayrılmaktadır. Bistâmî birinci fasılda telif ettiği eserlerin isimlerini, telif mekânlarını ve telif tarihlerini vermektedir. Hicri 805/1402-1403'ten başlayan bu serdediş hicri 845/1441-1442'ye kadar (müellifin içinde bulunduğu tarih) devam etmektedir. Ancak bu serdediş tam bir kronoloji oluşturmaz; bazen geri gider, bazen de sadece eserin adı zikredilir… Ayrıca bu serdedişte, Bistâmî'nin Anadolu ve Osmanlı topraklarında dolaştığı şehirler ve ilişkiye girdiği âlimler hakkında da önemli bilgiler mevcuttur."(Fazlıoğlu, 1996, s. 237)

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

3. Mezhebi

Sivâsî tefsirinin genelinde herhangi bir şekilde kendi itikadi ve ameli mezhebinden açıkça bahsetmemiştir. Tarihte eserlerinden başkaca hakkında pek az bilgi bulunan şahsiyetlerin hangi mezhebin müntesibi olduğunu araştırıcılar varsa eserlerinde kendileri hakkında kullandığı ifadelerinden, görüşlerinden ya da eserlerinde bu kişiler hakkında bilgi bulunan başka kişilerin ifadelerinden tespit ettikleri aşikardır.

Sivâsî de böyle bir şahsiyettir. Hangi mezhebin takipçisi olduğunu tespitinde de yukarıda anlatıldığı şekilde bir metod takip ettik. Öncelikle kendisinin eleştirdiği mezheplerin tespiti bu konuda yardımcı olacağı için konumuza onlarla başlıyoruz.

Sivâsî tefsirinin genelinde itikadi konularda ehli sünnetten ayrılmamıştır. Ancak Mutezile, Haricî, Rafızî ve Ehl-i Ridde'yi eleştirmiştir.(Sivâsî, 2006, s. 1/65, 2/12) Bununla ilgili olarak Bakara suresi 102. ayetinin tefsiri konumuza ışık tutması açısından önemlidir.

وقيل: لا أثر له في نفسه ، لكن لما كان ظهور القضا بعد السحر ونحوه أضيف ذلك إليه ، وهو قول المعتزلة، وهذا مخالف لقوله عليه السّلام : السحر حق والعين حق

"Denildi ki: "Sihir, kendi başına bir etkiye sahip değildir. Ancak sihrin ve benzeri şeylerin etkisi, Allah'ın takdiri ve izniyle ortaya çıktığı için, bu etki sihire nispet edilmiştir." Bu görüş, Mutezile mezhebinin görüşüdür. Ancak bu görüş, kendisine selam olsun (Rasulullah'ın) "Sihir gerçektir ve nazar da gerçektir." (Sivâsî, 2006, s. 1/65-66) sözüne aykırıdır."

Sivâsî bu ayette Mutezile'yi isim vererek eleştirmiştir. Bu usulü diğer ismi geçen mezhepler için de uygulamıştır. Böylece kendisini bu mezheplere yakın ve müntesip hissetmediğini anlıyoruz. Peki kendisi hangi mezheptendi onu da başka bir ayetin tefsirinden anlamaktayız. Sivâsî itikadi hususların geçtiği yerlerin tefsirinde Maturidi mezhebinin görüşleri istikametinde izahlarda bulunmuştur. Bu da onun Maturidi mezhebini benimsediğini ortaya çıkarmaktadır.

والإيمان التصديق بالقلب لغة، وفي الشرع هو الاعتقاد بالقلب والإقرار باللسان على ما هو الحق، والتصديق بالعمل وهو المنقول من السلف(Sivâsî, 2006, s. 1/28)

İman; lügat olarak "kalp ile tasdik" tir. Istılahta ise; "kalp ile tasdik, dil ile ikrardır." Dil ile ikrarda bulunmak ise haktır. Amel ile tasdik ise seleften nakledilmiştir."

Bu görüş Maturidi mezhebinin görüşüdür. Bu konuda birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. "İman kalb ile tasdiktir. İkrar şerʿi ahkamın kendisine uygulanması için şarttır. Ebû Hanîfe (ö.150/767) *el-ʿÂlim ve'l-Müteʿallîm* kitabında bu görüşü benimsemiştir. Ebû Mansur Mâturîdî (ö.333/944) de bu görüştedir."(es-Sâbûnî, 1969, s. 152) Tahavî (ö. 321/933) ise "İman dil ile ikrar ve kalb ile tasdiktir."(et-Tahâvî, 1416a, s. 21) şeklinde tanımlarken Ömer Nesefî (ö. 537/1142) *ʿAḳāʾidü'n-Nesefî*'de ise "İman; Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş her şeyi tasdik etmek ve bu tasdikini ikrardır."(et-Teftâzânî, 1429, s. 378) şeklinde konuyu izah etmektedir.

Sîvâsî'nin Maturîdiliği hakkında diğer bir örnek literatürde "teklifi mâ lâ yutak yoktur" şeklinde ifadesini bulan konu hakkındaki görüşüdür. Enbiya suresi 37. ayetin tefsirinde görüşünü gayet sarih bir şekilde ortaya koymuştur.

(سَأُرِيكُمْ آياتِي) أي نقماتي (فَلا تَسْتَعْجِلُونِ) [٣٧] بالاتيان بها فهم نهوا عن الاستعجال مع كون العجلة مخلوقة فيهم فكأن فيه تكليف ما لا يطاق وليس كذلك ، لأن الله تعالى أعطاهم القدرة التي بها استطاعوا أن يصدوا نفوسهم عن مراداتها(Sivâsî, 2006, s. 3/111)

(Ayetlerimi size göstereceğim) Yani, gazabımı (Şimdi acele etmeyin) O azabı onlara getirme konusunda. Onlar aceleciliğin kendi bünyelerinde yaratılmış olmasına rağmen acelecilikten nehy edilmişlerdi. Sanki onda "teklîfi mâlâ yutak" vardır gibi ama konu böyle değildir. Çünkü Allâh-u Teâlâ kendisiyle nefislerinin isteklerini engelleyebilecekleri bir kudreti onlara vermişti." Bu ifadelerden Sivâsî'nin Maturidi mezhebi ile aynı kanaati paylaştığını görmekteyiz. Çünkü Maturidiliğe göre "teklifi mâ lâ yutak yoktur" Bu konuda Nesefî "Kul gücünün yetmediğinden sorumlu tutulamaz"(et-Teftâzânî, 1429, s. 302) şeklinde konuyu özetlerken Tahâvî "Allah kula gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez"(et-Tahâvî, 1416b, ss. 26-27) şeklinde açıklamıştır. Ancak Maturidi kelamcısı Sâbûnî (ö.580/1184) bu konuda Eşari mezhebiyle aynı düşünmediklerini ifade ettikten sonra sebebini izah eder:"Acizden yapamayacağı bir şeyi istemek âmâdan bakmasını, kötürümden yürümesini istemek gibi olur ki Allah Teâlayâ böyle bir şey isnat edilemez."(es-Sâbûnî, 1969, s. 118)

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Sivâsî itikadi konularda olduğu gibi fıkhi meselelerde de Ehli sünnetten ayrılmamıştır. Ahkam ayetlerinin tefsirinde yeri geldikçe dört mezhebin tamamının görüşlerini zikretmiştir. Ancak çoğu yerde Hanefi ve Şafii mezhebinin imamlarının görüşlerine ağırlık verip her ikisini de beraberce serdetmiştir. Bununla beraber Hanefi mezhebini benimsediğini ancak usulüne bakarak tespit edebilmekteyiz. Örneğin Hanefi mezhebinin görüşlerini açıklarken İmâm Âzam'ın yanında mezhebin diğer imamlarının görüşlerine de yer vermesi hatta İmâm Âzam'a muhalifet ettikleri görüşlerini bile kaydetmesi, diğer mezheplerde ise sadece mezhep imamlarının isimleri ve görüşleri ile yetinmesi, bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Rahmân Suresi 68. ayetin tefsiri buna güzel bir örnektir.

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ(Şahin & Altuntaş, 2019, Rahmân 55/68)

خصص ذكرها بالعطف وإن كانا من الفاكهة لفضلهما ، وقال أبو حنيفة رحمه‌الله ليسا من الفاكهة ، فلو حلف رجل أن لا يأكل فاكهة فأكل تمرا أو رمانا لم يحنث ، وكذا الحكم عنده في العنب خلافا لصاحبيه وغيرهما(Sivâsî, 2006, s. 4/176)

"Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar vardır." Atıf yapılarak bunların zikredilmesi ile tahsis yapıldı. Bu ikisi (hurma ve nar) meyve olarak değerlendirilirse insanların bunları tercih etmelerindendir. Ebû Hanîfe (Allah ona merhamet etsin) bu konuda; bu ikisi meyve değildir. Şayet bir adam meyve yemeyeceğine yemin etse sonra hurma veya nar yese yeminini bozmuş olmaz demiştir. Ona göre üzüm için de aynı hüküm geçerlidir. Ancak onun iki arkadaşı ve başkaları bu konuda Ebû Hanîfe gibi düşünmezler." Sivâsî burada İmam Âzam'ın "iki arkadaşı"nın kim olduğunu belirtmez. Serahsî (ö. 483/1090 [?]) *el-Mebsût* adlı kitabında İmam Âzam'ın bu görüşünü aktardıktan sonra Ebû Yusuf ve İmam Muhammed olduğunu açıklamaktadır.(es-Serahsî, t.y., s. 8/179) Merginânî ise İmam Âzam'ın neden bunları meyve kabul etmediğini açıklar: "Ebû Hanife: bu şeyler gıda maddesi ve ilaç olarak kullanıldığından meyve manasını tam karşılamamaktadırlar. Bunların kurusu baharat ve erzak olarak kullanılmaktadır."(el-Mergīnânî, 1440, s. 3/179)

Dartma "Müfessirimizin Hanefi mezhebine mensup olduğunun en önemli delillerinden biri de -eserlerini sıralarken de zikredeceğimiz gibi- onun, Hanefi alimlerden biri olan Sıraceddin Muhammed b. Mahmud b. Abdirreşid es-Secavendi'nin (ö.597/1200) *Ferâizu'ş-Sirâciyye* adlı eserine bir şerh yazmasıdır. Söz konusu şerhinde Sîvâsî şöyle demektedir:

قال علماءونا رحم الله إلي آخره (ح) هذا احتراز عن قول الشافعي رحم الله، فإن التجهيز والتكفين ليس مقدما علي الدّ ين عنده،بل الامر بالعكس

"Alimlerimiz (Allah onlara rahmet etsin) demişlerdir ki: Bu, Şafii'nin (Allah ona rahmet etsin) görüşüne bir itirazdır. Ona göre techiz-tekfin borçtan önce olmaz. Fakat durum bunun aksinedir."(Dartma, 2011, s. 38)

Biz Sivâsî'nin mezhebi hakkında Abdurrahman b. Muhammed Bistâmî'nin (ö.585/1454) *Kitâb durreti tâci'r-resâil ve ğurreti minhâci'l-vesail* adlı kitabında Sivâsî hakkında kullanmış olduğu ifadeleri nakletmenin önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü öğrencisini okuttuğu kişinin mezhebini bilmesi doğal bir durumdur. Bistâmî "eş-Şeyh Şehâbeddîn el-Ayâsulûğî es-Suhreverdî el-Hanefî'(el-Bistâmî, t.y., s. 35 1a) diyerek aslında onun hakkındaki bilgisinin derinliğini ifade etmektedir. Sivâsî'yi mezhep olarak Hanefi, tarikat olarak Sühreverdiyye, nisbe olarak Ayasulûğî olarak tarif etmektedir.

Yine Celalettin Süyûtî (ö.911/1505) *el-Hâvî li'l-fetâvî* adlı eserinde Sivâsî'den yaptığı bir alıntıda Sivâsî'yi Ayasulûğî ve Hanefi olarak şu şekilde tasvir etmektedir.

والشهاب الأياسلوغي في تَفْسِيرِهِ وَهُوَ مِنَ الْحَنَفِيَّةِ(es-Süyûtî, 2000, s. 1/144)

'Uyûnu't-Tefâsîr üzerine yaptığı çalışmasında Sivâsî hakkında değerlendirmede bulunan Ebû'z-Zûr, "Sivâsî Ebû Hanife ve Şafii'nin görüşlerini açıklamakla yetinmekle beraber kendisi Hanefi Mezhebine bağlıdır. El-Hidâye kitabı da o mezhebe göre yazılmıştır. Benim araştırmam devam ettiği süre içerisinde bu kitabın -Hidâye- şerhine baktığımda fıkhî meselelerin vürudû'nun Sivâsî ile uyum sağladığını gördüm."(Ebû Zûr, 1418, ss. 13-14) demektedir.

Hâlidî ise benzer ifadeler kullanıp Merginânî'nin bu kitabını her ne kadar Sivâsî ismen belirtmese de ana kaynaklar arasında sayar. Sonrasında yaptığı açıklamalarla Sivâsî'nin fıkhî meseleleri açıklarken kullandığı metodun aslında Merginânî'ye ait olduğunu da belirtir.(el-Hâlidî, 1995, s. 26)

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

4. Sivâsî'nin Ayasuluğ'a Gitme Sebebi

Sivâsî'nin Şeyh Mehmed'le beraber Ayasuluğ'a gidişi kaynaklarda tek bir sebebe bağlanmaktadır. Ancak yaptığımız incelemelerde bu gidişin tek bir sebebe bağlanmasının yeterli olmadığı kanaatini oluşturmuştur. Şimdi bu konuda elde ettiğimiz bulguları sıralayacağız:

1- **Aydınoğlu beyin daveti**

Beylikler döneminin usullerinden birisi de tanınmış alim, bilim adamı, sanatkâr ve mutasavvıfları beyliklerine davet etmektir. Bu nedenle olsa gerektir ki dönemin Aydınoğlu beyi de Sivâsî ve Şeyhi Muhammed (Mehmed)'i Aydınoğlu Beyliği'ne davet etmiştir. (Öngören, 2013, s. 367-371)

Dartma bu daveti kimin yaptığına açıklık getirmeye çalışmıştır: "Sîvâsî'nin Ayasluğ'a gittiğinde orada Aydınoğlu Mehmed Bey (1308-1334)'in teveccühüne mazhar olduğu, ulaşabildiğimiz kaynaklardan sadece Bursalı Mehmed Tâhir'in eserlerinde "Mehmed Bey" diye isim tasrih edilerek zikredilmektedir. Aydınoğlu Mehmed Bey'in vefat tarihi ise 734/1334'dür. Buna göre 780/1378 rakamı, müellifin vefatı için doğru bir tarih olarak görünmektedir. Ancak diğer kaynaklarda "Mehmed Bey" diye özel bir isim tasrih edilmeksizin sadece, "Aydınoğlu ile görüşüp onun iltifat ve ikramlarına mazhar olduğu" ifadeleri yer almaktadır. O halde bu ifadelerden, "Aydınoğlu"ndan maksadın Mehmed Bey olmayabileceği, Sîvâsî'nin, Aydınoğullarından halihazırda ismini kesin olarak tespit edemediğimiz birisiyle görüşmüş olabileceği ve dolayısıyla müellifin vefat tarihi olarak ileri sürülen 780/1378 tarihinin gerçeği belirlemede kesin olmadığı söylenebilir."(Dartma, 2005, s. 95)

Aslında burada Öngören'in metni okurken "Aydınoğlu Mehmed bey şeklinde çevirdiği yer "Aydınoğlu beyi" dir. Ayrıca bu davetin onun tarafından yapılmış olması ise mümkün değildir. Çünkü Mehmed Bey 1334 (h.734/735) tarihinde vefat etmiştir. Sivâsî'nin şeyhi Zeynuddin Hâfî'nin doğum tarihi kaynaklarda 757(1356) olarak kayıtlıdır ki o bile Mehmet Bey'in vefatından 22 sene sonra doğmuştur. Bizim burada Zeynuddin Hâfî nin doğum tarihini ele almamızın sebebi Sivâsî'nin doğumu hakkında bir bilgi bulunmayışı vefatının ise kaynaklarda farklı belirtilmesindendir. Zeynuddin Hâfî Sivâsî'nin hocası olmakla beraber vefat tarihi ile ilgili elimizde bilgi bulunmaktadır. Sivâsî'nin hocasından sonra vefat ettiğini varsayarsak Hâfî'nin vefat tarihi 838/1435'tir. Talebenin hocadan önce vefatı pek alışılmış değildir. O zaman Sivâsî'nin 1435'ten sonra vefat etmiş olmasını gerektirir.

Bizce böyle bir davet yapılmış olsa bile bu davetin Aydınoğlu İsa Bey tarafından yapıldığını söylemek daha uygundur. Çünkü İsa Bey'in iktidarı 1360-1390 tarihlerindedir. Ayrıca bu tarihlerde Aydınoğlu beyliği maddi ve manevi yönden çok iyi bir durumda olduğunu yaptırdığı eserlerden anlamaktayız. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin Sivâsî'nin hocası hakkında verdiği bilgi burada Dartma'nın verdiği ölüm tarihinin daha ileri alınmasını gündeme getirebilir. Çünkü İbnü'l-Cezerî Sivâsî'nin hocası Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendî el-Celâl es-Sivâsî'den bahsederken "Emir Ahmed 749 h. (1348-1349 m.) yılında Sivas'ta taûndan (veba) vefat etti."(el-Cezerî, 2006, s. 1/301) demektedir.

2- Şeyh Muhammed

Sebeplerden bir tanesi de Sivâsî'nin şeyhi olarak bütün kaynakların belirttiği Şeyh Muhammed'in bizzat kendisidir. Onun hakkında henüz elimizde başkaca bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak diğer kaynaklarda olmayan bir bilgiyi Sülün, Şeyh Mehmed'den bahsederken "Ayasuluklu Şeyh Mehmed"(Sülün, 2010, s. 418) şeklinde vermektedir. "Zeyniyye" maddesini yazan Öngören de "Ayasuluklu Şeyh Mehmed"(Öngören, 2013, s. 367) nisbesiyle bahsetmektedir. "Ayasuluklu" nisbesini yazarların neye dayanarak kaydettiklerini bilemiyoruz. Eğer doğru ise Sivâsî'nin "şeyhinin memleketine gitmiş olmak" gibi bir sebebi de olacaktır. Bu da gayet anlaşılabilir bir nedendir.

3- Veysel Karânî'nin (ö. 37/657) torunlarının yakınında olup Hz. Peygamberin hırkasından manen faydalanma düşüncesi.

Hz. Peygamberin kendisine hırkasını gönderdiği(Tanman, 1998, s. 378) rivayet edilen Veysel Karânî Yemen'den ayrılıp Kûfe'ye yerleşmiş ve Sıffin savaşında Hz. Ali taraftarı olarak şehid edilmiştir.(Tosun, 2013, ss. 74-75) Vefatından sonra kendisine hediye edilen Hz. Peygamberin hırkası kardeşi tarafından muhafaza edilmiştir. Bir süre o bölgelerde yaşayan aile muhtemelen Aydınoğulları döneminde yaşadıkları Irak'tan ayrılarak Kuşadası'na yerleşmişlerdir.(Tanman, 1998, ss. 378-382) Bu sülâlenin, tespit edilemeyen bir tarihte Zîver el-Üveysî'nin liderliğinde Irak'tan Batı Anadolu'ya gelerek Kuşadası'na yerleştiği, burada tarımla

geçindiği ve sipahi sınıfına dahil olduğu nakledilmektedir. Cedleri Veysel Karanî'nin Türkler tarafından çok sevilen bir İslâm büyüğü olması, ayrıca ellerinde hırka-i şerif gibi bir emanetin bulunması Üveysî sülâlesinin itibarını devlet ve halk nezdinde arttırmış, içlerinden sipahilerin yanı sıra birçok din âlimi de yetişmiştir.(Tanman, 1998, ss. 378-382) Daha sonra I. Ahmed'in (ö.1617) isteği üzerine aile İstanbul'a gelmiş ve reisleri olan Şükrullah el-Üveysî'nin Fatih civarındaki Yavuz Selim'de kiraladığı evde İstanbul halkının hırka-i şerifi ziyaret etmesi sağlanmıştır. Bu ziyaretlerin her yıl artması üzerine önce I. Abdülhamid (ö.1789) Fatih semtinde tek odadan ibaret bir hırka-i şerif dairesi yaptırmış, ardından Sultan Abdülmecid (1823-1861) bir cami (Hırka-i Şerif Camii) inşa ettirerek (1851) hırka-i şerif burada muhafaza edilmeye başlanmıştır. Özellikle ramazan ayının ikinci yarısında Vâlide Sultan tarafından burada ziyarete açılan hırka-i şerif, Osmanlı devlet erkânının Topkapı'daki hırka-i saâdeti ziyaret ettikten sonra bu camiye gelerek hırka-i şerifi de ziyaret etmeleri geleneğini başlatmıştır. Ramazan ayının ilk haftasından başlanarak arefe gününe kadar halkın ziyaretine açık bulundurulan hırka-i şerif ziyaretleri için günümüzde herhangi bir resmî protokol mevcut değildir.(Atasoy, 1998, ss. 374-377)

Evliya Çelebi Ayasuluk ile ilgili seyahatini anlatırken kitabesinden Aydınoğlu Mehmet Bey'in oğlu İsa Bey tarafından 1375 yılında yaptırılan İsa Bey Camii'ne özel bir yer ayırmış(Kalfazade, 2000, ss. 476-478) ve aslında pek de bilinmeyen bir hususu bize nakletmiştir. O da bir zamanlar bu camide bulunan hırka-i şerif odasıdır: "Caminin yemîn ve yesârında iki tahtânî sofa, ki sol tarafındaki sofa padişahlara mahsustur, sağ canibindeki Hazreti Risaletpenahın hırka-i şerifi sofasıdır."(Çelebi, 1935, Cilt 9/ 141) Daha sonraki sayfalarda Evliya Çelebi bu hırka-i şerif ile ilgili yukarıda verdiğimiz bilgilerden farklı bazı bilgiler vermiş ve bu hırkanın buraya nasıl geldiğini de anlatmıştır: "Ulu Camide olan hırka-i şerif bu Şehâbeddin Hazretlerinin seyyidi Âli Danişmend'den kendülerine intikal idüp Ulu Camide ziyaretgâh idi. Bâdehu Celâlî tuğyanında Ulu Camiden ref idüp Has oda ki Âli Osman'ın saadet hanesidir anda mahfuzdur."(Çelebi, 1935, Cilt 9 / 141)

Evliya Çelebi'nin ifadelerini değerlendirdiğimizde muhtemelen Üveysi ailesinin bir müddet Kuşadası'nda ikamet ettiklerini, Hırka-i Şerifin dönemin önemli bir camisi olan İsa Bey Camii'nde muhafaza edildiğini anlıyoruz. Osmanlı'nın bir cami yaptırıp bu hırka-i şerifi camide muhafazasının ilk örneği de Aydınoğulları'nın İsa Bey Camii'nde bu kutsal emaneti muhafazası kaynaklık etmiş olabilir. Anadolu daki yolculuklarının nerelerden devam ederek Kuşadası'nda son bulduğunu bilmediğimiz Üveysi ailesinin ise Irak'taki karışıklıklardan sonra Güneydoğu Anadolu'ya oradan dönemin önemli şehri Sivas'a ve muhtemelen Moğol istilasının gündemde olduğu bir dönemde nispeten daha güvenli olan Aydınoğulları topraklarında sonlandığını düşünmemizi sağlıyor. Sivâsî'nin bu yolculuklar esnasında durumu neydi onu bilmiyoruz. Sivâsî'nin Üveysi ailesi ile birlikte mi ayrı mı, Ayasuluğ'a gittiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Sivâsî'nin bu hırkanın yanında olmak istemesinin nedenlerinden olabileceğini düşündüğümüz diğer bir hususda, Zeyniyye tarikati şeyhlerinden Safiyyüddin el-Kuşâşî'nin (ö. 1071/1661) Veysel Karanî'den Hz. Ömer'le birlikte Hz. Ali'ye ulaşan bir silsilenin varlığından bahsetmesidir.(Öngören, 2013, ss. 367-371) Bu bilginin doğruluğunu düşündüğümüzde Sivâsî'nin Ayasuluğ'a gitme nedeni daha netleşmektedir.

Ancak Evliyâ Çelebi'nin ifadeleri ayrı bir inceleme konusu olarak bu hırkanın yolculuğunun araştırılması, dönemin anlaşılmasında daha somut bilgileri bize verebileceğini düşündürmektedir. Hırkanın İstanbul'a götürülmesinde Evliya'nın belirttiği Celâlî isyanlarının yanında Aydınoğulları Beyliği'nin Osmanlı Devletine katılması ve yeni devletin iskan politikası sonucu nüfusu azalan Ayasuluk'tan payitahta taşınmasının da etkilerinin olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

5. Vefatı ve Yeri:

Sivâsî şeyhi ile geldiği Ayasuluk'ta vefat etmiş ve kaynaklarda Bengi Süle Mahallesi olarak kayıtlı olan mahallede defnedilmiştir.(Telci, 2010, s. 87) Evliya Çelebi(Çelebi, 1935, s. 9/141) ve Bursalı Mehmet Tahir(Bursalı, 1972, s. 1/201) burayı ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir.

Sivâsî'nin vefat tarihi de kaynaklarda çok farklı zikredilmektedir. Ancak biz bu çalışmamızda Dartma'nın kaynaklardaki bilgileri uzunca bir karşılaştırmasından sonra "o halde halihazırda bulabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgilere istinaden yapılan mukayese ve değerlendirmelere göre müfessirimiz Sivâsî'nin, 2 Rabiü'l-Evvel - 860 / 8 Şubat 1455 Pazar günü vefat ettiğini söylemek, mümkün olan en sağlıklı sonuç olarak görünmektedir."(Dartma, 2011, s. 41) şeklinde ifade ettiği kanaatini paylaşıyoruz.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

SONUÇ

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde yaşamış bir İslam aliminin hayatının incelendiği bu çalışmada hakkında yapılan çalışmalarda bulunmayan hususlardaki tespitler sıralanmıştır. Şöyleki;

1-Sivâsî'nin nesebi, bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Sivaslı olduğu veya Gürcü asıllı olup köle olarak Sivas'a getirildiği yönündeki bilgiler. Bu bilgilerden Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin daha açıklayıcı olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Evliya Çelebi hem Sivas'a gitmiş hem de Ayasuluk'a giderek Sivâsî'nin türbesini ziyaret etmiş elde ettiği bilgileride Seyehatnâmesi'ne kaydetmiştir.

2- Köle olduğu hakkındaki bilgiler. Efendisi veya efendilerinin kimler olduğu hakkında Evliya Çelebi Danişmendli Melik Beyzâde Cenâni Bey adını vermektedir.Diğer kişi ise İbnü'l-Cezerî'nin adını verdiği Muhammed bin Mahmud el-Habbâzî'dir.

3- Hocalarının kim olduğu hakkında ise; Evliya Çelebi,İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer'in verdiği bilgilerden Sivâsî'nin hocalarının;

1- Sivas Reîsû'l-Kurrâsı ve Şeyhi Emir Ahmed bin Muhammed bin Nakşibendî el-Celâl es-Sivâsî

2- Seyfuddin ibn Takiyyuddin, Ebû Bekir bin Abdulaziz bin Ahmed bin Ramazan bin Salih bin Nasır el-Ensârî ed-Dımeşkî

3- Ali bin Ebi Muhammed bin Ebi Saʿd bin Abdullah Ebu'l-Hasan el-Vâsıtî ed-Dîvânî

4- Zeyniyye yolunun kurucusu Zeynüddin el-Hâfî, asıl adı Ebû Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Ali

5- Şeyh Mehmed (Muhammed)

6- Suayrizâde Balabân Efendî olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

Yine öğrencileri hakkında ise; 1-Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429)

2- eş-Şeyh es-Sâlih ez-Zahid el-Âbid Abdulmu'min el-Hanefî isimleri tespit edilmiştir.

4-Mezhebi hakkında ise onun hakkında bütün kaynaklarda Hanefî mezhebine bağlı olduğu görülmüştür.

5-Ayasuluk'a gitme sebebi hakkında en güzel tespitler Evliya Çelebi'de bulunmaktadır. Şöyleki Peygamberin hırkasının hediye edildiği Veysel Karânî'nin torunlarının doğu Anadolu'dan yaptıkları göç neticesinde Kuşadası'na geldiklerini Aydınoğlu Beyi İsa Beyin Ayasuluk'ta yaptırdığı camide bu hırka için bir bölüm yaptırdığını ondan öğrenmekteyiz. Sivâsî'nin Zeyniyye tarikatinin o zamandaki şeyhlerinden olması ve Zeyniyye tarikatinde hırka giyme geleneği bulunması onun Ayasuluğa gitme sebeplerinden biri olarak değerlendirmeye sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Atasoy, N. (1998). Hırkâ-i Saadet. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, C. 17, ss. 374-377). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka-i-saadet
2. Ayıntâbî, M. E. (1306). *Tefsîr-i Tibyân* (Vols. 1-4). Şirket'i Sahife'i Osmâniyye.
3. Azâvî, Ş. M. M., & Reşîd, C. R. (2022). Menhecu's-Sivâsî min Ḫilâlî Tefsîrihî (ʿUyûnu't-Tefâsîr). *Mecelletü'l-ʿUlûmu'l-İslamiyye*, *30*, 213-248. isscj.edu.iq/research/mnhj-mn-khlal-tfsyrh-eywn-altfasyr
4. Brockelmann, C. (1938). *Geschichte Der Arabischen Litteratur Zweıter Supplementband (GAL), II*. E.J. Brıll.
5. Bulut, M. (2019). *Anadolu Selçuklu Dönemi Sivas Medreseleri* [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp
6. Bursalı, M. T. E. (1972). *Osmanlı Müellifleri* (A. F. Yavuz & İ. Özen, Çev.; 1. bs, Vols. 1-3). Meral Yayınevi.
7. Cici, R. (2001). *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları (Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar)* (1. bs). Arasta yayınları.
8. Çelebi, E. (1935). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Vols. 1-10). Maarif Vekaleti.

9. Çelebi, K. (1941). *Keşfü'z-Ẓunûn ʿan Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (1. bs, Vols. 1-2). Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye.
10. Çınar, F. (2013). *Bir Mutasavvıf Olarak Şihabüddin es-Sivasi ve "Cezzabü'l-Kulûb" İsimli Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Görüşleri*. *1*(37), 239-266. http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/4447
11. Dartma, B. (2005). Şihabuddin es-Sivâsî: Hayatı ve İlmi Şahsiyeti. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *9*(2), Article 2. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4299/255637
12. Dartma, B. (2011). *İlk Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbuddîn es-Sivâsî ve Kur'an Yorumu* (1. bs). Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları.
13. Ebû Zûr, M. M. Y. (1418). *Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fudalâ'i's-Semâsîr li'ş-Şihâbuddîn Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî Dirâsetü ve Tahkîkü min Sûreti'l-Ârâf hattâ Nihâyeti Sûreti'l-Furkân* [Doktora Tezi]. Câmiatü'l-Kur'ân'ı Kerîm ve Ulûmu'l-İslâmiyye.
14. Efendi, A. M. (1303). *Mufassal Tarih Kurûnu Cedîde* (1. bs, Vols. 1-2).
15. el-Bistâmî, A. b. M. b. A. b. A. (t.y.). *Kitâb Dürretü Tâci'r-Resâi'l ve Gurretü Minhâci'l-Vesâ'il*. Nuruosmaniye Kütüphanesi (Nuruosmaniye).
16. el-Cezerî, E.-H. Ş. M. b. M. b. M. b. A. b. Y. (2006). *Ġāyetü'n-Nihâye fî Tabaḳāti'l-Kurrâʾ* (1. bs, Vols. 1-2). Dar'u'l-Kütübü'l-İlmiyye. http://archive.org/details/waq88395
17. el-Hâlidî, M. S. S. (1995). *Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fudalâ'i's-Semâsîr li'ş-Şihâbeddîn Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî Dirâsetü ve Tahkîkü min'el-Fâtihati Hattâ Nihâyeti Sûreti'l-Enâm* [Doktora Tezi]. Câmiatü'l-Kur'ân'ı Kerîm ve Ulûmu'l-İslâmiyye.
18. el-Mergīnânî, E.-H. B. A. b. E. B. b. A. el-Fergānî. (1440). *El-Hidâye Şerhü Bidâyetü'l-Mübtedî* (1. bs, Vols. 1-7). Dâru's-Sir'ac.
19. el-ʿAsḳalânî, İ. Ḥacer E.-F. Ş. A. b. ʿAlî b. M. (with Ḍân, M. ʿAbdulmuʿîd). (1392). *Ed-Dureru'l-Kâmine fî Aʿyâni'l-Mieti̱-Ṯâmine* (2. bs, Vols. 1-4). Meclis'u Dâireti'l-Ma'arifi'l-Osmaniyye. http://archive.org/details/waq11884
20. es-Sâbûnî, E. M. N. A. b. M. b. E. B. (1969). *Kitâbu el-Bidâyetu fi'l-Hidâyeti fî Uṣûli'd-Dîn*. Dâru'l-Meârif.
21. es-Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. (t.y.). *El-Mebsûṭ*. (Vols. 1-31). Matbaâtu's-Seâde.
22. es-Süyûtî, E.-F. C. A. b. E. B. b. M. el-Hudayrî. (2000). *El-Hâvî li'l-Fetâvî* (1. bs, Vols. 1-2). Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
23. et-Tahâvî, E. C. A. b. M. b. S. el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. (1416a). *El-ʿAḳīdetü'ṭ-Ṭaḥâviyye*. (1. bs). Dâru İbn'i Hazm.
24. et-Tahâvî, E. C. A. b. M. b. S. el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. (1416b). *El-ʿAḳīdetü'ṭ-Ṭaḥâviyye*. (1. bs). Dâru İbn'i Hazm.
25. et-Teftâzânî, S. M. b. F. Ö. b. B. A. el-Herevî el-Horâsânî (with Nuğrî, E.-K. M. İ. B. A. el-Himmet el-Gücerâtî). (1429). *Şerḥu'l-ʿAḳāʾid*. İdâretü's-Sadîg'i Dâbil.
26. Fazlıoğlu, İ. (1996). İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânu's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, *1*(2). https://www.divandergisi.com/tr/Dergi/Detay/2
27. Habîbî, A. bin D. (2021). *Ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzâti Ulemâ'i'l-Osmâniyye* (D. Örs, Ed.; R. Ekinci, Çev.; 1. bs). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
28. Hoca Sâdeddin, E. (1979). *Tâcut-Tevârîh* (İ. Parmaksızoğlu, Çev.; 1. bs, Vols. 1-5). Kültür Bakanlığı.
29. Kalfazade, S. (2000). Îsâ Bey Camii. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, C. 22, ss. 476-478). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/isa-bey-camii--izmir
30. Kehhâle, Ö. R. (2009). *Muʿcemü'l-Müʾellifîn: Terâcimü Muṣannifi'l-Kütübi'l-ʿArabiyye* (Vols. 1-15). Mektebetü'l-Müsennâ.
31. Mecdî, M. E. (2022). *Hadâiku'ş-Şekāik* (D. Örs & B. Alpaydın, Ed.; 1. bs, Vols. 1-2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

32. Öngören, R. (2003). *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler* (1. bs). İnsan Yayınları.
33. Öngören, R. (2013). Zeyniyye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, C. 44, ss. 367-371). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/zeyniyye
34. Sâmi, Ş. (1311). *Kāmûsü'l-A'lâm* (Vols. 1-6). Mihran Matbaası.
35. Sivâsî, Ş. A. bin M. (2006). *ʿUyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuḍalâʾi's-Semâsîr* (1. bs, Vols. 1-4). Darus-Sader.
36. Sübkî, E. N. T. A. b. A. b. A. (2004). *Muʿcemu'ş-Şuyûh* (1. bs). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. http://archive.org/details/fresh_soul2030_yahoo_20170311
37. Sülün, M. (2010). *Şehâbeddin Sivâsî* (1. bs, C. 38, ss. 418-420). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/sehabeddin-sivasi
38. Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye)* (N. Akbayır, Ed.; S. A. Kahraman, Çev.; 1. bs, Vols. 1-6). Kültür Bakanlığı- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
39. Şahin, M., & Altuntaş, H. (2019). *Kur'an-ı Kerim Meali* (10. bs). Diyanet İşleri Başkanlığı.
40. Şenol, E. (2021). *Gürcü Ansiklopedik Sözlük* (F. Çelebi, Ed.). Nurol Holding.
41. Şimşirgil, A. (1992). XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *7*(1), 227-242. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5034/68553
42. Tanman, M. B. (1998). Hırka-i Şerif Camii. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, C. 17, ss. 378-382). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka-i-serif-camii
43. Taşköprüzâde, A. E. (2019). *Eş-Şeḳāʾiḳu'n-Nuʿmâniyye fî ʿUlemâʾi'd-Devleti'l-ʿOṩmâniyye* (D. Örs, Ed.; M. Hekimoğlu, Çev.; 1. bs). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
44. Telci, C. (2010). *Ücra Yerde ve Deniz Kenarında İhtiyatlu Mahalde Bir Şehir Ayasuluğ* (1. bs). Selçuk Belediyesi.
45. Tosun, N. (2013). Veysel Karanî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1. bs, C. 43, ss. 74-75). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/veysel-karani
46. Ziriklî, H. (2002). *El-Aʿlâm* (15. bs, Vols. 1-8). Dâru'l-'ilm Lil-Melâyîn.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(34)

Sümeyye İZİN*

OSMANLI-İNGİLİZ EKSENİNDE HİCAZ'DA HİNTLİ MÜSLÜMANLAR

INDIAN MUSLIMS IN HEJAZ WITHIN THE OTTOMAN-BRITISH AXIS

ÖZ

Osmanlı Devleti, Hicaz'da hâkimiyet kurduktan sonra kutsal toprakların korunmasına ve hac hizmetlerinin düzenlenmesine büyük önem vermiş; bu yaklaşım II. Abdülhamit döneminde de devam etmiştir. Hicaz sadece dini bir merkez değil aynı zamanda halifelik ve Panislamizm politikalarının önemli bir unsuru olarak görülmüştür. Bu kapsamda da hac yolculuğunu kolaylaştırmak amacıyla gerçekleştirilen projeler, özellikle "*Hicaz Demiryolu*" gibi girişimler Panislamizm ideolojisinin görünürdeki yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Hicaz üzerinden İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında çıkan gerginliğin ana nedeni söz konusu durum olmuşken; araç olarak Hintli hacılar kullanılmıştır. Özellikle Hintli hacıların yolculuk sırasında karşılaştıkları sefalet, sağlık sorunları ve kolera salgınları, iki devlet arasında diplomatik tartışmalara sebebiyet vermiştir. İngiliz yönetimi Hicaz'daki idari yetersizlikleri eleştirirken, Osmanlı tarafı ise hac yolculuklarının plansızlığı ve Hindistan'daki Müslümanların ekonomik durumundan İngiliz idaresini sorumlu tutmuştur. Dolayısıyla Hintli hacılar, iki devlet arasındaki siyasi rekabetin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı da Hintli hacıların Hicaz'da yaşadıkları zorluklara bakmak olduğu gibi bölge üzerinden Osmanlı ve İngiltere arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilere ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, II. Abdülhamid, İngiltere, Hindistan, Hac, Hicaz.

ABSTRACT

Ottoman State after establishing its authority in the Hejaz, attached great importance to the protection of the holy lands and the organization of pilgrimage services; this approach continued during the reign of Abdulhamid II. The Hejaz was regarded not only as a religious center but also as an important element of the policies of the caliphate and Pan-Islamism. Within this framework, projects implemented to facilitate the pilgrimage journey especially initiatives such as the "Hejaz Railway" were considered visible reflections of the Pan-Islamist ideology. Indeed, the main reason for the tension that emerged between the Ottoman State and Britain over the Hejaz was this situation, while Indian pilgrims were used as a means within this context. In particular, the poverty, health problems, and cholera outbreaks experienced by Indian pilgrims during their journeys led to diplomatic disputes between the two states. While the British administration criticized the administrative inadequacies in the Hejaz, the Ottoman side blamed the British rule for the unplanned nature of pilgrimage journeys and the economic conditions of Muslims in India. Consequently, Indian pilgrims became an important element of the political rivalry between the two states. The aim of this study is not only to examine the difficulties experienced by Indian pilgrims in the Hejaz but also to shed light on the political and diplomatic relations between the Ottoman Empire and Britain through this region.

Keywords: *Ottoman, Abdülhamid II, England, India, Hajj, Hijaz.*

* **Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, sumeyye.izin1@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0009-0008-5263-4482.**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Müslümanların en çok değer atfettiği bölgelerden biri olan Hicaz, İslam dünyasında ibadetlerin yerine getirilmesinde merkezi bir role sahiptir. Bu nedenle Mekke-Medine bölgesini de kapsayan Hicaz'da İslam dinine mensup olan farklı etnik kökene sahip insanlar her yıl hac ve umre ibadetlerini eda edebilmek amacıyla buraya gelmektedir (Kurşun, 1998: 437-439). Bölgeye gelen gruplardan biri de araştırmanın odak noktasındaki Hindistanlı Müslümanlardır.

Hicaz'ın 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn (İki Haremin Hizmetkârı) sıfatını taşıyan Osmanlı padişahları da bölgeye ziyadesiyle önem vermiş ve bu mahiyette politikalar yürütmüşlerdir. Hac ibadetinin İslam âlemi açısından taşıdığı büyük önemin bilincinde olan Osmanlı padişahları, kutsal topraklara duydukları saygının bir tezahürü olarak burada pek çok eser inşa ettirmişlerdir. Bu doğrultuda Hicaz, Osmanlı devlet adamları açısından ayrıcalıklı mevkiîni genellikle muhafaza etmiş; bölgeyle merkezi idare arasındaki bağ son derece kuvvetli olmuştur. Bölgeye hizmet etmeyi düstur edinen Osmanlı idaresi bu anlayışını devletin son bulmasına kadar devam ettirmiştir (Metin, 2015, s. 664).

Bunun en belirgin örneğini Sultan II. Abdülhamid döneminde görmekteyiz. 93 Harbi'nde kaybedilen büyük miktarlarda toprak parçasının getirdiği mali kayıplara rağmen Arap vilayetlerindeki vali maaşlarının artırılması söz konusu örneklerden sadece biridir (Barlak, 2019, s. 140). Ancak bu dönemde Osmanlı idaresinde -Hicaz, Hacılar ve İngiliz- sorunun patlak verdiği görülmektedir. Çünkü Osmanlı'nın Hicaz'daki hâkimiyetinin olduğu dönemlerde Hindistan İngiliz sömürgesi altındaydı. Dolayısıyla Osmanlı ile Hintli Müslümanların en ufak etkileşimi İngiliz nezdinde dikkat çekmiştir.

Buna rağmen II. Abdülhamid, Hicaz ekseninde Hintli Müslümanlara değer vermiş, Hintliler aracılığıyla hilafet makamını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu devirde izlenen Panislamizm politikası gereğince Hintli hacıların da aralarında yer aldığı hac kafilelerinin refahı adına yapılan hizmetler, Osmanlı'nın Hicaz'da ve bu bölgede bulunan Hintli Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu pekiştirmiştir. Özellikle büyük demiryolu projesi, hacılar için dönüm noktası varsayılmaktadır (Özcan, 2011, s. 284-288). Sultan'ın Hintliler ile bağ kurmasının bir diğer yolu Hintli Müslümanların önde gelen şahsiyetleriyle sıkı ilişkiler yürütmesidir. Abdülhamid, bilhassa isyanlarda rol oynayan Hintlilere gösterilen hürmetle ve bu sevginin nişanesi olarak hediye takdimi ile onlarla irtibat halinde kalmayı hedeflemiştir.

Tüm bunlar neticesinde İngiliz idaresine tâbi olan Hintliler ile siyasi ve dini ilişkiler kurulması Osmanlı ve İngiliz Devleti'ni siyasi arenada buluşturmuştur. İngilizlerin hâkimiyeti altında bulunan Hindistanlıların bağımsızlık mücadelesinden doğan kargaşa ve olaylarda Osmanlı etkisi olduğu düşünülmektedir[135]. İngiltere'ye karşı gerçekleşen isyanların önde gelen şahsiyetlerinin ülke dışındaki uğrak noktalarından biri de Mekke-Medine topraklarıdır. Yoğun Hintli hacı akışının ürettiği zorluklar ve isyancı militanların gelişi iki devletin münasebetlerini de etkilemiş ve siyasi dengelere yön vermiştir (Low, 2023, s. 86-106). Bu çekişmelere ikinci bir sebep olduğu düşünülen hacıların seyahat koşulları, maddi-manevi yetersizlikleri, kolera salgını, İslam âlemindeki nüfuzunu sağlamlaştırmaya çalışan ve bütün Müslümanların hamiliği vazifesini üstlenen halife-sultan II. Abdülhamid ve Hindistan'da tahakküm kurmuş olan ve menfaati Osmanlı topraklarına ve iç işlerine müdahale etmeyi gerektirdiğine inanan İngiltere'yi karşı karşıya getirmiştir.

Şüphesiz ki ele alınan araştırmanın konusu sadece hacıların yaşadıkları zorluklar ve Hicaz'ın bahsi geçen devletler nezdindeki konumu değildir. Bu makale, bahsedilen vakalarda Hintli hacıların siyasi bir baskı olarak kullanıldığını, bu hacıların Osmanlı ve İngiltere'nin dış politikadaki aracı haline geldiğini ve hac koşullarının iki devletin ilişkilerini değiştirecek boyuta taşıdığını kanıtlamayı hedeflemektedir. Öyle ki bu çatışmanın söz konusu devirde uluslararası siyasete ve devletler arası münasebetlere de yön verdiği iddia edilebilir.

Çalışmada bu hususlar ele alınacak, hacılar vasıtasıyla kurulan ilişkilere yer verilecektir. Makalede Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinden ve Osmanlıca matbuattan istifade edilmiştir. Bu konuda kayda değer bir literatür de bulunmaktadır. Michael Christopher Low'un *İmparatorluk Mekke'si* eseri bu meyanda

[135] Hicaz bölgesi üzerinde ortaya çıkan Osmanlı-İngiliz problemi aslında Afganistan nedeniyle de çıkmış, İngilizler Osmanlı idaresinin bölgede Panislamizm politikası yürüttüğünü ileri sürmüştür, Bkz., (Işın, 2024, s. 5-9).

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

zikre değer eserlerin ilkidir. Daha önce bu hususta Gülcan Aras'ın kaleme aldığı *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler*, Yeliz Gök'ün *Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar* gibi makale ve yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Hicaz ve Hintli Müslümanların Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nde V. Murad'ın yerine 1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamid, nispeten karışık bir idareyi teslim alarak yönetime başlamıştır. Onun döneminde Balkanlarda oluşan ayrılıkçı düşünceler etkisini daha da hissettirmiş; dolayısıyla Babıali'de kargaşa hâkim olmuştur (Turan, 2024, s. 537). Özellikle Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmaların etkisinin yanı sıra dış devletlerin baskıları ile ilan edilen Kanun-i Esasi de Osmanlı'nın hem askeri hem de siyasi anlamda tahakküm altında olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Rusya'nın Osmanlı'ya karşı harp başlatmasıyla devam eden süreçte gittikçe otoritesi sarsılan Abdülhamid'in diplomasiye ağırlık vermesi kaçınılmaz olmuştur. Meclisin de iç çekişmelerden dolayı tatil edilmesi, yaşanan tüm olumsuzlukların sonucu niteliğindedir. Rus savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos be Berlin Antlaşması'yla[136] toprak kaybı yaşayan ve savaş tazminatı ödemek zorunda kalan Abdülhamid'in itibarını düzeltmesi elzem olmuş, dış politikada gücünü göstermesi gerekmiş tüm bunlar da yönetimde saygınlık kazanmasını zorunlu kılmıştır (Küçük, 1988, s. 216).

Böylelikle 93 Harbi'nde ağır bir hezimete uğrayan Osmanlı, Paris Antlaşması uyarınca Avrupalı devletlerin kendi toprak bütünlüğünün muhafazası güvencesini beklemiş fakat Fransa ve İngiltere'nin bu anlaşma şartlarını yerine getirmeyişini büyük bir acıyla tecrübe etmiştir (Özcan, 1997, s. 59). Burada istediği desteği alamayan II. Abdülhamid'in İngilizlere olan tavrı değişmiş, bu durum Osmanlı'nın İngiltere Büyükelçisi Layard ve Hindistan Genel Valisi Lytton tarafından fark edilmiştir. Abdülhamid'in bu yüzden Müslümanları kullanarak ayaklanma çıkaracağı endişesini dile getirmişlerdir.

Dış devletlerle gerçekleşen temaslar ve savaşın akabinde oluşan şartlar, Abdülhamid'i Panislamizm politikasını takip etmeye yönlendirmiş ve bunu siyasetin emellerini gerçekleştirebileceği bir araç olabileceği düşüncesine sevk etmiştir (Özcan, 2011, s. 284-288). Zira Panislamizm, Osmanlı'dan uzak bölgelerde yaşayan, dış devletler tahakkümü altında bulunan Müslümanların sömürge karşıtı düşüncelerini taşıyan bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır (Landau, 1990, s. 9). Bu fikri benimseyen ve esasen ideolojinin temsilcisi sayılan Abdülhamid'in gayesi de tüm Müslümanları farklı coğrafyalarda, yabancı devletlerin egemenliğinde zorluk çekmelerinden dolayı hilafet çatısı altında bir araya getirmektir. Bu minvalde dünyadaki tüm Müslümanların sorunlarını gündeminde tutan halife-padişah, diplomatik pek çok manevrada bulunmuştur (Özcan, 1997, s. 67).

Söz konusu politikanın hedef devletleri arasında Hindistan da yer almaktadır. Sultan, özellikle Hindistan Müslümanlarıyla sıkı bir iletişim halinde olmuştur. Bilhassa Abdülhamid, Hindistan Müslümanlarının önde gelenleriyle irtibatta kalmak istemiş; birtakım nişanlar vermek suretiyle ilişkileri sıkılaştırma yollarına müracaat etmiştir. Hediye takdimi, mektup gönderilmesi ve payitahta yapılan davetler bu politikaya katkı sunmuştur. Aynı zamanda Abdülhamid'in gazetelerle propaganda yapması, konsolosluk sayılarının arttırılması ve bu konsolosların Müslümanlara mitingler ve toplantılar düzenlemesi de dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu dönemde elçi ve ziyaretçilerin gidip gelmesi gibi konular yakından takip edilince, tüm bu olaylar İngiltere'nin şüphelerini destekleyecek nitelikte olmuştur (Özcan, 2011, s. 288-290).

Abdülhamid'in, Hindistan Müslümanlarıyla kurduğu temaslar Hintlilerin İngiltere sömürgesine karşı yaptıkları 1857 ayaklanmalarında devam etmiştir. Bilhassa başkaldırıdan sonra din âlimlerinin baskıdan kurtulmak niyetiyle Hindistan'dan kaçışları, Hicaz bölgesinin isyancılar nezdinde sığınak olarak görülmesine yol açmıştır. İsyanlarda önde gelen isimlerden biri olan ve 1.000 rupi ödül ile aranan Mevlana Rahmetullah Kayravani'nin Mekke'ye ulaşması İngilizler adına tehlikenin boyutunu göstermektedir (Alavi, 2015, s. 3;8).

[136] Bahsi geçen antlaşmaların Osmanlı üzerine etkileri için bkz., (Edi ve Nezirli, 2019, s. 216-221)

Sürgüne gönderilen veya kaçmak zorunda olan isyancıları İngilizler, Hicaz'daki Müslüman nüfusunu siyasi bir tehdit unsuru olarak görmeye başlamıştır; özellikle Seyyid Fadl el-Alevi, Mevlana Rahmetullah Kayravani ve Hacı İmdadullah gibi Mekke'deki Hintli sürgünler, Osmanlı nezdinde itibarlı konumda bulunuyordu. Bu kişilerin ülkede olmamasından kaynaklanan endişe, 1857 isyanından sonra da devam etmiş; bilhassa Seyyid Fadl el-Alevi, daha önce Cidde ayaklanmasında rol alması, Hicaz'da bulunması ve Mekke'deki Hintli hacılarla irtibatta olması nedeniyle İngilizlerin temkinli davranmasına yol açmıştır. Ayrıca, 1853'te İstanbul'u ziyaret eden Fadl'ın cömertçe karşılanması şüpheleri artırmış, Cidde'deki şiddet eylemleri gerekçe gösterilerek İngiltere'ye teslim edilmesi istenmişse de, olayları gerçekleştirdiğine dair kanıt bulunmadığından suçlar resmiyete kavuşmamıştır. Hicaz'ın İngiltere isyanlarında adı geçen şahsiyetlere ev sahipliği yapması, İngiltere'yi rahatsız etmeye devam etmiştir; Austen Henry Layard, Mekke'deki isyancı Hintlilerin İstanbul ile irtibatta olduğunu ve Hindistan'da yeni bir başkaldırının söz konusu olabileceğini belirtmiş, İngiliz konsolosu James Napolyon Zohrap ise Hicaz'ın fikrî olarak İslami ideolojileri taşıyıp Avrupa ve Hristiyanlığa karşıt bir merkez hâline geldiğini ifade etmiştir (Low, 2023, s. 86-106; 121-122). Ancak hac sorunları ortaya çıkınca, Hicaz'ın tehlikeli addedilmesi geri plana itilmiş ve siyasi meselelerin yerini Hintli hacıların yolculuk şartları alarak ilişkilere farklı bir boyut kazandırmıştır.

Hintli Hacılar Hicaz'da

1869 yılından önce hacılar, kara yoluyla seyahatlerini gerçekleştirmişlerdir. Deve, at ya da katır kullanmış, gece istirahat etmiş, gündüz de yola çıkmışlardır (Aras, 2010, s. 9). Buharlı gemilerin 1858'de faaliyete başlaması ve Süveyş Kanalı'nın inşasıyla beraber kervanlar etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu gemiler kısa süren bir yolculuk vaat ettikleri için hacılar tarafından tercih edilmiştir. Öte yandan Cidde limanı Hindistan, Afganistan ve Orta Asya'dan gelen hacıların en çok kullandıkları güzergâhtır. Bu limanda inen hacılar Mekke'ye kara yoluyla geçmişlerdir. Kanal ve buharlı gemilerin yolculuk şartlarını iyileştirmesinin yanı sıra II. Abdülhamid'in son derece önem atfettiği Hicaz demiryolunun 1900 yılında yapımına başlanıp 1908 yılında Medine'ye ulaşması, kuzey istikametinden gelen hacıların seyahatlerini kolaylaştırmıştır (Kuneralp, 1996, s. 498-499). Bu çerçevede bölgeye telgraf hatları çekilerek heyetler yollanmıştır (Torun, 2020, s. 52-53). Böylece dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların çok daha kısa bir sürede ve daha güvenli bir şekilde kutsal topraklara ulaşmaları mümkün hâle gelmiştir.

Demiryolu projesi her ne kadar hacılar için güvenilir ve daha kısa bir seçenek sunmuş olsa da hacılar, zamanın iktiza ettiği zorluklar nedeniyle birçok engelle karşılaşmışlardır. Özellikle kara yolu seyahatleri çok daha yıpratıcı yolculuklardır. Hicaz'ın çetin iklim şartlarına alışkın olunmaması, bölgede sık sık karşılaşılan kum fırtınaları yolculukların gidişatını büyük ölçüde etkilemiş ve hacıların eşyalarının tahrip olmasına yol açmıştır. Surre Kethüdası Ahmed Salahaddin Bey'in 1905-1906 haccında hacıların kum fırtınasına yakalandıklarını ve bineklerinin bahsi geçen fırtınadan zarar gördüğünü aktarması bu meyanda zikredilebilir (Gök, 2020, s. 9). Keza İstanbul mahkemelerinde başsavcılık gibi yüksek rütbelerde görev yapan İsmail Hakkı Bey de Medine'deki temiz içme suyunun temininde yaşanan sıkıntılar ve yol güvenliğinin olmayışını müşahede etmiştir. Raporuna göre hacıların ve devecilerin kuyulardan su temin edememeleri ve develerin bedevilerin saldırıları neticesinde devrilmesi, yol güzergâhlarında bulunan ve korunmak için inşa edilen yapıların tahribi ve onarılmamış olması birçok mağduriyeti de beraberinde getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, 1893 yılında gerçekleştirdiği hac görevi sonrasında gördüklerine dair II. Abdülhamid'e sunduğu raporda şahit olduklarını aktarırken sorunlara karşı çözüm önerileri de geliştirmiştir. Onun yolların güvenliğinin temini için padişaha sunduğu öneri, güzergâh boyunca karakollar inşa edilmesidir. Aynı zamanda bu karakollarda vazife alacak şeyhler seçilmeli, hacıların güvenliğinin yanı sıra yeme-içme ve barınma konusundaki ihtiyaçları da karşılanmalıdır. Esasen içme suyu problemi Hicaz Demiryolu'nun inşası ile bölgeye gelen hacı sayısındaki artışla doğru orantılıdır. Zaten yağış almayan bölge ciddi bir su kıtlığı çekmiş; hacıların uzun süre orada bulunması, yerli halkın tepkisine yol açmıştır (Telli, 2022, s. 32).

İçme suyu sorunlarının yanı sıra urban aşiretinin hacılara güçlük çıkarması, zor olan yolculuğu katlanılmaz hale getirmiştir. Hicaz Valisi Safvet Paşa'nın bu olaylara ilişkin kaleme aldığı raporda, Mekke yolu üzerindeki hacıların hem mallarının hem de canlarının ciddi tehdit altında olduğu açıkça ifade edilmektedir. Yaşanan olaylar sırasında bazı hacıların eşyalarının zarar gördüğü, develer ve erzakların ise bu

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

kargaşada gasp edildiği anlatılmaktadır (Gök, 2020, s. 10). Hintli hacıların sefaletini bizzat gözlemleyenler arasında Osmanlı'nın seçkin devlet adamı olan Sadık el-Müeyyed de vardır. Onun gözlemlerine göre hac için gerekli parayı bulup yola çıkan hacılar, ülkelerine dönecek meblağı karşılayamayınca Hicaz'da mahsur kalmışlardır (Can, 2022 s. 168). Ek olarak İngiltere tarafından ücretsiz olarak hacca gönderilen bazı hacılar, dönüş masraflarını karşılayacak mali yeterliliğe sahip olmadıkları için yaşamlarını idame ettirebilmek adına dilenmek mecburiyetinde kalmışlardır (Barlak, 2013, s. 202).

Söz konusu ziyaretlerin beraberinde getirdiği meşakkatli yol şartları ve kalabalık insan topluluğu, bulaşıcı hastalıkların yayılması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda özellikle kolera hastalığı bölgede büyük sorunlara yol açmıştır. Kökeni Hindistan'a dayanan bu hastalık ticari yollarla Batı'ya, dini ziyaretlerde de Hicaz'a yayılmıştır. Hastaların sağlıklıları da etkilediğinin bilindiği fakat İngiltere yönetiminde hacıları taşıyan gemilerde kolera hastalarının mevcudiyetine rağmen gerekli önlemler alınmaması bir yana, hayatını kaybedenlerin denize atılması suretiyle süreç yönetilmeye çalışılmıştır. Hastalığın yayılım hızı arttıkça ölen kişi sayısında artış gözlemlenince küresel çaplı bir sorun haline gelmiş; dolayısıyla bu durum İngiltere ve Osmanlı gibi iki gücün rekabetine yol açmıştır (Aras, 2010, s. 26-27;30).

Hintli Hacılar Merkezinde Osmanlı-İngiltere İlişkileri

Hindistan Müslümanlarının İngiliz yönetimine karşı egemenlik mücadelesinden doğan sürgünleri ve Hintli hacıların hac yolundaki problemlerine yukarıda değinilmiştir. Tüm bu süreç Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin siyasi-sosyal meselelerde tabiatıyla diplomatik temasta bulunmasına sebep olmuştur. 1857 yılında Hintlilerin İngiliz hâkimiyetine başkaldırıları, Osmanlı devlet adamlarının gündemini meşgul etmekteydi (Özcan, 2011, 284-290). Bu sebeple halife sıfatını taşıyan Abdülhamid'in nüfuzunu sağlamlaştırmasını sağlayacak olan bu isyancıları topraklarında kabul etmesi son derece doğaldır. Hicaz'daki isyancı Müslümanların sayısının artması hem Osmanlı hem de İngiliz yönetiminde şüphe oluşturmuştur. Osmanlı'nın Paris Sefiri Salih Münir Paşa, Mekke'de 1860 yılında 10.000, 1880'de 15.000 Hintlinin yaşadığını aktararak İngiltere'nin Hicaz'ı ele geçirme planlarına dair rapor sunmuştur. Salih Münir Paşa, raporunda kesin olarak kanıtlanamamış olsa da Hicaz'daki Hint nüfusunun İngiltere tarafından yerleştirilmiş olabileceğini, hilafetin Mekke şerifine verilmesini hedefleyen bir siyasetin oluştuğunu aktarmıştır (Low, 2023, s. 1;22-23). Öte yandan İngiltere de Hicaz'ın isyanların merkezi olacağı, yeni bir başkaldırı hareketlerine yön vereceği düşünceleri doğmuştur. Büyükelçi Austen Henry Layard, Mekke'de bulunan isyancı Hintlilerin İstanbul ile irtibatta bulunduğunu ve yeni bir başkaldırı yapılacağını söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ithamları reddetmesiyle beraber iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır (Qureshi, 1999, s. 40).

İngiltere ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getiren meselelerden bir diğeri de Hintli hacıların yaşadıkları sorunlardır. Abdülhamid döneminde Hicaz'ın Osmanlı egemenliğinde bulunması, hacılar bağlantısıyla İngiltere ile diplomatik ilişkilerin yaşanmasında etkili olmuş, bu hususta İngilizler kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme eğilimi göstermiş; bu noktada hacıları kullanarak Osmanlı'da idari sorun oluşturma politikasını tercih etmiştir. İngiliz yönetimi, Hindistan'da bulunan Müslüman Hintli fakirlerin hac ibadetlerini ücretsiz olarak karşılayıp Hicaz'a göndererek bölgede nüfus artışına ve sosyal bir takım problemlere sebep olmuştur. Söz konusu hacıların dönüş masraflarını karşılayamamasından sonra bölgede Hintli sayısı çoğalmış ve Osmanlı'nın duruma müdahale etmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu kapsamda Cidde Konsolos Vekili Dr. Abdürrezzak Bey, hacıların sefalet içinde hacca gitmelerine müsaade edilmemesi yönünde bir talepte bulunmuş ancak İngiliz cephesinden hacıların ibadetlerine engel olunamayacağı yönünde olumsuz yanıt almıştır. Aksi cevabın akabinde sorunun payitahttan çözülmesi fikri teklif edilmiş, bu bağlamda hacıların mali durumlarının tespit edilip Hicaz'dan geri dönüş için maddi imkânlarının olup olmadığının kontrolü için pasaport muayenesi yapılması çözüm yolu olarak belirlenmiştir (Barlak, 2013, 204-205). Osmanlı devlet adamlarından olan Sadık Bey'in İngiliz konsolosluğu ile irtibata geçerek isteklerini dile getirmesi bu yönde atılan başka bir adımdır. Hatta bu çabalarla karşı 1894 tarihli Paris Sağlık Konferansı'nda hacıların biletlerini gidiş-dönüş yönünde satın alması ile birlikte olası bir problemin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Can, 2011, s. 169-170).

Zikredilen önlemler İngiltere'nin fikrini değiştirmemiş, bu bağlamda İngiliz Büyükelçisi Sör Philip Currie, Hicaz'da yaşanan meseleleri dile getirip Osmanlı'nın misafir ağırlamakta bir nevi başarısızlığa

uğradığını ispatlamaya çalışmıştır. Büyükelçi bizzat hacıların Hicaz'daki ziyaret koşullarını ve orada bulunanların nasıl muamele gördüklerine dair malumat almaya çalışmıştır. Bu tür raporlar Osmanlı'nın Hindistan'daki itibarını sarsmak için bir tehdit olduğu hissini vermekte ve İngiltere'nin Hicaz hakkında söz sahibi olmasını amaçlamaktadır (Barlak, 2013, 204-205). Buna rağmen İngiltere doğrudan Hicaz bölgesinde yetki sahibi olmasa da, Osmanlı'dan hacıların çektikleri sıkıntılara binaen bir dizi diplomatik talepte bulunmuştur. Osmanlı arşivlerinde bulunan 1893 tarihli bir vesikada Hint Konsolosunun yolculuklarda bulunan gemi işletmecilerinin kurallara uymaması, yolcuların rahatını göz ardı ederek kendi menfaatlerini düşünmelerinden bahsettiği ve bu nizamın tatbikinden sorumlu olanların görevlerini ifa etmedeki başarısızlıklarını dile getirmiştir. Gemilerin varış noktalarına ulaştıklarında Türk yetkililer tarafından dikkatlice denetlenmesi gerektiği ve herhangi bir kural ihlalinde usulsüzlüklerin ivedilikle giderilmesi gibi birçok tavsiye bulunmaktadır (BOA, Y.PRK.AZJ., 22/41, M.04.03.1893).

Zikredildiği üzere hacılar, yol kesme hadiseleri akabinde ciddi zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. İngiltere bu zafiyetlerden sonra diplomatik baskıyı artırmış; neticesinde yaşanan mağduriyetler Osmanlı yönetimini tedbir almaya sevk etmiştir. Yol üzerinde bulunan menzil kalelerin güçlendirilmesi, konaklama, istirahat etme ve su temini için hayati önem taşıyan menzil kalelerinin sağlamlaştırılması hizmetleri, bu çabanın sonuçlarındandır. Hacıları büyük ölçüde rahatsız eden bedevi sorunu dolayısıyla aşiret şeyhlerine mali destek sağlanıp çeşitli ihsanlarda bulunulması bu politikanın diğer somut örneklerindendir. Fakat bedevi saldırıları tamamen engellenememiştir. 1899 yılında Mekke'den Cidde'ye giden kafilelere yönelik gerçekleşen saldırılar ve yol kesme olayları sonraki senelerde de tekrarlanmıştır (Güler, 2018, s. 135-201). Osmanlı arşivinde yer alan belgede yaşananlara dair İngiltere Konsolosunun Babıali'ye yönelik muhtırası bulunmaktadır. Söz konusu belgede İngiliz tebaasından olan Hintli hacıların yolda 70 İngiliz lirası değerinde mal ve eşyalarının çalındığı, bu olayların bir daha yaşanmaması gerektiği ve yolların emniyetinin sağlanması istenmiştir (BEO, 1342/100576, M.19.07.1899). 1910 tarihli başka bir vesika, hacıların halen benzer sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Bu belgede her sene hac mevsiminde Hindistan, Cava ve Afrika'dan gelen hacıların pek çok zorluk çektiği, maddi yetersizlikten dolayı sefalet içinde oldukları ve bu sıkıntılara karşı etkili tedbir alınması gerektiği ifade edilmektedir (BOA, DH.SYS. 64/38, M.15.09.1910). Vuku bulan hac seyahatindeki ihmallerde sadece Britanya'nın değil Osmanlı'nın da karşı tarafı sorumlu tuttuğu bir kriz haline gelmiş ve bu doğrultuda İngiltere'ye yönelik eleştiriler olmuştur. Örneğin hacıları etkileyen kolera hastalığından İngilizler yükümlü tutulmuş; bilimsel verilerle koleranın kaynağının Hindistan olduğu tespit edilmesine rağmen İngiltere mesuliyeti üstlenmekten kaçınmıştır (Low, 2023 s. 179).

Hastalığın uluslararası bir boyut kazanmasından sonra 1867'de Hicaz'a sıhhiye komisyonu gönderilmiş, salgının yayılma sebebi olarak gerekli tedbirlerin alınmadığına ve hac esnasında insanların temasıyla birlikte diğer hacılara da bulaştığına karar verilmiştir. Özellikle hac mevsiminde kurban kesilen bölge olan Mina civarında bulaşmanın yayıldığının belirlenmesi komisyonun iddialarının temelini oluşturmuştur. Yapılan istişarelerden sonra kurban kesiminin hijyenik şartlarda gerçekleşmesine, tüketilen besinlerin temizliğine dikkat edilmesine, hacıların kapsamlı sağlık taramalarından geçmeleri gerektiğine karar verilmiştir. 1892 tarihli Venedik Konferansı'nda başta Osmanlı Devleti olmak üzere Avrupalı devletlerin de iştirak ettiği komisyon toplanmış, 5 yıl geçerli olacak karantina uygulamasına karar verilmiştir (Aras, 2010 s. 35-37). Osmanlı arşiv belgelerinde tüm bu gayretlere ışık tutan bir belgeye rastlanılmıştır. Söz konusu vesikada hac dönüşünde olan koleralı hacıların Cidde ve Yenbu' İskelesi'nden vapurlara bindirilmemeleri, bekletilmeleri bildirilmiştir (BEO, 226/16897, M.22.06.1893). Başka belgede hac farizasını yerine getiren hacıların salgın hastalıktan dolayı bulundukları gemilerde 10 gün karantinada kalmalarının meclis tarafından kararlaştırıldığına dair bir açıklama mevcuttur (BOA, Y.A.HUS., 508/4, M.18.12.1906). Böylece mevcut sorunların uluslararası bir mahiyet kazanmasından sonra ve özellikle İngiltere'nin yoğun suçlama politikası neticesinde hacılar ve Hintli Müslümanlar siyasi anlamda bir koz haline gelmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Hicaz'da hâkimiyeti tesis ettikten sonra kutsal topraklara büyük hürmet göstermiş, bu anlayış II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Uzun yıllar boyunca tüm İslam âleminin ilgi odağı

olan bu coğrafya, dünyanın dört bir yanından gelen hacılara ev sahipliği yapma vazifesini üstlenmiş; bunların arasında Hintli Müslümanlar da Osmanlı'nın sunduğu imkânlardan istifade etmişlerdir.

Esasen Hicaz, Sultan II. Abdülhamid için halifeliğin ve Panislamizm ideolojisinin aracı sayılmaktaydı. Dolayısıyla Hicaz'ın sadece siyasi faktörü olmayıp dini bir meşruiyet kaynağı oluşturduğu da söylenebilir. Bu bağlamda demiryolu gibi önemli projelerin ve hacıların daha kolay seyahat edebilmelerinin sağlanması, Panislamizm ideolojisinin sadece fikirlerde kalmadığının, pratiğe geçildiğinin göstergesidir. Fakat yaşanan bazı olumsuzluklar Hintli hacılar ekseninde İngiltere gibi devletlerle diplomatik temasların gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Zaten Hint isyancılarını barındırdığı düşünülen ve bu meselelerde sorumlu tutulan Osmanlı Devleti'ne karşı bir de hacıların sıkıntıları eklenince ön yargıların oluşması hız kazanmıştır. İngiliz yönetimi, bölgedeki kolera salgınlarını ve sefaleti öne çıkararak Osmanlı'nın yönetim kabiliyetini sorgulamış, Osmanlı Devleti ise Hindistan'daki Müslümanların yaşadığı ekonomik yetersizliklerin ve plansız hac yolculuklarının faturasını İngiliz idaresine kesmiştir. Böylece iki devletin de siyasi emellerini gerçekleştirmede rol oynayan Hintliler ve Hintli hacılar, dönemin siyasetinde bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın odak noktasını teşkil eden Hindistanlı hacıların yolculuk esnasındaki sefaleti ve kolera salgınının baş göstermesi İngiltere'nin olaya müdahil olmasına ve iki devlet arasında diplomatik temasların gerçekleşmesine neden olmuştur. Söz konusu hastalıklar ve yaşanan zorluklar, hac yoluyla başka bölgelere de yayılıp uluslararası problem haline gelmiş, konferanslar verilerek sorunlarla başa çıkılmak için fikir birliği sağlanmaya çalışılmıştır. Dış devletlerin müdahalesiyle birlikte, Hintli hacılar iki devletin siyasi hedeflerinde etkili hale gelmiştir. Bu durum salt dini vecibelerle yapılan hizmetler algısından çıkılıp, siyasi dayatmalar akabinde icraata başvurulduğunu da göstermektedir. Hacılar, Osmanlı adına meşruiyetin siyasi bir aracı, İngiltere için ise sömürge düzenini tehlikeye atan bir risk alanı olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı'nın hilafet merkezli yönetiminde ve İngiltere'nin sömürge düzeninde hac organizasyonunun yalnızca dini etkisinin olmadığı, idari ve siyasi yönünün de olduğu görülmüştür. Olumsuzlukların faturasının karşılıklı olarak kesildiği hacılar ekseninde oluşan bu durumun, iki taraf için de neredeyse bir güç savaşı haline geldiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BEO)

1. BOA, Bâbıâli Evrak Odası Evrakı. [BEO]. No. 226, Gömlek No. 16897.
2. BOA, Bâbıâli Evrak Odası Evrakı. [BEO]. No. 1342, Gömlek No. 100576. BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat [Y.A.HUS.]. No. 508, Gömlek No. 4.
3. BOA, Yıldız Perakende, Arzuhal ve Jurnaller [Y.PRK.AZJ.] No. 22, Gömlek No. 41.
4. BOA, Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım [DH.SYS.] No. 64, Gömlek No. 38.

Kitap, Makale, Tezler

1. Alavi, S. (2015). *Muslim cosmopolitanism in the age of empire*. Harvard University Press.
2. Aras, G. *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
3. Barlak, H. "Sultan II. Abdülhamid'in Haremeyn Hassasiyeti". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7.17 (2019), 128-150.
4. Barlak, H. *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1876-1909).* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
5. Can, Ö. F. *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı: Azmzade Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1860-1910).* İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

6. Edi, A. ve Nezirli, Z. Rus Tarihçilerin Eserlerinde Osmanlı Son Dönemi Siyasi Antlaşmalar (1878-1914). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2019, s. 211-235.
7. Gök, Y. *Hintli hacıların yaşadığı sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devletinin Aldığı Önlemler (1820-1914)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
8. Güler, M. "XVII. Yüzyıl Sonlarında Hac Yolundaki İdari Düzenlemeler." *Congress*. 2018.
9. Işın, S. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Afganistan Dış Politikasına Genel Bir Bakış, Tanzimat'tan Günümüze Türk Dış Politikası kitabının içinden (ed. Ahmet Edi). Bursa: Ekin Yayınevi, 2025.
10. Kuneralp, S. (1996). Osmanlı yönetimindeki (1831–1911) Hicaz'da hac ve kolera (M. Atalar, Çev.). *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 498–499.
11. Kurşun, Z. (1998). "Hicaz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/hicaz (Erişim Tarihi: 09.03.2026).
12. Küçük, C. "Abdülhamid II". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii (Erişim Tarihi: 15.02.2026).
13. Landau, J. M. *Pan-Islam: History and Ideology*. London: Routledge, 1990.
14. Low, M. C. İmparatorluk Mekke'si Osmanlı Hicaz'ı ve Hint Okyanusunda Hac. çev. Yunus Babacan. İstanbul: Telemak Kitap, 2023.
15. Metin, İ. "Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri". *Turkish Studies (Elektronik)* 10.2 (2015), 663-678.
16. Özcan, A. "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları". *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri,* İÜEF, İstanbul (1994).
17. Özcan, A. Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924). İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.
18. Qureshi, M. N. *Pan-Islam in British Indian politics: A study of the Khilafat Movement, 1918-1924*. Brill, 1999.
19. Telli, H. "İsmail Hakkı Bey'in II. Abdülhamid'e Sunduğu Hac Raporu". *Turkish Academic Research Review* 7.1 (2022), 18-49.
20. Torun, A. *II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı-Hint ilişkileri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(35)

Tuğba Esra TAHTACI[137]

MEŞK İLE NOTA ARASINDA: AMATÖR KOROLARDA TÜRK MÜZİĞİ ÖĞRETİMİNİN YAPISI

BETWEEN PRACTICE AND NOTATION: THE STRUCTURE OF TURKISH MUSIC TEACHING IN AMATEUR CHOIRS

ÖZ

Türk müziği eğitiminde yüzyıllar boyunca temel aktarım yöntemi olarak kullanılan meşk, sözlü ve uygulamaya dayalı yapısıyla yalnızca bir öğretim tekniği değil, aynı zamanda kültürel sürekliliği sağlayan bir eğitim anlayışıdır. Türk müziği geleneği sözlü bir ifade tarzıdır. Nota, bu geleneğin sonradan eklenmiş bir unsuru olarak kaşımıza çıkar. Günümüzde nota temelli öğretimin yaygınlaşmasıyla birlikte meşkin işlevi ve konumu yeniden tartışılmaktadır. Bu çalışmada, meşk yönteminin günümüz amatör Türk müziği korolarındaki yeri ve işlevi ele alınmakta, meşk ile nota temelli eğitimin birlikte kullanımının pedagojik boyutları incelenmektedir. Araştırma, literatür taramasına dayalı olarak yürütülmüş ve alan yazınındaki görüşler ışığında değerlendirilmiştir. Bulgular, meşkin özellikle üslup, tavır, hafıza ve toplu icra bilincinin kazandırılmasında önemli bir rol oynadığını, nota eğitimiyle birlikte kullanıldığında ise öğretim sürecini destekleyici bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, icrada ortaya çıkan üslup ve tavır özelliklerinin korunabilmesi için günümüz teknolojisinden yararlanılarak notaya dijital eklemeler yapılmasının, aktarımı güçlendiren bir yöntem olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Müziği, meşk, amatör koro, müzik eğitimi, nota.

ABSTRACT

For centuries, meşk *has served as the primary method of transmission in Turkish music education. Based on oral and practical interaction, it represents not only a teaching technique but also an educational approach that ensures cultural continuity. Although musical notation was later incorporated into this tradition, its widespread use in modern education has prompted renewed discussion on the role of* meşk*. This study examines the function of the* meşk *method in contemporary amateur Turkish music choirs and explores the pedagogical implications of combining* meşk *with notation-based instruction. The research is based on a literature review and evaluated through existing scholarly perspectives. The findings suggest that* meşk *plays a crucial role in developing stylistic awareness, performance manner, musical memory, and ensemble cohesion. When integrated with notation-based teaching, it contributes to a more effective and balanced learning process. Furthermore, the study concludes that the use of contemporary technologies, such as digital supplements added to musical notation, may support the preservation and transmission of stylistic and interpretative elements in performance.*

Keywords: *Turkish Music, meşk, amateur choir, music education, notation.*

[137] **Haliç Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, esartugba@gmail.com ORCID: 0009-0000-9341-906X**

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

1. GİRİŞ

Yeryüzünde sayısız titreşimlerden oluşan doğa olaylarına bakıldığında, ana malzemenin ses olduğu görülür. İnsanlık tarihinin oluşumundan yıllarca önce var olan, her canlının duyabildiği seslerin, insanoğlunun varoluş tarihi itibariyle yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Zaman içerisinde sesleri bir anlatım biçimine dönüştürmüşlerdir. Bu bağlamda müziğin de ses üzerine kurulmuş bir anlatım sanatı olduğu söylenebilir.

Yapılan araştırmalarda müziğin çeşitli şekillerle, harflerle ya da sembolleri kullanarak okunup yazılabildiği ancak, duyumunun herkes için farklı olduğu görülmektedir. O anda tüm şekiller anlamını yitirir ve dil, din, coğrafya ayrımı olmadan bir duyum lisanına geçilir ve müziğin ortak dili kendini gösterir. Bu durumda müzik her toplumda görülen bir ifade kültürüdür diye tanımlanabilir.

Bir ulusa ait olan her türlü duygu, düşünce ve yaşam tarzı, kültürün bir parçası olan ve sanatın en önemli unsurlarından biri olan müziğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Günümüz müzik kültürü, herhangi bir sanat kaygısı içeren ya da içermeyen, bizim anlam kattığımız ve gelecek kuşaklara aktarılan, manevi kültür ürünlerinden biridir. Diğer sanat dalları ile karşılaştırıldığında insan ruhu üzerinde etki bırakan en önemli kültür ürünlerinden biri olduğu söylenebilir. Yurtman'ın da belirttiği gibi "Müzik tarihsel ve kültürel bir yansıma, hem de bağlayıcı ve birleştirici bir güç olarak kabul edilmelidir". (Yurtman, 2017)

Türk müziği tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, müziğin öğretimi ve aktarımının büyük ölçüde meşk usulü ile yapıldığı, eser dağarcığı ve icracılık tecrübesinin de meşk ederek kazanıldığı görülür. Osmanlı döneminde saraylarda, dergâhlarda, kahvehanelerde yer alan müzik kültürü, günümüzde daha çok amatör korolarda temsil edilmektedir. Birçok amatör musiki korolarının eğitim sisteminin de meşk usulüne dayandığını söylemek yanlış olmaz. Eserlerin akılda kalıcılığı, hocanın üslubunun öğrencilerine aktarılması bakımından meşk yöntemi önem arz etmektedir.

Günümüzde bir grupla birkaç şarkı söylemek de meşk olarak yanlış ifade edilmektedir. Meşk bir öğretim şeklidir ve özellikle de bir sanatın öğretimidir. Türk müziği eğitimi vermek amacıyla kurulan amatör koroların öğrencilerinin çoğu nota bilmemekte, alaylı diye tabir edilen şekilde yetişmektedir. Nota biliyor olsalar dahi tavır, üslup denilen kavramların, taklit, tekrar, gözlem gibi unsurlarla birleşerek daha çok meşk usulüyle kazanıldığı görülmektedir.

Günümüzde özellikle amatör korolarda, meşk ve nota yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma bir öğretim anlayışı dikkat çekmektedir. Bu çalışma, söz konusu birlikteliğin nasıl şekillendiğini ve teknolojinin nimetlerinden yararlanılarak amatör korolar için nasıl faydalı olabileceğini bulmayı amaçlamaktadır.

TÜRK MÜZİĞİNDE MEŞK GELENEĞİ

Türk musıkisinin öğretim ve aktarımında, geleneğin estetik değerleri, üslup anlayışı, icra tavrı, aidiyet duygusu ve kimlik inşası boyutunda gerçekleştiren meşk sürecinin hâkim olduğunu görüyoruz. Tabi bu süreçte sanatın, üslûp ve tavırların nesilden nesile aktarılması, yani, Behar'ın da belirttiği üzere "düz taklidin kişiliğe bürünmesi", zaman almıştır.

Zaman içinde meşk basit bir pedagojik yöntem olmanın çok ötesine geçti. Meşk, eldeki tüm müzik birikim ve repertuarının bir sonraki nesle aktarılmasının aracıydı. Nota kullanımının uzun yıllardır devreye girmiş olmasına rağmen bu durum bugün dahi bir ölçüde hala öyledir (Behar, 1992, s. 20).

Meşk, temelde dinleme, tekrar etme ve taklit yoluyla öğrenmeye dayalı bir yöntemdir. Bu yönüyle yalnızca teknik bilgiyi değil, müzikal sezgiyi ve estetik anlayışı da kapsar. Meşk sürecinde öğrenci, hocanın icrasını birebir takip ederek makam seyri, usul anlayışı, süsleme biçimleri ve ifade özelliklerini içselleştirir. Bu durum, yazılı kaynakların sınırlı kaldığı alanlarda müziğin canlı biçimde aktarılmasını mümkün kılmıştır.

Özellikle üslup aktarımı açısından meşkin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Nota, seslerin yüksekliğini ve sürelerini gösterebilse de icraya özgü nüansların aktarımında çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu noktada meşk, icranın ruhunu aktaran tamamlayıcı bir araç olarak öne çıkar.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

2. MEŞK YÖNTEMİNİN EĞİTSEL NİTELİĞİ

Musıkinin meşk yöntemiyle eğitiminde, güfte mecmualarının hafızayı diri tutan, yardımcı bir yazılı kaynak olarak kullanıldığını görüyoruz. Güfte mecmuası, mecmuayı toplayan kişinin, melodisini hafızasında sakladığı eserleri, yeri geldiği zaman ona başvurarak okumasını temin eder (Karakaya, 2021, s. 192).

Müziğin notadan öğrenilip icra edilmediği bir eğitim sisteminde, eserlerin hafızada kalmasını kolaylaştıran bir yöntem olan, usul vurarak öğrenmenin önemine de değinilmeektedir. Şarkıların bu son derece muntazam ölçüleri adeta hafızalarının tazeleyen bir nota işlevi görür. İcra sırasında daima kah ellerini dizlerine vurarak kah kudümlerle usul tutan biri bulunur. Bu da icracılara güven verir, onları yönlendirir. Usulü bozmak asla caiz değildir. (Behar, 1992, s. 14)

Dolayısıyla, bu eğitim yönteminde "hafıza" nın önemli bir yer teşkil ettiği açıktır. Öğrenci, hafızanın gücü ile ezberine aldığı eserlerin sayısının çokluğu kadar "üstad" sayılırdı. Musıki üstadı, öğrencide güzel bir ses, iyi bir müzik kulağı, ritm anlayışı, yani belirgin bir müzik yeteneği bulmayı beklerdi. Ancak, başarılı olmak için güçlü bir kulak hafızasına da sahip olmak gerektiği açıktır. Güçlü bir kulak hafızasına sahibolmaya her zaman büyük önem verilmiştir (Behar, 1992, s. 33).

Meşk ile eğitimde hoca, öğrencisine yalnızca "nasıl çalınacağını veya söyleneceğini" değil, "nasıl hissedileceğini" de aktarır. Bu aktarım öğrenenin, "fem-i muhsin" olarak nitelendirilen yetkin bir icracının sesinden ve yorumundan doğrudan yararlanması esastır. Farklı üslup anlayışına sahip hocalardan ders almanın, icracının yorum derinliğini ve tavır çeşitliliğini geliştirdiği kabul edilebilir. Bu nedenle meşk, Türk musıkisinde bir öğretim metodundan öte, birden fazla üstatla çalışarak icra kabiliyetini zenginleştiren, uslûbun biçimlendiği ve tavrın olgunlaştığı bir manevi eğitim süreci olarak kabul edilebilir.

Meşk, yalnızca öğretici bir süreç değil, toplumsal birliktelik duygusunu güçlendiren, müzik aracılığıyla farklı kimlikleri ortak bir estetik zemin üzerinde buluşturan bir gelenek haline gelmiştir.

3. AMATÖR TÜRK MÜZİĞİ KOROLARINDA EĞİTİM

Müzik, bir toplumun kültürel yapısını yansıtan en güçlü ifade biçimlerinden biridir. İnsanların sevinçleri, kederleri, inançları ve ortak yaşam tecrübeleri, çoğu zaman kelimelerden önce müzik aracılığıyla anlam bulur. Bu nedenle müzik, bir milletin hafızasını, değerlerini ve dünya görüşünü taşıyan kültürel bir mirastır.

Müzik eğitimi ise, bu sanatın bilinçli ve sistemli bir şekilde öğrenilmesini amaçlayan bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bireyin hem kişisel gelişimini destekleyen hem de toplumsal kültürün korunmasına hizmet eden bir süreçtir.

Başlangıçta birer sosyal etkinlik olarak görülen korolar özellikle bireyin duygusal, bilişsel ve davranışsal gelişimi üzerinde belirgin etkiler oluşturmaktadır.

Korolar, insanların özgüvenini arttırarak, kişilik gelişmelerine katkıda bulunmanın yanı sıra birlikte hareket etmeyi, ortak amaç için işbirliği yapmayı, disiplinli ve düzenli olmanın ne demek olduğunu öğreten sosyal bir grup olarak karşımıza çıkar. (Koç, 2019, s. 7)

Amatör Müzik Eğitimi, bireyin müziği bir meslek edinme amacı taşımaksızın, kişisel ilgi ve isteği doğrultusunda katıldığı bir öğrenme sürecidir. Bu tür eğitim, bireyin estetik duyarlılığını geliştirir, müziksel beğenisini derinleştirir ve sosyal yaşamına sanatsal bir boyut kazandırır.

Özengen müzik eğitimi, müziğin belli bir dalına özengence (amatörce) ilgili, istekli, gönüllü, yatkın ve düşkün ya da tutkun olanlara yönelik olup, etkin bir müziksel katılım, zevk ve doyum ağlamak ve bunu olabildiğince sürdürüp geliştirmek için gerekli müziksel davranışlar kazandırmayı amaçlar (Uçan, 2018, s. 35).

Amatör koroların genel yapısı incelendiğinde, eğitimin geleneksel meşk anlayışı ile sürdürüldüğü gözlemlenmektedir.

4. NOTALI EĞİTİM SİSTEMİ

Tarih boyunca mûsikî icracıları ve nazariyeciler, dönemin anlayışına ve ihtiyaçlarına göre farklı notasyon sistemleri geliştirmiştir. Her bir sistem, kendi zamanının estetik akışını, eğitim geleneğini ve mûsikî

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

kavrayış biçimini taşır. Değişen toplum yapısı, icra ortamları ve öğretim yöntemleri, notanın biçimlenişini de etkilemiştir. Bugün kullanılan nota düzeni de bu uzun tarihsel yolculuğun bir devamı niteliğindedir.

Birçok nota yazısının icad edildiğini, kullanmayı denenmiş olduklarını biliyoruz. Ancak, 19.yüzyılın ikinci yarısında itibaren kullanılan Hampartzum notası dışında hiçbiri, geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşamamıştır.

Yakın Doğu'nun köklü uygarlıkları, yazının ortaya çıkışıyla birlikte müziği de kaydetme ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Sümerlerin M.Ö. 3.300'lerde yazıyı geliştirmesi ve M.Ö. 2.000'lere doğru ilk müzik yazısını kullanmış olmaları, bu alandaki en eski örnekleri oluşturur. Nitekim Öztuna da "*Sümerliler, yazıyı bulduklarıgibi, musiki yazısını da bulmuşlardır*" ifadesiyle bu erken döneme işaret etmektedir (Öztuna, 1990, s. 136).

Nota, eserin kalıcılığını sağlamakta ve repertuvarın korunmasına, yaygınlaştırılmasına olanak tanımaktadır. Ancak, nota ile geçilen eserler notaya bağımlı hale getirmekte ve hafızayı köreltebilmektedir. Türk müziğinde nota, icrada birlik oluşturmak açısından önemli bir araçtır. Bununla birlikte üslup ve tavrın bütünüyle nota üzerine aktarılması çoğu zaman sınırlı kalmaktadır.

5. MEŞK VE NOTA İLİŞKİSİ

Günümüz Türk müziği eğitiminde meşk ve nota karşıt değil, birbirini tamamlayan iki unsur olarak ele alınmalıdır. Notalı eğitimde üslubun belirli yönleri çeşitli işaretlerle gösterilebilmektedir. Örneğin, dinamik işaretleri (forte, piano, crescendo vb..), nefes alma noktaları, aksan ve vurgu sembolleri ya da glissando ve trill gibi süslemelere dair göstergeler üslubun kısmen nota üzerinde ifadesini sağlayabilir. Ancak bu göstergeler, Türk müziğinin incelikli icra geleneğini bütünüyle aktarmaktan uzak kalabilir. Zira makam perdelerinin mikro düzeydeki farklılıkları, seslerin iniş-çıkışındaki karakteristik süslemeler, nağmelerin duygu yükü ve icra esnasında ortaya çıkan nefes, tını ve renk farklılıkları nota işaretleriyle sınırlı biçimde aktarılabilir.

Porteli Batı notasının kullanılmasını savunanlardan biri olan Şeyh Edhem Efendi, Bergüzar-ı Edhem adını verdiği mecmuasının önsözünde bu durumu şöyle özetliyor;

Nota güzelce öğrenilirse meşk olunan bir şeyi nota ile zabt etmek âsân kolay olacağı gibi, birçok emekler sarf edilip temesşuk edilen [öğrenilen] her ne ise o da unutulmaz ve hatırda kalmayan şeyler mevcut olan notasına müracaatla bilâ tereddüt [tereddütsüz]okunur… Fakat ne kadar nota öğrenilir ise öğrenilsin bir beste veya şarkıyı tavr- ı mahsusunda [özel tavrında] okumak için yine bir muallime muhtacız. Nota yalnız makamı yazar, şiveyi de birlikte yazması mümkün değildir. Hiç olmazsa beş on defa fem – i üstaddan ahz etmek [üstadın ağzından almak] zaruridir (Behar, 1992, s. 43).

Meşk sistemi, öğrencinin öğreticiyi taklit ederek müzik öğrenmeye başladığı bir sistem olduğundan öğrencinin, öğreticide bulunduğu varsayılan doğru ve estetik icra bilgisi ve teorik bilgiye günümüzde kullanılan sisteme nazaran daha etkili bir şekilde haiz olabilmesini olanaklı kılmaktadır (Güvençoğlu, Zengintaş, & Güvençoğlu, 2015, s. 308).

Amatör korolar bağlamında bakıldığında, nota üzerinde üsluba dair işaretlerin eklenmesi, icracılara yol gösterici olmakla birlikte yeterli değildir. Üslubun özü, şefin yorumuyla ve meşk usulüne dayalı aktarımla hayata geçmektedir. Dolayısıyla notalı eğitim, üslup aktarımında yalnızca bir temel teşkil eder; asıl bütünlük, meşk yöntemiyle sağlanır.

6. SONUÇ

Türk müziği eğitiminde meşk, yalnızca tarihsel bir yöntem değil, günümüzde de geçerliliğini sürdüren güçlü bir pedagojik yaklaşımdır. Amatör Türk müziği korolarında meşk, üslup, tavır, hafıza ve birlikte icra bilincinin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Nota ise bu süreci destekleyen, düzenleyici ve kolaylaştırıcı bir araç olarak işlev görmektedir.

Meşk Türk Musikisi'nde vazgeçilemeyecek bir tarzdır. Yoksa gelen bir eserin notasını hocanın okumasıyla, siz tekrar edin demesiyle bu meşk olmaz. Nota unutmayı önleyici bir araçtır. Ama musikiyi öğrenmek, musikiyi bilmek, musikiyi iyi icra edebilmek meşk sistemiyle en başarılı bir şeklide gelişir (Gürbüz, 2010).

Aslında burada iki gerçeği kabul etmek gerekiyor, birincisi meşk geleneğinin özünde zaten nota yoktu, kulak, hafıza ve üslûp hoca-talebe arasında canlı bir aktarımla gelişiyordu. İkincisi ise, bugünün şehir hayatı, hız, zaman kısıtları ve kültürel dağınıklık karşısında aynı yoğunluğu ve sürekliliği sağlamak artık kolay değil.

Meşk sadece ezber değil, bir üslûp terbiyesidir. Her süsleme, her nefes, her nağme, eserin kendi içindeki ruhunu taşır. Bu ruh, kağıda yazılamaz. Nota iskeleti gösterir, canı veren ise meşktir. Bu yüzden notayı tek başına bırakmak doğru olmayabilir. Bugünün koşullarında, eskisi gibi düzenli ve uzun süreli yapılmıyorsa, bir şekilde desteklenmek zorundadır.

Nota, öğrenmenin omurgası değil, kontrol noktası olmalıdır. Yani, önce meşk ile kulağa ve hafızaya yerleştirmek, sonra nota ile teyit etmek, sonunda da tekrar kulağa ve bedene döndürmek gerekir. Türk Mûsıkîsine özgü ûslup, tavır gibi unsurlar nedeniyle aktarımda nota ile birlikte mutlaka gelenekten gelen meşk sistemi de kullanılmaktadır. Bu durumda birbirlerini koruyan birer araç haline gelirler.

Bu çalışmada, meşk ile nota temelli eğitimin birbirini dışlayan değil, tamamlayan iki unsur olduğu ortaya konmuştur. Günümüz teknolojik olanakları kullanılarak, notaya eklenen dijital bağlantılar ile eseri koro şefinin kendisinden ya da önerdiği üstadlardan dinleme imkanı olması, geleneksel aktarımı güçlendirecek yeni bir yaklaşım sunabilir. Böylece hem geleneğin özü korunacak hem de çağdaş eğitim anlayışıyla uyumlu, sürdürülebilir bir öğretim modeli geliştirilebilecektir kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

1. Behar, C. (1992). Zaman, Mekân, Müzik. İstanbul: AFA Yayıncılık A.Ş.
2. Gürbüz, H. (2010). Meşk Sistemi, türk Musikisine Katkıları ve Günümüze Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
3. Güvençoğlu, Ş., Zengintaş, A., & Güvençoğlu, Y. (2015). Akademikbakış Dergisi. From Dergipark.org.tr: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383094
4. Karakaya, F. (2021). Osmanlı-Türk Müziğine Bakışlar: Tarih, Teori ve İcra. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
5. Koç, H. (2019). Amatör Koroların Toplumsal İşlevlerinin Değerlendirilmesi; Eskişehir Odunpazarı Halk Eğitimi Merkezi Türk Sanat Müziği Korosu Örneklemi. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
6. Öztuna, Y. (1990). Büyük Türk Mûsıkîsi Ansiklopedisi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
7. Uçan, A. (2018). Müzik Eğitimi. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
8. Yurtman, İ. (2017). Sosyalleşme Kapsamında Amatör Koroların İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, 16.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(36)

Ülker EFENDİYEVA[138]

ORTA ASYA KIPÇAK TÜRKÇELERİNDE OTURMA ODASI EŞYALARININ İSİMLERİ ÜZERİNE SÖZCÜKSEL-SEMANTİK ARAŞTIRMA

A LEXICAL-SEMANTIC STUDY ON THE NAMES OF LIVING ROOM FURNITURE IN CENTRAL ASIAN KIPCHAK TURKIC LANGUAGES

ÖZ

Bu makalede Orta Asya Kıpçak, yani Kazak, Kırgız ve Karakalpak dillerinde misafir odasına ait ev eşyalarının adları karşılaştırmalı açıdan incelenmektedir. Araştırmada oda eşyaları işlevsel esaslara göre sınıflandırılmakta ve misafir odasına ait unsurlar ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınmaktadır. *Kilim/halı, sandık, oturacak, perde* ve *süpürge* gibi sözler üç dilde karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. İnceleme, bu leksik birimlerin büyük çoğunluğunun ortak Türk köküne dayandığını ve fonetik farklılıklara rağmen temel ortak anlamlarını koruduğunu göstermektedir. *Kilim* kelimesinin Kazak, Kırgız ve Karakalpak dillerinde farklı fonetik varyantlarla kullanılması, kalite, ölçü ve malzeme bakımından çeşitlenmesi ele alınmaktadır. *Sandık* leksik biriminin hem somut bir ev eşyasını, hem de mecazi ve sembolik anlamları ifade ettiği belirlenmektedir. *Koltuk* kavramının çeşitli türetme modelleriyle oluştuğu ve diller arası yapısal paralellik gösterdiği ortaya konmaktadır. *Perde* kelimesinin ise somut bir eşyadan anatomi ve mecazi-psikolojik alanlara kadar uzanan semantik gelişimi izlenmektedir. *Süpürge* kavramının da üç dilde aynı fiil kökü temelinde oluşan türevlerle sistemli bir biçimde geliştiği görülmektedir.

Sonuç olarak, misafir odasına ait ev eşyalarıyla ilgili leksikonun Orta Asya Kıpçak dillerinde ortak bir etimolojik temel üzerinde oluştuğu, ancak fonetik ve kısmen semantik farklılıklarla geliştiği belirlenmiştir. Bu kelimelerde hem eski Türk leksik katmanının izleri korunmakta hem de mecazi ve terminolojik genişleme gözlemlenmektedir. Araştırma, karşılaştırmalı leksikoloji açısından Kıpçak dillerinin söz varlığındaki paralellikleri ve farklı gelişim yönlerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak dili, Kazak dili, Kırgız dili, Karakalpak dili, Evsel sözlük, Misafir Odası Mobilyaları, Sözcüksel-Anlamsal Analiz.

ABSTRACT

This article examines the names of household items belonging to the guest room in the Central Asian Kipchak languages, namely Kazakh, Kyrgyz, and Karakalpak, from a comparative perspective. In the study, room items are classified according to their functional characteristics, and the lexical units related to the guest room are analysed as a separate semantic group. The terms килем [kʲiˈlʲem]/ғалы [ʁaˈlɯ]/қалы [qaˈlɯ]/гилем [gʲiˈlʲem], сандық [sanˈdɯq]/сандык [sanˈduk], орындық [ɔrɯnˈdɯq]/орундук [ɔrunˈduk]/отырғыш [otɯrˈʁɯʃ]/олтургуч [olturˈguʧ]/омургуч [oturˈguʧ], перде [perˈde]/парда [parˈda], and сыпырғыш [sɯpɯrˈʁɯʃ]/сыпыртқы [sɯpɯrtˈqɯ]/шыпырғы [ʃɯpɯrˈgɯ] are examined comparatively across the three languages. The analysis focuses on the phonetic variants, structural formation, and semantic development of these lexical units. The term килем and its phonetic variants demonstrate differentiation according to material, size, and quality. The lexical unit сандық denotes not only a concrete household object but also acquires figurative and symbolic meanings in various contexts. The group of lexical forms representing the concept of seating furniture (орындық, орундук, отырғыш, олтургуч, отургуч) illustrates different derivational models while preserving a common semantic basis. Similarly, the word перде shows semantic extension from a concrete household object to anatomical and metaphorical domains, while the lexical forms derived from the root сыпыр reflect the systematic formation of terms related to cleaning implements.

The study demonstrates that the lexicon of guest-room household items in the Central Asian Kipchak languages is based on a shared Turkic lexical heritage. At the same time, phonetic variation, derivational patterns, and semantic expansion reveal language-specific developments. These features highlight both the historical unity of the Turkic lexical layer and the internal evolution of the Kipchak languages.

Keywords: *Kipchak languages, Kazakh language, Kyrgyz language, Karakalpak language, household lexicon, guest room furniture, lexical-semantic analysis.*

[138]**Doktora öğrencisi, Bakı Dövlət Universiteti, ulker.efendiyeva@list.ru**
ORCİD: https://orcid.org/0000-0003-4041-354X

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Her dilin söz varlığı içinde ev eşyalarını ifade eden leksik birimler özel bir yer tutar. Bu alan yalnızca dilbilimciler için değil, tarihçiler ve etnograflar için de değerli bir kaynaktır. Bu nedenle günlük yaşama ait leksik fon, hem etnogenetik hem de dilbilimsel araştırmalar açısından zengin bir malzeme niteliği taşır.

Orta Asya Kıpçak dillerinde ev yaşamına ait söz varlığı üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak Kazak, Kırgız ve Karakalpak dillerinin ev eşyalarıyla ilgili leksikasının sistemli ve karşılaştırmalı analizi yeterince incelenmemiştir. Bu durum konunun güncelliğini ve önemini ortaya koymaktadır. Makalede Orta Asya Kıpçak dillerinin ev yaşamına ait söz varlığında oda eşyalarının adları leksiko-semantik açıdan sınıflandırılmaktadır.

Ev ortamında kullanılan eşyaların adları yalnızca maddi nesneleri ifade etmez, aynı zamanda aile yaşamını ve ev içindeki mekansal düzeni de yansıtır. Türk dillerinde bu alana ait sözler ortak bir kökene sahiptir, ancak zamanla anlamlarında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Oda eşyalarını işlevlerine göre sınıflandırmak ev yaşamına ait söz varlığını daha sistemli biçimde incelemeye imkân sağlar. Kullanım amacına göre bu eşyalar genel olarak iki gruba ayrılır: yatak odasına ait eşyalar ve misafir (oturma) odasına ait eşyalar.

Yatak odasına ait eşyalar dinlenme ve uyuma işleviyle ilişkilidir. Bu gruba *yatak, yorgan, yastık, döşek* ve *sandık* gibi sözler dahildir. Bu eşyalar bireysel kullanım özelliği taşır ve aile içinde kişisel alan kavramıyla bağlantılıdır. Misafir odası ise aile üyelerinin ve misafirlerin bir araya geldiği daha kamusal bir mekandır. Bu alanda kullanılan eşyalar daha çok ortak kullanıma yöneliktir. *Koltuk, masa, halı, perde, saat, avize* ve *televizyon* gibi sözler bu gruba girer. Bazı eşyalar, örneğin *perde, halı, dolap* ve *saat* — her iki mekanda da kullanılabildiği için ortak ev eşyaları olarak değerlendirilebilir.

Modern teknolojik gelişmeler ev yaşamına ait söz varlığına yeni kelimelerin girmesine yol açmıştır. *Telefon, bilgisayar, mobil, dizüstü bilgisayar* ve *Wi-Fi* gibi terimler artık günlük kullanım düzeyine ulaşmıştır. Ancak bu sözler uluslararası nitelik taşıdığı ve eski leksik katmana ait olmadığı için, onların tarihi-karşılaştırmalı incelemesi bu araştırmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Bu makalede misafir odasına ait bazı ev eşyalarının adları leksiko-semantik açıdan analiz edilmektedir.

Bulgular

Kilim leksik birimi Türk dillerinin büyük çoğunluğunda görülen bir kelimedir. Bu kelimenin kullanım alanına bakıldığında yalnızca bir ev eşyasının adı olmadığı anlaşılır. Türk halklarının geleneksel yaşam ortamında hem yer örtüsü olarak hem de evin rahatlığını ve düzenini sağlayan temel unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenle kilim kelimesi günlük yaşamla yakından bağlantılıdır ve dilde yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Kazak dilinde bu leksik birim *кілем* [kilem] biçiminde kullanılmakta olup yere serilen, duvara asılan vb. amaçlarla farklı renkli iplerden desenli şekilde dokunan bir ev eşyasını ifade eder. Kazak dilinde *кілем* dokuma özelliğine göre *түкті* [tükti], *тақыр* [takır], malzemesine göre *жүн* [jün], *жібек* [jibek], *мақта* [makta], *кендір талшығы* [kendir talşığı], ölçüsüne göre *қос күмбезді* [kos kümbezdi], *бес күмбезді* [bes kümbezdi] olarak, ayrıca desen özelliklerine göre de çeşitli adlarla anılmaktadır.

Қалы кілем [kalı kilem] yere serme, duvara asma vb. amaçlarla farklı renkli yün iplerden dokunmuş, kalın, tüylü ve değerli bir ev eşyasıdır. Metinlerde evlerin içinin *қалы кілем* ile kaplı olması zenginlik ve rahatlık göstergesi olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda *қалы кілем* ifadesi bazı bağlamlarda saygınlık ve sosyal statü ile ilişkili bir anlam da taşımaktadır [Қазақ әдебі тілінің сөздігі. 8-том, 2011: s.596].

Karakalpak dilinde *halı* kavramı birkaç paralel leksik birim aracılığıyla ifade edilmektedir: *ғалы* [ğalı], *қалы* [kalı], *гилем* [gilem] ve bunlara bağlı türev biçimler. Bu kelimeler anlam bakımından aynı ev eşyası alanına ait olsa da fonetik ve yapısal açıdan bazı farklılıklar göstermektedir.

Temel biçimlerden biri *ғалы* [ğalı] kelimesidir. Bu kelime dokunmuş yer veya duvar örtüsünü ifade eder ve geleneksel ev yaşamında yaygın biçimde kullanılır. *Қалы* [kalı] biçimi ise *ғалы* kelimesinin fonetik varyantı olarak ortaya çıkar. Buradaki fark başlangıç ünsüzündedir: birinde *ğ*, diğerinde *k* sesi kullanılmaktadır. Anlam değişmez, yalnızca ses düzeyinde bir farklılık görülür.

Ғалыша [ğalışa] biçimi ise ölçü bakımından küçük halıyı ifade eder. Buradaki *şa* eki küçültme anlamı kazandırır ve söz konusu eşyanın ev ortamında farklı boyutlarda bulunduğunu gösterir.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Diğer temel söz *гилем* [gilem] biçimindedir. Bu kelimeden türeyen *гилемшик* [gilemşik] forması küçük boyutlu halıyı ifade eder. Bu durum, hem *ғалы* hem de *гилем* köklerinin aynı ev eşyasını adlandırdığını göstermektedir. Sözlük materyalinde *ғалы гилем* birleşimi de kaydedilmiştir. Burada iki yakın anlamlı kelime birlikte kullanılarak kaliteli, sağlam ve estetik açıdan değerli bir halı kastedilmektedir. Bu tür ikili kullanım, eşyanın niteliğini vurgulama işlevi taşır.

Karakalpak dilindeki *гилем* [gilem] kelimesi, Kazak dilindeki *кілем* [kilem] biçimiyle fonetik açıdan karşılaştırıldığında aynı leksik köke dayandığı açıkça görülür. Diller arasındaki fark daha çok ünsüz ve ünlü uyumları düzeyinde ortaya çıkmaktadır [Каракалпакско-русский словарь, 1958: s.138, 150, 322, 365].

Kırgız dilinde de tıpkı Kazak dilinde olduğu gibi *килем* [kilem] biçiminde kullanılır ve "halı, yer örtüsü" anlamını ifade eder. Bu kelime farklı türde halıları, döşekleri ve örtüleri ifade eden genel bir ad olarak kullanılmakta olup hem günlük yaşamda hem de edebi ve mecazi alanlarda yaygın şekilde yer almaktadır.

Sözlük materyali *килем* [kilem] kelimesinin farklı kalite ve türlere göre ayrıldığını göstermektedir. Örneğin *калы килем* [kalı kilem] sıradan, basit halı anlamını ifade ederken, *машаты килем* [maşatı kilem] (kadife türünde) tüylü halıyı belirtir. *Ас-пааный килем* [as-paanıy kilem] ifadesi ise pahalı ve ince işlenmiş halıyı anlatır. Ayrıca *ордо килем* [ordo kilem] büyük boyutlu halı anlamına gelmektedir. Bu durum sözün kalite ve ölçü bakımından farklı türlere ayrıldığını göstermektedir.

Килем-килче [kilem-kilçe] birleşmesi ise çeşitli türde halı, döşek ve örtülerin bütününü ifade eder [Киргизско-русский словарь, 1985: s.386].

Sandık kelimesi Türk dillerinin büyük çoğunluğunda bulunmaktadır. Kazak ve Karakalpak dillerinde *сандық* [sandık] biçiminde kullanılır ve etnografik bir terim olarak ev ve aile yaşamında önemli bir yer tutan ev eşyasını ifade eder. Kaynakta *сандық*, "giysi ve ev işlerinde kullanılan eşyaların saklanması için kullanılan, üzeri çeşitli boyalarla süslenen, bazen metal kaplamalarla güçlendirilen, ahşap veya demirden yapılan, iki yanında tutacakları ve kapağı bulunan bir ev eşyası" olarak açıklanmaktadır.

Ayrıca *сандық* kelimesinin halk yaşamında çok eski dönemlerden beri kullanılan geleneksel eşyalardan biri olduğu belirtilmektedir. Özellikle göçebe halklar için hem taşınmasının kolay olması hem de eşyaların korunmasını sağlaması bakımından kullanışlı olmuştur. *Sandık*, aile içinde maddi değerlerin, çeyizin ve değerli eşyaların saklandığı yer olarak kabul edilmektedir [Каракалпакско-русский словарь: s.563].

Kazak dilinde *sandık* kavramıyla ilgili çeşitli sabit birleşmeler ve terimler de kaydedilmiştir. Örneğin *сандық ашу* [sandık aşu] etnografik bir terim olarak "yaşı ilerlemiş ve vefat etmiş bir kişinin sandığında saklanan giysi ve eşyaların yakın akrabalara dağıtılması töreni" anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda *сандық шомбал шолпы* [sandık şombal şolpı] ifadesi etnografik-mücevher terimi olarak kaydedilmiştir ve kadın süs eşyalarının özel, ağır ve çok parçalı bir türünü ifade eder. Bu terim, sandıkta saklanan ve korunan değerli takılar bağlamında kullanılmaktadır.

Kaynakta *сандық* kavramının mecazi anlamda da kullanıldığı belirtilmektedir. *Сыр сандығы* [sır sandığı] birleşmesi "insanın içinde sakladığı gizli düşünceler ve duygular bütünü" anlamını ifade eder. Bütün bu veriler, Kazak dilinde *сандық* kelimesinin yalnızca maddi kültüre ait bir nesneyi değil, aynı zamanda mecazi ve sembolik anlamlar taşıyan bir leksik birimi de temsil ettiğini göstermektedir [Қазақ әдебі тілінің сөздігі. 12-том, 2014: s.645-646].

Kırgız dilinde de bu kelime *сандык* [sandık] biçiminde ifade edilir. Kırgız dilinde de sandığın farklı türleri bulunmaktadır. Doğrudan anlamda *кол сандык* [kol sandık] "küçük sandık" anlamına gelir. Bu kullanım ölçü bakımından bir farklılığı göstermektedir. Ancak kelimenin dikkat çekici yönlerinden biri mecazi kullanımının bulunmasıdır.

Örneğin *көңүл — сөздүн сандыгы* [köñül — sözdün sandığı] ifadesinde "gönül sözün sandığıdır" düşüncesi dile getirilmektedir. Burada sandık, gizli ve değerli olan şeylerin saklandığı yer olarak tasavvur edilir. Yani insanın kalbi sözlerin, duyguların ve düşüncelerin toplandığı bir mekan olarak sunulmaktadır [Киргизско-русский словарь, 1985: s.134].

Kazak dilinde *орындық* [orındık] leksik birimi isim olarak kullanılır ve ev yaşamına ait bir eşyanın adını ifade eder. Sözlükte bu kelime "bir kişinin oturması için yapılmış, sırt dayanağı bulunan bir ev mobilyası türü" olarak açıklanmaktadır.

Yapısal açıdan bu kelime *орын* [орын] "yer, mekan" köküne *дық* [дық] isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuştur [Қазақ әдебі тілінің сөздігі. 12-том, 2014: s.22].

Kırgız dilinde aynı kavram *орундук* [orunduk] biçimiyle ifade edilir. Bu kelime de yapısal açıdan *орун* [orun] "yer, mekan" köküne *дук* [duk] isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuştur [Киргизско-русский словарь: 82]. Semantik açıdan hem *орундук* [orunduk] hem de *орындық* [orındık] doğrudan "oturmak için kullanılan eşya" anlamını ifade eder.

Kırgız dilinde "koltuk" leksik birimini ifade eden *орундук* kelimesinden başka eş anlamlı biçimler de bulunmaktadır: *олтургуч* [olturguç] ve *отургуч* [oturguç]. Her iki biçim paralel olarak kullanılmakta ve semantik açıdan tamamen aynı anlamı ifade etmektedir. Aralarındaki fark daha çok fonetik düzeydedir. Dilin bazı bölgelerinde ve konuşma ortamlarında kök *олтур* [oltur], diğerlerinde ise *отур* [otur] biçiminde yerleşmiştir.

Kelimenin yapısı fiil köküne dayanmaktadır. Temelde bulunan *олтур* [oltur] ve *отур* [otur] fiilleri "oturmak, yerleşmek, bir yerde bulunmak" anlamını ifade eder. Kırgız dilinin sözlük materyallerinde her iki kök de kaydedilmiştir. Bu köke eklenen *гуч* [guç] yapım eki aracılığıyla "bir eylemi gerçekleştirmeye yarayan nesne" anlamı oluşur. Böylece ortaya çıkan *олтургуч* [olturguç] ve *отургуч* [oturguç] kelimeleri doğrudan "oturmak için kullanılan eşya" anlamını ifade eder [Киргизско-русский словарь, 1985: s.68, 85].

Karakalpak dilinde bu ev eşyasının adı *отырғыш* [otırğış] biçiminde kullanılır. Kelimenin yapısı onun türemiş bir sözcük olduğunu gösterir. Kök kısmı *отыр* [otır] "oturmak" fiilidir. Bu fiile *ғыш* [ğış] eki eklenerek araç veya vasıta bildiren bir isim oluşturulmuştur. Böylece *отырғыш* kelimesinin iç yapısı "oturmaya yarayan eşya" modeline dayanmaktadır [Каракалпакско-русский словарь, 1958: s.503].

Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan leksik birimlerden biri *perde* kelimesidir. Kazak dilinde *пердe* [perde] leksik birimi çok anlamlı kelimeler arasında yer alır ve farklı semantik alanlarda kullanılmasıyla dikkat çeker. Kelimenin temel anlamı, ev yaşamı bağlamında kapı, pencere veya sahne için asılan örtü kavramıyla ilgilidir. Bu durumda *пердe*, mekanı örtme, gizleme veya iki alanı birbirinden ayırma işlevini yerine getirir.

Kazak dilinde *пердe* leksik biriminin semantik gelişimi yalnızca somut eşya ve terminolojik anlamlarla sınırlı değildir; aynı zamanda frazeolojik birleşmelerde de geniş şekilde görülür. Özellikle insan ilişkileri ve toplumsal davranış bağlamında kelimenin mecazî anlamı daha belirgin hale gelir. *Арадағы пердe* [aradağı perde] gibi ifadeler iki kişi arasında oluşan psikolojik mesafeyi, soğukluğu veya anlaşmazlığı ifade eder. Bu kullanımda *пердe* artık maddi bir örtü değil, iletişime engel olan içsel bir bariyer olarak değerlendirilir [Қазақ әдебі тілінің сөздігі. 12-том, 2014: s.351-353].

Karakalpak dilinde kelime *пердe* [perde] biçiminde kullanılır. İlk anlamında pencere veya kapı için asılan örtüyü ifade eder. Oda içinde mekanı ayıran kumaş da *пердe* [perde] olarak adlandırılır. Tiyatro alanında da kelime aynı anlamda kullanılmaktadır.

Anatomik anlamda *құлақтың пердеси* [kulaktın perdesi] kulak zarını, *көздің пердеси* [közdin perdesi] ise gözün ön tabakasını ifade eder. Bu kullanımlarda kelime ince bir örtü veya tabaka anlamını taşır.

Mecazi anlamda *бет пердeлерин ашып тастады* [bet perdelerin aşıp tastadı] ifadesi gerçeğin ortaya çıkarılması anlamına gelir. Kazak dilindeki *бет пердесін ашты* [bet perdesin aştı] birleşmesi Karakalpak dilindeki bu ifadeye karşılık gelmektedir [Каракалпакско-русский словарь, 1958: s.529].

Kırgız dilinde ise bu kelime *пардa* [parda] biçiminde ifade edilir. Kelimenin ilk ve temel semantik katmanı "perde, örtü, asılı kumaş" anlamıyla ilişkilidir. Bununla birlikte *пардa* [parda] kelimesi mecazi anlamda, tıpkı Kazak ve Karakalpak dillerinde olduğu gibi, "yüz örtüsü, maske, gizleyici tabaka" anlamında *бет пардасы* [bet pardası] birleşmesinde kullanılmakta ve metaforik olarak "gerçeğin gizlenmesi" kavramıyla ilişkilendirilmektedir.

Aynı kelime temelinde oluşan frazeolojik birleşmeler de dikkat çekicidir. Örneğin *көз пардa* [köz parda] ifadesi "göze perde çekmek" anlamında kullanılır ve burada *perde* artık fiziksel bir nesne değil, algının önünde duran mecazi bir engel olarak değerlendirilmektedir. Böylece somut bir ev eşyasının adı zamanla semantik bir genişlemeye uğramaktadır [Киргизско-русский словарь, 1985: s.107].

Kazak dilinde *süpürge* kavramı esas olarak *сыпыр* [sıpır] fiil kökü etrafında oluşmuştur. Bu kök "süpürmek, temizlemek, toplamak" anlamını ifade eder ve ev yaşamına ait söz varlığında aktif şekilde kullanılmaktadır.

Сыпыр [sıpır] fiili ilk olarak evin içini, avluyu veya sokağı toz ve kirden temizleme hareketini ifade eder. Bu kökten türeyen *сыпырғыш* [sıpırğış] kelimesi "süpürge" anlamını taşır. Yapı bakımından *ғыш* [ğış] eki araç veya alet bildiren bir anlam oluşturur.

Paralel biçim olarak *сыпыртқы* [sıpırtkı] kelimesi de kullanılmaktadır ve aynı ev eşyasını ifade eder. Her iki biçim — *сыпырғыш* ve *сыпыртқы* — semantik açıdan aynı kavramı karşılamaktadır [Қазақ әдебі тілінің сөздігі. 13-том, 2014: s.531, 532, 533].

Karakalpak dilinde de süpürmek ve süpürge ile ilgili kelimeler esas olarak *сыпыр* [sıpır] fiil kökü etrafında oluşmuştur.

Bu kökten türeyen *сыпырғыш* [sıpırğış] kelimesi "süpürge" anlamını taşır.

Сыпырық [sıpırıq] kelimesi ev yaşamı bağlamında "çöp, süpürülmüş atık" anlamında kullanılır. Bu kelime yapılan eylemin sonucunu ifade eder. Bundan türeyen *сыпырқыла* [sıpırqıla] ise "çöpü toplamak, süpürerek bir araya getirmek" anlamını taşır.

Böylece Karakalpak dilinde süpürge ile ilgili kelimelerin tek bir kök — *сыпыр* — etrafında sistemli biçimde oluştuğu görülmektedir. Bu kök hem eylemi (süpürmek), hem aracı (süpürge), hem de sonucu (çöp) ifade eden türevler meydana getirir. Bu durum sözün ev yaşamına ait söz varlığında üretken ve yerleşmiş bir konuma sahip olduğunu göstermektedir [Каракалпакско-русский словарь, 1958: s.605].

Kırgız dilinde paralel biçim *шыпыр* [şıpır] kökü ile temsil edilir. Bu fiil "süpürmek, toplamak, sürüyerek bir araya getirmek" anlamlarını taşır. Bu kökten türeyen *шыпырғы* [şıpırgı] "süpürge" anlamına gelir ve araç bildirir. *Шыпырғыч* [şıpırgıç] ise "süpüren kişi" anlamında kullanılır ve yapım eki aracılığıyla oluşmuştur. *Шыпырынды* [şıpırındı] kelimesi ise "süpürülmüş kir, çöp kalıntısı" anlamını ifade ederek eylemin sonucunu gösterir. Böylece Kırgız dilinde de aynı kök temelinde araç, yapan kişi ve sonuç bildiren isimler türetilmektedir [Киргизско-русский словарь, 1985: s.422, 423].

Böylece bu kelimenin bütün Türk dillerinde fiil kökünden türemiş olduğu görülmektedir. Kazak ve karakalpak dilinde söz konusu kök *сыпыр* [sıpır] biçiminde, yani ön ünlünün kalınlaşmasıyla kullanılmaktadır. Kırgız dilinde ise kelimenin başındaki ses *ş* ile ifade edilerek *шыпыр* [şıpır] biçimi oluşmuştur. Burada s → ş değişimi fonetik bir özellik olarak değerlendirilir ve anlam bakımından herhangi bir farklılık oluşturmaz.

SONUÇ

Bu araştırma, Orta Asya Kıpçak dillerinde misafir odasına ait ev eşyalarının adlarının hem ortak Türk köklerine dayandığını hem de diller arası fonetik ve kısmen semantik farklılıklarla geliştiğini göstermektedir. İncelenen kilim, sandık, oturacak, perde ve süpürge gibi leksik birimler Kazak, Kırgız ve Karakalpak dillerinde büyük ölçüde ortak bir etimolojik temele sahiptir. Bununla birlikte, her dilde fonetik değişmeler, türetme modelleri ve kullanım alanları bakımından bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Araştırma ayrıca bu sözlerin yalnızca somut ev eşyalarını ifade etmekle kalmadığını, zamanla mecazî ve frazeolojik anlamlar da kazandığını ortaya koymaktadır. Özellikle sandık ve perde gibi kelimelerin insanın iç dünyasını, sosyal ilişkileri ve psikolojik durumları ifade eden sembolik anlamlarda kullanılması, söz konusu leksik birimlerin semantik gelişim sürecini açık şekilde göstermektedir.

Sonuç olarak Orta Asya Kıpçak dillerinin ev yaşamına ait söz varlığı, ortak tarihî köklere bağlı olmakla birlikte fonetik gelişme, türetme biçimleri ve anlam genişlemesi açısından zengin bir yapı sergilemektedir. Bu durum Türk dilleri arasında hem ortaklıkların hem de dil içi gelişim farklılıklarının belirlenmesi açısından önemli veriler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Баскаков, Н. (1958). *Karakalpaksko-russkiy slovar,* Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Moskva.
2. Fazıljanova, A., Oñğarbaeva, N., Ğabithanulı Q. (2014). Qazaq ädebï tiliniñ sözdigi. On bes tomdıq. 13-tom, 2-basılım, Arıs, Almatı.

3. Qüderinova, Q., Jubaeva, O., Jolşaeva, M. (2011). *Qazaq ädebï tiliniñ sözdigi. On bes tomdıq, 8-tom*, Arıs, Almatı.
4. Uderbaev, A., Naqısbekov, O., Qoñıratbaeva, J. (2014). *Qazaq ädebï tiliniñ sözdigi. On bes tomdıq. 12-tom, 2-basılım,* Arıs, Almatı.
5. Yudahin, K. (1985). *Kirgizsko-russkiy slovar, 2 knigah*. Главная редакция Киргизской советской энциклопедии, Frunze.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(37)

Doç. Dr. Muharrem TURP[139]

1939 DEPREMİNDE ŞEBİNKARAHİSAR'DAKİ FATİH CAMİİ'NİN ALDIĞI HASAR VE ONARIM SÜRECİ

DAMAGE SUSTAINED BY THE FATIH MOSQUE IN SEBINKARAIİSAR DURING THE 1939 EARTHQUAKE AND ITS RESTORATION PROCESS

ÖZ

Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığı bilinen Şebinkarahisar'daki Fatih Camii, iki yangın geçirmiş ve 1888'de tekrar yapılmıştır. Uzun yıllar Şebinkarahisar halkına hizmet vermiş olan cami 1939 yılında Erzincan merkezli deprem sonrası hasar görmüş ve kullanılamaz hale gelmiştir. Bu durum Şebinkarahisar halkını mağdur etmiş ve konu CHP Genel Sekreterliği tarafından takip edilerek caminin onarımı hakkında tespit çalışmaları yapılmıştır. 17 Temmuz 1944'te Giresun Vilayeti Nafia Müdürü Halit Başaran bizzat camiyi incelemiş ve caminin gördüğü hasar nedeniyle tamir edilemeyecek bir durumda olduğunu belirtmiştir. Ancak Şebinkarahisar halkı caminin onarılması için Şebinkarahisar Fatih Cami Yaptırma Derneği'ni kurmuştur. Derneğin başkanlığını Şebinkarahisar Müftüsü Kazım Erden yapmıştır. Derneğin çabaları sonrası caminin onarımı için yardım kampanyası yapılmış ve sonunda Fatih Camii'nin onarımı için çalışmalar başlatılmıştır. Caminin onarım sürecinin tamamlanması ise 1950 yılında olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şebinkarahisar, Fatih Camii, Onarım, Kazım Erden, Yardım.

ABSTRACT

The Fatih Mosque in Şebinkarahisar, known to have been built by Sultan Mehmed the Conqueror, suffered two fires and was rebuilt in 1888. The mosque, which had served the people of Şebinkarahisar for many years, was damaged and rendered unusable after the 1939 earthquake centered in Erzincan. This situation caused hardship for the people of Şebinkarahisar, and the issue was followed up by the General Secretariat of the Republican People's Party (CHP), which conducted assessment studies regarding the restoration of the mosque. On July 17, 1944, Halit Başaran, the Director of Public Works of Giresun Province, personally inspected the mosque and stated that, due to the extent of the damage it had sustained, it was in a condition that could not be restorated. However, the people of Şebinkarahisar established the Şebinkarahisar Fatih Mosque Construction Association in order to restore tthe mosque. The association was chaired by Kazım Erden, the Mufti of Şebinkarahisar. Following the efforts of the association, a fundraising campaign was organized for the restoration of the mosque, and eventually restoration works for the Fatih Mosque were initiated. The restoration process was completed in 1950.

Keywords: *Şebinkarahisar, Fatih Mosque, Restoration, Kazım Erden, Aid.*

[139] Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muharremt28@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9080-5501.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Şebinkarahisar, 1.396 km^2 ile Giresun'un en geniş ilçesi konumundadır. Dağlar, vadiler ve yaylaların oldukça geniş bir yer tuttuğu ilçe, engebeli bir arazi yapısına sahiptir (Sezer, 2017: 40). Şebinkarahisar, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Tarihi, Hititler devrine kadar indiği düşünülen Şebinkarahisar, Urartu, Pers, Pontus Krallığı, Bizans gibi çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiştir (Yürüdür ve Bulut, 2000: 283). Bulundurduğu şap madeni şehrin isminin ortaya çıkmasını sağladığı gibi onun ekonomik değerini de arttırmıştır. Şehrin Türk hakimiyetine geçişi 1071 Malazgirt zaferinden biraz sonra gerçekleşmiş ve ardından Osmanlı Devleti'nin şehre hâkim olmasına kadar Türk beyliklerinin elinde kalmıştır. Trabzon Seferi'ne giden Fatih Sultan Mehmet, sefer sırasında Şebinkarahisar'a uğramış, Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'a karşı 1473'te Otlukbeli Savaşı'nı kazanmış ve Şebinkarahisar kalesini almıştır (Acun, 2010: 393). 1864'e kadar sırasıyla Amasya, Erzincan, Erzurum ve Trabzon eyaletlerine bağlanan Şebinkarahisar, 1864'te Sivas'a bağlı bir sancak olmuştur. 1914'te müstakil bir liva olan Şebinkarahisar, 1933'te kaza statüsüne düşürülerek Giresun'a bağlanmıştır (Karaibrahimoğlu, 1965: 118).

Fatih Sultan Mehmet, Otlukbeli Savaşı'nın ardından Şebinkarahisar'a geldiğinde burada bir cami yapılması talimatını vermiş ve 5 yıllık yapım çalışmalarının ardından cami hizmete girmiştir (Bayhan, 2013: 345). Cami ahşap olarak inşa edilmişse de daha sonra geçirdiği iki yangının ardından yenilenmiştir. Ancak kitabeler olmadığından yeniden yapılışı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Gülşen, 2014: 80). Kagir olarak yenilenen caminin ne zaman kagire çevrildiği konusunda net bir bilgi olmasa da bugünkü halinin büyük ölçüde 1888 yılında Rasih ve Mahmut paşalar tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir (Durmuş, 2000: 109).

Caminin yapılışının ardından camide hizmet vermesi için gerekli görevlilerin ataması yapılmıştır (Fatsa, 2013: 53-54). Ayrıca camiye süreç içerisinde pek çok vakıf tahsis edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren hem caminin hem de cami görevlilerinin ihtiyaçları için dükkân ve bahçeler de camiye vakfedilmiştir (Sarıyıldız, 2018: 30; Fatsa, 2013: 53-54). Narmanlı, Giresun Camilerinde Tezyinat adlı yüksek lisans tezinde Fatih Camii'ne ilişkin *"Fatih Camii, döneminin tezyini özelliklerini yansıtmaktadır. Giresun ili sınırları içerisinde değerlendirildiğinde, taş kabartma ve kalem işi tekniklerinin kayda değer ve zengin örneklerini temsil etmesiyle tanınmaktadır. Kullanılan motiflerin uygulanışındaki yetkinlik, kalem işindeki renk seçimiyle örtüşmektedir."* değerlendirmesinde bulunmuş, caminin Giresun'daki camiler içerinde süslemeleriyle öne çıktığını belirtmiştir (Narmanlı, 2028: 58).

Cami kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Onaltıgen gövdeli, tek şerefeli bir minaresi bulunan caminin son cemaat yerinin üzerinde üç kubbe, caminin hariminde dört sütunla taşınan bir merkezi kubbe ve bu kubbenin dört köşesinde küçük boyutlu birer kubbe bulunmaktadır (İltar, 2014: 254-255). Karpuz'un belirttiğine göre caminin duvar ve mimari detaylarında görülen izler ışığında son cemaat ve minarenin caminin ilk yapımında bulunmadığı, bugünkü mehdâlin yerine ilk halinde bir son cemaat mahalli olduğu düşünülebilir. Cami, çalışmamızda konu edilen onarım süreci dışında 1977'de de küçük bir onarım görmüştür (Karpuz, 1989: 25).

Fatih Camii'nin Aldığı Hasar

27 Aralık 1939 gününün ilk saatlerinde meydana gelen Erzincan merkezli deprem, Kuzey Anadolu Fay hattına 20 km. uzaklıkta olan Şebinkarahisar'da ciddi bir yıkıma yol açmıştır. Öyle ki depremden hemen sonra yapılan ilk belirlemelerde merkezde yıkılmamış ev kalmamış, 111 kişinin merkezde 896 kişinin köylerde depremden hayatını kaybettiği tespit edilmiş, bu sayı ilerleyen günlerde artmıştır. Kış mevsimi dolayısıyla Şebinkarahisar'a yardım götürmek çok zor olmuştur. Çoğu köye yardım ulaştırılamamış ve insanlar yiyecek bulmakta dahi zorlanmıştır. Depremin Şebinkarahisar'da yarattığı yıkımdan etkilenen sadece insanlar değildir. Şehirdeki yapılar da büyük zarar görmüştür (Turp, 2024). Bu yapılardan biri de şehrin en önemli kültürel varlıklarından biri olan Fatih Camii'dir (Okutan, 1949: 221).

CHP Genel Sekreterliği tarafından 4 Ekim 1943'te Vakıflar Umum Müdürlüğüne gönderilen yazıda Şebinkarahisar'da bulunan Fatih Camii ile Kilis'te bulunan Tekke cami namıyla bilinen Canbulat Camii'nin harap durumda olduğu gerekçesiyle tarihî kıymeti olan bu eski camilerin bir an önce tamir edilmesi gerektiğinin parti müfettişleri tarafından kendilerine iletildiği belirtilmiş ve bu hususta gerekenlerin yapılması istenmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1). Bu yazıya bir cevap alınmamış olacak ki CHP Genel Sekreterliği 25

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Ekim 1943'te bu sefer Vakıflar Umum Müdürü Fahri Kiper'e bir yazı göndererek söz konusu camilerin tamiri hakkında gönderilen yazının cevaplandırılmasını istemiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

Kiper, 8 Kasım 1943 tarihli cevabında her iki caminin tamir işlemleri hakkında bilgi vermiştir. Şebinkarahisar'daki Fatih Camii'nin deprem nedeniyle yıkıldığını, tamir edilemeyecek bir hale geldiğini, bu sebeple şehrin imar planına göre seçilecek bir yere yeni bir cami yaptırılmasının gerekli olduğunu söylemiştir. Kiper ayrıca bu işin büyük bir maliyet gerektirdiğini ve bu sebeple programa alınarak, müdürlüğün bütçesine göre yaptırılmaya çalışılacağını belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

Kiper'in bilgilendirmesinden sonra CHP Genel Sekreterliği bu sefer CHP Giresun Vilayet İdare Heyeti'ne bir yazı göndermiş ve Kiper'in söz konusu caminin tamirinin mümkün olmadığı ve yeni bir cami yaptırılması gerektiği yönündeki görüşleri iletilmiştir. 20 Kasım 1943 tarihinde yine CHP Giresun Vilayet İdare Heyeti'ne gönderdiği yazıda ise Fatih Camii'nin hakikaten tamir edilemeyecek bir durumda olup olmadığının tetkik edilmesini ve ardından durumun kendilerine bildirilmesini istemiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

CHP Giresun Vilayet İdare Heyeti Reisi Bekir Bayezidoğlu tarafından 14 Şubat 1944'te gönderilen cevap yazısında vilayet başmühendisliği ile konunun görüşüldüğü ancak yolların kapalı olması nedeniyle tetkikatın ilkbahar ayında yapılabileceği bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

Konu sadece CHP Genel Sekreterliği tarafından takip edilmemiştir. Giresun Milletvekilleri 25 Nisan 1944'te CHP Genel Sekterliğine bir yazı göndererek Erzincan depreminde kubbesi yıkılan Şebinkarahisar kazasındaki Fatih Camii'nin tamiri hakkında birçok müracaat aldıklarını belirtmişlerdir. Milletvekillerinin belirttiğine göre Fatih Camii, kazanın yegâne camisidir ve seçim bölgelerine yaptıkları ziyaretler esnasında camiyi yakından görmüşlerdir. Milletvekilleri eğer caminin kısa bir zamanda tamir edilmezse büsbütün yıkılacağı kanısına vardıklarını da dile getirmişlerdir. Caminin tamirinin eski eserleri koruma bakımından da çok yerinde olacağı ve camisiz kalan Şebinkarahisarlıları sevindireceği de yazıda belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1). Fatih Camii'nin durumuna ilişkin incelemenin yapılması ise ancak Temmuz 1944'te mümkün olmuştur. İncelemeyi yapan Giresun Vilayeti Nafia Müdürü Halit Başaran tarafından 17 Temmuz 1944'te CHP Başkanlığına gönderilen inceleme raporunda Fatih Camii'nin 1939 depreminde aldığı hasara ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

Resim 1: 1939 Depremi Sonrası Fatih Camii'nin Genel Durumu

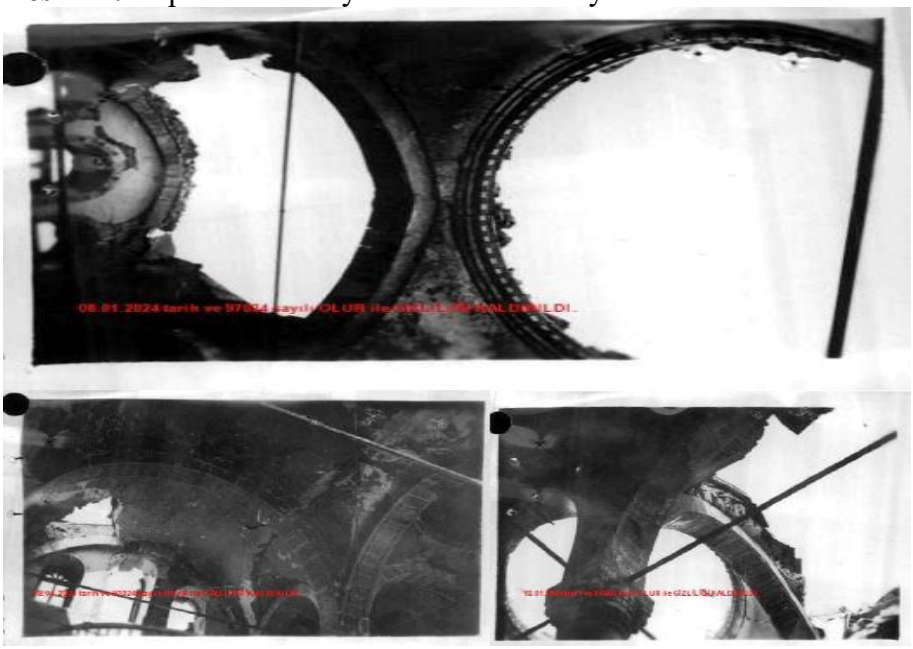

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/2011.1.1.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Başaran, caminin doğu, batı ve güneye bakan duvarlarının yıkıldığını, kuzeye bakan cephesinin ise tamamıyla harap olduğunu ve minarenin kesme taşlarının da sarsıntı nedeniyle aralık yaptığını belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

Resim 2: Depremin Etkisiyle Kubbelerde Meydana Gelen Hasar

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/2011.1.1.

Başaran'ın toplam 8 kubbeye sahip olan caminin kubbelerinde yaptığı incelemeye göre ise büyük kubbe yıkılmış, bu kubbenin istinat ettiği 4 küçük kubbenin üçünden artık istifade etme imkânı kalmamış, dördüncü küçük kubbede de çatlak oluşmuştur. Caminin antresindeki diğer iki kubbe ise çatlamış ve yıkılmıştır. Başaran ayrıca deprem nedeniyle caminin sarsılmamış bir yeri kalmadığını ve bu haliyle tamir edilemeyeceğini de belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1). Ardından CHP Giresun Vilayet İdare Heyeti Reisi İhsan Gürak tarafından söz konusu rapor 24 Temmuz 1944'te CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/2011.1.1).

Fatih Camii'nin Onarım Süreci

Arşiv belgelerinde Fatih Camii hakkında ilerleyen süreçte hangi karar alındığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Vatan Gazetesi'nin 7 Temmuz 1949 tarihli sayısında yer alan *Okuyucu Şikâyeti* adlı kısımda yayınlanan "Şibinkarahisardaki Fatih Camii" adlı yazıdan Şebinkarahisar halkının Fatih Camii'nin onarımı için girişimlerde bulunduğu ve bu amaçla Şebinkarahisar Fatih Cami Yaptırma Derneğini kurdukları anlaşılmaktadır. Derneğin başkanlığını ise aynı zamanda Şebinkarahisar Müftüsü olan Kazım Erden yürütmüştür. Söz konusu yazı da Erden tarafından gazeteye gönderilmiştir. Yazıda Şebinkarahisar'daki Fatih Camii'ne ilişkin bilgi verilmiş, asırlardan beri İslam camiasının dini ihtiyacını temin ettiği ancak 1939 depreminin ardından bazı kubbelerinin yıkıldığı, duvarlarının zarar gördüğü ve o günden beri de kullanılmadığı ifade edilmiştir. Yazının devamında caminin hayır sahiplerinin yardımlarını beklediği, yapımı için fakir ve felaketzede halkın gücünün yetmediği, on yıldır ramazanlarda, cuma ve bayram günlerinde cemaatin bir kısmının cami bakarası içinde bir kısmının da baraka etrafında namaz kıldıkları belirtilmiştir. Özellikle soğuk günlerde halkın mağdur olduğundan bahsedilmiştir. Yazıda belirtildiğine göre caminin onarımı için Şebinkarahisar Fatih Cami Yaptırma Derneği, Mimar Nedim Onat'a keşif yaptırmıştır ve caminin yaptırılması için gereken bütçe 192.000 lira olarak tespit edilmiştir. Ancak memleketin mali durumunun buna yeterli olmadığı, bu sebeple Şebinkarahisar Ziraat Bankasındaki 143 sayılı Fatih Cami Yaptırma Derneği hesabına caminin onarımı için yardım gönderilmesi ve karşılığında da yardım yapan kişiye makbuzların posta

yoluyla iletileceği belirtilmiştir. Yazının sonunda ise *"Şibinkarahisarda müşkül bir durum ve kederli manzara" serlevhası altında" Şibinkarahisar Fatih Cami Yaptırma Derneği yönetim kurul başkanı müftü Kâzım Erden" imzasile ve dernek mührü ile bize gelen bu davet yazısının; bilhassa mali imkân ve iktidar sahiplerinde kuvvetli ve derin alâka uyandırması temenniye değer. Muhterem müftünün; duyulan bu ihtiyacı bu tarzda bütün vatandaşlara duyurma yolundaki teşebbüsünün, semereler verir akisler bırakacağını ummak istiyoruz. Ve "Ramazan içindeki davetin, Bayram evvel semeler vermesini de!?"* denilmiştir ("Şibinkarahisardaki Fatih Camii", 1949: 5).

Giresun'da yayınlanan Kale gazetesinin 11 Kasım 1950 tarihli nüshasında yer alan "Ş. Karahisar Camii" adlı haberde ise depremden zarar gören caminin inşaatının tamamlanmak üzere olduğu okuyucuya bildirilmiştir. Caminin yapılması için Cami Yaptırma Derneği adına para toplanmıştır. Paranın caminin tamir işleri için yeterli olduğu, dışarıdaki Şebinkarahisarlıların da yardım parası gönderdiği belirtilen haberde, Şebinkarahisar Kaymakamı'nın da bu hususta çalışmalarının övülmeye değer olduğu belirtilmiştir ("Ş. Karahisar Cami", 1950: 1). Böylelikle cami, Başaran tarafından hazırlanan raporun aksine Şebinkarahisarlıların çabaları sayesinde onarılarak yeninden hizmete açılmıştır.

SONUÇ

1939'da Erzincan merkezli gerçekleşen deprem pek çok ili etkilemiştir. Deprem çok sayıda insanın yaralanmasına ve hayatını kaybetmesine sebep olurken aynı zamanda kültürel mirasa da büyük zarar vermiştir. Bu yapılardan biri olan Fatih Camii, Şebinkarahisar'ın hem kültürel hem de dini hayatı için son derece önemlidir. Bu sebeple deprem sonrası Şebinkarahisarlıların taleplerinden biri de söz konusu caminin onarımı olmuştur. Konu CHP Genel Sekreterliği tarafından takip edilerek cami yerinde incelenmiştir. Giresun Vilayeti Nafia Müdürü Halit Başaran, 17 Temmuz 1944'te caminin tamirinin mümkün olamayacağını içeren bir rapor hazırlamıştır. Caminin 1939'da aldığı hasarın ancak 1944'te net bir şekilde tespit edilmiş olması oldukça geç bir tarihtir. Ancak depremin yarattığı yıkımın geniş boyutları ve imar çalışmalarının çok geniş bir sahayı kapsadığı düşünüldüğünde caminin bu kadar geç bir tarihte incelemesinin tamamlanması anlaşılabilir bir durumdur. Buna karşın aradan geçen süre içerisinde caminin ne yıkımı ne de tamiri söz konusu olmuştur. Uzun zaman atıl bir vaziyette bekleyen caminin tamir süreci ise Şebinkarahisarlıların çabasıyla gerçekleşmiştir. Fatih Camii'nin onarımı için Şebinkarahisar Müftüsü Kazım Erden'in başkanı olduğu Fatih Cami Yaptırma Derneği bir yardım kampanyası düzenlemiş ve gerekli bütçenin tamamlanmasının ardından daha önce tamiri mümkün görünmeyen caminin onarım işlerine başlanılmış ve bu süreç 1950'de nihayete ermiştir. Böylece Şebinkarahisar tarihi açısından son derece önemli bir yapı yeniden halkın hizmetine sunulmuştur. Bu değerli eser bugün de varlığını korumaktadır.

KAYNAKÇA

1. Acun, F. (2010). "Şebinkarahisar", TDV İslâm Ansiklopedisi, (38): 393-395.
2. Bayhan, A. A. (2013). "Günümüze Ulaşan Tarihi Eserleriyle Şebinkarahisar'ın Kültürel Kimliği", (Ed. Mehmet Fatsa). Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayati (25-27 Ekim 2013), Bildiriler I, ss. 341-355, Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi.
3. BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 2011.1.1, 16.04.1937.
4. Durmuş, A. (2000). "Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri", Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
5. Fatsa, M. (2008). Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler (Dinî-İlmî Hayat ve Sosyal Kurumlar), Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun.
6. Gülşen, A. (2014). "Giresun'da Sosyal, Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Yaşam (1945-1960)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
7. İltar, G. (2014). Giresun Kültür Envanteri, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul.
8. Karaibrahimoğlu, S. (1965). Giresun (Bütün Yönleri ve Kazaları ile), Doğuş Matbaacılık ve Tüvaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara.
9. Karpuz, H. (1989). Şebinkarahisar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

10. Narmanlı, F. (2018). "Giresun Camilerinde Tezyinat", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
11. Okutan, H. T. (1949). Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya, Tarih, Kültür, Folklor, Yeşil Gireson Matbaası, Giresun.
12. Sarıyıldız, E. (2018). "XIX. Yüzyılda Giresun Şehrinde Vakıflar", Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
13. Sezer, İ. (2017). "Kültür Turizmi Olanaklarının Değerlendirilmesi: Şebinkarahisar İlçesi Örneği", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 59: 37-60.
14. Ş. Karahisar Cami. (1950, 11 Kasım). Kale, 1.
15. Şibinkarahisardaki Fatih camii. (1949, 7 Temmuz). Vatan, 5.
16. Turp, M. (2024). "1939 Erzincan Depreminin Giresun'a Etkileri", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 16(30): 325-340.
17. Yürüdür, A. & Bulut, İ. (2000). "Tarihte ve Günümüze Şebinkarahisar Şehri". (Düz. Ahmet Akşit & Nazım Kuruca), Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu (30 Haziran-1 Temmuz 2000) Bildiriler Kitabı, ss. 271-310, Şebinkarahisar Belediyesi Yayınları.

http://www.turansam.com
****
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

(38)

Öğr. Gör. Ahenk Çiçek SÜZEN[140]

KEFALET SÖZLEŞMELERİNDE ŞEKLE İLİŞKİN KURALLAR

RULES REGARDING THE FORMAL REQUIREMENTS OF GUARANTEE AGREEMENTS

ÖZ

Kefalet sözleşmesi ile borcun asıl borçlu dışında bir kimse tarafından üstlenilmesi ve böylece borcun güvence altına alınması amaçlanır. Bu bakımdan kefilin korunması amacıyla 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda kefalet sözleşmelerine ilişkin sıkı şekil şartları yer almıştır. Buna göre kefalet sözleşmesinde kefalet tarihi, kefilin sorumlu olacağı azami miktar ve müteselsil kefalet söz konusu ise bu hususa ilişkin açıkça bir düzenleme kefilin kendi el yazısıyla yer almadıkça kefalet sözleşmesi geçersiz olacaktır. Çalışmamızda öncelikle kefalet sözleşmesinin tanımı ve hukuki niteliği ele alınmış, ardından kefalet sözleşmesinin şekli 818 Sayılı Borçlar Kanunu ve 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda yer alan düzenlemeler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kefalet sözleşmesi, kefil, kefalet sözleşmesinde şekil**.**

ABSTRACT

A guarantee agreement aims to secure a debt by having a person other than the original debtor assume responsibility for the debt. In this regard, strict formal requirements for guarantee agreements are included in the Turkish Code of Obligations No. 6098 to protect the guarantor. Accordingly, a guarantee agreement will be invalid unless the date of the guarantee, the maximum amount for which the guarantor will be liable, and, if joint and several liability is involved, this matter are explicitly stated in the guarantor's own handwriting. This study first examines the definition and legal nature of a guarantee agreement, and then evaluates its form in accordance with the regulations in the Code of Obligations No. 818 and the Turkish Code of Obligations No. 6098.

Keywords: *Surety contract, guarantor, form of surety contract.*

[140] **Öğr. Gör. Ahenk Çiçek SÜZEN, İstanbul Gelişim Üniversitesi İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu , acguvenc@gelisim.edu.tr. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7150-3911**

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

GİRİŞ

Bir borcun ifa edilmemesinden kaynaklanan sonuçların asıl borçlu dışında bir kimse tarafından kişisel olarak üstlenildiği sözleşmeye kefalet sözleşmesi denir. Kefil borcun yerine getirilmemesinin sonuçlarını güncel ve devam eden bir borç olması koşuluyla üstlenir[141]. Kefalet sözleşmesi ile alacaklı borcun ifası için asıl borçluya başvurup asıl borçlunun borcu ifa etmemesi halinde kefile başvurabilecektir[142].

818 sayılı Eski Borçlar Kanunu m.483' te kefalet sözleşmesi "Kefalet, bir akittir ki onunla bir kimse, borçlunun akdettiği borcun edasını temin etmeği alacaklıya karşı taahhüt eder." şeklinde tanımlanmıştır. Ancak bu tanımdan kefaletin sadece sözleşmeden kaynaklanan bir borç ilişkisi sebebiyle ortaya çıkacağı anlaşılmakta ve bu da kefaleti sınırlandırmaktadır. Ancak sebepsiz zenginleşme, haksız fiil ya da herhangi bir borçtan ötürü kefalet ilişkisi kurulabilmektedir[143].

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) m.581' de ise 'Kefalet sözleşmesi, kefilin alacaklıya karşı, borçlunun borcunu ifa edememesinin sonuçlarından kişisel olarak sorumlu olmayı üstlendiği sözleşmedir' tanımına yer verilmiştir. Kefalet sözleşmesinin tanımında eski Borçlar Kanunu (BK)' da yer alan 'borçlunun akdettiği' ifadesine yer verilmemesi kefalet sözleşmesinin uygulama alanının sınırlandığı algısını da ortadan kaldırmıştır.

818 sayılı eski BK' daki 'borcun edasını temin etmeği' ifadesi 6098 sayılı TBK'da 'borçlunun borcunu ifa edememesinin' şeklinde değiştirilmiş olup bu ifade ile kefilin borcun ifa edilmemesinden ya da kötü ifasından doğan sonuçları üstlendiği açıkça anlaşılmaktadır.

818 sayılı BK m.483'te yer alan 'borçlunun akdettiği' ifadesi ile mevcut bir borca kefil olunabileceği anlaşılmaktadır[144]. Hâlbuki ilerde doğacak bir borcun kefili olmak da mümkündür. Bu bakımdan 6098 sayılı TBK m.581' de 'borçlunun akdettiği' ifadesine yer verilmemesi yerinde olmuştur.

1. KEFALET SÖZLEŞMESİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

1.1.Kefalet Sözleşmesinin Asıl Borçtan Bağımsız Olması

Kefalet sözleşmesi borçlunun borcunu yerine getirememesi durumunda kefilin alacaklıya teminat verdiği bir sözleşmedir. Asıl borç ilişkisi sebepsiz zenginleşmeden, haksız fiilden ya da sözleşmeden doğabilir. Ancak kefalet sözleşmesi ile kefilin üstlendiği borç asıl borçtan bağımsızdır[145].

Öncelikle kefalet sözleşmesinin tarafları ile asıl borç ilişkisinin tarafları farklıdır. Bununla birlikte asıl borç ilişkisinin konusu borcun sebebine göre değişkenlik gösterebilir. Ancak kefalet sözleşmesi ile kefilin üstlendiği borcun konusu para ile ölçülebilir olmalıdır. Kefilin kefalet sözleşmesi ile üstlendiği borcu ödemesi ile kefalet ilişkisi sona erer[146].

6098 sayılı TBK m. 583 ile kefalet sözleşmesinin geçerliliği için şekil şartları öngörülmesi asıl borç ilişkisinden bağımsız olarak şekil serbestisinin kısıtlandığını göstermektedir. Bununla birlikte borçlu ile kefil arasında hukuki bir ilişki olup olmadığı veya bu hukuki ilişkinin geçerli olup olmadığı gibi hususlar kefalet ilişkisini etkilemeyeceği gibi asıl borç ilişkisi de kefalet sözleşmesinin sakatlığından etkilenmeyecektir[147].

---

[141] Burak Özen, ***6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Kefalet Sözleşmesi***, 4. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017, s. 7.

[142] Bu hususta TBK m.586 hükmü saklıdır.

[143] Cevdet Yavuz/ Faruk Acar/ Burak Özen, ***Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler***, 16. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2019, s. 784; Fikret Eren, ***Borçlar Hukuku Özel Hükümler (Borçlar Özel***), 8. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020, s. 773

[144] Nami Barlas, ***Kefaletin Şekline İlişkin Geçerlilik Şartları ve Buna Bağlı Sorunlar (Şekle Bağlı Sorunlar),*** Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 5, Sayı 1, 2006,s.3-4.

[145] Yavuz/Acar/Özen, s. 789; Eren, Borçlar Özel, s. 772; Haluk Tandoğan, ***Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri***, C. 2, 5. Baskı, Vedat Kitapçılık, 2010,s.701; Töre Günsay, ***Kefalet Sözleşmesinin Feriliği İlkesi***, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, 2017, C. 19, Özel Sayı, s. 1083-1084

[146] Özen, s. 149 vd.

[147] Tandoğan, C. 2, s. 700

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Bununla birlikte asıl borcun vadeye veya şarta bağlanmaması kefaletin de vadeye ya da şarta bağlanmayacağını göstermez[148]. Bu da kefaletin asıl borçtan bağımsız olduğunun diğer bir göstergesidir.

TBK m.590 '*Borçlunun iflası sebebiyle asıl borç daha önce muaccel olsa bile, belirlenen vadeden önce kefile karşı takibat yapılamaz'* hükmü ile alacaklının kefile vadeden önce icra takibi yapamayacağı düzenlenmiştir. TBK m. 590/2 uyarınca asıl borcun vadeye bağlanmadığı durumlarda da kefil, asıl borçlu için konkordato kararı verilene kadar, asıl borçluya karşı yapılmış icra takiplerinde aciz vesikası alınana kadar ya da mevcut rehinler paraya çevrilene kadar aleyhine başlatılan takiplerin durdurulmasını hakimden isteyebilir. Bu durumda kefilin aynı güvence vermek yükümlülüğü vardır.

Alacaklı ile asıl borçlu asıl borcun vadesinin değiştirilmesine yönelik bir anlaşma yaparsa kefalet sözleşmesine etki etmeyecektir. Ancak yapılan yeni anlaşma kefilin durumunu ağırlaştırmamalıdır. Bu nedenle eğer vade tarihinde değişiklik konusunda alacaklı ve asıl borçlu anlaşırsa bu yeni vadenin kefil için hüküm ifade etmesi, kefilin yeni vade tarihini kabul etmesine bağlıdır.

Kefalet sözleşmesinden doğan uyuşmazlıklarda yetkili mahkemenin belirlenmesi de asıl borç ilişkisinden bağımsız değerlendirilir. Kefalet borcu para borcu olduğundan yetkili mahkeme sözleşmede aksi kararlaştırılmadığı müddetçe alacaklının yerleşim yeri mahkemesi olacaktır[149]. Asıl borcun ifası için asıl sözleşmeye bakılacaktır.

1.2. Kefalet Borcunun Fer'i Nitelikte Bir Borç Olması

Kefaletin fer'i nitelikte bir borç olması kefilin borcunun asıl borcun geçerliliğine ve varlığına bağlı olmasıdır[150]. Zira kefalet sözleşmesi ile asıl borcu güvence altına almak amaçlanmaktadır. Bu nedenle kefalet borcunun varlığı ve geçerliliği, asıl borcun varlığı ve geçerliliğine bağlıdır.

TBK m. 598/1 uyarınca asıl borcun sona ermesiyle birlikte kefilin borcu da sona erecektir. TBK m. 131/1' de '"Asıl borç ifa ya da diğer bir sebeple sona erdiği takdirde, rehin, kefalet, faiz ve ceza koşulu gibi buna bağlı hak ve borçlar da sona ermiş olur." Hükmü ile kefilin borcunun asıl borca bağlı oluşu ve asıl borç sona ererse kefilin borcunun da sona ereceği belirtilerek kefaletin fer'ilik özelliği vurgulanmıştır.

Alacaklının kefilden ifa talebine karşı kefil, asıl borç için geçerli olan tüm defileri ve savunma sebeplerini ileri sürme imkanına sahiptir. Yine alacaklı ile asıl borçlu arasında asıl borçlunun durumunu hafifleten bir anlaşma yapılırsa kefil de asıl sözleşmenin tarafı olmamasından ötürü asıl borçludan daha ağır şartlara tabi tutulamaz. Böyle bir durumda kefil kefalet sözleşmesinin asıl sözleşmede değişen koşullara göre uyarlanmasını isteyebilir[151]. Bu durumlar da kefalet borcunun fer'i nitelikte olduğunu göstermektedir.

Kefalet borcunun fe'i nitelikte olmasına ilişkin hükümler emredici olduğundan asıl borç sona erse de kefalet borcunun devam edeceği yönündeki anlaşmalar hükümsüz sayılacaktır[152].

1.3.Kefalet Borcunun Tali (İkincil) Nitelikte Bir Borç Olması

Alacaklı kefile başvurmadan önce asıl borçluya başvurup bu başvurusu neticesinde alacağını tahsil edememiş olmalıdır. Aksi takdirde alacaklı asıl borçluya başvurmadan doğrudan kefile başvuramaz. Bu kefalet borcunun ikincil nitelikte bir borç olduğu anlamına gelmektedir.

TBK m. 585 ile adi kefalette kanunda belirtilen haller dışında alacaklının asıl borçluya başvurmadan kefile başvuramayacağı hüküm altına alınmıştır. Borçlunun iflasına karar verilmesi, borçlu aleyhine

---

[148] Elçin Grassinger, s. 2; Özen, s. 73; Gizem Özkan Şahin, ***Kefalet Sözleşmesinin Sona Ermesi,*** Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Cilt 25, Sayı 2, 2019, s. 1291; Hasan Pulaşlı**,** ***Şarta veya Vadeye Bağlı İşlemler ve Hukuki Sonuçları,*** Ankara, Dayınlarlı Hukuk Yayınları, 1989, s.73

[149] Bu hususta bkz. 6098 sayılı TBK m.89: 'Borcun ifa yeri, tarafların açık veya örtülü iradelerine göre belirlenir. Aksine bir anlaşma yoksa, aşağıdaki hükümler uygulanır; 1. Para borçları, alacaklının ödeme zamanındaki yerleşim yerinde, 2. Parça borçları, sözleşmenin kurulduğu sırada borç konusunun bulunduğu yerde, 3. Bunların dışındaki bütün borçlar, doğumları sırasında borçlunun yerleşim yerinde, ifa edilir…'

[150] Haluk Tandoğan, ***Kefaletin Geçerlilik Şartları (Kefalet),*** Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Cilt 9, Sayı 1, s. 19 vd., Turgut Akıntürk /Derya Ateş, ***Borçlar Hukuku***, 25. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2016 (Borçlar),s.329; Mustafa Alper Gümüş, ***Borçlar Hukuku Özel Hükümler Kısa Ders Kitabı***, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2019,s.487.

[151] Seza Reisoğlu, ***Türk Kefalet Hukuku (Kefalet),*** Ankara, Cem Web Ofset, 2013, s. 284; Özen, s. 96-97.

[152] Bilgehan Çetiner, ***Taşınmaz Teminatı,*** İstanbul, Filiz Kitabevi Basım, 2015, s. 18.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Türkiye'de takibatın imkânsız hâle gelmesi, borçlu aleyhine yapılan takibin sonucunda kesin aciz belgesi alınması ya da önemli ölçüde güçleşmesi, ve borçluya konkordato mehli verilmesi hallerinde alacaklı doğrudan kefile başvurabilir.

Müteselsil kefalette ise alacaklı borçluya başvurmaksızın veya taşınmaz rehnini paraya çevirmeksizin kefile başvurabilir. Alacaklının müteselsil kefalet kapsamında kefile doğrudan başvurabilmesi için asıl borçluya yapılan ihtarın sonuçsuz kalması, asıl borçlunun ödeme güçsüzlüğü içinde olması ya da ifade gecikmesi şartlarına bağlıdır[153].

TBK m. 586/2 uyarınca alacak teslime bağlı taşınır rehni ya da alacak rehni ile güvence altına alınmışsa alacaklı rehnin paraya çevrilmesinden önce kefile başvuramayacaktır. Ancak anılan hükmün devamında borçluya konkordato mehli verilmesi, borçlunun iflas etmesi ya da alacağın rehnin paraya çevrilmesi yoluyla tamamen karşılanamayacağının hakim tarafından tespit edilmesi hallerinden biri mevcutsa alacaklının kefile doğrudan başvurmasının mümkün olduğu belirtilmiştir[154]. Böylelikle 6098 sayılı TBK' nın 818 sayılı eski BK' ya nazaran kefaletin ikincil nitelikte bir borç olması özelliğini açıklığa kavuşturduğu ve müteselsil kefalette talilik özelliğinin 6098 sayılı TBK ile getirildiğini söylemek mümkündür.

1.4. Kefalet Sözleşmesinin İvazsız Bir Sözleşme Olması

Kefalet sözleşmesi ile borç altına giren taraf yalnızca kefil olup alacaklı da bundan yarar elde etmektedir. Kefalet sözleşmesi ile alacaklının kefile karşı bir sorumluluğu doğmamaktadır. Bu bakımdan kefalet sözleşmesi ivazsız bir sözleşmedir[155].

Bununla birlikte kefalet sözleşmesinin ivazsız bir sözleşme olması onu bağışlama niteliğinde bir sözleşme yapmaz. Zira kefalet sözleşmesi ile üstlendiği edimi yerine getirdiğinde alacaklının malvarlığında bir artış olmayacaktır. Aynı zamanda kefil de alacaklıya yaptığı ödeme tutarınca asıl borçluya karşı bir hak elde edecektir. Bu bakımdan kefalet sözleşmesinin taraflarının malvarlığında bir artma ya da azalma söz konusu olmayacağından kefalet sözleşmesinin ivazsız olması bağışlama niteliğinde bir sözleşme olduğu anlamına gelmez[156].

2.KEFALET SÖZLEŞMESİNDE ŞEKİL

2.1.Kefalet Sözleşmesinde Şeklin Amacı

Şekil hukuki bir işlem gerçekleştiren tarafların iradeleri hangi vasıta ile açıkladığını ifade eder. Bu bakımdan sözleşmenin kurucu unsurları olan icap ve kabulün açıklanma biçimi şekil kavramı ile ifade edilir[157]. Tarafların irade beyanlarını açıklama biçimleri yazılı, sözlü ya da resmi şekil yoluyla gerçekleşebilir[158].

Türk hukukunda sözleşmelerde kural olarak şekil serbestisi vardır. Sözleşmelerin geçerliliği kanunda aksi öngörülmedikçe herhangi bir şekle bağlı değildir[159]. Ancak TBK m.12/2' de *"Kanunda sözleşmeler için öngörülen şekil, kural olarak geçerlilik şeklidir"* ifadesi ile şekil serbestisi kuralının istisnaları olduğu vurgulanmıştır. TBK m. 583' te kefalet sözleşmesinin şekline ilişkin düzenleme de kefalet sözleşmesinin şekline ilişkin kuralların şekil serbestisi kuralının istisnası olduğunu göstermektedir. TBK m. 583/1 uyarınca "Kefalet sözleşmesi, yazılı şekilde yapılmadıkça ve kefilin sorumlu olacağı azamî miktar ile kefalet tarihi belirtilmedikçe geçerli olmaz. Kefilin, sorumlu olduğu azamî miktarı, kefalet tarihini ve müteselsil kefil olması durumunda, bu sıfatla veya bu anlama gelen herhangi bir ifadeyle yükümlülük altına girdiğini kefalet

---

[153] Öğretide Özen, müteselsil kefalette ikincillik özelliğinin 818 Sayılı Kanun düzenlemesinde öngörülmediğini kabul etmekle birlikte 6098 Sayılı Kanun düzenlemesiyle bu durumun değiştiğini belirtmektedir. Bkz. Burak Özen***, Borçlar Kanunu Tasarısı m. 586 Hükmünün Müteselsil Kefalete İlişkin Getirdiği Düzenleme (Müteselsil Kefalet),*** Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 10, Sayı 3-4, 2006, s. 480.

[154] Çetiner, s. 279

[155] Akıntürk/Ateş, Borçlar, s. 329; Reisoğlu, Kefalet, s. 25; Özen, s. 119.

[156] Yavuz/Acar/Özen, s. 789; Reisoğlu, s. 25-26.

[157] Fikret Eren, ***Borçlar Hukuku Genel Hükümler (Borçlar Genel),*** 25. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2020, s. 298; Selahattin Sulhi Tekinay, ***Borçlar Hukuku***, 4. Bası, Sermet Matbaası, İstanbul 1979, s. 66; Kenan Tunçomağ, ***Türk Borçlar Hukuku Cilt I Genel Hükümler***, 6. Bası, Sermet Matbaası, İstanbul 1976, s. 215

[158] Hüseyin Hatemi/K. Emre Gökyayla, ***Borçlar Hukuku Genel Bölüm,*** 4. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2017, s. 44.

[159] Bkz. 6098 sayılı TBK m.12/1.

sözleşmesinde kendi el yazısıyla belirtmesi şarttır". Bu düzenleme kanun koyucunun kefalet sözleşmesinin geçerliliği için şekil şartı öngördüğünü göstermektedir[160].

Kanun koyucunun kefalet sözleşmesinde şekil şartı getirmesinin başlıca amacı sözleşmenin taraflarını özellikle de kefili korumaktır[161]. Zira kefalet sözleşmesi ile kefil hiçbir yarar elde etmemesine karşılık bir yükümlülük altına girecektir. Aynı zamanda kefil çoğunlukla asıl borçlunun borcunu ödeyeceği ve kendi sorumluluğunun doğmayacağı inancıyla kefil olmayı üstlenmektedir. Bu durum kefilin tedbirsiz davranmasına yol açabilir. Tüm bu nedenlerle kanun koyucu kefilin iradesini belirtilen şekle uygun olarak ortaya koymasını ve böylece kefilin öngörmediği bir durumla karşılaşmasının önüne geçmeyi amaçlar.

Kefalet sözleşmesine şekil şartı getirilmesinin bir diğer amacı kefilin bilmediği ya da unuttuğu hususların sonradan kefil dışında bir kimse tarafından tamamlanmasının önüne geçmektir[162]. Kanun'da belirtilen şekil şartlarına uyulduğunda kefilin iradesi açıkça ortaya konulmuş olacaktır.

Bu noktada 6098 satılı TBK m.583'ün kaynak kanunu İsviçre Borçlar Kanunu (İsv. BK)'ndaki Art 493/2'den bahsetmek yerinde olacaktır. İsv. BK Art 493/2 2000 Frangı aşmayan kefaletler bakımından Türk Hukuku' ndaki gibi nitelikli şekil şartının kabul edildiğini; 2000 Frangı aşan kefaletler bakımından ise resmi şekil şartının kabul edildiğini belirtmektedir. 6098 sayılı TBK da ise kefalet miktarı bakımından böyle bir ayrıma gidilmemiş olup resmi şekil şartı da düzenlenmemiştir. 6098 sayılı TBK da yapılan bu düzenlemenin 818 sayılı BK döneminde yaşanan aksaklıkları tam olarak gideremediği İsv. BK' dan ayrıldığı bu noktalardan ötürü öğretideki tartışmaları tam olarak sona erdirmediği görülmektedir[163].

Teknolojik gelişmelere paralel olarak ticari hayatta e-imza kullanımı çokça artmıştır. Ancak 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu m.5/2 ile teminat sözleşmelerinde elektronik imza kullanımı yasaklanmıştır. Bu düzenleme ile e-imzanın çalınması, kefilin acele davranması gibi durumların önüne geçilerek kefilin menfaatleri korunmaya çalışılmıştır[164].

2.2. Kefalet Sözleşmesinde Şeklin Kapsamı

Kefalet sözleşmesinde kefilliğin, kefalet tarihinin, azami miktarın, müteselsil kefilliğin kefilin el yazısıyla belirtilmesi ve kefilin eşinin rızasının sözleşmede yer alması kefalet sözleşmesinin objektif esaslı unsurlarıdır[165]. Bu unsurlar kanundaki düzenlemeye uygun olmazsa kefalet sözleşmesi geçersiz sayılacaktır.

Bununla birlikte sözleşmede kararlaştırılması zorunlu olmayan tali unsurlar ise sözleşmenin geçerliliğinde aranmayan unsurlardır. Bu unsurlara kefalet borcunun yerine getirme yeri ve zamanı, işleyecek faiz örnek gösterilebilir[166].

2.2.1.Yazılılık

6098 sayılı TBK m. 583/1 uyarınca kefalet sözleşmesi yazılı olarak yapılmaz ve kefalet tarihi ile kefilin sorumlu olacağı azami tutar kefilin el yazısıyla belirtilmezse geçersiz olacaktır. Ayrıca müteselsil kefillik mevcut ise müteselsil kefilliğin de kefilin el yazısıyla sözleşmeye yazılması şarttır. Aksi takdirde müteselsil kefalet sözleşmesi geçersiz olacak; ancak diğer geçerlilik koşulları varsa adi kefalet hükümleri uyarınca sözleşme geçerliliğini koruyacaktır[167].

---

[160] Yavuz/Acar/Özen, s. 801; Eren, Oğuzman/Öz, C. 1, s. 162; Hatemi/Gökyayla, s. 302; Hasan Ayrancı, ***Şekil Şartına Uyulmadan Yapılan Kefalet Sözleşmesinde İfanın Sonuçları (İfanın Sonuçları),*** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C. 53, Sayı 2, s. 98.

[161] Oğuzman/Öz, C. 1, s. 147; Eren, Genel, s. 300.

[162] Yavuz/Acar/Özen, s. 800.

[163] Yavuz/Acar/Özen, s. 801; Reisoğlu, Kefalet, s. 85-86; Ece Baş Süzel, ***6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Kefalet Sözleşmesinin Geçerlilik Şartlarına İlişkin Bazı Yenilikler,*** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 2012, C. 70, Sayı 2, s. 127-130.

[164] Baş Süzel, s.130.

[165] Özen, s.228.

[166] Köksal Kocaağa, ***Sözleşmenin Kurulabilmesi İçin Tarafların İrade Beyanları Arasındaki Uygunluğun Kapsamında Yer Alması Gereken Noktalar***, TBB Dergisi, 2008, Sayı 79, s. 87.

[167] Reisoğlu, Kefalet, s. 44.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Kefalet sözleşmesinin tamamı kefilin el yazısıyla yazılabilir. Bununla birlikte sözleşmede sadece kanunen el yazısıyla yazılması zorunlu olan hususların boş bırakılıp kefilin el yazısıyla doldurulması ve sözleşme metninin geri kalanının başka kimse ya da yazıcı aracılığıyla hazırlanması da mümkündür[168]. Zira bu şekilde hazırlanan bir sözleşme de yazılılık şartına uygun hazırlanmış olacaktır.

Kefalet iradesinin mutlaka sözleşme metninde yer alması da zorunlu değildir. Kefilin kefalet beyanı ayrı bir kağıda yazılabilir[169]. Ancak metinde asıl sözleşmeye atıf yapılarak asıl borcun kapsamı, asıl borçlu ve alacaklı belirtilmelidir.

6098 sayılı TBK m. 583' ün karşılığı 818 sayılı eski BK m.484' te yer almaktadır. 818 sayılı BK. m.484' te yalnızca kefalet sözleşmesinin yazılı yapılması ve kefilin sorumlu olacağı azami tutarın sözleşmede belirtilmesi istenmiştir. Ancak kefilin el yazısıyla yazılması gereken hususlar 818 sayılı eski BK' da yer almamaktadır. Her iki kanunda da nitelikli yazılı şekil şartı öngörülmüş olup 6098 sayılı TBK' nın öngördüğü şekil şartlarının daha çok kefili korumak amaçlı olduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle 6098 sayılı TBK düzenlemesi ile doktrindeki şekil şartının adi ya da nitelikli olduğuna yönelik tartışmalar da son bulmuştur[170].

Mehaz İsv. BK' da 2000 Frangın altındaki kefaletler için kefilin kendi el yazısı aranmışken 2000 Frangın üstündeki kefaletler için ise resmi şekil şartı arandığını belirtmiştik. 2000 Frangın altındaki kefaletler için aranan şart 6098 sayılı TBK ile örtüşmektedir. Ancak İsv BK azami kefalet miktarının rakam olarak belirtilmesi gerektiğini düzenlemişken 6098 sayılı TBK'da kefilin üstlendiği azami tutarın belirtilmesi gerektiği düzenlenmekle birlikte bu tutarın rakam olarak belirtilmesi düzenlenmemiştir[171].

Öte yandan mehaz İsv. BK M.493/3'e göre tüzel kişilerin kefilliğinde kefilin iradesinin kendi el yazısıyla ve kefilin sorumlu olacağı azami tutarın rakamla yazılı olması yeterlidir. Bu miktarın kefil tarafından yazılması aranmamıştır[172]. Bu bakımdan tüzel kişilerin kefil olması haline ilişkin İsv. BK ile 818 sayılı eski BK ' daki düzenlemelerin şekil şartı açısından benzer olduğu görülmektedir. 6098 sayılı BK' da tüzel kişilerin kefilliğinde şekil şartlarına ilişkin ayrı bir düzenleme bulunmamaktadır[173].

Öğretide bir görüş tüzel kişilerin kendi el yazısı olmayacağından tüzel kişilerin kefilliğinde el yazısı şekil şartının uygulanmaması gerektiğini savunmaktadır. Ancak 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu(TMK) m.50/1 gereğince zaten tüzel kişilerin iradesi yetkili organlarıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla tüzel kişilerin kefilliğinde tüzel kişinin yetkilisi kendi el yazısıyla bu şekil şartını yerine getirmiş olacaktır. Bu bakımdan öğretideki bu görüşün yerinde olmadığını söyleyebiliriz.

Tüzel kişilerin yetkili organının birden fazla kişiden oluşması halinde de doktrinde görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu durumda her temsilcinin kefalet unsurlarını ayrı ayrı belirtmesi gerektiğini savunan görüşler olduğu gibi bu hususların temsilcilerden biri tarafından yazılıp diğer her bir temsilcinin kefil olarak imzalamasının yeterli olduğunu savunan görüşler de mevcuttur[174]. Kanaatimizce kefalet sözleşmesinde her bir unsurun her temsilci tarafından ayrı ayrı belirtilmesine gerek yoktur. Zira temsilcilerden birinin kefalet metnini hazırlaması ve diğer her bir temsilcinin kefalet sözleşmesini ayrı ayrı imzalaması yazılılık şartı bakımından yeterli olacaktır.

Bu hususta son olarak 6098 sayılı TBK' nın bazı hususlarda yazılılık şekil şartı aramasına rağmen resmi şekille düzenlenen bir kefalet sözleşmesinin geçerliliğini incelemek yerinde olacaktır.

Bir görüşe göre kefilin kendi el yazısının yer aldığı bir kefalet sözleşmesi ile noterde düzenlenmiş bir kefalet sözleşmesi aynı etkiyi barındırmaz[175]. Diğer görüş ise resmi şeklin koruyuculuğundan hareketle

---

[168] Özen, s. 221.
[169] Tandoğan, Kefalet, s. 41
[170] Nitelikli yazılı şekil olduğuna ilişkin, Özen, s. 219-221; Yavuz/Acar/Özen, s. 800; Baş, s. 127. Aksi görüşte, Tandoğan, Kefalet, s.39; Barlas, Şekle Bağlı Sorunlar, s. 5; İpek Sağlam, ***Türk Borçlar Kanunu Tasarısının Değerlendirilmesi Sempozyumu (Kefalete İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi)***, Legal Hukuk Dergisi, 2005, C. 3, Sayı 34, s.3692.
[171] Çağla Koyuncu, ***Kefalet Sözleşmesinin Şekil Şartları ve Eşin Rızası***, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2020, s.28 vd.
[172] Serkan Ayan, ***Kefalet Sözleşmesi***, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018, s. 178; Özen, s. 225.
[173] Reisoğlu, Kefalet, s. 101
[174] Reisoğlu, Kefalet, s. 101; Yavuz/Acar/Özen, s. 800-801; Ayan, s. 217.
[175] Özen, s. 224; Reisoğlu, Kefalet, s. 89.

noterde düzenlenmiş bir kefalet sözleşmesini iki açıdan ele alır. İlk olarak kefalet sözleşmesinde yazıyla belirtilmesi gereken hususların kefilin el yazısıyla belirtilmesi ve noterin bu sözleşmeyi onaylaması halinde onaylama biçiminde yapılan bir kefalet sözleşmesi var olacak ve bu sözleşme şekil şartı bakımından kanuna uygun sayılacaktır. Bu durumda kefilin imzasının el yazısı ile olması zorunluluğu noterin de imzası olduğundan aranmayacaktır[176].

İkinci olarak düzenleme şeklinde kefalet sözleşmelerinde ise noter tarafından sözleşme düzenlenecek ve kefil bu sözleşmeyi noter huzurunda imzalayacaktır. Bu bakımdan İsv. BK' da aranan resmi şekil şartının Türk Hukukunda kabulünün de uygun olacağı savunulmaktadır[177].Kefil için öngörülen nitelikli yazılı şekil şartının amacının kefili korumak olması sebebiyle resmi şekil şartı bu amaca uygun olacaktır[178]. Kanaatimizce resmi şekilde yapılan kefalet sözleşmelerinde her bir unsuru kefile el yazısıyla yazdırmaya gerek yoktur. Zira resmi şeklin kefili yeterinde koruduğu düşüncesindeyiz. Aynı zamanda noterin düzenlediği bir belgeyi sonradan kimsenin değiştiremeyeceği ve kefalet metninin bir nüshasının kefilin elinde olacağı düşünüldüğünde resmi şeklin kefili tam olarak koruduğunu söylememiz mümkündür.

2.2.1.1. İcra Kefilliği Açısından

2004 sayılı İcra İflas Kanunu (İİK) m. 38 uyarınca icra kefaletleri müteselsil kefalet hükmündedir. İİK m.38' de icra kefaletlerinin müteselsil kefalet olduğu belirtilmiş olmasına rağmen icra kefaletlerinin şekline ilişkin bir düzenleme yer almamaktadır. Yargıtay' ın 6098 sayılı TBK' da yer alan şekle ilişkin düzenlemelerin icra kefaletleri için de geçerli olacağı yönünde kararı mevcuttur[179].

İcra kefaletlerinin icra dairesinde icra müdürü önünde düzenlenmesi gerekir. Bu şart icra kefaletlerini diğer kefaletlerden ayıran önemli bir özelliktir. Bu noktada kefalet metninin bu şekilde düzenlenmesi resmi şekil şartının gerçekleşip gerçekleşmediği sorusunu karşımıza çıkarır. Öğretide resmi senet, resmi bir kurum veya makamın katılımı ile düzenlenen senet olarak tanımlanmıştır[180]. Kanaatimizce resmi memur önünde yapılan icra kefaletleri resmi şekil şartını taşımakta olup bu durumda 6098 sayılı TBK' da aranan kefilin el yazısı şartına gerek olmayacaktır.

2.2.1.2.Birden Çok Kişinin Aynı Borca Kefil Olması

6098 sayılı TBK m. 587 ile birden çok kişinin aynı borcun kefili olabileceği düzenlenmiştir. Birlikte kefalet başlığı ile düzenlenen maddenin birinci fıkrası adi kefalete, ikinci fıkrası müteselsil kefalete, üçüncü fıkrası ise kefillerin birbirlerinden haberdar olmadan aynı borcun tamamından sorumlu oldukları hal düzenlenmiştir. Bu durumda kefillerinin her birinin kefil oldukları unsurları ayrı ayrı belirterek imzalaması gerektiğini savunan görüşler olmasına karşılık kefillerden birinin el yazısıyla tüm hususları düzenleyip diğer kefillerin imza atmasının yeterli olacağı görüşü de mevcuttur[181]. Katıldığımız görüşe göre böyle bir durumda kefil olanlardan her birinin kefalet unsurlarını ayrı ayrı el yazısıyla belirtmesi ve imzalaması kefili korumak amacı açısından daha isabetli olacaktır.

2.2.1.3. Ticari İşlerde Kefalet

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu(TTK) m. 7/2 uyarınca ticari borçlarda müteselsil kefalet karinesi vardır. Bu karinenin uygulanabilmesi işin asıl işin ticari iş niteliğinde olması yeterli olup kefilin üstlendiği sorumluluğun bu nitelikte olması aranmaz[182]. Bu karinenin aksi sözleşmeyle ya da düzenleme ile

---

[176] Ayan, s.208.
[177] Ayan,s.208; Baş,s.130.
[178] Atilla Altop, ***Türk Borçlar Kanunu Tasarısında Genel İşlem Koşulları ve Kefalet Sözleşmesi, İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun Alınışının 80. Yılı***, İstanbul, 2007, s. 156-157.
[179] Y. 8. HD. 04.06.2013 T., 2013/15098 E., 2013/20781 K
[180] Seyithan Deliduman, ***Medeni Usul Hukukunda Senet ve Senetlerle Yazılı Şekil Arasındaki İlişki***, 2000, Cilt 4, Sayı 1-2, s. 422. https://hukukdergi.ebyu.edu.tr/ (08.05.2022)
[181] Ayan, s.208.
[182] Kadir Berk Kapancı, ***Türk Ticaret Kanunu'nun 7. Maddesinde Öngörülen "Ticari İşlerde Teselsül Karinesi" Tam Anlamıyla Uygulanabilir Durumda mıdır***, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, Sayı 2, 2016, s. 141.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

kararlaştırılabilir. Böyle bir kararlaştırma olmadığı takdirde ticari işlerde asıl borçlu ve kefilin müteselsilen sorumlu olduğu kabul edilir.

TTK m.7' nin TBK m. 583' e göre özel bir düzenleme olduğu ve özel düzenlemenin genel düzenlemeden öncelikle uygulanacağı[183] ve bu yüzden ticari işlerde verilecek kefaletlerin sözleşmede el yazısı ile belirtilmiş olmasa dahi müteselsil kefalet sayılacağı yönünde görüşler mevcuttur. Kanaatimizce ticari işlerde verilecek kefaletler sözleşmede el yazısı ile belirtilmese de yasal teselsül karinesi gereğince müteselsil kefalet sayılacaktır. Zira ticari işlerde asıl olan müteselsil kefalettir.

2.2.1.4. Kira Sözleşmelerinde Kefalet

Kira sözleşmelerinde kefalet incelenirken doğacak kira borçlarına ilişkin bir kefalet söz konusudur. İlerde doğacak bir borcun kefili olunması için borcun belirli ya da belirlenebilir olması gerekir[184]. Yine asıl borçlunun, alacaklının kefalet sözleşmesinde belirtilmesi ve hangi borca kefil olunduğu da kefalet metninden anlaşılmalıdır. Kira sözleşmelerinde kefaletin hangi taşınır ya da taşınmazın ne kadar süreyle kiraya verilmesinden kaynaklı olduğu açıkça belirtilmiş olmalı veya asıl sözleşmeye yapılacak atıfla belirlenebilir olmalıdır. Ayrıca kefil olma tarihinin, azami kefalet miktarının ve müteselsil kefalet iradesinin kefilin el yazısıyla yazılması şartı aranır[185]. Kefalet sözleşmesinin aynı ya da ayrı bir kağıda yapılması geçerliliğini etkilemeyecektir.

Azami kefalet miktarı ile ilgili 818 sayılı eski BK yürürlükteyken azami tutarın belirtilmemesi halinde Yargıtay aylık kira bedelini aylık kira süresi ile çarparak kefilin sorumlu olacağı azami miktarı belirlemekteydi. Fakat 6098 sayılı TBK artık kefilin sorumlu olacağı azami miktarın kefilin el yazısı ile düzenlenmesini aramaktadır. 818 sayılı BK m. 484 kefalet sözleşmesinin yazılı yapılmasını ve kefil olunan azami miktarın belirtilmesini istemiştir. Ancak çok eksik bir düzenleme olduğundan kefili korumadığını söylememiz mümkündür.

Kira bedeli dışında kiralananı düzgün kullanmamak, hasara uğratmak ve kira bedelinin geciktirilmesi gibi borçlara da kefil olunması mümkündür[186]. Ancak böyle bir durumda kefil olunacak kalemlerin ayrı ayrı belirtilmesi gerekir. Kanaatimizce bu noktada her bir kalem için ayrı bir azami limit gösterilmesi yerinde olabilir.

6098 sayılı TBK m.600' e göre kefaletin süreyle kısıtlanması mümkündür. Kira sözleşmesinde de bu kaydın adi yazılı şekilde belirtilmesi yeterli olacaktır. Bununla birlikte kira sözleşmesinin kendiliğinden yenilenmesi durumunda kefaletin de kendiliğinden yenilenmesinin mümkün olup olmadığı hususunu incelemek gerekir. Zira kefilin sorumluluk süresi TBK m. 598/3 ile sınırlandırılmış olduğundan ve sorumluluğu belirlenebilir olduğundan böyle bir sözleşmede kefilin sorumluluğuna gidilebilir[187]. Ancak bu durumun kefilin el yazısıyla belirtilmesi gerekecektir. Yargıtay' ın 818 sayılı BK döneminde düzenlenen uzayan kira sözleşmelerinde kira bedellerinin ve kefilin sorumluluk süresinin belirsiz olmasından ötürü TBK m. 583' e aykırılık olduğu ve kefaletin geçerliliğinin olmayacağı yönünde kararları mevcuttur[188].

Öte yandan Yargıtay' ın yakın tarihli kararlarında ise uzayan kira sözleşmelerinde uzayan kira dönemine ilişkin kefilin sorumluluğunun kendi el yazısıyla belirtilmesi durumunda kabul edildiği yönünde kararlarına rastlanmaktadır[189]. Kanaatimizce Yargıtay'ın bu uygulaması hukuki dayanaktan yoksundur. TBK

---

[183] Eren, Borçlar Özel, s. 786; Yavuz/Acar/Özen, s. 809-810.
[184] Özen. s.154.
[185] Serkan Ayan, ***Kiracının Kira Sözleşmesinden Doğan Borçlarının Kefaletle Teminat Altına Alınması (Kiracıya Kefalet),*** Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C.19, Özel Sayı, 2017, s. 299-300.
[186] Özen. s.150.
[187] Kefilin azami sorumluluk süresinin düzenlendiği TBK m. 598/3 vd. fıkra hükümleri emredici nitelikte olduğundan kefil bu süre sınırlamasını aşacak süreyle sözleşme yapmış olsa bile, yasada öngörülen nitelikteki süreyi aşan kısımda sorumlu olmayacaktır. Bkz. Özen, s. 604
[188] "TBK'un 583. maddesi (BK'un 484.) hükmüne göre kefaletin geçerli olabilmesi için kefalet süresinin ve kefilin sorumlu olacağı miktarın sözleşmede gösterilmesi gerekir.", Y. 6. HD. 30.11.2016 T., 2016/ 10661 E., 2016/7096 K.(www.yargıtay.gov.tr), (05.05.2022).
[189] Y. 3. HD'nin 19.06.2019 T., 2017/9228 E., 2019 /5563 K.; 07.11.2018 T., 2017/4264 E, (www.yargıtay.gov.tr),(05.05.2022)

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

m.601 ile süresiz kefalet sözleşmesinin belli şartlarla da olsa öngörülmüş olması Yargıtay uygulamasını haksız kılmaktadır.

2.2.1.5. Subjektif Esaslı Unsurlar

Sözleşmenin kurulması için anlaşması zorunlu olmayan yan unsurlara sübjektif esaslı unsurlar denir[190]. Subjektif esaslı unsurlar sözleşmenin başında ya da sonradan sözleşmede yapılacak bir değişiklikle ortaya konabilir. Bununla birlikte bu unsurların kefilin durumunu ağırlaştırması ya da hafifletmesi de mümkündür.

Genel olarak sözleşmenin objektif esaslı unsurlarının kefaletin şekline uygun belirtilmesi gerektiği kabul edilmekte olup sübjektif esaslı unsurlarda ise görüş ayrılıkları mevcuttur. Bir görüş sübjektif esaslı unsurların da şekil şartına uygun düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir[191]. Yine bir tarafa edim yükleyen, teminat altına alan veya kuvvetlendiren türden edimler de sübjektif esaslı unsur sayılarak şekil şartına uygun düzenlenmelidir. Ancak TBK m. 589/son ile kefalet sözleşmesinde asıl borcun ifa edilmemesi halinde cezai şarttan ve ortaya çıkan zarardan kefilin sorumlu olacağı yönündeki anlaşmaların kesin hükümsüz sayılacağı belirtilmiştir. Böylelikle 818 sayılı BK dönemindeki bu tür kayıtların geçerliliği ve sözleşmeye etkisi yönündeki tartışmalar da artık konusuz kalmıştır.

Kefilin durumunu ağırlaştıran istisnai kayıtlar sübjektif esaslı unsur sayılıp şekil şartına uygun yazılmalıdır. Ancak kefilin durumunu hafifleten kayıtların kefili koruması ve sorumluluğunu azaltması bakımından kefaletin şekil şartlarını taşıması gerekmemektedir[192].

2.2.1.6. Kefilin Sorumlu Olduğu Azami Miktarın Belirtilmesi

818 sayılı BK m.484' e göre kefilin sorumlu olacağı azami tutarın gösterilmesi şekil şartı olarak belirtilmiş iken bu tutarın rakamla gösterilmesi veya kefalet senedinde yer almasının zorunlu olup olmadığı açıkça belirtilmemişti. Kefilin sorumlu olduğu tutarın nasıl belirtilmesi gerektiği konusunda kanunda açıklık olmaması öğretide tartışmalara yol açmaktaydı. Bir görüşe göre kefalet senedinde sorumlu olunan azami tutar gösterilmese dahi yapılan atıflarla asıl sözleşmeden veya başka bir belgeden sorumluluğun sınırı anlaşılabiliyorsa kefaletin geçerli kabul edilmesi gerekir[193].

Uygulamada ise kefilin sorumluluğunu çok genişleten ve adaletsiz sonuçlara yol açan çok sözleşme yapılması neticesinde ortaya çıkan sorunlar Yargıtay içtihatlarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu yönde Yargıtay' ın 818 sayılı BK yürürlükteyken kefil sorumlu olduğu miktarı açıkça bilmese dahi kefalet senedinden belirli miktarın anlaşılması halinde bu hususu hakimin re'sen dikkate alacağı ve kefaletin geçerli sayılacağı yönünde kararları mevcuttur[194]. Öte yandan bazı kararlarında da kefalet limitinin kefalet senedinde belirtilmesi gerektiğini belirterek İsv. BK' ndaki değişikliğe uymaya çalışılmıştır. Bu noktada 6098 sayılı TBK ile bu karmaşıklığın büyük ölçüde giderildiğini söylemek mümkündür.

818 sayılı BK döneminde doktrinde kefilin sorumlu olduğu azami miktarı bizzat kendi ifadesiyle kefalet senedinde göstermesi gerektiğine yönelik görüşler de mevcuttur[195]. Bu görüşü savunanlar kefilin sorumluluğunun azami miktarının asıl borcun miktarı ile aynı olmayacağını ve kefili bu konuda hesap yapmaya zorlamanın kefili koruma amacıyla örtüşmeyeceğini savunmuşlardır.

TBK m. 583/1'de *"Kefalet sözleşmesi, yazılı şekilde yapılmadıkça ve kefilin sorumlu olacağı azamî miktar ile kefalet tarihi belirtilmedikçe geçerli olmaz. Kefilin, sorumlu olduğu azamî miktarı, kefalet tarihini ve müteselsil kefil olması durumunda, bu sıfatla veya bu anlama gelen herhangi bir ifadeyle yükümlülük altına girdiğini kefalet sözleşmesinde kendi el yazısıyla belirtmesi şarttır."* hükmü ile doktrindeki bu tartışmaların ve içtihat farklılıklarının yarattığı sorunların büyük ölçüde önüne geçilmiştir.

---

[190] Oğuzman/Öz, C. 1, s. 160-161.
[191] Yavuz/Acar/Özen, s. 803.
[192] Özen, s. 239; Yavuz/Acar/Özen, s. 803.
[193] Tandoğan, Kefalet, s. 46.
[194] Koyuncu, s.78.
[195] Özen. s.231.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Bununla birlikte TBK' da azami tutarın kaynak İsv. BK düzenlemesindeki gibi rakamla bildirilmesinin açıkça belirtilmemesi 818 sayılı BK dönemindeki tartışmaların devam etmesine sebep olabilir[196].

818 sayılı BK döneminde tartışılan bir diğer konu kefaletin azami miktarının asıl alacak dışındaki diğer fer'i alacakları kapsayıp kapsamayacağıdır. 818 sayılı BK' da kefilin sorumlu olduğu azami tutarın kefalet senedinde gösterilmesinin zorunlu olduğu yönünde bir düzenleme olmamasına rağmen 818 sayılı BK m.490' da kefilin sorumluluğunun asıl borcun yanı sıra bu borcun ifa edilmemesinden kaynaklanan tazminat ve faiz açısından da kabul edilmesi gerektiği düzenlenmiştir. 6098 sayılı TBK m. 589 ile kefilin sorumluluğu açıkça düzenlenmiş ve bu yöndeki tartışmalar son bulmuştur.

Azami miktarın yabancı para üzerinden belirtilmesi kefalet sözleşmesinin geçerliliğini etkilemez[197].

2.2.1.7. Kefalet Tarihinin Belirtilmesi

6098 sayılı TBK ile kefalet tarihinin kefilin kendi el yazısıyla düzenlenmesi şartı getirilmiştir[198]. Bu düzenleme ile uygulamada yaşanacak pek çok sıkıntının önüne geçilmesi ve kefili koruma amacının korunduğu söylenebilir.

2.2.2. İmza

Kefilin imzası kefalet metninde kefilin iradesinin tamamını kapsayacak şekilde beyanının altında yer almalıdır[199]. Kefalet temsilci tarafından verildiyse kefalet metninde kefilin temsilcisinin imzası aranır.

Kanunun lafzından imzanın sadece el ile atılacağı anlaşılmamalıdır. Kişi günlük hayatında eli yerine başka bir organı ile de imza atabiliyorsa bu imza da kabul edilmelidir[200].

6098 sayılı TBK m.16/1 uyarınca kişi bedensel bir engeli veya okuma yazma bilmemesi sebebiyle imza atamıyorsa imza anlamını taşıyacak bir el işaretinin kabul edilebilmesi için bu konuda onay merci 6100 sayılı HMK hükümlerine göre noter olacaktır. Ancak kefalet metninin içeriği ve kefilin üstlendiği sorumluluk göz önüne alındığında bu kişilerin bir el işaretiyle kefil olabilmeleri mümkün olmayacaktır[201].

Yine 5070 sayılı kanunla hayatımıza giren elektronik imzalar hukuki anlamda ıslak imza ile aynı hükmü ifade etmektedir. Ancak 5070 sayılı Kanun m.5/2' de teminat sözleşmeleri kapsam dışı bırakıldığından kefalet sözleşmeleri elektronik imza ile imzalandıkları takdirde geçersiz sayılacaktır.

2.2.3. Beyaza İmza

Bir hukuki işlemde taraflardan birisinin boş ya da kısmen doldurulmuş bir belgeye imza atması ve bu imzanın üstünü hukuki işlemin diğer tarafları veya üçüncü bir kişinin sonradan doldurmasıyla ortaya çıkan durumdur[202].

Bu husus esasen 818 sayılı BK döneminde sorun teşkil etmekte olup 6098 sayılı TBK' nın kefalete ilişkin şekil kurallarının beyaza imzayı büyük ölçüde engellediğini söyleyebiliriz. 818 sayılı BK döneminde kefilin sorumlu olduğu azami tutarın elle yazılma zorunluluğu olmadığından ötürü sorun ortaya çıkabiliyordu. Kefil beyaza imza atılmış boş bir kağıdı borçluya verip borçlu daha sonradan bu kağıdın üstünü alacaklıya vermeden önce dolduruyordu. Dolayısıyla borçlu daha sonradan kefilin azami sorumlu tutardan fazlasını yazarsa kefil sorumlu olmadığı bir borçtan sorumlu olabiliyordu. Bu durum için öğretide bir grup yazar, kefilin sorumluluğu belirtilmeden sonradan doldurulmak üzere beyaza atılan imzanın geçerli olmayacağını savunmuştur. Kefalet senedinde kefilin imzası yazılı metin doldurulduktan sonra alınırsa geçerli olabilir[203].

---

[196] Özen, s.233.
[197] Reisoğlu, Kefalet, s. 87.
[198] Ayan.s.208.
[199] Oğuzman/Öz, C. 1, s. 152 vd.
[200] Oğuzman/Öz, imzanın elle atılması şart olmakla birlikte bu kuralın bazı istisnaları olduğunu da belirtmiştir. Bkz. Oğuzman/Öz, C. 1, s. 155.
[201] Reisoğlu, Kefalet, s. 89;Baş,s.136.
[202] Arif Barış Özbilen, ***Sözleşmelerin Şekli ve Şekil Yönünden Hükümsüzlüğü***, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2016, s.84.
[203] Özen, s.240,(dn. 185).

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

Beyaza imzanın pratik olmasından ötürü uygulamada tercih edildiği ve bu nedenle kabul edilebileceğini savunan diğer bir görüşe göre ise kefilin iradesine göre konuyu ayırmak gerekir. Eğer kefilin iradesine uygun doldurulmuş bir beyaza imza söz konusu ise bunu geçerli kabul etmek; ancak kefilin iradesinden farklı bir şekilde doldurulmuş bir beyaza imza söz konusu ise ve kefil iradesi dışında doldurulan bir beyaza imza olduğunu iddia ediyorsa bu durumda alacaklının iyi niyetine bakılmalıdır. Şayet alacaklı bu durumu biliyor ya da bilmesi gerekiyorsa alacaklının iyiniyetinden söz edilemeyeceğinden kefalet senedini de geçersiz kabul etmek gerekecektir. Aksi halde ise alacaklı iyiniyetli sayılacağından kefili sorumlu tutmak mümkün olabilir[204].

6098 sayılı TBK'nın azami kefalet tarihi, kefalet miktarı ve müteselsil kefalet gibi konuları kefilin el yazısıyla belirtilmesi zorunluluğuna ilişkin getirdiği düzenlemeler ile bu sorunların önüne geçildiğini söylemek mümkündür.

2.2.4. Kefil Olma Vaadi

TBK m. 583/2 uyarınca sözleşmenin diğer tarafına veya bir üçüncü kişiye kefil olma kefil olma vaadinde bulunulması da m.583/1' de belirtilen şekil koşullarına bağlıdır. Kefil olma vaadi ile bir kişinin bir borca kefil olacağına yönelik taahhüt vermesi anlaşılmalıdır. Kefil olma vaadi ile kefalete ilişkin bir ön sözleşme ile yapıldığı sonucuna varılmaktadır.

Konuyu TBK m.29/2 açısından incelediğimizde de ön sözleşmelerin geçerliliğinin ilerde yapılacak sözleşmelerin şekil koşullarında bağlandığından kefalet vaadi için de aynı şekilde ilerde kurulacak kefalet sözleşmesinin şekil şartlarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Kefalet vaadinin ilerde kurulacak sözleşmenin şekil şartlarını taşıması gerekmekle birlikte asıl sözleşmenin objektif esaslı unsurları kefalet vaadinde gösterilmelidir. Yine yokluğunda ya da geçersizliğinde kefilin sözleşmeyi yapmasını engelleyecek sübjektif kayıtlar da kefalet vaadinde belirtilmezse kefalet vaadi geçersiz olacaktır[205].

2.2.5. Sonradan Yapılan Değişikliklerde Şekil

TBK m. 583/3 uyarınca "Kefalet Sözleşmesinde sonradan yapılan ve kefilin sorumluluğunu artıran değişiklikler, kefaletler için öngörülen şekle uyulmadıkça hüküm doğurmaz". TBK m. 13' te de yazılı yapılması öngörülmüş bir sözleşmenin değiştirilmesi halinde de yazılı şekle uyulması zorunluluğu hüküm altına alınmıştır. Sonradan yapılacak değişiklikler asıl kefalet sözleşmesine eklenebileceği gibi ek bir belge ile de yapılabilir[206]. Kefil evli ise sonradan yapılacak değişiklikler için eşinin rızasının alınması gerekecektir[207]. Kefalet sözleşmesinde sonradan şekil şartlarına aykırı yapılan değişiklikler kefalet sözleşmesinin geçerliliğini etkilemez. Sadece sonradan yapılan bu değişiklikler geçersiz olacaktır[208].

TBK m. 598/3 uyarınca gerçek kişiler tarafından verilen kefaletler kefalet sözleşmesinin kurulmasından itibaren on yıl geçmekle kendiliğinden ortadan kalkar. Maddede gerçek kişilerin kefilliği belirtilmiş olup tüzel kişilerin kefalet süresi için yasal bir süre kısıtlaması yoktur[209]. Bu bakımdan gerçek kişilerin kefilliği için on yıldan fazla bir süre kararlaştırılmış olsa dahi kefilliğin ancak on yıl süreceğini söylemek mümkündür. Öte yandan TBK m. 598/5 uyarınca kefalet sözleşmesinin sona ermesinden bir yıl önce kefaletin nitelikli yazılı şekil kurallarına uyularak yapılması halinde kefalet sözleşmesinin uzatılması mümkündür.

2.2.6. Kefalet Sözleşmesinin Temsilciyle Yapıldığı Durumda Şekil

TBK m.583/2' de 'kendi adına kefil olma konusunda özel yetki verilmesi' ifadesi ile kefalet sözleşmesinin temsilciyle yapılabileceği hüküm altına alınmıştır. Söz konusu düzenlemede temsilciyle yapılan

[204] Tandoğan, Kefalet, s.41.
[205] Yavuz/Acar/Özen, s. 803; Eren, Borçlar Özel, s. 783.
[206] Ayan, s. 256.
[207] Baş,s.119 vd.
[208] Özen, s.238.
[209] Özen, s.604.

http://www.turansam.com
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Mart; Cilt: 18/KIŞ, Sayı: 69
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: March; Volume: 18/WINTER, Issue: 69
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 ; WEB: http://www.TURANSAM.com

kefalet sözleşmesinin de kefalet sözleşmeleri için belirtilen şekil kurallarına uygun yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan azami kefalet miktarı, kefalet tarihi, varsa müteselsil kefalet iradesinin el yazısıyla belirtilmesi gerekmektedir. Kefilin evli olması halinde ise eşinin rızasının alınması gerektiği de öğretide çoğunluk görüş olarak benimsenmektedir[210].

818 sayılı BK' da kefalet sözleşmesi için temsilciye verilecek vekâletin özel bir yetkiyle verilip verilmeyeceği ve kefaletin geçerlilik şartlarını taşımasının gerekip gerekmediği belirtilmemişti. 818 sayılı BK zamanında öğretide bazı yazarlar bu konuda yasada bir düzenleme olmaması nedeniyle şekil şartına ve özel bir vekâletnameye ihtiyaç olmadığını ileri sürerken bazı yazarlar ise 818 sayılı BK m. 388' de sayılan durumların sınırlı olmadığını ve kefalet için de özel yetki verilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi[211]. TBK'daki m. 504/3 ve m. 583/2 düzenlemeleri bu konudaki tartışmaları ortadan kaldırmıştır.

Temsilci, kefalet sözleşmesini temsil yetkisini kötüye kullanarak imzalar ve bu durumu alacaklı bilirse kefalet sözleşmesi, kefil bakımından sonuç doğurmaz. Ayrıca temsilcinin, kefilin adına kendi borcu için işlem yapması halinde kefalet sözleşmesinin geçerli olması için temsil yetkisi veren kefilin buna açıkça izin ya da icazet vermesi gerekir[212].

SONUÇ

Bir borcun ifa edilmemesinden kaynaklanan sonuçların asıl borçlu dışında bir kimse tarafından kişisel olarak üstlenildiği sözleşmeye kefalet sözleşmesi denir. 818 sayılı BK' daki kefalet sözleşmesi tanımında yer alan 'borçlunun akdettiği' ifadesi kefaletin uygulama alanının sadece sözleşmelerden kaynaklanan bir borçtan kaynaklanacağı gibi bir anlam çıkarmaktaydı. Halbuki kefalet sözleşmesi sebepsiz zenginleşmeden ya da haksız fiilden doğan bir borçtan da kaynaklanabilmektedir. 6098 sayılı TBK' daki kefalet sözleşmesi tanımında ise 'borçlunun borcunu ifa etmemesinin' ifadesi ile kefaletin uygulama alanı genişletilmiştir. Böylece 6098 sayılı TBK' daki tanımın kefalet sözleşmesine uygun bir tanım olduğu söylenebilir.

Kefalet sözleşmesinin tarafları ile asıl borç ilişkisinin taraflarının farklı olması, asıl borç ilişkisi nin kefalet sözleşmesindeki bir sakatlıktan etkilenmemesi, asıl borç vadeye veya şarta bağlanmaması halinde dahi kefaletin vadeye ya da şarta bağlanabilecek olması kefalet bocunun asıl borçtan bağımsız olduğunu gösterir. Bununla birlikte kefilin borcunun asıl borcun geçerliliğine ve varlığına bağlı olması kefaletin fer'i nitelikte bir borç olduğunu; alacaklının asıl borçluya başvurmadan doğrudan kefile başvuramaması ise kefalet borcunun ikincil nitelikte bir borç olduğunu göstermektedir.

Kefalet sözleşmesinin şekli için 6098 sayılı TBK m.583 kefalet için şekil şartı getirmiş olup bu şart ile kefili korumak amaçlanmaktadır. Bu hükme göre kefil sorumlu olduğu azami miktarı, kefalet tarihini müteselsil kefil olması halinde bu sıfatla yükümlülük altına girdiğini kendi el yazısı ile belirtmek zorundadır.

818 sayılı BK m.484' e göre kefilin sorumlu olacağı azami tutarın gösterilmesi şekil şartı olarak belirtilmiş iken bu tutarın rakamla gösterilmesi veya kefalet senedinde yer almasının zorunlu olup olmadığı açıkça belirtilmemişti. Kefilin sorumlu olduğu tutarın nasıl belirtilmesi gerektiği konusunda kanunda açıklık olmaması öğretide tartışmalara yol açmaktaydı. 6098 sayılı TBK' daki düzenleme ile bu yöndeki tartışmalar son bulmuştur.

KAYNAKÇA

1. AKINTÜRK, Turgut / ATEŞ, Derya, ***Borçlar Hukuku***, 25. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016.
2. ALTOP, Atilla, ***Türk Borçlar Kanunu Tasarısında Genel İşlem Koşulları ve Kefalet Sözleşmesi, İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun Alınışının 80. Yılı,*** İstanbul, 2007.
3. AYAN, Serkan, ***Kefalet Sözleşmesi***, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018.

[210] Özen,s.273.
[211] E.Gülçin Elçin Grassinger, ***Borçlar Kanunu'na göre Kefilin Alacaklıya Karşı Sahip Olduğu Savunma İmkanları*****,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s.102
[212] 818 sayılı kanun döneminde de aynı yönde kararlar verilmekteydi. Bu hususta bkz. Y. 11. HD. 10.6.1988 T., 1988/4317 E., 1988/3844 K. sayılı kararı.

4. AYAN, Serkan, ***Kiracının Kira Sözleşmesinden Doğan Borçlarının Kefaletle Teminat Altına Alınması (Kiracıya Kefalet),*** Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C.19, Özel Sayı, 2017, s.299-300.
5. AYRANCI, Hasan, ***Şekil Şartına Uyulmadan Yapılan Kefalet Sözleşmesinde İfanın Sonuçları (İfanın Sonuçları),*** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, C. 53, Sayı 2, 2005, s. 107-126.
6. BAŞ SÜZEL, Ece, ***6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Kefalet Sözleşmesinin Geçerlilik Şartlarına İlişkin Bazı Yenilikler,*** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 2012, C. 70, Sayı 2,2012, s. 115-144.
7. ÇETİNER, Bilgehan, ***Taşınmaz Teminatı***, İstanbul, Filiz Kitabevi Basım, 2015.
8. DELİDUMAN, Seyithan, ***Medeni Usul Hukukunda Senet ve Senetlerle Yazılı Şekil Arasındaki İlişki***, 2000, Cilt 4, Sayı 1-2, s. 422. https://hukukdergi.ebyu.edu.tr/ (08.05.2022)
9. ELÇİN GRASSİNGER, E.Gülçin, ***Borçlar Kanunu'na göre Kefilin Alacaklıya Karşı Sahip Olduğu Savunma İmkanları***, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
10. EREN, Fikret, ***Borçlar Hukuku Genel Hükümler (Borçlar Genel***), 25. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
11. EREN, Fikret, ***Borçlar Hukuku Özel Hükümler (Borçlar Özel),*** 8. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2020.
12. GÜMÜŞ, Mustafa Alper, ***Borçlar Hukuku Özel Hükümler Kısa Ders Kitabı***, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2019.
13. GÜNSAY, Töre, ***Kefalet Sözleşmesinin Feriliği İlkesi***, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C. 19, Özel Sayı, 2017, s.1079-1101.
14. HATEMİ, Hüseyin / GÖKYAYLA, K. Emre, ***Borçlar Hukuku Genel Bölüm***, 4. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2017.
15. KAPANCI, Kadir Berk, ***Türk Ticaret Kanunu'nun 7. Maddesinde Öngörülen "Ticari İşlerde Teselsül Karinesi" Tam Anlamıyla Uygulanabilir Durumda mıdır***, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, Sayı 2, 2016, s.131-170.
16. KOCAAĞA, Köksal, ***Sözleşmenin Kurulabilmesi İçin Tarafların İrade Beyanları Arasındaki Uygunluğun Kapsamında Yer Alması Gereken Noktalar,*** TBB Dergisi, Sayı 79, 2008, s.73-102.
17. KOYUNCU, Çağla ***Kefalet Sözleşmesinin Şekil Şartları ve Eşin Rızası***, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.
18. ÖZBİLEN, Arif Barış, ***Sözleşmelerin Şekli ve Şekil Yönünden Hükümsüzlüğü***, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2016.
19. ÖZEN, Burak, ***Borçlar Kanunu Tasarısı m. 586 Hükmünün Müteselsil Kefalete İlişkin Getirdiği Düzenleme (Müteselsil Kefalet),*** Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 10, Sayı 3-4, 2006, s. 477-494.
20. ÖZEN, Burak, ***6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Kefalet Sözleşmesi,*** 4. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2017.
21. ÖZKAN ŞAHİN, Gizem, ***Kefalet Sözleşmesinin Sona Ermesi,*** Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Cilt 25, Sayı 2, 2019, s. 1288-1336.
22. PULAŞLI, Hasan***, Şarta veya Vadeye Bağlı İşlemler ve Hukuki Sonuçları,*** Ankara, Dayınlarlı Hukuk Yayınları, 1989.
23. REİSOĞLU, Seza, ***Türk Kefalet Hukuku (Kefalet),*** Ankara, Cem Web Ofset, 2013.
24. SAĞLAM, İpek, ***Türk Borçlar Kanunu Tasarısının Değerlendirilmesi Sempozyumu (Kefalete İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi)***, Legal Hukuk Dergisi, 2005, C. 3, Sayı 34, s.3691-3694.
25. SOMUNCUOĞLU, Ünal, ***Türk Borçlar Kanunu Genel Hükümleri ile İsviçre Borçlar Kanunu Genel Hükümleri Fransızca Versiyonunun Karşılaştırması ve Bazı Özel Akit Tipleri***, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2016.
26. TANDOĞAN, Haluk, **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri**, C. 2, 5. Baskı, Vedat Kitapçılık, 2010.

27. TANDOĞAN, Haluk, **Kefaletin Geçerlilik Şartları (Kefalet),** Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Cilt 9, Sayı 1, 1977, s. 19-54.
28. TEKİNAY, Selahattin Sulhi, ***Borçlar Hukuku,*** 4. Bası, Sermet Matbaası, İstanbul 1979.
29. TUNÇOMAĞ, Kenan, ***Türk Borçlar Hukuku Cilt I Genel Hükümler***, 6. Bası, Sermet Matbaası, İstanbul 1976.
30. YAVUZ, Cevdet / ACAR, Faruk / ÖZEN, Burak, ***Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler,*** 16. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2019.